О. М. ОСТРОВСЬКИЙ

Держ
Літ
Видав

О. М. ОСТРОВСЬКИЙ

ВИБРАНІ П'ЄСИ

ПЕРЕКЛАД З РОСІЙСЬКОЇ

ДЕРЖАВНЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ВИДАВНИЦТВО
КИЇВ—1936

РЕДАКТОР
В І Л Ь Х О В И Й

ХУДОЖНИК
П. Д Е Й Н Е К А

ТЕХКЕРІВНИК
М. Ш Т У Л І Ф К Е Р

КОРЕКТОР
В. П О Т І Є Н К О

ЖИТТЯ О. М. ОСТРОВСЬКОГО

Олександр Миколайович Островський народився 1823 року 12 квітня (31 березня за ст. стилем) в Москві, в сім'ї чиновника канцелярії урядового сенату Миколи Федоровича Островського і його дружини Любові Іванівни, дочки московської прокурниці.

Батько драматурга, можна гадати, готувався до духовного звання, бо учився в семінарії і скінчив кандидатом московську духовну академію. Дядько був протоієреєм в соборі в Костромі, а дід постригся в монахи в московському Донському монастирі. Отже, і по батькові й по матері О. М. Островський походив з духовного роду, але це походження ні в чому особливо на дитині не виявилося. Чи перейшло до нього, як спадщина від матері, його надзвичайне багатство мови, — сказати дуже важко, тим більше, що він іще дитиною втратив матір: йому йшов лише дев'ятий рік, коли вона померла.

Драматург народився і виріс в Замоскворіччі, Колумбом якого потім він став і звичаї якого міг близько спостерігати, щоб потім відбити їх у своїх творах.

З автобіографії Островського відомо, що він змалку мав пристрасть до читання. У батька була велика бібліотека, до якої дитина мала вільний приступ, через що О. М. „дуже рано ознайомився з російською літературою і відчув нахил до авторства".

До цього впливу замоскворіцької вулиці і читання приєднався, коли О. М. був уже гімназистом, новий вплив — театру, зокрема московського Малого театру, де грали, або, як говорили тоді, лицедіяли такі актори, як Щепкін і Мочалов. Ф. А. Бурдін, що вчився одночасно з Островським і став потім його другом, пізніше артист петербурзького Олександринського театру, розповідає в своїх споминах, що він і його приятелі особливо любили слухати оповідання О. М. про гру названих артистів.

Напочатку грамоті О. М. навчався у студента Віфанської семінарії, потім — у репетитора українця Тарасенка, а у вересні 1835 р. вступив в губернську, пізніше першу гімназію, при чому в батьковому проханні було сказано, що його дванадцятирічний син „по-російському писати і читати уміє і перші чотири правила арифметики знає". В гімназії О. М. учився з середньою працьовитістю і виявляв середні здібності. При закінченні був дев'ятим з дванадцяти, хоча все ж здобув право вступити в університет без окремого іспиту.

В університет він вступив на юридичний відділ, можливо, з метою вибрати батькову кар'єру. А Микола Федорович вже раніш з канцелярії сенату перейшов на службу в Московську палату цивільного суду на посаду секретаря і в 1840 році, саме в рік вступу О. М. в університет, вийшов у відставку і зайнявся адвокатурою, став повіреним в приватних справах.

Про перебування Островського в університеті ми знаємо мало. Нема сумніву, що й тут він не виявив особливих здібностей. Університетське начальство навіть відзначило його „нетямучість в науках" і його лінощі. В університеті О. М. офіціально пробув три навчальних роки, з осені 1840 року до весни 1843 року. Відмітка в формулярному списку

говорить: „Не закінчивши курсу, на прохання його, з відомства університету звільнений з виданим йому посвідченням 22 травня 1843 року".

Восени того ж року О. М. вступив на службу канцеляристом совісного суду, який відав, головним чином, цивільними суперечками між батьками й дітьми. Отже, служба в совісному суді давала майбутньому драматургові багатий матеріал про сімейні і громадські умови народного і купецького побуту.

Через два роки, в кінці 1845 року, О. М. переходить в канцелярію московського комерційного суду, по першому відділу, в „словесний стіл". Матеріальний бік справи був більше ніж скромний: платні Островському, з волі начальства, було визначено чотири карбованці, — менше, ніж належало за табелем (п'ять карбованців шістдесят дві з половиною копійки). Але, звичайно, істотне значення, яке могла мати для нього ця служба, полягало зовсім в іншому. Саме тут майбутній драматург знайомився з справами про торгову неспроможність, а через те і з усякими хитромудрими способами банкрутства, з купецькими обходами законів і викрутами боржників. Все це незабаром, за справедливими словами біографа О. М., зробило йому велику послугу, давши йому невичерпні запаси фактів і типів для художньої творчості: „Там зайшов Островський у найтісніші стосунки з Аховими і Брусковими, Большовими і Подхалюзіними і з тими — Беневоленськими, Юсовими і Ріспоженськими, — які годувалися біля них та їхніх подвигів і шахрайств. Так увійшов він, озброєний допитливістю й чутливістю, жадібністю і юмором спостережника, в той світ людей і взаємин, чиїм відтворником, художнім перетворювачем йому незабаром судилося стати" (Н. Е. Ефрос). А став він ним порівнюючи дуже скоро. В комерційному суді О. М. прослужив біля шести років і на початку 1851 року вийшов у відставку.

Незабаром після переходу О. М. в комерційний суд, на другий рік його служби там, почалася його літературна діяльність. Збереглося власне оповідання О. М. про перші його праці, його „Літературне пояснення" („Московские ведомости", 1856 р., № 80), написане ним у відповідь на обвинувачення, що при виданні комедії „Свої люди — помиримось" він не згадав про співробітництво якогось Горева-Тарасенкова, який нібито допомагав йому при створенні комедії „Банкрут", або те ж саме- „Свої люди — помиримось". З цього пояснення бачимо, що до осені 1846 р. драматург задумав у загальних рисах комедію „Свої люди — помиримось" і деякі сцени написав. Крім того, він написав багато сцен з купецького побуту.

Восени 1846 року прийшов до нього Горев-Тарасенков, пізніше провінціальний актор, автор одного чи двох драматичних творів. О. М. прочитав Гореву написані ним „сімейні сцени", розповів сюжет своєї п'єси. Горев запропонував разом обробляти сюжет, драматург погодився, і таким способом за три чи чотири вечори спільно були написані чотири невеликих яви першої дії, при чому робота розподілилась так, що Горев писав, а Островський диктував. Потім Горев виїхав з Москви, і тим обмежилося його співробітництво. До 1847 року О. М. не брався до комедії, весною ж цього року він почав обробляти п'єсу за зміненим уже ним планом і поспішив надрукувати написане разом з Горевим. В „Городском листке" 1847 року в № 7 за 9 січня і були надруковані за підписом А. О. і Д. Г. „Сцени з комедії" „Неспроможний боржник" („Сподівання жениха"). Після цього протягом 1847, 1848 і половини 1849 року О. М. написав свою комедію окремими сценами на очах своїх друзів, завжди читав їм кожну сцену, радився з ними про кожний вислів, виправляв, переробляв, деякі сцени залишав, інші заміняв новими; під час хвороби, не маючи змоги писати, диктував четвертий акт. Написана раніш сцена за новим планом увійшла в третю дію. Отже, „і сюжет комедії і обробка її, — пише О. М., — належить мені, на що я маю найясніші докази. Можуть мене обвинувачувати лише в тому, що, друкуючи свою комедію „Свої люди — помиримось", я не зробив зауваження, що в 3-їй акт увійшла сцена, надрукована уже в „Городском листке", але я не вважав це за потрібне, надрукувавши її раніше під загальною назвою". От безперечно безсторонне оповідання драматурга про початок його літературної діяльності і про співробітництво з Горевим.

Трохи більше, ніж через місяць після появи в друку „Сцен з комедії „Неспроможний боржник", а саме 14 лютого 1847 року, трапилася друга подія в житті Островського, про яку він потім і сам згадував як про знаменний день свого життя.

Згаданого дня він читав свої перші драматичні сцени (можливо, що це була „Сімейна картина", або „Картина сімейного щастя") у тодішнього авторитета в справах літератури, професора Московського університету С. П. Шевирьова, з яким познайомив драматурга його новий приятель, Тертій Іванович

Філіпов, який сам познайомився з О. М. в знаменитій „Печкінській кофейні", — що звалася також „Залізним трактиром", і став першим пропагандистом Островського і його таланту.

Слухачів у Шевирьова зібралося чимало. Між іншим, був відомий слав'янофіл, поет і філософ А. С. Хомяков, автор повістей Сергій Колошін і Аполон Григор'єв, що разом з Т. І. Філіповим став гарячим поклонником і пропагандистом Островського і, за його власним висловом, увірував у нього.

Хазяїн слухав уважно і, коли Островський кінчив читати, — а читав він чудово, — обняв його, поцілував і привітав у ньому талант, покликаний відродити російський національний театр. 14 лютого 1847 року залишилося пам'ятним днем в житті Островського. „З цього дня, — за його словами, — він почав вважати себе російським письменником і вже без сумнівів і вагань повірив у своє покликання".

Ще через місяць, 14 березня 1847 року, в тому ж „Городском листке" (№№ 60 і 61) була надрукована згадана вище „Картина сімейного щастя. Картини московського життя". Нарешті, в тому ж році в „Москвитянине" (№№ 119 і 120) надруковані „Записки замоскворіцького жителя" — перший, хоча не єдиний твір нашого драматурга в розповідній формі. Потім, як ми вже знаємо, настала перерва в друкуванні, і протягом 1847, 1848 і 1849 років автор працював над першою своєю великою комедією „Свої люди — помиримось", якій судилося остаточно зміцнити становище молодого драматурга в літературному і театральному світі. Але раніше ніж вона була надрукована і, можливо, закінчена, він з своїм батьком і мачухою (батько вже був жонатий вдруге на Е. А. Тессіній), зробив першу подорож у батьків маєток, в Щеликово, яке він потім дуже любив.

Щоденник, в якому О. М. описує свою подорож, хоч який він короткий, сповнений найглибшого інтересу. В ньому ми знаходимо, між іншим, опис краєвиду на Волгу і на яр, які потім будуть фігурувати в „Грозі". Але, крім того, щоденник відкриває нам цікаву рису в індивідуальності Островського — його надзвичайну любов до природи; мало того — його глибоке розуміння її і справжнє, дійсне почуття природи. Ми знаходимо тут натхнені рядки, присвячені їй. Читаючи їх, так і чекаєш, що автор створить поезію в прозі в дусі Тургенєва. Це захоплення природою (якесь болісно-солодке для нашого драматурга, бо після милування волзьким краєвидом він повернувся додому змучений і довго-довго не міг заснути) поєднувалося у нього знов же з болісною жадобою творчості. „Якийсь одчай охопив мене, — пише він. — Невже болісні враження цих п'яти днів будуть марні для мене?" Але вони не були марними.

Повернувшись з цієї подорожі в Москву, О. М. знов розпочав роботу над своєю комедією, і на зиму 1849 року вона була закінчена. Як переказують, першому прочитав її автор своєму університетському товаришеві О. Ф. Писемському.

Про п'єсу заговорили; в квартирі М. Н. Каткова було влаштовано перше читання „Банкрута". Потім почалися часті читання п'єси буквально по всій Москві, в найширших шарах суспільства, починаючи від московської аристократії і багатого купецтва і кінчаючи середнім класом, одвідувачами популярних трактирів, де читцями були і студенти, і грамотії-купчики, тим часом, як у вищих шарах читав або сам автор або його друг, артист Пров Садовський. Відбулося читання комедії також у М. П. Погодіна, з яким потім довелося співробітничати Островському в журналі „Москвитянин" і який жорстоко експлуатував молодого драматурга, бо взагалі виплачував мізерний гонорар своїм співробітникам.

Комедія „Свої люди — помиримось" (раніш — „Банкрут") була надрукована в березневій книжці „Москвитянина" 1850 року. Очевидно, само друкування супроводжувалося цензурним терпінням, і тільки завдяки листові графа Д. І. Блудова, голови всіх комітетів про цензуру, та завдяки „механіці" Погодіна, що вплинула на попечителя і цензора, комедія з'явилась друком.

Але незабаром, все ж, вона стала предметом прикростей для її автора. Серед „іменитого" купецтва, що в своїй більшості проявило симпатію до драматурга, все ж знайшлися люди, невдоволені в п'єси, чимось нею ображені, і, мабуть, в Петербург було послано донос. Справа дійшла навіть до самого Миколи, який надіслав комедію в уславлений, сумної памяті, комітет 2 квітня 1848 року. Останній ухвалив „доручити через міністра народної освіти попечителеві Московської учебної округи викликати Островського і напоумити його, що благородна і корисна мета таланту повинна полягати не тільки в живому змалюванні смішного і негарного, але і в справедливому його засудженні; не тільки в карикатурі, але й у поширенні вищого морального почуття; отже в протиставленні порока доброчинності, а картинам смішного і злочинного — таких помислів і дій, які підносять душу; нарешті, в ствердженні того, такого важливого для життя загального і приватного, віру-

вання, що злочини здобувають гідну кару ще й на землі". На закінчення комітет висловив думку, що п'єсу не дозволять надрукувати, хоча в ній нема нічого проти цензури; крім того, пропонував заборонити виставу комедії на сцені. В свою чергу Микола поклав резолюцію: „Цілком справедливо, даремно надруковано, грати ж заборонити, у всякому разі, повідомивши про те князя І. Волконського" (міністра двору).

Попечитель округи Назімов зробив Островському „напоумлення", хоча і в можливо делікатній формі. У відповідь на нього драматург з цілковитою свідомістю власної гідності писав: „Згідно з розумінням моїм про „изящне", вважаючи комедію за найкращу форму для досягнення моральних цілей і визнаючи в собі здібність відтворювати життя переважно в цій формі, я повинен був написати комедію або нічого не написати. Непохитно переконаний, що всякий талант дається від бога для певного служіння, що всякий талант накладає обов'язки, що їх чесно і сумлінно повинна виконувати людина, я не смів залишатися в бездіяльності". В наслідок всієї цієї історії Островському запропонували залишити службу, і, крім того, його було взято під догляд поліції. Причина ж всієї цієї тривоги, комедія „Свої люди — помиримось", тільки в 1861 році була поставлена на сцені: в Петербурзі — 16 січня, в Москві — 31 січня, в бенефіс Прова Садовського, що грав Подхалюзіна. Та й то, щоб п'єса могла потрапити на сцену, автор, догоджуючи цензурі, змінив кінець п'єси, увівши квартального, який повідомляє Подхалюзіна про висилку його в Сибір. Порок, таким чином, карався.

Друкуючи свою комедію в „Москвитянине", Островський тим самим начебто вступав у редакцію Погодінського журналу, який саме в той час поновлювався; мінявся склад його співробітників, і нова редакція, набувши назву „Молодого Москвитянина", міняла й програму. В цю „молоду редакцію" увійшли дехто з осіб, що складали своєрідний гурток Островського. До останнього належали: Тертій Іванович Філіпов, Аполон Григор'єв, П. І. Якушкін — відомий збирач пісень, прикажчик — ярославець Соболєв з „срібним голосом", С. А. Волков — селянин з села Кімри, який шив усій „молодій редакції" „Москвитянина" фасонисті і міцні чоботи, артист П. М. Садовський, І. Ф. Горбунов і поет Мей. Не можна не згадати Агафії Іванівни, першої супутниці О. М., яка „розуміла московське життя в його окремих виявах, чим безперечно багато допомагала своєму обранцеві".

Серед членів гуртка, окрім самого О. М., найбільшим впливом користувався Т. І. Філіпов. Розказують, що Островський, який нібито до „Москвитянина" був крайнім „западником" і, дивлячись на московський Кремль, вигукував: „Для чого тут побудовані ці пагоди?" — тепер став стверджувати протилежне: „Ми з Тертієм (цебто з Філіповим) та з Провом (цебто з Садовським) все діло Петрове назад повернемо".

Але безперечно, що в гуртку наш драматург грав, так би мовити, першу скрипку. „Появився Островський, — згадував потім А. Григор'єв, — і навколо нього, як центру, і гурток, в якому виявилися всі мої, до того невиразні, вірування". На драматурга були звернені погляди всіх членів гуртка, на нього покладалися всі надії, особливо коли постало питання про нову редакцію „Москвитянина". Переговори з Погодіним провадилися через Островського. Але коли він розказав своїм приятелям результат цих переговорів, йому довелося писати Погодіну такого листа (24 лютого 1851 року): „Чого я побоювався, те й сталось. Коли я сказав декому, про що ми вирішили (цебто сказав так, як ми умовилися), то почув ось які заперечення: „Значить, це тільки на теперішній рік? Значить, ми повинні віддавати статті все ж таки Погодіну! Підняти його журнал! І яку роль ви берете на себе! Він може й сам звернутися до всіх літераторів! Не того ми чекали! Ми думали, що журнал буде ваш, отже і наш; крім праці, можна б зважитися і на пожертву, принаймні була б надія на винагороду! А тепер ми і ви повинні служити у Погодіна!"

А служба була, очевидно, важка. Перш за все відомо, що, цілком правдиво розраховуючи на ентузіазм молодості і захоплення улюбленою справою у своїх молодих співробітників, Погодін злиденно оплачував їх працю і всяко їх експлуатував, втручаючись, крім того, несподівано для них в редагування журналу. Ще яскравіше свідчить проти Погодіна лист до нього Островського з 30 січня 1852 року з приводу нової п'єси „Бідна наречена": „Михайло Петровичу, завтра, цебто в четвер, я вам здам „Наречену", — писав він, — не дивуйтесь, що я роблю з нею не по-християнському, а по-азіатському, цебто хочу взяти з вас калим за неї. До цього часу хоча грошей у мене не було, зате комедія лежала на столі; а тепер ні комедії не буде, ні грошей, на що ж це похоже! Що я буду за людина! У всякої людини з великою працею сполучаються і великі надії; мої надії дуже обмежені: мені б тільки розплатитися з необхідними боргами,

та щодо одежини деякої—і разом ото сто крб. срібл. (а про решту поговоримо і поквитаємось). Я б з вас за цю комедію нічого не взяв, та нужда моя крайня. У п'ятницю перше число, на яке мені потрібні гроші... P. S. Михайло Петровичу! Якщо нема місця для мене [очевидно, місця для комедії в найближчій книжці „Москвитянина"], то знайдіть мені якунебудь роботу, я в дуже скрутному стані". Здається, дальше за це у принижених проханнях йти було нікуди, але справа врешті все ж закінчилася розривом.

„Бідна наречена" була надрукована в „Москвитянине" в 1852 році, в книзі 4. Там же в 1853 році, в книзі 5-й, з'явилася комедія „Не в свої сани не сідай". Але вже „Бідність не порок" у згаданому журналі не була надрукована, а вийшла окремо в 1854 році. Нарешті, в 1855 році з'явилася в „Москвитянине" в книгах 17 і 18 драма Островського „Не так живи, як хочеться", і більше вже його твори в цьому журналі не друкувалися.

Щоб закінчити мову про цей період діяльності О. М., слід спинитися на його листі до Погодіна з 30 вересня 1853 року, що його часто цитують як свідчення про зміну в ідеології і творчості драматурга. „Про першу комедію („Свої люди — помиримось"— *Н. К.*) я не хотів би клопотатися через те: 1) що не хочу нажити собі не тільки ворогів, але навіть невдоволення; 2) що напрямок мій починає мінятися; 3) що погляд на життя в першій моїй комедії здається мені молодим і надто жорстким; 4) що нехай краще руська людина радіє, бачачи себе на сцені, ніж нудьгує. Виправники знайдуться і без нас. Щоб мати право виправляти народ, не ображаючи його, треба йому показати, що знаєш за ним і гарне; над цим я тепер і працюю, сполучаючи високе з комічним. Першим зразком були „Сани", другий закінчую". Під другим зразком, звичайно, розумілася комедія „Бідність не порок". Цілком справедливо зауважує Н. Н. Долгов: „Якщо тут Островський говорить дуже багато, то говорить як теоретик, говорить для того, щоб його не раз спростовували не тільки інші, але й він сам. І воно так і трапиться".

Багато радості дає нам тепер увесь „театр" Островського, але тільки не в зазначеному розумінні; з погляду ж цитованого листа він дає нам гіркості не менше, ніж радості. Хіба може руська людина радіти, бачивши на сцені такі типи, які показані, скажімо, в „Безприданиці". Отже, не можна стверджувати, що Островський був слав'янофілом. Можна тільки сказати, що він пережив скоминуще захоплення слав'янофільством, не більше. В цьому випадку правду казав Добролюбов, стверджуючи, що Островський не був ні „западником", ні слав'янофілом. Іншими словами, в творчості Островського не було зламу, у всякому разі не було гострого зламу, а був звичайний розвиток, себто поширення і поглиблення, за винятком, коли хочете, скоминущого захоплення слав'янофільством.

Нарешті, в цей же період п'єси Островського появилися на театральних помостах. Звичайно роком першої появи його п'єс на сцені заведено вважати 1853 рік, коли в Московському Малому театрі 14 січня, в бенефіс Нікуліної-Косицької, появилася нова його комедія „Не в свої сани не сідай", в якій автор ставить купецький клас у взаємини з дворянством, правда зруйнованим (в особі франта Віхорева, який, щоб поправити свої розладжені фінанси, хоче женитися на дочці купця Русакова, але зазнає фіаско).

Наступний рік приніс небувалий тріумф Островському: була поставлена — спершу 25 січня на сцені того ж Малого театру, а потім 9 вересня на сцені Олександринського — комедія „Бідність не порок", яка була закінчена ще до листопада 1853 року і уже в читанні мала успіх, який перевищив, за словами автора в листі до Погодіна, не тільки сподівання, але навіть і мрії його.

В 1855 році, як раніш було сказано, появилась в „Москвитянине" драма О. М. „Не так живи, як хочеться", а наступні за нею його твори друкувались уже не в Погодіна, а в „Русском вестнике" („З чужої гульби похмілля"), в „Русской беседе" і, головним чином, в „Современнике" і „Отечественных записках".

Цікавий один лист О. М. до І. І. Панаєва, що показує, в які взаємини з „Современником" швидко зайшов Островський.

„Одержавши вашого листа, — писав він 18 жовтня 1856 року,— я взявся до роботи і хотів відповідати самим ділом, себто вислати вам швидше оповідання; але сили не дозволяють, я все ще лежу і не бачу кінця своїм стражданням (О. М. зламав собі ногу.— *Н. К.*). Але вірте, що я всією душею відданий „Современнику", і лише цілковита неспроможність утримує мене від виконання обіцянки. Обійдіться покищо без мене: видужавши, я сподіваюсь надолужити загаяний час".

Цитований лист інтересний ще й з другого погляду. Раніш був відзначений твір Островського в розповідній формі. Тут він також повідомляє про те, що пише для „Современника" оповідання, якого йому, одначе, не судилося закінчити. Це була повість „Не зійшлися характерами", задумана, треба гадати, в лютому

1856 року. Але після написання трьох розділів праця над повістю була припинена і, напевне, не тільки через хворобу, бо поновилася вона лише 13 грудня 1857 року. Взявшись, проте, знов до вибраного сюжету, драматург облишив розповідну форму і обробив його в драматичній формі. 2 грудня 1857 року він писав Некрасову: „Посилаю вам п'єску, вона хоч маленька, але, як мені здається, серйозна". Це було „Не зійшлися характерами Картини московського життя". Скромна назва „картини" не заважає цій п'єсі бути глибокою змістом. Вона знов, але вже серйозніше і драматично, дебатує уже зачеплене драматургом питання про взаємовідносини двох класів — дворянства і купецтва, при чому вже одразу відзначаються розклад і матеріальний занепад першенського класу, якому, щоб підтримати свої фінансові справи, доводилося рідднитися з купецтвом, що ніколи не користувалося особливою пошаною в його очах.

Того ж 1856 року була написана комедія „Тепла посада", що появилася в 1 книзі журналу „Русская беседа" 1857 року. В цій комедії в гостріших тонах, ніж в „Бідній нареченій", змальовуються побут і звичаї дореформного чиновництва.

Повернемося трохи назад. Якраз у середині п'ятдесятих років, саме на початку 1856 року, в житті й діяльності Островського, пише С. В. Максімов, „покладений був початок творчим збагаченням. До попереднього свого жанру у нього з'явилася можливість приєднати історичну драму, або драматичну хроніку, на якій одного часу він хотів навіть зосередити всю свою працю; цим наміром він відповідав зовнішнім гнітючим обставинам, саме — тимчасовому розладові з театральними керівниками. Такому поворотові на новий шлях сприяв, головним чином, зовсім несподіваний випадок".

Випадок цей — відома „літературна експедиція", влаштована на кошти морського міністерства. В погодженні з А. А. Потєхіним, при розподілі району досліджень, Островському уступили верхню Волгу до Нижнього - Новгорода, і він почав свою роботу з Твері.

„Після Волги у О. М. Островського,—каже далі С. В. Максімов,—стався знаменний перехід від комедії до драми. Цебто від сучасних явищ до минулого Русі... На рідній Волзі Островський захопився живими картинами і багато призапас нових тем для наступних творів. Тут народилися і визріли і глибоко поетична „Гроза", і набув остаточної форми „Сон на Волзі"; надумалася, від випадкової і забавної дорожної зустрічі, нова комедія — „На людному місці": живими барвами на місцях дії змалювався образ Кузьми Мініна і т. ін."

Навряд чи можна погодитися з твердженням цитованого автора, що тут „набув остаточної форми „Сон на Волзі", але, звичайно, справедливо, що тут зародилося у драматурга багато літературних задумів. Принаймні 25 вересня 1857 року він писав Н. О. Некрасову: „Маю честь Вас повідомити, що у мене готується ціла низка п'єс з загальною назвою „Ночі на Волзі", з яких одну я привезу вам особисто в кінці жовтня чи на початку листопада. Не знаю, скільки я встигну зробити за цю зиму, але дві неодмінно". Які п'єси входили в цей цикл—сказати тепер неможливо. В 1857 році драматург закінчив тільки одну п'єсу — „Не зійшлися характерами", яка появилася в першій книжці „Современника" 1858 року. Більше в цьому, 1858 році, Островський нічого не друкував, а про його роботу свідчить лист до Некрасова з 2 грудня 1857 року, де він, між іншим, пише: „Тепер я обробив кілька статтей для Морського збірника і, значить, розв'язався з ним досить надовго і можу працювати для „Современника". Я тепер готую вам річ досить велику розміром. Це була, як можна думати, перша його драматична хроніка „Козьма Захарович Мінін - Сухорук", але закінчити її драматургові пощастило лише 9 грудня 1861 року.

Тим часом він написав: „Вихованку" (1859), „Грозу" (1860), „Друг старий кращий як два нових" (1860) і три комедії про Бальзамінова (1857 — 1861), своєрідна трилогія. В один рік з „Вихованкою" з'явилася і перша Збірка творів О. М. Островського в прегарному виданні графа Кушельова - Безбородко. Для цього видання драматург переглядав і переробляв текст деяких своїх п'єс, при чому в переробленому вигляді були надруковані і „Свої люди — помиримось", з квартальним у ролі Немезиди, що карає порок, але вже через вимогу цензури. Це видання, цінне само собою, треба згадати ще й через те, що воно викликало відому статтю М. О. Добролюбова про О. М. Островського — „Темне царство", яка поклала свій відбиток і на всю наступну критичну літературу про нашого драматурга

Добролюбов також присвячує спеціальну статтю „Вихованці" і, нарешті, нову статтю „Промінь світла в темному царстві" новому творові О. М.— його драмі „Гроза", що примусила замовкнути всіх недоброзичників драматурга, за яким тепер незаперечно була визнана першість в російській драматургії і який мав тепер право зватися батьком російської драми. Академія наук нагородила „Грозу"

Уваровською премією, п'єса здобула найпохвальнішу оцінку від академічних рецензентів — Гончарова, Плетньова і Галахова. Нічого й говорити про те, що „Грозу" було поставлено на сцені, що вона мала величезний успіх у публіки.

1860 року в житті О. М. трапилася глибоко сумна подія: в Харкові на його руках помер славетний петербурзький артист, виконавець ролі Тихона в „Грозі", А. Є. Мартинов. Островський, повідомляючи про його смерть І. І. Панаєва, писав, що з Мартиновим він утратив усе на петербурзькій сцені.

В наступному 1861 році драматург зазнав неприємності іншого характеру, яка глибоко його образила. Літературно-театральний комітет забракував його п'єсу „По що підеш, те і знайдеш", — одну з трьох п'єс, що складають своєрідну трилогію про незрівняного Михайла Дмитровича Бальзамінова. Потім, через посередництво Ф. А. Бурдіна, комітет переглянув свою ухвалу, і п'єсу було дозволено, хоча з мотивуванням, так само дуже образливим для автора: її визнали можливим допустити на сцену Олександринського театру, де нібито публіка менше вибаглива щодо художності. Цей факт, досить дрібний сам собою, цікавий тим, що характеризує ті умови, в яких доводилося Островському творити свої п'єси. Сучасна критика також не оцінила цих трьох п'єс. Тільки потім С. Р. Васильєв-Флеров дав блискучу оцінку типові Бальзамінова.

Наступний 1862 рік також не обійшовся без неприємностей для О. М. В 1-й книзі „Современника" за цей рік була надрукована перша драматична хроніка Островського: „Козьма Захарович Мінін-Сухорук", заснована на глибокому вивченні історичних джерел. За патріотичні почуття, висловлені в цій п'єсі, авторові був подарований з кабінету царя бриліантовий перстень, і все ж цензура не дозволила поставити цю п'єсу на сцені, вважаючи її за несвоєчасну, а тим часом нема сумніву, що для драматурга її виставлення було б дорожче за всякий царський подарок. Виставлено хроніку було значно пізніше, в сезон 1866-67 року, коли вона вже зазнала деяких переробок.

Після декількох побутових п'єс: „Гріх та біда кого не спіткає", „Тяжкі дні", „Жартівники" — Островський знов звертається до історії і після знов же грунтовного вивчення історичних джерел, на цей раз юридичного характеру, утворює хроніку „Воєвода, або сон на Волзі", що стала одною з п'єс російського класичного репертуару (надрукована в „Современнике", 1865 рік, книга 1). П. В. Анненков справедливо назвав її драматичною хронікою, тільки не історично-політичного, а побутового та історично-юридичного характеру. Це просто юридична хроніка, в основу якої покладено акти археографічної комісії та інші матеріали того ж характеру. У „Воєводі" Островський чудово змалював зловживання адміністрації XVII століття і разом з тим відзначив причини, які створили поволзьку вольницю того часу.

Одного року з „Воєводою", що його, мабуть, задумано під час подорожі по Волзі, появилася комедія „На людному місці" („Современник", № 9), навіяна випадковою зустріччю також під час цієї подорожі.

Нарешті, того ж року в 11-й книзі „Современника" появився переклад Островського комедії Шекспіра „Приборкання непокірної", що починає цілу серію перекладів, зроблених нашим драматургом. Тільки в роки революції був надрукований увесь цей матеріал часом незакінчених перекладів Островського, які свідчать про прекрасне обізнання його з європейською драматичною літературою. Крім Шекспіра, він перекладав Теренція („Свекруха"), Макіавеллі („Мандрагора"), Сервантеса („Овдовілий шахрай" та інтермедії), Італо Франкі („Великий банкір"), Паоло Джакометті („Сім'я злочинця"), Гоцці („Щиро закохана жінка"), Гольдоні („Raggioratore", „Ile vero amico") Кастельвеккіо („Фріна"), південноіндійську народну драму Давадасі „Баядерка". Названі переклади з Гольдоні не дійшли до нас. Драматург своїми перекладами хотів познайомити російських читачів з різними представниками драматичної літератури. Крім того, можна думати, що деякі з цих перекладів, як і взагалі чужі п'єси, давали поштовх йому для написання власних творів. Так, „Безодня", що появилася в 1866 році і в друку і на сцені, цей недосконалий з художнього боку твір Островського, цікавий саме в тому розумінні, що його, напевне, навіяно знаменитою, яка мала величезний успіх в 30-х роках XIX століття, мелодрамою Дюканжа і Діно „Життя ігрока"; цей твір являє собою ніби переклад згаданої мелодрами на російські звичаї і показує втілення закладених в ній ідей і образів, що їх драматург взяв з російської дійсності, яка його оточувала.

Наступний 1867 рік заповнюється виключно історичними п'єсами О. М. В січневій книжці „Вестника Европы" появилася краща і найглибша з драматичних хронік О. М. Островського „Дмитрій Самозванець і Василій Шуйський", закінчена, як свідчить відмітка в рукопису, 31 травня 1866 року і розпочата в лютому того ж року. Писалася вона, отже, лише чотири місяці. В серпні того ж року, після ухвали

хроніки Літературно-театральним комітетом і цензурою, її було подано автором в дирекцію імператорських театрів. З цього часу почалися важкі дні для Островського.

Клопоти про виставлення п'єси принесли драматургові чимало неприємностей і прикростей, примусили пережити чимало гірких хвилин. Він переживав важке і тоскне почуття, мріяв навіть зовсім покинути театральне поприще, про що й повідомляв свого друга Ф. А. Бурдіна в кінці вересня 1866 року. Посилаючи йому перероблену „Мініна", повідомляючи про надіслання кошторису на „Самозванця" і просячи поклопотати про його затвердження, він писав, між іншим: „Це, здається, будуть останні мої театральні клопоти. Повідомляю тебе по секрету, що я зовсім залишаю театральне поприще. Причини ось які Вигоди від театру я майже не маю (хоча всі театри в Росії живуть моїм репертуаром); начальство театральне до мене неласкаве, а мені вже пора бачити не тільки ласкавість, а й деяку повагу. Без клопоту і поклонів з мого боку нічого для мене не робиться; а ти сам знаєш, чи здібний я до низькоклінливості; при моєму становищі в літературі грати роль просителя, що безнастанно кланяється, тяжко і принизливо... Повір, що я буду мати значно більше поваги, якої я заслужив і якої я вартий, якщо розв'яжуся з театром. Давши театрові 25 оригінальних п'єс, я не добився, щоб мене хоч трохи відрізняли від якогонебудь перекладача. Принаймні я придбаю собі спокій і незалежність, замість клопоту і незаслуженого приниження. Сучасних п'єс я писати більше не буду, я вже давно вивчаю російську історію і хочу присвятити себе виключно їй,— буду писати хроніки, але не для сцени; на запитання, чому я не ставлю своїх п'єс, я буду відповідати, що вони непридатні, я беру форму „Бориса Годунова". Таким чином, поволі і непомітно я відстану від театру".

В пост-скриптумі до цього листа О. М. пише: „Вчора я одержав листа від Горбунова. Він, між іншим, додає: „Про мерзотності супроти вас я нічого не пишу; здається, вони ідуть з Москви". Справа полягала ось у чому.

7 січня 1866 року на сцені Олександринського театру в бенефіс Нільського була поставлена п'єса Н. А. Чаєва („Дмитрій Самозванець"). Автор клопотав, щоб її в сезоні 1866-67 року поставили і в Москві. І виставу було вирішено: з Петербурга було наказано ставити п'єсу на сцені Великого театру. Очевидно, трохи пізніше подав свою хроніку і О. М. Островський.

З моменту, коли виникло листування з приводу кошторису на виставу, і почала свої дії московська інтрига, про яку прямо згадує Ф. А. Бурдін в своїх споминах про Островського і на чолі якої невидимо стояв Н. А. Чаєв. Московське театральне начальство зробило з свого боку все можливе, щоб обстояти п'єсу Чаєва, і коли врешті йому цього досягти не пощастило, то в цьому була не його провина.

Справа доходила до міністра імператорського двору, якому підлягали імператорські театри і до якого звернувся драматург за порадою свого друга Ф. А. Бурдіна. Справу було вирішено на користь Островського, п'єсу якого звелено було поставити в Москві, а п'єсу Чаєва міністр ухвалив мати на увазі на майбутній сезон. Один з біографів Островського заявляє, що „вся ця історія залишає не дуже приємне враження. Якщо й не ставати на бік Чаєва, все ж не можна не відчути, що взаємна суперечка двох представників літератури перед очима міністра — явище досить сумне. Але в зверненні до цієї інстанції винен був не Чаєв". До цього слід, проте, додати, що Чаєв безперечно був винен у тій закулісній інтризі, яка велася в московській конторі імператорських театрів при його доброзичливій участі. Потім, головна суть справи полягає в монополії театрів, у відсутності в столицях приватних театрів. Коли б вони були, Островському не було б ніякої потреби добиватися вистави своєї хроніки на імператорській сцені: її охоче взяли б приватні театри, і важко було б з нею конкурувати хроніці Чаєва, яка зовсім тепер забута, тим часом як хроніка Островського безперечно є одною з класичних російських історичних п'єс.

Можна лише згадати про наступну хроніку драматурга — „Тушіно", виставлену 23 листопада 1867 року в обох столичних театрах. Це безперечно один з найневдаліших його творів. Потім на цей сюжет композитор Бларамберг написав оперу „Тушінці", що так само не мала великого успіху.

Зовсім невдалою була написана в тому ж 1867 році композитором Кашперовим опера „Гроза".

В кінці 1867 року Островський закінчив драму „Василиса Мелентьєва", яку він жартома називав „спокуса від Гедеонова", бо останній, бувши тоді директором імператорських театрів, передав йому розпочату і не закінчену п'єсу на сюжет з епохи Івана Грозного, розказавши йому про маловідомий, побіжно згадуваний в історії епізод, що стосується „названої" шостої жінки (в дійсності звичайної коханки) царя Івана Грозного — Василиси Мелентьєвої, — епізод надто характерний і вдячний в розумінні сюжету для історично-побу-

тової драми. Гедеонов не зумів зробити Василису центральною постаттю твору, приділив всю свою увагу цариці Анні, і в нього вийшла тисяча перша мелодрама. Островський з найменш мелодраматичнішого сюжету зумів здобути життьову правду. Здобуте ним могло бути сіре, нудне, неефектне, але воно завжди було життьове. Зумів Островський здобути життьове і з даного тексту. В старі міхи він влив нове вино, висунув на передній план Василису, і спід його пера вийшов високохудожній твір.

Крім літературної діяльності О. М., треба відзначити також його громадську діяльність. 14 листопада 1866 року відбулися перші збори „Артистичного гуртка" в Москві. В організації цього „Гуртка" і потім в його діяльності Островський брав діяльну участь і день його відкриття вважав за один з кращих в своєму житті. Метою „Гуртка", окрім влаштування звичайних концертів, літературних читань і зібрань, було „розповсюдження серед публіки правдивих уявлень про всі галузі мистецтв і розвиток її естетичного смаку", а також „давати змогу початкуючим артистам і художникам стати відомими публіці". І цієї мети „Гурток" досяг цілковито: він став своєрідною школою для артистів. Тут, як відомо, почали свою діяльність М. П. Садовський, О. О. Лазарева, потім Садовська, знаменита артистка Малого театру, та інші.

В наступному 1867 році ми бачимо Островського за іншою роботою, так само громадського характеру. Він готує для Головного управління в справах друку записку про права власності драматичних письменників.

Того ж 1867 року О. М. зазнав утрати: на початку року померла його дружина Агафія Іванівна, яка останні роки була тяжко і безнадійно хвора. Але самотним після її смерті драматург залишався не довго. Уже в квітні 1867 року Ф. А. Бурдін посилає привіт Мар'ї Василівні, другій дружині О. М., артистці Малого театру, офіціальний шлюб з якою Островського відбувся 12 лютого 1869 року.

Восени 1868 року Островський розвинув інтенсивну працю, начебто забувши про колишні неприємності, сполучені з самим характером діяльності драматурга, що завжди залежав від дирекції, яка по своїй волі ставила або не ставила його п'єси. В серпні 1868 року він писав своєму другові Ф. А. Бурдіну: „Я як приїхав, то сів за діло, тепер у мене пишеться велика комедія: „На всякого мудреця доволі простоти"; але ти помовчи покищо; у вересні я її закінчу і приїду в Петербург, тоді ти її заявиш ...[1] До різдва я буду працювати, у мене тепер багатий запас: розпочато три оригінальних п'єси і одна переробка, крім „Казки". Правда, драматург і цього листа закінчує такими словами: „Все це я закінчу і потім, здається, надовго попрощаюся з театром", але навряд чи ці слова треба розуміти в значенні колишнього „розв'язатися з театром": тоді не треба було б додавати слова „надовго". Згадувана в листі „Казка" — це зародок майбутньої „Снігуроньки". Крім „На всякого мудреця"; за цей час були написані: „Гаряче серце" і „Дурні гроші".

В комедії „Гаряче серце", як писав рецензент „Северной пчелы", „знов фігурують ті ж особи купецького і міщанського середовища, які були в колишніх комедіях Островського, ті ж сімейні і маєткові між ними взаємини, та ж покірність і сумирність одних і сваволя, самодурство і неподобство других". В „Дурних грошах" показані нові типи, особливо Васильков, ділок нового часу, представник промислового капіталу. В цьому розумінні названа комедія становить наче поворотний момент в творчості Островського.

1870 рік, коли в обох столичних театрах ставилася комедія „Дурні гроші", був зайнятий у нашого драматурга перекладом драми П. Джакометті „Сім'я злочинця" („La morte civile"), працею над комедією „Ліс", а самий кінець року — працею по організації Товариства драматичних письменників. Спочатку це були просто „Збори російських драматичних письменників", скликані за думкою та ініціативою В. І. Родиславського, правителя канцелярії московського генерал-губернатора і людини близької до театру і до театральної дирекції. Островський швидко приєднався до цих „Зборів", запропонував клопотатися про затвердження урядом Товариства російських драматичних письменників, і в січні 1871 року уже писав статут задуманого товариства. Довго тяглася справа з затвердженням статуту. Товариство продовжувало існувати лише як „Збори", поки нарешті не був затверджений статут, і 21 жовтня 1874 року відбулося відкриття товариства, при чому його головою одноголосно було обрано О. М. Островського, що залишався ним аж до своєї смерті.

Першого листопада 1871 року на сцені Олександринського театру, в бенефіс Бурдіна, була поставлена комедія „Ліс", надрукована раніше цього в „Отечественных записках" (№ 1, 1871 р.)

В 1872 році минуло двадцятип'ятиріччя літературно-драматичної діяльності О. М. Островського. Сумні почування переживав він з цієї нагоди. Ще 18 вересня 1871 року він писав Бурдіну з приводу вистави „Дмитрія Самозванця і Василія Шуйського" в Петербурзі:

[1] Цебто, що вона піде в його бенефіс.

„Самозванець" нехай і в січні, аби тільки пішов. На початку майбутнього року виповниться двадцятип'ятиріччя моєї драматичної діяльності — вистава „Самозванця" була б деякою нагородою за мою працю. Я вже ні на що більше не маю ніякої надії, невже й цієї дрібниці не зробить мені дирекція за 25 років моєї роботи". Невідомо, чи взяла дирекція на увагу ювілей О. М. Островського, але його „Самозванець" в цей сезон в Петербурзі був нарешті виставлений, і 17 лютого 1872 року в бенефіс Жулевої йшов на сцені Олександринського театру.

Поруч з цим доводиться відзначити і дуже сумний факт. 14 січня 1872 року директор імператорських театрів С. А. Гедеонов, що доброзичливо ставився до драматурга, подав міністрові імператорського двору рапорт про призначення О. М. Островському довічної пенсії, при чому в рапорті були зазначені не тільки його літературні заслуги, заслуги перед російською сценою взагалі і зокрема перед імператорськими театрами, які жили його репертуаром, але й скрутні матеріальні обставини автора. Це клопотання, про яке знав уже весь Петербург, при чому про призначення пенсії говорилося як про справу вирішену, не мало, проте, успіху. Директорові театру була дана вказівка, що на підставі пенсійного статуту він не має права клопотатися про пенсію, законом не встановлену. Тим часом композитор А. Н. Сєров за першу свою оперу „Юдиф" був нагороджений подарунком, а за другу („Рогнєда") одержав щорічну пенсію в 1000 карбованців, і ні про які закони не згадували, під час же клопотання про Островського одразу з'явився на сцену пенсійний статут.

Цілком можливо, як гадає Н. В. Дрізен, що директор С. А. Гедеонов, зазнавши фіаско з своїм клопотанням, не зважився порушити справи про офіціальне шанування О. М. Островського. Шанування, хоча й неофіціальне, все ж відбулося. Драматургові, присутньому на „Самозванці", було піднесено адресу від драматичної трупи і срібний вінок. Шанувала Островського й Москва: спершу драматурги, потім „кілька осіб з московського громадянства, переважно купецького", шанували його обідом у Тєстова, де йому піднесли „подарунок, дорогий і матеріалом і роботою, велику срібну вазу з бюстом Пушкіна і Гоголя, дуже тонко виконану". Далі відгукнулися Артистичний гурток і Товариство аматорів російської словесності. Все це, звичайно, втішало і підбадьорювало драматурга.

1873 рік приніс російській літературі і сцені один з шедеврів О. М. Островського — його „Снігуроньку", що появилася в результаті багаторічної праці. Принаймні можна думати, що іще в 1866 чи 1867 році була задумана нашим драматургом якась казка, що звалася „Іван-царевич", в зв'язку з якою перебуває й „Снігуронька", бо в первісному сценарії останньої женихом Снігуроньки був не Мізгір, а Іван-царевич. Весняна казка Островського появилася в результаті знов же, пильного вивчення народних казок, що вийшли тоді у відомій збірці Афанасьєва, народних пісень, почасти записаних самим драматургом, як „Пісня про хміль", народних приказок, з яких якось химерно утворено перший хор у сцені проводів масниці, народних весільних обрядів, при чому примовки весільних дружків, які виконувалися під час весільного ритуалу, відбилися в покликах бірючів, нарешті, „Слово о полку Ігоревім", що було за джерело для хора берендеїв.

За влучним висловом професора Ф. Д. Батюшкова, „Снігуронька" була не до сили сучасній критиці, яка не змогла її оцінити так, як вона заслуговувала, і одразу ж обвинуватила нашого драматурга в наслідуванні Шекспіра, саме його комедії „Сон літньої ночі". Але найближче вивчення „Снігуроньки", її джерел і процесу її створення переконує нас у тому, що про наслідування Шекспіра в цьому випадку говорити не доводиться.

Після „Снігуроньки" появилися, з одного боку, такі п'єси, як „Пізнє кохання", „Трудовий хліб", „Багата наречена", з другого — такі, як „Вовки і вівці", навіяні відомим сенсаційним в свій час процесом ігуменії Митрофанії, „Правда добре, а щастя краще", з надзвичайним типом — унтером Грозновим, і „Остання жертва", що вразила сучасного рецензента несподіваною новизною деяких типів", що їх виставив на сцену драматург.

7 грудня 1877 року була закінчена О. М. Островським комедія „Одруження Бєлугіна", написана ним спільно з Н. Я. Соловйовим і з якої почалося це співробітництво. Чим воно пояснюється? Як каже близький знайомий драматурга і всієї сім'ї Островських — В. М. Мінорський, одно питання, одна обставина в певному розумінні мучила і непокоїла О. М. Островського,— це питання про те, кому передати свій досвід драматичного письменника. „Я знаю,— говорив він,— що ніяких записок не напишу, а як хочеться знайти людину, якій я міг би передати все своє знання, увесь досвід драматичного письменника!" І він шукав таку людину. Цим шуканням, очевидно, і пояснюється його співробітництво з Соловйовим і Невєжіним: тут було не само лише бажання

допомогти письменникові початківцеві, але, мабуть, і приховане бажання знайти людину, яка могла б бути його учнем.

Ще за рік до закінчення „Одруження Белугіна" драматург задумав свій, за його власними словами, сороковий оригінальний твір — „Безприданицю", яка ще яскравіше, ніж „Остання жертва", змальовує нову буржуазію, представників промислового капіталу. Закінчити її драматургові пощастило лише 16 жовтня 1878 року. Ця затримка пояснюється перш за все, звичайно, бажанням як можна старанніше опрацювати свою драму.

Не спиняючись на наступних його комедіях „Серце не камінь" і „Невільниці", звернемось до радісної для драматурга події, що трапилася в 1881 році. 30 квітня цього року в Москві на сцені приватного, так званого Пушкінського театру, вперше була виставлена в її первісному вигляді комедія „Свої люди — помиримось", заборону з якої було нарешті знято, дякуючи клопотанням брата драматурга, Михайла Миколайовича, тоді вже міністра державного майна. Публіка швидко розхапала квитки, спектакль мав колосальний успіх, описаний М. І. Писаревим, що виконував тоді роль Большова.

Той же 1881 рік приніс російській сцені новий шедевр Островського, його „Таланти і поклонники" — п'єсу, що змальовує провінціальний театральний побут і важкі, принизливі умови існування провінціальних актрис.

Далі йдуть останні п'єси О. М.: „Красунь-мужчина", „Без провини винні", „Не з цього світу" і друга редакція „Воєводи", якою й закінчилася літературно-драматична діяльність нашого драматурга.

Нам залишилося сказати кілька слів про останні роки життя Островського. Треба згадати про його „Записку про утворення російського національного театру в Москві", в якій він порушує важливе питання для того часу, коли в обох столицях існувала монополія імператорських театрів. „Мета моєї записки,— пише О. М. своєму постійному кореспондентові 17 вересня 1881 року,— довести необхідність приватних театрів і показати, якими вони повинні бути, щоб російське драматичне мистецтво не занепадало. Якщо я цього досягну, я буду щасливий, тоді можна спокійно доживати свої останні дні і на казенні театри махнути рукою. Від них, як видно, доброго чекати нічого".

Проект створення в Москві національного театру не здійснився. Зате здійснилося заповітне бажання Островського стати близько до театру. Ще колись, в роки початку своєї діяльності, 30 вересня 1853 року він писав М. П. Погодіну: „Ось що добре б написати в Петербург: 1) що я у великій матеріальній скруті, що це можна поправити, давши мені посаду в Москві (переважно по відомству двору, і добре б при театрі)". Тепер,— але, на жаль, так пізно,— О. М. дістав посаду при театрі, можливо, незвичну для літератора тих десятиріч: 1 січня 1886 року він дістає призначення на завідувача репертуарної частини московських театрів. Це вузьке найменування посади в дійсності означало керівництво всією художньою частиною казенних сцен. В діяльності Островського при театрах всі, хто писав про це, відзначають характерне для нього „прагнення піднести всі сторони, всі галузі сценічного мистецтва".

Але всім його починанням в цій галузі повною мірою не судилося здійснитись. 28 травня 1886 року О. М. Островський поїхав у своє улюблене Щеликово і звідти вже не повернувся. 2 червня його не стало. Хвороба, що звела нашого драматурга в могилу,— застарілий невроз серця. Поховано О. М. Островського на сільському кладовищі в селі Бережках, за дві верстви від Щеликова.

Н. Кашин

ТВОРЧІСТЬ О. М. ОСТРОВСЬКОГО

1

Першими критиками Островського були Аполон Григор'єв і Добролюбов. В їх статтях уже в п'ятдесятих роках минулого століття визначилися дві одна одній протилежні оцінки його творчості. Перша і найпопулярніша з цих оцінок належала Добролюбову. Автор статтей „Темне царство" і „Ясний промінь в темному царстві" підійшов до змальованої Островським дійсності як демократ і революціонер. Він побачив тут „світ затаєної туги, що тихо зітхає, світ тупого, ниючого болю, світ тюремної, гробової німотності, лише зрідка оживлюваної глухим, безсилим нарікання, яке несміливо завмирає при самому зароджуванні. Нема ні світла, ні тепла, ні простору; гнилизною і вільгістю віє темна і тісна тюрма". Говорячи про „темне царство", Добролюбов поширив його кордони далеко за межі купецького середовища. „Кожний, хто читав наші статті,— писав він у своєму „Промінні світла в темному царстві",— міг бачити, що ми зовсім не купців тільки мали на увазі, показуючи основні риси взаємин, які панують в нашому побуті і які так гарно відтворені в комедіях Островського. Сучасні прагнення російського життя в найширших розмірах знаходять своє виявлення в Островському і, як в коміку, з негативного боку. Змальовуючи нам в яскравій картині фальшиві взаємини з усіма їх наслідками, він через те саме є відгуком прагнень, що вимагають кращого ладу". (Відзначимо, що ці „езоповські" рядки були викинуті цензурою). Добролюбов з величезною публіцистичною силою схарактеризував низку огидних особливостей дореформного устрою, заплямувавши різноманітні вияви хижацтва, варварської некультурності і оточивши ореолом свого співчуття принижені і затуркані постаті „темного царства". Оцінка Добролюбова була виключно безрадісна; тільки для одної Катерини з драми „Гроза" зробив він виняток, схарактеризувавши її як особу, „що є представником великої народної ідеї" соціального протесту. До якої міри прийнятна для нас тепер оцінка Добролюбова і до якої міри відповідала вона об'єктивним тенденціям драматурга? При всій значності соціальної функції його статтей, треба визнати, що Добролюбов надмірно звузив діапазон творчості Островського, звернувши увагу тільки на деякі цікаві для нього вияви. Використавши окремі (надзвичайно важливі) моменти його творчості для боротьби з кріпосницьким устроєм, критик-демократ пройшов мимо тих численних творів Островського, які характеризували його як письменника, тісно з цим устроєм зв'язаного. Не кажучи вже про те,

що Добролюбов, який помер в 1861р., міг дати оцінку тільки дореформних творів Островського, його аналіз грішив ігноруванням особливостей буржуазно-слав'янофільської ідеології драматурга.

Діаметрально-протилежного погляду додержувався Ап. Григор'єв, ідейний однодумець Островського і співучасник його по „молодій редакції" „Москвитянина". Він підкреслював у творах свого друга не протест проти купецького устрою, а, навпаки, глибоку любов до цієї верстви суспільства, органічний зв'язок з нею. „Островський,— переконував читачів Григор'єв,— прагнув дати не сатиру на самодурство, а поетичну картину цілого світу з дуже різноманітними основами і пружинами". Островський, за Григор'євим, не сатирик, а „народний поет", письменник, органічно зв'язаний з верствою суспільства, яку він змальовує, повно і з любов'ю показавши її світогляд. Правильно визначивши елементи зв'язку Островського з його класом, Аполон Григор'єв, проте, зовсім витравив з творів Островського той сатиричний елемент, який в них є, і тим применшив соціальну функцію його творчості.

Добролюбов і Григор'єв вивчали різні сторони літературної діяльності Островського, концентруючи свою увагу на тому, що для них було найбільш співзвучне в плані соціально-політичних оцінок, і обминаючи те, що в ці оцінки не вкладалося. Питання про ставлення Островського до дійсності, яку він змальовував, повинно бути вирішене діалектично. Островський і любить купецтво і викриває його; викриває його саме через те, що любить. Автор „Грози" був ідеологом тих самих шарів купецтва і близької до нього частини міщанства, які більше, ніж хтонебудь, страждали від пережитків сваволі, від „самодурства" в найширшому значенні цього слова, які протестували проти нього, але які в той же час були з цим світом тісно зв'язані. Марксистсько-ленінське літературознавство встановлює єдино правильний погляд на Островського, трактуючи його творчість як ідеологію російської торгової буржуазії близькореформної доби, тих передових її прошарків, які своїм зростанням відбивали загальний процес розпаду феодально-кріпосницького устрою і витиснювання його зростаючим промисловим капіталізмом.

Цю класову суть Островського нам треба розкрити у всій її внутрішній складності через детальний аналіз різних сторін його драматургії — ідей і образів, сюжету і мови.

2

Про буржуазні коріння творчості Островського, про буржуазну суть його ідеології свідчить уже те нове освітлення, яке драматург надає образам дворянства. Згадаймо, що перші роки його літературних виступів характеризувалися підсиленням поміщицького „занепаду". Не слід думати, що російська буржуазія витіснила дворянство в процесі розгорнутої політичної боротьби з цим класом: ні тоді, ні пізніше вона не зуміла стати його історичним антагоністом, цілком задовольняючись тією невеликою частиною привілей, якими поступився їй панівний клас. Але підтримуючи не через страх, а з переконання феодально-кріпосницьку систему, буржуазія все ж ставилася до дворянства з помітною неприязню. Не виступаючи проти режиму в цілому, її ідеологи змальовували представників цього панівного класу з одвертою недоброзичливістю; для того, щоб переконатись в цьому, досить згадати хоча б „морально-сатиричні" романи Булгаріна або антидворянські при своїй добронамірній консервативності байки Крилова. В цій боротьбі Островський з самого початку займав певну позицію, всією своєю творчістю виявляючи гостро критичне ставлення до панства. Дворянин завжди має в Островського негативні риси. Замолоду — це безжурний шалапут, який залицяється до купецьких дочок, шукає пригод, а головне — багатого приданого, яке дало б йому змогу жити в розкошах. Цей характерний образ шукача багатої нареченої проходить через численні комедії Островського — згадаймо Віхорєва („Не в свої сани не сідай"),

Баклушіна („Не було ні шага...“), Мурзавецького („Вовки і вівці“) і багатьох інших.

Але Островський не задовольняється цим глузуванням з дворянських синків, нездатних до чесної продукційної праці, а спрямовує стріли своєї сатири у багато важливіші сторони кріпосницької системи. Ми маємо тут на увазі його „сцени з сільського життя“ — „Вихованка“, недостатньо оцінені критикою. Написана за два роки до скасування кріпацтва (в 1859 році), „Вихованка“ являє собою картину нестримної сваволі багатої поміщиці Уланбекової, яка своєю силою сміливо витримує порівнання з кращими зразками російської літератури того часу. В характеристиках розпусної і свавільної поміщиці, у змалюванні рабської атмосфери її садиби, в безпросвітній долі „вихованки“ цензура правильно відчула гострий випад проти кріпосницького устрою; п'єса Островського була заборонена для театра і її вперше поставили тільки в 1863 році.

В комедіях, написаних пізніше, Островський приділяє дворянству особливо багато уваги, що безперечно перебуває в безпосередньому зв'язку з процесом розпаду дворянського добробуту, який виключно широко розгорнувся в сімдесятих-вісімдесятих роках. На цей раз він має діло переважно із старшим поколінням цього класу — із світськими людьми, що безжурно марнують життя, як от Телятєв („Дурні гроші“), з похітливими старичками, як Дулєбов („Таланти і поклонники“). То тут, то там промайне образ пана, що промотався, як от „пан з довгими вусами“, який грає роль нахлібника у багатого підрядчика Хлинова („Гаряче серце“). Чоловік поміщиці Чебоксарової (комедія „Дурні гроші“), за її оповіданням, „мав значну і дуже відповідальну посаду; через його руки проходило багато грошей, і, знаєте, він так любив мене й дочку, що коли потрібна була якась дуже велика сума для підтримки гідності нашої фамілії, або просто навіть для наших примх, він ... не знав різниці між своїми і казенними грішми. Чи розумієте ви, він пожертвував собою для святого почуття сімейної любові“. Такі батьки; не кращі за них і діти. „З полку вигнали,— скаржиться на свого безпутнього племінника поміщиця Мурзавецька.—Вже не боліло б моє серце, якби за молодецтво за якенебудь; ну, розтратив би ти гроші казенні, програв би в карти,— все б тебе пожаліла, а то вигнали свої ж товариші за дрібні гидоти, за те, що мундир їх брудниш“. „Дозвольте мені, maman,— каже своїй матері молодий дворянин Прежнєв,— подякувати тепер вам за дві речі: поперше, за те, що ви змарнували всю мою маєтність, а подруге, за те, що виховали мене так, що я ні до чого не придатний. Я вмію тільки проживати. А де гроші, де?.. Навіщо ви все змарнували? Куди поділися всі наші маєтки, наші селяни? А тепер що? Тепер ви, може, будете мати приємність бачити мене вигнаним із служби, гуляцим без діла, картярем, може, ще чимсь гіршим“ (фінальна сцена з комедії „Не зійшлись характерами“). На цьому тлі дворянського марнотратства і казнокрадства. вирізняються кілька поміщиць, які підтримують свій добробут лихварством, обманом сусідів (Мурзавецька у „Вовках і вівцях“), обкраданням родичів (Гурмижська в „Лісі“) тощо. Який глибокий розрив з традиціями дворянської літератури, що з такой любов'ю змальовувала людей свого класу! Островський не бачить цих кращих людей, він не створює собі ніяких ілюзій щодо чеснот, які характеризують цей клас: дворяни Островського або смішні, або огидні. Так трапилося тому, що Островський змальовував цей клас з ворожих дворянству політичних позицій.

3

Знаменний є той факт, що коли Островський сатирично змальовує дворянина, він майже завжди п р о т и с т а в и т ь й о м у к у п ц я. Так збудована комедія „Не в свої сани не сідай“, де приїжджому шалапутові Віхорєву протистоять патріархальний купець Русаков і небагатий торговець Бородкін, „що має роздрібну крамничку і шиночок“. Віхорєв зводить Дунічку, Бородкін жениться з нею,

виявляючи неймовірне, за розумінням того середовища і тієї епохи, ставлення до дівчини. „Мені іншої не треба... Що це означає — поговір? Коли я кохаю Авдотью Максимівну, то це для мене байдуже... Авдотья Максимівна і так скривджена зовсім, повинен же хтось за неї оступитися. Її ж скривдили, та її ж і лаяти! Принаймні, вона у нас буде ласку бачити від мене і від матінки. Що ж таке, з усяким гріх трапляється. Не нам судити!"

Зневажаючи дворянство, як дармоїдів і розпусників, Островський глибоко любить купецтво, як найменш зіпсований цивілізацією, як найміцніший своїми моральними „підвалинами" клас дореформного суспільства. Найповніше це співчуття драматурга до купецького патріархалізму виявилося в комедії „Бідність не порок". Тут знайшли собі ідеалізоване виявлення різноманітні риси цієї патріархальності: міцність родинних підвалин, довір'я дітей до батьків (Любов Гордіївна не наважується вийти спід волі батька навіть тоді, коли він хоче видати її заміж за нелюба), непорушність звичаїв, які панують в цьому купецькому середовищі, суцільність і ясність світогляду, не затьмареного ніякими новозаведеннями. „Я, матінко, люблю по-давньому, по-давньому... еге, по-нашому, по-руському. Я весела... еге... щоб пригостити, та щоб мені пісні співали... у нас увесь рід веселий... пісенники" (д. III, ява 5). В „Бідності не порок" повно пісень, що їх співають під час святок в купецькому домі; ряд яв присвячений змалюванню приходу ряжених тощо. Ця купецька ідилія зустріла сувору оцінку Добролюбова, який ставив Островському в провину те, що замість комедії в нього „цілий святковий вечір з переодяганнями, загадками" тощо. Ми маємо тут на увазі рецензію на „Бідність не порок" „Современника" (1854, № 5), яку довгий час приписували перу Чернишевського. Ще гостріше критикував молодий Добролюбов цей твір за ту „солодку патоку", яка щедро була пролита Островським на Любима Торцова і на Митю, за „апофеоз старовинного побуту". В цій оцінці видатнішим ідеологом революційної демократії одного з найбільш слав'янофільських творів Островського знайшла собі характерне виявлення різниця їх ідеологій. Островський любить це середовище патріархального купецтва і черпає з нього переважну більшість своїх образів: затуркану дружину самодура, яка цілком йому підлягає, жалісливу жінку („Бідність не порок", „З чужої гульби похмілля"); маніжну і пусту дочку купця, що нудиться у відданках („Свої люди — помиримось", „Не було ні шага, і раптом алтин"); контрастний їй образ ніжної і люблячої дівчини („Бідність не порок", „Гроза"); бідного сентиментального прикажчика, закоханого в хазяйську дочку, який через збіг щасливих випадків жениться на ній („Бідність не порок", „Правда добре, а щастя краще", „Не все котові масниця"); сувору з вигляду, але добру вдачею няньку („Бідність не порок", „Свої люди — помиримось", „Правда добре, а щастя краще"), нарешті, балакучу й метку сваху („Свої люди — помиримось", „Свої собаки гризуться, чужа не лізь", „По що підеш, те і знайдеш"). З безсумнівним співчуттям змальовує Островський і увесь нескладний і щоденний побут купецького дому — нескінченні чаєпиття, сватання, таємні побачення закоханих тощо. В цих комедіях Островський широко і з любов'ю розгорнув новий, до нього ніким не змальований світ, ставши перед російським читачем і глядачем „Колумбом Замоскворіччя".

4

Але ми не зрозуміємо Островського, якщо обмежимо його творчість лише співчутливим відтворенням „світлих" явищ купецької патріархальності. Позиція драматурга незмірно складніша, і це обумовлювалося низкою істотних причин соціального порядку. Епоха Островського — це епоха зростання капіталістичних взаємин у країні, коли буржуазії доводилось перебудовуватися для того, щоб витримувати конкуренцію західноєвропейського капіталу, щоб задовольняти попит свого споживача. Цілі

століття купецтво торгувало за принципом „не обдуриш — не продаси", але процес капіталізації поставив перед цим класом потребу культурної перебудови. Торгово-буржуазне оточення виявилося в своїх господарських основах таким самим гнилим, як і вся дореформна система загалом. Необхідність підвищення культурного рівня гостро усвідомлюється найпрозірливішими ідеологами купецтва, які розуміють, що за нових капіталістичних взаємин уже неможлива комерція на варварському примітивному грунті обдурювання і шахрайства. Відбиваючи в своїй творчості погляди цих шарів, Островський енергійно боровся за культурну перебудову свого класу. Із співчуттям сприймаючи кращі сторони купецького патріархального побуту, він одночасно рішуче повставав проти тих його сторін, які стояли на шляху зростання і удосконалення купецтва, які загрожували підірвати його матеріальний рівень і дискредитувати його в суспільстві. Було б, проте, помилкою обмежувати ці процеси внутрішньокласовими рамками. Зростання промислового капіталу, який підточував зсередини феодально-кріпосницький устрій, не могло не відбитися на долі російського купецтва, що саме в цю епоху почало відходити від колишньої добронамірної щодо кріпосництва позиції. Саме в п'ятдесяті роки передові групи російського купецтва почали виділяти численних ідеологів, які виступали за розвиток в країні промислово-капіталістичних взаємин. Ці процеси мали свою економічну підоснову: вони були обумовлені зверненням російського купецтва до нових шляхів збагачування, до нових форм підприємництва. Торговий капітал все частіше служив у цю епоху промисловим цілям то в прямій, то в посередній формах (перехід від комерції до організації виробництва, перекачування капіталу тощо). Цей процес з найбільшою силою відбитий в післяреформних комедіях Островського.

Пороки і вади, що їх викриває драматург, не потребують особливо докладного аналізу після того освітлення, яке їм дав Добролюбов. Островський картав насамперед хижацьке накопичення капіталу, утворення багатства шляхом обману і замаскованого грабіжництва. „До городничого,—розказує в „Грозі" Кулигін,— мужики прийшли скаржитися, що він (багатий купець Дикой, один з найповажніших людей міста Калінова.— *А. Ц.*) ні одного з них як слід не розраховує. Городничий і почав йому говорити: „Послухай, каже, Савле Прокоповичу, розраховуй ти мужиків гарненько! Кожного дня до мене з скаргою ходять!" Дядечко ваш поплескав городничого по плечі та й каже: „Чи варто, ваше високоблагородіє, нам з вами про такі дрібниці говорити! Багато у мене за рік народу ото перебуває; ви таке зрозумійте: не доплачу я їм по якійнебудь копійці на чоловіка, а в мене з цього тисячі складаються, то воно мені й добре! Он як, пане!" Це хижацтво знайшло собі ще більш розгорнуте змалювання в комедії „Свої люди — помиримось", у якій Островський змалював механіку фальшивого банкрутства купця-самодура, який не схотів сплатити своїх боргів і потрапив у наслідок цього шахрайства в боргову тюрму. В комедії „Свої люди — помиримось",—одному з найнещадніших творів Островського,— Большов зазнає розору, і його прикажчик Подхалюзін стає купцем на те, щоб провадити далі в трохи підновленій формі большовську систему обмірювання покупців і обдурювання конкурентів. „Свої люди — помиримось" малювали соціальну систему, яка легалізувала це шахрайство до такої міри чітко, що уряд звернув на цю комедію свою дбайливу увагу: відомо, що первісну її назву „Банкрут" було вже у друку замінено на менш вразливу, а до вистави комедію дозволено було лише в 1861 році, до того ж з „добронамірним" фіналом, із фальші якого так злісно іронізував Добролюбов. Квартальний, прийшовши до Подхалюзіна, заарештував його за шахрайство, не піддаючись на зроблену Подхалюзіним спробу підкупити. „Ми знаємо,—писав Добролюбов,— що не від квартального залежить доля Подхалюзіна і що не всі в темному

царстві такі незговірливі, як цей надзвичайний квартальний... Ми навіть майже певні, що як опуститься завіса, то за існуючих тоді громадських відносин в тому середовищі, в якому діє Подхалюзін, він неодмінно знайде легкий спосіб викрутитися і виправдатися".

Така була перша сфера сатиричних виступів Островського проти купців, що не хотіли торгувати чесно й культурно і наживатися в тих межах, в яких їм це дозволяє робити закон. Ще більше уваги приділяв Островський виявленням самодурства. Само розуміння самодурства мало перш за все родинний, домашній характер: „Самодур — це буде, коли от чоловік нікого не слухає, ти його хоч довбнею по голові бий, а він все своє. Тупне ногою, скаже: „Хто я?" Тут уже всі домашні йому в ноги повинні, так і лежать, а ні, то біда" („З чужої гульби похмілля"). „Моя дитина: хочу з кашею їм, хочу масло збиваю", — ця зухвала заява Большова типова для всіх самодурів Островського, починаючи з купця Брускова, якому, на його запитання, чи можуть його скривдити, жінка відповідає: „Хто тебе, Кит Китович, скривдить, ти сам кожного скривдиш" („З чужої гульби похмілля"), і кінчаючи епігоном самодурства, Аховим, в комедії „Не все котові масниця". З особливою симпатією Островський змальовував жертви цієї родинної сваволі, дівчат, як от Парашу, що втікає з осоружного їй родинного гнізда, Катерину, яка кидається з кручі у Волгу. Співчутливо ставлячись до „ясних виявів" купецького оточення, Островський з сумом і огидою малював темні сторони міста Калінова, в якому відбувається дія „Грози". В цій драмі, як ніде в іншому місці, Островський розгорнув картину затхлості темного царства, змалював ті купецькі гнізда, в яких добра пристойність і вірність народним традиціям являють собою тільки сухозлітку, що приховує звірячу жорстокість родинної сваволі. „Жорстокі звичаї, пане, в нашому місті, жорстокі",—з сумом зауважує міщанин Кулигін. Тихі вулиці міста Калінова, але обманлива ця благоподібна тиша. „І скільки сліз ллється за цими замками і невидимих, і нечутних". Картаючи прибічників старого, Островський протестував і проти зовнішнього европеїзування, проти зради рідній старовині задля моди, задля по-зовнішньому сприйнятої „цивілізації" (комедія „Бідність не порок"). Проте, ставлення Островського до Гордія Торцова значно лагідніше, ніж ставлення до Кабанової або Дикого: неправдива основа в Гордієві лежить неглибоко, і досить мелодраматичної промови до нього його брата Любима, щоб Гордія охопило каяття. „Людина ти, чи звір?" — запитує його Любим Карпович. „Гордію Карповичу,— усовіщає його жінка,— невже в тобі почуття нема? Гордій Карпович (втирає сльозу). А ви таки справді думали, що нема?! (Підводить брата). Ну, брате, спасибі, що на розум напутив, а то був спантеличився зовсім. Не знаю, як і в голову запала така гнила фантазія. (Обіймає Митю і Любов Гордіївну). Ну, діти, скажіть спасибі дядькові Любимові Карповичу та живіть щасливо... Просіть всі, кому що треба: тепер я став інший чоловік". („Бідність не порок"). Аналогічне каяття охоплює й інших самодурів Островського: того ж Тита Титовича Брускова з комедії „З чужої гульби похмілля", купця Курослєпова в „Гарячому серці", купця Хрюкова в „Жартівниках" і багатьох інших. Вони або дозволяють своїм дітям одружуватися з тими, кого вони кохають, або допомагають бідним міщанам — стають „зовсім іншими людьми". Це не тільки типова для Островського розв'язка його п'єс, але й характерний ідеологічний хід: драматург вірив у те, що самодурство його героїв — скороминущий і тимчасовий порок, який можна знищити „переконанням" самодура, впливом на його в основі своїй добру, але „безпутну" вдачу.

В цій боротьбі з темними сторонами побуту і психіки купецтва Островський залишається ідеологом його передових шарів, письменником, який намагався підняти свій клас на вищий щабель розвитку, не пориваючи одночасно з кращими сторонами цього, як глибоко переконаний був драматург, здорового в своїй основі середовища. Критика Островського, яку

вірніше було б назвати „самокритикою“, була співчутливо зустрінута купецтвом, бо вона відповідала істотним потребам класу. „Я сам кілька разів читав цю комедію перед численним зібранням, яке складалося виключно з московських купців, і через свою руську правдолюбну вдачу вони не тільки не ображалися цим твором, але в найлюб'язніших висловах виявляли мені свою подяку за правдиве змалювання сучасних вад і пороків їхньої верстви і гаряче говорили про потребу доладного і правдивого викриття цих пороків, особливо ж хибного виховання, на користь свого кола“. (З листа Островського до попечителя Московської учбової округи Назімова з приводу комедії „Свої люди — помиримось“).

5

В критичній літературі не раз висловлювалася думка, що Островський являв собою ідеолога тієї частини російської торгової буржуазії, яка в шістдесятих - сімдесятих роках перетворювалася на буржуазію промислову. Оцінка цього погляду зберігає свою надзвичайну важливість як для з'ясування соціальної бази творчості драматурга, так і для характеристики його ставлення до процесу капіталізації. В дореформний період творчості образи промисловців цікавили Островського дуже рідко; по суті тільки Африкан Савович Коршунов (з комедії „Бідність не порок“) репрезентував це середовище. Але цей образ дано поза будьякими соціальними зв'язками. Островський ніде не критикує Коршунова як фабриканта, обмежуючись показом негативних рис його особи — властолюбства, ревнивої вдачі і т. і. Але якщо до шістдесятих років промислова буржуазія не цікавить Островського, то зовсім іншим стає це ставлення після реформ, коли клас зміцнюється, коли він владно займає висоти господарської гегемонії, відтиснюючи на задній план патріархальний торговий капітал і в значній мірі зростаючи на його базі. Образи промислової буржуазії це— підприємець Васильков у „Дурних грошах“, це — Флор Федулович Прибитков в „Останній жертві“, це—Беркутов у „Вовках і вівцях“, це—Мокій Парменович Кнуров („з великих ділків останнього часу“) в „Безприданиці“. Всі ці люди безмірно виграють у порівнанні з представниками дворянства: Васильков і порядніший, і незмірно діловитіший за Кучумових, Телятєвих і Чебоксарових; Прибуткову не випадково належить головна роль у викритті Дульчіна. В цих представниках промислової буржуазії Островський побачив ряд безперечно цінних властивостей—працездатність, енергію, ділову чесність, скромність тощо. Змальовуючи в цьому плані образи промисловців, Островський об'єктивно відбиває процеси соціальної трансформації російської буржуазії, відходу її від колишнього патріархалізму, переходу до нових форм господарювання. Промислово - капіталістична система не зустрічає заперечень у Островського, який через те стає прибічником пруського шляху розвитку капіталізму. Але, приймаючи ці образи соціально, Островський проте не закриває очей на цілу низку негативних властивостей. Характерно, що майже всі вони — хижаки, які вміло приховують свою вовчу породу під зовнішньою маскою благопристойності, але які не спиняються в досягненні своєї мети перед цинічним приниженням чужої особи. Те ж саме насильство над жінкою, що його так засуджував Островський в особі самодурів старого типу, набуває тут найвитонченішого виявлення. Власник цукроварень Велікатов завозить молоду актрису Негіну, яка кохає бідного студента. Прибитков хоче взяти на утримання Юлію, а коли йому в цьому не щастить, компромітує свого суперника. Нарешті, Кнуров у „Безприданиці“ цинічно пропонує своїм конкурентам відступного, і нема похмурнішої сцени у Островського, як сцена розигру ними за жеребком Лариси („Безприданиця“, дія IV, явa 7). Вигравши у свого суперника жеребок, Кнуров цинічно пропонує Ларисі поїхати з ним у Париж „на виставку“... „... цілковите забезпечення на все життя. Сорому не бійтеся, пересудів не буде. Є межі, за які пересуди не переходять: я можу запропонувати вам

таке величезне утримання, що найзліші критики чужої моральності повинні будуть замовкнути і роззявити роти від здивування".

Островський віддає цим людям належне в господарському плані, він іноді не від того, щоб помилуватися їхньою енергією, але він не плекає ніяких ілюзій щодо їх доброчесності.

6

Таким чином зневага до дворянства сполучається у Островського з критикою хиб торгової буржуазії і з визнанням гідностей нових капіталістичних діячів. В цілому Островський — художник, який співчутливо відбив у своїй творчості піднесення російської буржуазії, перехід її на вищий щабель економічного і культурного розвитку. Але, визнаючи все це, ми не можемо пройти мимо цілої низки дрібнобуржуазних мотивів і образів, які відограють у творчості Островського надзвичайно істотну роль. Щоб зрозуміти значення останніх, слід згадати, як формувалося російське купецтво. Підприємництво в цьому оточенні часто йшло в дореформну епоху за законом спадковості: одряглілий купець, відходячи „на відпочинок", продавав свою крамницю одному з найзаслужеиіших прикажчиків, дарував її в нагороду за його вірну службу, нарешті, женив його з своєю дочкою (саме таким шляхом і вийшов у люди Подхалюзін). Прошарок міщанства, з якого виходили ці прикажчики, являв собою резервний фонд російського купецтва, звідки ці останні черпали свої кадри, звідки окремі щасливіші або енергійніші люди підіймалися на верхні щаблі громадських сходів, стаючи заможними купцями. Перипетіями їх сентиментального кохання до дочки хазяїна сповнені такі комедії, як „Бідність не порок" (прикажчик Митя), „Правда добре, а щастя краще" (Платон Зибкін), „Гаряче серце" (Гаврило), як сцени з купецького життя — „Не все котові масниця" (Іполіт), та інші. Всі ці персонажі належать до міщанського оточення, вони небагаті, в них нема ніяких заощаджень і ніяких шансів на успіх. Їм допомагає випадок — раптове каяття хазяїна або щасливий збіг подій, коли щастя несподівано стає можливим. В образі всіх цих чесних і працьовитих прикажчиків Островський показує ту частину дрібного патріархального міщанства, яка поповнювала собою ряди купецтва, збагачуючись і „виходячи в люди".

Така перша категорія цих образів у Островського, яку він змальовує з глибокою симпатією і любов'ю. В драмах, присвячених критиці „темного царства", ми знаходимо другу категорію: міських ремісників і міщан. Це міщанство він змальовує в драмі „З чужої гульби похмілля", в „Жартівниках", в „Безодні", почасти в „Грозі" і „Гарячому серці". Героями цих творів є бідний учитель, який живе з лекцій, старий чесний адвокат, ремісник („Гроза"), героїнею — бідна дівчина, що відмовляється від особистого щастя, щоб тільки допомогти своєму батькові. Ці люди живуть в умовах надзвичайних злиднів („у вас ні навколо, ні зблизька, скрізь нема нічого, бідність невкрита") і — що найгірше — серед постійного знущання і глузування з боку ситих і гулящих сусідів. („От учора, як я йшла з церкви, наші ото молоді купці вголос сміялися з мого салопа. Де ж я кращого візьму? Ти ж приносиш людям добро майже задарма, тебе ж зневажають"). Бідному повіреному підсовують конверта, на якому заради жарту зазначають велику суму грошей („Жартівники"), недоумкуватого чиновника грабують („Безодня"), з старого вчителя глузують („З чужої гульби похмілля"). Фабула цих творів похмура, і її не може зробити радіснішою навіть звичайне в Островського щасливе розв'язання. В більшості своїй ці люди несміливі і соромливі і нічим не реагують на образи, яким вони підпадають; але інколи серед них зустрічаються й протестанти. Такий, наприклад, в „Гарячому серці" образ міщанина Аристарха, що відважно кидає гнівні слова всемогутньому підрядчикові Хлинову; такий ще в більшій мірі в „Грозі" зворушливий образ міщанина Кулигіна, годинникаря-самоука, який шукає „вічного двигуна", образ, що править Островському за

рупор для висловлювання його авторського гніву і скорботи.

Але найповніше і різноманітніше розгортаються ці дрібнобуржуазні образи в післяреформний період творчості Островського, коли в драматурга особливо зростає і поширюється увага до бідних, але незалежних людей. Така, наприклад, Аксюша в „Лісі", такий студент Мелузов у „Талантах і поклонниках", що з гіркою іронією засуджує себе за те, що він „вдерся в чуже володіння, в ділянку безжурного пробутку, безтурботного гайнування часу, в сферу вродливих, веселих жінок, в сферу шампанського, букетів, дорогих подарунків. Бідняк на трудові гроші виучився трудитися; ну, і трудись! А він вигадав кохати! Ні, ці розкоші нам не належать!" Постать Мелузова надзвичайно показова для характеристики симпатій Островського: це не революційний образ селянського демократа, а поступовець, який бореться за перевиховання людей, який вступає з цим світом „в безнастанний поєдинок", в „безперервну боротьбу", який вірить в „можливість, що люди покращають". В той час Островського не випадково починає вабити до себе світ провінціального акторства. Справа тут не тільки в тому, що з цим оточенням драматург був зв'язаний своєю професійною роботою—такий зв'язок існував у нього вже в п'ятдесятих роках,— а в тому, що в цих людях він відчув демократичний пафос. Актори Островського, — всі ці Незнамови, Нарокови та інші, — не зважаючи на постійну матеріальну залежність і злидні, сповнені незнищуваних гордощів; свідомість своєї людської гідності не зникає навіть в цій гнітючій атмосфері постійної залежності від всякої примхи неосвіченого і жадібного антрепренера. Серед всіх цих образів особливо яскрава і виразна постать трагіка Нещасливцева, який кидає всьому світові Гурмижських, Бодаєвих і Буланових гнівні слова: „Комедіанти? Ні, ми артисти, благородні артисти, а комедіанти—ви. Ми коли любимо, то вже любимо; коли не любимо, то сваримося, або б'ємося; коли помагаємо, то вже останньою трудовою копійкою. А ви? Ви все життя торочите про благо людства, про любов до людства! А що ви зробили? Кого нагодували? Кого втішили? Ви комедіанти, блазні, а не ми".

Як могла виникнути у Островського, ідеолога купецтва, така глибока симпатія до дрібних, але гордих людей, придушених, але не знищених середовищем? Це могло трапитися тільки тому, що Островський належав до тієї групи дрібнобуржуазної інтелігенції, яка обслуговувала російське купецтво, яка вела його за собою, перебуваючи в його авангарді. Звідси в його творчості співчуття до ідеї чесної і незалежної праці, що поступово виводить „в люди"; звідси в нього увага до маленьких людей, придушених деспотизмом і сваволею. Відбиваючи ідеологію цієї дрібнобуржуазної групи, Островський разом з нею пройшов досить складний шлях. До реформ він підтримував міцний ще тоді патріархально-купецький устрій, критикуючи окремі потворні його пережитки. Ставка на внутрішнє обновлення цього устрою відбивала орієнтацію на нього певних груп дрібного міщанства, які в той час перебували не на революційних, а на ліберальних позиціях. Реформи шістдесятих років, які підводили підсумок існуванню торгового капіталу в його колишніх патріархіальних формах, зробили істотні зміни в свідомості Островського і його групи. Ілюзія міці цього устрою була зруйнована, а, з другого боку, дрібна буржуазія опинилася під загрозою експлуатації її зростаючим промисловим капіталом. Островський, який втрачав колишні опорні зв'язки, перед лицем цієї нової загрози стає незрівняно більш настороженим до моментів соціальної нерівності. Залишаючись у своїй творчості у всьому її післяреформному періоді лібералом, він не перестає ставити ставку на „просвітлення" дужих цього світу, на каяття самодурів; але тепер моменти примусу і протесту відограють уже незрівняно більшу роль (загроза Нещасливцева силою взяти у Гурмижської гроші — в комедії „Ліс"— або ще „одчайдушніша" вихватка Іполіта в комедії „Не все котові масниця"). Дрібне міщанство, яке опинилося під загрозою декласації, зважується на протест, який при всій його аполітич-

ності звучить тепер значно сильніше, бо він обумовлений реальною загрозою експлуатації, що підсилилась. Любов Островського до людей, що їх викинуто за борт „суспільства", дає себе знати на протязі всієї його творчості. Його справжні, кревні герої, звичайно, не дворяни, не „самодури", не промисловці-набувальники, а „бідні, але благородні" міщани. Таким є Мелузов, студент у пледі, який заміняє йому пальто. Такий Нещасливцев, провінціальний трагік, який гордо відмовляється від грошей, щоб допомогти закоханим і мати право на прощання кинути в обличчя Гурмижській осудливі слова шіллерівських „Розбійників". Ці люди, що не мають притулку, ці „піші мандрівники" складають ту категорію образів Островського, якій драматург віддає максимум своїх симпатій.

7

Широчінь класової практики Островського обумовила собою різноманітність його драматургічних жанрів. Першим і чи не найпопулярнішим з них є „картини" і „сцени з купецького життя". Так визначив Островський цілий ряд своїх творів: „Картина сімейного щастя" (1847), „Картини московського життя" (1857), „Свої собаки гризуться, чужа не лізь", — картини московського життя (1861), „По що підеш, те і знайдеш" (1861), „Жартівники"—сцени з московського життя—і багато інших. Називаючи так ці твори, Островський підкреслював їхню відносну композиційну млявість, відсутність у них розгорнутого сюжету, більш ембріональну їх форму в порівнанні з комедією, найбільш поширеним жанром його драматургії. Комедії Островського досить різнохарактерні своєю структурою. В надрах цього жанру можна було б виділити, поперше, комедії на купецькі теми типу „Бідність не порок" з щедро розгорнутими жанровими зарисами, з повільним і грузьким розгортанням сюжету, подруге, „громадсько-викривну" комедію типу „Тепла посада" і, потрете, побутову комедію сімдесятих років, сатиричне вістря якої спрямоване проти дворянства („Дурні гроші", „Ліс", „Вовки і вівці" та інші). Наступний побутовий жанр Островського—це драма на купецькі і міщанські теми з трагічним або драматичним кінцем; сюди входять такі твори, як „Бідна наречена" (1852), „Не так живи, як хочеться" (1855), „Гроза" і „Безприданиця" (1879). Кожний з цих драматургічних жанрів має в Островського свою власну сферу застосування: сцени й картини показують переважно щоденні, буденні процеси змальовуваної ним дійсності, формою ж драми він користується в тих випадках, коли конфлікти, що трапляються в цьому середовищі, досягають найбільшої гостроти.

Окреме місце в творчості Островського займають його історичні п'єси. Історична тематика на протязі всього XIX століття користувалася надзвичайною популярністю в російській дворянській літературі, яка зверталася до історії для того, щоб змалювати колишню величність і „героїчне" минуле свого класу. З особливою увагою ці драматурги спинялися на найбільш катастрофічному етапі російської історії, на так званій порі „Заколотних часів". До цих сюжетів звернена була увага і буржуазних письменників, які, проте, мали іншу мету. Островський змальовує історичне минуле крізь призму своїх незмінно буржуазних симпатій. В драматичній хроніці „Козьма Захарович Мінін-Сухорук" він звертається до епохи Заколотного часу, цікавлячись в ній не стільки картинами боїв, скільки організаторською роллю нижньогородського м'ясоторговця Мініна, який збирає гроші і ратників для звільнення Москви. У високій мірі характерно, що дія цієї історичної хроніки закінчується вихвалюванням організаторських талантів Мініна: „Кузьма харчі і платню ратникам сам роздавав, і божою благодаттю так і спорилося все в його руках". Постать Мініна змальована на широкому побутовому тлі буржуазного нижньогороддя, і П. В. Анненков слушно зауважив, що Островський цікавився „не стільки історичними подіями, скільки характерами, розумінням і віруваннями епохи". „Зміст драми п. Островського, крім власне історич-

ного переказу, складають родинні і громадські уявлення стародавньої Русі... Горниця вдови Марфи Борисівни—така ж важлива ланка в драмі п. Островського, як і слізне моління народу в соборі та обрання Мініна в повірені від землі руської" („Русский вестник", 1862, кн. IX). Та сама характерна для Островського буржуазна побутовість властива і комедії „Воєвода" („Сон на Волзі"). В драматичній хроніці „Дмитрій Самозванець і Василій Шуйський" Островський викриває цих двох узурпаторів: хроніка кінчається словами одного з дієвих персонажів, які виразно відбивають погляд самого драматурга: „Обом їм трон московський був могилою... на вільний трон лише обранець сяде всенародний". Особливого інтересу в цьому плані буржуазної інтерпретації російської історії набуває історична драма „Василиса Мелентьєва", найслабша в своїй історичній частині. Але історія для Островського—тільки тло, в центрі його уваги—не державні справи (як, наприклад, в „Смерті Івана Грозного" О. К. Толстого), а любовна інтрига між Грозним, царицею Анною, колишнім її коханим „мизинним чоловіком", Андрієм Количевим, і вдовою Мелентьевою, яка служить цариці, через труп Анни добираючись до трону.

Окремо стоїть у творчості Островського весняна казка „Снігуронька". В цьому своєму творі, який пізніше ліг в основу лібретто однієї з кращих опер Римського-Корсакова, драматург змальовує казкову країну берендеїв, малюючи останню в характерних для слав'янофіла ідилічних тонах. Життя берендеїв радісне і безжурне; Островський описує їхні свята, ігри, танці, використовуючи для змалювання їх багатий фольклорний матеріал. В центрі його весняної казки—ідилічний образ „народного царя" Берендея, який живе для своїх підданців, що палко люблять його („Нехай живе премудрий великий Берендей, владика срібнокудрий, батько землі своєї").

Жанри Островського, як ми бачимо, досить різнохарактерні, відбиваючи в собі різноманітність його класової практики.

8

Спробуємо розкрити загальні риси, характерні для стилю Островського в цілому. Критика різноманітних течій—слав'янофіл Едельсон, революційний демократ Добролюбов, ліберал Боборикін—ставила Островському на карб відсутність у його п'єсах єдності дії. Добролюбов вважав, що комедія Островського „Бідність не порок" „складається з ряду незв'язаних і непотрібних епізодів, монологів і оповідань; власне для розвитку дії потрібна може тільки третя частина всього, що вставлено в п'єсу" („Современник", 1854, кн. V). „... Островський не драматург в тісному розумінні цього слова,—писав надзвичайно прихильний до нього Едельсон.—Більша частина його п'єс рішуче хибує недраматичною побудовою, введенням на сцену епічного елементу, малопотрібними для ходу дій особами тощо" („Библиотека для чтения", 1864, кн. 1). „Головна відмітна риса всіх творів Островського, які належать до галузі комедії, є відсутність задумів, що мають в собі немов зерно необхідності дії" (Боборикін П., „Островський і його ровесники", „Слово", 1878, кн. VII і VIII).

Ці докори були не зовсім справедливі, бо композиційна техніка його комедій була обумовлена особливостями самої дійсності в розумінні її Островським. Сталий побут дореформного купецтва і нескладна психіка цього середовища не давали, зрозуміло, придатних умов для розгортання швидких темпів дії. Сюжетика цих комедій будувалася на боротьбі особи з патріархальним устроєм і на широких експозиціях цього устрою. Гострих подій тут було незмірно менше, ніж у більш европеїзованому середовищі. Життя Большових і Торцових проходило по виміреній колії щоденної пиятики, обдурювання покупців і домашнього „тиранства". Сказаному ні трохи не суперечить те, що в драматургії Островського „випадок" незмінно відограє велику роль. Ця випадковість зав'язок і закінчень пов'язана знову ж з особливостями тієї дійсності, яку змальовує Островський,—

самодур Гордій Карпович міг зважитися видати свою дочку за прикажчика Митю лише в хвилину випадкового конфлікту з Коршуновим. Безправність, що панує в цьому оточенні, і відсутність якихнебудь сталих норм поведінки для голови сімейства легалізують цю особливість розгортання сюжету. Справа тут, однак, не тільки в самих властивостях матеріалу, але і в авторському підході до нього. Островський завжди тяжив до змалювання будених виявів тієї дійсності, яку він описував, і його композиції повинні були через те зберегти всі особливості побутовості. Драматург безперечно добре розумів млявість свого матеріалу, безперечно добре відчував його відпорність; звідси надмір у нього coups de théâtre, сценічних ефектів, які, хоч як це парадоксально, викликані саме малою динамічною насиченістю п'єс. Дія, коли б вона йшла виміряною колією побуту, ніколи не дійшла б до бажаного розв'язання. Відсутність динамізму компенсується заведенням в сюжетику ряду авантюрних сцен, на зразок находки грошей („Не було ні шага, і раптом алтин"), випадкової зустрічі („Правда добре, а щастя краще"), несподіваної сварки („Бідність не порок") і т. ін. Звідси в Островського виключна роль несподіваних розв'язань і фіналів, що змальовують раптове просвітлення самодура, щасливе одруження молодих закоханих чи драматичну смерть героїні („Гроза", „Безприданиця"). Ця трохи статична техніка поступається місцем новій у творах останнього періоду; такі комедії, як „Дурні гроші", „Вовки і вівці" та інші,— блискучий тому доказ. Відмінність їхньої композиційної фактури від комедії „купецького" типу не вимагає доказів і перебуває в безсумнівній залежності від природи того матеріалу, що ліг в основу тематики цих комедій. Островський зіткнувся тут з рядом конфліктів, з активністю буржуазних ділків, із загостреним протестом міщанських героїв, цебто з цілим комплексом динамічних ситуацій. До цього ускладнення соціальної дійсності приєдналися і чисто літературні фактори: цілком правдоподібне припущення французького дослідника Островського Патуйе, який у своїй капітальній праці про творчість Островського („Le théâtre des moeurs russes") відзначив можливий вплив на ці твори французької буржуазної комедії шістдесятих років, зокрема Еміля Ожьє.

Один з найяскравіших побутовців російської літератури, Островський постійно перебуває в сфері тієї дійсності, яку він змальовує, не виходячи за її межі навіть у своїх спробах на історичні і фольклорні теми. Ця побутовість проймає всю структуру його творів, починаючи від характеристики дієвих осіб і вступних, пейзажних і жанрових ремарок, на початку тієї або іншої дії, і кінчаючи істотнішими компонентами. Візьмімо, наприклад, назви його творів, в основу яких незмінно лягають приказки і прислів'я: „Не в свої сани не сідай", „Бідність не порок", „Не так живи, як хочеться", „Святковий сон до обіду", „Друг старий кращий за двох нових", „Свої собаки гризуться, чужа не лізь", „По що підеш, те й знайдеш", „Гріх та біда кого не спіткають", „На всякого мудреця доволі простоти", „Не все котові масниця", „Не було ні шага і раптом алтин", „Кішці забавка, а мишці сльози" (попередня недозволена цензурою назва „Вихованки"), „Правда добре, а щастя краще", „Серце не камінь". Певний життьовий факт, який набув у приказці і прислів'ї типового, узагальненого значення, покладається Островським в основу його ставлення до того куточка соціальної дійсності, який він змальовує, і недарма ці приказки і прислів'я так часто звучать у розв'язці й фіналі його комедій: автор цим моралістичним способом ще раз стверджує самокритичне настановлення своїх творів. Візьмімо іншу сферу композиції — прізвища, які Островський дає своїм персонажам. Тут так само в наявності глибокий зв'язок між внутрішніми властивостями і зовнішніми рисами персонажів. Такі у „Бідність не порок" промовисті прізвища й імена Гордія та Любима Торцових (попередня назва комедії „Гордому бог противиться"), Коршунова, Яші Гусліна і Гриші Раз-

люляева. „Симпатії автора конкретизовані зарані в прізвищах. Проте ні один з образів не прикривається своїм ім'ям, яке його характеризує: і в Гордії, і в Коршунові, і в Любові Гордіївні — ряд інших рис: в Гордії — любов до дочки, потяг до правди, в Любові Гордіївні — покірність, туга і т. ін. Природно, в імена, що характеризують образ, Островський виділяє ті риси, які визначають динамічну суть образу, те, що являє собою приховану причину його вчинків, справ і дій ...“ (П. Марков, „Моралізм Островського“, збірник „Творчість О. М. Островського“, М. П. 1923, стор. 149).

Але було б глибокою помилкою вважати Островського за чистого натураліста, що відтворює дійсність без якихнебудь відмін. Островський любить побут, але він змальовує його творчо, відмінюючи і комбінуючи побутові риси. Цього не зрозуміли ні ті критики, які вважали Островського за „раба“ того побуту, який він змальовує, і на цій підставі оголосили, що він умер разом з ним (Ю. Айхенвальд), ні ті, хто побачив в Островському письменника-символіста (Ю. Слонімська, Ф. Ф. Комиссаржевський, В. Г. Сахновський та інші). Побут майже ніколи не дається Островському в своїй примітивній формі. Деякі подробиці його комедій здаються мало правдоподібними, але це здається тільки тому, що Островський гротескно підкреслює характерні риси дійсності, прикметні для того або іншого куточка її. Такі, наприклад, імена і прізвища в комедії „Не було ні шага, і раптом алтин“ торговця Істукарія Луповича Епішкіна, квартального Тиврія Львовича Лютова; такі розмови прочанки Феклуші в „Грозі“. Островський має деякий п о т я г д о с и м в о л і з а ц і ї, але ця символіка виростає з побуту. Так, краща драма Островського пройнята лейтмотивом „грози“. В першій дії її удари збігаються з початком у Катерині душевної тривоги — вона тількищо призналася Варварі в тому, що в неї „гріх на думці“. „Я й не знала,— каже їй Варвара,— що ти так грози боїшся“. „Як, дівчино, не боятися! Кожний повинен боятися. Не те страшно, що вб'є тебе, а те, що смерть тебе раптом застане, як ти є, з усіма твоїми гріхами, з усіма помислами лукавими“. В четвертій дії, коли Катерина вже віддалася Борисові, коли повернувся з від'їзду її чоловік, знов лунають удари грому, і Катерина шукає, де б на приволзькому бульварі сховатися від дощу, божевільна пані кричить їй: „Куди ховаєшся, дурна! Од бога не втечеш! Всі в огні горіти будете невгасимому!“ І схвильоване признання Катерини в тому, що вона зрадила чоловікові, все проходить при безперервних ударах грому. Такий само алегоричний характер має в другому творі Островського образ „лісу“. Ліс — не тільки річ, за яку сперечаються Гурмижська і купець Восьмибратов, не тільки пейзаж другої картини комедії: він відбиває собою „дрімучу“ дійсність дворянських лігвищ з їх безкультур'ям, з їх зневагою до прав людської особи. „Та й те сказати — освіта,— говорить дворецький Карпо про актора Щасливцева,— а тут що? Одно слово: ліс“. Цей образ час від часу виринає в комедії; так, ключниця Улита називає Карпа „сичем“ („Сидите тут, як сич, та прикладаєте, що в голову спаде“). Але цілковито зміст цього символу розкривається в словах трагіка Нещасливцева в останній дії комедії. „Аркадію, нас гонять. І справді, брат, Аркадію, чого ми зайшли, як ми потрапили в цей ліс, в цей сир-дрімучий бір? Навіщо ми, братику, сполохали сов і сичів? Чого їм заважати? Нехай собі живуть, як їм хочеться! Тут все доладу, братику, як у лісі й слід бути. Старухи виходять заміж за гімназистів, молоді дівчата топляться від гіркого життя у своїх родичів: ліс, братику!“ Так, даючи алегоричні змалювання дійсності, Островський і в них залишається глибоким реалістом, який змальовує типові сторони цієї дійсності. Його символіка виростає з побуту і поза побутом не існує.

Для повноти характеристики стилю Островського треба хоча б ненадовго спинитися на виключному багатстві і яскравості його м о в и. Вартою уваги особливістю мови Островського

є те, що він надзвичайно тонко почуває глибоку різноманітність мовних діалектів. Кожна соціальна група розмовляє в Островського по-різному, і ця різниця мови, ці особливості індивідуальної розмови кожного персонажа якнайглибше відповідають особливостям його вдачі. По мові завжди можна відрізнити в Островського, хто саме говорить. Для самодурів, наприклад, характерна уривчаста мова, сповнена брутальних і гострих слів, але тупий самодур, як от Дикой, говорить не так, як самодур добродушний, наприклад, Курослєпов. Своєрідна мова властива і образові опришкуватої купецької дочки: така, наприклад, Ліпочка, словесний стиль якої цілком відбиває її вульгарну душу. Кокетуючи, вона зловживає книжними термінами, іншомовними словами: „Сидиш, натурально, вся в квітках". Жених, який запізнився приїхати, викликає в неї презирливе: „Що ж він там спустивши рукава ото сантиментальничає?"; скаржачись на хворобу, вона заявляє, що в неї „ряботить меланхолія в очах". Інша мова, протягла, романтична, що наче навертається до пісенного стилю і розміру, характеризує собою мову дівчат, які нудьгують у „темному царстві",— Параші, Катерини. „А які сни мені снилися, Варенько, які сни! Або храми золоті, або сади якісь незвичайні, і все співають невидимі голоси, і кипарисом пахне, і гори, і дерева наче не такі, як звичайні, а як на образах малюються..." („Гроза"). „А я тепер діждалася красних днів, я тепер всю нічку на волі посиджу з милим дружком під деревом, поговорю з ним до душі, як тільки мені, дівчині, хочеться. Будемо з ним щебетати, як ластівки, аж до ясної зорі" („Гаряче серце"). Елискуче відтворюється Островським і пересипана прислів'ями, виткана словесними візерунками мова свахи (тут і вище нами використана рясна щодо матеріалу стаття С. К. Шамбінаго „Із спостережень над творчістю Островського"). Не менш гостро передано і своєрідність дворянської мови: дотепну, сповнену каламбурів мову Телятєва не сплутаєш ні з зухвалою мовою Глумова, ні з чваньковитою мовою Кучумова. З великою майстерністю змальовує Островський в „Теплій посаді" і підлесливу мову Бєлогубова і мову Юсова, яка міняється в залежності від того, з ким він розмовляє, з підлеглим, чи з начальством. Нарешті, Островський чудово відчуває мову акторів, і діалог трагіка Нещасливцева і коміка Щасливцева у другій дії „Лісу" являє собою гідний уваги зразок тієї майстерності мовного малюнка через який ми глибше і повніше розуміємо соціальну суть образів. Мистецтво діалога у Островського таке винятковe, що важко навіть виділити кращі зразки його. Відмітимо тут хоча б славетні діалоги комедії „На всякого мудреця доволі простоти": галантну розмову ліберала Городуліна і Мамаєвої про її „племінника", діалог між Крутицьким і Глумовим з приводу трактату Крутицького „Про шкідливість реформ взагалі" і таке інше. Але не тільки цими діалогами головних дієвих осіб рухаються сюжети п'єс Островського: він надзвичайно любить вводити в розмову слуг і через них характеризувати той чи той образ. Наведемо тут, як приклад, уривок з розмови святобожниці Турусіної з її лакеєм в присутності вільнодумного ліберала Городуліна.

Турусіна. Нехай я помиляюся в людях. Нехай мене обманюють. Але помагати людям, клопотатися про нещасних — для мене єдине блаженство.

Городулін. Блаженство — діло важливе. Тепер так рідко можна зустрінути блаженну людину.

Григорій входить.

Григорій. Блаженна людина прийшла.

Городулін. Невже?

Турусіна. Хто він такий?

Григорій. Треба гадати, з азіатців.

Городулін. І я теж гадаю.

Турусіна. Чому ти гадаєш, що азіатець?

Григорій. Вже надто страшний. Аж моторошно дивитися. Якщо, пані, проти ночі, —не доведи господи.

Турусіна. Як це страшний? Що за дурниці!

Григорій. Така лютість незвичайна. Заріс увесь волоссям, тільки самі очі видно.

Турусіна. Грек, мабуть.

Григорій. Не дуже, щоб грек, ще кольором не дійшов. А от як є угорець.

Турусіна. Який угорець? Що ти дурниці говориш!

Григорій. Ото що мишоловки продають.
Турусіна. Прийняти його, нагодуватиі спитати, чи не треба чого йому.
Григорій. Його, я думаю, особливо...
Турусіна. Ну, йди, не розбалакуй!
Григорій. Слухаю. (*Виходить*).

Двох десятків коротеньких реплік, як бачимо, досить для того, щоб схарактеризувати і пані-святобожницю, і вес устрійії „страноприїмного" дому, і глибокодумність її тямущого в географії лакея.

9

Стиль Островського створився не одразу: він був підготований складним і тривалим процесом становлення російської буржуазної драматургії. В літературі XVIII століття першими художниками, які змальовували купецтво, були В. Майков і Аблесімов; але вони малювали це соціальне оточення з боку, з погляду маєткової ідеології. Більше уваги приділив цьому оточенню Лукін, але і в нього образ купця Докукіна (в комедії „Марнотрат, коханням виправлений") зостається епізодичним і мало розвинутим. Свого попередника Островський знаходить на початку XIX століття в Плавільщикові, одному з найтиповіших купецьких письменників тієї доби, вплив якого на Островського не раз відзначався дослідниками (Б. В. Варнеке, П. Н. Сакуліним та іншими). Широко розповсюджена в тридцятих роках мелодрама так само зробила на Островського безсумнівний вплив: особливо виразні сліди цього жанру ми знаходимо, наприклад, в „Безодні", побудованій на мотивах мелодрами Дюканжа „Тридцять років, або життя картяра", і в написаній вже на початку вісімдесятих років комедії „Без провини винні" на мелодраматичний сюжет про підкинутого і щасливо знайденого через багато років сина, про злочинця-батька і т. д. На історичні хроніки Островського великий вплив зробила драматургія Кукольніка, одного з буржуазних драматургів тридцятих років. Його п'єса — „Рука всевишнього отчизну врятувала" в ряді пунктів випереджає Островського (настанова на народність, недоброзичливе ставлення до дворянства, патріотичний тон і т. ін.); вплив Кукольніка на „Мініна" цілком правдиво був відзначений ще Боборикіним. Островський прийшов, таким чином, на досить підготований грунт — він мав що використати у своїх попередників. Його успіх у драматургії аналогічний успіхові в прозі таких купецьких письменників, як Погодін з його повістями (наприклад, „Чорною неміччю"), письменник, досить близький Островському своїми ідейними прагненнями, як багато пізніше І. Горбунов. Успіх Островського в драматургії обумовлений взагалі тими причинами, які в сфері образотворчих мистецтв викликали до життя побутово-описову живопис Федотова і Перова. З приходом Островського в російській драматургії утворилася нова художня якість, бо Островський утворив безсумнівний поворот у бік від магістральних шляхів дворянської літератури. Ні за продовжника Грибоєдова, ні за продовжника Гоголя Островського вважати не можна: це інша класова література і інший драматургічний стиль. Островський переносить центр ваги розвитку психології і дії на описування звичаїв, на орнаменталіза цію мови, розкриття побутових форм дійсності, яку він змальовує. Він розвиває в своїх комедіях саме ті образи й мотиви, які в „Одруженні" і „Ревізорі" залишалися в тіні, відводячи на другий план явища, які Гоголя цікавили переважно. Це подолання Гоголя і було одною з найголовніших причин того, чому найвидатніші актори того часу, наприклад, М. С. Щепкін, чи Самойлов, які чудово грали гоголівські ролі, не могли здолати театру Островського і не любили цей театр. Для того, щоб сценічно реалізувати творчу спадщину Островського, потрібні були нові актори. Такими акторами стали М. П. Садовський, С. В. Васильєв, А. Мартинов, Лінська, Ленський, О. О. Садовська, потім Комісаржевська (образ Лариси з „Безприданиці") та інші. Саме вони запровадили Островського в російський театральний репертуар, саме завдяки їх зусиллям і майстерності театральна техніка була збільшена новими амплуа (так, наприклад, з творів Островського прийшов увесь різноманітний

типаж „комічних старух“— свах, дрібних купчих, приживалок, богомолок і т. д. і т. ін.). Висвітлення проблеми впливу драматургії Островського на сучасний йому театр виходить за межі цієї статті; читач знайде потрібний матеріал для міркувань з цього приводу в працях В. Сахновського, Н. Кашіна, Б. Варнеке та інших.

Величезний вплив Островського на російську драматургію другої половини минулого століття безперечний. Чаєв і Навроцький з їх історичними п'єсами, Невежін і Солов'йов з їх побутовою драматургією, Шпажинський і Вол. І. Немирович-Данченко з їх психологічною драмою, Д. Аверкієв з його „Слобідкою-Неволею“ і „Каширською старовиною“ — всі вони з'явилися як супутники Островського, як поклонники його творчого таланту, як продовжувачі його літературної справи, що впроваджувала його канони в драматургічну практику. Театр Островського неподільно панує на російській сцені аж до того часу, поки на самому кінці століття не приходить Чехов з його імпресіоністичною драмою, що відбивала ідеологію дрібної буржуазії, і не розпочинає боротьби з творчими настановами автора „Грози“. Але й пізніше вплив Островського зостається могутнім, і, наприклад, така драма, як „Діти Ванюшина“ Найдьонова, цей вплив чудово доводить.

10

Соціальна функція творчості Островського була виключно міцна. Це обумовлювалося як різноманітністю драматургії, так і складністю епохи, коли розгорталася його діяльність. Ми вже згадували про те, якого резонансу набули його п'єси серед купецтва, до якого в першу чергу звертався Островський (правда, перед цим був період „нерозуміння“ частиною цього купецтва намірів Островського, обвинувачення його в „наклепі“ на цю верству суспільства і т. ін.). В споминах П. Садовського розповідається про те, як плакали московські купці на першій виставі „Бідність не порок“, бачачи на сцені мелодраматично-зворушливий образ Любима Торцова. „Я сам з того суспільного стану, змалювання якого Островський присвятив все своє найкраще життя. Нехай кажуть, що він викривав купецтво, ми пишаємося цим викриванням“ (з листа в редакцію журнала „Эпоха“ „одного з прихильників Островського“). Ці реакції його читачів і глядачів перебували в цілковитій відповідності до творчих настанов самого драматурга, що цінив у мистецтві перш за все морально-виховну мету. В записці, присвяченій доказові потрібності заснування російського національного театру, Островський ставив перед побутовим репертуаром завдання показати, „що є гарного, дорогого в руській людині, що вона повинна в собі берегти і виховувати, і що є в ній дикого і грубого, з чим вона повинна боротися“. Ця морально-виховна тенденція драматурга принесла йому широку популярність в тих прошарках торгової буржуазії, які в той час перебудовувались і пристосовувались до нової культури.

Незмірно стриманіше ставлення Островський зустрів серед російського дворянства, яке не могло не відчути на собі ударів його сатири. З критиків цього табору лише В. Ф. Одоєвський був досить об'єктивним для того, щоб зрозуміти народження нового таланта. „Чи ти читав,— пише він до одного з своїх друзів,— комедію, або, краще сказати, трагедію Островського „Свої люди— помиримось“ і справжня назва якої „Банкрут“? Пора було вивести на свіжу воду найрозпутніший духом клас людей. Коли це не хвилинний виблиск, не гриб, що видавив сам себе з землі, просякнутий всякою гнилизною, то ця людина є талант величезний. Я налічую на Русі три трагедії: „Недоліток“, „Горе з розуму“, „Ревізор“, на „Банкруті“ я поставив нумер четвертий“. Захоплена оцінка Одоєвського не перебувала, як ми бачимо, в якомусь протиріччі з його дворянською антипатією до купецтва. Пізніша дворянська критика поставилася до Островського значно недоброзичливіше. „Успіх цієї комедії,— писав, наприклад, кн. П. А. Вяземський,— і захоплення публіки доводять цілковитий занепад мистецтва. Садовський гарно, цебто правдиво,

грав, але що він показував? Купця, який промотався і спився, але залишився доброю людиною. Що тут за характер? Де творчість і художність автора? Всі сцени пошиті нашвидку, позшивані клапті. Єдності, повноти розвитку нема". Ця негативна оцінка Островського з погляду законів дворянської естетики не раз повторювалась і критиками пізнішого часу, наприклад, В. Г. Авсеєнком.

Широка популярність Островського у революційної критики шістдесятих років у чималій частині пояснювалася його критикою чиновництва. Передові прошарки купецтва, що їх показував Островський, гостро відчували на собі ряд негативних рис приказно-бюрократичного устрою і вітали його знищення. Через ряд його комедій проходить образ п'яненького, скупого і тупого повіреного, чиновника у відставці, хабарника і лихваря (Рісположенський в „Своїх людях", Крутицький в „Не було ні шага, і раптом алтин", Мудров у „Тяжких днях" та інші). Так само часто зустрічаються у нього й образи поліцейської адміністрації— згадаймо квартального Тигрія Львовича Лютова („Не було ні шага...") або городничого Градобоєва з „Гарячого серця", що його обиватели замість християнського імени „Серапіон" називали „скорпіоном". В змалюванні Островським всіх цих образів почувається природне роздратування проти „приказного племени", від якого так важко доводилося в дореформну добу купецтву і дрібному міщанству. До шістдесятих років стосується утворення Островським комедії „Тепла посада", що цілком призначена змалюванню сучасного йому чиновництва. В цій комедії ми знайдемо ряд характерних образів цього середовища; досить нагадати майстерні портрети старого заслуженого хабарника Юсова і його молодого, але талановитого учня, столоначальника Бєлогубова. Дія комедії застає цих чиновників на готованій реформі суду,— наближається час, коли дореформний суд, з його багаторічною тяганиною, з його оббиранням позивачів, буде замінений „справедливим" і „безстороннім" буржуазним судом. Глибоко співчуваючи цій реформі, Островський вкладає викривні тиради проти дореформного чиновництва в уста Жадова, молодої людини, що потрапила в департамент з університету: „В наш час (починає тихо і поволі захоплюється) громадянство поволі перестає бути байдужим до пороку, чути енергійні вигуки проти громадського зла... В нас прокидається свідомість своїх хиб; а в свідомості є надія на краще майбутнє... Коли доля примусить їсти самий чорний хліб — буду їсти самий чорний хліб. Ніякі блага не спокусять мене, ні! Я хочу зберегти за собою дороге право дивитися кожному в очі прямо, без сорому, без прихованої гризоти, читати і дивитися сатири й комедії на хабарників і реготатися від щирого серця, одвертим сміхом".

„Тепла посада" набула широкого громадського резонансу. Різночинець Є. Утін привітав у Жадові тип, „в якому з'єдналися всі істотні й характеристичні риси і особливості багатьох з молодого покоління того часу". Ця оцінка, звичайно, була перебільшена, бо Островський боровся з приказним племенем не з позиції революційної демократії: в Жадові нема нічого від революційних різночинців, у „Теплій посаді" однаково неприродні і патетичні промови Жадова проти хабарництва, і ідилічний кінець комедії з раптовим захопленням героя і з сентиментально-дидактичним каяттям міщанки Поліни. Але не бувши сам ідеологом революційної демократії, Островський у цій комедії, як і в ряді інших, показав ті прагнення, які були властиві революційній молоді того часу, і в захоплених овоціях, що їх ця частина глядачів влаштовувала „Теплій посаді", і в цензурних утисках Островського була безперечно глибока закономірність. В пізнішу епоху, коли Островський звернувся до більш нейтральних в політичному розумінні тем, він проте зберіг одно з своїх улюблених тверджень про руїнницький вплив грошей, про згубність їх в тих випадках, коли вони стають на перешкоді розвитку особи. Ця думка комедії „Не все котові масниця", драми „Безприданиця" і багатьох інших

не була, звичайно, революційною, але вона залишалася демократичною думкою, і Островському надовго було забезпечене співчуття широких мас дрібної буржуазії, міського міщанства тощо.

11

Чи зберігає творчість Островського якунебудь цінність для сучасності, для театру доби пролетарської диктатури, для радянського читача? Це питання потрібно вирішити для правдивої оцінки драматурга. Кожний значний художник минулого заховує для нас насамперед пізнавальну цінність, бо в його творчості так чи так відбивається дійсність, що відійшла в минуле. Островський був одним з таких художників, що змалювали цю дійсність в ряді її важливих і характерних сторін. Островський з виключною яскравістю змалював економічне і культурне загнивання маєткового дворянства. Те, що художники-дворяни часто схильні були замазувати чи прикрашувати, виступає в Островського з усією різкістю й виразністю; його комедії про дворянство являють собою глибоко правдиве і безжальне змалювання цього паразитичного класу. Ще більша заслуга Островського в змалюванні російської буржуазії. Це середовище, що до нього майже не мало місця в класичній драматургії (коли не лічити кількох образів гоголівського „Одруження)", знайшло в Островському пильного спостережника і літописця. В його комедіях з усією силою відбитий і патріархальний побут купецтва, і темні сторони самодурства, сваволі й неуцтва. Драматургові належить заслуга найповнішого змалювання процесу перетворення частини купецтва на промислову буржуазію і разом з тим найреалістичніша характеристика останньої. Його драматургія являє собою справді енциклопедію життя російської буржуазії п'ятдесятих-сімдесятих років минулого століття. Нарешті, у Островського ми знайдемо змалювання деяких прошарків різночинства. „Вихованка", „З чужої гульби похмілля", „Без провини винні" відбивають і глухий протест міщанської верстви проти дворянсько-капіталістичної експлуатації, і разом з тим її політичну неорганізованість і покірність. Такий є широкий діапазон уваги Островського до сучасної йому дійсності і такі значні об'єкти його драматургії, що відбила багато соціальних процесів того часу.

Звичайно, не слід думати, що змалювання Островським його сучасності зберігає для нас обов'язкову силу. Цього не могло бути вже через поміркованість політичних поглядів драматурга, що досить далеко стояв від позицій революційної демократії, хоча (у відміну від усіх видатних буржуазно-дворянських художників його часу) ніколи з нею не ворогував. Ідеолог дореформного російського купецтва, він не зміг не відбити в окремих своїх комедіях його національної обмеженості, часто ставлячись до останньої з зайвою вибачливістю. Як і всі члени молодої редакції „Москвитянина", Островський був слав'янофілом, що патріотично ідеалізував патріархальний устрій купецької верстви і досить неприязно ставився до віяння західноєвропейської культури. Треба визнати, що слав'янофільство було для Островського тільки етапом; але еволюціонуючи і міняючи свої політичні переконання, він не пішов у них далі лібералізму. Він не так викриває своїх ворогів (виняток складають дворяни), як переконує їх, звертаючись до їхньої добрості і жалісливості. Звідси характерні для Островського сцени каяття, прояснення його жорстоких героїв. Дух класової боротьби Островському чужий; чудово бачачи соціальні протиріччя, він у той самий час не знаходив з них виходу. У всьому цьому автор „Безприданиці" зостався вірним сином свого класу. Але демократичний пафос, що звучить щиро і повно, наближає Островського до нашої сучасності і, не зважаючи на цілий ряд неприйнятних для нас сторін його світогляду, робить його одним з видатніших представників реалістичного соціально-насиченого мистецтва минулого.

Останнє, на що необхідно звернути тут увагу сучасних читачів Остров-

ського,— це його художня манера, його драматургічна майстерність. Гострота соціальних характеристик, уміння створити образ в його побутових зв'язках і оточенні, ліричне офарблення (таке явне, наприклад, в „Грозі" або „Гарячому серці"), величезна майстерність діалогічної композиції, виключна різноманітність мовних засобів — всьому цьому в Островського можуть і повинні вчитися сучасні драматурги. Зрозуміло, мова тут повинна бути не про копіювання художнього методу одного з видатніших представників російської реалістичної драматургії, а про уважне творче використання окремих, надзвичайно істотних сторін цього методу.

Перед театральною культурою наших днів стоїть величезне завдання нової інтерпретації спадщини Островського в світлі тих вимог, які до неї ставить сучасність. Нема ніякого сумніву в тому, що для такого переусвідомлення особливо вдячними виявляються ті п'єси Островського, в яких живе широкий і загострений показ суспільних взаємин. Саме ці п'єси здобули собі найбільшого успіху у сучасного глядача. „Ліс" у театрі Мейєрхольда, „Гаряче серце" в Художньому театрі, „Таланти і поклонники" в театрі Симонова, „Вовки і вівці" в студії Завадського при всій різноманітності своїх творчих настанов являють собою успішні спроби піти „вперед з Островським", поставивши його художню спадщину на службу ідеям культурної революції.

А. Г. Цейтлін

СВОЇ ЛЮДИ—ПОМИРИМОСЬ

Оригінальна комедія на чотири дії

ДІЄВІ ОСОБИ:

Самсон Силович Большов, купець.
Аграфена Кіндратівна, його дружина.
Олімпіада Самсонівна (Ліпочка), їхня дочка.
Лазар Єлізарович Подхалюзін, прикажчик.
Устина Наумівна, сваха.
Сисой Псойович Ріспоположенський, повірений.
Фомінічна, ключниця } в домі Большова
Тишка, хлопець }

ДІЯ ПЕРША

Вітальня в домі Большова.

ЯВА І

Ліпочка (*сидить біля вікна з книгою*). Яке приємне зайняття оці танці! Ото вже як гарно! Що може бути чарівніше? Приїдеш у зібрання, або до кого на весілля, сидиш, натурально, вся в квітках, виряджена, як лялечка або картинка журнальна,— раптом підлітає кавалер: „удостойте щастя, пані!“ Ну, бачиш: коли людина з поняттям, чи армійський який — візьмеш та й прищуришся, відповідаєш: „будь ласка, з приємністю!“ Ах! (*Із запалом*). Ча-рів-но! Це, просто, розумом не збагнути! (*Зітхає*). Найбільше не люблю я танцювати з студентами та з приказними. Зовсім інша річ відзначатися з військовими! Ах, розкіш! чарівність. І вуса, і еполети, і мундир, а в інших навіть шпори з дзвониками. Одно вбиває, що шаблі нема! І нащо вони її одв'язують? Дивно, їй-богу! Сами не розуміють, як покрасуватися чарівніше! Адже, подивились би на шпори, як вони дзвенять, особливо, якщо улан, або полковник який розписує — чудо! Милуватися любо-дорого! Ну, а причепи но він іще шаблю: просто нічого не побачиш цікавішого, самого грому краще музики наслухаєшся. Та яке ж порівняння: військовий чи цивільний? Військовий — це вже одразу видно: і спритність, і все, а цивільний що? Так щось бездушне! (*Мовчанка*). Дивуюся, чого це багато дам, підобгавши ніжки, сидять? Формально нема ніяких труднощів навчитися! Ось, уже я хоч як совістилася учителя, а за двадцять уроків усе чисто зрозуміла. Чому б це не вчитися танцювати? Це самі тільки забобони! От, матінка, бувало, сердиться, що вчитель все за коліна хапає. Все це через неосвіченість! Велика штука! Він танцмейстер, а не хтонебудь інший. (*Замислюється*). Уявляю я собі: раптом до мене посвататься військовий, раптом у нас парадні заручини, горять скрізь свічки, ходять офіціанти в білих рукавичках;

я, натурально, в тюлевому, чи в газовому платті, тут раптом заграють вальс.— А що, як я перед ним осоромлюся! Ах, сором який! Куди тоді подітися? Що він подумає? От, скаже, дурепа неосвічена! Та ні, як це можна! Проте, я ось уже півтора року не танцювала! Попробую но тепер на дозвіллі. (*Кепсько вальсуючи*). Раз... два... три... раз... два... три...

ЯВА II

Ліпочка і Аграфена Кіндратівна.

Аграфена Кіндратівна (*входячи*). Так, так, безсоромнице! Начебто серце чуло: ні світ, ні зоря, не поївши хліба божого, та вже й до танців одразу!

Ліпочка. Як, матінко, я і чай пила, і вотрушку з'їла. Подивіться, чи гарно? Раз, два, три... раз... два...

Аграфена Кіндратівна (*переслідуючи її*). То що ж, що ти з'їла? Потрібно мені дуже дивитись, як ти гріховодиш!.. Кажу тобі, не вертись!

Ліпочка. Який це гріх такий! Ниньки всі цим розважаються.— Раз... два...

Аграфена Кіндратівна. Краще об стіл лобом стукай, та ногами не бешкетуй! (*Бігає за нею*). Та що ж ти, чого ж ти почала не слухатись!

Ліпочка. Як не слухатись, хто вам сказав! Не заважайте, дайте кінчити, як потрібно! Раз... два... три...

Аграфена Кіндратівна. Чи довго ж мені бігати за тобою на старість! Ух, замучила, варварка! Чуєш, покинь! Батькові пожаліюсь!

Ліпочка. Зараз, зараз, матінко! Останне коло! Вас на те й бог створив, щоб жалітися. Сами ото ви не дуже для мене важите! Раз, два...

Аграфена Кіндратівна. Як! ти ще танцюєш, та ще й лаєшся! Цю ж хвилину покинь! Тобі ж буде гірше: вхоплю за спідницю, всього хвоста одірву.

Ліпочка. Ну, та рвіть на здоров'я! Вам же зашивати доведеться! От і досить! (*Сідає*). Фу... фу... як розіпріла, наче воза везла! Ух! Дайте, матінко, хусточку піт обтерти.

Аграфена Кіндратівна. Постривай, вже я сама обітру! Ач, заморилася! А вже й те сказати, нібито силували. Коли вже матері не шануєш, то стін ото б посовістилась!— Батько, голубчик, через велику силу ноги волочить, а ти тут скачеш, як та дзига!

Ліпочка. Ідіть ви собі з своїми порадами! Що ж мені робити, по-вашому? Самій, чи що, хворіти скажете? От інший манір, якби я була докторша! Ух! Що це у вас за огидливі поняття! Ах, які ви, матінко, їй-богу! Далебі, мені часом червоніти доводиться від ваших дурниць!

Аграфена Кіндратівна. Яке дітище ото ненаглядне! Прошу подумати, як вона матір ото картає! Ах, ти, белькотуха дурноголова! Та хіба можна такими словами ганьбити родителів? Та невже я задля того тебе на світ породила, вчила та доглядала більше, як соломинку?

Ліпочка. Не ви вчили — сторонні; годі, будь ласка; ви й самі, признатися сказати, ніяк не виховані. Ну, що ж? Породили ви — я була тоді що? — дитина, немовля безтямне, не знала ся на поводженні. А виросла та подивилася на світський тон, то й бачу, що я куди за інших освіченіша. Що ж мені, потурати вашим дурницям! Якже! Єсть оказія.

Аграфена Кіндратівна. Вгомонись, ой, угомонись, безсоромнице! Урвеш ти мені терпець, просто батькові піду отак в ноги й брикнуся, життя, скажу, нема через дочку, Самсончику!

Ліпочка. Еге, вам життя нема! Уявляю собі.— А мені є од вас життя? Навіщо ви відмовили женихові? Чим не чудова партія? Чим не капідон? Що ви знайшли в ньому легковірного?

Аграфена Кіндратівна. А те й легковірного, що скалозуб! Приїхав, маніврився, маніврився, вертівся, вертівся. Яка диковина!

Ліпочка. Еге, багато ви знаєте! Звісно, він благородна людина, то й поводиться по-делікатному. В їхньому колі завжди так роблять.— Та як іще ви насмілюєтесь ганьбити таких людей, яких ви й поняття не знаєте? Він же не купчик якийнебудь. (*Шепоче на бік*). Душка, любчик!

Аграфена Кіндратівна. Еге, хороший душка! Скажіть на ласку,

жалко що не віддала тебе за блазня за горохляного. Адже, ач ти, дурість ото яка в тобі; адже це ти на злість матері під ніс ото шепчеш.

Ліпочка. Видимий резон, що ви не хочете мого щастя. Вам з татоньком тільки кляузи точити та тиранствувати.

Аграфена Кіндратівна. Ну, як ти хочеш, так і думай. Господь тобі суддя! А ніхто не піклується про своє дітище, як материна утроба! Ти ось тут бундючишся та всякі дурниці виколупуєш, а ми з батьком ото день і ніч клопочемось, як би тобі хорошу людину знайти, та заміж віддати тебе скоріше.

Ліпочка. Еге, легко вам говорити, а дозвольте спитати, як воно мені ото?

Аграфена Кіндратівна. Хіба мені тебе не жаль, ти думаєш! Та що робити! Потерпи трохи, коли вже стільки років чекала. Адже не можна ж тобі раптом жениха знайти: швидко ото тільки коти мишей ловлять.

Ліпочка. Що мені до ваших котів! Мені мужа потрібно! Що це таке! Сором зустрічатися із знайомими, в цілій Москві не могли вибрати жениха — все іншим та іншим. Кого не зачепить за живе: всі подруги з чоловіками давно, а я наче сирота якась! Знайшовся ось один, то й тому відмовили. Чуєте, знайдіть мені жениха, безпремінно знайдіть!.. Наперед вам кажу, безпремінно розшукайте, а то вам же буде гірше: навмисне, вам на злість, секретно заведу закоханця, з гусаром утечу, та й повінчаємося потихеньку.

Аграфена Кіндратівна. Що, що, безпутнице! Хто втовк у тебе таку поганючість! Владико милосердний, не можу набратися духу... Ах ти, собачий недогризок! Ну, нічого робити! Видно, доведеться батька покликати.

Ліпочка. Тільки й торочите, що батька та батька; спритні ви при ньому говорити ото, а попробуйте но самі!

Аграфена Кіндратівна. Так що ж я, дурна, по-твоєму, чи що! Які в тебе там гусари, безсоромний твій ніс! Пху ти, диявольське навождення! Або ти думаєш, що я не владна над тобою наказувати? Говори, безсоромні твої очі, від чого в тебе погляд такий заздрісний? Що ти, метківша за матір хочеш бути! У мене, бач, не довго, я й на кухню горшки парити пошлю. Ач ти! Ач ти! Га!.. Ох, матінко ти моя! Плоскінний сарафан пошию, та от на голову тобі й надіну! З поросятами тебе, замість батьків ото, посадовлю.

Ліпочка. Якже! Дозволю я над собою командувати! От іще новина!

Аграфена Кіндратівна. Мовчи, мовчи, таранта Єгорівна! Поступись перевагою матері! Яке насіння огидне! Слівце пискнеш, то язика нижче п'ят пришию. От послав господь утіху! Дівчисько ти хабальне! Хлопцюга ти шельмований, і в голові ото в тебе все не жіноче! Ладна, мабуть, ото на коня по-солдатському вискочити.

Ліпочка. Ви, я уявляю собі, приплетете скоро всіх будочників. Вже мовчали б краще, коли не так вихована. Все я погана, а сами ото ви які після цього! Що, ви волієте спровадити мене на той світ передчасно, заморити своїми капризами? (*Плаче*). Що ж,— воно вже я й так, наче муха яка, кашляю. (*Плаче*).

Аграфена Кіндратівна. (*Стоїть і дивиться на неї*). Ну, годі, годі!

Ліпочка плаче голосніше і потім ридає.

Аграфена Кіндратівна. Ну, годі тобі, годі! Кажуть тобі, перестань! Ну, я винна, перестань тільки, я винна.

Ліпочка плаче.

Аграфена Кіндратівна. Ліпочко! Ліпо! Ну, годі! Ну, перестань! (*Крізь сльози.*) Ну, не сердься ти на мене (*плаче*)... бабу дурну... невчену... (*Плачуть обидві разом*). Ну, ти пробач мені... сережки куплю.

Ліпочка (*плачучи*). Нащо мені сережки ваші, в мене й так повний туалет. А ви купіть браслети з ізумрудами.

Аграфена Кіндратівна. Куплю, куплю, тільки ти плакати ото перестань!

Ліпочка (*крізь сльози*). Тоді я перестану, як заміж вийду. (*Плаче*).

Аграфена Кіндратівна. Вийдеш, вийдеш, голубчику ти мій! Ну, поцілуй мене! (*Цілуються*). Ну, христос з тобою! Ну, дай я тобі слізки обітру. (*Обтирає*). Ось ниньки хотіла Устина Наумівна прийти, ми й поговоримо.

Ліпочка (*голосом іще не заспокоєним*). Ах! коли б вона скоріше прийшла.

ЯВА III

Ті ж і Фомінічна.

Фомінічна. Угадайте но, матінко Аграфено Кіндратівно, хто до нас зволив завітати?

Аграфена Кіндратівна. Не вмію сказати. Та що я тобі бабка-вгадка, чи що, Фомінічно?

Ліпочка. Чому ж ти в мене не спитаєш, що я дурніша, чи що, за вас з матінкою?

Фомінічна. Уже й не знаю, як сказати; на словах ото ти у нас дуже швидка, а на ділі от і нема тебе. Просила, просила, не тільки щоб щось таке, подаруй хоча хустку, валяються в тебе ворохів зо два без догляду, так усе нема, все чужим, та чужим.

Аграфена Кіндратівна. От уже цього, Фомінічно, я до скінчення не розберу.

Ліпочка. Ач яка! Видно, пивця хильнула після сніданку, наліпила тут чудес у решеті.

Фомінічна. Звісно, так; чого ж сміятись ото? Як яке скінчення, Аграфено Кіндратівно, буває і початок гірше кінця.

Аграфена Кіндратівна. З тобою не розминешся! Ти коли вже почнеш товкти, то тільки вухами ляскай. Хто ж такий там прийшов ото?

Ліпочка. Мужчина, а чи женщина?

Фомінічна. У тебе все мужчини в очах скачуть. Та де ж воно видано, що мужчина ходить в чепчику? Вдовине діло — як слід назвати?

Ліпочка. Натурально, незаміжня, вдова.

Фомінічна. Ото ж бо, моя правда? і виходить, що женщина!

Ліпочка. Ото безклепка! Та хто женщина ото?

Фомінічна. Ото ж то, розумна та не догадлива: не кому іншому й бути, як не Устині Наумівні.

Ліпочка. Ах, матінко, як це до речі!

Аграфена Кіндратівна. Де ж вона досі? Веди її скоріше, Фомінічно.

Фомінічна. Сама цю секунту появиться: спинилася на дворі, з дворником лається: не швидко фіртку відчинив.

ЯВА IV

Ті ж і Устина Наумівна.

Устина Наумівна (*входячи*). Уф, фа, фа! Що це у вас, срібні мої, сходи ото які круті: лізеш, лізеш, насилу вповзеш.

Ліпочка. Ах, та от і вона! Здрастуй, Устино Наумівно!

Устина Наумівна. Не дуже поспішай! Єсть і старші за тебе. Ось із матінкою погомонимо перше. (*Цілуючись*). Здрастуй, Аграфено Кіндратівно, як встала, ночувала, чи ще жива, браліянтова моя?

Аграфена Кіндратівна. Хвалити творця! Живу — хліб жую; цілий ранок ось з дочкою баляси розводила.

Устина Наумівна. Мабуть, про вбрання все. (*Цілуючись з Ліпочкою*). От і до тебе черга дійшла. Що це ти наче потовстішала, ізумрудна моя? Пошли, господи! Чого ж кращого, як не красою цвісти!

Фомінічна. Пху ти, гріховодниче! Ще наврочиш, чого доброго.

Ліпочка. Ах, яка дурниця! Це тобі так здалося, Устино Наумівно. Я все хирію: то кольки, то серце б'ється, як маятник; все неначе тебе підманює, або пливеш по морю, так ото й ряботить меланхолія в очах.

Устина Наумівна (*до Фомінічни*). Ну, і з тобою, божа старушко, поцілуємося вже до речі. Правда, на дворі ж здоровкалась, срібна моя, виходить, і губів тріпати не варто.

Фомінічна. Як знаєш. Звісно, ми не хазяї, ликом шита дрібнота; але і в нас теж душа, а не пара!

Аграфена Кіндратівна (*сідаючи*). Сідай, сідай, Устино Наумівно, чого як гармата на колесах стоїш! Піди но звели нам, Фомінічно, самоварчик нагріти.

Устина Наумівна. Пила, пила, жемчужна моя; от провалитись на місці — пила, і забігла ото так, на хвилиночку.

Аграфена Кіндратівна. Чого ж ти, Фомінічно, зволікаєшся? Біжи, мати моя, швидше.

Ліпочка. Дозвольте, матінко, я скоріше збігаю; бачите, яка вона неповоротка.

Фомінічна. Вже не финти, де не питають! А я, матінко Аграфено Кіндратівно, ось що думаю: чи не пригоже буде подати бальсанцю з оселедчиком.

Аграфена Кіндратівна. Ну, бальсан бальсаном, а самовар самоваром. А чи тобі жалко чужого добра? Та, як буде готовий, звели сюди принести.

Фомінічна. А то як же! Слухаю! (*Виходить*).

ЯВА V

Ті ж без Фомінічни.

Аграфена Кіндратівна. Ну, що новенького, чи нема чого, Устино Наумівно? Ач, у мене дівка ото занудилася зовсім.

Ліпочка. І справді, Устино Наумівно, ти ходиш, а путтяя нема ніякого.

Устина Наумівна. Та ач ти, з вами не скоро зміркуєш, браліянтові мої. Татуньо твій лаштує за багатого: мені, каже, хоч Федота, що стереже ворота, аби лиш грошики ворушились, та приданого менше правив. Матінка ж ото, Аграфена Кіндратівна, теж норовить для своєї приємності: давай ти їй безпремінно купця, та щоб був нагороджений, та коней би добрих тримав, та й лоба хрестив би по-старовинному. У тебе так само своє на думці. Як же вам догодиш?

ЯВА VI

Ті ж і Фомінічна, входить, ставить на стіл горілку з закускою.

Ліпочка. Не піду я за купця, нізащо не піду.— Задля того хіба я так вихована: училася і по-французькому, і на фортеп'янах, і танцювати! Ні, ні! де хочеш візьми, а достань благородного.

Аграфена Кіндратівна. Ось ти й говори з нею.

Фомінічна. Та що тобі дались оті благородні? Що в них за особливий смак? голий на голому, та й християнства ото ніякого нема: ні в баню не ходить, ні пирогів на свята не пече; а воно хоч і замужем будеш, а набридне тобі соус ото з підливою.

Ліпочка. Ти, Фомінічно, родилася серед мужиків, і ноги витягнеш мужичкою. Що мені твій купець? Яку він може мати вагу? Де в нього амбіція? Лико ото його, чи що, мені потрібне?

Фомінічна. Не лико, а божий волос, пані, таке то!

Аграфена Кіндратівна. Адже і татонько твій не збовдурений який, і борода так само не обсмикана, та цілуєш же ти його якнебудь.

Ліпочка. Одно діло татонько, а друге діло—муж. Та що ви причепились, матінко? Вже сказала, що не піду за купця, то й не піду! Краще помру зараз, до кінця все життя виплачу: сліз не вистачить, перцю наїмся.

Фомінічна. Невже ти плакати збираєшся? І думати не смій! І тобі така охота дражнити, Аграфено Кіндратівно!

Аграфена Кіндратівна. А хто її дражнить? Сама вередує.

Устина Наумівна. Хай так, вже коли тобі такий апекит, знайдемо тобі і благородного. Якого тобі: соліднішого, чи сухорлявішого?

Ліпочка. Нічого і товстішого, був би з себе не малий. Звісно, краще вже рослого, ніж якогонебудь миршавця. І більш усього, Устино Наумівно, щоб не кирпатого, безпремінно, щоб був би брюнет; ну, зрозуміла річ, щоб і одягнений був пожурнальному. (*Дивиться в дзеркало*). Ах, господи! а сама ото я ниньки вся як віник розтріпана.

Устина Наумівна. А є в мене тепер жених от зовсім такий, як ти, браліянтова моя, розписуєш: і благородний, і рослий, і брюле.

Ліпочка. Ах, Устино Наумівно! Зовсім не брюле, а брюнет.

Устина Наумівна. Еге, дуже мені потрібно на старість язика ото ламати по-твоєму: як вимовилось, так і живе. І селяни є, і орген на шиї: ти ось піди одягнися, а ми з матінкою поміркуємо про це діло.

Ліпочка. Ах, голубочко Устино Наумівно, зайди потім до мене в кімнату: мені треба поговорити з тобою. Ходімо, Фомінічно.

Фомінічна. Ох, уже ти мені, дзига!

Виходять.

ЯВА VII

Аграфена Кіндратівна і Устина Наумівна.

Аграфена Кіндратівна. Чи не випити нам перед чаєм ото бальсанцю, Устино Наумівно?

Устина Наумівна. Можна, браліянтова моя, можна.

Аграфена Кіндратівна (*наливає*). Призволяйся но на здоров'я!

Устина Наумівна. Та ти б сама ото перше, яхонтова моя. (*П'є*).

Аграфена Кіндратівна. Іще встигну!

Устина Наумівна. Уах! фу! Де це ви берете зілля таке?

Аграфена Кіндратівна. Звинної контори. (*П'є*).

Устина Наумівна. Відрами, гадаю?

Аграфена Кіндратівна. Відрами. Що ж, потрохи ото хіба настачишся? У нас, бач, витрата велика.

Устина Наумівна. Що й казати, матінко, що й казати! Ну, вже клопотала, клопотала я для тебе, Аграфено Кіндратівно, шліфувала, шліфувала бруківку ото, та вже ж і викопала жениха: охнете, браліянтові мої, та й тільки.

Аграфена Кіндратівна. Насилу ото розумне слівце вимовила.

Устина Наумівна. Благородного походження і значний чоловік; такий вельможа, що ви й уві сні не бачили.

Аграфена Кіндратівна. Видно, вже попросити у Самсона Силовича для тебе парочку арабчиків[1].

Устина Наумівна. Нічого, жемчужна моя, візьму. І селяни есть, і орген на шиї, а розумний який, просто тобі істукан золотий.

Аграфена Кіндратівна. Ти б, Устино Наумівно, наперед доповіла, що за дочкою ото в нас не гори, мовляв, золотії.

Устина Наумівна. Та в нього своїх дівати нікуди.

Аграфена Кіндратівна. Добре б воно, вже й надто добре; тільки от що, Устино Наумівно, сама ти, матінко, подумай, що я буду з благородним ото зятем робити! Я і слова сказати з ним не вмію, немов у лісі.

Устина Наумівна. Воно дійсно, жемчужна моя, моторошно спочатку ото, ну а потім звикнеш, обійдеться якнебудь. Та от, з Самсоном Силовичем треба поговорити, може, він його й знає, оцього чоловіка.

ЯВА VIII

Ті ж і Ріспоженський.

Ріспоженський (*входячи*). А я до вас, матінко Аграфено Кіндратівно. Подався був до Самсона Силовича, та зайнятий, бачу; так я думаю: зайду, мовляв, я до Аграфени Кіндратівни. Що, це горілочка у вас? Я, Аграфено Кіндратівно, чарочку вип'ю. (*П'є*).

Аграфена Кіндратівна. Призволяйся, батечку, на здоров'я! Сідати милості просимо: як живете, як почуваєтесь?

Ріспоженський. Яке вже наше життя! Так, димочадимо під небом, Аграфено Кіндратівно; сами знаєте: сімейство велике, справуночки маленькі. А не нарікаю, нарікати гріх, Аграфено Кіндратівно.

Аграфена Кіндратівна. Це вже, батечку, останнє діло.

Ріспоженський. Хто нарікає, той, значить, богові противиться, Аграфено Кіндратівно. Ось яка була історія...

Аграфена Кіндратівна. Як тебе звати ото, батечку? Я все забуваю.

Ріспоженський. Сисой Псойович, матінко Аграфено Кіндратівно.

Устина Наумівна. Як же це так: Псович, срібний мій? По-яковському ж це?

Ріспоженський. Не вмію вам сказати достеменно; батька звали Псой — ну, отож бо я Псойович і виходжу.

Устина Наумівна. А Псович, то й Псович; що ж, це нічого, і гірше буває, браліянтовий мій.

---

[1] Арабчик — червінець.

Аграфена Кіндратівна. То яку ж ти, Сисой Псович, історію ото хотів розказати?

Ріспоположенський. Так от, матінко Аграфено Кіндратівно, була сторія: не те, щоб притча, або казка якась, а правдива пригода. Я, Аграфено Кіндратівно, чарочку вип'ю. (*П'є*).

Аграфена Кіндратівна. Призволяйся, батечку, призволяйся.

Ріспоположенський (*сідає*). Жив старик, статечний старик... От уже я, матінко, забув де, а тільки в сторові такій... незалюдненій. Було в нього, пані ти моя, дванадцять дочок—одна одної менша. Самому робити не сила, жінка так само старуха стара, діти ще малі, а пити, їсти треба. Яке було добро під старість, все прожили, поїти, годувати нікому! Куди подітися з малими дітьми? От він так думає, отак думає — ні, пані ти моя, нічого вже тут не придумаєш. „Піду, каже, я на роздоріжжя: чи не перепаде чогось від доброхітних жертводавців?" День сидить — бог дасть, другий сидить — бог дасть: от, він, матінко, і почав нарікати.

Аграфена Кіндратівна. А, батечку!

Ріспоположенський. Господи, каже, не хабарник я, не здирщик я... краще, каже, на себе руки накласти.

Аграфена Кіндратівна. Ах, батечку мій!

Ріспоположенський. І бисть йому, пані ти моя, сон в нощі...

Входить Большов.

ЯВА IX

Ті ж і Большов.

Большов. А! і ти, пане, тут! Що це ти тут проповідуєш?

Ріспоположенський (*кланяється*). Чи все здорові, Самсоне Силовичу?

Устина Наумівна. Що це ти, яхонтовий мій, схуд немов? Чи каліцтво яке напало?

Большов (*сідаючи*). Простудився, мабуть, або геморой, чи що, розходився...

Аграфена Кіндратівна. Ну, то, Сисою Псовичу, що ж йому далі ото було?

Ріспоположенський. Потім, Аграфено Кіндратівно, потім докажу, на дозвіллі, якнебудь забіжу присмерочком і розкажу.

Большов. Що це ти, чи не за святість узявся! Ха, ха, ха! Час очутитися.

Аграфена Кіндратівна. Ну, вже ти почнеш! Не даси до душі поговорити.

Большов. До душі!.. Ха, ха, ха... А ти спитай но, як у нього з суду справа пропала; цю ото історію він тобі краще розкаже.

Ріспоположенський. От ніж бо, і не пропала! От і неправда, Самсоне Силовичу!

Большов. А за що ж тебе звідти вигнали?

Ріспоположенський. А от за що, матінко Аграфено Кіндратівно. Взяв я одну справу з суду додому, а дорогою з товаришем і завернули, людина грішна, ну, розумієте... з дозволу сказати, хоч би в пивничку... там я її зоставив, та напідпитку ото, мабуть, і забув. Що ж, з усяким може трапитись. Потім, пані моя, в суді і кинулись за цією справою ото: шукали, шукали, а я й додому ото їздив двічі з екзекутором — як нема, то й нема! Хотіли мене під суд віддати, а тут я й згадав, що, мабуть, мовляв, я її в пивниці забув. Поїхали з екзекутором — вона там і є.

Аграфена Кіндратівна. Що ж! Не тільки що з питущими, а й з непитущими буває. Що ж за біда така!

Большов. Як же тебе в Камчатку не зіслали?

Ріспоположенський. Вже і в Камчатку! А за що, дозвольте вас спитати, за що в Камчатку ото зіслати?

Большов. За що! За неподобство! То невже ж вам потурати? Отак ви з пуття зіп'єтесь.

Ріспоположенський. Та от простили. От, матінко Аграфено Кіндратівно, хотіли мене під суд віддати за це за саме.—Я зараз до генерала до нашого, бух йому в ноги! Ваше, кажу, превосходительство! Не занапастіть! Жінка, кажу, діти маленькі! Ну, каже, бог з тобою, лежачого не б'ють, подавай, каже, у відставку, щоб я не бачив тебе тут.— Так і простив.— Що ж! Дай боже йому здо-

ров'я! Він мене й тепер не забуває; іноді забіжиш до нього на свято: чого, каже, ти, Сисой Псойович? — Із святом, мовляв, ваше превосходительство, поздоровити прийшов.—От, на Тройцю ходив недавно, проскурку йому приніс. Я, Аграфено Кіндратівно, чарочку вип'ю. (*П'є*).

Аграфена Кіндратівна. Призволяйся, батечку, на здоров'я! А ми з тобою, Устино Наумівно, ходім но, мабуть, уже самовар готовий; та покажу я тобі, є в нас дещо з приданого новеньке.

Устина Наумівна. У вас, мабуть, і так ворохи наготовлені, браліянтова моя.

Аграфена Кіндратівна. Що поробиш! Матерії нові вийшли, а нам наче б не годиться за них гроші платити.

Устина Наумівна. Що й казати, жемчужная моя! Свій магазин, все одно, що в саду росте.

Виходять.

ЯВА X

Большов і Ріспоположенський.

Большов. А що, Сисою Псойовичу, мабуть, ти з оцим крючкодерством на своєму віку багато чорнила перевів?

Ріспоположенський. Хе, хе... Самсоне Силовичу, матеріал недорогий. А я от забіг навідатись, як ваші справуночки.

Большов. Забіг ти! А тобі дуже знати потрібно! Ото ж то ви підлий народ такий, кровопивці якісь: тільки б вам пронюхати щонебудь отаке, то вже ви й крутитесь тут з вашим диявольським наущанням.

Ріспоположенський. Яке ж може статися, Самсоне Силовичу, від мене наущання? Та й що я за учитель такий, коли ви самі, може, вдесятеро за мене розумніші?— Мене що попросять, я зроблю. Чому ж не зробити! Я свинею був би, коли б не зробив; тому що я, можна сказати, облагодіяний вами і з діточками. А я ще досить дурний, щоб вам поради давати: ви своє діло самі краще знаєте.

Большов. Сами знаєте! Ото ж то й біда, що наш брат, купець, дурень, нічого він не тямить, а таким п'явкам, як ти, це й на руку. Адже от ти тепер всі пороги в мене обіб'єш, тиняючись ото.

Ріспоположенський. Як же мені не тинятись ото! Якби я вас не любив, я до вас би й не тинявся. Хіба я не почуваю? Що ж я, справді, тварина, чи що, якась безсловесна?

Большов. Знаю я, що ти любиш,— всі ви нас любите; тільки путнього від вас нічого не доб'єшся. От я тепер б'юся, б'юся з ділом ото, так змучився, чи повіриш ти, думкою тільки самою. Вже хоч би скоріше, чи що, та з голови геть.

Ріспоположенський. Що ж, Самсоне Силовичу, не ви перший, не ви останній; хіба інші ото не роблять?

Большов. Як не робити, брат; і інші роблять. Та ще як роблять ото: без сорому, без совісті! На лежачих лесорах їздять, в триповерхових домах живуть; інший такий бельведер з колонами спорудить, що йому з своєю пикою і ввійти ото туди совісно; а там і капут, і взяти з нього нічого. Коляски оці роз'їдуться не знати куди, доми всі в заставі, зостанеться, чи й не зостанеться для кредиторів старих чобіт пар зо три. От тобі й по всьому. Та ще й обмане от кого: так, бідняків якихнебудь, пустить в самій сорочці старцювати. А в мене кредитори всі люди багаті, нічого з ними не станеться!

Ріспоположенський. Відома річ. Що ж, Самсоне Силовичу, все це в наших руках.

Большов. Знаю, що в наших руках, та чи зуміеш ти це діло зробити? Адже, ви народець теж! Я вже вас знаю! На словах ви спритні, а там і почав блудити.

Ріспоположенський. Та що ви, Самсоне Силовичу, помилуйте, невже мені в перший раз! Уже цього б то не знати! хе, хе, хе... Та чи такі я діла робив, та з рук сходило. Іншого за такі штуки вже заслали б давно, де козам роги правлять.

Большов. Чи так воно? То яку ж ти механіку підсмолиш?

Ріспоположенський. А там, залежно від обставин. Я, Самсоне Силовичу, чарочку вип'ю. (*П'є*). От, перше діло, Самсоне Силовичу, треба

дім та крамниці заставити, або продати. Це вже перше діло.

Большов. Еге, це дійсно треба зробити заздалегідь. На кого б тільки цей тягар звалити? Та от хіба на жінку?

Рісположенський. Незаконно, Самсоне Силовичу! Це не законно. В законах зображено, що такі продажі не дійсні. Воно, бач, зробити ото недовго, та щоб гачків потім не вийшло. Вже як робити, то треба, Самсоне Силовичу, міцніше.

Большов. І то діло, щоб оглядання не було.

Рісположенський. Як на чужого ото закріпиш, та вже й причепитись ото нема до чого. Сперечайся потім, піди насупроти справжніх ото паперів.

Большов. Тільки от що біда: як закріпиш на чужого дім ото, а він, дивись, там і застрягне, як блоха на війні.

Рісположенський. Вже ви шукайте, Самсоне Силовичу, такого чоловіка, щоб він совість знав.

Большов. А де ти його знайдеш ниньки? Ниньки всякий цілиться, які тебе за комір ухопити, а ти совість захотів.

Рісположенський. А я ось як гадаю, Самсоне Силовичу, хочете ви мене слухайте, хочете ви ні: який чоловік у вас прикажчик?

Большов. Который? Лазар, чи що?

Рісположенський. Еге, Лазар Єлізарович.

Большов. Ну, а на Лазаря, то й нехай на нього: він хлопець з поняттям, та й капіталець є.

Рісположенський. Що ж, звелите, Самсоне Силовичу, заставний лист чи купчу?

Большов. А з чого процентів менше, те й майструй. Як зробиш все в акураті, такий тобі, Сисою Псойовичу, могорич поставлю, просто сказати, вчадієш.

Рісположенський. Вже будьте спокійні, Самсоне Силовичу, ми своє діло знаємо. А ви Лазареві ото Єлізаровичу казали про це діло, чи ні? Я, Самсоне Силовичу, чарочку вип'ю. (*П'є*).

Большов. Ні ще. От ниньки поговоримо. Він у мене хлопець ото путящий, йому тільки моргни, він і розуміє. А вже зробить ото щось, то пальця не підсунеш.—Ну! заставимо ми дім, а потім що?

Рісположенський. А потім напишемо реєстрика, що от, мовляв, так і так, по двадцять п'ять копійок за карбованець: ну, й ідіть по кредиторах.—Коли хто дуже опинатиметься, то можна й добавити, а іншому сердитому і все заплатити... Ви йому заплатите, а він щоб писав, що за умовою одержав по двадцять п'ять копійок, так про людське око, щоб іншим показати. Ось, мовляв, так і так; ну, й інші, глядячи на них, погодяться.

Большов. Це дійсно, поторгуватись не завадить: не візьмуть по двадцять п'ять, то півкарбованця візьмуть; а якщо півкарбованця не візьмуть, то за семигривеник обома руками вхопляться. Все таки бариш. Там, що не кажи, а в мене дочка на відданні, хоч зараз із поли в полу, та з двору геть. Та й самому ото, братику ти мій, відпочити час; розкошували б ми, лежачи на боці, торгівлю всю оцю під три чорти. Та ось і Лазар іде.

ЯВА XI

Ті ж і Подхалюзін. Входить.

Большов. Що скажеш, Лазаре? Ти з міста, чи що? Як у вас там?

Подхалюзін. Хвалити бога, йде помаленьку. Сисоєві Псойовичу! (*Кланяється*).

Рісположенський. Здрастуйте, батечку Лазаре Єлізаровичу! (*Кланяється*).

Большов. А йде, то нехай іде. (*Помовчавши*). А от ти б, Лазаре, колись на дозвіллі баланець для мене зробив, облічив би роздрібну по панській[1] ото частині, ну, й інше, що там іще. А то торгуємо, торгуємо, братику, а користі ні на шаг. Або прикажчики, чи що, грішать, тягають родичам та полюбовницям; їх би трошечки всовіщав. Чого так без бариша ото під небом димочадити? Або способу не знають? Пора б, здається.

[1] Панська частина — відділ торгівлі в крамниці, де торгують панським крамом, тобто фабричними тканинами.

Подхалюзін. Як же це можна, Самсоне Силовичу, щоб способу не знати? Здається, сам завсігди в місті буваю і завсігди тлумачиш їм.

Большов. Та що ж ти тлумачиш ото?

Подхалюзін. Звісне діло, стараюсь, щоб все було в порядку і як слід. Ви, кажу, хлопці, не ловіть гав: бачиш, коли діло підходяще, покупець, чи що, роззява якась трапиться, або колір з узором якійсь панночці вподобається, взяв, кажу, та й накинув карбованець чи два на аршин.

Большов. Мабуть, брат, знаєш, як німці в магазинах наших панів обдирають. Скажемо, що ми не німці, а християни православні, але так само пироги ото з начинкою їмо. Так бо? Га?

Ріспоженський сміється.

Подхалюзін. Діло зрозуміле. І міряти ото, кажу, треба так само як-натуральніше: тягни та натягай, тільки-тільки щоб, боронь боже, якось не лопнуло, адже не нам, кажу, потім носити. Ну, а загавляться, то ніхто не винен, можна, кажу, і просто через руку зайвий аршин раз перекинути.

Большов. Все єдино: адже кравець украде ж. Га? Украде ж бо?

Ріспоженський. Украде, Самсоне Силовичу, безпремінно, шахрай, украде; вже я цих кравців знаю.

Большов. Ото ж бо; всі вони геть чисто шахраї, а на нас слава.

Ріспоженський. Це дійсно, Самсоне Силовичу, це ви правду казати зволите.

Большов. Ех, Лазаре, кепські нині бариші: не колишні часи. (*Помовчавши*). Що, відомості приніс?

Подхалюзін (*виймаючи з кишені і подаючи*). Звольте одержати.

Большов. Давай но, подивимось. (*Надіває окуляри і переглядає*).

Ріспоженський. Я, Самсоне Силовичу, чарочку вип'ю. (*П'є, потім надіває окуляри, сідає біля Большова і дивиться в газети*).

Большов (*читає вголос*). „Об'яви казенні і різних товариств: 1, 2, 3, 4, 5 і 6, від Виховного Дому". Це не по нашому ділу, нам селян не купувати. „7 і 8, від Московського Університету, від Губернських Управ, від Приказів Громадського Піклування"[1]. Ну, і це набік. „Від міської Шестигласної Думи"[2]. Ану бо, чи нема чого! (*Читає*). „Від Московської міської Шестигласної Думи цим об'являється: чи не побажає хто взяти на утримання нижчепозначені оброчні статті"[3]. Не наше діло: застави треба подавати. „Контора Удовичого Дому цим запрошує..." Нехай запрошує, а ми не підемо. „Від Сирітського Суду". У самих ні батька, ні матері. (*Переглядає далі*). Еге! Он воно куди пішло! Слухай но, Лазаре! „Такого то року, вересня 12 дня, за вироком Комерційного Суду[4], першої гільдії купець Федір Селіверстів Плешков оголошений за невиплатного боржника; в наслідок чого..." Що тут говорити! Відомо, що в наслідок буває. От тобі й Федот Селіверстович! Який був туз, а з димом вилетів! А що, Лазаре, чи не винен він нам?

Подхалюзін. Трохи винен. Цукру для дому брали пудів наче тридцять, чи то сорок.

Большов. Погане діло, Лазаре. Ну, та мені ото він вповні віддасть по-приятельському.

Подхалюзін. Сумнівно щось.

Большов. Поквитаємось якось. (*Читає*). „Московський 1-ої гільдії купець Антип Сисоєв Єнотов оголошений за невиплатного боржника".— За цим нічого нема?

Подхалюзін. За олію, у великий піст брали барилець зо три.

Большов. Ото сухоїди, ото пост-

---

[1] „Прикази громадського піклування"— установи, утворені при Катерині II для відання справами піклування і народної освіти (народними школами, сирітськими домами, лікарнями, аптеками, богадільнями тощо).

[2] На підставі „Грамоти на право і вигоди міст Російської імперії", виданої 21 квітня 1785 р., міським обивателям надане було право засновувати міські товариства, а для громадського керівництва — загальні міські думи, що складалися з гласних і міського голови. Загальна міська дума вибирала з свого складу шестигласну міську думу, під головуванням міського голови. В думі кожний розряд обивателів (їх було 6) мав один голос.

[3] Оброчні статті — казенне майно, яке віддавалось приватним особам на утримок за певну періодичну плату (оброк).

[4] Комерційний суд — спеціальний суд для розгляду торгових чи купецьких справ.

ники! І богові догодити на чужі кошти наміряються. Ти, брат, статечності ото цій не вір! Цей народ одною рукою хреститься, а другою в чужу пазуху лізе! От і третій: „Московський 2-ої гільдії купець Єфим Лукин Полуаршинників оголошений за невиплатного боржника". Ну, а цей як?

Подхалюзін. Вексель е!

Большов. Протестований?

Подхалюзін. Протестований. Сам ото ховається.

Большов. Ну! і четвертий тут. Самопалов. Та що вони, змовились, чи що?

Подхалюзін. Вже такий препадлющий народ.

Большов (*перегортаючи аркуші*). Та тут їх не перечитаєш до завтрішнього числа. Забери геть!

Подхалюзін. Газету тільки паскудять. На все купецтво мораль отака.

Мовчанка.

Ріспоженський. Прощайте, Самсоне Силовичу, я тепер додому побіжу: справуночки є деякі.

Большов. Та ти б посидів трохи.

Ріспоженський. Ні, їй-богу, Самсоне Силовичу, не час. Я вже до вас завтра раніше зайду.

Большов. Ну, як знаєш!

Ріспоженський. Прощайте!.. Прощайте, Лазаре Єлізаровичу! (*Виходить*).

ЯВА XII

Большов і Подхалюзін.

Большов. От ти і знай, Лазаре, яка торгівля ото! Ти думаєш що! Так от дарма й бери гроші. Як не гроші, скаже,—бачив, як жаби скачуть. На лишень, каже, вексель. А по векселю з інших що візьмеш! От у мене є завалящих тисяч на сто і з протестами; тільки й діла, що кожного року підкладай. Хоч за півкарбованця сріблом все віддам! Боржників ото по них, дивись, і з собаками не знайдеш: котрі повмирали, а котрі порозбігалися, нікого і в яму посадити. А й посадиш ото, Лазаре, то й сам не радий: інший так призвичаїться, що його звідти курищем не викуриш. Мені, каже, і тут добре, а ти йди геть. Чи так, Лазаре?

Подхалюзін. Це вже, як і ведеться.

Большов. Все вексель, та вексель! А що таке воно вексель? Так, з дозволу сказати, папір, та й по всьому. І на дисконту віддаси, то проценти злуплять, що в животі забурчить, та ще потім своїм добром відповідай. (*Помовчавши*). З городовими[1] краще й не зв'язуйся: все в борг та в борг, а привезе, чи ні, то сліпими дрібними та арабчиками, поглянеш — ні ніг, ні голови, а на дрібних ніякого звання давно вже нема. А от ти тут, як собі хоч! Тутешнім торговцям краще не показуй: в який анбар не зайде, тільки й діла, що нюхає, поколупає, поколупає, та й геть піде. Вже дивись би товару не було,— якою ще хворобою торгувати. Одна крамниця мушкатільна, друга красна, третя з бакалією; так ні, ніяк не щастить. На торги хоч не появляйся; збивають ціни гірше чорт знає чого; а надінеш хомута та ще й відступного дай, та могоричі, та частування, та всякі там недобори через недовагу. Он воно що! Чи ти почуваєш це?

Подхалюзін. Здається, повинен почувати.

Большов. Ось яка торговля ото, ось тут і торгуй! (*Помовчавши*). Що, Лазаре, як ти думаєш?

Подхалюзін. Та як думати! Це вже як ви зволите. Наше діло підначальне.

Большов. Чого тут підначальне: ти кажи по душі. Я в тебе про діло питаю.

Подхалюзін. Це знов так, Самсоне Силовичу, як ви зволите.

Большов. Торочить своє: як зволите. А ти ж ото як?

Подхалюзін. Цього я не можу знати.

Большов (*помовчавши*). Скажи, Лазаре, по совісті, любиш ти мене?

Мовчанка.

Любиш, чи як? Чого ж ти мовчиш? Поїв, годував, у люди вивів здається.

Мовчанка.

Подхалюзін. Ех, Самсоне Силовичу! Та що тут говорити ото. Вже

[1] Городові — провінціальні.

ви в мені не сумнівайтесь! Вже одно слово: от як є, весь тут.

Большов. Так що ж, що ти весь ото?

Подхалюзін. Вже коли тее, або що, то будете вдоволені: себе не пожалію.

Большов. Ну, то й говорити нічого. Як на мене, Лазаре, тепер самий підходящий час: грошей готівкою у нас доволі, векселям усім строки надійшли. Чого ж ждати ото? Дождешся, чого доброго, що який-небудь свій же брат, собачий син, обдере тебе геть чисто, а там, дивись, зробить умову по гривні за карбованець, та й сидить у мілійоні, і плювати на тебе не хоче. А ти, чесний ото торговець, і дивись та карайся, лупай очима. От я й думаю, Лазаре, подати кредиторам ото таку статтю: чи не візьмуть вони в мене копійок по двадцять п'ять за карбованець. Як ти думаєш?

Подхалюзін. А як на мене, Самсоне Силовичу, коли платити по двадцять п'ять, то пристойніше зовсім не платити.

Большов. А що? Адже й правда. Хоробрістю ото нікого не здивуєш, а краще тихим ото манером дільце зробити. Там потім суди, владико, на другому пришесті. Клопоту ото тільки купа. Дім ото і крамниці я на тебе заставлю.

Подхалюзін. Не можна ж без клопоту. Ось векселі треба за щонебудь збути, товар перевезти кудись далі. Будемо клопотатись!

Большов. Воно так. Та старенький вже я стаю, щоб клопотатись ото. А ти помагати будеш?

Подхалюзін. Помилуйте, Самсоне Силовичу, в огонь і в воду полізу.

Большов. Отак воно краще. Якого чорта там по шагу ото наживати! Махну одразу, та й шабаш. Тільки напусти боже сміливості. Спасибі тобі, Лазаре. Удружив! (*Встає*). Ну, клопочись! (*Підходить до нього і тріпає по плечу*). Зробиш діло акуратно, то ми з тобою баришами поділимось. Нагороджу на все життя. (*Йде до дверей*).

Подхалюзін. Мені, Самсоне Силовичу, окроме вашого спокою нічого не треба. Як живши у вас з малолітства і ваші бачивши всі благодіяння; можна сказати, хлопчаком взятий крамниці підмітати, отож повинен я почувати.

ДІЯ ДРУГА

Контора в домі Большова. Просто двері, з лівого боку сходи нагору.

ЯВА І

Тишка (*із щіткою на авансцені*). Ех, життя, життя! Ось чуть світ тут, ти підлоги замітай! А чи моє діло підлоги замітати? У нас все не як у людей! В інших от хазяїнів, коли вже хлопчак; то й живе в хлопцях,— виходить, при крамниці присутній. А в нас то туди, то сюди, цілий день човгай по бруківці, як очманілий. Скоро руку наб'єш, держи кишеню ото. У добрих людей для розгону тримають двірника, а в нас він з котенятами на печі лежить, або з кухаркою вигулюється; а на тобі окошиться. В інших усе ж вільготність є; іншим часом проштрафишся що або он що, по малолітству тобі спускається: а в нас — коли не той, так той, коли не сам, так сама завдасть витріпки; а то от прикажчик Лазар, а то ось Фомінічна, а то ось... всяка шушваль над тобою командує. От вона жисть ото яка анафемська. А вже це, щоб вирватися колись з дому, з приятелями в три листики, або в пристінок зрізатись — і не думай краще! Та вже і в голові ото, правда, не те! (*Вилазить на стілець колінами і дивиться в дзеркало*). Здрастуйте, Тихоне Савостіяновичу! Як ви живете? Чи все ви, хвалити бога?.. А ну, Тишка, загни колінце. (*Робить гримасу*). От воно що! (*Другу*). Ото ж воно як... (*Регоче*).

ЯВА ІІ

Тишка і Подхалюзін (скрадається і хапає його за комір).

Подхалюзін. А це ти, чортеня, що робиш?

Тишка. Що! Звісно що! порох стирав.

Подхалюзін. Язиком ото стирав! Що ти за порох на дзеркалі знайшов! Я тобі покажу порох! Ач, викривляється! А от я тобі заклею запотиличника, так ти й будеш знати.

Тишка. Будеш знати! Та було б іще за що!

Подхалюзін. А за те, що за що! Поговориш, то й побачиш, за що! Ось піскни іще!

Тишка. Еге, піскни іще! Адже я і хазяїнові скажу, вп'ймаєш облизня!

Подхалюзін. Хазяїнові скажу!.. Що мені твій хазяїн?.. Я, коли на те пішло... хазяїн мені твій!.. На те ти й хлопчак, щоб тебе вчити, а ти думав що! Рас, шибеників, не бити, то й добра не бачити. Прахтика ото ця відома. Я, брат, сам огні, і води, і мідні труби пройшов.

Тишка. Знаємо, що пройшов.

Подхалюзін. Цить, чортеня! (*Замахується*).

Тишка. На ось, попробуй. Або не скажу, їй-богу, скажу!

Подхалюзін. Та що ти скажеш ото, чортова перчанка?

Тишка. Що скажу? А те, що лаєшся!

Подхалюзін. Велика штука! Бачиш ти, пан який! Дивись но! Був Сисой Псойович?

Тишка. Звісно, був.

Подхалюзін. Та ти, чортеня, говори до діла! Зайти, чи що, хотів?

Тишка. Зайти хотів!

Подхалюзін. Ну, так ти побіжи на дозвіллі.

Тишка. Рябинівки, чи що?

Подхалюзін. Еге, рябинівки. Треба Сисоя Псойовича почастувати. (*Дає гроші*). Купи півшкалика, а здачу візьми вже собі на пряники. Тільки ти, дивись, хутчій, щоб не спохватились.

Тишка. Стрижена дівка коси не заплете. Так почну пурхати — живим маніром.

ЯВА III

Подхалюзін (*сам один*). Ото біда! Ог вона де біда ото прийшла до нас! Що тепер робити? Ну, кепське діло! Не минеться тепер невиплатним об'явитися! Ну, скажімо, хазяїнові щонебудь і зостанеться, а я ото з чим буду? Мені ото куди подітися? В проходному ряду порохом торгувати! Служив, служив років з двадцять, а там іди бруківку шліфуй. Як тепер це діло розміркувати треба? Товаром, чи що? Ось векселі звелів продати (*виймає і читає*): тут, мабуть, поживитися можна буде. (*Ходить по кімнаті*). Кажуть, треба совість знати! Так, відома річ, треба совість знати, але як це розуміти треба? Супроти доброго чоловіка у кожного є совість; а коли він сам інших обдурює, так яка ж тут совість! Самсон Силович купець багатющий, і теперечки все це діло, можна сказати, так, аби час згаяти, затіяв. А я чоловік бідний! Якщо й поживлюся в цьому ділі чимнебудь зайвим — так і гріха нема ніякого: бо ж він сам несправедливо робить, супроти закону йде. А мені чого його жаліти? Вийшла лінія, ну, і не гав: він свою політику веде, а ти свою статтю жени. Ще не таке я з ним зробив би, та не випадає. Хм! — Адже влізе отака фантазія в голову чоловікові! Звісно, Алімпіяда Самсонівна панянка освічена, і, можна сказати, яких у світі нема, а проте цей жених її теперечки не візьме, скаже, грошей дай. А грошей де взяти? І вже не бути їй тепер за благородним, бо грошей нема. Рано чи пізно, а доведеться за купця віддавати! (*Ходить мовчки*). А набравши грошенят та поклонитися Самсонові Силовичу, мовляв, я, Самсоне Силовичу, в таких літах, що повинен подумати про продовження потомства, і я, мовляв, Самсоне Силовичу, для вашого спокою поту-крові не шкодував. Звісно, мовляв, Алімпіяда Самсонівна панянка освічена, та проте і я, Самсоне Силовичу, не ликом шитий, сами зволите бачити, маю капіталець і можу кругом себе обмежувати щодо цього предмету.— Чого ж не віддати за мене? Чим я не чоловік? Ні в чому не запримічений, до старших шанобливий! Та при всьому тому, як заставили мені Самсон Силович дім і крамниці, так і заставним листом ото можна налякати. А знавши характер Самсона Силовича, який він є, це й дуже може

статися. У них така поведенція: їм коли що вскочило в голову, вже нічим не виб'єш звідтіля. Все одно, як четвертого року захотіли бороду поголити: скільки не просили Аграфена Кіндратівна, скільки не плакали,— ні, каже, потім знов запущу, а тепер поставлю на своєму: взяли та й поголили. Так от і це діло: догодив би я їм, або так ускочило б їм у голову — завтра ж під вінець, і годі, і говорити не смій. Та від такої приємності з Івана Великого сплигнути можна!

ЯВА IV

Подхалюзін і Тишка.

Тишка (*входить з шкаликом*). Ось і я! прийшов!

Подхалюзін. Послухай, Тишка, Устина Наумівна тут?

Тишка. Там нагорі. Та й стракуліст іде.

Подхалюзін. Так ти постав горілку ото на стіл, та й закусочки достань.

Тишка ставить горілку і дістає закуску, потім виходить.

ЯВА V

Подхалюзін і Рісположенський.

Подхалюзін. А, наше вам!

Рісположенський. До вас, батечку Лазаре Єлізаровичу! до вас! Далебі. Думаю, мовляв, мало чого, може, що й треба. Це горілочка у вас? Я, Лазаре Єлізаровичу, чарочку вип'ю. Чогось руки почали труситись ранками, особливо ось права; як писати що, Лазаре Єлізаровичу, то все лівою придержую. Їйбогу! А вип'єш горілочки, немов краще. (*П'є*).

Подхалюзін. Від чого ж це у вас руки трусяться?

Рісположенський (*сідає до столу*). Від клопоту, Лазаре Єлізаровичу, від клопоту, батечку.

Подхалюзін. Так! А я так гадаю, від того, що дуже народ грабуєте. За неправду бог карає.

Рісположенський. Ех, хе, хе... Лазаре Єлізаровичу! Де нам грабувати! Справуночки наші маленькі. Ми, як птахи небесні, по зернятку клюємо.

Подхалюзін. Ви, виходить, по дрібничці?

Рісположенський. Будеш і по дрібничці, коли взяти ото ніде. Ну, ще нічого б, якби сам, а то ж у мене жінка та четверо діточок. Всі їсти просять, голубчики. Той каже — татуню, дай, другий каже — татуню, дай. Одного ось в гімназію віддав: мундирчик потрібен, те, друге. А домочок ото аж ген де... Скільки чобіт самих стопчеш, ходивши до Воскресенських воріт з Бутирок.

Подхалюзін. Воно так.

Рісположенський. А чого ходиш ото: кому проханнячко змайструєш, кого до міщан припишеш. Іншого дня й півкарбованця сріблом додому не принесеш. Їй-богу, не брешу. З чого тут жити? Я, Лазаре Єлізаровичу, чарочку вип'ю. (*П'є*). А я думаю: забіжу, мовляв, я до Лазаря Єлізаровича, чи не дасть він мені грошенят скількинебудь.

Подхалюзін. А за які ж це провинності?

Рісположенський. Як за які провинності? От уже гріх, Лазаре Єлізаровичу! Невже я вам не служу? До гроба слуга, що хочете, загадайте. А заставний ото лист вам виклопотав.

Подхалюзін. Адже вам уже заплачено! І говорити вам все про одне й те саме не доводиться!

Рісположенський. Воно так, Лазаре Єлізаровичу, заплачено. Воно так! Ех, Лазаре Єлізаровичу, бідність ото мене обсіла.

Подхалюзін. Бідність обсіла! Це буває. (*Підходить і сідає до столу*). А в нас от зайві є: подіти нікуди. (*Кладе бумажника на стіл*).

Рісположенський. Та що ви, Лазаре Єлізаровичу, невже зайві? Мабуть, жартуєте?

Подхалюзін. Окроме всяких жартів.

Рісположенський. А коли зайві, так чого ж бідному чоловікові не помогти. Вам бог пошле за це.

Подхалюзін. А чи багато вам потрібно?

Рісположенський. Дайте три карбованчики.

Подхалюзін. Чого так мало?

Рісположенський. Ну, дайте п'ять.

Подхалюзін. А ви просіть більше.

Рісположенський. Ну, вже, коли ласка буде, дайте десять.

Подхалюзін. Десять! Так, задарма?

Рісположенський. Як задарма? Заслужу, Лазаре Єлізаровичу, колинебудь поквитаємось.

Подхалюзін. Все це буки. Улита їде, та коли вона буде. А ми тепер з вами ось яку матерію заведемо: чи багато вам Самсон Силович обіцяли за всю оцю механіку?

Рісположенський. Сором сказати, Лазаре Єлізаровичу, тисячу карбованців та стару шубу єнотову. Вже менше, як я, ніхто не візьме, їй-богу, от хоч прицінуйтеся підіть.

Подхалюзін. Ну, так ось що, Сисою Псойовичу, я вам дам дві тисячі за цей же самий предмет.

Рісположенський. Благодійнику ви мій, Лазаре Єлізаровичу! З жінкою й дітьми в кабалу піду.

Подхалюзін. Сто сріблом зараз же, а решту потім, по закінченні цієї події.

Рісположенський. Ну, от, як за отаких людей бога не молити! Тільки, яканебудь свиня неосвічена може не почувати цього. Я вам в ніжки поклонюся, Лазаре Єлізаровичу!

Подхалюзін. Це вже нащо ж? Тільки, Сисою Псойовичу, вже хвостом не вертіти туди й сюди, а ходи в акураті,—потрапив на цю точку і вертись на цій лінії. Розумієте?

Рісположенський. Як не розуміти! Що ви, Лазаре Єлізаровичу, маленький, чи що я! Час розуміти!

Подхалюзін. Та що ви ото розумієте? Діла ось які. Ви раніш вислухайте. Приїздимо ми з Самсоном Силовичем в місто, і ерестрик оцей привезли, як слід.—От він і пішов по кредиторах: той не згоджується, другий не згоджується; та отак, ні один таки не йде на цю штуку. Ось вона яка стаття б то.

Рісположенський. Що ви оце говорите, Лазаре Єлізаровичу! Га! Ну, скажіть ви! Ото народ!

Подхалюзін. Як би нам тепер з цим ділом не осоромитися! Розумієте ви мене, чи ні?

Рісположенський. Цебто щодо невиплатності, Лазаре Єлізаровичу?

Подхалюзін. Невиплатність там сама собою; а щодо мого ото діла.

Рісположенський. Хе, хе, хе... цебто дім ото з крамницями ... отак... дім ото... хе, хе, хе.

Подхалюзін. Що-о?

Рісположенський. Ні, це я так, Лазаре Єлізаровичу, по-дурному, наче б для жарту.

Подхалюзін. То ж то для жарту! А ви цим не жартуйте. Тут не те що дім, у мене тепер така фантазія в голові про цей предмет, що треба з вами ширше поговорити! Ходім но до мене... Тишка!

ЯВА VI

Ті ж і Тишка.

Подхалюзін. Прибери тут все це! Ну, ходімо, Сисою Псойовичу!

Тишка хоче прибирати горілку.

Рісположенський. Стривай, стривай! Ех, братику, який ти дурний! Бачиш, що хочуть пити, ти й підожди. Ти ще малий, ну, так ти будь почтивий і вибачливий. Я, Лазаре Єлізаровичу, чарочку вип'ю.

Подхалюзін. Пийте, та тільки скоріше, так і дивись, сам приїде.

Рісположенський. Зараз, батечку Лазаре Єлізаровичу, зараз! (*П'є й закусює*). Та вже ми краще її з собою візьмемо.

Виходять.

Тишка прибирає дещо; згори сходять Устина Наумівна і Фомінічна. Тишка виходить.

Фомінічна. Вже поріши ти з її нуждою, Устино Наумівно! Ач ти, дівка змордувалася зовсім, та вже ж і пора, матінко. Молодість ото не бездонний горщик, та й той, кажуть, спорожнюється. Я вже по собі знаю. Я на тринадцятому році заміж ішла, а їй ось через місяць дев'ятнадцятий годок промине. Нащо томити ото її даремно? Інші в її пору давно вже дітей поприводили. Ото ж то, матінко моя, нащо ж її томить ото.

Устина Наумівна. Сама все це розумію, срібна моя,—та невже через

мене діло стало; у мене женихів ото, що хортів. Але бачиш ти, перебірливі дуже вони з матінкою ото.

Фомінічна. Та що їх ото перебирати! Ну, відома річ, щоб були люди свіжі, не лисі, щоб не пахло нічим, а там якого не візьми — все чоловік.

Устина Наумівна (*сідаючи*). Присісти, срібна моя. Змучилась я нинькі за цілісінький день; від раннього ранку наче виймальниця[1] яка метушуся. Адже й проминути нічого не можна, скрізь, виходить, потрібна людина. Відома річ, срібна моя, кожний чоловік — живе створіння: тому відданниця знадобилась, тій жениха, хоч породи, а давай, а там денебудь і зовсім весілля. А хто змайструє — все я ж. Відбувай одна за всіх Устина Наумівна. А через що відбувай? Через те, що так уже, видно, впорядженo,— від початку світу отаке колесо заведено. Воно так, треба правду сказати, не обминають і нас за труди: хто на плаття тобі матерії, хто шаль з бахромою, хто тобі чепця спорудить, а де і золотий, де й більше перепаде,— звісно, що чого варте, дивлячись по силі спроможності.

Фомінічна. Що й казати, матінко, що й казати!

Устина Наумівна. Сідай, Фомінічно, ноги ото старі, ламані.

Фомінічна. Ні, матінко! ніколи. Адже який гріх: сам ото щось з міста не їде, всі під страхом ходимо; того й чекай, п'яний приїде. А вже який шалений ото, господи! Зародиться ж бо отакий шибеник!

Устина Наумівна. Відома річ: з багатим мужиком, як з чортом, не швидко зметикуєш.

Фомінічна. Вже ми від нього страху зазнали. От на минулому тижні, вночі, п'яний приїхав: розвоювався так, що хоч тікай. Страх та й тільки. Посуду трощить... „У!" — каже, „такі ви та перетакі, уб'ю зразу!"

Устина Наумівна. Неосвіченість.

Фомінічна. А вже й правда, матінко! А я побіжу, рідна моя, нагору ого — Аграфена Кіндратівна у мене там сама. Ти, як підеш додому ото, так заверни до мене,— я тобі окісточок зав'яжу. (*Іде на сходи*).

Устина Наумівна. Зайду, срібна моя, зайду.

Подхалюзін входить.

ЯВА VII

Устина Наумівна і Подхалюзін.

Подхалюзін. А! Устина Наумівна! Скільки літ, скільки зим!

Устина Наумівна. Здрастуй, жива душа, як вистрибуєш?

Подхалюзін. Що нам робиться! (*Сідає*).

Устина Наумівна. Мамзельку, коли хочеш, висватаю.

Подхалюзін. Покірно дякую вам,— нам покищо нема потреби.

Устина Наумівна. Сам, срібний мій, не хочеш, приятелеві догоджу. У тебе ж бо, десь, знайомих ото по місту як собак.

Подхалюзін. Та є таки близько того.

Устина Наумівна. Ну, а коли є, то й слава тобі господи! Коли хоч трохи жених, чи холостий він, чи нежонатий, чи вдівець який,— просто тягни до мене.

Подхалюзін. Так ви його й ожените?

Устина Наумівна. Так і оженю. Чому ж не оженити, і не оглянешся, як оженю.

Подхалюзін. Це діло хороше. А ось теперечки я у вас спитаю, Устино Наумівно, за чим це ви до нас дуже часто занадились?

Устина Наумівна. А тобі яка печаль? За чим би я не ходила. Я ж бо не крадена якась, не вівця без найменння. Ти що за допитувач?

Подхалюзін. Та так, чи не даремно ходите ото?

Устина Наумівна. Як даремно? З чого це ти, срібний мій, вигадав? Подивись но, якого жениха знайшла.—Благородний, селяни є, і з себе молодець.

Подхалюзін. За чим же діло стало?

Устина Наумівна. Ні за чим не стало! Хотів завтра приїхати та обзнайомитись. А там обкрутимо, та й уся робота.

---

[1] Виймальниця — ганчірка, якою здіймають горщик з вогню; брудна ганчірка.

Подхалюзін. Обкрутіть, попробуйте — завдасть він вам клопоту.

Устина Наумівна. Що ти, чи не хворий, яхонтовий мій?

Подхалюзін. От ви побачите!

Устина Наумівна. До вечора не дожити; ти, алмазний мій, або п'яний, або зовсім з розуму спав.

Подхалюзін. Вже про оце ви не звольте турбуватись, ви об собі ото подумайте, а ми знаємо, що знаємо.

Устина Наумівна. Та що ти знаєш ото?

Подхалюзін. Мало чого знаєм.

Устина Наумівна. А коли що знаєш, так і нам скажи; може язик ото не одпаде.

Подхалюзін. В тому то й сила, що сказати не можна.

Устина Наумівна. Чого ж не можна, мене, чи що, совістишся, браліянтовий мій, нічого — говори, байдуже.

Подхалюзін. Тут не про совість йдеться. А вам скажи, ви, чого доброго, роздзвоните.

Устина Наумівна. Анафема буду, коли скажу,— руку даю відрубати.

Подхалюзін. Ото ж то. Уговор краще, ніж гроші.

Устина Наумівна. Відома річ. Ну, що ж ти знаєш ото?

Подхалюзін. А от що, Устино Наумівно, чи не можна як цьому вашому женихові відмовити?

Устина Наумівна. Та що ти, блекоти, чи що, об'ївся?

Подхалюзін. Нічого не об'ївся! А якщо ви зволите говорити по душі, по совісті, так це ось якого роду діло: у мене є один знайомий купець з руських, і вони сильно закохані в Алімпіяду Самсонівну. Чого, каже, не дам, тільки б оженитися; нічого, каже, не пожалію.

Устина Наумівна. Що ж ти мені перше ото, алмазний мій, не сказав?

Подхалюзін. Казати було нічого, через те саме, що я й сам недавно дізнався.

Устина Наумівна. Вже тепер пізно, браліянтовий мій!

Подхалюзін. І вже який жених ото, Устино Наумівно! Та він вас з ніг до голови золотом обсипле, з живих соболів шубу пошие.

Устина Наумівна. Та, голубчику, не можна! Рада б я радістю, та вже я слово дала.

Подхалюзін. Ну, як хочете! А за цього висватаєте, так біди наживете, що потім і не позбудетесь.

Устина Наумівна. Ну, ти сам розсуди, з яким я рилом появлюся до Самсона Силовича? — Наговорила їм повен міх, що й багатий, і красунь, і закоханий ото так, що й жити не може: а тепер, що скажу? Адже ти сам знаєш, яке у вас чадочко, Самсон Силович, адже він, в недобру годину, і чепця помне.

Подхалюзін. Нічого не помне.

Устина Наумівна. Та й дівку ото роздражнила: на день двічі присилає: що жених, та як жених?

Подхалюзін. А ви, Устино Наумівно, не тікайте від свого щастя. Хочете дві тисячі карбованців і шубу соболеву, щоб тільки весілля це розладнати? А за свашкування у нас окремий уговор буде. Я вам кажу, що жених такий, що ви зроду й не бачили; тільки от одно: походження не благородного.

Устина Наумівна. А вони ото хіба благородні? То ж то й біда, яхонтовий мій! Ниньки поведенція така пішла, що всяка тобі лапотинниця в дворянство пнеться.— Ось хоч би й Алімпіяда Самсонівна, звісно, дай їй боже доброго здоров'я, обдаровує по-князівському, а походження десь гірше нашого.— Батько ото, Самсон Силович, голицями [1] торгував на Балчузі; добрі люди Самсошкою звали, запотилишниками годували. Та й матінка ото, Аграфена Кіндратівна, за малим не паньовниця[2]—з Преображенського взята. А нажили капітал, та в купці вилізли, то й дочка в принцеси пнеться. А все це грошики. От я, чим гірша за неї, а за її ж хвостом до глядай. Виховання ото теж не бозна якого: пише, наче слон черевом повзе, по-французькому, або на фортоп'янах, теж сям, там, та й нема нічого; ну, а танець ото ушкварити — я й сама очі запорошу.

[1] Голиці — шкіряні рукавиці.

[2] Паньовниця — жінка, що носить паньову, цебто шерстяну спідницю, червону, синю, картату, смугасту; її носять заміжні або лише засватані. Тут вжито, як лайливе слово.

Подхалюзін. Ну, от бачите — за купцем ото бути їй куди пристойніше.

Устина Наумівна. Та як же мені з женихом ото бути, срібний мій? Я його вже надто упевнила, що така Алімпіяда Самсонівна красуня, що чистий тобі патрет: і освічена, кажу, і по-французькому, і на всякі маніри знає. Що ж я йому тепер ото скажу?

Подхалюзін. Та ви й тепер те саме йому скажете, що, мовляв, і красуня, і освічена, і на всякі маніри, тільки, мовляв, вони грошима розладналися, так він сам відмовиться!

Устина Наумівна. А що ж бо, і правда, браліянтовий мій! Та ні, стривай! Як же! Адже я йому сказала, що у Самсона Силовича грошей як полови.

Подхалюзін. То ж то воно, швидкі ви дуже розказувати ото. А звідки ви знаєте, скільки в Самсона Силовича грошей, невже ви лічили?

Устина Наумівна. Та це вже кого не спитай, кожний скаже, що Самсон Силович купець багатющий.

Подхалюзін. Еге ж! Багато ви знаєте! А що після того буде, як висватаєте значного чоловіка, а Самсон Силович грошей ото не дасть? А він після всього цього оступиться, та скаже: я, мовляв, не купець, що мене можна приданим обдурювати! Та ще, як значний ото чоловік, подасть скаргу в суд, тому що значному чоловікові скрізь хід є: ми ото з Самсоном Силовичем попалися, та й вам не втекти. Адже ви самі знаєте: можна обдурити приданим нашого брата, якось обійдеться, а значного чоловіка обдури но піди, так потім і не втечеш.

Устина Наумівна. Вже годі тобі лякати мене! Збив з пуття зовсім.

Подхалюзін. А ви ось візьміть завдаточок сто сріблом, та й по руках.

Устина Наумівна. Так ти, яхонтовий мій, кажеш, що дві тисячі карбованців, та шубу соболеву?

Подхалюзін. Точнісінько так. Вже будьте спокійні. — А надівши ото шубу соболеву, Устино Наумівно, та по гулянню пройдетесь, — інший подумає, генеральша якась.

Устина Наумівна. А що ти думаєш, та й справді! Як надіну соболеву шубу ото, прибадьорусь, та руки ото в боки, так ваше браття — бородаті, рота роззявите. Розахкаються так, що пожежною кишкою не заллеш; жінки ото з ревнощів вам всі носи пообривають.

Подхалюзін. Це так!

Устина Наумівна. Давай завдаток! Що буде, те й буде!

Подхалюзін. А ви, Устино Наумівно, вільним духом, не лякайтесь!

Устина Наумівна. Чого лякатись ото? Тільки дивися: дві тисячі карбованців, та соболеву шубу.

Подхалюзін. Кажу вам, з живих пошиємо. Що вже там говорити!

Устина Наумівна. Ну, прощавай, ізумрудний мій. Побіжу тепер до жениха. Завтра побачимось, так я тобі все відлепортую.

Подхалюзін. Почекайте! Куди бігти ото! Зайдіть до мене — горілочки вип'ємо. Тишка! Тишка!

Входить Тишка.

Ти дивись, коли хазяїн приїде, так ти одразу ж прибіжи по мене.

Виходять.

ЯВА VIII

Тишка (*сідає до столу і виймає з кишені гроші*). Півкарбованця сріблом — це ниньки Лазар дав. Та недавно, як з дзвіниці впав, Аграфена Кіндратівна гривеника дали, та четвертак в орлянку виграв, та позавчора хазяїн забув на прилавці карбованця. Дивись но, скільки грошей ото! (*Лічить про себе. Голос Фомінічни за сценою: „Тишка, чуєш, Тишка? Чи довго мені кричати ото?“*) — Що там таке? (*„Чи вдома там Лазар?“*) — Був та весь вивівся! (*„Та куди ж він подівся ото?“*) — А я звідки знаю; невже він у мене одпрошується! От якби одпрошувався — я б знав.

Фомінічна сходить із сходів.

Фомінічна. Адже Самсон Силович приїхав, та наче б напідпитку.

Тишка. Фю! ускочили!

Фомінічна. Біжи, Тишка, за Лазарем, голубчику, біжи скоріш!

Аграфена Кіндратівна (*показується на сходах*). Що, Фомінічно матінко, куди він іде ото?

Фомінічна. Та наче б, матінко, сюди! Ох, запру я двері ото, їй-богу

запру; нехай собі нагору йде, а ти вже, голубонько, тут посидь.

Стук у двері і голос Самсона Силовича: „Гей, відчиніть, хто там?“ Аграфена Кіндратівна зникає.

Фомінічна. Піди, батечку, піди засни. Христос з тобою!

Большов (*за дверима*). Та що ти, стара карга, з глузду, чи що, з'їхала?

Фомінічна. Ах, голубчику ти мій! Ах, я мимра[1] сліпа! Отож і здається мені здуру, що ти напідпитку приїхав. Вже пробач мені, глуха стала на старість.

Самсон Силович входить.

ЯВА IX

Фомінічна і Большов.

Большов. Повірений був?

Фомінічна. А поварено, батеньку, щі з солониною, гусак смажений, драчони[2].

Большов. Та ти блекоти, чи що, об'їлася, стара дурепа?

Фомінічна. Ні, батеньку! Сама кухарці наказувала.

Большов. Забирайся геть! (*Сідає*).

Фомінічна йде до дверей; Подхалюзін і Тишка входять.

Фомінічна (*вертаючись*). Ах, я дурепа, дурепа! Вже не карай за погану пам'ять.—Холодне ото порося зовсім з голови вискочило.

ЯВА X

Подхалюзін, Большов і Тишка.

Большов. Забирайся ік свиням! (*Фомінічна виходить. До Тишки*). Чого ти рота ото роззявив? Чи тобі діла нема?

Подхалюзін (*до Тишки*). Сказано тобі, здається!

Тишка виходить.

Большов. Повірений був?

Подхалюзін. Був.

Большов. Говорив ти з ним?

Подхалюзін. Та що, Самсоне Силовичу, хіба він почуває? Звісно, чорнильна душа! Завів своєї — оголоситися неспроможним.

Большов. Що ж, оголоситися, то й оголоситися — один кінець.

Подхалюзін. Ах, Самсоне Силовичу, що це ви зволите говорити!

Большов. Що ж, гроші заплатити? Та чого ти так думаєш? Та я краще все огнем спалю, а вже їм ні копійки не дам. Перевозь товар, продавай векселі, нехай тягнуть, крадуть, хто хоче, а вже я їм не платіжник.

Подхалюзін. Помилуйте, Самсоне Силовичу, заведене діло було у нас таке прекрасне, а тепер повинно все в розлад прийти.

Большов. А тобі яке діло? Не твоє було. Ти старайся тільки,—від мене забутий не будеш.

Подхалюзін. Не нуждаюсь я нічим після вашого благодіянія. І даремно ви такий сюжет про мене маєте. Я теперечки ладен всю душу віддати за вас, а не те, щоб якийсь фальш зробити. Ви наближаетесь до старості, Аграфена Кіндратівна дама розніжена, Алімпіяда Самсонівна панянка освічена, і в таких літах; треба ж і про неї дбайливість прикласти. А тепер такі обставини: чи мало що може статися із всього цього.

Большов. А що таке статися може? Я один відповідаю.

Подхалюзін. Що про вас ото говорити? Ви, Самсоне Силовичу, віджили свій вік: хвалити бога, пожили, а Алімпіяда Самсонівна, відома річ, панянка, яких у світі нема. Я вам, Самсоне Силовичу, по совісті кажу, цебто як все це по моїх почуттях: якщо я теперечки стараюсь для вас, і всі мої щирості, можна сказати, не жаліючи поту-крові, прикладаю,—так це все більше через те саме, що жаль мені вашого сімейства.

Большов. Ну, чи так воно?

Подхалюзін. Дозвольте: ну, скажімо, що це все щасливо кінчиться; гаразд. Зостанеться у вас чим видати заміж Алімпіяду Самсонівну. Ну, про це й говорити нічого; були б гроші, а женихи знайдуться. Ну, а як гріх який, хай бог боронить! як причепляться, та почнуть по судах тягати, та на все сімейство отака мораль піде, а ще, чого доброго, і майно ото все відберуть: повинні будуть

[1] Мимра — людина похмурого вигляду. Тут як лайливе слово.

[2] Драчони — страва, що готується з борошна, яєць і молока; перемішується й печеться на сковороді.

вони голод і холод терпіти, і без всякого притулку, як пташенята які беззахисні. Та це хай бог боронить! Це що ж буде тоді? (*Плаче*).

Большов. Та за чим же ти плачеш ото?

Подхалюзін. Звісно, Самсоне Силовичу, я це для прикладу кажу—в добрий час мовити, в лихий промовчати, від слова не станеться; а ворог бо сильний—горами хитає.

Большов. Що ж робити, братику, вже, знати, така воля божа, супроти неї не підеш.

Подхалюзін. Це правда, Самсоне Силовичу! А все ж, як на мою дурну думку, видати б покищо Алімпіяду Самсонівну за хорошого чоловіка; так уже тоді буде вона, принаймні, як за кам'яною стіною. Та, головне, щоб була душа в чоловіка, так він буде почувати. А то он, що сватався за Алімпіяду Самсонівну, благородний ото—і голоблі назад повернув.

Большов. Як назад? Та з чого це ти видумав?

Подхалюзін. Я, Самсоне Силовичу, не видумав,—ви спитайте Устину Наумівну. Напевне, щонебудь прочув, хто його знає.

Большов. А, ну його! По моїх ділах тепер не такого треба.

Подхалюзін. Ви, Самсоне Силовичу, візьміть на розсуд: я стороння людина, не рідня,—а для вашого добра ні вдень, ні вночі собі спокою не знаю, та й серце ото в мене геть ізжурилося; а за нього віддають панянку, можна сказати, красоту неописану; та й грошей ще дають, а він маніриться, та заноситься, ну, чи є в ньому душа після всього цього?

Большов. Ну, а не хоче, то й не треба, не заплачемо!

Подхалюзін. Ні, ви, Самсоне Силовичу, розсудіть про це: чи є душа в чоловіка? Я ось сторонній зовсім, та не можу ж без сліз бачити всього цього. Зрозумійте ви це, Самсоне Силовичу! Інший би й уваги не взяв так побиватися заради чужого діла; а мене ж тепер ви хоч гоніть, хоч бийте, а я вже вас не покину; тому що не можу—серце в мене не таке.

Большов. Та як же тобі покинути мене, адже тільки й надії ото тепер, що ти. Сам я старий, діла підійшли тісні. Почекай: може, ще таке діло зробимо, що ти й не сподіваєшся.

Подхалюзін. Та не можу ж я цього зробити, Самсоне Силовичу. Зрозумійте ви з цього; не така я зовсім людина! Іншому, Самсоне Силовичу, звісно, це все одно, йому хоч трава не рости, а вже я не можу; сами зволите бачити, клопочу я, чи ні. Наче чорт який, побиваюсь я теперечки через ваше діло; тому що не така я людина. Жаліючи вас, це робиться, і не стільки вас, скільки сімейство ваше. Сами зволите знати, Аграфена Кіндратівна дама розніжена, Алімпіяда Самсонівна панянка, яких у світі нема...

Большов. Невже і в світі нема?—Вже ти, брат, чи не теє...

Подхалюзін. Що?.. Ні, я нічого!..

Большов. То ж то, брат, ти вже краще одверто говори.—Закоханий ти, чи що, в Алімпіяду Самсонівну?

Подхалюзін. Ви, Самсоне Силовичу, може, жартувати зволите?

Большов. Який жарт! Я тебе без жартів питаю.

Подхалюзін. Помилуйте, Самсоне Силовичу, чи смію я це подумати.

Большов. А що ж би таке не сміти? Що вона, князівна, чи що, якась?

Подхалюзін. Хоч і не князівна; та як бувши ви моїм благодійником і замісто батька рідного... Та ні, Самсоне Силовичу, що ви, як же це можна, невже ж я цього не почуваю!

Большов. Так ти, виходить, її не любиш?

Подхалюзін. Як же не любити, помилуйте, здається, більше за все на світі. Та ні, Самсоне Силовичу, як же це можна.

Большов. Тиб так і казав, що люблю, мовляв, більше за все на світі.

Подхалюзін. Та як же не любити! Сами звольте розсудити: день думаю, ніч думаю... чи то, звісне діло, Алімпіяда Самсонівна панянка, яких у світі нема... Та ні, цього не можна. Де ж нам!..

Большов. Та чого ж не можна ото, дурна голова?

Подхалюзін. Та як же можна, Самсоне Силовичу? Як знавши я вас, як батька рідного, і Алімпіяду Сам-

сонівну, і знов знавши себе, що я таке означаю,—де ж мені з суконним ото рилом[1].

Большов. Нічого не суконне. Рило, як рило. Був би розум в голові,—а тобі розуму не позичати, цим добром бог нагородив. Так що ж, Лазаре, посватати за тебе Алімпіяду Самсонівну, га? Красуню ото неописану?

Подхалюзін. Та помилуйте, чи смію я? Алімпіяда Самсонівна, може, на мене й дивитись ото не схоче!

Большов. Велике діло! Не танцювати ж мені під її дудочку на старість. За кого звелю, за того й піде. Моя дитина: хочу з кашею їм, хочу масло збиваю.—Ти зо мною ото говори.

Подхалюзін. Не смію я, Самсоне Силовичу, про це з вами говорити. Не хочу бути падлюкою супроти вас.

Большов. Який ти, братику, дурний! Якби я тебе не любив, невже б я так з тобою розмовляв? Чи тямиш ти, що я можу на все життя тебе щасливим зробити? Все життя можу тобі подарувати.

Подхалюзін. А невже я вас не люблю, Самсоне Силовичу, більше за батька рідного? Та скарай мене боже!.. Та що я за тварюка!

Большов. Ну, а дочку любиш?

Подхалюзін. Ізжурився весь! Вся душа в мене перевернулась давно!

Большов. Ну, а коли душа перевернулася, то ми тебе поправимо. Володій Гордій нашою Меланкою.

Подхалюзін. Татоньку, за що обдаровуєте? Не вартий я цього, не вартий! І фізіономія в мене зовсім не така.

Большов. Ну її, фізіономію! А от я на тебе все майно перепишу; так потім кредитори й пожалкують, що по двадцять п'ять копійок не взяли.

Подхалюзін. Іще як пожалкують!

Большов. Ну, ти йди тепер у місто, а потім заходь до нареченої: ми з ними піджартуємо.

Подхалюзін. Слухаю, татоньку!

Виходять.

ДІЯ ТРЕТЯ

Декорація першої дії.

ЯВА І

Большов входить і сідає в крісло; деякий час розглядається по кутках і позіхає.

Большов. Ось воно життя ото; істинно сказано: суєта суєт і превсяка суєта. Чорт його знає, і сам не розбереш, чого хочеться. От би й перекусив чогось, та обід зіпсуєш; а й так ото сидіти, одуріти можна. Або чайком би, чи що, поласувати. (*Мовчанка*). Отак воно і все: жив, жив чоловік, та раптом і помер —так все прахом і піде. Ох, господи, господи! (*Позіхає і дивиться по кутках*).

ЯВА ІІ

Аграфена Кіндратівна і Ліпочка (вирядженa).

Аграфена Кіндратівна. Іди, йди, моя крихітко; у дверях обереж-ніше, не зачепи. Подивись но, Самсоне Силовичу, полюбуйся, сударь ти мій, як я дочку ото вирядила. Фу ти, іди геть! Чисто як розан півоніевий! (*До неї*). Ах ти, моя ангелика, царівна, херуїмчик ти мій! (*До нього*). Що, Самсоне Силовичу, правда, чи що? Тільки б їй в кареті їздити шестернею.

Большов. Поїде й на парочці— не великого штибу поміщиця!

Аграфена Кіндратівна. Вже звісно, не єнаральська дочка, а все, як є, красуня!.. Та приголуб дитину ото, чого як ведмідь бурчиш.

Большов. А як мені не приголублювати? Ручки, чи що лизати, в ніжки кланятися? Ото яка дивовижа! Бачили ми й більш убраних.

Аграфена Кіндратівна. Та що ти бачив ото! Так щонебудь, а це ж дочка твоя, дитя кревне, камінний ти чоловік.

Большов. Що ж, дочка? Хвалити бога,— взута, одягнута, нагодована,— чого їй ще хочеться?

[1] Суконне рило — лайка на адресу купців. Сукнарями звалися купці, що торгували сукном і утворювали суконну сотню. Суконний ряд — лінія крамниць, де торгували сукнами. Звідси пішла й лайка.

Аграфена Кіндратівна. Чого хочеться! Та ти, Самсоне Силовичу, очманів, чи що? Нагодована! Що ж з того, що нагодована! По християнському закону всякого нагодувати слід; і про чужих піклуються, не тільки що про своїх,— а це ж і на людях сказати гріх: як не є, рідна дитина!

Большов. Знаємо, що рідна,— та чого ж їй іще? Що ти мені притчі оці розтлумачуєш? Не в рамку ж її вставити! Розуміємо, що батько.

Аграфена Кіндратівна. Та коли вже ти, батечку мій, батько, то не будь свекром! Пора, здається, отямитися: розлучатися скоро доводиться, а ти й доброго слова не скажеш; повинен би на користь порадити щонебудь таке житейське. Нема в тебе ніякого звичаю родительського!

Большов. А нема, так що ж за біда: виходить, так бог сотворив.

Аграфена Кіндратівна. Бог сотворив! А сам ото ти що? Адже й вона, здається, створіння боже, чи ні? Не животина яканебудь, прости господи!.. Та спитай її щонебудь.

Большов. А що я за допитувач? Гусак свині не товариш: як хочете, так і робіть.

Аграфена Кіндратівна. Та на ділі вже не спитаємо,— ти покищо от. Чоловік приїде чужий — сторонній, все ж як хочеш примірюй, а мужчина не женщина — перший ото раз приїде, не бачивши ото його.

Большов. Сказано, що відчепись!

Аграфена Кіндратівна. Батько ти отакий, а ще рідний називаєшся! Ох ти, дитинко моя занедбана, стоїш, наче яка сиротинонька, похиливши голівоньку. Відступилися від тебе, та й знати не хотять. Присядь, Ліпочко, присядь, серденько, ненаглядний мій скарб! (*Садовить*).

Ліпочка. Ах, відчепіться, матінко! пом'яли зовсім.

Аграфена Кіндратівна. Ну, так я на тебе здалечку подивлюся!

Ліпочка. Хай уже, дивіться, та тільки не фантазуйте! Фі, матінко, не можна одягтися порядно: ви одразу розчулитесь.

Аграфена Кіндратівна. Так, так, дитинко! та як гляну ото на тебе, так це ж на жаліть схоже.

Ліпочка. Що ж, адже треба колинебудь.

Аграфена Кіндратівна. Все ж, жалко, дурненька: вирощували, вирощували, та й виростили — та ні з того, ні з сього, в чужі люди віддаємо, наче ти набридла нам та надокучила дурним милим дитячтвом, своєю сумирною поведінкою. От, виживемо тебе з дому, немов ворога з міста, а там схопимся та похопимся, та й ніде взяти. Подумайте, люди добрі, яке то життя в чужій дальній стороні, чужим шматком давишся, кулаком очі утираючи! Та, боронь боже, нерівня трапиться, на лихо дурень нав'яжеться, або дурень який, дурнячий син! (*Плаче*).

Ліпочка. От ви раптом і розплакалися! Справді, як не соромно, матінко! Що там за дурень?

Аграфена Кіндратівна (*плачучи*). Та це вже воно так говориться,— до слова прийшлося.

Большов. А про що б це ти, чути, розрюмсалась? От спитати тебе, то й сама не знаєш?

Аграфена Кіндратівна. Не знаю, батечку, ох, не знаю: такий стих найшов.

Большов. Ото ж то, з дурного розуму. Сльози у вас дешеві.

Аграфена Кіндратівна. Ох, дешеві, батечку, дешеві; і сама знаю, що дешеві, та що ж робити?

Ліпочка. Фі, матінко, як ви раптом! Годі бо! Ну, раптом приїде — чи добре це!

Аграфена Кіндратівна. Перестану, дитинко, перестану; зараз перестану!

ЯВА III

Ті ж і Устина Наумівна.

Устина Наумівна (*входячи*). Здрастуйте, золоті мої! Чого в сум упали — носи поспускали? (*Цілуються*).

Аграфена Кіндратівна. А вже ми ждемо не дождемось тебе.

Ліпочка. Що, Устино Наумівно, скоро приїде?

Устина Наумівна. Завинила,

хоч провалитись зараз, завинила! А діла ото наші, срібні мої, не дуже добрі!

Ліпочка. Як? які це новини?

Аграфена Кіндратівна. Що ти ще там видумала?

Устина Наумівна. А те, браліянтові мої, що жених ото наш чогось мнеться.

Большов. Ха, ха, ха! А ще сваха! Де тобі посватати!

Устина Наумівна. Уперся, як коняка—ні тпру, ні ну; слова від нього не доб'єшся путнього.

Ліпочка. Та що ж це, Устино Наумівно? Та як же це ти, справді?

Аграфена Кіндратівна. Ах, батечку! Та як же ото бути?

Ліпочка. Та чи давно ти його бачила?

Устина Наумівна. Сьогодні ранком була. Вийшов як є в самому шлафорку[1]; а вже почастував—можна на честь приписати. І кофію звелів, і ромку ото, а вже сухарів навалив—силу-силенну. Призволяйтесь, каже, Устино Наумівно! Я почала про діло ото, знаєш бо—треба, мовляв, на чомунебудь порішити; ти, кажу, сьогодні хотів їхати обзнайомитись ото; а він мені на це нічого путнього не сказав.—От каже, подумавши, та порадившись, а сам тільки що поясок підсмикує.

Ліпочка. Що ж він там, спустивши рукава ото, сантиментальничає? Справді, вже нудно дивитись, як все це тягнеться.

Аграфена Кіндратівна. І справді, чого він маніриться ото? Ми хіба гірші за нього?

Устина Наумівна. А жаба б його заклювала, невже ми іншого не знайдемо?

Большов. Ну, вже ти іншого ото не шукай, а то знов те саме буде. Вже іншого я вам сам знайду.

Аграфена Кіндратівна. Еге, знайдеш, на печі ото сидячи; ти вже й забув, здається, що в тебе дочка ото є.

Большов. А от побачимо!

Аграфена Кіндратівна. Що там бачити! Бачити ото нічого! Вже не кажи ти мені, зроби ласку,—не турбуй ти мене. (*Сідає*).

Большов регоче. Устина Наумівна відходить з Ліпочкою на другий бік сцени. Устина Наумівна розглядає її плаття.

Устина Наумівна. Ач ти, як вирядилась,—платтячко ото на тобі яке авантажне. Вже чи не сама змайструвала?

Ліпочка. Ото страх потрібно самій. Що ми, старці, чи що, по-твоєму! А мадами ото для чого?

Устина Наумівна. Фу ти, вже й старці! Хто тобі каже такі дурниці? Тут розмірковують про хазяйство, що чи не сама, мовляв, шила,—а то, відома річ, і плаття ото твоє дрантя.

Ліпочка. Що ти, що ти! Невже збожеволіла? Де в тебе очі ото? Чого це ти соромити надумалась?

Устина Наумівна. Що це ти так роз'єрепенилась?

Ліпочка. Ото оказія! Стану я терпіти таку напасть. Та що я, дівчинка чи що якась неосвічена!

Устина Наумівна. Чого це ти так думаєш? Звідки напав на тебе отакий каприз? Хіба я гуджу твоє плаття? Чим не плаття—і всякий скаже, що плаття. Але тобі ото воно не пасує; по красоті твоїй зовсім не таке потрібне,—провались душа, коли брешу. Для тебе золотого мало: давай нам шите жемчугом.—От і усміхнулася, ізумрудна моя! Я ж бо знаю, що кажу!

Тишка (*входить*). Сисой Псойович звеліли спитати, чи можна, мовляв, зайти. Вони тамечки у Лазаря Єлізаровича.

Большов. Піди, клич його сюди з Лазарем.

Тишка виходить.

Аграфена Кіндратівна. Що ж,—недаремно ж закуску приготовлено—от і закусимо. А вже тобі, гадаю, Устино Наумівно, давно горілочки хочеться?

Устина Наумівна. Відома річ—адміральська година—самий справжній час.

Аграфена Кіндратівна. Ну, Самсоне Силовичу, рушай з місця ото, чого так от сидіти.

[1] Шлафорк—перекручене слово шлафрок, цебто халат, спальна одежа.

Большов. Зажди, ось ті надійдуть—іще встигнеш.

Ліпочка. Я, матінко, піду роздягнуся.

Аграфена Кіндратівна. Піди, дитинко, піди.

Большов. Зажди роздягатись ото—жених приїде.

Аграфена Кіндратівна. Який там іще жених — годі дурня строїти.

Большов. Зажди, Ліпо, жених приїде.

Ліпочка. Хто ж це, татоньку? Знаю я його, чи ні?

Большов. А от побачиш, то, може, і взнаєш.

Аграфена Кіндратівна. Що ти його слухаєш, який там іще дідько приїде! Так язиком меле.

Большов. Кажуть тобі, що приїде, то вже я, виходить, знаю, що кажу.

Аграфена Кіндратівна. Коли хто справді приїде, то вже б ти до пуття казав,—а то приїде, приїде, а бог знає, хто приїде. От завжди так.

Ліпочка. Ну, то я, матінко, зостанусь. (*Підходить до дзеркала й видивляється; потім до батька*). Татоньку!

Большов. Чого тобі?

Ліпочка. Соромно сказати, татоньку!

Аграфена Кіндратівна. Який сором, дурненька! Кажи, коли чого треба.

Устина Наумівна. Сором не дим—очей не виїсть.

Ліпочка. Ні, їй-богу, соромно!

Большов. Ну, закрийся, коли соромно.

Аграфена Кіндратівна. Капелюшка, чи що, нового хочеться?

Ліпочка. От і не вгадали, зовсім не капелюшка.

Большов. То чого ж тобі?

Ліпочка. Вийти заміж за військового!

Большов. Он воно що вивезла!

Аграфена Кіндратівна. Перехрестись, безпутна! Христос з тобою!

Ліпочка. Що ж,—адже інші ж виходять.

Большов. Ну, і нехай собі виходять, а ти сиди коло моря та чекай погодоньки.

Аграфена Кіндратівна. Ти в мене й рота розкривати не смій! Я тобі й родительського благословення не дам.

ЯВА IV

Ті ж і Лазар, Ріспоположенський і Фомінічна (біля дверей).

Ріспоположенський. Здрастуйте, батечку Самсоне Силовичу! Здрастуйте, матінко Аграфено Кіндратівно! Олімпіядо Самсонівно, здрастуйте!

Большов. Здрастуй, братику, здрастуй! Сідати милості просимо! Сідай і ти, Лазаре!

Аграфена Кіндратівна. Закусити чи не зволите? а в мене закусочка приготовлена.

Ріспоположенський. Чого ж, матінко, не закусити; я б тепер чарочку випив.

Большов. А ось зараз підемо всі разом, а тепер покищо поговоримо трохи.

Устина Наумівна. Чого ж і не поговорити! От, золоті мої, чула я, нібито в газеті надруковано, чи правда, чи ні, що другий Бонапарт народився, і нібито, золоті мої...

Большов. Бонапарт Бонапартом, а ми більше за все покладаємось на милосердя боже; та не про це тепер мова.

Устина Наумівна. Так про що ж, яхонтовий мій?

Большов. А про те, що літа наші наближаються похилі, здоров'я так само щохвилини переривається, і один бог тільки відає, що буде далі: то й поклали ми, ще за життя свого віддати заміж єдину дочку нашу, і з погляду приданого так само можемо сподіватися, що вона не осоромить нашого капіталу і походження, а рівномірно і перед всякими іншими.

Устина Наумівна. Ач бо, як солодко розказує, браліянтовий мій.

Большов. А що тепер дочка наша тут присутня, і при всьому тому, бувши певним в чесній поведінці і достатності нашого майбутнього зятя, що для нас дуже зворушливо, з погляду божого благословення, то й призначаємо його теперечки при загальному лицезрінні. — Ліпо, ходи сюди.

Ліпочка. Чого ви, татоньку, зволите?

Большов. Ходи до мене, не вкушу,— не бійсь. Ну, тепер ти, Лазаре, повзи.

Подхалюзін. Давно готовий!

Большов. Ну, Ліпо, давай руку!

Ліпочка. Як, що це за дурниця? Що це ви видумали?

Большов. Гірше, як силою візьму!

Устина Наумівна. Оце тобі, бабо, й Юрія!

Аграфена Кіндратівна. Господи, та що ж це таке?

Ліпочка. Не хочу, не хочу! Не піду я за такого огидного!

Фомінічна. З нами хрест святий!

Подхалюзін. Як видно, татоньку, не бачити мені щастя на цьому світі! Як видно, не бувати по вашій волі!

Большов (*бере Ліпочку силою за руку і Лазаря*). Як же не бути, коли я того хочу? Навіщо ж я тоді батько, якщо не наказувати? Задарма, чи що, я її годував?

Аграфена Кіндратівна. Що ти! що ти! опам'ятайся!

Большов. Знай, жабо, своє болото! Не твоє діло. Ну, Ліпо! Ось тобі жених! Прошу любити та жалувати! Сідайте близенько, та поговоримо любенько, а там чесною бесідкою та й за весіллячко.

Ліпочка. Якже, дуже мені потрібно з неуком сидіти!— От оказія!

Большов. А не сядеш, так силою посаджу, та примушу маніритися.

Ліпочка. Де це видно, щоб вихована панночки виходили за своїх наймитів?

Большов. Мовчи краще! Звелю, то й за двірника вийдеш.

Мовчанка.

Устина Наумівна. Врозуми, Аграфено Кіндратівно, що це за біда така.

Аграфена Кіндратівна. Сама, рідна моя, запаморочилась, наче в темнику якому. І втямити не можу,— звідки це таке взялося?

Фомінічна. Господи! Сьомий десяток живу, скільки весіллів одгуляла, а такого поганого не бачила.

Аграфена Кіндратівна. За що ж це ви, душогубці, дівку ото зганьбили?

Большов. Еге, дуже мені потрібно слухати вашу фанаберію. Захотів видати дочку за прикажчика, і поставлю на своєму, і просторікувати не смій; я і знати нікого не хочу.—Ось тепер закусити ходімо, а вони нехай баляси розводять, може й поладнають якнебудь.

Рісположенський. Ходімо, Самсоне Силовичу, і я з вами, задля компанії, чарочку вип'ю. А вже це, Аграфено Кіндратівно, перша повинність, щоб діти слухались родителів. Це не за нас заведено, не за нас і кінчиться.

Встають і виходять всі, крім Ліпочки, Подхалюзіна і Аграфени Кіндратівни.

Ліпочка. Та що ж це, матінко, таке? Що я вам, кухарка, чи що, якась? (*Плаче*).

Подхалюзін. Матінко! вам зятя такого, який би вас поважав і, виходить, старість вашу покоїв — окроме мене не знайти.

Аграфена Кіндратівна. Та як же це ти, батечку?

Подхалюзін. Матінко! В мене бог вклав такий намір, через те саме, що інший вас, матінко, і знати не хоче, а я до гроба свого життя (*плаче*) повинен почувати.

Аграфена Кіндратівна. Ах, батечку! Та як же воно бути?

Большов (*з дверей*). Жінко, ходи сюди!

Аграфена Кіндратівна. Зараз, батечку, зараз!

Подхалюзін. Ви, матінко, згадаєте це слово, що я зараз сказав.

Аграфена Кіндратівна виходить.

ЯВА V

Ліпочка і Подхалюзін. Мовчанка.

Подхалюзін. Алімпіядо Самсонівно! Алімпіядо Самсонівно! Але, здається, ви мною гребуєте? Скажіть хоч одно слово! Дозвольте вашу ручку поцілувати.

Ліпочка. Ви дурень неосвічений.

Подхалюзін. За що ви, Алімпіядо Самсонівно, ображати зволите?

Ліпочка. Я вам раз назавжди

скажу, що не піду я за вас, — не піду.

Подхалюзін. Це яка буде ваша воля! Силою милим не будеш. Тільки я вам ось що скажу...

Ліпочка. Я вас слухати не хочу, відчепіться від мене! Коли б ви були чемний кавалер, ви бачите, що я ні за які скарби не хочу за вас іти,— ви б повинні відмовитися.

Подхалюзін. От ви, Алімпіядо Самсонівно, зволите говорити — відмовитися. Тільки коли я відмовлюсь, що потім буде?

Ліпочка. А те й буде, що я вийду за благородного.

Подхалюзін. За благородного! Благородний ото без приданого не візьме.

Ліпочка. Як без приданого?— Що ви торочите! Подивіться но, яке в мене придане ото—в ніс ударить.

Подхалюзін. Ганчір'я бо! Благородний ганчірок не візьме. Благородному гроші потрібні.

Ліпочка. Що ж! Татонько і грошей дасть!

Подхалюзін. Добре, як дасть! А як дати ото нічого? Ви справ татуневих не знаєте, а я їх дуже добре знаю: татонько ото ваш банкрут.

Ліпочка. Як банкрут? А дім ото, а крамниці?

Подхалюзін. А дім ото і крамниці — мої!

Ліпочка. Ваші?! Ідіть ви собі— що ви мене дурити хочете? дурнішу за себе знайшли!

Подхалюзін. А ось у нас законні документи є. (*Виймає*).

Ліпочка. То ви купили у татонька?

Подхалюзін. Купив!

Ліпочка. Де ж ви грошей узяли?

Подхалюзін. Грошей? У нас, хвалити бога, грошей ото більше, ніж у якогось благородного.

Ліпочка. Що ж це таке зо мною роблять? Виховували, виховували, потім і обанкрутились!

Мовчанка.

Подхалюзін. Ну, скажімо, Алімпіядо Самсонівно, що ви вийдете і за благородного, — та яке ж у цьому буде життя? Тільки й слави, що пані, а приємності ніякої нема. Ви зволите розсудити: пані ото часто сами на ринок пішки ходять. А якщо й виїдуть ото куди, то тільки слава, що четвериком, а гірше одної купецької. Їй-богу, гірше! Одягаються так само не дуже пишно. А якщо за мене ви, Алімпіядо Самсонівно, вийдете,— то перше слово: ви і вдома ото будете в шовкових платтях ходити, а в гості, або в театр — окроме бархатних і надівати не будемо. Щодо капелюшків чи салопів — не будемо дивитись на всякі дворянські пристойності, а надінемо який чудніший. Коней заведемо орловських.

Мовчанка.

Коли ви щодо фізіономії сумніваєтесь, то це, як ви зволите, ми так само і фрак надінемо, та бороду поголимо, або так підстрижемо, по моді, це для нас все одно.

Ліпочка. Та ви всі перед весіллям так говорите, а потім і обдурите.

Подхалюзін. З місця не зійти, Алімпіядо Самсонівно! Анафемою хочу бути, коли брешу. Та це що, Алімпіядо Самсонівно! Невже ми в отакому домі будемо жити?—В Каретному ряді купимо, розмалюємо як: на стелях ото райських птиць намалюємо, сиренів, капідонів усяких — подивитись тільки гроші платитимуть.

Ліпочка. Тепер уже капідонів ото не малюють.

Подхалюзін. Ну, так ми букетами пустимо.

Мовчанка.

Була б тільки з вашого боку згода, а то мені в житті нічого не треба.

Мовчанка.

Який я нещасливий в своєму житті, що не можу ніяких компліментів говорити.

Ліпочка. Задля чого ви, Лазаре Єлізаровичу, по-французькому не говорите?

Подхалюзін. А задля того, що нам ні до чого.

Мовчанка.

Ощасливте, Алімпіядо Самсонівно, зробіть таке благовоління.

Мовчанка.

Звеліть на коліна стати.

Ліпочка. Станьте!

Подхалюзін стає.

Ліпочка. Ось у вас яка жилетка погана!

Подхалюзін. Цю я Тишці подарую, а собі на Кузнецькому мості замовлю, тільки не занапастіть!

Мовчанка.

Що ж, Алімпіядо Самсонівно?

Ліпочка. Дайте подумати.

Подхалюзін. Та про що ж думати?

Ліпочка. Як же можна не думати?

Подхалюзін. Та ви не думавши.

Ліпочка. Знаєте що, Лазаре Єлізаровичу!

Подхалюзін. Що скажете?

Ліпочка. Завезіть мене потихеньку.

Подхалюзін. Та нащо ж потихеньку, коли й так татонько з матінкою згодні?

Ліпочка. Та так роблять. Ну, а коли не хочете завезти, то вже мабуть, хай так.

Подхалюзін. Алімпіядо Самсонівно! Дозвольте ручку поцілувати! (*Цілує*; *потім схоплюється і підбігає до дверей*). Татоньку!..

Ліпочка. Лазаре Єлізаровичу, Лазаре Єлізаровичу! Ходіть сюди!

Подхалюзін. Що ви зволите?

Ліпочка. Ах, якби ви знали, Лазаре Єлізаровичу, яке мені життя тут! У матінки сім п'ятниць на тиждень; татонько, як не п'яний, то мовчить, а як п'яний, то, так і дивись, що поб'є. Як це терпіти освіченій панночці! От якби я вийшла за благородного, то я б і виїхала з дому, і забула б про все це. А тепер все знов піде, як і було.

Подхалюзін. Ні, Алімпіядо Самсонівно, не буде цього! Ми, Алімпіядо Самсонівно, як тільки одбудемо весілля, то перейдемо в свій дім. А вже ми їм ото командувати не дамо. Ні, вже тепер кінець! Буде з них — почудували на своєму віку, тепер нам пора!

Ліпочка. То дивіться ж, Лазаре Єлізаровичу, ми будемо жити сами по собі, а вони сами по собі. Ми заведемо все по моді, а вони як хотять.

Подхалюзін. Вже це як і водиться.

Ліпочка. Ну, а тепер кличте татонька. (*Встає і причепурюється перед дзеркалом*).

Подхалюзін. Татоньку! татоньку! матінко!

ЯВА VI

Ті ж, Большов і Аграфена Кіндратівна.

Подхалюзін (*іде назустріч Самсонові Силовичу і кидається йому в обійми*). Алімпіяда Самсонівна згодні!

Аграфена Кіндратівна. Біжу, батечку, біжу!

Большов. Ну, от і діло! То ж то. Я знаю, що роблю; вже не вам мене вчити.

Подхалюзін (*до Аграфени Кіндратівни*). Матінко! дозвольте ручку поцілувати.

Аграфена Кіндратівна. Цілуй, батечку, обидві чисті. Ах ти, дитинко, та як же допіру ото так? га? їй-богу! Що ж це таке? А вже я й не знала, як це діло й розсудити. Ах, ненаглядна ти моя!

Ліпочка. Я зовсім, матінко, не уявляла, що Лазар Єлізарович такий чемний кавалер! А тепер раптом бачу, що він куди чемніший за інших.

Аграфена Кіндратівна. Ото ж то, дурненька! Вже батько тобі лихого не побажає. Ах ти, голубочко моя! Отака бо притча ото! га? Ах, матінко ти моя! Що ж це таке? Фомінічна! Фомінічна!

Фомінічна. Біжу, біжу, матінко, біжу. (*Входить*).

Большов. Стривай ти, торохтійко! от ви сідайте поруч, а ми на вас подивимось. Та подай но ти нам плящечку шипучої.

Подхалюзін і Ліпочка сідають.

Фомінічна. Зараз, батечку, зараз! (*Виходить*).

ЯВА VII

Ті ж, Устина Наумівна і Ріспо-ложенський.

Аграфена Кіндратівна. Поздоров жениха з молодою, Устино Наумівно! От бог дав на старість, дожили до радості.

Устина Наумівна. Та чим же поздоровити, ізумрудні мої? Суха ложка рота дере.

Большов. А ось ми тобі горлечко промочимо.

ЯВА VIII

Ті ж, Фомінічна і Тишка (з вином на підносі).

Устина Наумівна. Оце діло інше. Ну, дай боже жити та молодіти, товстіти та багатіти. (*П'є*). Гірко, браліянтові мої!

Ліпочка і Лазар цілуються.

Большов. Дай но я поздоровлю. (*Бере бокал*).

Ліпочка і Лазар встають.

Живіть, як знаєте — свій розум є. А щоб вам жити не було нудно, так от тобі, Лазаре, дім і крамниці підуть замість приданого, та з готівки одлічимо.

Подхалюзін. Помилуйте, татоньку, я й так вами вельми вдоволений.

Большов. Що тут милувати ото! Своє добро, сам нажив. Кому хочу— тому й даю. Наливай ще!

Тишка наливає.

Та що тут говорити ото! На ласку суду нема. Бери все, тільки нас з старою годуй, та кредиторам заплати копійок по десять.

Подхалюзін. Чи варто, татоньку, про це говорити? Невже я не почуваю? Свої люди—помиримось.

Большов Кажуть тобі, бери все, та й ділу кінець. І ніхто мені не указник. Заплати тільки кредиторам. Заплатиш?

Подхалюзін. Помилуйте, татоньку, перший обов'язок!

Большов. Тільки ти дивись—їм багато ото не давай. А то ти радий, мабуть, здуру ото все віддати.

Подхалюзін. Та вже там, татоньку, якось помиримось. Помилуйте, свої люди.

Большов. Ото ж то! Ти їм більше, як десять копійок, не давай. Буде з них... Ну, поцілуйтеся!

Ліпочка і Лазар цілуються.

Аграфена Кіндратівна. Ах, голубчики ви мої! Та як же це так! Зовсім от як несповна розуму.

Устина Наумівна.

Уже й де ж воно видано,
Уже й де ж воно чувано,
Щоб от курочка бичка привела,
Поросяточко яєчко знесло!

Наливає вина і підходить до Ріспоженського. Ріспоженський кланяється і відмовляється.

Большов. Випий, Сисою Псойовичу, на радощах.

Ріспоженський. Не можу, Самсоне Силовичу — верне.

Большов. Годі тобі! Випий на радощах.

Устина Наумівна. Іще туди ж маніжиться.

Ріспоженський. Верне, Самсоне Силовичу! Їй-богу, верне. Ось я горілочки чарочку вип'ю! А цього натура не приймає. Вже така слабка комплекція.

Устина Наумівна. Ах ти, дротяна шия! Ач ти — у нього натура не приймає! Та давайте, я йому за комір виллю, коли не вип'є.

Ріспоженський. Непристойно, Устино Наумівно! Дамі це непристойно. Самсоне Силовичу! не можу! Хіба ж я б став відмовлятися? Хе, хе, хе, та що я за дурень, щоб я таку неввічливість вчинив; бачили ми людей ото, знаємо, як жити; от я від горілочки ніколи не відмовлюсь, хай так, хоч тепер чарочку вип'ю! А цього не можу — бо верне. А ви, Самсоне Силовичу, бешкету не допускайте, скривдити недовго, а негаразд.

Большов. Гарненько його, Устино Наумівно, гарненько!

Ріспоженський тікає від неї.

Устина Наумівна (*ставить вино на стіл*). Брешеш, купоросна душа, не втечеш! (*Притискує його в куток і хапає за комір*).

Ріспоженський. Каравул!!

Всі регочуть.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

В домі Подхалюзіна багато умебльована вітальня.

ЯВА І

Олімпіада Самсонівна сидить біля вікна в розкішному вигляді; на ній шовкова блуза, чепець останнього фасону. Подхалюзін у модному сюртуці стоїть перед дзеркалом. Тишка за ним, обсмикує і чепурить.

Тишка. Ач ти, як воно припасовано, саме якраз.

Подхалюзін. А що, Тишко, схожий я на француза? Та здаля подивись!

Тишка. Як викапані.

Подхалюзін. Ото ж то, дурню! От ти тепер і дивись на нас! (*Ходить по кімнаті*). Отак бо, Алімпіядо Самсонівно! А ви хотіли за офіцера йти. Чим же ми не молодці?—От сюртучок новенький взяли та й наділи.

Олімпіада Самсонівна. Та ви, Лазаре Єлізаровичу, танцювати не вмієте.

Подхалюзін. Що ж, невже не вивчимось ото; ще як вивчимось—важнющим маніром. Зимою в Купецьке зібрання будемо їздити. От і знай наших! Польку будемо танцювати.

Олімпіада Самсонівна. Вже ви, Лазаре Єлізаровичу, купіть оту коляску, що дивилися в Арбатського[1].

Подхалюзін. Як же, Алімпіядо Самсонівно! Треба купити, треба.

Олімпіада Самсонівна. А мені нову мантелью принесли, от ми б з вами в п'ятницю й поїхали в Сокольники.

Подхалюзін. Як же, неодмінно поїдемо; і в Парк[2] поїдемо в неділю. Адже коляска ото тисячу карбованців коштує, та й коні ото тисячу карбованців, і збруя накладного срібла,—то нехай собі дивляться. Тишко! люльку!

Тишка виходить.

(*Сідає біля Олімпіади Самсонівни*). Отак бо, Алімпіядо Самсонівно! Нехай собі дивляться.

Мовчанка.

Олімпіада Самсонівна. Що це ви, Лазаре Єлізаровичу, мене не поцілуєте?

Подхалюзін. Як же! Помилуйте! З нашою приємністю! Дозвольте ручку! (*Цілує. Мовчанка*). Скажіть, Алімпіядо Самсонівно, мені щонебудь на французькому діалекті.

Олімпіада Самсонівна. Та що ж вам сказати?

Подхалюзін. Та щонебудь скажіть—так хоч трошки. Мені все одно!

Олімпіада Самсонівна. Ком ву зет жолі.

Подхалюзін. А це що таке?

Олімпіада Самсонівна. Які ви милі!

Подхалюзін (*схоплюється з стільця*). Ось вона в нас жінка ото яка! Ай та й Алімпіяда Самсонівна! вшанувала! Дозвольте ручку!

Входить Тишка з люлькою.

Тишка. Устина Наумівна прийшла.

Подхалюзін. Чого її ще чорт приніс!

Тишка виходить.

ЯВА ІІ

Ті ж і Устина Наумівна.

Устина Наумівна. Як живете-почуваєтесь, браліянтові мої?

Подхалюзін. Вашими молитвами, Устино Наумівно, вашими молитвами.

Устина Наумівна (*цілуючись*). Що це ти, начебто, покращала, припухла трохи?

Олімпіада Самсонівна. Ах, яку ти дурницю верзеш, Устино Наумівно! Ну, з чого тобі здалося?

Устина Наумівна. Яка дурниця, золота моя; вже до того діло йде. Рада не рада—нічого робити!.. Люби кататися, люби й санки возити!.. Що ж це ви мене забули зовсім, браліянтові мої? Чи ще оглядітися не встигли? Все, гадаю, одно з одного милуєтесь, та марципанитесь.

Подхалюзін. Є той гріх, Устино Наумівно, є той гріх!

---

[1] Арбатський — відомий у той час власник екіпажної фабрики в Москві.

[2] Мова йде про Петровський парк у Москві.

Устина Наумівна. Ото ж бо: яку я тобі паняночку підчепила.

Подхалюзін. Вельми вдоволені, Устино Наумівно, вельми вдоволені.

Устина Наумівна. Ще б невдоволений, золотий мій! Чого ж тобі! Ви тепер, мабуть, все про вбрання клопочетесь. Багато ще модного ото навитворяла?

Олімпіада Самсонівна. Не так щоб багато. Та й то більше через те, що нові матерії вийшли.

Устина Наумівна. Відома річ, жемчужна моя, не можна ж: хоч благеньке, та голубеньке. А яких же більше наготовила — шерстяних, чи шовкових?

Олімпіада Самсонівна. Всяких—і шерстяних і шовкових; та ось недавно крепове з золотом пошила.

Устина Наумівна. Скільки ж всього ото разом у тебе, ізумрудна моя?

Олімпіада Самсонівна. А от лічи: вінчальне блондове[1] на атласному чахлі та три бархатних — це буде чотири; два газових та крепове, шите золотом,— це сім; три атласних та три грогронових[2]— це тринадцять; гроденаплевих, та гродафрикових сім — це двадцять; три марселінових, два мусліделінових, два шинероялевих — скільки це? — три й чотири сім, та двадцять — двадцять сім; крепрашелевих чотири—це тридцять одно. Ну, там ще муслінових, буфмуслінових та ситцевих штук із двадцять; та там блуз та капотів — чи то дев'ять, чи то десять. Та от недавно з персидської матерії пошила.

Устина Наумівна. Ач ти, бог з тобою, скільки нагородила. А ти піди но вибери мені яке ширше з гродафрикових.

Олімпіада Самсонівна. Гродафрикового не дам, у самої тільки три; та воно й не зійдеться на твоєму стані; може, коли хочеш, візьми крепрашелеве.

Устина Наумівна. На якого мені дідька трепрашельчате ото: ну, вже, видно, нічого з тобою робити, помирюсь і на атласному, хай і так.

Олімпіада Самсонівна. Ну, і атласне теж—якось не тее, пошите по-бальному, відкрите дуже—розумієш? А з крепрашелевих знайдемо капот, розпустимо фалдочки, і буде саме в припорцію.

Устина Наумівна. Ну, давай трепрашельчате! Твоя взяла, браліантова моя! Піди відчиняй шафу.

Олімпіада Самсонівна. Я зараз, підожди трошки.

Устина Наумівна. Підожду, золота моя, підожду. Ось іще мені з мужем твоїм поговорити треба.

Олімпіада Самсонівна виходить.

Що ж це ти, браліантовий мій, наче забув зовсім про свою обіцянку?

Подхалюзін. Як можна забути, пам'ятаємо! (*Виймає бумажника і дає їй асигнацію*).

Устина Наумівна. Що ж це таке, алмазний мій?

Подхалюзін. Сто карбованців!

Устина Наумівна. Як це сто карбованців? Та ти мені півтори тисячі обіцяв.

Подхалюзін. Що-о?

Устина Наумівна. Ти мені півтори тисячі обіцяв.

Подхалюзін. Чи не жирно буде, чи не обжеретеся?

Устина Наумівна. Що ж ти, курячий сину, жартувати, чи що, зо мною надумав. Я, брат, і сама дама вибоїста.

Подхалюзін. Та за що вам гроші ото давати? Диви б за діло за якесь?

Устина Наумівна. Чи за діло, чи за безділля, а давай,—ти сам обіцяв.

Подхалюзін. Мало що я обіцяв! Я обіцяв з Івана Великого плигнути, коли оженюсь на Алімпіяді Самсонівні,—то так і плигати?

Устина Наумівна. Що ж ти думаєш, я на тебе суду не знайду? Велика штука, що ти купець другої гільдії, я сама на 14-му класі[1] сиджу, яка не є, все таки чиновниця.

---

[1] Блондове плаття — плаття з шовкового мережива.

[2] Грогроновий, гроденаплевий, гродафриковий, марселіновий, шинероялевий, крепрашелевий, буфмусліновий—назва різних шовкових тканин.

[1] В царській Росії чиновники цивільного відомства поділялися на 14 класів; останній, 14 класу, найнижчий чин — колезький регістратор.

Подхалюзін. Та хоч би генеральша — мені все одно; я вас і знати не хочу,— от і вся розмова.

Устина Наумівна. Ба брешеш—не вся: ти мені ще соболевий салоп обіцяв.

Подхалюзін. Чого?

Устина Наумівна. Соболевий салоп! Що ти, оглух, чи що?

Подхалюзін. Соболевий! Хе, хе, хе...

Устина Наумівна. Еге ж, соболевий! Чого ти сміешся ото, чого горло ото пнеш?

Подхалюзін. Ще рилом не вдалися в соболевих салопах ходити!

Олімпіада Самсонівна виносить плаття і віддає Устині Наумівні.

ЯВА III

Ті ж і Олімпіада Самсонівна.

Устина Наумівна. Що ж це ви справді,—ограбувати мене, чи що, хочете?

Подхалюзін. Який грабіж, а йдіть з богом, от і по всьому.

Устина Наумівна. Вже ти гнати мене став; та й я ото, дурепа безголова, зв'язалася з вами,—одразу видно: міщанська ото кров!

Подхалюзін. Так! Скажіть, будь ласка!

Устина Наумівна. А коли так, я й дивитися на вас не хочу! Ні за які скарби і водитись ото з вами не погоджуюсь! Кругом оббіжу тридцять верстов, а мимо вас не піду! Скоріш зажмурюсь, та на коняку наткнуся, ніж стану дивитися на ваше лігво! Плюнути схочеться, і то в цю вулицю не заверну! Лопнути на десять шматків, коли брешу. Провалитись в тартарари, коли мене тут побачите!

Подхалюзін. Та ви, тітонько, легенько!

Устина Наумівна. Вже я вас, золоті мої, розпечатаю: будете знати! Я вас так по Москві розславлю, що соромно буде на люди очі показати!.. Ах, я дурепа, дурепа, з ким зв'язалася! Дамі ото із званням, з чином... Тьфу! Тьфу! Тьфу! *(Виходить).*

Подхалюзін. Ач ти, розходилася дворянська ото кров! Ах ти, господи! Туди ж чиновниця! От приказка каже: гримить не за горою, а з купи гною! Ах ти, господи! От і дивись на неї, дама яка!

Олімпіада Самсонівна. Охота вам була, Лазаре Єлізаровичу, з нею зв'язуватись!

Подхалюзін. Та помилуйте, зовсім неподобна женщина!

Олімпіада Самсонівна (*дивиться у вікно*). Наче татонька з ями[1] випустили—подивіться, Лазаре Єлізаровичу.

Подхалюзін. Ну, ні: з ями татонька не скоро випустять; а треба гадати, в конкурс[2] виписували, то відпросився додому... Матінко! Аграфено Кіндратівно! Татонько іде!

ЯВА IV

Ті ж, Большов і Аграфена Кіндратівна.

Аграфена Кіндратівна. Де він? Де він? Рідні ви мої, голубчики ви мої! (*Цілуються*).

Подхалюзін. Татоньку, здрастуйте, наше поважання!

Аграфена Кіндратівна. Голубчику ти мій, Самсоне Силовичу, золотий ти мій! Покинув ти мене сиротою на старість.

Большов. Годі, жінко, перестань!

Олімпіада Самсонівна. Що це ви, матінко, наче за покійником плачете? Не бозна що трапилось.

Большов. Воно так, дочко, не бозна що, а все ж таки батько твій в ямі сидить.

Олімпіада Самсонівна. Що ж, татоньку, сидять і кращі, ніж ми з вами.

Большов. Сидять то сидять, та як ото сидіти. Як по вулиці ото йти з солдатом! Ох, дочко! Адже мене сорок років у місті всі знають, сорок років усі в пояс кланялись, а тепер хлопчаки пальцями показують.

Аграфена Кіндратівна. І на себе ото ти не похожий, голубчику мій! Наче ти з того світу вийшов!

---

[1] Яма — в'язниця в Москві для тих, що не сплачують боргів, містилася в дворі Дому губернського правління біля Воскресенських, або, по-іншому, Іверських воріт, що не існують тепер.

[2] Конкурс — збори кредиторів для розгляду справ неспроможних платників і самоуправління цими справами.

Подхалюзін. Е, татоньку, бог милостивий! Все перемелеться—мука буде. Що ж, татоньку, кредитори говорять?

Большов. Та що: на договір згодні. Нащо, кажуть, затягати ото,— ще чи візьмеш, чи ні, а ти щонебудь чистими дай, та й бог з тобою.

Подхалюзін. Чому ж не дати! Треба дати! А чи багато, татоньку, правлять?

Большов. Правлять двадцять п'ять копійок.

Подхалюзін. Це, татоньку, багато!

Большов. І сам, брат, знаю, що багато, та що ж робити ото? Менше не беруть...

Подхалюзін. Якби десять копійок, то добре б. Сім з половиною на задоволення, а дві з половиною на конкурсні витрати.

Большов. Я так ото говорив, але й слухати не хотять.

Подхалюзін. Занеслись надто! А не хотять вони вісім копійок на п'ять років?

Большов. Що ж, Лазаре, доведеться й двадцять п'ять дати, адже ми самі перше так пропонували.

Подхалюзін. Та як же, татоньку! Адже ви тоді самі зволили говорити, більше як десять копійок не давати. Ви самі розсудіть: по двадцять п'ять копійок грошей багато. Ви, татоньку, закусити чогось не зволите? Матінко! скажіть горілочки подати, та звеліть самоварчика поставити, вже й ми, заради компанії, вип'ємо.— А двадцять п'ять копійок багато!

Аграфена Кіндратівна. Зараз, батечку, зараз! (*Виходить*).

Большов. Та що ти мені товкмачиш: я й сам знаю, що багато, та що ж робити? Помучать років з півтора в ямі ото, та щотижня будуть з солдатом по вулицях водити, а ще, чого доброго, в острог перемістять: то радий будеш і півкарбованця дати. Від самого сорому ото не знаєш куди сховатися.

Аграфена Кіндратівна з горілкою; Тишка вносить закуску й виходить.

Аграфена Кіндратівна. Голубчику ти мій! Призволяйся, батечку, призволяйся! Мабуть, тебе там голодом заморили!

Подхалюзін. Призволяйтесь, татоньку! Не осудіть, чим бог послав!

Большов. Спасибі, Лазаре! Спасибі! (*П'є*). Пий но сам.

Подхалюзін. За ваше здоров'я! (*П'є*). Матінко! Чи не зволите? Зробіть ласку!

Аграфена Кіндратівна. А, батечку, чи до того мені тепер! Отакий божий попуст! Ах ти, господи боже мій! Ах ти, голубчику ти мій!

Подхалюзін. Е, матінко, бог милостивий, якнебудь здихаємося! Не одразу!

Аграфена Кіндратівна. Дай то господи! А то вже і я ото, на нього дивлячись, уся змучилась.

Большов. Ну, як же, Лазаре?

Подхалюзін. Десять копійочок, звольте, дам, як говорили.

Большов. А п'ятнадцять ото де ж я візьму? Не з рогожі ж мені їх шити.

Подхалюзін. Я, татоньку, не можу! Бог бачить, не можу.

Большов. Що ти, Лазаре, що ти? Та куди ж ти гроші ото подів?

Подхалюзін. Та ви звольте розсудити: я ось торговлею обзаводжусь, домочок опорядив. Та випийте чого небудь, татоньку! От хоч мадерки, чи що! Матінко! почастуйте татонька.

Аграфена Кіндратівна. Призволяйся, батечку Самсоне Силовичу! Призволяйся! Я тобі, батечку, пуншику наллю.

Большов (*п'є*). Виручайте, дітки, виручайте!

Подхалюзін. От ви, татоньку, зволите казати, куди я гроші подів?— Як же? Посудіть сами: торгувати починаємо, відома річ, без капіталу не можна, взятися нічим; от домок купив, заведенцію всяку хатню завели, конячок, те, друге. Сами звольте розсудити! Про дітей подумати треба.

Олімпіада Самсонівна. Що ж, татоньку, не можна ж нам самим без нічого зостатись. Адже ми не міщани якінебудь.

Подхалюзін. Ви, татоньку, звольте розсудити: ниньки без капіталу не можна, без капіталу ото небагато наторгуєш.

Олімпіада Самсонівна. Я у вас, татоньку, до двадцяти літ жила—

світу не бачила. Що ж, мені звелите віддати вам гроші, та самій знов у ситцевих платтях ходити?

Большов. Що ви! Що ви! Опам'ятайтесь! Адже я у вас не милостиню прошу, а своє ж добро. Чи люди ви?

Олімпіада Самсонівна. Відома річ, татоньку, люди, а не звірі ж.

Большов. Лазаре! та ти згадай ото, адже я тобі все віддав, все чисто; ось що собі зоставив, бачиш! Адже я тебе хлопчаком в дім узяв, падлюко ти безчула! Поїв, годував замість батька рідного, в люди вивів. А чи бачив я від тебе подяку якусь? Бачив? Згадай от, Лазаре, скільки разів я помічав, що ти на руку не чистий! Що ж? Адже я не прогнав тебе, як тварюку якусь, не ославив на все місто. Я тебе зробив головним прикажчиком, тобі я все своє добро віддав, та тобі ж, Лазаре, я віддав і дочку ото своїми руками. А не трапилось би зо мною цього попусту, ти б на неї й дивитись ото не смів.

Подхалюзін. Помилуйте, татоньку, я все це дуже добре почуваю!

Большов. Почуваєш ти! Ти б повинен все віддати, як я, в самій сорочці зостатися, тільки б свого благодійника виручити. Та не прошу я цього, не треба мені; ти заплати за мене тільки, що тепер слід.

Подхалюзін. Чому б не заплатити, та правлять ціну, котору зовсім неподобну.

Большов. Та хіба я прошу! Я за кожну вашу копійку просив, просив, у ноги кланявся, та що ж мені зробити, коли не хотять скинути нічого?

Олімпіада Самсонівна. Ми, татоньку, сказали вам, що більше десяти копійок не можемо—і говорити про це нічого.

Большов. Вже ти скажи, дочко: іди, мовляв, ти, старий чорте, в яму! Еге, в яму! В острог його, старого дурня! Так і треба!—Не гонись за великим, будь вдоволений тим, що є. А за більшим поженешся, і останнє відберуть, обдеруть тебе геть чисто. І доведеться тобі бігти на Камінний міст, та кидатися в Москву-ріку. Та й звідти тебе за язик витягнуть, та в острог посадять. (*Всі мовчать. Большов п'є*). А ви подумайте, як мені тепер в яму ото йти. Що ж мені, зажмуритись, чи що? Мені Ільїнка ото за сто верстов здасться. Ви подумайте тільки, як мені по Ільїнці ото йти. Це все одно, як грішну душу дияволи, прости господи, по митарствах тягають. А там мимо Іверської: як мені поглянути на неї, на матінку?.. Знаєш, Лазаре, Юда, адже він так само Христа за гроші продав, як ми совість за гроші продаємо... А що йому за це було?.. А там урядові установи. Карна палата... Адже я злісний—зловмисний... Адже мене в Сибір зішлють. Господи!.. Коли так не ласте грошей, дайте Христа ради. (*Плаче*).

Подхалюзін. Що ви, що ви, татоньку? Годі бо! Бог милостивий! Що це ви? Поправимо якнебудь. Все в наших руках!

Большов. Грошей треба, Лазаре, грошей! Більше нічим поправити. Або грошей, або в Сибір.

Подхалюзін. І грошей дамо, тільки б одчепились! Я, так тому й бути, ще п'ять копійочок додам.

Большов. Отакі роки! Чи є у вас християнство? Двадцять п'ять копійок треба, Лазаре.

Підхалюзін. Ні, це, татоньку, багато, їй-богу, багато!

Большов. Гади ви підколодні! (*Падає головою на стіл*).

Аграфена Кіндратівна. Варвар ти, варвар! Розбійник ти отакий! Нема тобі мого благословення! Зсохнеш бо і з грішми ото, зсохнеш, не доживши віку. Розбійник ти, отакий розбійник!

Подхалюзін. Годі бо, господи, матінко, бога ото гнівити! Що це ви клянете нас, не розібравши діла! Ви бачите, татонько захмелів трошечки, а ви вже й на тобі.

Олімпіада Самсонівна. Вже ви, матінко, мовчали б краще! А то ви раді прокляти в трейсподню. Знаю я: ви це можете. За те вам, мабуть, і інших дітей ото бог не дав.

Аграфена Кіндратівна. Сама ти мовчи, безпутна! І одну ото тебе бог за кару послав.

Олімпіада Самсонівна. У вас всі безпутні—тільки ви гарні. На себе ото подивилися б: тільки що поне-

ділкуєте[1], а то й дня не мине, щоб не вилаяли когонебудь.

Аграфена Кіндратівна. Ач ти! Ач ти! Ах, ах, ах!.. Та я прокляну тебе на всіх соборах!

Олімпіада Самсонівна. Проклинайте, будь ласка!

Аграфена Кіндратівна. Еге ж! Он як! Умреш, не згниеш. Еге ж!

Олімпіада Самсонівна. Дуже потрібно!

Большов (*встає*). Ну, прощайте, діти.

Подхалюзін. Що ви, татоньку, посидьте! Треба ж якнебудь діло ото кінчити!

Большов. Та що там кінчати? Вже я бачу, що діло ото кінчилось. Сама себе раба б'є, коли погано жне! Ти вже не плати за мене нічого: нехай що хотять, те й роблять. Прощайте, пора мені!

Подхалюзін. Прощайте, татоньку! Бог милостивий — якнебудь обійдеться!

Большов. Прощай, жінко!

Аграфена Кіндратівна. Прощай, батечку, Самсоне Силовичу! Коли до вас в яму ото пускають?

Большов. Не знаю!

Аграфена Кіндратівна. Ну, то я навідаюсь: а то помреш тут, не бачивши тебе.

Большов. Прощай, дочко! Прощайте, Алімпіядо Самсонівно! Ну, от ви тепер будете багаті, заживете попанському. По гулянках ото, по балах — диявола тішити! А не забудьте ви, Алімпіядо Самсонівно, що є клітки із залізними гратами, сидять там бідні ув'язнені. Не забудьте нас, бідних ув'язнених. (*Виходить з Аграфеною Кіндратівною*).

Подхалюзін. Ех! Алімпіядо Самсонівно! Ніяково! Жаль татонька, їйбогу, жаль! Може, поїхати самому поторгуватися з кредиторами? Чи не треба? Він то сам краще їх розжалобить. Га? Чи поїхати? Поїду! Тишко!

Олімпіада Самсонівна. Як хочете, так і робіть,— ваше діло.

Подхалюзін. Тишко! (*Входить*). Подай старий сюртук, той, що найгірший. (*Тишка виходить*). А то подумають: багатий, мабуть, тоді й не договоришся.

ЯВА V

Ті ж, Рісположенський і Аграфена Кіндратівна.

Рісположенський. Ви, матінко, Аграфено Кіндратівно, огірочків ще не зволили солити?

Аграфена Кіндратівна. Ні, батечку! Які тепер огірочки! Чи до того вже мені! А ви посолили?

Рісположенський. Як же, матінко, посолили. Дорогі нині ньки дуже; кажуть, морозом прибило. Лазаре Єлізаровичу, батечку, здрастуйте! Це горілочка? Я, Лазаре Єлізаровичу, чарочку вип'ю.

Аграфена Кіндратівна виходить з Олімпіадою Самсонівною.

Подхалюзін. А за чим це ви до нас завітали, чи не чути?

Рісположенський. Хе, хе, хе!.. Який ви штукар, Лазаре Єлізаровичу! Відома річ, за чим!

Подхалюзін. А за чим би це, бажано знати?

Рісположенський. За грошима, Лазаре Єлізаровичу, за грошима! Хто за чим, а я все за грошима!

Подхалюзін. Та вже ви за грошима ото дуже часто ходите.

Рісположенський. Та як же не ходити ото, Лазаре Єлізаровичу, коли ви по п'ять карбованців даєте. Адже в мене сімейство.

Подхалюзін. Що ж, вам не по сотні ж давати.

Рісположенський. А вже віддали б одразу, то я до вас би й не ходив.

Подхалюзін. То ж то ви ні в тин, ні в ворота не здатні, а ще й хапанці берете. За що вам давати ото?

Рісположенський. Як за що?— Сами обіцяли.

Подхалюзін. Сами обіцяли! Адже давали тобі—покористався, ну, й годі, пора й честь знати.

Рісположенський. Як це пора й честь знати? Та ви ще тисячі півтори винні.

Подхалюзін. Винні! Теж винні! Наче в нього документ! А за що — за шахрайство!

---

[1] Понеділкувати — поститися, крім середи й п'ятниці, ще й у понеділок.

Ріспоположенський. Як це за шахрайство? За труди, а не за шахрайство!

Подхалюзін. За труди!

Ріспоположенський. Ну, та за що б там не було, а давайте гроші, або документ.

Подхалюзін. Чого? Документ! Ні вже, це потім прийдіть.

Ріспоположенський. То що ж ти мене грабувати, чи що, хочеш з малими дітьми?

Подхалюзін. Який грабунок? А от візьми ще п'ять карбованців, та й іди з богом.

Ріспоположенський. Ні, зажди! Від мене цим не відбудешся!

Тишка входить.

Подхалюзін. А що ж ти зо мною зробиш?

Ріспоположенський. Язик ото в мене не куплений.

Подхалюзін. Що ж ти, лизати чи що мене хочеш?

Ріспоположенський. Ні, не лизати, а добрим людям розказувати.

Подхалюзін. Про що розказувати, купоросна душа! Та хто тобі повірить ото ще?

Ріспоположенський. Хто повірить?

Подхалюзін. Еге ж! Хто повірить? Подивись но ти на себе.

Ріспоположенський. Хто повірить? Хто повірить? А от побачиш. Батечку мій, та що ж мені робити ото? Смерть моя! Грабує мене, розбійник, грабує! Ні, ти стривай! Ти побачиш! Грабувати нема приказу.

Подхалюзін. Та що побачиш ото?

Ріспоположенський. А ось що побачиш! Стривай іще, стривай, стривай! Ти думаєш, я на тебе суду не знайду? Постривай!

Подхалюзін. Стривай та стривай!—Уже я й так чекав досить. Ти покинь лякати ото: не страшно.

Ріспоположенський. Ти думаєш, мені ніхто не повірить? Не повірить? Ну, нехай кривдять! Я... я ось що зроблю: найпочесніша публіко!

Подхалюзін. Що ти! Що ти! Схаменись!

Тишка. Бачиш ти, з п'яних ото очей куди лізе!

Ріспоположенський. Стривай, стривай!.. Найпочесніша публіко! Жінка, четверо дітей — ось чоботи драні!..

Подхалюзін. Все бреше! Найпустіший чоловік! Годі тобі, годі... Ти спершу на себе ото подивися, ну, куди ти пнешся?

Ріспоположенський. Пусти! Тестя обікрав! У мене грабує.. Жінка, четверо дітей, чоботи драні!

Тишка. Підметки підбити можна!

Ріспоположенський. Ти що? Ти такий самий грабіжник!

Тишка. Нічого, проїхали!

Подхалюзін. Ах! Ну, що ти мораль ото таку пускаєш!

Ріспоположенський. Ні, ти постривай! Я тобі пригадаю! Я тебе в Сибір запакую!

Подхалюзін. Не вірте, все бреше! Так, найпустіший чоловік, уваги не вартий! Ех, братику, який ти бешкетний! Ну, не знав я тебе — ні за яке б добро і зв'язуватися не став.

Ріспоположенський. Що, впіймав! га! що, впіймав! Ось тобі, собако! Ну, тепер удавись моїми грошима, чорт з тобою! (*Выходить*).

Подхалюзін. Який гарячий! (*До публіки*). Ви йому не вірте, це він, що говорив — це все бреше. Нічого цього й не було. Це йому, мабуть, у сні приснилося. А ось ми магазинчик відкриваємо: милості просимо! Малу дитину пришлете — на цибулинку не обдуримо.

БІДНІСТЬ НЕ ПОРОК

Комедія на три дії

Присвячено
ПРОВУ МИХАЙЛОВИЧУ
САДОВСЬКОМУ

ОСОБИ:

Гордій Карпович Торцов, багатий купець.
Пелагея Єгорівна, його жінка.
Любов Гордіївна, їхня дочка.
Любим Карпович Торцов, його брат, що промотався.
Африкан Савович Коршунов, фабрикант.
Митя, прикажчик Торцова.
Яша Гуслін, племінник Торцова.
Гриша Разлюляєв, молодий купчик, син багатого батька.
Анна Іванівна, молода вдова.
Маша, Ліза } подруги Любові Гордіївни.
Єгорушка, хлопчик, далекий родич Торцова.
Орина, нянька Любові Гордіївни.
Гості, чоловіки й жінки, прислуга, ряжені та інші.

Дія відбувається в повітовому місті, в домі купця Торцова, під час святок.

ДІЯ ПЕРША

Невелика прикажчицька кімната; на задній стіні двері, ліворуч в кутку ліжко, праворуч шафа; на лівій стіні вікно, коло вікна стіл, біля столу стілець; біля правої стіни конторка і дерев'яна табуретка; біля ліжка гітара; на столі і конторці книги й папери.

ЯВА І

Митя ходить туди й назад по кімнаті; Єгорушка сидить на табуретці й читає „Бову Королевича".

Єгорушка (*читає*). „Государю мій батеньку, славний і хоробрий король Кирибіт Верзоулович, нині йти за нього сміливості не маю, бо як була я у младості, то король Гвідон до мене сватався".

Митя. Що, Єгорушко, наші дома?

Єгорушка (*затискує пальцем те місце, де читав, щоб не помилитися*). Нікого нема; кататися поїхали. Сам Гордій Карпович дома. (*Читає*). „На те сказав дщері своїй Кирибіт Верзоулович..." (*Затискує пальцем*). Тільки такий сердитий, що біда! Я вже пішов — усе лається. (*Читає*). „Тоді прекрасна Мілітриса Кирбітьївна, покликавши до себе слугу Личарду..."

Митя. На кого ж він сердитий?

Єгорушка (*знов затискує*). На дядечка, на Любима Карповича. На друге ото свято дядечко Любим Карпович обідав у нас, за обідом ото захмелів, та й почав усякі коліна витинати, та смішно так. Я сміливий же надто, не витерпів, так і покотився зо сміху; а вже на мене

глядячи і всі. Дядечко Гордій Карпович взяв це собі за образу та за неуцтво, розсердився на нього та й прогнав. Дядечко ото Любим Карпович взяв та на помсту йому і збешкетував, пішов та з старцями й став під собором. Дядечко ото Гордій Карпович каже: осоромив, каже, на все місто. Та тепер і сердиться на всіх без розбору, хто під руку попадеться. (*Читає*). „З тим наміром, щоб підступив під наш град".

Митя (*глянувши у вікно*). Здається, наші приїхали... Так і є! Пелагея Єгорівна, Любов Гордіївна, та й гості з ними.

Єгорушка (*ховає казку в кишеню*). Побігти нагору. (*Виходить*).

ЯВА II

Митя (*сам*). Яка нудьга, господи! На вулиці свято, у всякого в домі свято, а ти сиди в чотирьох стінах!.. Всім ото я чужий, ні родичів, ні знайомих!.. А тут іще... Ах, та ну! сісти краще за діло, може, нудьга пройде. (*Сідає до конторки і замислюється, потім починає співати*).

Красоти її не можна описать!..
Ніжні очі день і ніч мені зорять.

Еге, ніжні очі. А як учора в соболевому салопі, запнувшись хустиною, ішла від обідні, то це... ах! Я так думаю, і не привидано такої краси! (*Замислюється, потім співає*).

Ой, де ж така народилася краса...

Якже, піде тут робота на думку! Все б я думав про неї!.. Душу ото всю пошматував, нудьгуючи. Ах ти, горе, горюваннячко! (*Закриває обличчя руками й сидить мовчки*).

Входить Пелагея Єгорівна. Вона вдягнута по-зимовому; зупиняється в дверях.

ЯВА III

Митя і Пелагея Єгорівна.

Пелагея Єгорівна. Митя, Митенько!

Митя. Чого ви зволите?

Пелагея Єгорівна. Зайди вже вечірком до нас, голубчику. Погуляєте з дівчатами, пісеньок поспіваєте.

Митя. Дуже вам вдячний. Першим обов'язком вважатиму.

Пелагея Єгорівна. Чого тобі в конторі все сидіти самому! Не великі веселощі! Зайдеш, чи як? Гордія Карповича дома не буде.

Митя. Добре, зайду безпремінно.

Пелагея Єгорівна. Поїде ж бо знов... еге, поїде туди, до цього, до свого ото... як його?

Митя. До Африкана Савовича?

Пелагея Єгорівна. Еге, еге! От причепився, прости господи!

Митя (*подаючи стільця*). Посидьте, Пелагее Єгорівно.

Пелагея Єгорівна. Ох, ніколи... Ну, та вже посиджу трошки. (*Сідає*). Так от, маєш... отака напасть! Справді! Подружились бо так, що куди. Еге! Ось яке діло! А нащо? До чого пристало? Скажи ти на милость! Чоловік він буйний та п'яний, Африкан ото Савович... еге!

Митя. Може, діла які є в Гордія Карповича з Африканом Савовичем?

Пелагея Єгорівна. Які діла! Ніяких ділів нема. Адже він, ото, Африкан Савович, з аглічином все п'ють. Там у нього аглічин на фабриці дилехтор — і п'ють... еге! А нашому ото не слід з ними. Та хіба з ним зговориш? Гордість ото його сама чого вірта! Мені, каже, тут ні з ким компанію водити, всі, каже, наволоч. Всі, бачиш ти, мужики, і живуть от по-мужицькому. А той ото, бачиш ти, московський, більше все в Москві... і багатий. І що це з ним сталося? І то враз, любесенький, враз! То все ж таки розсудок мав. Ну, жили ми, звісно, не розкішно, а все ж так, що дай боже кожному, а от минулого року у від'їзд їздив, та перейняв у когось. Перейняв, перейняв, вже мені говорили... всі ці штуки ото перейняв. Тепер все йому наше руське не миле; завів одно — хочу жити по-нинішньому, модами займатися. Еге, еге!.. Надінь, каже, чепчик!.. Он що видумає ото!.. Спокушати, чи що, мені когось на старість, кажу, всякі принади робити! Тьху! Ну, от, піди ж ти з ним! Еге! Не пив же перше... справді... ніколи! а тепер з цим Африканом п'ють! З п'янства ото, мабуть, у нього (*показуючи на голову*) і помутилося.

Мовчанка.

Вже я так думаю, що не враг його морочить! Як таки розсудку не мати!.. Ну, хай би ще молоденький: молоденькому це і вирядиться і все це втішно; а то ж бо під шістдесят, миленький, під шістдесят! Справді! Модне ото ваше та теперішнє, я кажу йому, кожного дня міняється, а руський ото наш звичай споконвіку живе! Старі люди не дурніші за нас були. Та хіба з ним зговориш, при його ж, голубчику, крутому характері.

Митя. Що й казати! Строгий чоловік.

Пелагея Єгорівна. Любочка тепер саме на порі, треба її заміж видати, а він одно товче: нема їй рівні... нема та нема!.. А от і є!.. А в нього все нема... А як же воно материному ото серцю!

Митя. Може, Гордій Карпович, хотять у Москві видати Любов Гордіївну?

Пелагея Єгорівна. Хто його знає, що в нього на думці! Дивиться звірем; ні слівця не скаже, наче я й не мати... еге, справді... нічого я йому сказати не смію; хіба що з ким поговориш з стороннім про своє горе, поплачеш, душу розрадиш, ото й усе. (*Встає*). Заходь, Митенько.

Митя. Прийду.

Гуслін входить.

ЯВА IV

Ті ж і Гуслін.

Пелагея Єгорівна. Ось і ще молодець! Приходь, Яшенько, вже до нас нагору з дівчатами пісень поспівати, ти ж бо майстер, та гітару захопи.

Гуслін. Добре, це нам не в труд, а ще, можна сказати, в приємність.

Пелагея Єгорівна. Ну; прощайте. Піду заснути півгодинки.

Гуслін і Митя. Прощайте!

Пелагея Єгорівна виходить; Митя сідає до столу, зажурившись Гуслін сідає на ліжко й бере гітару.

ЯВА V

Митя і Яша Гуслін.

Гуслін. Скільки народу було на катанні... І ваші були. Чого ж ти не був?

Митя. Та що, Яша, обгорнула мене туга та журба.

Гуслін. Що за журба? Чого тобі тужити ото?

Митя. Як же не тужить ото? Раптом в голову спадуть такі думки: що я таке за чоловік на світі є? Тепер родительниця в мене в старості й бідності пробуває, її повинен утримувати. А чим?—Жалування маленьке, від Гордія Карповича. все кривда та лайка, та все бідністю дорікає, наче я винен... а жалування не прибавляє. Пошукав би іншого місця, та де його знайдеш без знайомства ото. Та, признатися сказати, я до другого місця і не піду.

Гуслін. Чому ж не підеш? Он у Разлюляєвих жити добре—люди багаті й добрі.

Митя. Ні, Яша, не з руки. Вже буду все терпіти від Гордія Карповича, бідувати буду, а не піду. Така моя планида!

Гуслін. Чому ж так?

Митя (*встає*). Так, вже є на те діло причина. Є, Яша, в мене ще горе, та ніхто того горя не знає. Нікому я про своє горе не розказував.

Гуслін. Скажи мені.

Митя (*махнувши рукою*). Навіщо!

Гуслін. Та скажи, от велике діло!

Митя. Говори не говори, але не поможеш!

Гуслін. А хто знає.

Митя (*підходить до Гусліна*). Ніхто мені не допоможе. Пропала моя голова. Полюбив я сильно Любов Гордіївну.

Гуслін. Що ти, Митя?! Та як же це?

Митя. Та ось як, чи не як, а вже сталося.

Гуслін. Краще, Митя, з голови викинь. Цього діла ніколи не буде, краще й не наражуватись.

Митя. Знавши я все це, не можу свого серця зрозуміти. „Любити друга можна, не можна забуть!.." (*Говорить, сильно жестикулюючи*). „Полюбив я красну дівицю дужче роду, дужче племени. Лихі люди не велять, велять кинуть, перестать".

Гуслін. Еге ж, і то треба кинути. Ось Анна Іванівна мені й рівня: у неї пусто, у мене нічого,—та й то дядечко боронить женитися. А тобі

й думати нічого. А то уб'єш в голову, потім ще важкіше буде.

Митя (*декламує*).

Що на світі прежорстоке?—
Прежорстока єсть любов!

(*Ходить по кімнаті*). Яша, читав ти Кольцова? (*Спиняючись*).

Гуслін. Читав, а що?

Митя. Як він описував усі ці почуття!

Гуслін. Достотно описував.

Митя. Вже правда, що достотно. (*Ходить по кімнаті*). Яша!

Гуслін. Що?

Митя. Я сам пісню склав.

Гуслін. Ти?

Митя. Еге ж.

Гуслін. Давай голос підберемо, та й будемо співати.

Митя. Гаразд. На ось. (*Віддає йому папірець*). А я попишу трохи,— діло є: а то ще Гордій Карпович спитає. (*Сідає й пише*).

Гуслін бере гітару і починає підбирати голос; Разлюляєв входить з гармонією.

ЯВА VI

Ті ж і Разлюляєв.

Разлюляєв. Здрастуйте, братці! (*Награє на гармонії і пританцьовує*).

Гуслін. Ото, дурень! Нащо це ти гармонію ото купив?

Разлюляєв. Звісно, на що—грати. Ось так. (*Грає*).

Гуслін. Ну вже, важна музика... що й казати! Кинь, кажуть тобі.

Разлюляєв. Що ж, не кину хіба!.. Коли схочу, то й кину... Велике діло! Грошей, чи що, в нас нема. (*Б'є себе по кишені*). Бряжчать! У нас гуляти—то гуляти! (*Кидає гармонію*).

Одна гора височая,
А другая низька;
Одна мила далекая,
А другая близька.

(*Б'є Митю по плечу*). Чуєш, Митя! Чого ти сидиш?

Митя. Діло є. (*Працює далі*).

Разлюляєв. Митя, чуєш, Митя, а я гуляю, брат... їй-право, гуляю. Ух! ходи! (*Співає*: „*Одна гора високая*“ *і т. д.*). Митя, чуєш, Митя! всі святки буду гуляти, а там за діло... їй-право. Що ж, у нас грошей, чи що, нема! Ось вони!.. А я не п'яний... Ні, так гуляю... весело...

Митя. Ну, гуляй на здоров'я.

Разлюляєв. А після святок оженюся! Їй-право, оженюся! Візьму багату.

Гуслін. Ну, ось слухай но, чи так ото добре буде?

Разлюляєв. Заспівай но, заспівай, я послухаю.

Гуслін (*співає*).

Нема гірше та гіркіше,
Як сирітська доля,
Гірше горя лютого,
Тяжкої неволі.
Всім на світі празничок,
Сумно сиротині!..
Буйная головонька
Гине в самотині!
Молодість — не радість,
І краса не надить,
Бо не люба дівчина—
Горе кудрі гладить.

Протягом усього цього часу Разлюляєв стоїть, як укопаний, і слухає з чулістю; коли скінчився спів, усі мовчать.

Разлюляєв. Гарно, дуже гарно! Жалісно так... Так за серце й хапає. (*Зітхає*). Ех, Яша! заграй веселої, годі канітель ото цю тягти — сьогодні празник. (*Співає*).

Ух! Як гусара не любить!
Так робить не гоже!

Пригравай, Яша.

Гуслін приграв.

Митя. Годі вам дуріти ото. Давайте но краще сядемо гуртом та потихеньку пісеньку заспіваємо.

Разлюляєв. Гаразд!

Сідають.

Гуслін (*заспівує; Митя і Разлюляєв помагають*).

Ой, молодці ви молоденькії,
Ви друзі мої...

Входить Гордій Карпович; всі встають і перестають співати.

ЯВА VII

Ті ж і Гордій Карпович.

Гордій Карпович. Чого розспівалися? Горлають, як мужики! (*Миті*). І ти й собі! Здається, не в такому домі живеш, не в мужиків. Що за пивниця! Щоб у мене цього не було більше. (*Підходить до столу і роздивляється папери*). Чого папери ото розкидав?..

Митя. Це я рахунки перевіряв.

Гордій Карпович (*бере книгу Кольцова і зшиток з віршами*). А це що за дурниці?

Митя. Це я від нудьги, у свята, вірші пана Кольцова переписую.

Гордій Карпович. Які ніжності при нашій бідності.

Митя. Власне, для освіти своєї займаюсь, щоб мати поняття.

Гордій Карпович. Освіта! Чи знаєш ти, що таке освіта?.. А ще й собі просторікує! Ти б ось сюртучину новеньку пошив! Адже, до нас нагору ходиш, гості бувають... сором! Куди гроші ото дівaєш?

Митя. Матінці посилаю, бо вона в старості, їй ніде взяти.

Гордій Карпович. Матері посилаєш! Ти б себе ото опорядив перше; матері ото не бозна що потрібно, не в розкошах вихована, мабуть, сама хліви зачиняла.

Митя. Вже нехай же краще я буду терпіти, але матінка, принаймні, нічим не нуждається.

Гордій Карпович. Алеж неподобно! Вже коли не вмієш над собою пристойності додержувати, то й сиди в своїй норі; якщо кругом голий, то нічого про себе заноситися! Вірші пише, освічувати себе хоче, а сам наче фабричний ходить! Хіба в цьому освіченість полягає, щоб дурнячі пісні співати? То ж то дурість така! (*Крізь зуби і скоса дивлячись на Митю*). Дурень! (*Помовчавши*). Ти й не смій показуватися в цій сюртучині нагору. Чуєш, я тобі кажу! (*До Разлюляєва*). А ти теж! Батько твій, мабуть, гроші лопатою загрібає, а тебе в отакому сірячку водить.

Разлюляєв. Що ж таке? Він новий... сукно ото французьке, з Москви виписували, по знайомству... двадцять карбованців за аршин. Що ж, невже мені отаку штуку надіти, як у Франца Федоровича, в аптекаря... куценьку; так його он і дражнять всі: стрампальто. То що ж доброго людей смішити!

Гордій Карпович. Багато ти знаєш! Та що, з тебе правити нічого. Сам ти дурний, та й батько твій не надто розумний... увесь вік із засмальцьованим пузом ходить; дурнями неосвіченими живеге, дурнями й помрете.

Разлюляєв. Та вже добре.

Гордій Карпович (*суворо*). Що?

Разлюляєв. Добре, мовляв.

Гордій Карпович. Неук, і сказати ото до пуття не вмієш. Говорити з вами — тільки слова витрачати; все одно, що об стіну горохом, так і до вас, дурнів. (*Виходить*).

ЯВА VIII

Ті ж, без Торцова.

Разлюляєв. Дивись но, який грізний! Ач, як розвоювався! Так ось тебе й злякались... Як же, наставляй кишеню.

Митя (*Гусліну*). Ось воно життя ото моє яке! Ось як воно мені солодко жити на світі.

Разлюляєв. Та від такого життя зап'єш, справді, зап'єш! А ти облиш, не думай. (*Заспівує*).

Одна гора високая,
А другая низька;
Одна мила далекая,
А другая близька.

Входять: Любов Гордіївна, Анна Іванівна, Маша й Ліза.

ЯВА IX

Ті ж, Любов Гордіївна, Анна Іванівна, Маша й Ліза.

Анна Іванівна. Мир чесній компанії!

Разлюляєв. Прошу завітати до нашої хати.

Митя. Наше поважання!.. Милості просимо! Яким побитом?..

Анна Іванівна. А ніяким, просто взяли та й прийшли. Гордій Карпович поїхав, а Пелагея Єгорівна від-

почити лягла, а тепер наша воля... Гуляй до схочу!

Митя. Просимо покірно сідати.

Сідають. Митя сідає навпроти Любові Гордіївни, Разлюляєв ходить.

Анна Іванівна. Надокучило мовчки ото сидіти, горіхи лузати,— ходімо, кажу, дівчата, до хлопців, а дівчатам і любо.

Любов Гордіївна. Що ти видумуєш ото? Ми не думали сюди йти,— це ти вигадала.

Анна Іванівна. Ще б пак! Та ти перша... Відома річ, кому що потрібно, той про те й думає: хлопці про дівчат, а дівчата про хлопців.

Разлюляєв. Ха, ха, ха... Це ви, Анно Іванівно, достеменно говорите.

Любов Гордіївна. От уже ніколи!

Маша (*до Лізи*). Ах, сором який!

Ліза. Це, Анно Іванівно, ви говорите зовсім навпаки.

Анна Іванівна. Ах, ви, скромність! Вже сказала б слівце, та не годиться при хлопцях ото... Сама дівувала, все знаю.

Любов Гордіївна. Дівчина від дівчини різниться.

Маша. Ах, сором який!

Ліза. Що ви говорите, це навіть нам дуже дивно і, можна сказати, ніяково.

Разлюляєв. Ха, ха, ха!..

Анна Іванівна. А про що зараз нагорі розмова була? Хочете, скажу!.. Ну, говорити, чи що? Що, присмирніли!

Разлюляєв. Ха, ха, ха!..

Анна Іванівна. Ти чого рота роззявив? Не про тебе — не бійсь!

Разлюляєв. Хоча й не про мене, проте, може, є, хто й про нас думає. Ми знаємо, що знаємо! (*Пританцьовує*).

Як гусара не любить!
Так робить не гоже!

Анна Іванівна (*підходить до Гусліна*). Що ж ти, бандуристе, коли зо мною оженишся?

Гуслін (*граючи на гітарі*). А ось, коли від Гордія Карповича дозвіл вийде. Куди нам поспішати ото, над нами не капає. (*Киваючи їй головою*). Ходи но сюди, Анно Іванівно, мені треба сказати тобі одно діло.

Вона підходить до нього і сідає біля нього; він їй шепоче на вухо, показуючи на Любов Гордіївну і Митю.

Анна Іванівна. Що ти кажеш?.. Невже?

Гуслін. Це вже напевно так.

Анна Іванівна. Ну, то добре, мовчи! (*Говорять пошепки*).

Любов Гордіївна. Ти, Митя, прийдеш до нас згодом, увечері?

Митя. Прийду.

Разлюляєв. І я прийду. Я дуже танцювати здатний. (*Стає фертом*). Дівчата, полюбіть мене хтонебудь.

Маша. Як вам не соромно! Що це ви таке говорите!

Разлюляєв. Що ж там за важлива річ! Я кажу — полюбіть мене... еге... за мою простоту.

Ліза. Цього не говорять дівчатам. А повинні ви самі дожидатися, щоб вас полюбили.

Разлюляєв. Еге ж, дождешся від вас, якже! (*Танцює*).

Як гусара не любить!

Любов Гордіївна (*глянувши на Митю*). Може, хтонебудь і любить когонебудь, та не скаже: треба самому догадатися.

Ліза. Яка ж дівчина в світі може сказати це?

Маша. Звичайно.

Анна Іванівна (*підходить до них і поглядає то на Любов Гордіївну, то на Митю і заводить*).

А вже як це й видно,
Коли хто кого любить —
Проти милого сідає,
Тяжкенько зітхає.

Маша. Проти кого це приймати треба?

Анна Іванівна. Вже ми знаємо, проти кого.

Разлюляєв. Стривайте, дівчата, я вам пісню заспіваю.

Анна Іванівна. Заспівай, заспівай!

Разлюляєв (*співає спроквола*).

Літав ведмідь попід небом...

Анна Іванівна. А ти гіршої за цю не вмієш?

Ліза. Навіть можна взяти це за насмішку.

Разлюляєв. А коли ця погана, я вам іншої заспіваю; я ж бо веселий. (*Співає*).

Ой, бий в дошку,
Споминай Москву!
Москві хочеться женитися—
Коломну взять.
А Тула регоче,
Та в приданки не хоче!
А гречечка по чотири,
А крупа по сорок,
По гривенику просо,
Ячмінь три копійки просить.
(*Звертаючись до дівчат*).
І овес наниз би ліз—
Та дорогий перевіз.

Бачите, погода яка!

Маша. Це до нас не стосується.

Ліза. Ми борошном не торгуємо.

Анна Іванівна. Та ти чого причепився! Ти ось одгадай загадку. Що воно: кругла—та не дівка; з хвостом—та не миша.

Разлюляєв. Це штука мудрувата!

Анна Іванівна. Отож бо, мудрувата!.. Ось ти й думай! Ну, дівчата, ходімо... (*Дівчата встають і збираються йти*). Хлопці, ходімо.

Гуслін і Разлюляєв збираються.

Митя. А я потім прийду. Я тут приберу дещо.

Анна Іванівна (*поки збираються*).

Звечора дівки,
Звечора красні,
Звечора дівки пиво варили.
До дівчат зайшов,
До красних зайшов,
До дівчат зайшов та незваний гість.

Анна Іванівна за дверима пропускає всіх, крім Любові Гордіївни, зачиняє і не пускає її.

ЯВА X

Митя і Любов Гордіївна.

Любов Гордіївна (*біля дверей*). Облиште, не дурійте.

За дверима дівочий сміх.

Не пускають!.. Ах, які! (*Відходить від дверей*). Пустухи, справді!..

Митя (*подаючи стільця*). Посидьте, Любов Гордіївно, поговоримо хвилиночку. Я дуже радий, бачивши вас у себе.

Любов Гордіївна (*сідає*). Чого тут радіти, я не розумію.

Митя. Та як же!.. Мені дуже приємно бачити від вас таку увагу понад мої для вас заслуги. От уже другий раз я маю щастя...

Любов Гордіївна. Ну, що ж! Прийшла, посиділа й пішла, в цьому важливість не полягає. Я, мабуть, і зараз піду.

Митя. Ах, ні, не йдіть бо!.. Навіщо ж!.. (*Виймає з кишені папір*). Дозвольте мені презентувати вам мій труд... як умію, від душі.

Любов Гордіївна. Це що таке?

Митя. Власне для вас склав вірші.

Любов Гордіївна (*намагаючись приховати радість*). Ще, може, дурниця яканеоудь.. Не варто читати.

Митя. Цього я не можу сказати, тому що як сам я це писав і до того ж не вчившись.

Любов Гордіївна. Прочитай.

Митя. Зараз. (*Сідає біля столу й бере папір*).

Любов Гордіївна (*посувається до нього дуже близько*).

Не квітонька в полі в'яне, не билина,
В'яне, сохне добрий хлопець сиротина.
Полюбив він красну дівчину на горе,
На нещастячко собі та на недолю,
Ой, даремно своє серце хлопець губить,
Що нерівню дівчиноньку хлопець любить.
В темну нічку ясне сонечко не зійде,
Ой, за хлопця красна дівчина не вийде.

Любов Гордіївна (*сидить деякий час замисливщись*). Дай сюди. (*Бере папір і ховає, потім встає*). Я тобі сама напишу.

Митя. Ви?!

Любов Гордіївна. Тільки віршами я не вмію, а так, просто.

Митя. За велике щастя матиму для себе вашу таку ласку. (*Дає папір і перо*). Звольте.

Любов Гордіївна. Шкода тільки, що погано пишу ото. (*Пише*).

Митя хоче заглянути.

Тільки ти не дивись, а то я кину писати й порву.

Митя. Я не буду дивитись. Але ви дозвольте мені на вашу прихильність відповідати тим самим, скільки можу, і написати для вас вірші вдруге.

Любов Гордіївна (*поклавши перо*). Пиши, хай уже. Тільки пальці геть вимазала; якби знала, краще б не писала.

Митя. Будь ласка!

Любов Гордіївна. На, візьми. Тільки ти не смій читати при мені, а прочитай потім, коли я піду. (*Складає папірець і віддає йому; він ховає в кишеню*).

Митя. Буде, як ви бажаєте.

Любов Гордіївна. Прощай!

Митя. До приємного побачення!

Любов Гордіївна йде до дверей; з дверей виходить Любим Карпович.

ЯВА XI

Ті ж і Любим Карпович.

Любов Гордіївна. Ах!

Любим Карпович (*показуючи на Любов Гордіївну*). Стій! Що за людина? По якому документу? За яким ділом? Взять її під сумнів.

Любов Гордіївна. Це ви, дядечку?

Любим Карпович. Я, племінниче! Що, злякалась? Іди, не бійсь! Я не докажчик, а кладу все в ящик, розберу потім, на дозвіллі.

Любов Гордіївна. Прощайте! (*Виходить*).

ЯВА XII

Митя і Любим Карпович.

Любим Карпович. Митя, прийми до себе купенького брата Любима Карпова, сина Торцова.

Митя. Милості просимо.

Любим Карпович (*сідає*). Брат вигнав! А на вулиці в цьому бурнусі не дуже потанцюєш! Морози... водохреща—бррр... І руки ото померзли, і ноги ото заморозив — бррр...

Митя. Погрійтесь, Любиме Карповичу.

Любим Карпович. Ти мене не проженеш, Митя? А то ж замерзну надворі... як собака замерзну.

Митя. Як можна, що ви говорите!..

Любим Карпович. Адже от брат вигнав же. Ну, поки грошики були, тинявся подекуди по теплих місцях, а грошей нема—ніде не пускають. Та й грошей ото було два франки та кілька сантимів! Не великий капітал! Кам'яного дому не збудуєш!.. Маєтку не купиш!.. Що ж треба зробити з цим капіталом? Куди його подіти? Не в ломбард його нести! От я цей капітал взяв та й пропив, розтринькав. Туди йому й дорога!

Митя. Навіщо ж ви п'єте, Любиме Карповичу? Через це ви самі собі ворог!

Любим Карпович. Навіщо п'ю?.. Через дурість! Еге ж, через свою дурість. А ти думаєш, через що?

Митя. То ви краще перестаньте.

Любим Карпович. Не можна перестати: на таку лінію потрапив.

Митя. Яка ж це лінія?

Любим Карпович. А ось слухай ти, жива душа, яка це лінія. Тільки ти слухай, та на вус намотуй. Зостався я після батька, бачиш ти, малий малесенький, як коломенська верства, років двадцяти нетяма. В голові ото, як на порожньому горищі, вітер так і віє! Поділились ми з братом: собі він взяв заведене діло, а мені дав грішми та білетами, та векселями. Ну, вже як він там поділив—не наше діло, бог йому суддя. От я й поїхав у Москву по білетах гроші одержувати. Не можна не їхати! Треба на людей подивитись, себе показати, високого тону набратися. Знов же, я такий прекрасний молодий чоловік, а ще світу не бачив, в частному домі[1] не заночовував. Треба до всього дійти! Перше діло, одягся франтом, знай, мовляв, наших! Тобто такого дурня строю, що навдивовижу! Одразу, звичайно, по трактирах... Шпілен зі полька, дайте ще пляшечку якнайхолоднішу. Приятелів, друзів завелося, хоч греблю гати! По театрах їздив...

Митя. Адже це, мабуть, Любиме Карповичу, дуже гарно в театрі виставляють?

Любим Карпович. Я все трагедію ходив дивитись, дуже любив, тільки не бачив нічого до пуття, і не

[1] Частний дім — місце ув'язнення при міській поліції.

пам'ятаю нічого, тому що більше все п'яний. (*Встає*). „Пий під ножем Прокопа Ляпунова!“ [1] (*Сідає*). Таким ото побитом грошенята всі я розвіяв; що зосталось, повірив приятелеві Африканові Коршунову на божбу та на чесне слово; з ним же я пив та гуляв, він же на все безпутство призвідник, головний затиральник з бражного [2], він же мене й обшахрував, вивів на свіжу воду. І сів я, як рак на мілині: випити ні на що, а випити ото хочеться. Що його робити? Куди бігти, нудьгу подіти? Продав одяг, всі свої модні речі, взяв паперовими, розміняв на срібло, на мідні, а там тільки пшик, та й по всьому.

Митя. Як же ви жили, Любиме Карповичу?

Любим Карпович. Як жив? Не дай боже лихому татаринові. Жив у просторій квартирі, між небом і землею, ні з боків, ні зверху нема нічого. Людей соромно, од світу ховаєшся; а вийти на світ божий треба: їсти нічого. Ідеш вулицею, всі на тебе дивляться... Всі бачили, які я штуки виробляв, а тепер іду обірваний та обсмиканий, не голений... Покивають головами та й геть підуть. Стидовище, стидовище, стидовище! (*Сидить, звісивши голову*). Є ремество хороше, комерція вигідна—красти. Та не придатний я до цього діла—совість є, знов же й страшно: ніхто цієї промисловості не схвалює.

Митя. Останнє діло!

Любим Карпович. Кажуть, в інших землях за це по талеру платять, а в нас добрі люди по потилиці дають. Ні, брат, красти погано... Це штука стара, її кинути пора... Алеж голод не жартує, щонебудь треба робити! Став я по городу штукарем ходити, по копійочці збирати, блазня з себе вдавати, примовки розказувати, артикули всякі витворяти. Бувало, тремтиш від раннього ранку в місті, денебудь за рогом від людей ховаєшся, та дожидаєш купців. Як приїде, особливо хтось багатший, вискочиш, утнеш коліно, ну, й дасть, хто п'ятака, хто гривеника. Що назбираєш, тим і дихаєш день ото, тим і проживаєш.

Митя. Ви б краще, Любиме Карповичу, до брата їхали, ніж отак жити.

Любим Карпович. Не можна, втягся. Ех, Митя, потрапиш на цю зарубину—не швидко зіскочиш. Та ти не перебивай, твоє слово потім. Ну, от, слухай! Простудився я в місті—зима того була холодна, а я осьу цьому пальтишку форсував, в кулаки подував, з ноги на ногу перескакував. Одвезли мене добрі люди в лікарню. Як став я видужувати та до розуму приходити, хмелю ото нема в голові—страх мене опав, жахливість на мене найшла!.. Як я жив? Що я за діла робив? Почав я нудьгувати, але так нудьгувати, що, здається, померти краще. Так уже й намірився, коли зовсім видужаю, то сходити богу помолитися та йти до брата, хай візьме мене хоч за двірника. Так і зробив. Бух йому в ноги!.. Будь, кажу, замість батька! Жив так і так, тепер хочу за розум взятися! А ти знаєш, як брат мене прийняв? Йому, бачиш, соромно, що в нього брат такий. А ти підтримай мене, кажу йому,—підправ, приголуб, я людина буду. Так ні, каже,—куди я тебе подіну. До мене гості хороші їздять, купці багаті, дворячи; ти, каже, з мене голову здіймеш. Як на мої почуття й поняття, мені б зовсім, каже, не в цьому роду родитися. Я, бачиш, каже, як живу: хто може помітити, що в нас батенько мужик був? З мене, каже, і цього сорому досить, а то ще й тебе на шию накинути. Прибив він мене, як громом! Від цих ото слів я знов став запивати потроху. Ну, та, я думаю, бог з ним, у нього оця ось кістка дуже товста. (*Показує на лоб*). Йому, дурневі, наука потрібна. Нам, дурням, не на добро багатство, воно нас псує. З грішми треба поводитись уміючи. (*Дрімає*). Митя, я полежу в тебе, мені поспати хочеться.

Митя. Приляжте, Любиме Карповичу.

Любим Карпович (*встає*). Митя, ти мені грошей не давай... тобто, багато не давай, а трошки дай. Я ось

---

[1] Цитата з драми Кукольника „Князь Михайло Васильович Скопін-Шуйський“.

[2] Затиральник з бражного—той, хто затірку ставить, чи затирає квас, пиво, робітник на винокурному заводі. Тут в значенні: той, хто втягав у п'янство.

посплю, та піду погрітися трохи, розумієш?.. Тільки я трохи... ані-ні!.. Годі дуріти.

Митя *(виймає гроші)*. Ось, звольте, скільки вам треба.

Любим Карпович *(бере)*. Гривеника треба. Тут усе срібло, мені срібла не треба. Ти дай мені ще семитку[1], ото й буде в самий такт. *(Митя дає)* От і досить. Добра ти душа, Митя! *(Лягає)*. Брат не вміє цінити тебе. Ну, та я йому штуку зроблю. Дурням багатство—зло! Дай розумному чоловікові грошей, він діло зробить. Я попоходив по Москві, я все бачив, усе... Велику науку пройшов! А дурневі краще грошей не давай, а то він забундючиться... фу, фу, фу, трр... от як брат, та от як я, тварина... *(Напівсонним голосом)*. Митя, я ночувати до тебе прийду.

Митя. Приходьте. Тепер контора порожня... свята...

Любим Карпович *(засинаючи)*. А я братові смішну штуку зроблю. *(Засинає)*.

Митя *(підійшовши до дверей, виймає листа з кишені)*. Що то тут? Боюсь!.. Руки тремтять!.. Ну, вже, що буде, те й буде—прочитаю. *(Читає)*. „І я тебе люблю. Любов Торцова". *(Хапає себе за голову і вибігає)*.

ДІЯ ДРУГА

Вітальня в домі Торцова. Коло задньої стіни диван, перед диваном круглий стіл і шість крісел, по троє з боків; у лівому кутку двері; на стінах по дзеркалу і під ними маленькі столики; в кожній боковій стіні двері, двері в задній стіні, в кутку. На сцені темно; з лівих дверей світло.

ЯВА І

Любов Гордіївна і Анна Іванівна входять з дверей освітлених.

Анна Іванівна. Що ж це вони не йдуть, соколи ото наші?.. Чи не піти по них?

Любов Гордіївна. Ні, не треба. А то, хай уже, піди. *(Обіймає її)*. Піди но, Аннушко.

Анна Іванівна. Що, видно, защеміло серденько?

Любов Гордіївна. Ах, Аннушко, як я його люблю, якби ти знала!..

Анна Іванівна. А ти, дівко, люби, та розуму не втрачай. Не давай приводу, щоб не було огляду. Подивись перше гарненько, який хлопець ото.

Любов Гордіївна. Хлопець ото хороший... Дуже він мені до серця, такий тихий та сиротливий.

Анна Іванівна. Ну, а коли хороший, то люби, тобі ближче знати. Я ж так кажу, для прикладу. Хіба мало нашої сестри через них плачуть. Чи довго до гріха, не спитавшись ото ума-розуму.

Любов Гордіївна. Що наша любов? Як билинка в полі:—не розквітне до пуття та й зблякне.

Анна Іванівна. Зажди но, дівчино, наче хтось іде. Чи не він? Я піду, а ти підожди, може це й він... Поговорите по душі. *(Виходить)*.

Входить Митя.

ЯВА ІІ

Любов Гордіївна і Митя.

Любов Гордіївна. Хто там?

Митя. Я: Митя.

Любов Гордіївна. Чого ж ти так довго не йшов?

Митя. Мене затримали. *(Підходить)*. Любов Гордіївно, ви самі?

Любов Гордіївна. Сама. А що?

Митя. Любов Гордіївно, як дозволите розуміти вашу записку, чи на правду, чи на жарт? *(Любов Гордіївна мовчить)*. Скажіть, Любов Гордіївно! Я теперечки перебуваю в такому сумніві, що не можу цього вам висловити. Становище моє у вашому домі вам відоме: від усякого залежний, від Гордія Карповича я, можна сказати, зневажений зовсім; у мене тільки й було одно почуття, що до вас; коли ж від вас я буду прийнятий на посміх, виходить, краще мені не жити на світі. Це ви повірте душі моїй. Я вам істину кажу.

Любов Гордіївна. Ні, Митенько, я тобі на правду написала, а не жарт. А ти мене любиш?

[1] Семитка—мідна монета вартістю 2 копійки.

Митя. Звичайно, Любов Гордіївно, я не вмію вам всього висловити, що почуваю; але хоча дозвольте тим запевнити, що я маю в себе серце, а не камінь. Ви можете мою любов бачити з усього.

Любов Гордіївна. А я думала, що ти любиш Анну Іванівну.

Митя. Це неправда.

Любов Гордіївна. Справді, мені так сказали.

Митя. Якби це була правда, значить, що я за чоловік після того? Чи можу я сказати словами те, чого серце не почуває! А я вважаю так, що це безчесно. Я того, може, й не вартий, що ви до мене увагу маєте, а не те, щоб вас обманути.

Любов Гордіївна. Вам не можна вірити: всі мужчини на світі обманники.

Митя. Нехай же вони обманники, але тільки не я.

Любов Гордіївна. Звідки знать! Може, і ти обманюеш, хочеш посміх з мене зробити.

Митя. Легше б мені, здається, вмерти на цьому місці, ніж чути від вас такі слова! (*Одвертається*).

Любов Гордіївна. Ні, Митя, я навмисне. Я знаю, що ти мене любиш; мені тільки так хотілось пожартувати з тобою. (*Митя мовчить*). Митенько, Митю... Чого ж ти мовчиш? Ти розсердився на мене? Я ж кажу тобі, що жартую, Митя! Та ну ж, скажи щонебудь. (*Бере його за руку*).

Митя. Ех, Любов Гордіївно, не жарти в мене на думці! Не такий я чоловік!

Любов Гордіївна. Та не сердься.

Митя. Ти, коли любиш, ці жарти облиш! Не до речі вони. Ех, пропадай моя голова! (*Обіймає її*). Хіба що силою візьмуть, своєю волею не віддам. Я за тебе, Любо, душу покладу!

Любов Гордіївна (*пригортається до нього*). Митенько, як же нам ото бути тепер?

Митя. Як бути? Не на те ж ми злюбилися, щоб розлучатися.

Любов Гордіївна. А ну, як мене та засватають за когонебудь?

Митя. А ось що, Любо:— одно слово — треба йти завтра до Гордія Карповича нам разом, та в ноги йому. Так і так, мовляв, на все ваша воля, а нам одному без одного не жити. Та вже коли любиш друга, то забудь про гордість!

Любов Гордіївна. Яка гордість, Митенько! Чи до гордості тепер! Ти, Митенько, не сердься на мене, не згадуй моїх попередніх слів: то тільки дівоцька дурість була сама, я винюся перед тобою! Не жарти з тобою жартувати, а приголубити б мені тебе, бідного, треба було. (*Припадає йому на груди*). А що, як батенько та не захоче нашого щастя — що тоді?

Митя. Нащо задумувати наперед, там як бог дасть. Не знаю, як тобі, а мені без тебе життя не життя!

Мовчанка.

Любов Гордіївна. Іде хтось!.. Іди, голубчику, потихеньку, а я потім прийду.

Митя тихо виходить; Орина входить з свічкою. Любов Гордіївна іде їй назустріч.

ЯВА III

Орина, Любов Гордіївна і потім Єгорушка.

Орина. Ну тебе! Перелякала зовсім. Що ти тут робиш? Матінка там шукає тебе, а ти ось де. Чогось то в потемках бродиш. Ач ти, скромниця, несміяна царівна. (*Любов Гордіївна виходить*). А й справді, чи не було тут когось з нею? (*Дивиться по кутках*). І я ото дурепа, на кого подумала! (*Запалює свічки*). Адже бач гріх ото який трапиться на старості літ. (*Єгорушка входить*). Піди, Єгорушко, поклич сусідських дівчат. Скажи, мовляв, Пелагея Єгорівна наказали кликати пісень співати.

Єгорушка. Ой! Що ти, Оринушко, матінко? (*Танцює*).

Орина. Чого ж ти радий ото, дурний?

Єгорушка. Ще б не радіти, такі веселощі! Ай, яй, яй!.. (*Скаче*).

Орина. Ще, може, ряжені будуть; молодці вирядитись хотіли.

Єгорушка. Ай, помру! Батеньку, помру!

Орина. Та чого ти, непосидько?

Єгорушка. Та зо сміху помру; смішливий я дуже, бабуню!

Орина. А ти й сам вирядись.

Єгорушка. Виряджусь, виряджусь! Ай, батеньку, ай, яй, яй...

Орина. Та ти біжи скоріш за дівками ото.

Єгорушка. Всекунт! (*Виходить*).

Входить Пелагея Єгорівна.

ЯВА IV

Орина і Пелагея Єгорівна.

Пелагея Єгорівна. Оринушко, чи послала ти по дівчат ото?

Орина. Послала, матінко.

Пелагея Єгорівна. То ж то. Нехай поспівають з нашими ото, Любушку з гостями потішать. Доги й веселитись ото, поки молоді... еге; звісно, діло дівоче, під замком та під замком, світу не бачать... Ну, а тепер їх свято... еге, вже хай собі, хай собі!

Орина. Що ж, матінко, що ж! Нехай собі, що ж!

Пелагея Єгорівна. Та мадерки, Оринушко, мадерки ото... старшим которим; ну, а молодим пряничків, цукерочків, там що знаєш... еге! Сама вже, сама вже догадайся. Та мадерки ото, Оринушко, не забудь.

Орина. Знаю, матінко, знаю. Вже всього буде достатком. Зараз, матінко, зараз.

Пелагея Єгорівна. Та молодцям ото закусочки.

Орина. Все, все, матінко, буде. Вже ти не турбуйся, ти піди до гостей, а я вже все з приємністю зроблю. (*Виходить*).

Пелагея Єгорівна (*підійшовши до дверей*). Дівчата, молодці, ідіть сюди, тут просторніше та видніше.

Входять: Любов Гордіївна, Маша, Ліза, Анна Іванівна, Разлюляєв, Митя, Гуслін і дві гості, 1 і 2.

ЯВА V

Пелагея Єгорівна, Любов Гордіївна, Маша, Ліза; Анна Іванівна, Разлюляєв, Митя, Гуслін і дві гості старухи, 1 і 2.

Пелагея Єгорівна (*до старух*). А ми ось тут посідаємо. (*Сідає на дивані, старухи біля неї*).

Анна Іванівна і Гуслін сідають на стільцях і говорять тихо; Митя стоїть біля них; Маша, Любов Гордіївна й Ліза ходять по залі, обнявшись; Разлюляєв ходить за ними.

Подивимось на них, хай собі гуляють.

Ліза. Я кажу: уявіть, мамуню, він не має ніякої політики в розмові, і навіть такі слова говорить, що зовсім непочтиво.

Разлюляєв. Це чи не в наш город?

Ліза. Не про вас мова; ваше діло стороннє. (*Продовжує*). Але за що ж, мамуню, я повинна його любити?.. (*Говорить пошепки*).

Пелагея Єгорівна. Я, матінко, люблю по-давньому, по-давньому... еге, по-нашому, по-руському. Ось муж у мене не любить, що поробиш, характером такий удався. А я люблю, я весела... еге... щоб пригостити, та щоб мені пісень співали... еге, в рідню в свою: у нас увесь рід веселий... співаки.

1 гостя. Як я подивлюсь, матінко, Пелагее Єгорівно, нема таких веселощів, як колись, як ми ото були молоді.

2 гостя. Нема, нема.

Пелагея Єгорівна. Я молодою ото була перша вигадниця — і поспівати, і потанцювати — вже мене вистачить... та... скільки пісень знала! Вже тепер таких і не співають.

1 гостя. Ні, не співають, все нові пішли.

2 гостя. Так, так, згадаєш старовину ото.

Пелагея Єгорівна. Яшенько, заспівай но якоїсь пісеньки старенької.

Гуслін бере гітару.

Разлюляєв (*до дівчат*). Виходить, вже мені й не дожидатися; видно, од вас ніякого толку не буде.

Ліза. Якого вам толку, я не розумію?

Маша. Аж смішно чути.

Разлюляєв. Еге, вам смішно, а мені ого як? Завіщо, справді, не любите?

Любов Гордіївна. Сядемо.

Сідають.

Гуслін (*співає*).

За річкою, за бистрою
Чотири двори;
А в чотирьох у двориках
Чотири куми.
Ви, кумоньки, голубоньки,
Подружки мої,

Кумайтеся, любітеся,
Любіть і мене.
Ой, вийдіть ви в зелений сад —
Візьміть і мене;
Ви будете квітки рвати —
Зірвіть і мені;
Ви будете вінки плести —
Сплетіть і мені;
Підете на річеньку —
Візьміть і мене,
Ви будете вінки пускать —
Пустіть ви і мій.
Ой, всі вінки поверх води,
А мій потонув;
Ой, всі милі вернулися,
А мій не вернувсь.

Орина (*входить з пляшками, склянками і дівчина з закусками*). Ось, матінко, я принесла.

Пелагея Єгорівна (*до дівчини*). Почастуй панночок ото. (*Дівчина обносить дівчат, ставить піднос на стіл і виходить*). Орино, а вино ото ти дай сюди. Та налий, налий мадери ото, мадери... Веселіше буде. Що ж, нічого, вип'ємо. Нас не осудять — ми старухи, еге... (*П'ють*). Аннушко, ходи випий винця. Вип'єш, чи що?

Анна Іванівна. Ото, чому ж не випити! Як кажуть, без людей не пий дуже, а при людях то й байдуже. (*Підходить до Пелагеї Єгорівни, п'є і розмовляє потихеньку*).

Орина. Молодці, що ж ви пословіли?

Митя. Я не п'ю.

Разлюляєв. Можна! (*Підходить з Гусліним і п'є, потім, підхопивши Орину*). Ну бо, згадаймо старовину! (*Співає*).

Ех, згадав я старовину
Про Яремy, про Хому...

Орина. Відчепися, шибенику, поламав усю.

Разлюляєв (*співає*).

Ах, віжки у Калузі,
Хомут у Тарусі,
Сани на підрізах,
Сами собі їдуть.

Дівчата сміються.

Орина. Відчепись, кажу!.. Ну тебе зовсім! (*Виходить*).

Анна Іванівна. Та ти чого старуху ото смикаєш, давай зо мною.

Разлюляєв. Ну, давай! Грай, Яша!

Яша грає, вони танцюють.

1 гостя. Весела молодичка ото.

Пелагея Єгорівна. Весела, весела.

Разлюляєв (*тупнувши ногою*). У нас ось як! (*Перестає танцювати*).

Єгорушка (*входить*). Дівчата прийшли.

Пелагея Єгорівна. Ну, клич їх. (*Єгорушка виходить; дівчата входять; Орина приносить блюдо і накриває*). Сідайте но, сідайте та заспівайте підблюдних, я їх дуже люблю.

Любов Гордіївна, Маша, Ліза і Анна Іванівна здіймають персні і кладуть на блюдо; дівчата заспівують:

Сій, мамо, борошно,
Печи пироги.
Слава!
В тебе будуть гості,
В мене женихи.
Слава!
В тебе будуть в постолах,
В мене у чоботях.
Слава!
Кому пісня,
Тому добро.
Слава!
Кому вийметься —
Тому збудеться.
Слава!

Разлюляєв засукує рукав, виймає перстень, віддає Любові Гордіївні.

Пелагея Єгорівна. Пора вже, пора.

Дівчата (*заспівують*).

Сидить горобець
На Біло-городі.
Слава!
На Біло-городі,
На високій стіні.
Слава!
Глянув горобець
На чужу сторону.
Слава!
Кому вийметься —
Тому збудеться.
Слава!

Орина (*входить*). Ряжені прийшли; скажете пустити?

Пелагея Єгорівна. Що ж, пусти, нехай потанцюють. А ви, дівчата, потім поспіваєте.

ЯВА VI

Ті ж і ряжені: дід з балалайкою або з гітарою, водій з ведмедем і козою, Єгорушка з патокою.

Дід (*кланяється*). Всій честній бесіді поклін.

Водій. Кланяйся, Мишко.

Ведмідь кланяється.

Дід. Дозвольте поспівати, потанцювати, розвеселити, свої старі кісточки потрусити.

Пелагея Єгорівна. Що ж, нічого, потанцюйте. Почастуй їх, Оринушко, винцем.

Орина підносить вино; дехто п'є.

Дід. Дякуємо покірно за ласкаве слово та за частування. (*Починає співати*).

Що вже наші молодці,
Хоч і голі, та удалі!
Вони сукна тчуть
На дванадцять рук.
Вони сукна переткали
Всім жупанів нашивали.
Не жупани нам хороші,
А були б в кишені гроші.
Карбованці в гаманцях
Не дають спать молодцям;
Мідні грошики бряжчать —
До коршми іти велять.
Ой, шинкарю, шинкаренку,
Відчиняй шинок скоренько:
Будем пити ще й гуляти,
Чарки повні наливати,
Жупан новий пропивати.

Відходить набік.

Єгорушка (*танцює з патокою*).

Ой, патока, патка,
Варена, солодка!
Зима, зимонька, зима,
Холодна дуже була!
Сніговійниця,
Заметільниця —
Всі доріжки замети,
До милої не пройти.
Ой, патока, патка,
Варена, солодка!
Сидить моя жінка,
Як та перепілка!
Я за те її люблю,
За те поважаю,
Що чепурно ходить,
Весело гуляє.

Кланяється.

1 гостя. Ач ти, який молодець! га!

Пелагея Єгорівна. Що ж, матінко, по дитинству, як уміє. Адже дитина ще. Ходи сюди, Єгорушко. На тобі пряничка... (*Єгорушка кланяється і виходить*). Еге... дитина ще, що з нього правити.

Водій водить ведмедя; коза танцює.

Ой, у нас козел
Та й розумний був:
Сам воду носив,
Сам кашу варив —
Діда з бабою кормив.
Ой, пішов наш козел
Та й у темний ліс,
Зустрічають козла
Аж сім вовків.
Ой, один з вовків
Та й голодний був,
Він три роки ходив,
Все козлятини просив.

Водій (*до ведмедя*). Проси вина, поминати козла.

Ведмідь кланяється.

Пелагея Єгорівна. Оринушко, почастуй ряжених.

Орина підносить; вони п'ють і кланяються.

Водій. Ану бо, Мишка, потіш чесне панство. А як красні дівиці, молоді молодиці біляться, рум'яняться, на молодців поглядають, женихів виглядають? (*Ведмідь маніриться*). А як стара бабуня на роботу йде, згорбившись, скорчившись, прибила її старість, здолала її древність? (*Ведмідь маніриться*). Ну, поклонись тепер чесному панству.

Відходять; дід грає на гітарі; інші ряжені танцюють; всі з них сміються; Гуслін і Митя стоять біля Любові Гордіївни; Митя шепоче їй щось і цілує; Разлюляєв підходить.

Разлюляєв. А ти оце що робиш?

Митя. А тобі яке діло?

Разлюляєв. Ось я Пелагеї Єгорівні скажу, почекай!

Митя. Ти мені піскни тільки!

Гуслін (*насідає на нього*). Ти дивись мені! Нам же разом іти звідси; діло ото нічне, а переулок ото у вас глухий,— так ти пам'ятай це!

Разлюляєв. Чого ви причепились? До чого? Я женитися хочу з нею, хочу свататись. Що, із'їли? Еге, женюся!

Митя. Побачим.

Разлюляєв. Може, за тебе, чи що, віддадуть? Якже, наставляй кишеню ото... А в нас грошей багато!..

Орина. Дивись ти, галас який!.. Облиште ви! Наче хтось стукає!.. (*Всі прислухаються*). Так і є... стукають.

Пелагея Єгорівна. Відчини піди.

Орина (*виходить, потім повертається*). Сам приїхав!

Всі встають.

ЯВА VII

Ті ж, Гордій Карпович і Коршунов.

Гордій Карпович (*до ряжених*). Це що за наволоч?.. Геть! (*До жінки*). Жінко! Пелагеє Єгорівно! Приймай гостя. (*Тихо*). Зарізала ти мене!

Пелагея Єгорівна. Милості просимо, Африкане Савовичу, милості просимо.

Коршунов. Здрастуйте, Пелагеє Єгорівно... Хе, хе, хе!.. Та у вас веселощі! От як ми вчасно потрапили.

Пелагея Єгорівна. А я оце з дівчатами... Еге, я все з дівчатами. Що ж, святки: дочку потішити хочеться.

Гордій Карпович. Милості просимо, Африкане Савовичу, без церемонії. (*Африкан Савович сідає в крісло до столу. До жінки*). Жени дівок ото геть.

Коршунов. За що їх гнати? Хто ж дівчат гонить... Хе, хе, хе... Вони поспівають, а ми послухаємо та подивимося на них, та ще грошей дамо, а не те, щоб гнати.

Гордій Карпович. Як ти зволиш, Африкане Савовичу! Мені тільки ніяково перед тобою! Але ти не роби висновків про нашу неосвіченість — ото все жінка. Ніяк не можу вбити їй в голову! (*До жінки*). Скільки разів говорив я тобі:—хочеш зробити у себе вечірку, поклич музикантів, щоб це було по всій формі. Здається, тобі ні в чому відмови нема.

Пелагея Єгорівна. Ну вже, куди нам музикантів... старухам. Це вже ви забавляйтеся.

Гордій Карпович. Ось які у них поняття про життя! Навіть, я думаю, тобі смішно слухати.

Пелагея Єгорівна. Та що поняття, поняття! Ти б ось краще почастував гостя. Чи не зволите, Африкане Савовичу, винця з нами, з старухами? (*Наливає мадери*).

Гордій Карпович (*строго*). Жінко! З глузду ти з'їхала, справді? Не бачив Африкан Савович твоєї мадери ото! Шампанського звели подати... півдюжини... та проворніше. Та звели засвітити свічки у вітальні, де нову небель поставлено. То зовсім інший ефект буде.

Пелагея Єгорівна. Зараз сама все зроблю. (*Встає*). Оринушко, ходім. Пробачте, сусідоньки.

1 гостя. Е, матінко, і ми з тобою підемо. Вже нам і по домівках пора.

2 гостя. Пора, пора! Ночі темні, собаки по переулках лихі.

1 гостя. Ох, лихі, лихі!..

Кланяються й виходять.

ЯВА VIII

Гордій Карпович, Коршунов, Любов Гордіївна, Анна Іванівна, Маша, Ліза, Митя, Гуслін і Разлюляєв.

Коршунов. Ходімо до панночок. Де це ти таких красунь добрав?.. Хе! (*Підходить до Любові Гордіївни*). Здрастуйте, Любов Гордіївно, красавице ви моя!..

Любов Гордіївна кланяється.

Прийміть мене до своєї компанії.

Любов Гордіївна. Ми нікого від себе не женемо.

Анна Іванівна. Сідайте, то гості будете.

Коршунов. Сухо приймаєте старичка. Ниньки дні святкові і поцілуватися, вважай, можна.

Анна Іванівна. Навіщо ці ніжності заводити?

Коршунов. Гордію Карповичу, можна з дочкою поцілуватися? А я признатися... хе, хе... до цього охочий. Та ж і хто не любить!.. Хе, хе...

Гордій Карпович. Зроби ласку, без церемонії.

Коршунов. Поцілуймося, панночко.

Любов Гордіївна. Якщо батенько зволять... (*Цілуються*).

Коршунов. Ну, та вже зо всіма за порядком.

Анна Іванівна. Я, нехай уже! Я не гордовита.

Маша. Ах, сором який!..

Ліза. Ну вже, нічого сказати, велика приємність!

Гордій Карпович (*підходячи до Мити*). Ти чого? Хіба тут тобі місце? Залетіла ворона у високі хороми!

Митя, Гуслін і Разлюляев виходять.

ЯВА IX

Гордій Карпович, Коршунов, Любов Гордіївна, Анна Іванівна, Маша, Ліза і дівчата.

Коршунов (*сідаючи біля Любові Гордіївни*). Я, Любов Гордіївно, не по вас: ви мене й поцілувати не хотіли, хе, хе, хе, а я вам подаруночок приніс.

Любов Гордіївна. Даремно турбувались.

Коршунов. Ось я вам бриліантика привіз, хе, хе... (*Віддає*).

Любов Гордіївна. Це сережки. Покірно вам дякую.

Анна Іванівна. Покажи но.

Маша. Але це чарівно!

Ліза. І з великим смаком!

Коршунов. Дайте мені вашу ручку ото. (*Бере й цілує*). Я ж вас дуже люблю, хе, хе, хе; дуже люблю; а ви ж мене, мабуть, не любите, га?

Любов Гордіївна. За що ж мені вас не любити?

Коршунов. За що! Іншого любите когонебудь, ось за що. А ви мене полюбіть, я чоловік хороший, веселий, хе, хе, хе...

Любов Гордіївна. Я не знаю, що ви говорите.

Коршунов. Я кажу: полюбіть мене. Чого ж, я ще не старий... (*Дивиться на неї*). Чи старуватий? хе, хе, хе... Ну, що ж, не біда. Зате будете в золоті ходити. У мене бо грошей ото нема, я чоловік бідний... Так якихось там сот з п'ять тисяч... хе, хе, хе, сріблом!.. (*Бере за руку*).

Любов Гордіївна (*встаючи*). Не треба мені ваших грошей.

Гордій Карпович. Любов, куди ти?

Любов Гордіївна. Я до матінки.

Гордій Карпович. Зостанься; вона сюди прийде.

Любов Гордіївна сідає.

Коршунов. Не хочете із стариком ото посидіти. Дайте мені ручку, панночко, я поцілую.

Любов Гордіївна (*дає руку*). Ах, боже мій!

Коршунов. А ручка ото яка! хе, хе, хе... бархатна! (*Гладить своєю рукою і потім надіває бриліантовий перстень*).

Любов Гордіївна (*звільняючи руку*). Ах, облиште мене, не треба мені, не треба.

Коршунов. Нічого, мені це не збиток, може не розорить.

Любов Гордіївна. Та мені ото не треба. Даруйте, кому хочете. (*Скидає і віддає*).

Коршунов. Дають, то назад не беруть... хе, хе, хе.

Входять: Пелагея Єгорівна, за нею Орина і Єгорушка з вином і склянками.

ЯВА X

Ті ж і Пелагея Єгорівна, Орина і Єгорушка.

Гордій Карпович. Ходім но, вип'ємо.

Коршунов. Ну, Гордію Карповичу, частуй, а ви, дівчата, величайте мене, я шану люблю.

Пелагея Єгорівна. Дівчата, звеличайте.

Гордій Карпович (*відкорковує, наливає і підносить*). Дорогому гостеві, Африкану Савовичу. Кланяйся, жінко!

Пелагея Єгорівна. Будьте ласкаві, Африкане Савовичу, просимо покірно.

Коршунов бере.

Гордій Карпович (*бере склянку*). Жінко, випий.

Пелагея Єгорівна. Ох, не люблю я щось цього вина ото... ну, та вже вип'ю скляночку.

Дівчата (*співають*).

А хто у нас холостий,
А хто нежонатий?

Африкан от холостий,
Савич нежонатий.
На коня сідає,
Під ним коник грає,
На луги з'їжджає —
Луги зеленіють,
Квіти розквітають.

Коршунов (*сідаючи біля Любові Гордіївни*). Оце гарно, це я люблю. Ну бо, підійди сюди котранебудь. (*Дівчина підходить, він її тріпає по щоці*). Ач ти, бистроока яка. Адже вам, дівчатам, мабуть, багато треба на білило на біле, на рум'яна на червоні... хе, хе, хе... а в мене грошей нема, в боргу буду... хе, хе, хе... Тримай фартуха. (*Сипле їй гроші, дрібні; дівчина кланяється і відходить*). Ну, що ж, Гордію Карповичу, скажи жінці ото, чого ми приїхали.

Гордій Карпович. Я тобі, жінко, давно говорив, що мені в тутешньому місті жити набридло, бо на кожному кроці тут можеш ти бачити як є саме неуцтво і неосвіченість. Задля того я хочу переїхати звідси в Москву. А в нас там буде не чужий чоловік,— буде зятьок Африкан Савович.

Пелагея Єгорівна. Ах, ах, що ви?

Коршунов. А вже ми, Пелагеє Єгорівно, по руках ударили... чого ви так злякалися, я її не зжім.

Пелагея Єгорівна. Ах, ах, батечку! (*Хапає дочку*). Моя дочка! Не віддам!

Гордій Карпович. Жінко!

Пелагея Єгорівна. Батечку, Гордію Карповичу, не жартуй з материнським серцем!.. Облиш... Змлоїв моє серце.

Гордій Карпович. Жінко, ти мене знаєш! Ти, Африкане Савовичу, не турбуйся: в мене сказано — зроблено.

Коршунов. Обіцяв, то держися слова. (*Встає, підходить до дівчат і говорить з ними тихо*).

Любов Гордіївна (*підходить до батька*). Батеньку! Я з твоєї волі ні на крок не вийду. Пожалій ти мене, бідну, не занапащай моєї молодості!..

Гордій Карпович. Ти, дурна, сама не розумієш свого щастя. В Москві будеш по-панськи жити, в каретах будеш їздити. Одно діло — ти будеш жити на видноті, а не в отакій глушині; а друге діло — я так наказую.

Любов Гордіївна. Я наказу твого не смію не слухатися. Батеньку! (*Кланяється в ноги*). Не бажай ти мого нещастя на все моє життя!.. Передумай, батеньку!.. Що хочеш мене присилуй, тільки не примушуй ти мене проти серця заміж іти за нелюбого!..

Гордій Карпович. Я свого слова назад не беру. (*Встає*).

Любов Гордіївна. Твоя воля, батеньку! (*Кланяється і відходить до матері*).

Коршунов. От і ділу кінець! Ну бо, дівчата, весільної.

Дівчата (*співають*).

Ой, та зблякнуть усі квітоньки.
в саду,
Ой, зів'януть лазурові в зеленім,
Мій миленький, червоненький
без мене.
Вставай но ти, матінко, раненько,
Поливай всі квітоньки частенько,
Вечірніми, ранніми зорями,
Ще й своїми гарячими сльозами.

Любов Гордіївна. Не тої, не тої, заспівайте іншої.

Гордій Карпович. Ходімо, Африкане Савовичу, у вітальню. Жінко! Приходьте всі туди.

Любов Гордіївна. Куди мені подітись ото!..

Гордій Карпович. Орино, перенеси вино.

Орина. Ох, зажди, не до тебе мені. Дитинко ти моя!.. Дівоньки, голубоньки, ось якої заспіваймо. (*Співає*).

Ти, рідная моя матінко!
Вдень ти моя жалібниченько,
Вночі слізна богомольнице,
Віковічная печальнице!
Видивись ти очі яснії,
На свою на дочку дивлячись,
На свою на доньку любую.
У останній час, в останнішній!

Любов Гордіївна. В останнішній.

Поки співають цієї пісні, Гордій Карпович і Коршунов виходять; Любов Гордіївна в обіймах матері; подруги оточують її.

ДІЯ ТРЕТЯ

Невелика кімната в домі Торцова, заставлена різноманітними шафами, скринями й етажерками з посудом і сріблом; мебель — дивани, крісла, столи, все дуже розкішне і поставлене тісно. Загалом, ця кімната становить щось наче кабінет хазяйки, з якого вона керує всім домом і в якому вона приймає своїх гостей запросто. Одні двері до зали, де обідають гості, другі до внутрішніх кімнат.

ЯВА І

Орина сидить на стільці біля дверей до зали; біля неї кілька дівчат і жінок.

Орина (*показуючи в залу*). Не ждали, матінко, не сподівалися!— Налетів яструбом, як сніг на голову, вирвав нашу лебідоньку із гуртка лебединого, від батечка, від матінки, від рідних,— від подружечок. Не встигли й опам'ятатися! Вже й що ото на білому світі робиться! Люди ниньки пішли злі-обманливі, лукаві-підлесливі. Обдурив Гордія Карповича то тим, то іншим, наче туманом яким, а той ото, на старість, та поласився на його багатирство! Красу ото нашу писану та за старого, за осоружного й заручили. Он вона, моя голубонька, сидить — на світ не дивиться. Ох, тяжко мені! Чи на те я тебе вигляділа та виняньчила, на своїх руках виносила, як пташку яку в клочаночці берегла!.. А ще недавнечко ми з нею так ото розгомонілися. Не віддамо, кажу, тебе, дитиночко, за простого чоловіка; хіба який королевич з чужих земель наїде, та біля воріт в трубу затрубить. А от і не сталося по-нашому. Он він, розлучник ото наш, сидить, товстий та губатий! Ач, на неї поглядає та посміхається — любо йому! О, хай тобі всячина! Ну, от, покушали, встають, ідіть робити діло. (*Встає з стільця*).

Жінки виходять. Входить Пелагея Єгорівна.

ЯВА ІІ

Орина і Пелагея Єгорівна.

Пелагея Єгорівна. Піди но ти, Оринушко, поможи з столу прибирати... еге... А я відпочину, посиджу,— втомилася.

Орина. Ще б не втомитися, рідна ти моя, день увесь на ногах, чи ж молоденька ти!..

Пелагея Єгорівна (*сідає на дивані*). Ох!.. Та самовар ото щоб туди подали в дівочу, великий... который ото найбільший. Та знайди Аннушку, пришли до мене.

Орина. Слухаю, слухаю.

Пелагея Єгорівна. Та... іди, йди... Ох, не силонька мені! (*Орина виходить*). Всю головоньку ломить. Горе воно горем, а тут клопіт іще. Еге! еге, клопоту ото скільки! ай, ай! Падаю з ніг, геть падаю! діла ото багато, а в голові все не те... І там треба, і тут треба, а вхопитися не знаю за що... Справді... еге... (*Сідає замисливщись*). Що це за жених! ах, ах, ах! Де тут любові ждати! Вона тепер дівчина саме на порі! адже серденько теж, мабуть, б'ється часом. Ій би тепер хоч бідненького, та друга любого... От би й життя... от би й рай!..

Анна Іванівна входить.

ЯВА ІІІ

Пелагея Єгорівна і Анна Іванівна.

Пелагея Єгорівна. На ось тобі ключі від чаю. Піди, налий гостям; ну, там все, що треба, вже сама знаєш. Я ото вже ноги відходила, а тобі що, — ти жіночка молоденька... еге... прислужи...

Анна Іванівна. Чому ж не прислужити, не велика робота, руки не одпадуть. (*Бере ключі*).

Пелагея Єгорівна. Он там, у шафі, чай, в ящику в червоненькому.

Анна Іванівна відмикає і достає ящичка. Митя входить.

ЯВА IV

Ті ж і Митя.

Пелагея Єгорівна. Чого тобі, Митенько, треба?

Митя (*стримуючи сльози*). Я... я,

Пелагеє Єгорівно, за всю вашу ласку і за всю вашу поблажливість, і навіть чого, може, й не вартий... як ви, в сиротстві моєму, мене не забували і замість матері... я... вам повинен бути все життя вдячний і завсігди бога молити. (*Кланяється в ноги*).

Пелагея Єгорівна. Та чого ти, Митя?

Митя. Спасибі вам за все. Теперечки прощайте, Пелагеє Єгорівно! (*Встає*).

Пелагея Єгорівна. Куди ж ти?

Митя. До матінки хочу їхати.

Пелагея Єгорівна. Чи на довго ж ти їдеш?

Митя. Та я в хазяїна випросився на святки, а вже треба так думати, що я там зовсім зостануся.

Пелагея Єгорівна. За що ти оце, Митя, нас кинути хочеш?

Митя (*тупцяючись*). Та так уже!.. Вже що ж... я вже так вирішив.

Пелагея Єгорівна. А коли ж ти їдеш?

Митя. Сьогодні вночі. (*Мовчанка*). То думаю, до ночі ото з вами не побачишся, то я попрощатися прийшов.

Пелагея Єгорівна. Ну, що ж, Митя, коли тобі там потрібно... Ми тебе не держимо, бог з тобою... Прощай!..

Митя (*кланяється в ноги Пелагеї Єгорівні, цілується з нею і з Анною Іванівною, потім так кланяється і спиняється*). Треба б і з Любов'ю Гордіївною попрощатися... Що ж, адже в одному домі жили... Або живий буду, або ні...

Пелагея Єгорівна. Еге, треба, треба. Що ж, попрощайся, попрощайся! Аннушко, піди поклич Любушку.

Анна Іванівна (*похитавши головою*). Один веде за рученьку, другий за рукав, третій стане, серце в'яне, любив та не взяв. (*Виходить*).

ЯВА V

Пелагея Єгорівна і Митя.

Пелагея Єгорівна. А в нас ото, Митенько, яке горе! Як його розвіяти - розплутати, не придумаю... Наче мене громом прибило, до пам'яті не прийду.

Митя. Хто ж теперечки в цьому винен, нема на кого вам нарікати, Пелагеє Єгорівно, сами віддаєте.

Пелагея Єгорівна. Сами... сами... еге, сами віддаємо. Ох, тільки не моя, Митя, воля; якби моя воля була, невже б я віддала? Що я, хіба ворог їй!

Митя. Чоловік, ото, як ходить чутка, не дуже то завидний. Нічого доброго, окроме лихого, не чути.

Пелагея Єгорівна. Знаю, Митенько, знаю.

Митя. А вже ж теперечки за цими чутками, треба так сказати, що мабуть Любові Гордіївні за отаким чоловіком, і до того у віддаленості, зовсім погибати треба.

Пелагея Єгорівна. Ох, уже не говори ти мені, не говори... і без тебе тяжко. Очі ото всі видивила, на неї дивлячись! Хоч би тепер ото надивитись на неї про запас. Наче я її поховати збираюсь.

Митя (*майже плачучи*). То це що ж таке? Хіба отак роблять? Адже вона, все ж, ваша рідна дочка!..

Пелагея Єгорівна. Коли б не рідна, то я б не плакала і не побивалася, не розривалось би моє серце на її сльози.

Митя. Ніж плакати ото, не віддавали б краще. За що дівочий вік заїдаєте, в кабалу віддаєте? Невже це не гріх? Адже, вважаєте, вам за неї треба буде богові відповідь дати.

Пелагея Єгорівна. Знаю я, все знаю, та кажу ж я тобі, що не моя воля. Чого ти причепився до мене? Мені й без тебе тяжко, а ти ще мене бентежиш. А ти б, Митя, пожалів мене!

Митя. Воно так, Пелагеє Єгорівно, та незносне мені оце горе; може, важкіше, ніж вам. Я таку в вас віру, Пелагеє Єгорівно, взяв, що все одно, як матінці своїй рідній признаюсь. (*Утирає очі хусткою*). Увечері ото, як у вас вечірка ото була... (*Сльози заважають говорити*).

Пелагея Єгорівна. Ну, ну, говори, говори...

Митя. Ну, от і договорилися ми з нею в темнім куточку, щоб іти нам з нею до вас, матінко, та до Гордія Карповича, просити вас низенько: благословіть, мовляв, нас, а нам уже

одному без одного не жити (*втирає сльози*); а ниньки враз уранці чую... опустилися мої рученьки!..

Пелагея Єгорівна. Що ти?!

Митя. От перед істинним, Пелагее Єгорівно.

Пелагея Єгорівна. Ох ти, сердешний! Який ти гіркий хлопчина, як подивлюсь я на тебе!

Входить Любов Гордіївна.

ЯВА VI

Ті ж і Любов Гордіївна.

Пелагея Єгорівна. От, Любушко, Митя попрощатися прийшов: він їде від нас до матінки до своєї.

Митя (*кланяючись*). Прощайте, Любов Гордіївно!.. Не згадуйте лихом.

Любов Гордіївна. Прощай, Митя! (*Кланяється*).

Пелагея Єгорівна. Поцілуйтесь на прощання ото, адже, може, не дасть бог і побачитися... еге... що ж таке!

Митя і Любов Гордіївна цілуються; вона сідає на дивані й плаче; Митя теж плаче.

Годі, годі вам плакати ото! Ви мене з розуму зведете!

Митя. Ех, пропадай моя голова! Вже що буде, те й буде. (*Підходить до Пелагеї Єгорівни*). Пелагее Єгорівно, жаль вам дочку віддавати за старого, чи ні?

Пелагея Єгорівна. Якби не жаль, то я б не плакала.

Митя. Дозволите говорити, Пелагее Єгорівно?

Пелагея Єгорівна. Говори.

Митя. От моя мова яка: вирядіть ви її та одягніть якгепліше, потім. Хай вийде потихеньку: посаджу я її в саночки-самокаточки та й поминай, як звали! Не бачити тоді її старому, як ушей своїх, а моїй голові однаково вже погибати! Завезу її до матінки та й повінчаємось. Ех! дайте душі простору — розгулятися хоче! Принаймні, коли доведеться і до відповіді ставати, то вже те буду знати, що потішився.

Пелагея Єгорівна. Що ти, що ти, безпутний?

Любов Гордіївна. Що ти, Митя, вигадав!

Митя. Виходить, не любиш? Чи розлюбила?

Любов Гордіївна. Та ти говориш ото якось страшно!

Пелагея Єгорівна. Що ти, безпутний, вигадав ото? Та хто ж це насмілиться такий гріх на душу взяти?.. та... опам'ятайся... що ти!

Митя. Адже я кажу: коли жаль; а коли не жаль, то віддавайте за Африкана Савовича, закабаліть на віки вічні. Сами ж, глядячи на її життя безталанне, побиватись будете. Спохватитесь ви з Гордієм Карповичем, та вже пізно буде.

Пелагея Єгорівна. Та як же без батьківського ото благословення? Ну, як же, ти сам поміркуй!

Митя. Звісно, без благословення яке життя! То вже благословіть ви, Пелагее Єгорівно (*стає на коліна*), а Гордій Карпович, може... і сам з часом якнебудь...

Пелагея Єгорівна. Що ж мені робити ото з вами? Я зовсім умом тронулась... еге... збожеволіла. Нічого не знаю, не пам'ятаю... еге, еге... головонька моя закрутилася... Гірко, гірко моєму серцю, голубчики!..

Любов Гордіївна (*підходить до Мити*). Ні, Митя, не бути цьому! Не муч себе марно, облиш! (*Підводить його*). Не надривай моєї душі. І так моє серце все ізжурилося в мені. Їдь з богом. Прощай!

Митя. За що ж ти мене обманювала, з мене глузувала?

Любов Гордіївна. Годі тобі, Митя. Нащо мені тебе обманювати, для чого? Я тебе полюбила, то й сама ж тобі сказала. А тепер з родительської волі мені виходити не слід. На те є воля батенькова, щоб я йшла заміж. Повинна я йому покоритися; така наша доля дівоча. Так, видно, це й бути повинно, так уже воно заведено здавна. Не хочу я супроти батька йти, щоб про мене люди не говорили та за приклад не мали. Хоча я, може, серце своє надірвала через це, та принаймні я знаю, що я по закону живу, ніхто з мене у вічі насміятись не сміє. Прощай!

Цілуються.

Митя. Ну, видно, не судилося! (*Любов Гордіївна сідає на диван і пла-*

че). Прощай! (*Кланяється Пелагеї Єгорівні*). Прощайте, Пелагеє Єгорівно, благодійнице ви моя! Повік не забуду вашої ласки та милості до мене: не забували сироту на чужій стороні.

Пелагея Єгорівна. Прощай, голубчику, не осуди нас за що, гріх тобі буде. Дай боже тобі щасливо... а ми тебе не забудемо.

Митя кланяється і виходить.

ЯВА VII

Пелагея Єгорівна, Любов Гордіївна і потім Коршунов.

Пелагея Єгорівна. Що, Любушко, жаль хлопця ото! Отак, дівчино... ах! А мені і невдогад, що ти його полюбила ото. Та й де ж мені, старій, догадатися... еге. Що ж я? От поплакати наше діло, а власті над дочкою ніякої не маю! А добре б! Помилувалася б на старість. Хлопець ото такий простий, серцем м'який, і мене б, стару, любив. Вже як подивлюсь я на тебе, дівчино, як тобі не сумувати!.. та помогти ото мені тобі, сердешна, нічим!

Любов Гордіївна. Ну, матінко, нащо там і думати, чого не можна, тільки себе мучити. (*Сидить мовчки*).

Стукають; голос Коршунова: „Можна зайти?"

Пелагея Єгорівна. Заходьте, батечку.

Коршунов (*входячи*). Ага, ось вона, наречена ото моя, куди сховалася... хе... знайду, скрізь знайду. Дозвольте но нам, Пелагеє Єгорівно, з вашою дочкою по секрету поговорити про свої діла.

Пелагея Єгорівна. Будь ласка, батечку. (*Виходить*).

Коршунов (*сідає біля Любові Гордіївни*). Про що це плакати ото, пані? Сором, сором... хе... хе... Ось я й старіший, а не плачу... (*Дивиться на неї проникливо*). Адже я знаю, про що: мабуть, за молоденького хочеться? Алеж це, миленька ви моя (*бере руку й цілує*), дурість одна дівоча. Ось послухайте но, що я вам скажу... я правду буду говорити, навпрямки, дурити не люблю, мені нема для чого. Будете слухати, га?

Любов Гордіївна. Говоріть.

Коршунов. Добре. Ось почнімо хоч з цього. Молодий хіба оцінить, що ви його полюбите, га? Молодого ж ото всяка полюбить, йому це не дивина, а старому ото дорого. Старик ото за любов і подаруночком, і тим, і сим, і золотом, і бархатом — і не знає, чим утішити. (*Цілує їй руки*). А в Москві хороших речей в магазинах багато, єсть що подарувати. Так от старика й добре полюбити... Ось вам раз. А то іще от що буває з молодим мужем, та з хорошим: адже вони народ легковажний,— дивись, і позалицяється до когонебудь на стороні, або в нього яканебудь сударинька закохається, а жінка ото нехай сохне... Почнуться докори та ревнощі... А що таке ревнощі, га? хе... хе... хе... Чи знаєте ви, пані, що таке ревнощі?

Любов Гордіївна. Ні, не знаю.

Коршунов. А я знаю... Це не те, що голкою пальчика вколоти,— куди болючіше буде. Адже вони, прокляті, сушать людину. З ревнощів ото ріжуть одне одного, мишаком труяться! (*Сміється конвульсійно і з кашлем*). А в старика хто закохається? Виходить, жінці ото й спокійно. Та ще ось що скажу вам, найдорожча моя панночко: молоді ото загулювати люблять, веселощі та розваги та бешкети всякі, а жінка ото сиди дома, чекай його до півночі. А прийде ото п'яненький, почне маніритися, заноситися. А старик ото все біля жінки так і сидітиме; помирати буде — не відійде. Та все б в оченята дивився, та все б голубив, та ручки б цілував... (*Цілує*). Ось так.

Любов Гордіївна. А вас та жінка, покійна, любила?

Коршунов (*дивиться на неї пильно*). А вам, пані, нав що це?

Любов Гордіївна. Так, хотілося знати.

Коршунов. Знати хотілося?.. (*Встає*). Ні, не любила, та й я її не любив. Вона й не варта була того, щоб її любити ото. Я її взяв убогу, за красу тільки за саму; все сімейство прихистив; врятував батька від ями; вона у мене в золоті ходила.

Любов Гордіївна. Любові золотом не купиш.

Коршунов. Люби не люби, та частіше поглядай. Їм, бачиш ти, гроші

потрібні були, ні з чого було жити: я давав, не відмовляв; а мені от треба, щоб мене любили. Що ж, я маю волю цього вимагати, чи ні? Я ж бо за те гроші платив. На мене гріх нарікати: кого я полюблю — тому добре жити на світі; а вже кого зненавиджу, то не ремствуй! (*Розгарячившись, ходить*). Так, я ворог тій людині, вже краще тікай геть з моїх очей: я словом та поглядом гірше, ніж ділом, допечу; я проходу... спочинку не дам людині... я... (*Спиняється й регоче*). А ви й справді подумали, що я такий лихий?.. хе... хе... Це я навмисне, так жартую! Я простий, я добрий старик... А вже вас ото буду на руках носити (*приспівує*), в колисочці колихати, приказувати... (*Цілує їй руки*).

Гордій Карпович входить.

ЯВА VIII

Любов Гордіївна, Коршунов і Гордій Карпович.

Гордій Карпович. А, ось він де, зятечко ото! А ми тебе шукаємо. Ми вже там за шампанею взялися. Ходім но до гостей, у нас без тебе й бенкет не той.

Коршунов. Мені й тут добре.

Гордій Карпович. Ну, то ми звелимо сюди подати, та тут, виходить, з тобою й розіп'ємо. (*Підходить до дверей*). Гей, малий! дай сюди вина! На срібному підносі. (*Сідає*). Ну, зятечку, що скажеш?

Коршунов. Нічого.

Гордій Карпович. Як нічого?

Коршунов. Так нічого.

Гордій Карпович. Все ж таки одначе? (*Дивиться на нього*). Можеш ти мене тепер розуміти?

Коршунов. Як не розуміти.

Гордій Карпович. От ми тепер підгуляли трошки, то ти мені скажи, що я за чоловік? Чи можуть мене тут оцінити?

Коршунов. Де ж їм оцінити.

Гордій Карпович. Ні, ти ось що скажи: все у мене в порядку? В другому місці за столом ото прислужує молодець в чумарці, або дівка, а в мене фіціянт у нитяних рукавичках. Цей фіціянт, він ученик, з Москви, він усі порядки знає: де кому сісти, що робити. А в інших що! Зберуться в одну кімнату, посідають кружка, пісень заспівають мужицьких. Воно, звісно, й весело, та я вважаю так, що це низько, ніякого тону нема. Та й п'ють ото що, через неосвіченість свою! Наливки там, вишнівки всякі... а й не тямлять вони того, що на це є шампанське! Ох, якби мені жити в Москві, або в Пітербурзі, я б, здається, всяку моду брав.

Коршунов. Невже всяку?

Гордій Карпович. Всяку. Скільки б вистачило мого капіталу, а вже б себе не знизив. Ти, Любов, дивись мені, поводь себе акуратно, бо жених ото він московський, гляди, осудить. Ти, мабуть, і ходити не вмієш, і говорити не розумієш, дещо слід.

Любов Гордіївна. Я, татуню, говорю, що почуваю; я в пансіоні не вчилася.

Входить офіціант і подає вино Коршунову і Гордію Карповичу; ставить пляшки на стіл і виходить.

Гордій Карпович. Отак бо то, зятечку! От і нехай собі знають, який Гордій Карпович Торцов!

Входить Єгорушка.

Єгорушка. Дядечку, Гордію Карповичу, будьте ласкаві, сюди.

Гордій Карпович. Чого тобі?

Єгорушка. Будьте ласкаві: історія трапилася. (*Сміється*).

Гордій Карпович (*підходячи*). Що там?

Єгорушка. Та, дядечку, Любим Карпович увійшли.

Гордій Карпович. Навіщо пускали?

Єгорушка. Їм, мабуть, у голову вступило, ніяк не вдержимо. (*Регоче*).

Гордій Карпович. Що ж він робить?

Єгорушка. Гостей розганяє. (*Регоче*). Ви, каже, раді чужий хліб їсти... Я, каже, теж хазяїн... Я, каже... (*Регоче*).

Гордій Карпович. Тсс. Занапастив він мене! (*Виходить з Єгорушкою*).

Коршунов. Що це там у них?

Любов Гордіївна. Не знаю. Мабуть, дядечко щось будь... На нього іноді находить.

Входять Разлюляєв, Маша і Ліза.

ЯВА IX

Любов Гордіївна, Коршунов, Разлюляєв, Маша і Ліза.

Пелагея Єгорівна (*на дверях*). Де братик ото? Де Любим Карпович? Що він наробив — біда!

Любов Гордіївна. Його тут нема, матінко.

Пелагея Єгорівна виходить.

Разлюляєв. Оце то так! Гарні штуки Любим Карпович утинає! ха... ха... ха... Таке встругнув, що просто люлі!

Ліза. Зовсім не смішно, саме неуцтво!

Маша. Я просто не знала, куди подітися від сорому.

Сідає на дивані.
Входить Любим Карпович.

ЯВА X

Ті ж і Любим Карпович.

Ліза. Ай, боже мій, знов!

Маша. Це жахливо!

Разлюляєв. Ха, ха, ха...

Любим Карпович. Гур, гур, гур... буль, буль, буль... З пальцем десять, з огірком п'ятнадцять!..[1] Друже! (*Простягає руку Коршунову*). Наше вам!.. Тисячу літ і один день не бачились! Як живете?

Коршунов. А, це ти, Любиме?

Любим Карпович (*загороджуючи обличчя руками*). Я не я, і конячка не моя, і я не візник.

Коршунов. Я тебе, братику, пам'ятаю, ти по місту ходив, по копійочці збирав.

Любим Карпович. Ти пам'ятаєш, як я по копійочці збирав; а чи пам'ятаєш ти, як ми з тобою погулювали, осінні темні ночі просиджували, з трактиру в погребок перепурхували? А чи не знаєш ти, хто мене розорив, з торбою по світу пустив?

Коршунов. А ти сам чого гавив? Адже тебе за коміра не тягли, чоловіче добрий. Сам винен.

Любим Карпович. Я ото дурень, алеж і для тебе не велика честь! Ти мене так звеличав, в таке звання підніс, що ось я нічого не вкрав, а людям у вічі дивитися совісно!

Коршунов. Ти все такий самий жартівник! (*Звертаючись до Любові Гордіївни*). Штукар дядечко у вас. Видно вже, ради старої знайомості, дати йому карбованчика.

Любим Карпович. Тсс. Тут не карбованцем пахне! Віддай старий борг, а за племінницю мілійон триста тисяч!.. Дешевше не віддам.

Коршунов (*сміється*). Знижки не буде?

Любим Карпович. Ні копійки!

Разлюляєв. Ой та Любим Карпович! Менше й не бери.

Входить Гордій Карпович.

ЯВА XI

Ті ж і Гордій Карпович.

Гордій Карпович. А, ти тут! Що ти зо мною робиш? Геть зараз!

Коршунов. Зажди, Гордію Карповичу, не жени, нащо його гнати? Нехай поманіриться, пожартує. Хе, хе, хе...

Любим Карпович. Це брат жартує ото, що за тебе дочку віддає, а я зжартую з тобою такий жарт, що буде твого черева варт!

Гордій Карпович. Йому тут не місце. Іди геть!

Любим Карпович. Брате, зажди, не жени! Ти думаєш, Любим Торцов прийшов жарти жартувати, ти думаєш, п'яний Любим Торцов? Я прийшов вам загадки загадувати. (*До Коршунова*). Чого в осла довгі вуха? Ну бо, давай відповідь!

Разлюляєв. Оце так задача!

Коршунов. Звідки я знаю!

Любим Карпович. Для того, щоб усі знали, що він осел. (*До брата*). Ось тобі задача: за кого ти дочку віддаєш?

Гордій Карпович. Це не твоє діло! Ти мене не смієш питати.

Любим Карпович. А ось тобі ще запитання: чесний ти купець, чи ні? Коли ти чесний — не водися з безчесними, не трися біля сажі — сам забруднишся.

[1] Цей вираз взято з побуту парикмахерських того часу. Невибагливому клієнтові, щоб натягти шкуру на щоці й зручно голити, просто засовували пальця в рот, вибагливішому давали в рот огірок. В залежності від цього мінялася й ціна за голення: десять копійок в першому випадку і п'ятнадцять в другому.

Коршунов. А ти жартуй, та не забувайся, голубе!.. Вижени його або звели йому замовчати.

Любим Карпович. Це про тебе!.. Видно, ти чистий, як той трубочист!

Гордій Карпович. Брате, іди по честі, а то погано буде.

Любов Гордіївна (*схоплюється з переляку*). Дядечку, облиште!

Любим Карпович. Не замовчу! Тепер кров заговорила!

Всі домашні і гості входять.

ЯВА XII

Ті ж, Пелагея Єгорівна, Анна Іванівна, Гуслін, гості, чоловіки й жінки, та прислуга.

Любим Карпович. Послухайте, люди добрі! Кривдять Любима Торцова, женуть геть! А чим я не гість? Защо мене гонять? Я не чисто одягнений, зате в мене на совісті чисто. Я не Коршунов: я бідних не грабував, чужого віку не заїдав, жінки ревнощами не замучив... Мене гонять, а він перший гість, його на покуті садовлять. Що ж, байдуже, йому другу жінку дадуть: брат за нього дочку віддає! Ха, ха, ха! (*Регоче трагічно*).

Коршунов (*схоплюється*). Не вірте йому, він бреше, це він по злобі на мене говорить, з п'яних очей.

Любим Карпович. Яка там злоба! Я тобі давно простив. Я людина маленька, червяк плазущий, нікчема з нікчем! Ти іншим ото зла не роби.

Гордій Карпович (*до прислуги*). Виведіть його!

Любим Карпович (*піднімаючи одного пальця догори*). Сс... Не чіпати! Добре тому на світі жити, у кого нема сорому в очах!.. О, люди, люди! Любим Торцов п'яниця, а кращий за вас! Ось тепер я сам піду! (*Звертаючись до натовпу*). Ширше дорогу — Любим Торцов іде! (*Виходить і зараз же повертається*). Недолюдок єства! (*Виходить*).

Коршунов (*вимушено регоче*). То отакий то в тебе порядок в домі! Отакі ти моди завів: у тебе п'яні гостей ображають! Хе, хе, хе! Я, каже, в Москву поїду, мене тут не розуміють. В Москві ото вже такі дурні вивелися, там сміються з них. Зятечку, зятечку! Хе, хе, хе! Любий тестеньку! Ні, брешеш, я задарма себе образити не дозволю! Ні, ти тепер прийди но до мене, та попокланяйся, щоб я дочку ото твою взяв.

Гордій Карпович. Я до тебе піду кланятися?

Коршунов. Підеш, я тебе знаю. Тобі треба весілля справити, хоч вішайся, та тільки увесь город здивувати, а женихів ото нема. Ось нещастя твоє! Хе, хе, хе!..

Гордій Карпович. Опісля цього, коли ти такі слова говориш, я сам тебе знати не хочу! Я зроду нікому не кланявся. Я, коли на те пішло, за кого схочу, за того й віддам. З грішми, що я за нею даю, кожний чоловік буде...

Входить Митя і спиняється в дверях.

ЯВА XIII

Митя (*звертаючись до натовпу*). Що це за шум?

Гордій Карпович. Ось за Митьку віддам.

Митя. Чого?

Гордій Карпович. Мовчи! Еге... за Митьку віддам... завтра ж. Та таке весілля встругну, що ти й не бачив: з Москви музикантів випишу, сам в чотирьох каретах поїду.

Коршунов. Побачимо, побачимо. Прийдеш вибачення просити, прийдеш! (*Виходить*).

ЯВА XIV

Ті ж без Коршунова.

Пелагея Єгорівна. За кого, Гордію Карповичу, ти сказав?

Гордій Карпович. За Митьку... Еге!.. Ач, забундючився! Наче я гірший за нього! Підеш кланятися! Бреше він, не піду кланятися! На злість йому за Митьку віддам.

Митя (*бере Любов Гордіївну за руку і підходить до Гордія Карповича*). Нащо ж на злість, Гордію Карповичу? Із злістю такого діла не роблять. Мені на злість не треба. Краще вже я все життя буду мучитися. Коли є така ваша ласка, то вже ви благословіть нас, як слід — по-батьківському, з любов'ю. Тому що любимо ми одне одного, і навіть до

цієї нагоди хотіли вам повинитися... А вже я вам, замість сина, цебто, завсігди всією душею.

Гордій Карпович. Що, що всією душею? Ти вже й радий нагоді? Та як ти смів подумати ото? Що вона, рівня, чи що, тобі? З ким ти говориш, згадай!

Митя. Я дуже добре знаю, що ви мій хазяїн і що я по бідності своїй не можу бути їм рівня; але втім судіть, як хочете, я увесь тут: я вашу дочку полюбив душею.

Всі здивовані.

Входить Любим Карпович і спиняється в натовпі.

ЯВА XV

Ті ж і Любим Карпович.

Гордій Карпович. Як, вважай, не любити! Ти собі не промах! За нею ж бо грошей багато, то тобі голому ото на голодні зуби добре.

Митя. Мені так образливо від вас це чути, що я не маю слів. Краще мовчати. (*Відходить*). Звольте, Любов Гордіївно, ви говоріть.

Любов Гордіївна. Я, батечку, вашій волі не перечила! Якщо хочете ви мого щастя — віддайте мене за Митю.

Пелагея Єгорівна. Що це й справді, Гордію Карповичу, вередуєш... еге! Що це справді? Я була вже зраділа, насилу ото від серця відлягло, а ти знов своєї. Вже говори щось одно, а то що це таке... Справді. То скажеш—за одного, то за другого. Що вона тобі, на митарство, чи що, здалася?

Любим Карпович (*з натовпу*). Брате, віддай Любушку за Митю.

Гордій Карпович. Ти знов тут? Та чи ти розумієш, що ти зо мною сьогодні зробив? Ти мене оконфузив на весь город! Якби ти почував це, ти б не смів і на очі ото мені показуватись, а ти ще з порадами лізеш. Вже нехай би говорив чоловік, але не ти.

Любим Карпович. Та ти поклонися Любиму Торцову в ноги, що він тебе оконфузив ото.

Пелагея Єгорівна. Іменно, Любимушко, треба тобі в ноги поклонитися... еге... іменно. Зняв ти з нашої душі гріх великий; не замолити б його нам.

Гордій Карпович. Що ж, я недолюдок, чи що, якийсь в своєму семействі?

Пелагея Єгорівна. Недолюдок не недолюдок, а занапастив би дочку через свою через дурість... Еге ж! Я тобі від простоти моєї скажу. Віддають за стариків ото і не Африканові Савовичу під пару, та й то горе горюють.

Любим Карпович. Пустіть мене! (*Співає*). Трум-ту-тум, трум-ту-тум! (*Танцює*). Подивися на мене, ось тобі приклад — Любим Торцов перед тобою живий стоїть. Він по цій стежці ходив — знає, яка вона! І я був багатий і славетний, у каретах їздив, такі штуки витинав, що тобі й у голову не спаде, а потім верхнім кінцем та вниз. Ось подивись, який я франт.

Гордій Карпович. Ти мені що б не казав, я тебе слухати не хочу, ти мені ворог на все життя.

Любим Карпович. Людина ти, чи звір? Пожалій ти і Любима Торцова! (*Стає на коліна*). Брате, віддай Любушку за Митю — він мені закуток дасть. Намерзся вже я, наголодався. Літа мої проминули, важко вже мені блазнювати на морозі заради шматка хліба; хоч під старість ото та чесно пожити. Адже я народ обманював: просив милостиню, а сам пропивав. Мені роботу якусь дадуть; у мене буде свій горщик борщу. Отоді то я богові дякуватиму. Брате! і моя сльоза до неба дійде! Що він бідний ото! — Ех, коли б я бідний був, я б людиною був. Бідність не порок.

Пелагея Єгорівна. Гордію Карповичу, невже в тобі почуття нема?

Гордій Карпович (*втирає сльозу*). А ви таки справді думали, що нема?! (*Підводить брата*). Ну, брате, спасибі, що на розум навів, а то був збився зовсім. Не знаю, як і в голову запала така гнила фантазія. (*Обіймає Митю і Любов Гордіївну*). Ну, діти, скажіть спасибі дядькові Любимові Карповичу та живіть щасливо.

Пелагея Єгорівна обнімає дітей.

Гуслін. Дядечку, тепер і мені можна?

Гордій Карпович. Можна, можна. Просіть усі, кому що треба: тепер я став іншим чоловіком.

Гуслін. Ну, Аннушко, дождалися й ми з тобою.

Анна Іванівна. Ну, тепер підуть у нас танці, тільки держи шапку.

Пелагея Єгорівна. Вже потанцюємо, потанцюємо.

Разлюляєв (*підходить до Мити і б'є його по плечі*). Митя!.. Для приятеля... все жертвую. Сам кохав, а для тебе... жертвую. Давай руку. (*Б'є по руці*). Одно слово... бери, значить, жертвую тобі... Для друга нічого не жаль! Ось як у нас, коли на те пішло! (*Втирається полою і цілує Митю*). А це він правду каже: пияцтво не порок... то б пак — бідність не порок... От завжди перебрешу!

Пелагея Єгорівна. Ах, та ось і всі тут! (*До дівчат*). Ну бо, дівчата, веселенької... еге, веселенької... Вже ми тепер весілля ото до душі відгуляємо, до душі...

Дівчата починають співати.

Любим Карпович. Тсс... Слухай команду! (*Заспівує, дівчата підспівують*).

А в нас діло ото зроблено...
По руках у нас ударено,
Будуть, будуть і заручини,
Буде, буде і дівич-вечір.

1853.

ТЕПЛЕ МІСЦЕ

Комедія на п'ять дій

ДІЄВІ ОСОБИ:

Аристарх Володимирович Вишнєвський, одряхлілий старик, з ознаками подагри.
Анна Павлівна, дружина його, молода жінка.
Василь Миколайович Жадов, молодий чоловік, племінник його.
Микін, його приятель, учитель.
Аким Акимович Юсов, старий чиновник, підлеглий по службі Вишнєвському.
Онисим Панфилович Белогубов, молодий чоловік, підлеглий Юсову.
Фелісата Герасимівна Кукушкіна, вдова колезького асесора.
Юлінька, Поліна } її дочки.
Досужев.
1-й, 2-й } чиновники.
Стьоша, дівчина покоївка.
Антон, слуга в домі Вишнєвського.
Григорій, Василь } слуги.
Хлопчик.
Гості і слуги в трактирі.

ДІЯ ПЕРША

Велика зала в домі Вишнєвського, багато умебльована. Ліворуч двері в кабінет Вишнєвського, праворуч в кімнати Анни Павлівни; по обидва боки на стінах по дзеркалу і під ними столики; просто вхідні двері.

ЯВА І

Вишнєвський в байковому сюртуці і без парика і Вишнєвська у вранішньому вбранні. Виходять з половини Вишнєвської.

Вишнєвський. Яка невдячність! Яка злоба! (*Сідає*). П'ять років ви за мною замужем, і за п'ять років я не можу нічим заслужити вашої прихильності. Дивно! Може, ви невдоволені з чогонебудь?

Вишнєвська. Ані трохи.

Вишнєвський. Я думаю. Чи не для вас я купив і опорядив пишно цей дім? Чи не для вас я збудував минулого року дачу? Чого вам не вистачає? Я гадаю, ні в одної купчихи нема стільки бриліантів, скільки у вас.

Вишнєвська. Дякую вам. А втім, я нічого від вас не вимагала.

Вишнєвський. Ви не вимагали; але я повинен був чимнебудь винагородити вас за різницю в літах. Я думав знайти в вас жінку, здатну оцінити жертви, які я вам приніс. Я ж бо не чародій, я не можу будувати мармурових палаців одним помахом. На шовк, на золото, на соболі, на бархат, в який ви закутані з голови до ніг, потрібні гроші; їх треба добувати. А вони не завжди легко добуваються.

Вишнєвська. Мені нічого не треба. Я вже говорила вам не один раз про це.

Вишнєвський. Але мені треба ж нарешті покорити ваше серце. Ваша холодність мене зводить з розуму. Я пристрасна людина: з кохання до жінки я здатний на все! Я купив

вам в цьому році підмосковний маєток. Чи знаєте ви, що гроші, за які я його купив... як би це вам сказати?.. ну, одно слово, я рискнув більше, ніж дозволяла розважливість. Я можу підлягати відповідальності.

Вишнєвська. Бога ради, не робіть мене учасницею ваших вчинків, якщо вони не зовсім чесні. Не виправдуйте їх коханням до мене. Я вас прошу. Мені це нестерпно. А втім, я не вірю вам. Поки ви мене не знали, ви жили й робили зовсім так само. Я навіть перед своїм сумлінням не хочу відповідати за вашу поведінку.

Вишнєвський. Поведінка! Поведінка! З кохання до вас я ладен навіть на злочин. Щоб тільки купити ваше кохання, я ладен заплатити своїм безчестям. (*Встає і підходить до Вишнєвської*).

Вишнєвська. Аристарху Володимировичу, я прикидатися не можу.

Вишнєвський (*бере її за руку*). Прикиньтесь! прикиньтесь!

Вишнєвська (*одвернувшись*). Ніколи.

Вишнєвський. Алеж я вас кохаю. (*Тремтячи стає на коліна*). Я вас кохаю!

Вишнєвська. Аристарху Володимировичу, не принижуйтесь! Вам одягатись пора. (*Дзвонить*).

Вишнєвський підводиться. Входить Антон з кабінету.

Одягатися Аристархові Володимировичу.

Антон. Будьте ласкаві, приготовлено. (*Виходить у кабінет*).

Вишнєвський іде за ним.

Вишнєвський (*в дверях*). Змія! змія! (*Виходить*).

ЯВА II

Вишнєвська (*сама, сидить деякий час замисливщись. Входить хлопець, подає листа і виходить*). Від кого це? (*Розпечатує й читає*). От іще гарно! Любовний лист! І від кого ж? Літня людина, жінка красуня. Бридко! Образливо! Що робити жінці в такім випадку? І які банальності написано! Які дурні ніжності! Послати його назад? Ні, краще показати його декому із знайомих, та посміятися разом, все таки якась розвага... фу, як гидко! (*Виходить*).

Антон виходить з кабінету і стає біля дверей; входить Юсов, потім Белогубов.

ЯВА III

Антон, Юсов і Белогубов.

Юсов (*з портфелем*). Оповісти но, Антоша.

Антон виходить. Юсов поправляється перед дзеркалом.

Антон (*в дверях*). Будьте ласкаві.

Юсов виходить.

Белогубов (*входить, виймає з кишені гребінця й причісується*). Що, Аким Акимович тут?

Антон. Зараз пройшли в кабінет.

Белогубов. А сами ото як сьогодні? Ласкаві?

Антон. Не знаю. (*Виходить*).

Белогубов стоїть коло столу біля дзеркала.

Юсов (*виходячи, помітно величається*). А, ти тут?

Белогубов. Тут.

Юсов (*переглядаючи папір*). Белогубов!

Белогубов. Чого зволите?

Юсов. Ось, братику ти мій, візьми додому, перепиши це чистіше. Звеліли.

Белогубов. Мені звеліли переписати?

Юсов (*сідаючи*). Тобі. У нього, сказали, почерк гарний.

Белогубов. Мені дуже приємно це чути.

Юсов. То ти слухай, братику:— ти не поспішай. Головне, щоб було чистіше. Бачиш, куди посилати...

Белогубов. Я ж бо, Акиме Акимовичу, розумію. Каліграфічно напишу, цілу ніч просиджу.

Юсов (*зітхає*). Охо-хо-хо!—охо-хо-хо!

Белогубов. Мені, Акиме Акимовичу, тільки б звернули увагу.

Юсов (*строго*). Що ти, жартуєш цим, чи що?

Белогубов. Як можна!..

Юсов. Звернули увагу... Легко сказати! Чого ще треба чиновникові? Чого він ще бажати може?

Белогубов. Воно так.

Юсов. Звернули на тебе увагу, ну, ти й чоловік, дихаєш; а не звернули — що ти?

Белогубов. Ну, що вже.

Юсов. Черв!

Белогубов. Я, здається, Акиме Акимовичу, стараюсь.

Юсов. Ти? (*Дивиться на нього*). Ти в мене на гарній прикметі.

Белогубов. Я, Акиме Акимовичу, навіть в їжі себе обмежую, щоб бути чисто одягненим. Чисто одягнений чиновник завжди бо на увазі в начальства. Ось звольте подивитись, яка талія... (*Повертається*).

Юсов. Зажди. (*Оглядає його і нюхає табаку*). В талії добре... Та ще, Белогубов, дивися, грамотніше.

Белогубов. От з правописом ото я, Акиме Акимовичу, погано... Так що, чи повірите, самому прикро.

Юсов. Велике діло правопис! Не все одразу, звикнеш. Напиши спочатку чернетку, та й попроси виправити, а потім уже з цього й пиши. Чуєш, що я кажу?

Белогубов. Вже попрошу кого-небудь виправити, а то все Жадов сміється.

Юсов. Хто?

Белогубов. Жадов.

Юсов (*суворо*). А сам ото він що таке? Що за птиця? Ще й сміється!

Белогубов. Як же, треба ж бо показати, що вчений.

Юсов. Пху! Ось що він.

Белогубов. Я аж ніяк не можу визначити його, Акиме Акимовичу, що він за людина.

Юсов. Нікчема!..

Мовчанка.

Зараз я там був (*показуючи на кабінет*), то говорили: (*стиха*) не знаю, що з племінником робити! Зрозумій із цього.

Белогубов. Алеж як про себе ото багато думає.

Юсов. Високо літає, та де ото сяде! Вже чого б кращого: жив тут на всьому готовому. Що ж ти думаєш, подяку він почував якунебудь? Пошану від нього бачили? Коли б не так! — Грубіянство, вільнодумство... Адже хоч і родич йому, а все ж особа... хто ж стане терпіти? Ну, от йому й сказали, другові любому: піди но поживи своїм розумом, на десять карбованців за місяць, може, розумнішим будеш.

Белогубов. От дурість ото до чого доводить, Акиме Акимовичу! Здається, тобто... Господи... отаке щастя! Щохвилини повинен богові дякувати. Адже так я кажу, Акиме Акимовичу, повинен він богові дякувати?

Юсов. Ще б пак!

Белогубов. Сам від свого щастя втікає. Чого йому ще треба? Чин має, родич такої людини, утримання має готове; якби схотів, міг би посаду мати гарну, з великим доходом. Адже Аристарх Володимирович йому не відмовили б!

Юсов. Ну, от піди ж ти!

Белогубов. Моя думка така, Акиме Акимовичу, що інший чоловік, з почуттям, на його місці став би чоботи чистити Аристархові Володимировичу, а він ще робить прикрість такій людині.

Юсов. Все гордощі та мудрування!

Белогубов. Яке ж мудрування? Про що ми можемо мудрувати? Я, Акиме Акимовичу, ніколи...

Юсов. Ще б ти ото!

Белогубов. Я ніколи... бо це не веде ні до чого доброго, окроме неприємності.

Юсов. Як же йому не розбалакувати! Треба ж йому показати ото, що в університеті був.

Белогубов. Яка ж користь від науки, коли в людині нема страху... ніякого трепету перед начальством?

Юсов. Чого?

Белогубов. Трепету.

Юсов. Ну, так.

Белогубов. Мене б, Акиме Акимовичу, на столоначальника.

Юсов. У тебе губа ото знає смак.

Белогубов. Я ж більше через те, що в мене тепер наречена є. Панночка і чудово освічена. Тільки без посади не можна, хто ж віддасть?

Юсов. Чому ж не покажеш?

Белогубов. Першим обов'язком... хоч сьогодні ж... як замість родича.

Юсов. А про посаду я доповім. Ми подумаємо.

Белогубов. Мені б уже ця посада на все життя. Я хоч підписку

дам, тому що вище я не можу. Не по моїх здібностях.

Входить Жадов.

ЯВА IV

Ті ж і Жадов.

Жадов. Що, дядечко зайнятий?

Юсов. Зайнятий.

Белогубов. Ах, шкода! А мені дуже треба його бачити.

Юсов. Можна й підождати, у них діла ото важливіші за ваші.

Жадов. Звідки ви знаєте мої діла?

Юсов (*дивиться на нього й сміється*). Які у вас діла! Так, дурниця яканебудь.

Жадов. З вами краще не говорити, Акиме Акимовичу; ви завжди на грубощі набиваєтесь. (*Відходить і сідає на авансцені*).

Юсов (*до Белогубова*). Бачив?

Белогубов (*голосно*). Не варто уваги розмовляти. Тільки вам, на старість, себе непокоїти. Прощайте! (*Виходить*).

ЯВА V

Жадов і Юсов.

Юсов (*про себе*). Ха, ха, ха! Жили, жили, та, хвалити бога, дожили. Хлопчиська почали носа задирати.

Жадов (*оглядається*). Що ви там бурчите?

Юсов (*продовжує*). Робити, що сказано, ми не любимо, а мудрувати ось наше діло. Як можна нам у канцелярії сидіти! Нас би всіх на міністрів настановити! Ну, що ж поробиш, помилилися, пробачте, будь ласка, не знали ваших талантів. Настановимо на міністрів, неодмінно настановимо... підождіть трошки... завтра ж.

Жадов (*про себе*). Набрид!

Юсов. Боже мій! Боже мій! Ні сорому, ні совісті. В іншого, ще й губи не обсохли, а вже амбіцію показує. Ось бо я! Не займай мене!

Входить Антон.

Антон (*до Юсова*). Будьте ласкаві, до пана.

Юсов виходить до кабінету.

Жадов. Скажи Анні Павлівні, що я хочу їх бачити.

Антон. Слухаю. (*Виходить*).

ЯВА VI

Жадов (*сам*). Чого цей старий шкарбан розбурчався? Що я йому зробив? Університетських, каже, терпіти не можу. Та хіба я винен? От і служи під отаким начальством. А втім, що він мені зробить, коли я буду поводитись гарно? А ось як вакансія звільниться, то, чого доброго, місцем і обминуть. Від них можна чекати.

Вишневська входить.

ЯВА VII

Жадов і Вишневська.

Вишневська. Здрастуйте, Василю Миколайовичу!

Жадов. Ах, тітонько, здрастуйте! (*Цілує в неї руку*). Я вам новину розкажу.

Вишневська. Сідайте.

Сідають.

Яка новина?

Жадов. Я женитися хочу.

Вишневська. Чи не рано?

Жадов. Закохався, тітонько, закохався. І яка дівчина ото! Бездоганність!

Вишневська. А багата вона?

Жадов. Ні, тітонько, в неї нічого нема.

Вишневська. З чого ж ви жити ото будете?

Жадов. А голова ото, а руки ото нащо? Невже мені увесь вік жити на чужий кошт? Звичайно, інший був би радий, добре, що нагода є, а я не можу. Вже не кажучи про те, що для цього я повинен, щоб догодити дядькові, суперечити своїм переконанням. А хто ж буде робити ото? Навіщо ж нас учили ото? Дядько радить перше нажити грошей, яким би там не було способом, купити дім, завести коні, а потім уже завести й жінку. Чи можу я погодитися з ним? Я покохав дівчину, як кохають тільки в мої роки. Невже я повинен відмовитися від щастя через те тільки, що вона не має достатку?

Вишневська. Страждають не тільки від бідності, страждають і від багатства.

Жадов. Пам'ятаєте наші розмови з дядьком? Що не скажеш, було, проти хабарів, чи взагалі проти вся-

кої неправди, в нього одна відповідь: піди но поживи, не те говоритимеш. Ну, от я й хочу пожити, та ще й не сам, а з молодою жінкою.

Вишнєвська (*зітхаючи*). Так, позаздриш жінкам, яких кохають такі люди, як ви.

Жадов (*цілує руку*). Вже як я буду працювати, тітонько! Більшого, напевне, жінка від мене й не вимагатиме. А якщо й трапиться навіть деякий час зазнати злиднів, то, напевне, Поліна, кохаючи мене, не покаже й вигляду невдоволення. Але у всякому разі, яке б життя не було гірке, я не поступлюсь навіть мільйонною часткою тих переконань, які я маю завдяки вихованню.

Вишнєвська. За вас ото можна ручитися; але ваша жінка... молода женщина! Їй важко буде знести які б там не були нестатки. У нас дуже кепсько виховують дівчат. Ви, молоді люди, уявляєте нас ангелами, а повірте, Василю Миколайовичу, ми гірші за чоловіків. Ми корисливіші, пристрасніші.— Що поробиш! треба признатися: в нас почуття честі й строгої справедливості куди менше. Що іще в нас недобре, то це — брак делікатності. Жінка здібна докорити, що далеко не кожний розвинений чоловік дозволить собі. Найобразливіші колючі слова дуже часті між близькими приятельками. Іноді дурний докір жінки тяжчий за всяку образу.

Жадов. Це правда. Але я сам буду її виховувати. Вона ще зовсім дитина, з неї ще можна зробити все. Тільки треба її швидше вирвати з сім'ї, поки не встигли її зіпсувати банальним вихованням. А як зроблять з неї панночку, в повному розумінні цього слова, тоді вже пізно.

Вишнєвська. Не смію сумніватись і не хочу вас розчаровувати. Було б неблагородно з мого боку охолоджувати вас з самого початку. Давайте більше волі вашому серцю, поки воно ще не зачерствіло. Не бійтесь бідності. Бог вас благословить. Повірте, що ніхто так не побажає вам щастя, як я.

Жадов. Я завжди був у цьому певен, тітонько.

Вишнєвська. Одно мене непокоїть: ваша нетерпимість. Ви увесь час наживаєте собі ворогів.

Жадов. Так, мені всі кажуть, що я нетерпимий, що через це я багато втрачаю. А хіба нетерпимість є вада? Хіба краще байдуже дивитися на Юсових, Белогубових і на всю мерзоту, що завжди навколо тебе діється? Від байдужості недалеко до пороку. Кому порок не гидкий, той сам потроху втягнеться.

Вишнєвська. Я не називаю нетерпимість вадою, тільки знаю з досвіду, яка вона непридатна в житті. Я бачила приклади... колинебудь ви взнаєте.

Жадов. Як ви думаєте, відмовить мені дядечко, чи ні? Я хочу попросити надбавки платні. Мені б тепер дуже до речі.

Вишнєвська. Не знаю. Попросіть.

Входить Вишнєвський у фраку й парику, за ним Юсов.

ЯВА VIII

Ті ж, Вишневський і Юсов.

Вишнєвський (*до Жадова*). А, здрастуй! (*Сідає*). Сідай! Сідай, Акиме Акимовичу! Ти все лінуєшся, на службу рідко ходиш.

Жадов. Робити нічого. Не дають роботи.

Юсов. Чи мало роботи у нас!

Жадов. Переписувати ото? Ні вже, я на це не піду. На це у вас є чиновники, здібніші за мене.

Вишнєвський. Ти все ще не вгомонився, мій любий! Все проповіді читаєш? (*До жінки*). Уявіть собі: читає в канцелярії писарям мораль, а ті, натурально, нічого не розуміють, сидять, роззявивши рота, витріщивши очі. Смішно, любий мій!

Жадов. Як я буду мовчати, коли на кожному кроці бачу мерзотність? Я ще не втратив віри в людину, і думав, що мої слова зроблять на них вплив.

Вишнєвський. Вони вже і зробили: ти став посміховищем всієї канцелярії. Ти вже досяг своєї мети, зумів зробити так, що всі з усмішкою перезираються й перешіптуються, коли ти входиш, і розлягається загальний регіт, коли ти вийдеш.

Юсов. Так бо.

Жадов. А проте, що ж смішне в моїх словах?

Вишнєвський. Все, мій друже. Починаючи від зайвого, що порушує пристойність, захоплення, до дитячих, непрактичних висновків. Повір мені, що кожний писарчук краще за тебе знає життя; знає з власного досвіду, що краще бути ситим, ніж голодним філософом, і твої слова, природно, здаються їм дурними.

Жадов. А мені здається, що вони знають тільки те, що хабарником бути вигідніше, ніж чесною людиною.

Юсов. Гм, гм...

Вишнєвський. Дурне, мій любий! І зухвале, і дурне.

Жадов. Дозвольте, дядечку! Для чого ж нас учили, для чого ж в нас розвивали такі поняття, яких не можна висловити вголос без того, щоб ви не обвинуватили в дурості, чи в зухвальстві?

Вишнєвський. Не знаю, хто вас там і чого вчив. Мені здається, що краще навчати робити діло і поважати старших, ніж молоти дурниці.

Юсов. Так, куди краще.

Жадов. Будь ласка, я буду мовчати; але зректися своїх переконань я не можу; вони для мене єдина втіха в житті.

Вишнєвський. Так, на горищі, за шматком чорного хліба. Гарна втіха! Від голоду вихваляти свою доброчесність і лаяти товаришів та начальників за те, що вони вміли влаштувати своє життя і живуть в достатках, в родинах і щасливо.—Чудово! Тут і заздрість допоможе.

Жадов. Боже мій!

Вишнєвська. Це жорстоко.

Вишнєвський. Будь ласка, не думай, що ти говориш щонебудь нове. Завжди це було і завжди буде. Людина, яка не вміла або не встигла нажити собі достатку, завжди буде заздрити людині з достатком — це в природі людини. Виправдати заздрість теж легко. Завидущі люди звичайно говорять: я не хочу багатства; я бідний, але благородний.

Юсов. Медоточиві уста!

Вишнєвський. Благородна бідність гарна тільки в театрі. А спробуй перенести її в життя. Це, мій друже, не так легко й приємно, як нам здається. Ти ж бо звик слухатися тільки самого себе, чого доброго, ще оженишся. Що тоді буде? От цікаво!

Жадов. Так, дядечку, я женюсь, і хотів про це говорити з вами.

Вишнєвський. І, напевне, з кохання, на бідній дівчині, та ще, дивись, і на дурній, яка про життя має стільки ж уяви, скільки й ти; але вже, напевне, вона освічена і співає під розладжене фортепіано: „З милим рай і в курені".

Жадов. Так, вона бідна дівчина.

Вишнєвський. І чудесно.

Юсов. Для розплоджування старців...

Жадов. Акиме Акимовичу, не ображайте мене. Я вам не давав на це ніякого права. Дядечку, шлюб діло велике, і я думаю, що кожний в цьому ділі повинен іти за власним навіянням.

Вишнєвський. Зроби ласку, тобі ніхто й не заважає. Тільки чи подумав ти ось про що... Ти, звичайно, кохаєш свою наречену?

Жадов. Звичайно, кохаю.

Вишнєвський. Що ж ти готуєш їй, які радощі в житті? Злидні, всякі нестатки. На мою думку, хто кохає жінку, той старається посипати путь її, так би мовити, всякими розкошами.

Юсов. Так.

Вишнєвський. Замість капелюшків там і всяких мод, що їх жінки вважають за потрібні, ти будеш їй читати лекції про доброчесність. Вона, звичайно, з кохання тебе вислухає, а капелюшків і салопів у неї все таки не буде.

Вишнєвська. В його роки ще кохання не купують.

Жадов. Тітонька правду каже.

Вишнєвський. Я згоден, купувати кохання тобі нема потреби; але винагородити її, відплатити за кохання повинен кожний, бо тоді найнекорисливіше кохання прохолоне. Почнуться докори, нарікання на долю. Не знаю, як буде тобі зносити, коли жінка щохвилини буде каятися вголос, що, через недосвідченість, зв'язала свою долю із злидарем. Одно слово, ти повинен дати щастя жінці, яку ти кохаєш. А без багатства або, принаймні, достатків нема щастя для жінки. Ти, можливо, за своїм звичаєм,

почнеш мені перечити; то я тобі доведу, що це правда. Огляньсь навколо себе: яка розумна дівчина завагається вийти заміж за багатого старика або потвору? Яка мати буде сумніватися видати отак дочку, навіть проти її волі, вважаючи сльози своєї дочки за дурість, за дитяцтво, і дякуючи богові, що він послав її Машеньці чи Аннушці таке щастя? Кожна мати наперед певна, що дочка потім буде дякувати їй. Та й для власного спокою, який теж чогонебудь вартий, муж повинен забезпечити жінку цілком з матеріального боку; тоді навіть... якщо жінка й не зовсім щаслива, то не має права... не сміє скаржитись. (*З запалом*). Жінці, взятій з бідності і оточеній піклуванням і розкішшю, хто ж повірить, що вона нещаслива? Спитай у дружини, чи правду я кажу.

Вишнєвська. Ваші слова такі розумні й переконливі, що можуть обійтися і без моєї згоди. (*Виходить*).

ЯВА IX

Ті ж без Вишнєвської.

Жадов. Не всі ж жінки такі, як ви кажете.

Вишнєвський. Майже всі. Є, звичайно, винятки; але трудно, щоб саме на тебе випав цей виняток. Для цього треба пожити, пошукати, а не закохуватись, як ти, в першу, що зустрів. Послухай, я з тобою буду говорити як родич, бо мені шкода тебе. Що ти справді про себе думаєш? Як ти будеш жити з жінкою без засобів?

Жадов. Я буду жити з праці. Я сподіваюсь, що спокій сумління може замінити для мене земні блага.

Вишнєвський. Праці твоєї мало буде, щоб підтримувати сімейство. Посади гарної ти не одержиш, бо ти з своєю дурною вдачею не зуміеш ні одного начальника прихилити на свою користь, а швидше підбуриш. Спокій сумління теж не врятує тебе від голоду. От бачиш, мій друже, в суспільстві помітно поширюється розкіш, а ваші спартанські чесноти не живуть вкупі з розкішшю. Мені твоя мати доручила піклуватися про тебе, і я зобов'язаний для тебе зробити все, що можу. Ось що я тобі пораджу востанне: угамуй трохи свою вдачу, покинь забрехущі ідеї, покинь, це ж дурне; служи, як служать усі порядні люди, цебто дивись на життя й на службу практично. Тоді я можу тобі допомогти порадою, і грішми, і протекцією. Ти вже не маленький — женитись збираєшся.

Жадов. Ніколи!

Вишнєвський. Як це голосно — „ніколи!" і як це по-дурному разом з тим! Я так думаю, що ти опам'ятаєшся; я досить бачив таких прикладів, тільки, дивись, не спізнися. Тепер у тебе є нагода і опікування, а тоді може не бути: ти зіпсуєш кар'єру, товариші твої підуть уперед, важко буде тобі починати знов спочатку. Я кажу тобі як чиновник.

Жадов. Ніколи, ніколи.

Вишнєвський. Ну, то живи, як знаєш, без підтримки. На мене вже не надійся! Мені набридло й говорити ото з тобою.

Жадов. Боже мій! Підтримка буде для мене в громадській думці.

Вишнєвський. Так, дожидайся! У нас громадської думки нема, мій друже, і не може бути, в тому значенні, як ти розумієш. Ось тобі громадська думка: не спіймали — не злодій. Яке діло громадянству, на які прибутки ти живеш, аби тільки ти жив пристойно і поводився, як годиться порядній людині. Ну, а якщо ти будеш ходити без чобіт і читати всім мораль, то вже пробач, якщо тебе не приймуть у порядних домах і будуть говорити про тебе як про пусту людину. Я служив у губернських містах: там ближче знають один одного, ніж у столицях; знають, що кожний має, чим живе, отже, легше може скластися громадська думка. Ні, люди — скрізь люди. І там сміялися при мені з одного чиновника, який жив тільки з платні з великою сім'єю, і говорили по місту, що він сам собі шиє сюртуки; і там ціле місто поважало найпершого хабарника за те, що він жив гостинно і в нього по двічі на тиждень бували вечірки.

Жадов. Невже це правда?

Вишнєвський. Поживи, то дізнаєшся. Ходімо, Акиме Акимовичу. (*Встає*).

Жадов. Дядечку!

Вишнєвський. Що таке?

Жадов. Я одержую дуже мале утримання, мені нема з чого жити. Тепер є вакансія; дозвольте мені зайняти її, я женюсь...

Вишнєвський. Гм... На цю посаду мені треба не жонату, а здібну людину. Я не можу, по совісті, дати тобі більше утримання: поперше, ти його не вартий, а подруге — ти мій родич, вважатимуть за небезсторонність.

Жадов. Як ви зволите. Буду жити на ті засоби, які маю.

Вишнєвський. Та ось іще, мій любий! скажу тобі один раз назавжди: мені твоя розмова не подобається, вислови твої гострі й непочтиві, і я не бачу ніякої потреби заради тебе непокоїтися. Не думай, щоб я вважав твої думки за образливі — це надто багато честі для тебе, а просто вважаю їх за дурні. І через те всі мої відносини до тебе, крім начальницьких, ти можеш вважати за цілком скінчені.

Жадов. То я перейду краще на інше місце.

Вишнєвський. Зроби ласку. (*Виходить*).

ЯВА X

Жадов і Юсов.

Юсов (*дивлячись йому у вічі*). Ха, ха, ха, ха!..

Жадов. Чого ви смієтеся?

Юсов. Ха, ха, ха!.. Та як же не сміятися? З ким ви сперечаєтесь? ха, ха, ха! Та на що ж це схоже?

Жадов. Що ж тут смішного?

Юсов. Що ж, дядечко ото дурніший за вас? Га, дурніший? Менше за вас розуміє в житті? Та це ж курам на сміх. Адже отак ви колинебудь уморите зо сміху. Помилуйте, змилуйтесь, у мене сімейство.

Жадов. Ви цього, Акиме Акимовичу, не розумієте.

Юсов. Розуміти тут нема чого. Хоч тисячу чоловіка приведіть, всі б померли зо сміху, дивлячись на вас. Цю людину вам би слухати треба було, роззявивши рота, щоб і слівця не пропустити, та слова ото його на носі закарбувати, а ви сперечаєтесь! Адже це комедія, їй-богу, комедія, ха, ха, ха!.. От вас дядечко ото й відчистили, хе, хе, хе, та ще мало. Чи те слід би було. Був би я на його місці... (*Робить строгу гримасу і виходить у кабінет*).

ЯВА XI

Жадов (*сам, подумавши*). Так, говоріть собі! Не вірю я вам. Не вірю й тому, щоб чесною працею не міг освічений чоловік забезпечити себе з сім'єю. Не хочу вірити й тому, що громадянство таке розпусне! Це звичайна манера стариків розчаровувати молодих людей: показувати їм усе в непринадному освітленні. Людям старого віку заздрісно, що ми так весело і з такою надією дивимось на життя. А, дядечку! я вас розумію. Ви тепер всього досягли — і знатності, і грошей, вам нікому заздрити. Ви заздрите тільки нам, людям з чистим сумлінням, з душевним спокоєм. Цього ви не купите ні за які гроші. Говоріть собі, що хочете, а я все ж оженюсь і житиму щасливо. (*Виходить*).

Вишнєвський і Юсов виходять з кабінету.

ЯВА XII

Юсов і Вишнєвський.

Вишнєвський. З ким він жениться?

Юсов. З Кукушкіною. Дочка вдови колезького асесора.

Вишнєвський. Ти знайомий з нею?

Юсов. Так, з чоловіком був знайомий. Белогубов на другій сестрі женитися хоче.

Вишнєвський. Ну, Белогубов інша річ. У всякому разі, ти до неї поїдь. Розтлумач їй, щоб вона не занапащала своєї дочки, не віддавала за цього дурня. (*Киває головою і виходить*).

ЯВА XIII

Юсов (*сам*). Що це за час такий! Що тепер на світі робиться, очам своїм не повіриш! Як жити на світі! Хлопчиська почали розбалакувати! Хто розбалакує ото? Хто сперечається ото? Так, нікчемність. Дмухнув на нього, фу! (*дує*) от і нема людини! Та ще з ким сперечається ото! — З генієм! Аристарх Володимирович

геній... геній, Наполеон. Розуму безмежного, швидкість, сміливість в ділах. Одного не вистачає: в законі не зовсім певний, з іншого відомства. Якби Аристарх Володимирович, при його розумі, та знав закони і всі порядки так, як його попередник, ну, і край... край.. і говорити нічого. Їдь за ним, як залізницею. Отак ухопись за нього, та й іди. І чини, і ордени, і всякі вгіддя, і доми, і маєтки з пустирями... Дух забиває! (*Виходить*).

ДІЯ ДРУГА

Кімната в домі Кукушкіної: звичайна вітальня в небагатих домах. Посередині двері і ліворуч двері.

ЯВА І

Юлінька, Поліна стоять перед дзеркалом і Стьоша з щіткою і крилом у руках.

Стьоша. Ну, от мої панночки й готові. Хоч зараз женихи приїздіть, як на виставку виставлені, перший сорт. Такого форсу покажемо — в ніс ударить. Генералові якому не соромно показати.

Поліна. Ну, Юлінько, по місцях: сядемо, як розумні панночки сидять. Зараз матінка буде нам огляд робити. Товар з лиця продає.

Стьоша (*стираючи порох*). Та вже як не дивись, все до ладу, все на своєму місці, усе пришпилено та приколото.

Юлінька. Вона у нас такий ревізор: щонебудь та знайде. (*Сідає*).

Стьоша (*спиняється серед кімнати*). Уже й справді, панночки, вам через неї життя нема зовсім. Муштрує, муштрує, як тих солдатів на навчанні. Все виструнчуйся та виструнчуйся, тільки що ніг піднімати не примушує. А вже надо мною ото збиткується, збиткується — самою тільки чистотою замучила. (*Стирає порох*).

Юлінька. Подобається тобі твій жених, Василь Миколайович?

Поліна. Ах, просто душка! А тобі твій Бєлогубов?

Юлінька. Ні, погань жахлива.

Поліна. Чому ж ти матінці не скажеш?

Юлінька. Ото ще! Боронь боже! Я рада-радесенька хоч за нього вийти, тільки б з дому ото вирватись.

Поліна. Так, правда твоя! Якби не трапився й мені Василь Миколайович, здається, рада б першому зустрічному на шию кинутися: хоч би поганенький який, тільки б з біди визволив, з дому взяв. (*Сміється*).

Стьоша (*нагинаючись під диван*). Вже дійсно мука мученицька. От уже правду, панночки, кажете.

Поліна. Інші дівчата плачуть, Юлінько, як заміж ідуть: як же воно з домом розлучитися! Кожний куточок оплачуть. А ми з тобою хоч за тридев'ять земель зараз, хоч би який змій-горинич заніс. (*Сміється*).

Стьоша. Ось, не стерла б я тут, то буде на горіхи. А хто тут побачить, кому потрібно! (*Стирає під дзеркалом*).

Юлінька. Ти щаслива, Поліно; тобі все смішно; а я то серйозно починаю роздумувати. Вийти заміж не штука — ця наука нам відома; треба подумати й про те, як будеш жити замужем.

Поліна. А про що тут думати? Вже певне не буде гірше, ніж дома.

Юлінька. Не гірше! цього мало. Треба, щоб краще було. Вже коли вийти заміж, то щоб бути дамою, як слід панею.

Поліна. Воно б дуже добре, чого кращого, та тільки як це зробити? Ти ж у нас розумна: навчи!

Юлінька. Треба помічати з розмови, у кого що є, хто на що сподівається. Коли тепер нема, то на прикметі чи не має чого. Вже одразу із слів видно, хто яка людина. Твій Жадов що говорить з тобою, як ви сами залишаєтесь?

Поліна. Ну вже, Юлінько, от хоч зараз голову відрубай, нічого не пам'ятаю, що він говорить. Стисне руку так міцно і почне говорити, і почне... чогось мене учити хоче.

Юлінька. Чого ж?

Поліна. Вже, справді, Юлінько, не знаю. Щось дуже мудре. Зажди, може згадаю, тільки щоб не засміятися, слова такі смішні! Стривай,

стрівай, згадала! (*Передражнюючи*). „Яке призначення жінки в громадянстві?“ Про якісь ото ще громадські чесноти говорив. Я вже й не знаю, що таке. Адже цього нас не вчили?

Юлінька. Ні, не вчили.

Поліна. Він, мабуть, у тих книгах читав, які нам давали. Пам'ятаєш... у пансіоні? Але ми, правда, ніяких не читали.

Юлінька. Є за чим шкодувати! і без них нудьга смертельна! От би на гулянку чи в театр — інша річ.

Поліна. Так, сестрице, так.

Юлінька. Ну, Поліно, по правді сказати, на твого надії мало. Ні, мій не такий.

Поліна. Який же твій?

Юлінька. Мій Белогубов, хоч і бридкий трохи, а надії подає великі. „Ви, каже, полюбіть мене. Тепер ще мені женитися не час, а от як на столоначальника призначать, тоді оженюсь“. Я в нього питала, що таке столоначальник. „Це, каже, перший сорт“. Мабуть, щонебудь гарне. „Я, каже, хоч і неосвічена людина, та в мене багато діла з купцями: то я вам буду з міста шовкові всякі матерії возити, і щодо провіанту все буде“. Що ж? Це дуже добре, Поліно, нехай возить. Тут і думати нічого, за такого чоловіка треба йти.

Поліна. А в мого, мабуть, нема знайомих купців, він мені про це нічого не казав. Ну, а як він мені не буде привозити нічого?

Юлінька. Ні, мабуть, і в твого є. Адже він службовець, а службовцям всім дарують, кому що треба. Кому матерії всякі, коли жонатий; а коли холостий — сукна, трико; в кого коні — тому вівса чи сіна, а часом то й грішми. Минулого разу Белогубов був у жилетці, пам'ятаєш, така пістрява; це йому купець подарував. Він мені сам казав.

Поліна. Все ж треба спитати, чи є в Жадова знайомі купці.

Входить Кукушкіна.

ЯВА II

Ті ж і Кукушкіна.

Кукушкіна. Як себе не похвалити! У мене чистота, у мене порядок, у мене все в струні! (*Сідає*). А це що? (*Показує покоївці під диван*).

Стьоша. Та помилуйте, сил моїх не вистачає, всі боки болять, всю спину розломило.

Кукушкіна. Як ти смієш, мерзотна, так говорити! Ти за що платню одержуєш? У мене чистота, у мене порядок, у мене по ниточці ходи. (*Покоївка підмітає і виходить*). Юлінько! (*Юлінька встає*). Я з вами хочу говорити.

Юлінька. Чого ви зволите, матінко?

Кукушкіна. Ви знаєте, панночко, що в мене ні за мною, ні передо мною нічого нема.

Юлінька. Знаю, матінко.

Кукушкіна. Пора знати, панночко! прибутків у мене ні звідки, сама пенсія. Зводь кінці з кінцями, як знаєш. Я собі у всьому відмовляю. Повертаюсь, як злодій на ярмарку, а я ще не стара жінка, можу партію знайти. Розумієте ви це?

Юлінька. Розумію.

Кукушкіна. Я вам справляю модні плаття і всякі дрібнички, а для себе перефарбовую та перекроюю з старого. Чи не думаєте ви, що я виряджаю вас для вашої втіхи, для франтовитості? То помиляєтесь. Все це робиться для того, щоб видати вас заміж, з рук збути. Як на мої достатки, я вас могла б тільки в ситцевих та в затрапезних платтях водити. Якщо не хочете або не вмієте собі знайти жениха, так і буде. Я для вас обривати та обрізувати себе даремно не маю наміру.

Поліна. Ми, матінко, давно це чули. Ви скажіть, у чому річ!

Кукушкіна. Ти мовчи! не з тобою говорять. Тобі за дурість бог щастя дав, то ти й мовчи. Якби не дурень цей Жадов, так би тобі вік горе горювати, дівкою сидіти за твою легковажність. Хто з розумних ото тебе візьме? Кому потрібно? Хвалитися тобі нічим, тут твого розуму й на волосину не було: вже не можна сказати, що ти його причарувала,— сам набіг, сам у петлю лізе, ніхто його не тягнув. А Юлінька дівчина розумна, повинна своїм розумом собі щастя зробити. Дозвольте дізнатись, буде з вашого Белогубова пуття, чи ні?

Юлінька. Я, матінко, не знаю.

Кукушкіна. Хто ж знає? Вам відомо, панночко, що я сторонніх молодих людей в дім не приймаю. Я приймаю тільки женихів або тих, які можуть бути женихами. У мене, коли хоч трохи схожий на жениха,— милості просимо, дім одкрито, а як став крутити хвостом, то й де ворота—шукай повороту. Нам таких не потрібно. Я свою репутацію бережу, та й вашу так само.

Юлінька. Що ж, матінко, мені робити?

Кукушкіна. Робити те, що звелено. Ви пам'ятайте одно, що вам дівками залишатися не можна. Ви повинні будете в кухні жити.

Юлінька. Я, матінко, робила все, що ви казали.

Кукушкіна. Що ж ви робили? Звольте говорити, я буду слухати вас.

Юлінька. Коли він прийшов до нас вдруге, пам'ятаєте, ще ви його силою привели, я очима з ним заграва́ла.

Кукушкіна. Ну, а він що?

Юлінька. А він якось дивно стуляв губи, облизувався. Мені здається, він такий дурний, що нічого не зрозумів. Нині ки кожний гімназист спритніший за нього.

Кукушкіна. Вже я там ваших наук не знаю, а бачу, що він почтивий, і є в ньому отаке якесь приємне запобігання перед начальством. Значить, він піде далеко. Я це одразу зрозуміла.

Юлінька. Коли він був у нас втрете, пам'ятаєте, в п'ятницю, я йому вірші читала любовні; він теж, здається, нічого не зрозумів. А вже за четвертим разом я йому записку написала.

Кукушкіна. Що ж він?

Юлінька. Він прийшов та й каже: „моє серце ніколи від вас не одверталося, а завжди було, є і буде".

Поліна регоче.

Кукушкіна (*сварячись на неї пальцем*). Що ж далі?

Юлінька. Каже: „як тільки дістану місце столоначальника, то буду у вашої матінки слізно просити руки вашої".

Кукушкіна. А скоро він дістане?

Юлінька. Каже, що скоро.

Кукушкіна. Ходи, Юлінько, поцілуй мене. (*Цілує її*). Вийти заміж, мій друже, для дівчини велике діло. Ви це потім зрозумієте. Адже я мати і мати строга; з женихом що хочеш роби, я крізь пальці буду дивитися, я мовчу, мій друже, мовчу; а вже з сторонніми, ні, вибач, не дозволю. Ходи, Юлінько, сядь на своє місце.

Юлінька сідає.

А підете, діти, заміж, ось вам моя порада: чоловікам не потурайте, так їх щохвилини й точіть, щоб гроші добували; а то обліняться, потім самі плакати будете. Багато б треба було де про що напоумити; але вам тепер, дівчатам, іще всього сказати не можна; коли трапиться щось — приїздіть просто до мене, у мене завжди для вас прийом, ніколи заборони нема. Всі способи я знаю і всяку пораду можу дати, навіть і по лікарській справі.

Поліна. Матінко, хтось приїхав.

Юлінька (*глянувши у вікно*). Белогубов з якимсь стариком.

Кукушкіна. Сідайте по місцях. Юлінько, спусти трохи мантилью з правого плеча.

Юсов і Белогубов входять.

ЯВА III

Ті ж, Юсов і Белогубов.

Белогубов. Здрастуйте, Фелісато Герасимівно! (*До панночок*). Здрастуйте. (*Показуючи на Юсова*). Ось, вони бажали... Це мій начальник і благодійник, Аким Акимович Юсов. Все ж краще, Фелісато Герасимівно, коли начальство.

Кукушкіна. Милості просимо, милості просимо! Сідати уклінно просимо.

Аким Акимович і Белогубов сідають.

Ось рекомендую вам: дві мої дочки, Юлінька і Поліна. Зовсім діти, ні про що й поняття не мають; їм би ще в кукли гратися, а не те, що заміж виходити. І жаль розлучатися, а нічого робити. Такого товару дома не вдержиш.

Юлінька. Так, то вже закон долі, коло житейське! Що приділено од віку, того вже людина не може...

Кукушкіна. Я вам правду скажу, Акиме Акимовичу, вони в мене в строгості виховуються, від усього віддалені. Грошей я не можу за ними дати багато, але вже за моральність чоловіки будуть дякувати. Я люблю дітей, Акиме Акимовичу, але строга, дуже строга. (*Строго*). Поліно, піди розпорядись щодо чаю.

Поліна (*встає*). Зараз, матінко. (*Виходить*).

Юсов. Я сам строгий. (*Строго*). Бєлогубов!

Белогубов. Чого зволите?

Юсов. Адже я строгий?

Белогубов. Строгі. (*До Юліньки*). У мене знов нова жилетка. Ось, подивіться.

Юлінька. Дуже гарна. Це вам той самий купець подарував?

Белогубов. Ні, інший. У цього фабрика краща.

Юлінька. Ходімо у вітальню, я вам свою роботу покажу. (*Виходять*).

ЯВА IV

Юсов і Кукушкіна.

Кукушкіна. Як люблять одне одного, зворушливо дивитися. Одного не вистачає молодому чоловікові — посади, каже, нема гарної. Не можу, каже, забезпечити дружину всім повним спокоєм. Якби, каже, на столоначальника призначили, я б, каже, міг дружину утримувати. А воно шкода, Акиме Акимовичу! Такий прехороший молодий чоловік, такий закоханий...

Юсов (*нюхаючи табаку*). Помаленьку, Фелісато Герасимівно, помаленьку.

Кукушкіна. Однак, ви повинні знати, чи скоро він цю посаду дістане. Може, навіть це і від вас залежить. Я за нього просителька. (*Кланяється*). Вам не можна буде мою просьбу не вдовольнити; я мати, ніжна мати, клопочу для щастя своїх дітей, своїх пташенят.

Юсов (*зробивши серйозну фізіономію*). Скоро, скоро буде. Я вже про нього доповідав нашому генералові. А генерал весь у моїх руках: що скажу, те й буде. Ми його призначимо на столоначальника. Я захочу, буде столоначальником, а не захочу, не буде столоначальником... Хе, хе, буде, буде. Генерал у мене ось де. (*Показує руку*).

Кукушкіна. Признатися вам сказати, я навіть не люблю нежонатих. Що вони роблять? так тільки землю обтяжують.

Юсов (*поважно*). Тягота на землі, тягота... і марнословність.

Кукушкіна. Так. Та й у домі небезпечно приймати нежонатого чоловіка, особливо в кого є дочки або молода дружина. Хто його знає, що в нього на думці. Як на мене, молодого чоловіка треба женити скоріше, він потім сам буде дякувати, а то ж бо вони дурні, своєї вигоди не розуміють.

Юсов. Так. Від неуважності. Адже життя — це море житейське... поглинає.

Кукушкіна. Нежонатий не може завести хазяйства в себе, про дім не дбає, ходить по трактирах.

Юсов. Та воно й ми ходимо... відпочивання від трудів...

Кукушкіна. Ах, Акиме Акимовичу, велика різниця. Ви підете, коли вас покличуть, захотять вас угостити, повагу свою показати вам; а на свої ж бо ви вже не підете.

Юсов. Як можна, ні, не піду.

Кукушкіна. Тепер вважайте: нежонатого чоловіка проситель за якенебудь діло покличе в трактир, почастує обідом, та й по всьому. Грошей витратить багато, а користі ні на шаг. А жонатий ото, Акиме Акимовичу, скаже просителеві: навіщо мені твої обіди, я піду краще із жінкою пообідаю, по-сімейному, тихо, в своєму кутку, а ти мені дай чистими. Та гроші ото принесе. То воно дві вигоди: і тверезий прийде, та й з грішми... Котрий ви рік жонаті?

Юсов. Сорок третій рік...

Кукушкіна. Скажіть! А які ви молоді з обличчя!

Юсов. Регулярність в житті... банки вчора ставив.

Кукушкіна. Здоровому все на здоров'я, особливо коли людина душею спокійна, живе в достатках.

Юсов. Я вам скажу, яка гра природи буває... з людиною... з бідності та в багатство. Мене, пані,— давно вже це було,—привели в установу в затрапезному халатику, тільки що

грамоти вмів — читати та писати... Сидять, бачу, все люди літні, поважні, сердиті, тоді голились не часто, то воно ще більше поважності надає. Страх мене опав, слова вимовити не міг. Років зо два був побігачем, всякі комісії справляв, і по горілку ото бігав, і по пироги, і по квас, кому на похмілля, і сидів ото я не коло столу, не на стільці, а коло вікна на пачці паперів, і писав ото я не з чорнильниці, а з старої помадної банки. А от вийшов у люди. Звісно, все це не від нас... з неба... десь то вже так треба було мені бути чоловіком і займати важливий пост. Іноді думаємо з жінкою: за що нас так бог обдарував своєю ласкою? На все доля... і добрі діла треба робити... помагати неймущим. Так, маю тепер три будиночки, хоч далеко, та мені це не заважає; конячок тримаю четверню. Воно дальше ото краще: і землі більше, і не так шумно, та й балачок менше, пересудів.

Кукушкіна. Так, звісно. Садочок, мабуть, маєте при домах?

Юсов. А як же. В літню спеку прохолода і відпочинок членам. А гордості в мені нема. Гордість засліплює... На мене, хоч мужик... я з ним, як з своїм братом... все одно, ближній... По службі не можна... особливо верхоглядів не люблю, теперішніх освічених ото. З цими строгий і вимогливий. Заносяться надто. Забобонам цим я не вірю, ніби вчені з неба зорі хватають. Бачив я їх: не кращі за нас, грішних, та й до служби не такі уважні. У мене правило — усяко їх тиснути на користь службі... тому що від них шкода. Якось, Фелісато Герасимівно, до простих людей більше серце прихиляється. За теперішніх строгостей трапляється з чоловіком нещастя, виженуть з повітової школи за неуспіхи, або з нижчих класів семінарії, як його не прихистити? Він і так долею прибитий, всього він позбавлений, всім скривджений. Та й люди ото виходять по нашому ділу тямущіші і підлесливіші, душа у них одвертіша. З християнського обов'язку, виведеш такого чоловіка в люди, він тобі ціле життя вдячний: і за посадженого батька кличе, і в куми кличе. Ну, і на тому світі мзда... Ось Белогубов же грамоти не вміє, а я його люблю, Фелісато Герасимівно, як сина: в ньому почуття є. А признатись вам сказати, другий ваш жених... він бо ж так само під начальством у мене... То я можу знати...

Кукушкіна. Що ж таке?

Юсов (*робить серйозне обличчя*). Неблагонадійний.

Кукушкіна. Чого ж? Адже він не п'яниця, не марнотрат, до служби не ледачий?

Юсов. Так. Але... (*нюхає табаку*) неблагонадійний.

Кукушкіна. Яким же чином, розтлумач мені, батечку, Акиме Акимовичу, адже я мати.

Юсов. А от, звольте ви самі бачити. Мати такого чоловіка за родича... Аристарх Володимирович Вишневський.

Кукушкіна. Знаю.

Юсов. Особа, можна сказати, особа.

Кукушкіна. Знаю.

Юсов. А він виявляє непочтивість.

Кукушкіна. Знаю, знаю.

Юсов. Проти начальства грубий... зарозумілість понад межі... і навіть такі думки... спокушає молодь... а особливо вільнодумство. Начальство повинно строго дивитись.

Кукушкіна. Знаю.

Юсов. А коли знаєте, то самі можете розсудити. Які часи настали, Фелісато Герасимівно, життя нема! А від кого? Від дрантя, від хлопчиськів. Сотнями випускають їх; заполонять нас зовсім.

Кукушкіна. Ех, Акиме Акимовичу, оженитьсяперемінитьсяА не знати всього цього я не могла, я не така мати, без остороги нічого не зроблю. У мене таке правило: як тільки занадився до нас молодий чоловік, то й пошлю когонебудь довідатись про нього все достеменно, або сама від сторонніх людей розвідаю. Всі ці дурощі в ньому, по-моєму, виходять від нежонатого життя. От як оженитьсяпомиритьсяслужити буде гарно.

Юсов. Він переміниться, і начальство до нього переміниться... (*Помовчавши*). Нема колишніх чиновників, Фелісато Герасимівно! Занепадає чиновництво. Духу того нема. А яке життя було, Фелісато Герасимівно,

рай просто! Помирати не треба. Купались, просто купались, Фелісато Герасимівно. Колишні ото чиновники були орли, орли, а тепер молодь, верхогляди, порожнеча якась.

Жадов входить.

ЯВА V

Ті ж і Жадов.

Кукушкіна. Милості просимо, Василю Миколайовичу, милості просимо. Поліна зовсім занудилась за вами. Всі очі видивилася, то до того віконця підбіжить, то до другого. Вже так любить, так любить!.. Я, справді, й не бачила ще. Щасливі ви, Василю Миколайовичу. За що вас так люблять, скажіть ви мені?

Жадов. Пробачте, Фелісато Герасимівно, я спізнився трохи. Ах, Аким Акимович! (*Кланяється*). Ви яким чином?

Кукушкіна. Аким Акимович такі добрі, так дбають про своїх чиновників... я вже й не знаю, як їм дякувати. Сами потрудились приїхати, познайомитися.

Жадов (*до Юсова*). Спасибі вам. А втім, даремно турбувалися.

Юсов. Я, Фелісато Герасимівно, більше для Белогубова. Рідні в нього нема, я йому замість батька...

Кукушкіна. Вже не кажіть, Акиме Акимовичу, ви сами сімейна людина, і я зараз побачила, що ви стараєтесь молодих людей усяко заохочувати до сімейного життя. Я сама тієї ж думки, Акиме Акимовичу. (*До Жадова*). Ви собі уявити не можете, Василю Миколайовичу, як я страждаю, коли бачу, що два закоханих серця роз'єднують якінебудь перешкоди. Коли читаєш роман, бачиш, як обставини забороняють закоханим бачитися, або родителі не згодні, або достатки не дозволяють, як страждаєш у цю хвилину. Я плачу, просто плачу. І які жорстокі бувають іноді родителі, що не хотять зважити на почуття своїх дітей. Деякі навіть помирають з кохання в-цьому випадку. Але коли бачиш, що все йде до щасливого кінця, всі перепони знищуються (*захоплено*), кохання перемагає і молоді люди з'єднуються законним шлюбом, як солодко стає на душі. Так аж млость якась по всіх членах.

Поліна входить.

Поліна. Будьте ласкаві, чай готовий. (*Побачивши Жадова*). Василь Миколайович! Чи не соромно доводити до такого страждання? Я ждала, ждала вас.

Жадов (*цілує руку*). Пробачте.

Кукушкіна. Ходи, дитино моя, поцілуй мене.

Поліна (*до Жадова*). Ходімо.

Кукушкіна. Ходімо, Акиме Акимовичу!

Виходять. Белогубов і Юлінька входять з чашками в руках.

ЯВА VI

Белогубов і Юлінька.

Юлінька. Як бачу, ви все мене обманюєте.

Белогубов. Як же я смію вас обманювати? До чого це подібно?

Сідають.

Юлінька. Мужчинам вірити ні в чому не можна, зовсім ні в чому.

Белогубов. Чого ж така критика на мужчин?

Юлінька. Яка ж критика, коли це чиста правда?

Белогубов. Не може бути. Це самі слова; мужчини звичайно компліменти говорять, а панночки їм не вірять, кажуть, що мужчини обманники.

Юлінька. Ви все знаєте. Ви, мабуть, сами дуже багато компліментів говорили в своєму житті.

Белогубов. Мені нікому було, та й не вмію. Вам відомо, що я недавно став вхожий у дім, а перед цим і знайомства ніякого не мав.

Юлінька. І ви нікого не обманювали?

Белогубов. Це до чого ви питаєте?

Юлінька. Не говоріть. Я вам жодного слова не вірю. (*Одвертається*).

Белогубов. Та за віщо ж? Це навіть образливо.

Юлінька. Здається, можете зрозуміти.

Белогубов. Не розумію.

Юлінька. Не хочете! (*Затуляє очі хусткою*).

Бєлогубов. Я вас можу запевнити, чим хочете, що я завжди... як був закоханий, так і тепер... Я вам уже доповідав...

Юлінька. Любите, а зволікаєте.

Бєлогубов. Так... Тепер розумію. Так це ж не такого роду діло... скоро не можна.

Юлінька. Чому ж Жадову можна?

Бєлогубов. Зовсім інша річ. У нього дядечко багатий та й сам він освічена людина, скрізь може посаду мати. Хоч і за учителя піде—все хліб. А я що? Поки не дадуть посади столоначальника, нічого не можу... Та ви й сами не схочете щі та кашу їсти. Це тільки нам можна, а ви панночка, вам не можна. А ось дістану посаду, тоді зовсім інший переворот буде.

Юлінька. Коли ж цей переворот буде?

Бєлогубов. Тепер скоро. Обіцяли. Як тільки дістану посаду, так в ту ж хвилину... тільки одяг новий пошию. Я вже й матінці казав. Ви не сердьтесь, Юліє Іванівно, тому що не від мене залежно. Дозвольте ручку.

Юлінька простягає руку, не дивлячись на нього. Він цілує.

Я вже й сам жду не дождуся.

Входять Жадов і Поліна.

Юлінька. Ходімо, облишмо їх самих.

Виходять.

ЯВА VII

Жадов і Поліна (сідають).

Поліна. Знаєте, що я вам скажу?

Жадов. Ні, не знаю.

Поліна. Тільки ви, будь ласка, матінці не кажіть.

Жадов. Не скажу, будьте спокійні.

Поліна (*подумавши*). Я сказала б вам, та боюсь, що ви мене розлюбите.

Жадов. Вас розлюбити? Та хіба це можна?

Поліна. Та ви правду кажете?

Жадов (*бере за руку*). Та вже не розлюблю, повірте.

Поліна. Ну, глядіть же. Я вам по простоті скажу. (*Стиха*). У нас в домі все обман, все, все, геть усе. Ви, будь ласка, нічому не вірте, що вам кажуть. За нами нічого нема. Матінка каже, що нас любить, а зовсім не любить, тільки хоче скоріше з рук збути. Женихам у вічі лестить, а поза очі лає. Нас примушує прикидатися.

Жадов. Це вас обурює? Обурює?

Поліна. Тільки я не прикидаюсь, я справді вас люблю.

Жадов. Ви мене з розуму зведете! (*Цілує руку*).

Поліна. Та ще ось що я вам скажу: ми ж зовсім неосвічені. Ще Юлія дещо знає, а я так зовсім дурненька.

Жадов. Як дурненька?

Поліна. Так, як бувають дурненькі. Нічого не знаю, нічого не читала... що ви іноді говорите, ничого не розумію, зовсім нічого.

Жадов. Ви ангел! (*Цілує їй руки*).

Поліна. Я от тільки добріша за Юліньку, а дурніша за неї багато.

Жадов. За те ж то я вас і люблю, що вас не встигли нічого навчити, не встигли зіпсувати вашого серця. Вас треба скоріше взяти звідси. Ми з вами почнемо нове життя. Я з любов'ю почну вас виховувати. Яка насолода чекає мене!

Поліна. Ах, скоріше б!

Жадов. Чого ж одкладати? Я вже зважився. (*Жагуче дивиться на неї*).

Мовчанка.

Поліна. У вас є знайомі купці?

Жадов. Дивне запитання! Навіщо вам?

Поліна. Так. Мені хочеться знати.

Жадов. Я не розумію, однак, навіщо це вам?

Поліна. А ось навіщо. Бєлогубов каже, що в нього є знайомі купці і що вони дарують йому жилетки, а коли він ожениться, тоді будуть дарувати матерії жінці на плаття.

Жадов. Он що! Ну, ні, нам дарувати не будуть. Ми з вами будемо сами працювати. Так бо, Поліно?

Поліна (*неуважно*). Так.

Жадов. Ні, Поліно, ви ще не знаєте високого раювання жити своєю працею. Ви у всьому забезпечені. Бог дасть, взнаєте. Все, що ми придбаємо, буде наше, ми вже нікому не будемо зобов'язані. Чи розумієте ви це? Тут дві насолоди: насолода праці і насолода вільно і з спокійним сумлінням розпоряджатися своїм добром, нікому не даючи звіту. А це краще за всякі

подарунки. Чи не правда, Поліно, адже краще?

Поліна. Так, краще. (*Мовчанка*). Хочете, я вам загадаю загадку?

Жадов. Загадайте.

Поліна. Що іде без ніг?

Жадов. Он яка загадка! Дощик.

Поліна. Як це ви все знаєте? Досадно, справді. Я то ніяк не могла відгадати, вже Юлінька сказала.

Жадов. Дитина! Зостаньтесь завжди такою дитиною.

Поліна. А можна злічити зірки на небі?

Жадов. Можна.

Поліна. Ні, не можна. Я вам не повірю.

Жадов. Та нема чого трудитися лічити, вони вже полічені.

Поліна. Ви сміетесь із мене. (*Одвертається*).

Жадов (*ніжно*). Мені сміятися з вас, Поліно! Я все життя хочу присвятити вам. Подивіться на мене гарненько, чи можу я сміятися з вас?

Поліна (*дивиться на нього*). Ні, ні...

Жадов. Ви кажете, що ви дурненька,—я дурень. Смійтеся з мене! Та вже багато хто сміється. Без засобів, без достатку, з самими надіями на майбутнє, я женюся з вами. Навіщо ти женишся?—кажуть мені. Навіщо? На те, що люблю вас, що вірю в людей. Що я роблю нерозсудливо, з цим я згоден. Коли ж мені думати, я так кохаю вас, що мені ніколи думати.

Кукушкіна і Юсов входять.

Поліна (*з деяким почуттям*). Я сама вас кохаю.

Жадов цілує їй ручку.

Кукушкіна (*до Юсова*). Подивіться, наче голуби воркують. Не перешкоджайте їм. Зворушливо бачити!

Белогубов і Юлінька входять.

ЯВА VIII

Жадов, Поліна, Кукушкіна, Юсов, Белогубов і Юлінька.

Жадов (*обертаючись, бере Поліну за руку і підводить до Кукушкіної*). Фелісато Герасимівно, віддайте мені цей скарб.

Кукушкіна. Признаюсь вам, мені важко з нею розлучитися. Це улюблена моя дочка... вона була б мені втіхою на старість... але бог з нею, візьміть її... її щастя мені дорожче. (*Закриває обличчя хусткою*).

Жадов і Поліна цілують їй руки. Белогубов подає їй стільця. Сідає.

Юсов. Ви справжня мати, Фелісато Герасимівно.

Кукушкіна. Так, я цим похвастаться можу. (*З запалом*). Ні, виховання дочок невдячне діло. Виростиш, викохаєш біля себе, а потім віддай чужому чоловікові... зостанься сиротою... жахливо! (*Закриває очі хусткою*).

Белогубов. Матінко, ми вас не покинемо.

Поліна і Юлінька (*разом*). Матінко, ми вас не покинемо.

ДІЯ ТРЕТЯ

Між другою і третьою дією проминає близько року.

Трактир. Задня завіса на другому плані, посередині машина[1], праворуч відчинені двері, в яких видно кімнату, ліворуч вішалка для одежі, на авансцені по обидва боки столи з диванами.

ЯВА І

Василь стоїть біля машини і читає газету. Григорій стоїть біля дверей і дивиться в другу кімнату. Жадов і Микін входять. Григорій їх проводить, стирає зо столу і стеле серветку.

Микін. Ну, що, старий приятелю, як живеш?

Жадов. Кепсько, брат. (*До Григорія*). Дай но нам чаю. (*Григорій виходить*). А ти як?

Микін. Нічого. Живу собі, учителюю помаленьку.

Сідають.

Жадов. Чи багато ти одержуєш?

Микін. Двісті карбованців.

Жадов. Тобі досить?

Микін. Так і живу, як дозволяють засоби. Зайвих витівок, як бачиш, не заводжу.

[1] Машина — музичний ящик, який заводився пружиною і автоматично грав певні мелодії. Такі машини ставилися в трактирах, ресторанах, їдальнях тощо і заміняли собою оркестр.

Жадов. Так, нежонатому жити можна.

Микін. І тобі не треба було женитися! Нашому братові женитися не слід. Де вже нам, голодранцям! Ситий, прикритий чимнебудь від впливів стихій — і досить. Знаєш приказку: голова одненька не бідненька, а хоч і бідненька, зате одненька.

Жадов. Діло зроблене.

Микін. Подивись ти на себе, чи такий ти був перше. Що, брат, була сила, та позички ззіли. Ні, нашому братові женитися не можна. Ми наймити. (*Григорій подає чай. Микін наливає*). Вже як служити, то служити; для себе пожити потім устигнемо, коли доведеться.

Жадов. Що ж поробиш ото! Я покохав її дуже.

Микін. Мало чого, покохав! Хіба інші не кохають? Ех, брат, і я кохав, та не оженився ж от. І тобі не слід було женитися.

Жадов. Але чому ж?

Микін. Дуже просто. Нежонатий чоловік думає про службу, а жонатий про дружину. Жонатий чоловік ненадійний.

Жадов. Ну, от, дурниці.

Микін. Ні, не дурниці. Я не знаю, чого б я не зробив для тієї дівчини, яку кохав. Але я вирішив краще принести жертву. Краще, брат, заморити в собі це дуже законне почуття, ніж наразитися на спокуси.

Жадов. Я думаю, тобі легко було?

Микін. Ну, та що вже говорити! Зрікатися взагалі не легко; а зрікатися коханої жінки, коли й перешкод ніяких нема, крім бідності... Ти дуже любиш свою дружину?

Жадов. Шалено.

Микін. Ну, погане діло! Розумна вона?

Жадов. Справді, не знаю. Знаю тільки, що вона мила надзвичайно. Яканебудь дрібниця зворушить її, вона так мило, так щиро розплачеться, що сам, дивлячись на неї, заплачеш.

Микін. Ти мені скажи одверто, як ти живеш. Я ж бо тебе півтора року не бачив.

Жадов. Будь ласка. Історія моя коротка. Я оженився з кохання, як ти знаєш, узяв дівчину нерозвинену, виховану на громадських забобонах, мріяв її виховати на наших переконаннях, і ось уже рік жонатий...

Микін. І що ж?

Жадов. Звичайно, нічого. Виховувати її мені ніколи, та я й не вмію взятися за це діло. Вона так і залишилася з своїми поняттями; в суперечках, звичайно, я їй повинен поступатися. Стан, як бачиш, незавидний, а поправити нічим. Та вона мене й не слухає, вона мене просто не вважає за розумну людину. На їх думку, розумна людина повинна бути неодмінно багата.

Микін. Он куди повернуло! Ну, а як з засобами?

Жадов. Працюю з ранку до ночі.

Микін. І все не вистачає?

Жадов. Ні, жити можна.

Микін. Ну, а жінка?

Жадов. Дметься трохи, а іноді поплаче, що ж поробиш!

Микін. Жаль мені тебе. Ні, брат, нам женитися не можна. Я ось рік був без місця, їв самий чорний хліб. Що б я із жінкою ото робив?

Досужев входить.

ЯВА II

Ті ж і Досужев.

Досужев (*сідаючи біля круглого столу*). Гарсон, ворушись!

Василь. Якої скажете?

Досужев. Рябинової. З пристойною нашому званню закускою.

Василь. Слухаю. (*Іде до дверей*).

Досужев. Французької гірчиці! Чуєш? Трактир запечатаю. Григорій, заведи шарманку.

Григорій. Зараз. (*Заводить машину*).

Микін. Ось цей, мабуть, нежонатий!

Досужев. Чого ви на мене дивитесь? Я ось карася дожидаю.

Жадов. Якого карася?

Досужев. Прийде з рудою бородою, я його буду їсти. (*Василь приносить горілку*). Ти, Василю, виглядай його там. Як прийде, то скажи мені. (*Машина грає*). Панове, бачили, як п'яні німці плачуть? (*Показує плачущого німця*).

Жадов і Микін сміються. Машина перестає грати.

Микін (*до Жадова*). Ну, прощай! Якнебудь зайду до тебе.

Жадов. Прощай!

Микін виходить.

Василь (*до Досужева*). Будьте ласкаві, прийшов.

Досужев. Поклич сюди.

Василь. Не йде. Сів у задній кімнаті.

Досужев (*до Жадова*). Соромиться. Прощайте! Коли посидите тут, я прийду поговорити з вами, мені ваша фізіономія вподобалася. (*Виходить*).

Жадов (*до Василя*). Дай но щонебудь почитати.

Василь (*подає книгу*). Звольте ось прочитати статтейку. Похваляють.

Жадов читає. Входять: Юсов, Белогубов, 1-й і 2-й чиновники.

ЯВА III

Жадов, Юсов, Белогубов, 1-й і 2-й чиновники.

Белогубов. Акиме Акимовичу, ми там пообідали, дозвольте вас тут вином угостити, і музика програє.

Юсов. Угощай, угощай!

Белогубов. Якого скажете? Шампанського?

Юсов. Ну його...

Белогубов. То рейнвейну? Панове, сідайте! (*Сідають всі, крім Белогубова*). Василю! принеси рейнвейну, закордонного розливу. (*Василь виходить*). А, братику, здрастуйте! Чи не зволите з нами в компанії? (*Підходить до Жадова*).

Жадов. Дякую вам. Я не п'ю.

Белогубов. Що це, братику, помилуйте! Ради мене ото!.. одну чарочку... ми з вами тепер родичі! (*Василь приносить вино. Белогубов підходить до свого стола*). Наливай!

Василь наливає.

Юсов. Ну, брат, за твоє здоров'я! (*Бере чарку і встає*).

1-й і 2-й чиновники. За ваше здоров'я! (*Беруть чарки і встають*).

Юсов (*показуючи пальцем на голову Белогубова*). В цьому лобі, в цій голові завжди вбачав пуття. (*Цокаються чарками*). Поцілуймося!

Цілуються.

Белогубов. Ні, дозвольте ручку.

Юсов (*ховає руку*). Не треба, не треба. (*Сідає*).

Белогубов. Через вас людиною став.

1-й і 2-й чиновники. Дозвольте. (*Цокаються з Белогубовим, п'ють і сідають*).

Белогубов (*наливає чарку і подає на підносі Жадову*). Братику, зроби ласку.

Жадов. Я вам сказав, що не п'ю.

Белогубов. Не можна, братику, образите.

Жадов. Це нудно, нарешті.

Белогубов. Коли вина не зволите, чим накажете вас частувати? Чого тільки забажаєте, братику, все з приємністю.

Жадов. Нічого мені не треба. Дайте мені спокій! (*Читає*).

Белогубов. Ну, як завгодно. Не знаю, братику, за що ображаєте. Я з усією прихильністю... (*Одходить до свого стола*).

Юсов (*стиха*). Облиш його.

Белогубов (*сідає*). Панове, ще по чарочці! (*Наливає*). Печива чи не зволите? Василю, принеси печива якнайбільше.

Василь виходить.

Юсов. Ти щось ниньки розгулявся! Мабуть, спритно хапнув?

Белогубов (*показуючи на кишеню*). Перепало таки! А кому? Все вам зобов'язаний.

Юсов. Підчепив, мабуть?

Белогубов (*виймаючи пачку асигнацій*). Ось вони.

Юсов. Та вже я знаю тебе, в тебе рука не сфальшує.

Белогубов (*ховає гроші*). Ні, дозвольте! Кому ж я зобов'язаний? Хіба ж я розумів би щось, якби не ви? Від кого я в люди пішов, від кого жити почав, як не від вас? Під вашим крилом виховався! Інший би того й за десять років не взнав, усіх тонкощів і оборотів, що я за чотири роки взнав. З вас приклад брав у всьому, а то де ж би мені з моїм ото розумом! Інший батько того не зробить для сина, що ви для мене зробили. (*Втирає очі*).

Юсов. У тебе душа благородна, ти можеш почувати, а інші не можуть.

Василь приносить печиво.

Белогубов. Що б з мене було? Дурень! А тепер член громадянства, всі поважають, містом ідеш, всі купці кланяються, в гості покличуть, не знають, де посадити, жінка мене кохає. А то за віщо б їй кохати ото мене, дурня? Василю! Чи нема у вас цукерків яких дорогих?

Василь. Можна достати.

Белогубов. Це жінці. (*До Василя*). Ну, то ти загорни в папір якнайбільше. Що хочеш візьми, нічого не пожалію. (*Василь іде*). Зажди! І печива туди поклади всякого.

Юсов. Буде з неї, розпестиш.

Белогубов. Не можна. (*До Василя*). Всього поклади, чуеш?

Василь. Слухаю. (*Виходить*).

Белогубов. Кохаю, дуже кохаю жінку. Будеш догоджати, а вона буде більше кохати, Акиме Акимовичу. Що я перед нею? Вона освічена... Плаття ниньки купив... цебго не купив, а так взяв, потім поквитаємось.

Юсов. Все одно. Невже гроші платити? Може, діло якенебудь буде, ну, й квит. Гора з горою не сходиться, а людина з людиною сходиться.

Василь приносить цукерки в папері.

Белогубов. Поклади в капелюх. Ще по чарочці. (*Наливає*). Василю! Ще пляшку.

Юсов. Буде вже.

Белогубов. Ні, вже дозвольте. Тут не ви порядкуєте, а я.

Василь виходить.

1-й чиновник. Який випадок був! Писарчук у нас, так собі поганенький, яку штуку втнув! Фальшиву копію з постанови написав (що йому на думку спало!) і підписався за всіх присутніх, та й одніс позивальникові. А справа ото інтересна, грошова. Тільки він копію не віддав, знав, що робить, а тільки показав. Ну, і гроші взяв великі. То й потім прийшов у суд, аж справа ото зовсім не так.

Белогубов. Це вже підлота! За це вигнати треба.

Юсов. Іменно вигнати. Не плямуй чиновників. Ти візьми, так за діло, а не за шахрайство. Візьми так, щоб і проситель був не скривджений, і щоб ти був вдоволений. Живи по закону; живи так, щоб і кози були ситі, і сіно ціле. Чого за великим ото гонитися! Курочка по зернятку клює, а сита буває. А цей уже що за чоловік! Не сьогодні, то завтра під червону шапку потрапить.

Белогубов (*наливає чарку*). Будьте ласкаві, Акиме Акимовичу!.. Що я у вас попрошу, ви мені не відмовите? Я вам в ніжки вклонюся.

Юсов. Проси.

Белогубов. Пам'ятаєте, ви минулого разу пройшлись під машину: „По вулиці мостовій"?

Юсов. Ач, що вигадав!

Белогубов. Ощасливте, Акиме Акимовичу! Так, щоб уже я все життя пам'ятав.

Юсов. Будь ласка, будь ласка. Для тебе тільки! Звели пустити „По вулиці мостовій".

Белогубов. Гей, Василю! Пусти „По вулиці мостовій", та постій біля дверей, подивися, щоб не зайшов хто.

Василь. Слухаю. (*Заводить машину*).

Юсов (*показуючи на Жадова*). Ось цей! Не люблю я його. Чого доброго, подумає щонебудь.

Белогубов (*сідаючи до Жадова*). Братику, будьте з нами як родич. Ось Аким Акимович вас соромиться.

Жадов. Чого ж він соромиться?

Белогубов. Та вони потанцювати хотіли. Треба, братику, і розвагу якусь мати по трудах. Не все ж робити. Що ж таке! Це втіха безневинна, ми нікого не ображаємо.

Жадов. Танцюйте, скільки завгодно, я вам не заважаю.

Белогубов (*до Юсова*). Нічого, Акиме Акимовичу, він з нами як родич.

Василь. Скажете пустити?

Юсов. Пускай!

Машина грає „По вулиці мостовій". Юсов танцює. По закінченні всі, крім Жадова, плещуть.

Белогубов. Ні, вже тепер не можна! Треба шампанського випити! Василю, пляшку шампанського! Та чи багато грошей за все?

Василь (*лічить на рахівниці*). П'ятнадцять карбованців.

Белогубов. Одержуй! (*Віддає*). Ось тобі півкарбованця на чай.

Василь. Дякую покірно. (*Виходить*).

Юсов (*голосно*). Ви, молодь, молокососи, гадаю, будете сміятися з старого!

1-й чиновник. Як можна, Акиме Акимовичу, ми не знаємо, як вам дякувати!

2-й чиновник. Так.

Юсов. Мені можна танцювати. Я все в житті зробив, що приписано людині. В мене душа спокійна, позаду ноша не тягне, сімейство забезпечив,— мені тепер можна танцювати. Я тепер тільки радію з божого світу! Пташку побачу, і з тієї радію, квіточку побачу, і з неї радію: премудрість у всьому бачу. (*Василь приносить пляшку, відкорковує і наливає протягом промови Юсова*). Пам'ятаючи свою бідність, нищої братії не забуваю. Інших не осуджую, як деякі молокососи з учених! Кого ми можемо осуджувати? Ми не знаємо, чим іще сами ото будемо! Насміявся ти ниньки з п'яниці, а завтра сам, може, будеш п'яницею; осудиш ниньки злодія, а може, сам завтра будеш злодієм. Звідки ми знаємо своє призначення, кому чим бути визначено? Знаєм одно, що всі там будемо. Ось ти ниньки посміявся (*показує очима на Жадова*), що я танцював; а завтра, може, гірше мене затанцюєш. Може (*киваючи головою на Жадова*), і по милостиню підеш, і руку простягнеш. Ось гордість ото до чого доводить! Гордість, гордість! Я танцював від щирої душі! На серці весело, на душі спокійно! Я нікого не боюсь! Я хоч на площі перед усім народом буду танцювати. Мимойдучі скажуть: „цей чоловік танцює, напевне, душу має чисту!" і піде кожний за своїм ділом.

Белогубов (*піднімаючи бокал*). Панове! За здоров'я Акима Акимовича! Ура!

1-й і 2-й чиновники. Ура!

Белогубов. От би ви, Акиме Акимовичу, ощасливили нас, заїхали до нас якнебудь. Ми ще з жінкою люди молоді, порадили б нас, науку б сказали, як жити в законі і всі обов'язки викочувати. Здається, нехай камінна людина, і та розчулиться, як вас послухає.

Юсов. Заїду якнебудь. (*Бере газету*).

Белогубов (*наливає бокал і підносить Жадову*). Уже я, братику, від вас не відчеплюсь.

Жадов. Чого ви мені не дасте почитати? Цікава стаття трапилась, а ви все заважаєте.

Белогубов (*сідаючи коло Жадова*). Братику, ви на мене даремно претензію маєте. Киньмо, братику, всю цю ворожнечу. Призволяйтесь! Для мене тепер це нічого не означає. Будемо жити як родичі.

Жадов. Не можна нам з вами жити як родичі.

Белогубов. Чого ж?

Жадов. Не пара ми.

Белогубов. Так, звісно, кому яка доля. Я тепер в щасті, а ви в бідному становищі. Що ж, я не гордую. Адже це як кому щастить. Я тепер усе сімейство підтримую, і матінку. Я знаю, братику, що ви бідуєте; може, вам гроші потрібні; не образьтесь, скільки можу! Я навіть і за послугу не вважатиму. Які там рахунки між родичами!

Жадов. Звідки ви видумали давати мені гроші!

Белогубов. Братику, я тепер в достатку, мені обов'язок велить помагати. Я, братику, бачу вашу бідність.

Жадов. Який я вам братик? Облиште мене.

Белогубов. Як хочете! Я від душі давав. Я, братику, зла не пам'ятаю, не в вас. Мені тільки жаль дивитися на вас із жінкою вашою. (*Відходить до Юсова*).

Юсов (*кидаючи газету*). Що ниньки пишуть! Нічого напутливого нема! (*Наливає Белогубову*). Ну, допивай. Ходімо!

Белогубов (*допиває*). Ходімо!

Василь і Григорій подають шинелі.

Василь (*подає Белогубову два пакунки*). Ось захопіть бо.

Белогубов (*ніжно*). Для жінки ото. Люблю.

Виходять. Досужев входить.

ЯВА IV

Жадов і Досужев.

Досужев. „Не зграя воронів злісталась!"

Жадов. Правда ваша.

Досужев. Поїдьмо в Маріїн гай.

Жадов. Мені не можна.

Досужев. Чому ж? Сім'я, чи що? Дітей няньчити треба?

Жадов. Дітей не няньчити, а жінка дома чекає.

Досужев. Та ви давно з нею не бачились?

Жадов. Як давно? Сьогодні ранком.

Досужев. Ну, то це недавно. Я думав, три дні не бачились. (*Жадов дивиться на нього*). Чого ви на мене дивитесь? Я знаю, що ви думаєте про мене. Ви думаєте, що я такий самий, як оці франти, що пішли; то помиляєтесь. Осли у левячій шкурі! Тільки шкура ото і страшна. Ну, і лякають народ.

Жадов. Признатися вам сказати, я ніяк не розберу, що ви за людина.

Досужев. А ось звольте ви бачити, поперше — я весела людина, а подруге — знаменитий юрист. Ви учились, я це бачу, і я теж учився. Пішов я на маленьке утримання; хабарів брати не можу — душа не терпить, а жити з чогось треба. От я і взявся за розум: заходився адвокатствувати, почав купцям слізні прохання писати. Вже як не їхати, то давайте вип'ємо. Василю, горілки!

Василь виходить.

Жадов. Я не п'ю.

Досужев. Де ви народились? Ну, та це дурниці! Зо мною можна. Ну, от, почав я слізні прохання писати. Адже ви не знаєте, що це за народ! Я вам зараз розкажу.

Входить Василь.

Налий дві. Одержуй за весь графін. (*Віддає гроші*).

Жадов. І з мене за чай. (*Віддає*).

Василь виходить.

Досужев. Вип'ємо!

Жадов. Будь ласка: для вас тільки, а то, справді, не п'ю.

Цокаються і п'ють. Досужев наливає ще.

Досужев. Напиши бороді[1] прохання просто, та візьми з нього не дорого, то він тебе осідлає. Звідки й фамільярність появиться: „Ну, ти, писако! на тобі на чарку!" Відчув я до них злобу нездоланну! Вип'ємо! „Пити вмерти, і не пити вмерти; то вже краще пити і вмерти". (*П'ють*). Почав я їм писати на їх смак. Наприклад: треба подати вексель на стягання — і всього ото десять рядків писання, а йому пишеш на чотирьох аркушах. Починаю так: „Будучи обтяжений в численному сімействі кількістю членів". І всі його орнаменти вставиш. Так напишеш, що він плаче, а вся сім'я ридає до істерики. Насмієшся з них, та візьмеш з нього купу грошей, от він і поважає тебе, і кланяється аж до пояса. Хоч мотузку з нього крути. Всі їх товсті тещі, всі бабуні дівчат тобі сватають багатих. Чоловік бо вже надто хороший, до душі їм припав. Вип'ємо!

Жадов. Буде!

Досужев. За моє здоров'я!

Жадов. Хіба вже що за ваше здоров'я. (*П'ють*).

Досужев. Багато треба сили душевної, щоб з них хабарів не брати. З чесних чиновників вони сами ж сміятися будуть; зневажати ладні — це їм не на руку. Кременем треба бути! І храбруватися ото, справді, нема для чого! Тягни з нього шубу, та й по всьому. Шкода, не можу. Я тільки беру з них гроші за їх неуцтво, та пропиваю. Ех! нащо вам було женитися! Вип'ємо. Як вас звати?

Жадов. Василь.

Досужев. Тезко. Вип'ємо, Васю. (*П'ють*). Я бачу, ти гарна людина.

Жадов. Яка я людина! Я дитина, я про життя не маю ніякої уяви. Все це нове для мене, що я від вас чую. Мені важко! Не знаю, чи стерплю я! Навколо розпуста, сил мало! Навіщо ж нас учили!

Досужев. Пий, легше буде.

Жадов. Ні, ні! (*Опускає голову на руки*).

Досужев. То ти не поїдеш зо мною?

Жадов. Не поїду. Навіщо ви мене поїли? Що ви зо мною зробили!

Досужев. Ну, прощай! Надалі будьмо знайомі! Підпив, брат! (*Тисне Жадову руку*). Василю, манто! (*На-*

[1] Борода — презирлива назва купців, що в більшості ходили з бородою.

діває шинель). Ти мене строго не суди. Я людина пропаща. Постарайся бути кращим, ніж я, коли можеш. (*Іде до дверей і повертається*). Ага! ось тобі ще моя порада. Може, з моєї легкої руки, зап'єш, то вина не пий, а пий горілку. Вино нам не по кишені, а горілка, брат, краще за все: і горе забудеш, і дешево! Adieu! (*Виходить*).

Жадов. Ні, пити не добре! Зовсім не легше — ще важче. (*Задумується. Василь, з наказу з другої зали, заводить машину. Машина грає „Лучиночку". Жадов співає*). „Лучино, лучиночко, березова!.."

Василь. Будьте ласкаві! Негаразд! Неподобство!

Жадов машинально надівае шинель і виходить.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Сцена являє дуже бідну кімнату. Праворуч вікно, біля вікна стіл, на лівому боці дзеркало.

ЯВА

Поліна (*сама, дивиться у вікно*). Яка нудьга, просто смерть! (*Співає*). „Матінко, голубонько, сонечко моє! пожалій, ріднесенька, дитятко своє". (*Сміється*). Яка пісня на думку спала! (*Знов замислюється*). Провалився б, здається, з нудьги. Поворожити хіба на картах? Що ж, за цим діло не стане. Це можна, можна. Чого іншого, а це в нас є. (*Дістає з стола карти*). Як хочеться поговорити з кимнебудь. Якби хтонебудь прийшов, от би я була рада, зараз би розвеселилась. А то що це таке! Сиди сама, все сама. Уже що й казати, люблю поговорити. Бувало, ми в матінки, ранок ото настане, лящимо, лящимо, і не помітиш, як промине. А тепер і поговорити ні з ким. Хіба до сестри побігти? Та вже пізно. Ото я, дурна, не догадалась раніше. (*Співає*). „Матінко, голубонько"... Ах, я й забула поворожити... Про що ж би поворожить ото? А от, поворожу я, чи буде в мене новий капелюшик? (*Розкладає карти*). Буде, буде... (*Плеще в долоні, замислюється і потім співає*). „Матінко, голубонько, сонечко моє! пожалій, ріднесенька, дитятко своє".

Входить Юлінька.

ЯВА II

Поліна і Юлінька.

Поліна. Здрастуй, здрастуй! (*Цілуються*). Яка я тобі рада! Скидай капелюшик!

Юлінька. Ні, я до тебе на хвилинку.

Поліна. Ах, як ти гарно одягнена, сестричко!

Юлінька. Так, я тепер собі купую все, що тільки є краще й нове з закордону.

Поліна. Щаслива ти, Юлінько.

Юлінька. Так, я можу про себе сказати, що я щаслива. А ти, Полінько, як ти живеш? Жахливо. Ниньки зовсім не такий тон. Ниньки у всіх заведено жити в розкошах.

Поліна. Що ж мені робити? Хіба я винна?

Юлінька. А ми вчора в парку були. Як весело було — чудо! Якийсь купець частував нас вечерею, шампанським, фруктами всякими.

Поліна. А я все вдома сиджу сама, з нудьги гину.

Юлінька. Так, Поліно, я вже тепер зовсім не та стала. Ти не можеш собі уявити, як гроші і гарне життя облагороджують людину. В господарстві я тепер нічого не роблю, вважаю за низьке. Я тепер усім гребую, крім туалету. А ти! ти! це жахливо! Що ж твій муж робить, скажи, будь ласка?

Поліна. Він мене навіть і до вас не пускає, все велить сидіти вдома та працювати.

Юлінька. Як це по-дурному! Вдає з себе розумного чоловіка, а теперішнього тону не знає. Він повинен знати, що людину створено для товариства.

Поліна. Як ти кажеш?

Юлінька. Людину створено для

товариства. Хто ж цього не знає! Це тепер геть усім відомо.

Поліна. Добре, я це йому скажу.

Юлінька. Ти б з ним сваритися спробувала?

Поліна. Пробувала, та яке життя. Завжди виходить його правда, а я винна зостаюсь.

Юлінька. Та чи він любить тебе?

Поліна. Дуже любить.

Юлінька. А ти його?

Поліна. І я люблю.

Юлінька. Ну, то ти сама винна, серце моє. Ласкою з мужчин нічого не зробиш. Ти до нього лащишся — ось він і сидить, склавши руки, ні про себе, ні про тебе не думає.

Поліна. Він багато працює.

Юлінька. Та що доброго з його роботи? Ось мій муж і небагато працює, а подивися, як ми живемо. Треба правду сказати, Онисим Панфилович для дому чудова людина, справжній хазяїн; чого тільки в нас нема, якби ти подивилась. І за такий короткий час! Звідки він тільки бере! А твій? Що це? Адже сором дивитись, як ви живете.

Поліна. Він усе каже: сиди, працюй, не завидуй іншим; будемо й ми жити добре.

Юлінька. Та коли ж воно буде? Зістарешся, поки діждешся. До чого тоді і втіха! Всякий терпець увірветься.

Поліна. Що ж мені робити?

Юлінька. Він просто тиран. Що з ним довго ото говорити! Скажи, що ти його не любиш — от і по всьому! Або ще краще: ти скажи йому, що тобі набридло таке життя, що ти не можеш з ним жити і переїдеш до матінки, і щоб він забув про тебе. А я матінку попереджу про це.

Поліна. Добре, добре! Я це зроблю не треба й краще!

Юлінька. Та чи зумієш ти?

Поліна. Ще б пак! Я яку хочеш сцену зіграю, не гірше за всяку актрису. Поперше, нас вдома до цього з малолітства привчили, а тепер я все сиджу сама, працювати ото нудно; я все сама з собою й розмовляю. Так навчилася, що диво. Тільки трохи жаль його буде.

Юлінька. А ти вже не жалій! А я тобі, Поліно, капелюшика привезла. (*Виймає з картону*).

Поліна. Ах, яка розкіш! Спасибі сестрице, серденько. (*Цілує її*).

Юлінька. А то в тебе старий ото вже негарний.

Поліна. Жахлива мерзота! Гидко на вулицю вийти. От я тепер мужа подражню. Ось, скажу, любий мій, сторонні купили, а ти не догадаєшся.

Юлінька. Та вже робити нічого, Полінько, ми тим часом, скільки можемо, будемо допомагати. Тільки не слухай ти, будь ласка, свого мужа. Ти йому розтлумач гарненько, що ти його задарма кохати не будеш. Ти, дурненька, зрозумій, за що їх дарма кохати, чоловіків ото? Це досить дивно! Забезпеч мене, мовляв, усім, щоб я виблискувала в товаристві, тоді я тебе й любитиму. Він з капризу не хоче твого щастя, а ти мовчиш. Попросив би тільки він у дядька, і йому дадуть таку ж тепленьку посаду, як у мого мужа.

Поліна. Вже я тепер до нього причеплюся.

Юлінька. Ти уяви тільки собі: ти така гарненька, одягни но тебе зо смаком та посади в театр... при вогні ото... всі мужчини так на тебе лорнети й наставлять.

Поліна. Не говори, сестрице, заплачу.

Юлінька. Ось тобі грошей (*дістає з портмоне*); іноді щось знадобиться, то можеш і без мужа обійтися. У нас тепер є достатки, так що ми вирішили навіть іншим добро чинити.

Поліна. Спасибі, сестрице! Тільки він, мабуть, розсердиться.

Юлінька. Велике діло! Чого на нього дивитись ото! Від родичів, не від чужих. Чого ж, з його ласки, голодній сидіти! Прощай, Поліно!

Поліна. Прощай, сестрице! (*Проводить її. Юлінька виходить*).

ЯВА III

Поліна. Яка ця Юлінька у нас розумна! А я ото дурна, дурна! (*Побачивши картон*). Новий капелюшик! (*Плеще в долоні*). Я тепер цілий тиждень буду весела, якщо тільки муж не розтривожить.

Кукушкіна входить.

ЯВА IV

Поліна і Кукушкіна.

Кукушкіна. У тебе все пісеньки на думці.

Поліна. Здрастуйте, матінко! Від нудьги.

Кукушкіна. Я зовсім і ходити ото до тебе не хотіла.

Поліна. Чого ж, матінко?

Кукушкіна. Гидко мені, пані, гидко бувати у вас. Та як уже мимо йшла, то зайшла до тебе. Злидні, бідність... фу... я цього бачити не можу. У мене чистота, в мене порядок, а тут — що таке! Хата сільська! Гидота!

Поліна. Чим же я ото винна?

Кукушкіна. Бувають же такі мерзотники на світі! А проте я його не виную: я на нього ніколи надії не мала. Ти ото чого ж мовчиш, пані? Чи не я тобі твердила: не потурай мужеві, точи його щохвилини, і день, і ніч: давай грошей та давай грошей, де хочеш візьми, та дай. Мені, мовляв, на те потрібно, на інше потрібно. Матінка, мовляв, у мене делікатна дама, треба її пристойно прийняти. Скаже: нема в мене. А мені, мовляв, яке діло? Хоч украдь, а дай. Навіщо брав? Умів женитися, умій і жінку утримувати пристойно. Та отак від ранку до ночі товкла б йому в голову ото, так може б і розчулився. У мене б на твоєму місці іншої й розмови не було б.

Поліна. Що ж робити ото, матінко, в мене в характері ніякої строгості нема.

Кукушкіна. Ні, вже ти краще скажи, що в тебе в характері дурості багато, панькання. А чи ти знаєш, що ваше панькання псує мужчин? У тебе все ніжності в голові, все б вішалася йому на шию. Зраділа, що заміж вийшла, дождалась. А нема, щоб про життя подумати. Безсоромниця! І в кого це ти така вдалася? У нас в роду геть усі холодні до чоловіків: більше все думають про вбрання, як одягтися пристойніше, покрасуватися перед іншими. Чого й не приголубити мужа, та треба, щоб він почував, за що його голублять. Ось Юлінька, коли муж привезе їй щонебудь з міста, так і кинеться йому на шию, так і зомліє, насилу стягнуть. Через те він мало не кожного дня їй і возить подарунки. А не привезе, то вона й губи надме і не говорить з ним два дні. Висни, хай уже, до них на шию, вони й раді, їм тільки цього й треба. Соромся!

Поліна. Я знаю, що я дурна; він приголубить мене, а я й рада.

Кукушкіна. А ось зажди, ми на нього насядемо обидві, то може піддасться. Головне — не панькатись і не слухати його дурощів: він своєї, а ти своєї; сперечайся до непритомності, а не поступайся. Поступись їм, то вони ладні на нас хоч воду возити. Та гордість ото, гордість ото йому збити треба. Ти чи знаєш, що в нього на думці?

Поліна. Де мені знати.

Кукушкіна. Оце, бачиш ти, є така дурна філософія, я недавно в одному домі чула, ниньки вона в моду ввійшла. Вони взяли собі в голову, що розумніші за всіх на світі, а то все дурні та хабарники. Яка глупота ото непрощенна! Ми, кажуть, не хочемо брати хабарів, хочемо жити на одне утримання. Та після цього життя не буде! За кого ж дочок ото віддавати? Адже отак, чого доброго, і рід людський переведеться. Хабарі! Яке слово хабарі? Сами ж його видумали, щоб ображати гарних людей. Не хабарі, а подяка! А від подяки відмовлятися гріх, образити людину треба. Коли ти нежонатий чоловік, на тебе й суду нема, дурій, як знаєш. Хай так; хоч і утримання не бери. А коли оженився, то вмій жити з жінкою, не обманюй родителів. За що вони крають родительське серце? Інший недоумкуватий раптом бере виховану панночку, яка з дитинства розуміє життя і яку родителі, не шкодуючи нічого, виховують зовсім не в таких правилах, навіть стараються, як можна, віддалити від таких дурних розмов, і раптом замикає її в комірчині якійсь! Що ж, по-їхньому, вихованих панночок їм хочеться на прачок переробити? Вже коли хотять женитися, то женилися б з якиминебудь заблудженими, яким все одно, що панею бути, що кухаркою, які, ко-

хаючи їх, раді будуть собі й спідниці прати і по грязі на базар тьопати. А є ж бо такі, без поняття, жінки.

Поліна. От він і з мене, мабуть, те саме хоче зробити.

Кукушкіна. Що потрібно для жінки... освіченої, яка бачить і розуміє все життя, як свої п'ять пальців? Вони цього не тямлять. Жінці потрібно, щоб вона одягнена була завжди добре, щоб прислуга була, а головне—потрібен спокій, щоб вона могла бути віддалена від усього, по своєму благородству, ні в які хазяйські дрібниці не втручалася. Юлінька в мене так і робить; вона геть від усього далека, окрім як зайнята собою. Вона спить довго; муж ранком повинен розпорядитися щодо столу і геть усім; потім дівка напоїть його чаєм, і він їде в установу. Нарешті, вона встає; чай, кофе, все це для неї готове, вона їсть, вирядилася найкращим манером і сіла з книжкою біля вікна дожидатись мужа. Увечері одягає кращі плаття і їде в театр чи в гості. Ось життя! ось порядок! ось як дама повинна поводити себе! Що може бути благородніше, що делікатніше, що ніжніше?.. Хвалю!

Поліна. Ах, от раювання! Хоч би з тиждень так пожив.

Кукушкіна. Та з твоїм мужем ти діждешся, як же!

Поліна. Вже ви його, матінко, гарненько! А то мені, справді, заздрісно. Юлінька, коли не приїде, все в новому платті, а я все в одному та в одному. Ось він іде. (*Йде до дверей*).

Жадов входить з портфелем. Цілуються.

ЯВА V

Ті ж і Жадов.

Жадов. Здрастуйте, Фелісато Герасимівно! (*Сідає*). Ах, як втомився!

Поліна сідає коло матері.

Запрацювався, зовсім відпочинку собі не знаю. Ранком в установі, вдень на уроках, вночі за справами сиджу: беру виписки складати—чимало платять. А ти, Поліно, все без роботи, все склавши руки сидиш! Ніколи тебе за ділом не застанеш.

Кукушкіна. Вони в мене не так виховані, до роботи не привчені.

Жадов. Дуже погано. Потім важко привикати, коли з малолітства не привчені. А треба буде.

Кукушкіна. Ні для чого їй і привикати. Я їх не на покоївок готувала, а заміж за благородних людей.

Жадов. Ми з вами не однаково думаємо, Фелісато Герасимівно. Я хочу, щоб Поліна слухалася мене.

Кукушкіна. Тобто, ви хочете зробити з неї наймичку; то вже таку б собі до пари й шукали. А вже нас пробачте, ми люди зовсім не з такими поняттями в житті, в нас благородство природжене.

Жадов. Яке там благородство, це фанфаронство пусте! А нам, справді, не до того.

Кукушкіна. Вас послухати, то вуха в'януть. А ось що треба сказати: якби я знала, що вона, нещасна, буде в таких злиднях жити, вже нізащо б не віддала за вас.

Жадов. Ви їй, будь ласка, не вбивайте в голову, що вона нещасна жінка; я прошу вас! А то вона, чого доброго, справді подумає, що вона нещасна.

Кукушкіна. А хіба щаслива? Звісно, в самому гіркому становищі жінка. Інша б на її місці, я вже й не знаю, що зробила.

Поліна плаче.

Жадов. Поліно, перестань дуріти, пожалій мене.

Поліна. У тебе все дуріти. Видно, ти не любиш, коли тобі правду ото говорять.

Жадов. Яку правду?

Поліна. Вже, певна річ, правду; матінка не буде брехати.

Жадов. Ми з тобою потім про це поговоримо.

Поліна. Нема про що говорити ото. (*Одвертається*).

Кукушкіна. Певна річ.

Жадов (*зітхає*). От нещастя!

Кукушкіна і Поліна не звертають на нього уваги і розмовляють пошепки. Жадов дістає з портфеля папери, розкладає на столі і протягом дальшої розмови оглядається на них.

Кукушкіна (*голосно*). Уяви собі, Поліно, я була у Белогубова; він купив жінці бархатне плаття.

Поліна (*крізь сьози*). Бархатне! Якого кольору?

Кукушкіна. Вишневе.

Поліна (*плаче*). Ах, боже мій! Я думаю, як воно їй личить.

Кукушкіна. Чудо! Тільки уяви собі, який штукар Белогубов! Насмішив, справді, насмішив. Ось, матінко, я, каже, вам поскаржуся на жінку: я їй купив бархатне плаття, вона мене так цілувала, аж вкусила дуже боляче. Оце життя! Оце любов! Не те, що в інших.

Жадов. Це нестерпно! (*Встає*).

Кукушкіна (*встає*). Дозвольте спитати, ласкавий пане, за що вона страждає? Дайте мені звіт.

Жадов. Вона вже вийшла спід вашої опіки і вступила під мою, і через те дайте мені порядкувати її життям. Повірте, що буде краще.

Кукушкіна. Але я мати, ласкавий пане.

Жадов. А я муж.

Кукушкіна. Ось ми бачимо, який ви муж! Ніколи любов мужа не може зрівнятися з родительською.

Жадов. Як які родителі!

Кукушкіна. Які б не були, все ж не вам пара. Ми ось, ласкавий пане, які родителі! Ми з мужем по копійці збирали гроші, щоб виховати дочок, щоб віддати їх у пансіон. Для чого це, як ви думаєте? Для того, щоб вони мали гарні манери, не бачили навколо себе бідності, не бачили низьких речей, щоб не отягчити дитину і з дитинства привчити їх до гарного життя, благородства в словах і вчинках.

Жадов. Дякую вам. Я ось майже вже рік стараюсь вибити з неї ваше виховання, та ніяк не можу. Здається, половину б життя віддав, щоб тільки вона його забула.

Кукушкіна. Та хіба я її для такого життя готувала? Я краще б руку дала відрубати, ніж бачити в такому становищі дочку: в бідності, в стражданні, в злиднях.

Жадов. Облиште ваші жалі, я вас прошу.

Кукушкіна. Хіба вони в мене так жили? У мене порядок, у мене чистота. Достатки мої щонаймізерніші, а все таки вони жили як герцогині, в щонайневиннішому стані; де двері в кухню, не знали; не знали, з чого щі варяться; тільки й займалися, як слід панночкам, розмовами про почуття і про речі найблагороднішні.

Жадов (*показуючи на жінку*). Так, такої глибокої розпусти, як у вашій сім'ї, я не бачив.

Кукушкіна. Хіба такі люди, як ви, можете оцінити благородне виховання!.. Моя вина, я поспішилась! Вийшла б вона за чоловіка з ніжними почуттями і з освітою, він не знав би, як дякувати мене за виховання. І вона була б щаслива, бо порядні люди не примушують жінок працювати, для цього в них є прислуга, а жінка тільки для...

Жадов (*швидко*). Для чого?

Кукушкіна. Як для чого? Хто ж цього не знає? Ну, звісно... для того, щоб одягати, як можна краще, милуватися з неї, вивозити на люди, потішати всякими розкошами, виконувати кожну її примху як закон... обожнювати.

Жадов. Соромтеся! Ви літня жінка, дожили до старості, виростили дочок і виховали їх, і не знаєте, для чого чоловікові дано жінку. Чи не сором вам! Жінка не іграшка, а помічниця мужеві. Ви погана мати!

Кукушкіна. Так, я знаю, що ви дуже раді собі з жінки кухарку зробити. Нечувственна ви людина!

Жадов. Годі дурниці молоти!

Поліна. Матінко, облиште його.

Кукушкіна. Ні, не облишу. З чого ти видумала, щоб я його облишила?

Жадов. Перестаньте. Я вас слухати не буду і жінці не дозволю. У вас, на старість, все дурниці в голові.

Кукушкіна. Яка розмова, яка розмова, га?

Жадов. Між мною й вами іншої розмови бути не може. Дайте нам спокій, я прошу вас. Я люблю Поліну і зобов'язаний берегти її. Ваші розмови шкідливі для Поліни і неморальні.

Кукушкіна. Та ви не дуже гарячіться, ласкавий пане!

Жадов. Ви зовсім нічого не розумієте.

Кукушкіна (*із злістю*). Не розумію? Ні, я дуже добре розумію.

Бачила я приклади, як жінки ото гинуть від злиднів. Злидні ото до всього доводять. Інша б'ється, б'ється, та й зіб'ється з пуття. Навіть і винувати не можна.

Жадов. Що? Як ви можете говорити при дочці такі речі? Звільніть нас від свого одвідання... зараз же, зараз же.

Кукушкіна. Коли вдома холодно та голодно, та муж ледащо, мимоволі будеш шукати способів...

Жадов. Облиште нас, я вас честю прошу. Ви мені урвете терпець.

Кукушкіна. Вже, певна річ, піду, і ноги моєї ніколи не буде у вас. (*До Поліни*). Який муж ото в тебе! От горе яке! Ото нещастя!

Поліна. Прощайте, матінко! (*Плаче*).

Кукушкіна. Плач, плач, нещасна жертва, оплакуй свою долю! Плач до могили! Та ти вже краще умри, нещасна, щоб не розривалося моє серце. Легше мені буде. (*До Жадова*). Тріумфуйте! Ви своє діло зробили: обманули, прикинулися закоханим, облестили словами і потім занапастили. Вся ваша мета була в цьому, я тепер вас розумію. (*Виходить*).

Поліна її проводить.

Жадов. Треба буде з Поліною строгіше поговорити. А то, чого доброго, її зовсім з пуття зіб'ють.

Поліна повертається.

ЯВА VI

Жадов і Поліна, сідає біля вікна, надувшись.

Жадов (*розклавши папери, сідає до столу*). Фелісата Герасимівна, напевне, більше до нас не прийде, з чого я дуже радий. Я б хотів, Поліно, щоб і ти до неї не ходила, а так само і до Белогубових.

Поліна. Чи не звелите для вас всю рідню покинути?

Жадов. Не для мене, а для себе. У них у всіх такі дикі поняття! Я тебе навчаю добра, а вони розбещують.

Поліна. Пізно мене вчити, я уже вчена.

Жадов. Мені було б жахливо переконатися в тому, що ти говориш. Ні, я сподіваюсь, що ти мене зрозумієш, нарешті. Тепер багато роботи в мене; а ось буде менше, ми з тобою попрацюємо. Ранком будеш працювати, а вечорами будемо читати. Тобі багато чого треба прочитати, ти ж нічого не читала.

Поліна. Якже, буду я сидіти з тобою! Ото як весело! Людину створено для товариства.

Жадов. Що?

Поліна. Людину створено для товариства.

Жадов. Звідки це в тебе?

Поліна. Ти мене, справді за дурну маєш. Хто ж цього не знає? Кожний знає. Що ти мене з вулиці, чи що, взяв?

Жадов. Та для товариства ото треба підготувати себе, мати освіту.

Поліна. Нічого цього не треба, все дурниці; треба тільки одягатися по моді.

Жадов. Ну, а ми й цього не можемо; виходить, і говорити нічого. Візьмись но краще за роботу якунебудь, і я візьмуся за діло. (*Бере перо*).

Поліна. За роботу візьмись! Звідки це ти видумав? Вже годі тобі мною командувати ото... поневіряти по всякому та насміхатися!

Жадов (*повертаючись*). Що це, Поліно?

Поліна. А те саме, що я хочу жити, як люди живуть, а не як старці. Набридло вже. Вже й так я з тобою занапастила свою молодість.

Жадов. Ото новини! Я цього не чув ще.

Поліна. Не чув, то послухай. Ти думаєш, що я мовчала ото майже рік, то й завжди мовчатиму! Ні, пробач! Ну, та що говорити! Я хочу жити, як Юлінька живе, як усі благородні дами живуть. Ось тобі і вся мова!

Жадов. Он що! Але дозволь тебе спитати: на які ж кошти нам так жити?

Поліна. А мені яке діло? Хто кохає, той знайде кошти.

Жадов. Та ти пожалій мене: я й так працюю, як віл.

Поліна. Працюєш ти, чи не працюєш — мені зовсім ніякого діла нема. Не на митарство, не на тиранство я за тебе заміж ішла.

Жадов. Ви мене сьогодні зовсім змучили. Замовчи, бога ради.

Поліна. Як же, дожидайся, буду я мовчати! З твоєї ласки всі сміються з мене. Скільки я сорому натерпілась. Сестриця вже пожаліла. Сьогодні приїхала: „ти, каже, нас соромиш, всю нашу фамілію: в чому ти ходиш!“ І це не сором тобі? А ще запевняв, що кохаєш.—На свої гроші сестриця купила та привезла капелюшика мені.

Жадов (*встає*). Капелюшика?

Поліна. Так, ось він. Подивись, на. Що, гарний?

Жадов (*строго*). Однеси зараз назад.

Поліна. Назад?

Жадов. Так, зараз, зараз однеси! І не смій від них нічого брати.

Поліна. Ну, вже цього не буде; вже будьте спокійні.

Жадов. То я його викину за вікно.

Поліна. Ага! то ти он як почав? Добре, мій друже, я однесу.

Жадов. І однеси.

Поліна (*з слізьми*). Однесу, однесу. (*Надіває капелюшика, мантилью, бере зонтика*). Прощайте!

Жадов. Прощай!

Поліна. Попрощаймося гарненько; вже ви мене більше не побачите.

Жадов. Що це за дурниці ще?

Поліна. Я до матінки піду, там і зостануся: ти вже й не ходи до нас.

Жадов. Які дурниці ти говориш, Поліно!

Поліна. Ні, я вже давно обдумала. (*Креслить зонтиком по підлозі*). Що в мене за життя! Сама мука, і ніякої радості!

Жадов. Не гріх тобі казати? Невже ти зо мною так і не бачила ніякої радості?

Поліна. Які там радощі? Якби ти багатий був—інша річ, а то бідність ото терпіти. Велика радість! Ось недавно п'яний прийшов; ще, чого доброго, бити мене будеш.

Жадов. Ах, боже мій! Що ти говориш? Один раз прийшов напідпитку... Та хто ж з молодих людей не буває п'яний?

Поліна. Знаємо ми, бідність ото до чого доводить. Мені матінка розказувала. Ти, чого доброго, зап'єш, та й я з тобою ото загину.

Жадов. Все дурниці якісь тобі в голову лізуть!

Поліна. Чого мені ждати доброго ото? Я вже й на картах ворожила про долю свою, і ворожки питала: виходить—найнещасніша.

Жадов (*хапає себе за голову*). На картах ворожить! До ворожок ходить!

Поліна. По-твоєму, мабуть, карти дурниця! Ні вже, пробач, ніколи в житті не повірю! Карти ніколи не брешуть. Ось уже завжди правду кажуть. Що навіть на думці в людини, і те по картах одразу видно. Ти ж нічому не віриш, у тебе все дурниці; через те нам і щастя нема.

Жадов (*ніжно*). Поліно! (*Підходить до неї*).

Поліна (*відходячи*). Зробіть ласку, облиште.

Жадов. Ні, ти мене не любиш.

Поліна. Завіщо тебе любити ото? Дуже потрібно дарма ото любити!

Жадов (*гаряче*). Як дарма? як дарма? За кохання я тобі плачу коханням. Адже ти жінка моя! Хіба ти забула це? Ти повинна зо мною ділити і горе, й радість... хоч би я був навіть останній жебрак.

Поліна (*сідає на стільці і, закинувши голову, регоче*). Ха, ха, ха, ха!

Жадов. Це вже гидко, нарешті? Це неморально!

Поліна (*швидко встає*). Я не розумію, що вам за охота жити з неморальною женщиною. Прощайте!

Жадов. Бог з тобою, прощай! Коли ти можеш кинути байдуже мужа, то прощай! (*Сідає до стола і підпирає голову руками*).

Поліна. А що ж таке? Риба шукає де глибше, а людина—де ліпше.

Жадов. Ну, прощай, прощай!

Поліна (*перед дзеркалом*). От капелюшик, так капелюшик, не те, що мій. (*Співає*). „Матінко, голубонько, сонечко моє...“ В цьому й по вулиці ото пройдеш, все таки хтонебудь гляне, скаже: ах, яка га ненька! Прощайте! (*Присідає і виходить*).

ЯВА VII

Жадов (*сам*). Що в мене за характер? Куди він годиться? З жін-

кою — і то полагодити не міг! Що ж мені робити тепер? Господи боже мій! Я збожеволію. Без неї мені нема чого на світі жити. Як це сталося, я, справді, не розумію. Як же я міг її відпустити від себе? Що вона буде робити в матері? Там вона загине зовсім. Маріє! Маріє!

Марія за сценою: „Чого зволите?"

Дожени піди пані, скажи, що мені треба з нею поговорити. Та швидше, швидше!.. Що це, справді, Маріє, яка ти неповоротка! Та біжи ж, біжи швидше!

Марія за сценою: „Зараз!"

А що, як вона не схоче вернутися? Та й добре зробить! Вона має повне право. Чим вона винна, що я не можу її утримувати пристойно? Їй тільки вісімнадцять років, їй жити хочеться, хочеться втіх. А я її держу в одній кімнаті, цілий день вдома не буваю. Гарне кохання! Ну, от і живи с м! Чудово! Дуже добре!.. Знов сирота! Так і треба! Ранком піду в установу, після установи додому нема чого ходити — посиджу в трактирі до вечора; а ввечері додому, сам-один, на холодну постелю... заллюся слізьми! І так кожного дня. Дуже добре! (*Плаче*). Ну, що ж, не вмів з жінкою жити, то живи сам-один. Ні, треба зважитися на щонебудь... Я повинен або розлучитися з нею, або... жити... жити... як люди живуть. Про це треба подумати. (*Замислюється*). Розлучитися? Та чи в силі я з нею розлучитись? Ах, яка мука! яка мука! Ні вже, краще... чого з вітряками ото воювати? Що я кажу? Які думки лізуть мені в голову!

Входить Поліна.

ЯВА VIII

Поліна і Жадов.

Поліна (*сідає, не роздягаючись*). Чого вам треба?

Жадов (*підбігає до неї*). Прийшла, прийшла! Знов прийшла!.. Чи не сором тобі! Ти мене так збентежила, так збентежила, Поліно, що я й думок не зберу. Я зовсім розгубився. (*Цілує руки*). Поліно, друже мій!

Поліна. Та ти з ніжностями ото не підсипайся до мене.

Жадов. Ти ж пожартувала, Поліно, га? Ти мене не покинеш?

Поліна. Ото як інтересно жити з тобою, горе ото горювати!

Жадов. Ти мене вбиваєш, Поліно! Вже коли не любиш, то хоч пожалій мене. Ти знаєш, як я тебе кохаю.

Поліна. Та воно й видно! саме так і кохають.

Жадов. Як же ще кохають? Як? Скажи, я все зроблю, що ти мені скажеш.

Поліна. Піди зараз до дядька, помирися з ним і попроси такої ж посади, як у Белогубова, та й грошей попроси заразом; потім віддамо, як розбагатіємо.

Жадов. Нізащо в світі, нізащо в світі! І не говори ти мені цього.

Поліна. Навіщо ж ти мене завернув? Сміятися, чи що, з мене хочеш? То вже годі, я тепер стала розумніша. Прощай! (*Встає*).

Жадов. Стривай! Зажди, Поліно! Дай мені з тобою поговорити.

Поліна (*перед дзеркалом*). Про що говорити! Вже все переговорили.

Жадов (*з благаючим виглядом*). Ні, ні, Поліно, не все ще. Багато, багато мені треба ще сказати тобі. Ти багато чого не знаєш. Якби можна було раптом показати тобі свою душу, розказати те, про що думав і мріяв я, який би я був щасливий! Давай поговоримо, Поліно, поговоримо. Ти тільки, бога ради, слухай, одної ласки прошу в тебе.

Поліна. Кажи.

Жадов (*палко*). Слухай, слухай! (*Бере її за руку*). Завжди, Поліно, у всі часи були люди, вони й тепер є, які йдуть наперекір застарілим суспільним звичкам і умовинам. Не через примху, не з своєї вслі, — ні, а через те, що правила, які вони знають, кращі, чесніші за ті правила, якими керується суспільство. І не самі вони видумали ці правила: вони їх чули з пастирських і професорських кафедр, вони їх вичитали з кращих літературних творів наших і іноземних. Вони виховалися на них і хотять їх запровадити в життя. Що це не легко, я згоджуюсь. Суспільні

пороки міцні, неосвічена більшість сильна. Боротьба важка і часто згубна; але тим більше слави обранцям: на них благословення потомства, без них брехня, зло, насильство виросло б так, що закрили б від людей світ сонця...

Поліна (*дивиться на нього здивовано*). Ти божевільний, справді, божевільний! І ти хочеш, щоб я тебе слухала; в мене й так розуму небагато, і останній з тобою втратиш.

Жадов. Та ти послухай мене, Поліно!

Поліна. Ні, я вже краще буду слухати розумних людей.

Жадов. Кого ж ти будеш слухати? Хто ці розумні люди?

Поліна. Хто? Сестриця, Белогубов.

Жадов. І ти прирівняла мене до Белогубова!

Поліна. Скажіть, будь ласка! Ти що таке за важна людина? Звісно, Белогубов кращий за тебе. У начальства в повазі, жінку любить, чудовий хазяїн, свої коні... А ти що? тільки що хвастати!.. (*Передражнюючи його*). „Я розумний, я благородний, всі дурні, всі хабарники!"

Жадов. Що за тон у тебе! Які манери! Яка мерзота!

Поліна. Ти знов лаєшся! Прощай! (*Хоче йти*).

Жадов (*тримає її*). Зажди, почекай трошки.

Поліна. Пусти.

Жадов. Ні, зажди, зажди! Поліночко, друже мій, почекай. (*Хапає її за плаття*).

Поліна (*сміється*). Ну, що ти мене держиш руками ого! Який ти чудак! Схочу піти, то не вдержиш.

Жадов. Що ж мені з тобою робити? Що ж мені з тобою робити, з моєю любою Поліною?

Поліна. Піди до дядька, та помирись.

Жадов. Зажди, зажди, дай подумати.

Поліна. Подумай.

Жадов. Адже я тебе люблю, я для тебе ладен на все на світі... Але що ти мені пропонуєш!.. Жахливо!.. Ні, треба подумати. Так, так, так, так... подумати треба... треба подумати... Ну, а коли я не піду до дядька, ти підеш від мене?

Поліна. Піду.

Жадов. Зовсім підеш?

Поліна. Зовсім. Не десять тобі разів казати ото, набридло вже. Прощай!

Жадов. Зажди, зажди! (*Сідає до столу, підпирає голову руками і замислюється*).

Поліна. Чи довго мені чекати ото?

Жадов (*майже з сльозами*). А ти знаєш що, Поліно? Адже добре, коли гарненька жінка, та гарно одягнена?

Поліна (*з почуттям*). Дуже добре!

Жадов. Ну, так, так (*кричить*), так, так! (*Тупає ногами*). І добре з нею виїхати в гарному екіпажі?

Поліна. Ах, як добре!

Жадов. Адже молоду, гарненьку жінку треба любити, треба її голубити... (*кричить*) так, так, так, треба її виряджати... (*Заспокоївшись*). Ну, що ж, нічого... Це легко зробити! (*З одчаєм*). Прощайте, юнацькі мрії мої! Прощай, велика науко! Прощай, моя чесна майбутність! Адже буду і я старий, буде у мене і сиве волосся, будуть і діти...

Поліна. Що ти? що ти?

Жадов. Ні, ні! дітей будемо в строгих правилах виховувати. Нехай ідуть за віком. Нічого їм на батьків дивитись.

Поліна. Та перестань.

Жадов. Дай мені поплакати ото: адже це вже я плачу останній раз в житті. (*Ридає*).

Поліна. Що це з тобою сталося?

Жадов. Нічого... нічого... легко... легко... все легко на світі. Тільки треба, щоб не нагадувало ніщо! Це легко зробити! Це я зроблю... буду уникати, ховатися від своїх колишніх товаришів... не буду ходити туди, де говорять про чесність, про святість обов'язку... цілий тиждень працювати, а в п'ятницю на суботу збирати всяких Белогубових і пиячити на крадені гроші, як розбійники... так, так... А потім і звикнеш.

Поліна (*майже плачучи*). Ти щось негарне говориш.

Жадов. Співати пісень... Ти знаєш оцю пісню? (*Співає*).

Бери, нема в тому науки.
Бери, що можна тільки взять.
Нащо ж причеплено нам руки,
Як не на те, щоб брать, брать,
брать.[1]

Гарна ця пісенька?

Поліна. Що з тобою таке, я вже й не зрозумію.

Жадов. Ходімо до дядечка просити теплої посади! (*Надіває недбало капелюха і бере жінку за руку*).

Виходять.

ДІЯ П'ЯТА

Кімната першої дії.

ЯВА І

Вишневська і Антон (подає листа на підносі і виходить).

Вишневська (*читає*). „Ласкава пані, Анно Павлівно! Пробачте мені, коли мій лист вам не сподобається; ваші вчинки щодо мене виправдують і мої. Я чув, що ви смієтеся з мене і показуєте стороннім мої листи, написані з захопленням і в пориві пристрасті. Ви не можете не знати мого становища в громадянстві і оскільки компрометує мене така ваша поведінка. Я не хлопчик. І яке ви маєте право так поводитись зо мною? Моє запобігання ласки цілком виправдувалось вашою поведінкою, яка, ви самі повинні признатися, не була бездоганна. І хоча мені, як мужчині, дозволена деяка вільність, але смішним я бути не хочу. А ви з мене зробили предмет для розмов у цілому місті. Ви знаєте мої взаємини з Любімовим, я вже говорив вам, що між паперами, які зостались після нього, я знайшов кілька ваших листів. Я пропонував вам одержати їх від мене. Варто тільки вам перемогти вашу гордість і погодитися з громадською думкою, що я один з найкращих мужчин і більше за інших користуюся успіхами у дам. Вам хотілось поводитися зо мною зневажливо; в такому разі ви повинні мені пробачити; я вирішив передати ці листи вашому мужеві". Оце то благородно! Фу, яка мерзота! Ну, та все одно, треба ж було кінчити колинебудь. Я не з тих жінок, щоб згодилася поправляти холодною розпустою вчинок, зроблений в захопленні. Гарні у нас мужчини! Чоловік, що має сорок років, у якого жінка красуня, починає залицятися до мене, говорити й робити дурниці. Що може виправдати його? Пристрасть? Яка там пристрасть! Він уже, я гадаю, у вісімнадцять років утратив здібність закохуватись. Ні, дуже просто: до нього дійшли всякі плітки про мене, і він вважає мене за доступну жінку. І ось він без усякої церемонії починає писати мені пристрасні листи, повні найбанальніших ніжностей, очевидно, з дуже холодним серцем придуманих. Він об'їздить десять віталень, де буде розповідати про мене найжахливіші речі, і потім приїздить утішати мене. Каже, що він зневажає громадську думку, що пристрасть з його погляду виправдує все. Клянеться в коханні, говорить банальні фрази, бажаючи надати своєму обличчю жагучого виразу, робить якісь чудні, кислі усмішки. Навіть не дає собі труду як слід удати закоханого. Нащо трудитися, і так буде добре, аби форми було додержано. Коли посмієшся з такого чоловіка, або виявиш до нього зневагу, якої він заслуговує, він вважає, що має право помститись. Для нього смішне страшніше за найбрудніший порок. Близькістю з жінкою він почне хвастатися сам — це робить йому честь; а листи його показати — біда, це його компрометує. Він сам почуває, що вони смішні й дурні. За кого ж вони мають тих жінок, до яких пишуть такі листи? Безсовісний народ! І ось він тепер, в пориві благородного обурення, робить підлоту проти мене і, напевне, вважає себе за безвинного. Та не один він, всі такі... Ну, та тим краще, принаймні, я поговорю з мужем. Мені навіть хочеться про це поговорити. Він побачить, що коли я винна перед ним, то він ще більше винен передо мною. Він убив

[1] З комедії російського письменника XVIII століття Капніста „Ябеда".

усе моє життя. Він своїм егоїзмом засушив моє серце, одняв у мене можливість родинного щастя, він примусив мене плакати по тому, чого вернути не можна,— по моїй молодості. Я провела її з ним банально, бездушно, тоді як душа просила життя, кохання. В пустому, дріб'язковому товаристві його знайомих, куди він увів мене, в мені завмерли всі кращі душевні властивості, заледеніли всі благородні пориви. І, крім того, я почуваю гризоту сумління за вчинок, якого уникнути було не в моїй владі.

Юсов входить, помітно збентежений.

ЯВА II

Вишнєвська і Юсов.

Юсов (*кланяючись*). Ще не приїздили?

Вишнєвська. Ні ще. Сідайте.

Юсов сідає.

Ви чогось розтривожені?

Юсов. Немає слів... уста німіють.

Вишнєвська. Та що таке?

Юсов (*хитає головою*). Чоловік все одно... корабель по морю... раптом корабель розбився, і нема рятувальника!..

Вишнєвська. Я вас не розумію.

Юсов. Я про тлінність... що кріпкого в житті цьому? З чим прийдемо? з чим предстанемо?.. Самі діла... можна сказати, як ноша за спиною... на викривання... і помисли навіть... (*махнувши рукою*) всі записані.

Вишнєвська. Що, помер, чи що, хтонебудь?

Юсов. Ні, переворот в житті. (*Нюхає табаку*). В багатстві і в знатності затемнення буває... почуттів наших... забуваємо нищу братію... гордість, плотолюбство... За те й кара буває за діла наші.

Вишнєвська. Я це давно знаю; не розумію тільки, до чого ви передо мною витрачаєте даремно своє красномовство.

Юсов. Близьке серцю моєму... Скажімо, хоч я й не підлягаю великій відповідальності... проте, все ж, над такою особою! Що є кріпкого?.. Коли й сан не захищає.

Вишнєвська. Над якою особою?

Юсов. Неласка на нас.

Вишнєвська. Та говоріть же!

Юсов. Виявились, нібито, недбальства, недостача коштів і всякі зловживання.

Вишнєвська. Що ж?

Юсов. То нас під суд... Тобто, я от, власне, не підлягаю великій відповідальності, а Аристарх Володимирович повинні будуть...

Вишнєвська. Що повинні?

Юсов. Відповідати всім своїм майном і підпасти під суд за протизаконні, нібито, вчинки.

Вишнєвська (*звівши очі*). Починається розплата!

Юсов. Звичайно, смертний... Почнуть чіплятися, то, дивись, знайдуть щонебудь; я так гадаю, що, за теперішніми строгостями, відставлять... Доведеться бідувати без шматка хліба.

Вишнєвська. Вам, здається, далеко до цього.

Юсов. Алеж діти. (*Мовчанка*). Я все думав дорогою, з скорботою думав: за що такий попуст на нас? За гордість... Гордість засліплює людину, застилає очі.

Вишнєвська. Годі бо, яка тут гордість! просто за хабарі.

Юсов. Хабарі? Хабарі що, маловажна річ... багато хто підпадає. Смиренства нема, ось головне... Доля все одно, що фортуна... як змальовується на картині... колесо, а на ньому люди, підіймається догори і знов опускається вниз, звеличується і потім упокорюється, величається собою і знов ніщо... так усе кругозворотом. Улаштовуй свій добробут, трудись, набувай маєтність... залітай в мріях... і раптом наг!.. Напис підписано під цією фортуною... (*З почуттям*).

Дивен в світі чоловік!
Метушиться цілий вік,
Щастя він знайти бажає
Та і в думці він не має,
Що в житті його чекає.

Ось що розкусити треба! Ось що повинна людина пам'ятати! Ми народжуємось, нічого не маємо, так і в могилу. Для чого ж ми трудимось? Ось філософія! Що наш ум? Що він може збагнути?

Входить Вишнєвський і мовчки проходить у кабінет. Юсов встає.

Вишнєвська. Як він змінився!

Юсов. По лікаря б послати. Йому нещодавно в установі млосно стало. Такий удар... людині благородних почувань... як його знести!

Вишнєвська (*дзвонить, входить хлопець*). Сходи по лікаря, попроси скоріше приїхати.

Вишнєвський виходить і сідає в крісло.

ЯВА III

Ті ж і Вишнєвський.

Вишнєвська (*підходячи до нього*). Я чула від Акима Акимовича, з вами нещастя. Не занепадайте духом. (*Мовчанка*). Ви страшно змінилися. Ви погано себе почуваєте? Я послала по лікаря.

Вишнєвський. Яке лицемірство! Яка ганебна брехня! Яка підлота!

Вишнєвська (*гордо*). Ніякої брехні! Я вас жалію, як стала б жаліти кожного в нещасті — ні більше, ні менше. (*Відходить і сідає*).

Вишнєвський. Не потрібні мені ваші жалі! Не жалійте мене! мене зганьблено, розорено! За що?

Вишнєвська. Спитайте у вашого сумління.

Вишнєвський. Не говоріть про сумління! Ви не маєте права говорити про нього... Юсов! За що я загинув?

Юсов. Змінливість... доля така.

Вишнєвський. Дурниці, яка там доля! Сильні вороги — ось причина! Ось що мене занапастило! Прокляття вам! Позаздрили моєму добробутові. Як не позаздрити! Людина за кілька років підіймається, багатіє, сміливо створює своє благоденство, будує доми і дачі, купує село за селом, виростає вище за них на цілу голову. Як не позаздрити! Людина йде до багатства й почестів як по сходах. Щоб перегнати, або хоч догнати її, потрібен розум, геній. Розуму взяти ніде, ну, то підставити йому ногу. Я задихаюся від люті...

Юсов. Заздрість людину може на все подвигнути...

Вишнєвський. Не падіння мене лютить — ні, а радість, яку вони мають через моє падіння. Скільки тепер розмов! скільки радості! О, чорт би його взяв, я не переживу! (*Дзвонить*).

Входить Антон.

Води...

Антон подає і виходить.

Тепер з вами мені треба поговорити.

Вишнєвська. Чого вам треба?

Вишнєвський. Мені треба вам сказати, що ви розпусна жінка.

Вишнєвська. Аристарху Володимировичу, тут сторонні люди.

Юсов. Звелите вийти?

Вишнєвський. Зостанься! Я скажу те ж саме при всій челяді.

Вишнєвська. За що ви ображаєте мене? Вам нема на кого вилити свою безсилу злість. Чи не гріх вам?

Вишнєвський. Ось вам доказ моїх слів. (*Кидає конверт з листами*).

Юсов піднімає і подає Вишнєвській.

Вишнєвська. Дякую вам. (*Конвульсійно роздивляється їх і ховає в кишеню*).

Вишнєвський. Юсов, що роблять з жінкою, яка, не зважаючи на всі благодіяння мужа, забуває про свій обов'язок?

Юсов. Гм... гм...

Вишнєвський. Я тобі скажу: виганяють з ганьбою! Так, Юсов, я нещасливий, до краю нещасливий, я самотний. Не кидай хоч ти мене. Людина, як би її не було високо поставлено, коли вона в горі, все таки шукає розради в сім'ї. (*Із злістю*). А я знаходжу в своїй сім'ї...

Вишнєвська. Не говоріть про сім'ю! У вас її ніколи не було. Ви навіть не знаєте, що таке сім'я! Дозвольте ж тепер, Аристарху Володимировичу, висловити вам все, що я перетерпіла, живучи з вами.

Вишнєвський. Для вас нема виправдання.

Вишнєвська. Я й не хочу виправдуватися, — мені нема в чому виправдуватися. За хвилинне захоплення я перетерпіла багато горя, багато зневаги, але, повірте, без нарікання на долю і без прокльонів, як ви. Я хочу вам сказати тільки, що коли я винна, то сама перед собою, не перед вами. Ви не повинні мені докоряти. Якби ви мали серце, ви б почували, що ви мене занапастили.

Вишневський. Ха, ха! Обвинувачуйте когось іншого у вашій поведінці, а не мене.

Вишневська. Ні, вас. Хіба ви дружину брали собі? Згадайте, як ви до мене сваталися! Коли ви були женихом, я не чула від вас жодного слова про сімейне життя; ви поводились як старий зальотник, що спокушає молодих дівчат подарунками, дивились на мене як сатир. Ви бачили мою огиду до вас і, не зважаючи на це, ви все таки купили мене за гроші у моїх родичів, як купують невільницю у Туреччині. Чого ж ви від мене хочете?

Вишневський. Ви моя жінка, не забувайте! і я маю право завжди вимагати від вас виконання вашого обов'язку.

Вишневська. Так, ви свою покупку, не скажу освятили,— ні, а прикрили, замаскували шлюбом. Інакше не можна було: мої родичі не погодилися б, а вам все одно. І потім, коли вже ви були моїм мужем, ви не дивились на мене як на жінку: ви купували за гроші мої ласки. Коли ви помічали в мені огиду до вас, ви поспішали до мене з якимнебудь дорогим подарунком, і тоді вже підходили сміливо, з повним правом. Що ж мені було робити... ви все таки мій муж: я скорялася. О! перестанеш поважати себе. Як його переживати почуття презирства до самої себе! Ось до чого ви довели мене! Але що зо мною було потім, коли я дізналася, що навіть гроші, які ви мені даруєте,— не ваші, що вони здобуті не чесно...

Вишневський (*підводиться*). Замовчіть!

Вишневська. Будь ласка, я замовчу про це, вас уже досить покарано; але я буду говорити далі про себе.

Вишневський. Говоріть, що хочете, мені все одно; ви не зміните моєї думки про вас.

Вишневська. Може, ви про себе зміните думку після моїх слів. Ви пам'ятаєте, як я цуралася товариства, я боялась його. І не даремно. Але ви вимагали — я повинна була поступитися перед вами. І ось, зовсім непригotовлену, без поради, без керівника, ви ввели мене в своє коло, в якому спокуса і порок на кожному кроці. Нікому було ні застерегти, ні підтримати мене. А втім, я сама взнала всю дріб'язковість, всю розпусту тих людей, які складають ваше знайомство. Я берегла себе. В той час я зустріла в товаристві Любімова, ви його знали. Пам'ятаєте його одверте обличчя, його ясні очі, який розумний і який чистий був він сам! Як гаряче він сперечався з вами, як сміливо говорив те, що я вже почувала, хоча й невиразно. Я ждала від вас заперечень. Заперечень від вас не було; ви тільки клепали на нього, поза очі вигадували мерзотні брехні, намагалися принизити його перед громадською думкою, і більш нічого. Як я хотіла тоді заступитися за нього; але я не мала для цього ні змоги, ні достатнього розуму. Мені залишалось тільки... покохати його.

Вишневський. Ви так і зробили?

Вишневська. Так я й зробила. Я бачила потім, як ви губили його, як поволі досягали своєї мети. Цебто, не ви самі, а всі, кому це потрібно було. Ви спочатку підбурили проти нього товариство, говорили, що знайомство з ним небезпечне для молодих людей, потім твердили завжди, що він вільнодум і шкідлива людина, і підбурили проти нього його начальство; він примушений був покинути службу, родичів, знайомство, виїхати звідси... (*Закриває очі хусткою*). Я все це бачила, все вистраждала в собі. Я бачила перемогу злоби, а ви ще вважаєте мене за ту дівчинку, яку ви купили і яка повинна бути вдячна і любити вас за ваші подарунки. З моїх чистих відносин до нього зробили ганебну плітку; дами почали вочевидь брехати на мене, а потай заздрити; молоді й старі зальотники почали без церемоній переслідувати мене. Ось до чого ви довели мене, жінку, гідну, можливо, кращої долі, жінку, здібну розуміти справжнє значення життя і ненавидіти зло! Ось усе, що я хотіла сказати вам,— більше ви не почуєте від мене докору ніколи.

Вишневський. Даремно. Я тепер бідний чоловік, а бідні люди дозволяють своїм жінкам лаятися. Це

в них можна. Якби я був той Вишневський, яким був до сьогодні, я б вас прогнав без балачок; але ми тепер, дякуючи ворогам моїм, повинні спуститися з кола порядних людей. В нижчому колі чоловіки лаються з своїми жінками і часом б'ються — і це не робить ніякого скандалу.

Входить Жадов із жінкою.

ЯВА IV

Ті ж, Жадов і Поліна.

Вишневський. Ти чого?

Жадов. Дядечку, пробачте...

Поліна. Здрастуйте, дядечку! Здрастуйте, тітонько! (*Шепоче Вишневській*). Прийшов посади просити. (*Сідає біля Вишневської*).

Вишневська. Як! Невже? (*Дивиться з цікавістю на Жадова*).

Вишневський. Ти прийшов посміятися з дяді?

Жадов. Дядечку, я, може, образив вас. Пробачте мені... захоплення молодості, незнання життя... я не повинен був... ви мій родич...

Вишневський. Ну?

Жадов. Я спробував, що означає жити без підтримки... без протекції... я жонатий.

Вишневський. Ну, чого ж тобі?

Жадов. Я живу дуже бідно... Для мене б вистачило; але для жінки, яку я дуже люблю... Дозвольте мені знову служити під вашим начальством... дядечку, забезпечте мене! Дайте мені посаду, де б я... міг... (*стиха*) здобути щонебудь.

Поліна (*до Вишневської*). Щоб прибутковіша.

Вишневський (*регоче*). Ха, ха, ха!.. Юсов! Ось вони, герої ото! Молодий чоловік, який кричав на всіх перехрестях про хабарників, говорив про якесь нове покоління, йде до нас таки просити прибуткової посади, щоб брати хабарі! Хороше нове покоління! Ха, ха, ха!

Жадов (*встає*). Ох! (*Хапається за груди*).

Юсов. Молодий був. Хіба до діла говорив? Самі слова... Так вони словами й залишаються. Життя ото дасть себе в знаки. (*Нюхає табаку*). Покинеш філософію ото. Тільки те негаразд, що перше треба було розумних людей послухати, а не грубіянити.

Вишневський (*до Юсова*). Ні, Юсов, пам'ятаєш, який тон був! Яка впевненість у самому собі! Яке обурення проти пороку! (*До Жадова, все більше розпалюючись*). Чи не ти говорив, що росте якесь нове покоління освічених, чесних людей, мучеників правди, які викриють нас, закидають нас гряззю? Чи не ти? Признаюсь тобі, я вірив. Я вас глибоко ненавидів... я вас боявся... Так, не жартома. І що ж виходить! Ви чесні доти, поки не видихалась наука, яку вам втовкмачували в голову; чесні тільки до першої зустрічі з нуждою! Ну, потішив ти мене, нічого сказати!.. Ні, ви не варті ненависті — я вас зневажаю!

Жадов. Зневажайте, зневажайте мене. Я сам себе зневажаю.

Вишневський. От люди, які взяли собі привілей на чесність! Ми з тобою осоромлені! Нас віддали під суд...

Жадов. Що я чую!

Юсов. Люди — завжди люди.

Жадов. Дядечку, я не говорив, що наше покоління чесніше за інші. Завжди були й будуть чесні люди, чесні громадяни, чесні чиновники; завжди були й будуть хибкі люди. Ось вам доказ — я сам. Я говорив тільки, що в наш час... (*починає тихо і поволі захоплюється*) громадянство поволі перестає бути байдужим до пороку, чути енергійні вигуки проти громадського зла... Я говорив, що в нас прокидається свідомість своїх вад; а в свідомості є надія на краще майбутнє. Я говорив, що починає утворюватись громадська думка... що в юнаках виховується почуття справедливості, почуття обов'язку, і воно росте, росте і дасть плід. Не побачите ви, то ми побачимо і дякуватимемо богові. З моєї хибкості вам нічого радіти. Я не герой, я звичайна, хибка людина; у мене мало волі, як майже у всіх нас. Злидні, обставини, неосвіченість рідні, навколишня розпуста можуть загнати мене, як заганяють поштову коняку. Але досить одної науки, хоч такої, як зараз... спасибі вам за неї; досить одної зустрічі з порядною людиною, щоб во-

скресити мене, щоб підтримати в мені твердість. Я можу завагатись, але злочину не зроблю; я можу спіткнутись, але не впасти. Моє серце вже розм'якшене освітою, воно не зашкарубне від пороку. (*Мовчанка*). Я не знаю, куди подітися від сорому... Так, мені соромно, соромно, що я у вас.

Вишнєвський (*підводячись*). Так іди геть!

Жадов (*лагідно*). Піду, Поліно, тепер ти можеш іти до матінки; я тебе тримати не буду. Вже тепер я не зраджу себе. Коли доля примусить їсти самий чорний хліб — буду їсти самий чорний хліб. Ніякі блага не спокусять мене, ні. Я хочу зберегти за собою дороге право дивитися кожному в очі прямо, без сорому, без прихованої гризоти, читати й дивитися сатири й комедії на хабарників і реготатись від щирого серця, одвертим сміхом. Якщо все моє життя буде складатися з праці і злиднів, я не буду нарікати... Одної втіхи буду просити в бога, одної нагороди буду ждати. Чого, думаєте ви? (*Коротка мовчанка*). Я буду ждати того часу, коли хабарник буде боятися суду громадського більше, ніж карного.

Вишнєвський (*встає*). Я тебе задушу своїми руками! (*Хитається*). Юсов, мені недобре. Проведи мене в кабінет. (*Виходить з Юсовим*).

ЯВА V

Вишнєвська, Жадов, Поліна і потім Юсов.

Поліна (*підходить до Жадова*). Ти думав, що я справді хочу тебе покинути? Це я навмисне. Мене навчили.

Вишнєвська. Помиріться, діти мої.

Жадов і Поліна цілуються.

Юсов (*на дверях*). Лікаря! Лікаря!

Вишнєвська (*підводячись в кріслі*). Що, що?

Юсов. З Аристархом Володимировичем удар!

Вишнєвська (*злегка скрикнувши*). Ах! (*Опускається в крісло*).

Поліна від страху притуляється до Жадова; Жадов спирається рукою на стіл і опускає голову. Юсов стоїть біля дверей, зовсім розгубившись. Картина.

1856

ГРОЗА

Драма на п'ять дій

ОСОБИ[1]:

Савел Прокопович Дикòй, купець, значна особа в місті.
Борис Григорович, племінник його, молода людина, досить освічена.
Марфа Гнатівна Кабанова (Кабаниха), багата купчиха, вдова.
Тихон Іванович Кабанов, її син.
Катерина, жінка його.
Варвара, сестра Тихонова.
Кулигін, міщанин, годинникар-самоук, що винаходжує перпетуум-мобіле.
Ваня Кудряш, молода людина, конторник Дикого.
Шапкін, міщанин.
Феклуша, мандрівниця.
Глаша, дівчина в домі Кабанової.
Пані з двома лакеями, старуха 70 років, напівбожевільна.
Міські жителі обох статей.

Дія відбувається в місті Калинові, на березі Волги, літом.

Між третьою й четвертою діями проминає 10 днів.

ДІЯ ПЕРША

Громадський сад на високому березі Волги, за Волгою сільський краєвид. На сцені дві лавки і кілька кущів.

ЯВА І

Кулигін сидить на лавці й дивиться за річку. Кудряш і Шапкін прогулюються.

Кулигін (*співає*). „Серед долини рівної, на чистій висоті..." (*Перестає співати*). Чудеса, істинно треба сказати, що чудеса! Кудряш! Ось, братику ти мій, п'ятдесят років я кожного дня дивлюся за Волгу і все надивитись не можу.

Кудряш. А що?

Кулигін. Вигляд надзвичайний! Краса! Душа радіє!

Кудряш. Та нічого!

Кулигін. Розкіш! А ти „нічого"! Призвичаїлись ви, або не розбираєте, яка краса в природі розлита.

Кудряш. Ну, та з тобою що й говорити! Ти у нас антик, хемік.

Кулигін. Механік, самоук-механік.

Кудряш. Все одно.

Мовчанка.

Кулигін (*показуючи вбік*). Подивись но, брат Кудряш, хто це там так руками розмахує.

Кудряш. Ото? То — Дикóй племінника лає.

Кулигін. Знайшов місце!

Кудряш. Йому скрізь місце. Боїться хіба він когось! Попався йому на жертву Борис Григорович, от він на ньому й їздить.

[1] Всі особи, крім Бориса, зодягнені по-руському.

Шапкін. Вже такого ото лайливого, як у нас Савел Прокопович, пошукати ще! Ні за що чоловіка обріже.

Кудряш. Пронизуватий мужик.

Шапкін. Гарна так само й Кабаниха.

Кудряш. Ну, але та хоч, принаймні, все під виглядом побожності, а цей, як з ланцюга зірвався!

Шапкін. Угамувати бо його нікому, от він і воює.

Кудряш. Мало у нас хлопців ото на мою стать, а то ми б його бешкетувати відучили.

Шапкін. А що б ви зробили?

Кудряш. Настрахали б гарненько.

Шапкін. Як саме?

Кудряш. Учотирьох отак, уп'ятьох, в переулку денебудь поговорили б з ним віч-на-віч, то він би шовковий зробився. А про нашу науку ото й не муркнув би нікому, тільки б ходив та оглядався

Шапкін. Недарма він хотів тебе в солдати ото віддати.

Кудряш. Хотів, та не віддав, так це все одно, що нічого. Не віддасть він мене, він чує носом ото своїм, що я своєї голови дешево не продам. Це він вам страшний, а я з ним говорити вмію.

Шапкін. Хіба?

Кудряш. Що там: хіба! Я грубіян вважаюсь; за що ж він мене тримає? Виходить, я йому потрібен. Ну, значить, я його й не боюсь, а нехай же він мене боїться.

Шапкін. Вже нібито він тебе й не лає!

Кудряш. Чому не лає! Він без цього дихати не може. Та не спускаю й я: він—слово, а я десять; плюне, та й піде. Ні, вже я перед ним рабствувати не буду.

Кулигін. З нього, чи що, приклад брати! Краще вже стерпіти.

Кудряш. Ну, от, коли ти розумний, то ти його перше ввічливості ото навчи, та потім і нас учи. Шкода, що дочки в нього підлітки, великих ото ні одної нема.

Шапкін. А то що б?

Кудряш. Я б його пошанував. Надто лихий я на дівчат ото!

Проходять Дикóй і Борис. Кулигін скидає капелюха.

Шапкін (*до Кудряша*). Одійдемо набік: ще причепиться, чого доброго.

Одходять.

ЯВА II

Ті ж, Дикóй і Борис.

Дикой. Байдики ти, чи що, бити сюди приїхав? Дармоїд! Пропав би ти пропадом!

Борис. Свято; що ж вдома ото робити!

Дикой. Знайдеш діло, як захочеш. Раз тобі сказав, другий тобі сказав: „не смій мені назустріч попадатися"; тобі все не терпиться! Мало тобі місця ото? Куди не піди, тут ти й з'явився! Пху на тебе, проклятий! Що ти, як пень стоїш ото! Тобі говорять, чи ні?

Борис. Я й слухаю, що ж мені робити ще!

Дикóй (*подивившись на Бориса*). Провались ти! Я з тобою й говорити ото не хочу, з езуїтом. (*Відходячи*). От причепився! (*Плює й відходить*).

ЯВА III

Кулигін, Борис, Кудряш і Шапкін.

Кулигін. Що у вас, пане, за діла з ним? Не розберемо ми ніяк. Охота вам жити в нього та лайку терпіти.

Борис. Яка там охота, Кулигін! Неволя.

Кулигін. Та яка ж неволя, пане, дозвольте вас спитати. Коли можна, пане, то скажіть нам.

Борис. Чому ж не сказати? Знали бабусю нашу, Анфісу Михайлівну?

Кулигін. Ну, як не знати!

Кудряш. Як не знати!

Борис. Батечка вона, бач, не злюбила за те, що він оженився на благородній. Через цю ото причину батечко з матінкою і жили в Москві. Матінка розказувала, що вона й трьох днів не могла прожити з ріднею, вже занадто їй дико здавалося.

Кулигін. Ще б не дико! Вже що й казати! Велику звичку треба, пане, мати.

Борис. Виховували нас родителі в Москві гарно, нічого для нас не шкодували. Мене віддали в Комерційну Академію, а сестру в пансіон,

та обоє раптом і померли під час холери, ми з сестрою сиротами й зосталися. Далі ми чуємо, що й бабуся тут померла і залишила духівницю, щоб дядько нам виплатив частину, яку слід, коли ми дійдемо повноліття, тільки з умовою.

Кулигін. З якою ж, пане?

Борис. Якщо ми будемо з ним почтиві.

Кулигін. Це означає, пане, що вам спадщини вашої не бачити ніколи.

Борис. Та ні, цього мало, Кулигін! Він спершу познущається з нас, поглумиться всяко, як його душі завгодно, а кінчить, все таки, тим, що не дасть нічого, або так, якунебудь дрібницю. Та ще почне розказувати, що з милості дав, що й цього б не слід було.

Кудряш. Це вже у нас у купецтві так заведено. Знов же, хоч би ви й були до нього почтиві, невже хтось йому заборонить сказати ото, що ви непочтиві?

Борис. Авжеж. Вже він і тепер говорить часом: „у мене свої діти, за що я чужим гроші віддам? Через це я своїх скривдити повинен!"

Кулигін. Значить, пане, кепське ваше діло.

Борис. Якби я сам один, то б нічого! Я кинув би все, та й поїхав. А то сестру жаль. Він і її виписував, та матінчині родичі не пустили, написали, що хвора. Яке б їй тут життя було — і уявити страшно.

Кудряш. Вже само собою. Хіба вони поводження знають?

Кулигін. Як же ви у нього живете, пане, на якому становищі?

Борис. Та ні на якому: „живи, каже, у мене, роби, що скажуть, а платня, скільки призначу". Цебто через рік розрахує, як йому захочеться.

Кудряш. У нього вже так заведено. У нас ніхто й писнути не смій про платню, вилає на чому світ стоїть. „Ти, каже, зв'їдки знаєш, що я на думці держу? Невже ти мою душу можеш знати? А, може, я матиму таку охоту, що тобі п'ять тисяч дам". Ось ти й поговори з ним! Тільки ще він за все своє життя ніколи ото такої охоти не мав.

Кулигін. Що ж робити ото, пане? Треба старатись догоджати якнебудь.

Борис. В тому то й річ, Кулигін, що ніяк неможливо. Йому й свої ото ніяк догодити не можуть; а де вже мені!

Кудряш. Хто ж йому догодить, коли в нього все життя тримається на лайці? А вже гірше за все через гроші; ні один розрахунок без лайки не обходиться. Інший радий своїм поступитися, тільки б угомонився. А біда, як його зранку хтонебудь розсердить! Цілий день до всіх чіпляється.

Борис. Тітка кожного ранку всіх слізно благає: „батечку, не розсердьте! Голубчики, не розсердьте!"

Кудряш. Та хіба вбережешся! Потрапив на базар, от і кінець! Усіх мужиків перелає! Хоч на збиток скажи, без лайки все ж не відійде! А потім і завів на цілий день.

Шапкін. Одно слово: вояка!

Кудряш. Ще й який вояка!

Борис. А от біда, коли його образить такий чоловік, якого він вилаяти не сміє; тут уже домашні начувайся!

Кудряш. Батечку! Скільки сміху ото було! Якось то його на Волзі на перевозі гусар вилаяв. Ото чудеса витворяв.

Борис. А як воно домашнім ото було! Після цього два тижні ховалися по горищах та по коморах.

Кулигін. Що це? Ніби то народ від вечерні рушив?

Проходять кілька осіб в глибині сцени.

Кудряш. Ходімо, Шапкін, на розгул! Чого тут стояти?

Кланяються і виходять.

Борис. Ех, Кулигін, дуже важко мені тут, без звички! Всі на мене якось ото дико дивляться, наче я тут зайвий, наче заважаю їм. Звичаїв я тутешніх не знаю. Я розумію, що все це наше руське, рідне, а все таки не звикну ніяк.

Кулигін. І не звикнете ніколи, пане.

Борис. Чому ж?

Кулигін. Жорстокі звичаї, пане, в нашому місті, жорстокі! В міщанстві, пане, ви нічого, окрім грубості

та злиднів невкритих, не побачите. І ніколи нам, пане, не вибитися з цієї кори! Бо чесною працею ніколи не заробити нам більше насущного хліба. А в кого гроші, пане, той намагається бідного закабалити, щоб його працею даремною ще більше грошей наживати. Знаєте, що ваш дядечко, Савел Прокопович, городничому відповідав? До городничого мужики прийшли скаржитися, що він ні одного з них до пуття не розраховує. Городничий і почав йому говорити: „Послухай, каже, Савле Прокоповичу, розраховуй ти мужиків гарненько! Кожного дня до мене з скаргою ходять!“ Дядечко ваш поплескав городничого по плечі, та й каже: „Чи варто, ваше високоблагородіє, нам з вами про такі дрібниці говорити! Багато в мене за рік ото народу перебуває; ви таке зрозумійте: не доплачу я їм по якійнебудь копійці на чоловіка, а в мене з цього тисячі складаються, то воно мені й добре!“ Он як, пане! А між собою, пане, як живуть! Торгівлю один в одного підривають, і не стільки з користі, скільки із заздрості. Ворогують один з одним; заманюють у свої високі хороми п'яних приказних, таких, пане, приказних, що й образу людського на ньому нема, обличчя людське загублено. А ті їм, за малу благостиню, на гербових листах злісні кляузи дряпають на ближніх. І почнеться у них, пане, суд та діло, і нема кінця мукам. Судяться-судяться тут, та в губерню поїдуть, а там уже їх і чекають, та з радощів руками плещуть. Скоро казка мовиться, та не скоро діло робиться: водять їх, водять, тягають їх, тягають; а вони ще й раді цій тяганині, того тільки їм і треба. „Я, каже, витрачусь, та вже і йому обійдеться в копійку“. Я хотів був це віршами змалювати ...

Борис. А ви вмієте віршами?

Кулигін. По-старовинному, пане. Начитався таки Ломоносова, Державіна... Мудрець був Ломоносов, досліджувач природи... А от теж з нашого, з простого звання.

Борис. Ви б і написали. Це було б цікаво.

Кулигін. Як можна, пане! З'їдять, живого проковтнуть. Мені вже й так, пане, за мою балаканину дістається; та не можу, люблю розмову розсипати! От іще про сімейне життя хотів я вам, пане, розказати; та колинебудь іншим часом. А так само є що послухати.

Входять Феклуша і друга жінка.

Феклуша. Бла-оліпота! люба, бла-оліпота! Краса дивная! Та що вже казати! В обітованій землі живете! І купецтво все народ благочестивий, чеснотами многими прикрашений! Щедрістю та милостинями многими! Я така вдоволена, така, матінко, вдоволена, по горлечко! За наше незабування їм ще більше щедрот примножиться, а особливо домові Кабанових.

Відходять.

Борис. Кабанових!

Кулигін. Святобожниця, пане! Старців обдаровує, а домашніх заїла зовсім. (*Мовчанка*). Тільки б мені, пане, перпету-мобіль найти!

Борис. Що ж би ви зробили?

Кулигін. Як же, пане! Адже англічани мільйон дають; я б усі гроші на громаду й обернув би, для підтримки. Роботу треба дати міщанству ото. А то руки є, а робити нема чого.

Борис. А ви маєте надію найти перпетуум-мобіле?

Кулигін. Неодмінно, пане! От тільки б тепер на моделі грошенят розжитися. Прощайте, пане! (*Виходить*).

ЯВА IV

Борис (*сам*). Жаль його розчаровувати! Який хороший чоловік! Мріє собі і щасливий. А мені, видно, так і занапастити свою молодість в цих нетрах. Уже ж зовсім прибитий ходжу, а тут ще дурість у голову лізе! Ну, до чого пристало! чи мені вже ніжності заводити? Загнаний, забитий: а тут ще здуру закохуватись надумався. Та в кого? В жінку, з якою навіть і поговорити ото ніколи не доведеться. (*Мовчанка*). А все таки не виходить вона у мене з голови, хоч ти що хочеш. Он вона! Іде з мужем, ну, і свекруха з ними! Ну, чи не дурень я! Подивися зза рогу, та й іди додому. (*Виходить*).

З протилежного боку входять: Кабанова, Кабанов, Катерина і Варвара.

ЯВА V

Кабанова, Кабанов, Катерина і Варвара.

Кабанова. Коли ти хочеш матері послухатися, то ти, як приїдеш туди, зроби так, як я тобі веліла.

Кабанов. Та як же я можу, матінко, вас не послухатися!

Кабанова. Не дуже то тепер старших шанують.

Варвара (*про себе*). Не пошануєш тебе, якже!

Кабанов. Я, здається, матінко, з вашої волі ні на крок.

Кабанова. Повірила б я тобі, мій друже, якби своїми очима не бачила та своїми вухами не чула, яка тепер стала пошана батькам від дітей ото! Хоч би ото те пам'ятали, скільки матері болістів від дітей зазнають.

Кабанов. Я, матінко...

Кабанова. Якщо родителька колинебудь щось і уразливе, при вашій гордості, скаже, то, я думаю, можна б стерпіти! Га, як ти думаєш?

Кабанов. Та коли ж я, матінко, не стерплював від вас?

Кабанова. Мати стара, дурна; ну, а ви, молоді люди, розумні, не повинні з нас, дурнів, і вимагати.

Кабанов (*зітхаючи. Набік*). Ах, ти, господи! (*До матері*). Та чи сміємо ми, матінко, подумати!

Кабанова. Адже з любові родителі й суворі до вас бувають, з любові вас і лають, все думають добру навчити. Ну, а це тепер не подобається. І підуть дітки ото по людях славити, що мати воркотуха, що мати проходу не дає, із світу згонить. А, боронь боже, якимнебудь словом невістці не догодити, ну, і пішла слава, що свекруха заїла зовсім.

Кабанов. Невже, матінко, хто говорить про вас?

Кабанова. Не чула, мій друже, не чула, брехати не хочу. Вже якби я почула, я б з тобою, мій любий, тоді не так заговорила. (*Зітхає*). Ох, гріх тяжкий! От, чи довго согрішити ото! Розмова близька серцю почнеться, ну, і согрішиш, розсердишся. Ні, мій друже, говори, що хочеш, про мене. Нікому не забороиш говорити: у вічі не насміляться, то позаочі почнуть.

Кабанов. Та одсох би язик...

Кабанова. Годі, годі, не божися! Гріх! Я вже давно бачу, що тобі жінка миліша за матір. Відтоді, як оженився, я вже від тебе колишньої любові не бачу.

Кабанов. З чого ж ви, матінко, це бачите?

Кабанова. Та з усього, мій друже! Мати чого очима не побачить, то в неї серце віщун, вона серцем може почути. Чи то жінка, чи що, одводить від мене, вже не знаю.

Кабанов. Та ні, матінко! Що ви, помилуйте!

Катерина. Для мене, матінко, все одно, що рідна мати, що ти, та й Тихон теж тебе любить.

Кабанова. Ти б, здається, могла й помовчати, коли тебе не питають. Не оступайся, матінко, не скривджу, не бійсь! Адже він мені теж син; ти цього не забувай! Чого ти вискочила на очах ото покрутитись! Щоб бачили, чи що, як ти мужа любиш? То знаємо, знаємо, на очах ото ти це всім показуєш.

Варвара (*про себе*). Знайшла місце напучування читати.

Катерина. Ти про мене, матінко, даремно це говориш. Що при людях, що без людей, я все однакова, нічого я з себе не доказую.

Кабанова. Та я про тебе й говорити не хотіла; а так, до слова прийшлося.

Катерина. Та хоч і до слова, защо ж ти мене ображаєш?

Кабанова. Ото важна птиця! Уже й образилась одразу.

Катерина. Даремно ото терпіти кому ж приємно!

Кабанова. Знаю я, знаю, що вам не до вподоби мої слова, та що ж робити, я вам не чужа, у мене за вас серце болить. Я давно бачу, що вам волі хочеться. Ну, що ж, дождетеся, поживете й на волі, коли мене не буде. От уже тоді робіть, що хочете, не буде над вами старших. А, може, і мене згадаєте.

Кабанов. Та ми про вас, матінко, день і ніч богу молимося, щоб вам, матінко, бог дав здоров'я і всякого добра і в ділах успіху.

Кабанова. Ну, годі, облиш, будь ласка. Може, ти й любив матір, поки

був нежонатий. Чи до мене тобі: у тебе жінка молода.

Кабанов. Одно другому не заважає: жінка само собою — а до родительниці я само собою пошану маю.

Кабанова. То проміняєш ти жінку на матір? Ніколи в світі я цьому не повірю.

Кабанов. Та навіщо ж мені міняти? Я обох люблю.

Кабанова. Авжеж, так і е, розмазуй! Вже я бачу, що я вам на заваді.

Кабанов. Думайте, як хочете, на все є ваша воля; тільки я не знаю, чого я нещасний такий чоловік на світ народжений, що не можу вам догодити нічим.

Кабанова. Чого ти сироту ото вдаєш! Чого ти губи розквасив? Ну, який ти муж? Подивись ти на себе! Чи буде тебе жінка боятися після цього?

Кабанов. Та навіщо ж боятися? з мене й того досить, що вона мене любить.

Кабанова. Як, навіщо боятися! Як, навіщо боятися? Та ти збожеволів, чи що? Тебе не буде боятися, мене й поготів. Який же це порядок ото в домі буде? Адже ти, гадаю, з нею в законі живеш. Чи, по-вашому, закон нічого не означає? Та вже коли ти такі дурні думки в голові маєш, ти б при ній, принаймні, не говорив, та при сестрі, при дівці; їй теж заміж іти: отак вона твого базікання наслухається, то потім муж ото нам спасибі скаже за науку. Бачиш ти, який ще розум у тебе, а ти ще хочеш своєю волею жити.

Кабанов. Та я, матінко, і не хочу своєю волею жити. Де вже нам своєю волею жити!

Кабанова. То, по-твоєму, треба все ласкою з жінкою? Вже й не крикнути на неї і не погрозити?

Кабанов. Та я, матінко...

Кабанова (*гаряче*). Хоч полюбовника заводь! Га? І це, може, по-твоєму, нічого? Га? Ну, говори!

Кабанов. Та, їй-богу, матінко...

Кабанова (*цілком байдуже*). Дурень! (*Зітхає*). Що з дурнем і говорити! Тільки гріх один. (*Мовчанка*). Я додому йду.

Кабанов. І ми зараз, тільки разів зо два по бульвару пройдемося.

Кабанова. Ну, як хочете, тільки ти дивися, щоб мені вас не дожидатися! Знаєш, я не люблю цього.

Кабанов. Ні, матінко, борони мене боже!

Кабанова. Отож бо! (*Виходить*).

ЯВА VI

Ті ж без Кабанової.

Кабанов. От бачиш ти, от завжди мені за тебе достається від матінки! Ось життя моє яке!

Катерина. Чим же я винна?

Кабанов. Хто ж винен, я вже не знаю.

Варвара. Де тобі знати!

Кабанов. То все чіплялася: „женись та женись, я хоч би подивилася на тебе, на жонатого". А тепер як іржа їсть, проходу не дає — все за тебе.

Варвара. То невже вона винна? Мати на неї нападає, і ти так само. А ще говориш, що любиш жінку. Нудно мені дивитись ото на тебе. (*Одвертається*).

Кабанов. Говори тут! Що ж мені робити ото?

Варвара. Знай своє діло — мовчи, коли вже кращого нічого не вмієш. Чого стоїш — мнешся? По очах бачу, що в тебе й на думці ото.

Кабанов. Ну, а що?

Варвара. Звісно, що. До Савела Прокоповича хочеться, випити з ним. Що, може, не так, чи що?

Кабанов. Угадала, брат.

Катерина. Ти, Тиша, швидше приходь, а то матінка знов лаятися буде.

Варвара. Ти хутчій, справді, а то, знаєш же!

Кабанов. Вже як не знати!

Варвара. Нам теж не велика охота через тебе лайку ото слухати.

Кабанов. Я вмить. Почекайте! (*Виходить*).

ЯВА VII

Катерина і Варвара.

Катерина. То ти, Варя, жаліеш мене?

Варвара (*дивлячись убік*). Звісно, жалко.

Катерина. То ти, виходить, любиш мене? (*Міцно цілує*).

Варвара. За що ж мені не любити тебе?

Катерина. Ну, спасибі тобі! Ти така мила, я сама тебе люблю до смерті. (*Мовчанка*). Знаєш, що мені на думку спало?

Варвара. Що?

Катерина. Чому люди не літають?

Варвара. Я не розумію, що ти кажеш.

Катерина. Я кажу, чому люди не літають так, як птиці? Знаєш, мені іноді здається, що я птиця. Коли стоїш на горі, так тебе й тягне летіти. Ось отак би розбіглась, підняла руки й полетіла. Спробувати хіба тепер? (*Хоче бігти*).

Варвара. Що ти видумуєш ото?

Катерина (*зітхаючи*). Яка я була жвава! Я у вас зав'яла зовсім.

Варвара. Ти думаєш, я не бачу?

Катерина. Чи така я була! Я жила, нічим не журилася, як та пташка на волі. Матінка за мною душі не чула, виряджала мене, як ляльку, до роботи не силувала, що хочу, бувало, те й роблю. Знаєш, як я жила дівчиною? От я тобі зараз розкажу. Встану я, бувало, ранком; коли літом, то піду до джерельця, вмиюся, принесу з собою водиці і всі квітки в домі поллю. У мене квіток було багато-пребагато. Потім підемо з матінкою до церкви, всі і странниці, — у нас повний дім був странниць та прочанок. А прийдемо з церкви, сядемо за якунебудь роботу, більше по бархату золотом, а странниці почнуть розказувати: де вони були, що бачили, життя всякі, або псальми співають. Так до обіду час і промине. Тут старухи заснути ляжуть, а я по саду гуляю. Потім до вечерні, а ввечері знов казанки та спів. Так воно гарно було!

Варвара. Адже і в нас те ж саме.

Катерина. Та тут усе наче спід неволі. І до смерті я любила в церкву ходити. Наче, бувало, я в рай увійду і не бачу нікого, і часу не помічаю, і не чую, коли одправа кінчиться. Наче, якби все це за одну секунду було. Матінка говорила, що всі, бувало, дивляться на мене, що зо мною робиться! А знаєш: у сонячний день, з купола такий світлий стовп вниз спускається, і в цьому стовпі ходить дим, наче хмари, і бачу я, бувало, наче ангели в цьому стовпі літають і співають. А то, бувало, дівчиною, вночі встану, — у нас теж скрізь лампадки горіли, — та денебудь у кутку й молюсь до ранку. Або раннім ранком в сад піду, ще тільки сонечко сходить, впаду на коліна, молюсь і плачу, і сама не знаю, про що молюся і чого плачу; так мене і знайдуть. І про що я молилася тоді, чого просила, не знаю; нічого мені не потрібно, всього у мене було вдосталь. А які сни мені снилися, Варенько, які сни! Або храми золоті, або сади якісь незвичайні, і все співають невидимі голоси, і кипарисом пахне, і гори, і дерева наче не такі, як звичайні, а як на образах малюються. А то, наче я літаю, так і літаю в повітрі. І тепер часом сниться, та рідко, та й не те.

Варвара. А що ж?

Катерина (*помовчавши*). Я помру скоро.

Варвара. Годі, що ти!

Катерина. Ні, я знаю, що помру. Ох, дівчино, щось зо мною недобре робиться, чудо якесь. Ніколи зо мною цього не було. Щось у мені таке надзвичайне. Наче я наново жити починаю, або... уже й не знаю.

Варвара. Що ж з тобою таке?

Катерина (*бере її за руку*). А ось що, Варя, буде гріх якийнебудь! Такий на мене страх, такий ото на мене страх! Наче я стою над безоднею і мене хтось туди штовхає, а вдержатись мені нема за що. (*Хапається за голову рукою*).

Варвара. Що з тобою? Чи здорова ти?

Катерина. Здорова... Краще б я хвора була, а то негаразд. Лізе мені в голову мрія якась. І нікуди я від неї не втечу. Думати почну — думок ніяк не зберу, молитися — не замолю ніяк. Язиком лепечу слова, а на думці зовсім не те: наче мені лукавий у вуха шепоче, та все про такі діла негарні. І таке мені ввижається, що мені самої себе совісно стане. Що зо мною? Перед бідою перед якоюнебудь воно! Вночі, Варя, не спиться мені, все вчувається шепіт якийсь: хтось так ласкаво говорить зо мною, наче голуб воркує. Уже не сняться мені, Варя, як ко-

лись, райські дерева та гори, а наче мене хтось обіймає так гаряче, і веде мене кудись, і я йду за ним, іду...

Варвара. Ну?

Катерина. Та що ж це я говорю тобі: ти — дівчина.

Варвара (*оглядаючись*). Говори! Я гірша за тебе.

Катерина. Ну, що ж мені говорити? Соромно мені.

Варвара. Говори, байдуже!

Катерина. Зробиться мені так душно, так душно вдома, що втекла б. І така думка найде на мене, що, якби моя воля, каталася б я тепер по Волзі, на човні, з піснями, або на тройці, на гарній, обнявшись...

Варвара. Тільки не з мужем.

Катерина. А ти звідки знаєш?

Варвара. Ще б не знати!..

Катерина. Ах, Варя, гріх у мене на думці! Скільки я, бідна, плакала, що вже я з собою не робила! Не втекти мені від цього гріха. Нікуди не втекти. Адже це негарно, адже це великий гріх, Варенько, що я іншого кохаю?

Варвара. Що мені тебе судити? У мене свої гріхи є.

Катерина. Що ж мені робити! Сил моїх не вистачає. Куди мені подітися; я з нудьги щось заподію собі!

Варвара. Що ти! Що тобі! От, зажди, завтра братик поїде, подумаємо: може, й бачитися можна буде.

Катерина. Ні, ні, не треба! Що ти! Що ти! Борони боже!

Варвара. Чого ти злякалася?

Катерина. Коли я з ним хоч раз побачусь, я втечу з дому, я вже не піду додому нізащо в світі.

Варвара. А от зажди, тоді побачимо.

Катерина. Ні, ні, і не кажи мені, я і слухати не хочу.

Варвара. А що за охота сохнути ото! Хоч помирай з нудьги, пожаліють, чи що, тебе! Якже, дожидайся. То яка ж неволя себе мучити ото!

Входить пані з палицею і два лакеї в трирогих капелюхах позаду.

ЯВА VIII

Ті ж і пані.

Пані. Що, красуні? Що тут робите? Молодців дожидаєтесь, кавалерів? Вам весело? Весело? Краса ото ваша вас радує? Он краса ото куди веде. (*Показує на Волгу*). Он, он, в саму глибінь. (*Варвара усміхається*). Чого смієтесь? Не радійте! (*Стукає палицею*). Всі в огні горіти будете невгасимому. Всі в смолі будете кипіти невситимій. (*Відходячи*). Он, он, куди краса ото веде. (*Виходить*).

ЯВА IX

Катерина і Варвара.

Катерина. Ах, як вона мене злякала! — я тремчу вся, наче вона пророкує мені щонебудь.

Варвара. На свою б тобі голову, стара карга!

Катерина. Що вона сказала таке, га? Що вона сказала?

Варвара. Дурниці все. Дуже потрібно слухати, що вона торочить. Вона всім так пророкує. Все життя замолоду ото грішила. Спитайся но, що про неї розкажуть! От, помирати й боїться. Чого сама ото боїться, тим і інших лякає. Навіть всі хлопчаки в місті від неї ховаються, грозиться на них палицею і кричить (*передражнюючи*): „всі горіти в огні будете!“

Катерина (*зажмурюючись*). Ах, ах, облиш! У мене серце зомліло.

Варвара. Є чого боятися! Дурепа стара...

Катерина. Боюсь, до смерті боюсь. Все вона мені в очах привиджується.

Мовчанка.

Варвара (*оглядаючись*). Що це братик не йде, он, наче гроза находить.

Катерина (*з жахом*). Гроза! Тікаймо додому! Скоріше!

Варвара. Що ти, глузду позбулася, чи що? Як же ти без братика додому ото покажешся?

Катерина. Ні, додому, додому! Бог з ним!

Варвара. Та що ти вже занадто боїшся: ще далеко гроза ото.

Катерина. А коли далеко, то хай уже, підождемо трохи: а справді б, краще йти. Ходімо краще!

Варвара. Та коли вже щось має бути, то й дома не сховаєшся.

Катерина. Та все таки краще,

все спокійніше; дома ото я до образів, та богу молитися!

Варвара. Я й не знала, що ти так грози боїшся. Я от не боюсь.

Катерина. Як, дівчино, не боятися! Кожний повинен боятися. Не те страшно, що уб'є тебе, а те, що смерть тебе раптом застане, як ти є, з усіма твоїми гріхами, з усіма помислами лукавими. Мені вмерти не страшно, а як я подумаю, що ось раптом я стану перед богом, така, яка я тут з тобою, після цієї розмови ото,— от що страшно. Що в мене на думці ото! Який гріх! страшно вимовити!

Грім.

Ах!

Кабанов входить.

Варвара. Ось братик іде. (*До Кабанова*). Біжи скоріше!

Грім.

Катерина. Ах! Скоріше, скоріше!

ДІЯ ДРУГА

Кімната в домі Кабанових.

ЯВА І

Глаша (збирає плаття й вузли) і Феклуша (входить).

Феклуша. Люба дівчино, все ти за роботою! Що робиш, люба?

Глаша. Хазяїна в дорогу лаштую.

Феклуша. Чи іде кудись, світонько наш?

Глаша. Їде.

Феклуша. Надовго, люба, їде?

Глаша. Ні, не надовго.

Феклуша. Ну, скатертю йому дорога! А що, хазяйка буде голосити, чи ні?

Глаша. Вже не знаю, як тобі сказати.

Феклуша. Та вона у вас голосить колись?

Глаша. Не чути щось.

Феклуша. Вже надто я люблю, люба дівчино, слухати, коли хто гарно голосить. (*Мовчанка*). А ви, дівчино, за убогою ото наглядайте, не потягла б чогось.

Глаша. Хто вас розбере, всі ви одна на одну клепаєте. Чи вам добре ото не живеться? Чи в нас уже, здається, вам, мандрівним, не життя, а ви все сваритеся, та пересварюєтесь; гріха ото ви не боїтеся.

Феклуша. Не можна, матінко, без гріха: серед миру живемо. Ось що я тобі скажу, люба дівчино: вас, простих людей, кожного один враг спокушає, а до нас, до мандрівних людей, до кого шість, до кого дванадцять приставлено; от і треба їх усіх побороти. Трудно, люба дівчино!

Глаша. Чого ж це до вас так багато?

Феклуша. Це, матінко, враг ото через ненависть до нас, що життям таким праведним живемо. А я, люба дівчино, не сварлива, на мені цього гріха нема. Один гріх на мені є справді, я сама знаю, що. Солодко попоїсти люблю. Ну, то що ж! Через немічність мою господь посилає.

Глаша. А ти, Феклушо, далеко ходила?

Феклуша. Я, через свою немічність, далеко не ходила; а чути — багато чула. Говорять, такі краї єсть, люба дівчино, де й царів ото нема православних, а салтани землею правлять. В одній землі сидить на троні салтан Махнут турецький, а в другій — салтан Махнут персидський; і суд творять вони, люба дівчино, над всіма людьми, і, що не судять вони, все не по правді. І не можуть вони, люба моя, ні одного діла розсудити праведно, така вже їм межа покладена. У нас закон праведний, а в них, люба моя, неправедний; що по нашому закону так виходить, а по їхньому все навпаки. І всі судді в них, в їхніх краях, теж всі неправедні; так їм, люба дівчино, і в просьбах пишуть: „суди менє, судія неправедний!" А то є іще земля, де всі люди з собачими головами.

Глаша. Чого ж то з собачими?

Феклуша. За невірність. Піду я,

люба дівчино, по купецтву поброджу: чи не буде чого на бідність. Прощай, тим часом!

Глаша. Прощай! (*Феклуша виходить*). Ото ще які землі є! Яких то, яких то чудес на світі нема! А ми тут сидимо, нічого не знаємо. Ще добре, що гарні люди є; ні, ні, та й почуєш, що на білому світі робиться; а то так би дурнями й померли.

Входять Катерина і Варвара.

ЯВА II

Катерина і Варвара.

Варвара (*до Глаші*). Неси вузли ото в кибітку, коні приїхали. (*До Катерини*). Молоду тебе заміж ото віддали, погуляти тобі дівкою не довелося: от у тебе серце й не втихомирилося ще.

Глаша виходить.

Катерина. І ніколи не втихомириться.

Варвара. Чого ж?

Катерина. Така вже я зародилася гаряча! Мені ще років шість було, не більше, то я що зробила! Скривдили мене чимсь удома, а діло було під вечір, уже темно; я вибігла на Волгу, сіла в човен та й відіпхнула його від берега. Другого ранку вже знайшли, верстов за десять.

Варвара. Ну, а хлопці поглядали на тебе?

Катерина. Як не поглядали!

Варвара. Що ж ти? Невже не любила нікого?

Катерина. Ні, сміялась тільки.

Варвара. Адже ти, Катю, Тихона не любиш.

Катерина. Ні, як не любити! Мені жалко його дуже!

Варвара. Ні, не любиш. Коли жалко, то не любиш. Та й нема за що, треба правду сказати. І даремно ти від мене криешся! Давно вже я помітила, що ти любиш одного чоловіка.

Катерина (*злякано*). З чого ж ти помітила?

Варвара. Як ти смішно говориш! Маленька я, чи що! Ось тобі перша прикмета: як ти побачиш його, вся з лиця перемінишся. (*Катерина спускає очі*). Та мало чого...

Катерина (*понуривщись*). Ну, кого ж?

Варвара. Адже ти сама знаєш, нащо називати ото?

Катерина. Ні, назви! На ім'я назви!

Варвара. Бориса Григоровича.

Катерина. Еге ж, його, Варенько, його! Тільки ти, Варенько, бога ради...

Варвара. Ну, от іще! Ти сама от, дивись, не проговорися якнебудь.

Катерина. Обманювати ото я не вмію, приховати нічого не можу.

Варвара. Ну, а без цього ж не можна; ти згадай, де ти живеш! У нас увесь дім на тому тримається. Я не обманниця була, а навчилася, коли треба стало. Я вчора гуляла, то його бачила, говорила з ним.

Катерина (*після недовгої мовчанки, понуривщись*). Ну, то що ж?

Варвара. Кланятись тобі звелів. Жаль, каже, що зустрічатися нема де.

Катерина (*понуривщись ще більше*). Де ж зустрічатися! Та й навіщо...

Варвара. Сумний такий...

Катерина. Не говори мені про нього, зроби ласку, не говори! Я його і знати не хочу! Я буду мужа любити. Тиша, голубчику мій, ні на кого тебе не проміняю! Я й думати ото не хотіла, а ти мене баламутиш.

Варвара. То не думай, хто ж тебе силує?

Катерина. Не жаліеш ти мене ніяк! Говориш: не думай, а сама нагадуеш. Хіба я хочу про нього думати; та що поробиш, коли з думки не сходить. Про що не подумаю, а він так і стоїть перед очима. І хочу себе переламати, та не можу ніяк. Чи знаєш ти, мене сьогодні вночі знову враг спокушав. Адже я була з дому пішла.

Варвара. Ти якась химерна, бог з тобою! А по-моєму: роби, що хочеш, тільки б шито та крито було.

Катерина. Не хочу я так: Та й що доброго! Вже я краще буду терпіти, поки терпиться.

Варвара. А не стерпиться, що ж ти зробиш?

Катерина. Що я зроблю?

Варвара. Так, що ти зробиш?

Катерина. Що мені тільки схочеться, те й зроблю.

Варвара. Зроби, попробуй, то тебе тут заїдять.

Катерина. Що мені! Я піду, та й нема мене.

Варвара. Куди ти підеш? Ти мужня жона.

Катерина. Ех, Варя, не знаєш ти моєї натури! Звичайно, не дай боже цьому бути! А вже коли дуже мені тут осоружно стане, то не вдержать мене ніякою силою. У вікно вискочу, у Волгу кинуся. Не схочу жити тут, то не буду, хоч ти мене ріж!

Мовчанка.

Варвара. Знаєш що, Катю! Як Тихон поїде, то давай в саду спати, в бесідці.

Катерина. Ну, навіщо, Варя?

Варвара. Та невже не все одно?

Катерина. Боюсь я в незнайомому ото місці ночувати.

Варвара. Чого боятися? Глаша з нами буде.

Катерина. Все якось моторошно. Та про мене, хай і так.

Варвара. Я б тебе й не кликала, та мене одну матінка не пустить, а мені треба.

Катерина (*дивлячись на неї*). Нащо ж тобі треба?

Варвара (*сміється*). Будемо там ворожити з тобою.

Катерина. Жартуєш, мабуть?

Варвара. Звісно, жартую; а то невже справді?

Мовчанка.

Катерина. Де ж це Тихон ото?

Варвара. Нащо він тобі?

Катерина. Ні, я так. Адже скоро їде?

Варвара. З матінкою сидять, запершись. Точить вона його тепер, як іржа залізо.

Катерина. За що ж?

Варвара. Ні за що, так, умурозуму учить. Два тижні в дорозі буде, позаочне діло. Сама подумай! У неї серце геть знудиться, що він на своїй волі гуляє. От вона йому тепер і надає наказів, один одного грізніших, та потім до образа поведе, побожитися примусить, що все так точно він і зробить, як наказано.

Катерина. І на волі ото він наче зв'язаний.

Варвара. Та як же, зв'язаний! Він як виїде, то зап'є. Він тепер слухає, а сам думає, як би йому вирватися скоріше.

Входять Кабанова і Кабанов.

ЯВА III

Ті ж, Кабанова і Кабанов.

Кабанова. Ну, ти пам'ятаєш все, що я тобі сказала? Дивися ж, пам'ятай! На носі собі закарбуй!

Кабанов. Пам'ятаю, матінко.

Кабанова. Ну, тепер усе готове. Коні приїхали, попрощатися тобі тільки, та й з богом.

Кабанов. Так, матінко, пора.

Кабанова. Ну!

Кабанов. Чого зволите?

Кабанова. Чого ж ти стоїш, хіба порядку не знаєш? Наказуй жінці от, як жити без тебе.

Катерина спустила очі.

Кабанов. Та вона, гадаю, сама знає.

Кабанова. Поговори ще! Ну, ну, наказуй! Щоб я чула, що ти їй наказуєш! А потім приїдеш, спитаєш, чи так все зробила.

Кабанов (*стаючи проти Катерини*). Слухайся матінки, Катю.

Кабанова. Скажи, щоб не грубіянила свекрусі.

Кабанов. Не грубіянь!

Кабанова. Щоб шанувала свекруху, як рідну матір!

Кабанов. Шануй, Катя, матінку, як рідну матір!

Кабанова. Щоб склавши руки не сиділа, як пані!

Кабанов. Роби щонебудь без мене!

Кабанова. Щоб у вікна очей не витріщала!

Кабанов. Та, матінко, коли ж вона...

Кабанова. Ну, ну!

Кабанов. У вікна не дивись!

Кабанова. Щоб на молодих хлопців не задивлялася без тебе.

Кабанов. Та що ж це, матінко, їй-богу!

Кабанова (*суворо*). Кривитись ото нічого! Повинен зробити, що мати каже. (*З усмішкою*). Воно все краще, коли наказано ото.

Кабанов (*сконфузившись*). Не задивляйся на хлопців.

Катерина суворо поглянула на нього.

Кабанова. Ну, тепер поговоріть сами собі, коли що треба. Ходімо, Варваро!

Виходять.

ЯВА IV

Кабанов і Катерина (стоїть немов зацінепівши).

Кабанов. Катю! (*Мовчанка*). Катю, ти на мене не сердишся?

Катерина (*після недовгої мовчанки хитає головою*). Ні!

Кабанов. Та чого ти така? Ну, прости мені!

Катерина (*все в тому ж стані, злегка похитавши головою*). Бог з тобою! (*Закривши обличчя руками*). Образила вона мене!

Кабанов. Все до серця брати, то в сухоти скоро впадеш. Що її слухати! Їй же щонебудь треба ж говорити! Ну, і нехай вона говорить, а ти мимо ушей пускай.-Ну, прощай, Катю!

Катерина (*кидаючись на шию чоловікові*). Тиша, не їдь! Бога ради, не їдь! Голубчику, прошу я тебе!

Кабанов. Не можна, Катю. Коли матінка посилає, як же я не поїду?

Катерина. Ну, бери мене з собою, бери!

Кабанов (*звільняючись з її обіймів*). Та не можна.

Катерина. Чому ж, Тиша, не можна?

Кабанов. Ото як весело з тобою їхати! Ви мене вже заїздили тут зовсім! Я не діждуся, як вирватись ото; а ти ще чіпляєшся зо мною.

Катерина. Та невже ж ти розлюбив мене?

Кабанов. Та не розлюбив; а з отакої неволі від якої хочеш красуні-жінки втечеш! Ти подумай ото: який не є, а я все ж мужчина; все життя ось так жити, як ти бачиш, то втечеш і від жінки. Та коли знаю я тепереч-ки, що тижнів зо два ніякої грози надо мною не буде, кайданів оцих на ногах нема, то чи до жінки мені?

Катерина. Як же мені любити ото тебе, коли ти такі слова говориш?

Кабанов. Слова, як слова! Які ж мені ще слова говорити? Хто тебе знає, чого ти боїшся! Адже ти не сама, ти з матінкою зостанешся.

Катерина. Не говори ти мені про неї, не муч ти мого серця! Ах, біда моя, біда! (*Плаче*). Куди мені, бідній, подітися? За кого мені вхопитися! Батечку мій, погибаю я!

Кабанов. Та годі тобі!

Катерина (*підходить до чоловіка і пригортається до нього*). Тиша, голубчику, коли б ти зостався, або взяв ти мене з собою, як би я тебе любила, як би я тебе голубила, мого милого! (*Приголублює його*).

Кабанов. Не розберу я тебе, Катя! То від тебе слова не доб'єшся, не те, що приголублювання; а то так сама лізеш.

Катерина. Тиша, на кого ти мене залишаєш? Буде біда без тебе! Буде біда.

Кабанов. Ну, та не можна ж, то вже нічого робити.

Катерина. Ну, то ось що! Візьми ти з мене якунебудь клятьбу страшну...

Кабанов. Яку клятьбу?

Катерина. Ось яку: щоб не сміла я ні з якої причини ні говорити ні з ким чужим, ні бачитися, щоб і думати я не сміла ні про кого, крім тебе.

Кабанов. Та нащо ж це?

Катерина. Заспокой ти мою душу, зроби таку ласку мені!

Кабанов. Як можна за себе ручитися, мало там що може на думку спасти.

Катерина (*падаючи на коліна*). Щоб не бачити мені ні батька, ні матері! Померти мені без покаяння, коли я...

Кабанов (*підводячи її*). Що ти! Що ти! Гріх який! Я і слухати не хочу!

Голос Кабанової: „Пора, Тихоне!"

Входять Кабанова, Варвара і Глаша.

ЯВА V

Ті ж, Кабанова, Варвара і Глаша.

Кабанова. Ну, Тихоне, пора. Їдь з богом! (*Сідає*). Сідайте всі! (*Всі сідають. Мовчанка*). Ну, прощай! (*Встає, і всі встають*).

Кабанов (*підходячи до матері*). Прощайте, матінко!

Кабанова (*жестом показуючи на землю*). В ноги, в ноги! (*Кабанов*

кланяється в ноги, потім цілується з матір'ю). Прощайся з жінкою!

Кабанов. Прощай, Катю!

Катерина кидається йому на шию.

Кабанова. Чого на шиї ото виснеш, безсоромнице! Не з полюбовником прощаєшся! Він тобі муж — голова! Чи порядку не знаєш? В ноги кланяйся!

Катерина кланяється в ноги.

Кабанов. Прощай, сестрице! (*Цілується з Варварою*). Прощай, Глаша! (*Цілується з Глашею*). Прощайте, матінко! (*Кланяється*).

Кабанова. Прощай! Далекі проводи — зайві сльози.

Кабанов виходить, за ним Катерина, Варвара і Глаша.

ЯВА VI

Кабанова (*сама*). Молодість ото що означає! Смішно дивитися навіть на них! Якби не свої, насміялася б до схочу. Нічого не знають, ніякого порядку. Попрощатися ото до пуття не вміють. Добре ще, в кого в домі старші є, на них дім і тримається, доки живі. А, диви, теж, дурні, на свою волю хотять, а вийдуть на волю, так і плутаються на докір та на сміх добрим людям. Звісно, хто й пожаліє, а більше все сміються. Та не сміятися ото не можна; гостей покличуть, посадовити не вміють, та ще, дивись, забудуть когось з родичів. Сміх та й годі! Отак от старовина й виводиться. В інший дім і зайти ото не хочеться. А й зайдеш, то плюнеш, та скоріше геть. Що воно буде, як старики перемруть, як буде світ стояти, вже й не знаю. Ну, та вже хоч те добре, що не побачу нічого.

Входять Катерина і Варвара.

ЯВА VII

Кабанова, Катерина і Варвара.

Кабанова. Ти, от, похвалялася, що мужа дуже любиш; бачу я тепер твою любов. Інша гарна жінка, провівши мужа, години півтори голосить, лежить на ганку; а тобі, видно, нічого.

Катерина. Ні до чого! Та й не вмію. Нащо людей ото смішити!

Кабанова. Штука не велика. Якби любила, то навчилась би. Коли як слід не вмієш, ти хоч би приклад цей зробила; все ж пристойніше; а то, видно, на словах тільки. Ну, я богу молитися піду; не заважайте мені.

Варвара. Я з двору піду.

Кабанова. А мені що! Піди! Гуляй, поки твоя пора прийде. Ще насидишся!

Виходять Кабанова і Варвара.

ЯВА VIII

Катерина (*сама, замислено*). Ну, тепер тиша у нас в домі запануе. Ах, яка нудьга! Хоч би діти чиїнебудь! Отаке горе! Діток у мене нема: все б я сиділа з ними та забавляла їх. Люблю дуже з дітьми говорити,— це ж ангели. (*Мовчанка*). Якби я маленькою вмерла, краще б було. Дивилася б я з неба на землю, та раділа б із всього. А то полетіла б невидимо, куди схотіла. Вилетіла б в поле і літала б з волошки на волошку за вітром, як метелик. (*Замислюється*). А ось що зроблю: я почну роботу якунебудь, як обіцяла; піду в гостинний двір, куплю полотна, та й буду шити білизну, а потім роздам бідним. Вони за мене богу помоляться. От і засядемо шити з Варварою, і не помітимо, як час промине; а тут і Тиша приїде.

Входить Варвара.

ЯВА IX

Катерина і Варвара.

Варвара (*запинає хусткою голову перед дзеркалом*). Я тепер гуляти піду; а потім Глаша постелить постелі в саду, матінка дозволила. В саду, за малиною, є фіртка, її матінка замикає на замок, а ключа ховає. Я його забрала, а їй підклала другий, щоб не помітила. На, ось, може потрібен буде. (*Подає ключа*). Коли побачу, то скажу, щоб приходив до фіртки.

Катерина (*злякано, відштовхуючи ключа*). Нащо! нащо! Не треба! Не треба!

Варвара. Тобі не треба, мені потрібен; візьми, не вкусить він тебе.

Катерина. Та що ти задумала

ото, гріховодо? Чи можна таке? Чи подумала ти? Що ти! Що ти!

Варвара. Ну, я багато говорити не люблю; та й ніколи мені. Мені гуляти пора. (*Виходить*).

ЯВА X

Катерина (*сама, тримаючи ключа в руках*). Що це вона робить? Що вона тільки придумує? Ах, божевільна, справді, божевільна! Ось і загибель! Ось вона! Закинути його, закинути далеко, в річку закинути, щоб не знайшли ніколи. Він руки пече, наче жар. (*Подумавши*). Ось так ото і гине наша сестра. В неволі ото кому весело! Чого на думку не спаде. Випала нагода, інша й рада: так, на одчай душі, й кинеться. А як же це можна, не подумавши, не розсудивши ото! Чи важко в біду потрапити! А тоді й жалкуй ціле життя, мучся; неволя ото ще гіркішою здасться. (*Мовчанка*). А гірка ця неволя, ох, яка гірка! Хто від неї не плаче! А найбільше за всіх ми, жінки. Ось хоч я тепер. Живу, мучуся, просвітку собі не бачу! Та й не побачу, мабуть! Чим далі, тим гірше. А тепер ще цей гріх ото на мене. (*Замислюється*). Якби не свекруха!.. Зламала вона мене... через неї мені й дім остогид; стіни ото навіть гидкі. (*Замислено дивиться на ключ*). Закинути його? Звичайно, треба закинути. І як він мені до рук потрапив? На спокусу, на пагубу мою. (*Прислухається*). Ах, хтось іде. Так серце й зомліло. (*Ховає ключа в кишеню*). Ні... Нема нікого... Чого я так злякалася? І ключа сховала... Ну, вже, видно, там йому й бути. Видно, сама доля так хоче! Та який же в цьому гріх, коли я гляну на нього раз, хоч здалеку! Та хоч і поговорю, то все не біда! А як же я мужеві ото!.. Та він же й сам не схотів. Та, може, такої і нагоди ото вже за все життя не випаде. Тоді й нарікай на себе: була нагода, та не вміла скористатися. Та що я кажу ото, чого я себе обдурюю? Мені хоч померти, та побачити його. Перед ким я прикидаюсь ото?.. Закинути ключа! Ні, нізащо в світі! Він мій тепер!.. Будь, що будь, а я Бориса побачу. Ах, коли б ніч скоріше!..

ДІЯ ТРЕТЯ

СЦЕНА ПЕРША

Вулиця. Ворота дому Кабанових, біля воріт лавка.

ЯВА I

Кабанова і Феклуша сидять на лавці.

Феклуша. Останні часи, матінко, Марфо Гнатівно, останні, по всіх ознаках останні. Ще у вас в місті рай і тиша, а по інших містах то просто Содом, матінко: шум, біганина, їзда безнастанна! Народ ото так і сновигає, один туди, другий сюди.

Кабанова. Нікуди нам хапатися, люба моя, ми й живемо, не поспішаючи.

Феклуша. Ні, матінко, через те у вас тиша в місті, що багато людей, от хоч би й ви, чеснотами, наче квітами, прикрашаються; через те все й робиться спроквола і благочинно. Адже ця біганина, матінко, що означає? Адже це суєта! От хоч би в Москві; бігає народ сюди й туди, не знати чого. Ось вона суєта ото й є. Суєтний народ, матінко, Марфо Гнатівно, от він і бігає. Йому здається ото, що він за ділом біжить; квапиться, бідний, людей не впізнає; йому ввижається, що його манить хтось, а прийде на місце ото, а воно порожньо, нема нічого, мана одна. І піде в тузі. А іншому ввижається, нібито він доганяє когось знайомого. Збоку ото свіжа людина одразу бачить, що нікого нема; а тому все здається через суєту, що він доганяє. Суєта бо, адже вона наче туман буває. Ось у вас отакого чудового вечора рідко хто й за ворота вийде посидіти; а в Москві ото зараз гульбища, та ігрища, а по вулицях аж гуркіт розлягається; стогін навколо. Та що, матінко, Марфо Гнатівно, огненного змія почали запрягати: все, бачиш, заради швидкості.

Кабанова. Чула я, люба моя.

Феклуша. А я, матінко, то своїми очима бачила; звісно, інші через суєту не бачать нічого, то він їм машиною показується, вони машиною й називають, а я бачила, як він лапами ото ось так (*розчепірчує пальці*) робить. Ну, і стогін, которі люди доброго життя, то чують.

Кабанова. Назвати ото всяко можна, нехай, хоч машиною назви; народ бо дурний, буде всьому вірити. А мене хоч ти золотом обсип, то я не поїду.

Феклуша. Що за крайності, матінко! Боже борони від такої напасті! А от іще, матінко, Марфо Гнатівно, було мені у Москві видіння одно. Іду я рано-вранці, ще тільки но світає, і бачу на високому-превисокому домі, на даху, стоїть хтось, з обличчя чорний. Вже сами розумієте, хто. І робить він руками, начебто сипле щось, а нічого не сиплеться. Тут я здогадалася, що це він плевели сипле, а народ вдень у суєті ото своїй невидимо й позбирає. Через те ото вони так і бігають, через те й женщини у них все такі худі, тіла ніяк не нагуляють; та начебто вони щось загубили, або чогось шукають, на обличчі печаль, аж жалко.

Кабанова. Все може бути, моя люба! В наші часи чого там дивуватися!

Феклуша. Тяжкі часи, матінко, Марфо Гнатівно, тяжкі. Уже й врем'я ото почало в зменшення приходити.

Кабанова. Як так, люба моя, в зменшення?

Феклуша. Звісно, не ми, де нам помітити в суєті ото! А от розумні люди помічають, що в нас і врем'я ото коротше стає. Бувало, літо й зима ото тягнуться-тягнуться, не дочекаєшся, коли кінчаться; а тепер і не побачиш, як пролетять. Дні ото й години і все ті ж самі, начебто, зосталися; а врем'я ото, за наші гріхи, все коротше-та коротше стає. Ось що розумні люди кажуть.

Кабанова. І гірше ще, люба моя, буде.

Феклуша. Нам ото б тільки не дожити до цього.

Кабанова. Може, і доживемо.

Входить Дикóй.

ЯВА II

Ті ж і Дикóй.

Кабанова. Що це ти, куме, бродиш так пізно?

Дикóй. А хто ж мені заборонить?

Кабанова. Хто заборонить! кому треба!

Дикóй. Ну, і, значить, нічого говорити. Що я, під владою, чи що, у когось? Ти ще чого тут! Якого ще тут чорта болотяного!..

Кабанова. Ну, ти не дуже горло ото розпускай! Ти знайди дешевшу за мене! А я для тебе дорога! Іди своєю дорогою, куди йшов. Ходімо, Феклушо, додому. (*Встає*).

Дикóй. Чекай, кума, чекай! Не сердься. Ще встигнеш дома ото бути: дім твій не за горами. Ось він!

Кабанова. Коли ти за ділом, то не горлай, а говори до пуття.

Дикóй. Ніякого діла нема, а я на підпитку, от що!

Кабанова. Що ж ти мені тепер хвалити тебе скажеш за це?

Дикóй. Ні хвалити, ні лаяти. А, значить, я на підпитку; ну, і кінець ділу. Поки не просплюсь, вже цього діла поправити не можна.

Кабанова. То йди, спи!

Дикóй. Куди ж це я піду?

Кабанова. Додому. А то куди ж!

Дикóй. А коли я не хочу додому ото?

Кабанова. Чому ж це, дозволь тебе спитати?

Дикóй. А тому, що в мене там війна йде.

Кабанова. Та кому ж там воювати ото? Адже ти один тільки там воїн і є.

Дикóй. Ну, то що ж, що я воїн? Ну, що ж з цього?

Кабанова. Що? Нічого. А й честь ото не велика, бо воюєш ото ти все життя з бабами. Он що.

Дикóй. Ну, значить, вони й повинні мені коритися. А то я, чи що, коритися буду!

Кабанова. Вже немало я дивуюся з тебе: скільки в тебе народу в домі, а тобі одному догодити не можуть.

Дикóй. От піди ж ти!

Кабанова. Ну, чого ж тобі треба від мене?

Дикóй. А ось чого: розговори мене, щоб у мене серце одійшло. Ти тільки одна у всьому місті вміеш мене розговорити.

Кабанова. Піди, Феклушо, звели приготувати закусити чогонебудь. (*Феклуша виходить*). Ходімо в покої!

Дикóй. Ні, я в покої не піду, в покоях я гірший.

Кабанова. Чим же тебе розсердили?

Дикóй. Ще з ранку з самого.

Кабанова. Мабуть, грошей просили.

Дикóй. Наче змовилися, прокляті; то той, то другий цілий день чіпляються.

Кабанова. Мабуть, треба, коли чіпляються.

Дикóй. Розумію я це; та що ж ти мені скажеш з собою робити, коли в мене серце таке! Адже знаю вже, що треба віддати, а все по-доброму не можу. Друг ти мені, і я тобі повинен віддати, а прийди ти до мене просити — вилаю. Я віддам, віддам, а вилаю. Бо тільки заїкнись мені про гроші, у мене все нутро розпікати почне; все нутро розпікає, та й годі; ну, і тоді нізащо вилаю чоловіка.

Кабанова. Нема над тобою старших, от ти й куражишся.

Дикóй. Ні, ти, кума, мовчи! Ти слухай! От які зо мною історії бували. В піст якось, у великий, я говів. а тут лиха година і наслала мужичка: по гроші прийшов, дрова возив. І принесло ж його на гріх ото під такий час! Согрішив таки: вилаяв, так вилаяв, що краще й не треба, мало не прибив. Ось воно, яке серце ото в мене! Потім прощення просив, в ноги кланявся, далебі, так. Істинно тобі кажу, мужикові в ноги кланявся. От до чого мене серце доводить: тут у дворі, в грязі йому й кланявся; при всіх кланявся.

Кабанова. А нащо ти навмисне ото себе до серця доводиш? Це, куме, негарно.

Дикóй. Як це навмисне?

Кабанова. Я бачила, я знаю. Ти, коли бачиш, що просити в тебе чогонебудь хотять, ти візьмеш та навмисне із своїх на когонебудь і накинешся, щоб розсердитись; бо ти знаеш, що до тебе сердитого ніхто вже не піде. От що, куме.

Дикóй. Ну, що ж таке? Кому свого добра не шкода?

Глаша входить.

Глаша. Марфо Гнатівно, закусити поставлено, будьте ласкаві, йдіть.

Кабанова. Що ж, куме, зайди! Закуси, чим бог послав!

Дикóй. Можна.

Кабанова. Милості просимо! (*Пропускає вперед Дикого і виходить за ним*).

Глаша, склавши руки, стоїть біля воріт.

Глаша. Начебто Борис Григорович іде. Вже чи не за дядьком? А чи так гуляє? Мабуть, так гуляє.

Входить Борис.

ЯВА III

Глаша, Борис, потім Кулигін.

Борис. Чи не у вас дядько?

Глаша. У нас! Тобі треба його, чи що?

Борис. Послали з дому довідатись, де він. А коли у вас, то хай сидить; кому він потрібен? Вдома ото раді-радесенькі, що він пішов.

Глаша. Нашій би хазяйці за ним бути, вона б його скоро прикоротила. Що ж я, дурна, стою ото з тобою! Прощай! (*Виходить*).

Борис. Ах, ти господи! Хоч би одним оком глянути на неї! В дім зайти не можу; тут не кликані не ходять. От життя ото! Живемо в одному місті, майже поруч, а побачишся раз на тиждень, і то в церкві, або на дорозі, от і все! Тут чи вийшла заміж, чи поховали — все одно. (*Мовчанка*). Вже зовсім би мені її не бачити: легше було б! А то бачиш вряди-годи, та ще при людях; в сто очей на тебе дивляться. Тільки серце розривається. Та й собі ото не даси ради ніяк. Підеш гуляти, а опинишся завжди тут біля воріт. І чого я ходжу сюди? Бачити її ніколи не можна, а ще, дивись, поговір якийсь піде, на неї біду накличеш. Ну, потрапив я в місто! (*Іде йому назустріч Кулигін*).

Кулигін. Що, пане? Гуляти зволите?

Борис. Так, гуляю собі, погода дуже гарна сьогодні.

Кулигін. Дуже добре, пане, гуляти тепер. Тиша, повітря чудове, зза Волги з лугів квітками пахне, небо чисте...

Открылась бездна звезд полна,
Звездам числа нет, бездне — дна.

Ходімо, пане, на бульвар, ні душі там нема.

Борис. Ходімо!

Кулигін. От яке, пане, в нас місто! Бульвар зробили, а не гуляють. Гуляють тільки по святах, і то тільки вдають, що гуляють; а сами ходять туди вбрання показувати. Тільки п'яного приказного й зустрінеш, з трактиру додому плентається. Бідним гуляти, пане, ніколи, у них день і ніч робота. І сплять тільки годин зо три на добу. А багаті ото що роблять? Ну, чому б, здається, їм не гуляти, не дихати свіжим повітрям? Так ні. У всіх давно ворота, пане, замкнені і собаки спущені... Ви думаєте, вони діло роблять, чи богу моляться? Ні, пане. І не від злодіїв вони замикаються, а щоб люди не бачили, як вони своїх домашніх їдять поїдом, та сім'ю тиранять. І скільки сліз ллється за цими замками, невидимих і нечутних! Та що вам казати, пане! По собі можете знати. І скільки, пане, за цими замками розпусти темної, та пияцтва! І все шито та крито — ніхто нічого не бачить і не знає, бачить тільки один бог! Ти, каже, дивися між людьми на мене, та на вулиці; а до сім'ї моєї тобі діла нема; на це, каже, у мене єсть замки, та засуви, та собаки злі. Сім'я, каже, діло таємне, секретне! Знаємо ми ці секрети! Від цих секретів ото, пане, йому тільки самому весело: а інші — вовком виють. Та й який секрет? Хто його не знає! Ограбувати сиріт, родичів, племінників, затуркати домашніх так, щоб вони ні про що, що він там витворяє, пискнути не сміли. От і весь секрет. Ну, та бог з ними! А знаєте, пане, хто в нас гуляє? Молоді хлопці та дівчата. Так ці від сну крадуть годинку, другу, і гуляють парочками. Та от пара.

Появляються Кудряш і Варвара. Цілуються.

Борис. Цілуються.

Кулигін. Це в нас байдуже.

Кудряш відходить, а Варвара підходить до своїх воріт і манить Бориса. Він підходить.

ЯВА IV

Борис, Кулигін і Варвара.

Кулигін. Я, пане, на бульвар піду. Чого вам заважати ото? Там і підожду.

Борис. Добре, я зараз прийду.

Кулигін виходить.

Варвара (*закриваючись хусткою*). Знаєш яр за Кабановим садом?

Борис. Знаю.

Варвара. Приходь туди пізніше.

Борис. Чого?

Варвара. Який ти дурний! Приходь: там побачиш, чого. Ну, іди, скоріш, тебе дожидаються. (*Борис виходить*). Не впізнав же! Нехай тепер подумає. А вже ж бо я знаю, що Катерина не втерпить, вискочить. (*Виходить у ворота*).

СЦЕНА ДРУГА

Ніч. Яр, зарослий кущами; вгорі огорожа саду Кабанових і фіртка; згори стежка.

ЯВА І

Кудряш (*входить з гітарою*). Нема нікого. Що ж це вона там! Ну, посидимо, та підождемо. (*Сідає на камінь*). Та з нудьги пісеньку заспіваємо. (*Співає*).

Ой, донський козак веде коня
напувати,
Молодий молодець, став він
думати, гадати,
Став він думати, гадати, як буде
жінку карати.
Ой, як жінка, жінка у мужа
просилася,
У бистрі ніженьки йому
поклонилася:
Ой, ти, батечку, ой, ти, милий
друже мій!
Ти не бий, не губи ти мене
ізвечора!
Ти убий, загуби мене опівночі!

Дай заснути моїм малим
дітонькам,
Малим дітонькам, всім близьким
сусідонькам.

Входить Борис.

ЯВА II

Кудряш і Борис.

Кудряш (*перестає співати*). Ач ти! Смирний, смирний, а теж на гульбу пішов.

Борис. Кудряш, це ти?

Кудряш. Я, Борисе Григоровичу!

Борис. Чого це ти тут?

Кудряш. Я? Виходить, мені треба, Борисе Григоровичу, коли я тут. Без потреби не пішов би. Вас куди бог несе?

Борис (*оглядаючи місцевість*). От що, Кудряш: мені б треба тут зостатися, а тобі ж, я думаю, все одно, ти можеш іти і в інше місце.

Кудряш. Ні, Борисе Григоровичу, ви, я бачу, тут ще вперше, а в мене вже тут місце насиджене, і стежку ото я протоптав. Я вас люблю, пане, і до всякої вам послуги готовий; а на цій стежці ви зо мною вночі не зустрічайтесь, щоб, борони боже, гріха якогось не трапилося. Умова краще, ніж гроші.

Борис. Що з тобою, Ваня?

Кудряш. Та що: Ваня! Я знаю, що я Ваня. А ви йдіть своєю дорогою, от і все. Заведи собі сам, та й гуляй собі з нею, і нікому до тебе діла нема. А чужих не займай! У нас так не заведено, а то хлопці ноги поперебивають. Я за свою... та я й не знаю, що зроблю! Горло перерву!

Борис. Даремно ти сердишся: у мене й на думці нема відбивати в тебе. Я б і не прийшов сюди, якби мені не веліли.

Кудряш. Хто ж велів?

Борис. Я не розібрав, темно було. Дівчина якась спинила мене на вулиці і сказала, щоб я саме сюди прийшов, позад саду Кабанових, де стежка.

Кудряш. Хто ж би це така?

Борис. Послухай, Кудряш. Можна з тобою поговорити по душі, ти не рознесеш?

Кудряш. Говоріть, не бійтеся! У мене все одно, що померло.

Борис. Я тут нічого не знаю, ні порядків ваших, ні звичаїв; а діло ото таке...

Кудряш. Покохали, чи що, когось?

Борис. Так, Кудряш.

Кудряш. Ну, що ж, це нічого. У нас на це вільно. Дівчата гуляють собі, як хотять, батькові з матір'ю й діла нема. Тільки молодиці під замком сидять.

Борис. Ото ж то й горе моє.

Кудряш. Та невже ж заміжню покохали?

Борис. Заміжню, Кудряш.

Кудряш. Ех, Борисе Григоровичу, кинути треба!

Борис. Легко сказати — кинути! Тобі це, може, все одно; ти одну кинеш, а другу знайдеш. А я не можу цього! вже коли я покохав...

Кудряш. Адже це, значить, ви її зовсім занапастити хочете, Борисе Григоровичу!

Борис. Борони боже! Нехай мене бог боронить! Ні, Кудряш, як можна. Чи захочу я її занапастити? Мені б тільки бачити її денебудь, мені більше нічого не треба.

Кудряш. Хто, пане, за себе ручитися може! А тут же який народ! Самі знаєте. З'їдять, в труну заженуть.

Борис. Ах, не говори цього, Кудряш, будь ласка, не лякай ти мене!

Кудряш. А вона вас ото кохає?

Борис. Не знаю.

Кудряш. Та ви бачилися коли, чи ні?

Борис. Я один раз тільки й був у них з дядьком. А то в церкві бачу, на бульварі зустрічаємося. Ах, Кудряш, як вона молиться, якби ти подивився! Яка в неї на обличчі усмішка ангельська, а від обличчя ото наче світиться.

Кудряш. То це молода Кабанова, чи що?

Борис. Вона, Кудряш.

Кудряш. Так! То от воно що! Ну, маю честь поздоровити!

Борис. З чим?

Кудряш. Та як же! Значить, у вас діло доладу йде, коли сюди приходити звеліли.

Борис. То невже вона звеліла?

Кудряш. А то хто ж?

Борис. Ні, ти жартуєш! Цього бути не може. (*Хапається за голову*).

Кудряш. Що з вами?

Борис. Я збожеволію від радості.

Кудряш. Отакої! Є від чого божеволіти! Тільки ви дивіться — собі клопоту не наробіть, та й її ото в біду не заведіть! Скажімо, хоч у неї муж і дурень, та свекруха ото дуже люта.

Варвара виходить з фіртки.

ЯВА III

Ті ж і Варвара, потім Катерина.

Варвара (*біля фіртки співає*).

За рікою, за бистрою, мій Ваня гуляє.
Там мій Ванюшка гуляє...

Кудряш (*закінчує*).

... Товар вибирає.

Свище.

Варвара (*сходить стежкою і, закривши обличчя хусткою, підходить до Бориса*). Ти, хлопче, підожди. Дождешся чогонебудь. (*До Кудряша*). Ходімо на Волгу.

Кудряш. Ти чого ж так довго? Ждати вас іще! Знаєш, що не люблю!

Варвара обіймає його одною рукою і відходить.

Борис. Наче я сон якийсь бачу! Оця ніч, пісні, побачення! Ходять, обнявшись. Це таке нове для мене, таке гарне, таке веселе! Ось і я жду чогось! А чого жду — і не знаю, і уявити не можу; тільки б'ється серце та тремтить кожна жилка. Не можу навіть і придумати тепер, що сказати ото їй, дух забиває, підгинаються коліна! От, коли у мене серце дурне закипить раптом, нічим не вгамувати. Ось іде.

Катерина тихо сходить стежкою, запнута великою білою хусткою, спустивши очі вниз.

Мовчанка.

Це ви, Катерино Петрівно?

Мовчанка.

Як мені вже дякувати вас, я й не знаю.

Мовчанка.

Якби ви знали, Катерино Петрівно, як я кохаю вас! (*Хоче взяти її за руку*).

Катерина (*злякано, але не підводячи очей*). Не займай, не займай мене! Ах, ах!

Борис. Не сердьтеся!

Катерина. Іди від мене! Іди геть, окаянний чоловіче! Чи знаєш ти: адже мені не замолити цього гріха, не замолити ніколи! Адже він каменем ляже на душу, каменем.

Борис. Не гоніть мене!

Катерина. Чого ти прийшов? Чого ти прийшов, згубнику мій? Адже я замужем, адже мені з мужем жити до гробової дошки...

Борис. Ви самі звеліли мені прийти...

Катерина. Та зрозумій ти мене, вороже ти мій: адже до гробової дошки!

Борис. Краще б мені не бачити вас!

Катерина (*з хвилюванням*). Адже що я собі готую. Де мені місце ото, чи знаєш?

Борис. Заспокойтесь! (*Бере її за руку*). Сядьте!

Катерина. Нащо ти моєї погибелі хочеш?

Борис. Як же я можу хотіти вашої погибелі, коли люблю вас над усе на світі, над самого себе?

Катерина. Ні, ні! ти мене занапастив!

Борис. Хіба я злочинець якийсь?

Катерина (*хитаючи головою*). Занапастив, занапастив, занапастив!

Борис. Борони мене боже! Нехай краще я сам загину!

Катерина. Ну, як же ти не занапастив мене, коли я, кинувши дім, вночі йду до тебе?

Борис. Ваша воля була на те.

Катерина. Нема в мене волі. Якби була в мене воля, не пішла б я до тебе. (*Підводить очі й дивиться на Бориса*).

Недовга мовчанка.

Твоя тепер воля надо мною, хіба ти не бачиш! (*Кидається йому на шию*).

Борис (*обіймає Катерину*). Життя моє!

Катерина. Знаєш що? Тепер мені померти раптом захотілось.

Борис. Навіщо помирати, коли нам жити так гарно?

Катерина. Ні, мені не жити! Вже я знаю, що не жити.

Борис. Не говори, будь ласка, таких слів, не засмучуй мене.

Катерина. Так, тобі добре, ти вільний козак, а я!..

Борис. Ніхто й не взнає про наше кохання! Невже ж я тебе не пожалію!

Катерина. Е! Чого мене жаліти, ніхто не винен,— сама на те пішла. Не жалій, губи мене! Нехай всі знають, нехай всі бачать, що я роблю. (*Обіймає Бориса*). Коли я для тебе гріха не побоялася, чи побоюсь людського суду? Кажуть, навіть легше буває, коли за якийнебудь гріх тут, на землі, натерпишся.

Борис. Ну, чого про це думати, коли нам тепер добре!

Катерина. І правда! Подумати та наплакатись ото ще встигну на дозвіллі.

Борис. А я був злякався, я думав, ти мене проженеш.

Катерина (*усміхаючись*). Прогнати! Де вже! Чи з нашим серцем! Якби ти не прийшов, то я, здається, сама б до тебе прийшла.

Борис. Я й не знав, що ти мене кохаєш.

Катерина. Давно кохаю. Наче на гріх ти до нас приїхав. Як побачила тебе, так уже сама не своя стала. З першого ж разу, здається, якби ти поманив мене, я б і пішла за тобою; ішов би ти хоч на край світу, я б усе йшла за тобою і не оглянулася б.

Борис. Чи надовго муж ото поїхав?

Катерина. На два тижні.

Борис. О, то ми погуляємо! Часу ото чимало.

Катерина. Погуляємо! А тоді... (*замислюється*) як замкнуть на замок, от і смерть! А не замкнуть на замок, то вже знайду нагоду побачитися з тобою!

Входять Кудряш і Варвара.

ЯВА IV

Ті ж, Кудряш і Варвара.

Варвара. Ну, що, поладнали?

Катерина ховає обличчя в Бориса на грудях.

Борис. Поладнали.

Варвара. Пішли б погуляли, а ми підождем. Коли треба буде, Ваня гукне.

Борис і Катерина виходять. Кудряш і Варвара сідають на камені.

Кудряш. А це ви гарну штуку придумали, через садову фіртку лазити. Воно для нашого брата дуже зручно.

Варвара. Все я.

Кудряш. Вже пошукати такої. А маги ото не спохватиться?..

Варвара. Е! Куди їй! Їй і в голову ото не спаде.

Кудряш. А ну, як на гріх?

Варвара. У неї перший сон міцний; от під ранок, то прокидається.

Кудряш. Та як це знати! Враз лиха година підведе.

Варвара. Ну, то що ж? У нас фіртка ото, що з двору, зсередини замкнена, з саду; постукає, постукає, та так і піде. А ми вранці скажемо, що міцно спали, не чули. Та й Глаша стереже; коли що, вона зараз голос подасть. Без остороги не можна! Як же можна! Дивись, іще в біду вскочиш.

Кудряш бере кілька акордів на гітарі. Варвара припадає до плеча Кудряша, який, не звертаючи уваги, тихо грає.

Варвара (*позіхаючи*). Як би це дізнатися, котра година?

Кудряш. Перша.

Варвара. Звідки ти знаєш?

Кудряш. Сторож у дошку бив.

Варвара (*позіхаючи*). Пора. Погукай но. Завтра ми раніше вийдемо, то довше погуляємо.

Кудряш (*свище і голосно заспівує*).

Всі додому, додому!
Я додому не хочу.

Борис (*за сценою*). Чую!

Варвара (*встає*). Ну, прощай! (*Позіхає, потім цілує байдуже, як давнього знайомого*). Завтра, дивіться, приходьте раніш! (*Дивиться в той бік, куди пішли Борис і Катерина*). Годі вам прощатись ото, не навіки розлучаєтесь, завтра побачитесь. (*Позіхає і потягається*).

Вбігає Катерина, а за нею Борис.

ЯВА V

Кудряш, Варвара, Борис і Катерина.

Катерина (*Варварі*). Ну, ходімо, ходімо! (*Виходять стежкою. Катерина обертається*). Прощай!

Борис. До завтра!

Катерина. Так, до завтра! Що у сні побачиш, скажи! (*Підходить до фіртки*).

Борис. Неодмінно.

Кудряш (*співає під гітару*).

Гуляй, дівко, до пори,
До вечірньої зорі.
Ой, люлі, до пори,
До вечірньої зорі.

Варвара (*біля фіртки*).

А я, дівка, до пори,
До ранкової зорі,
Ой, люлі, до пори,
До ранкової зорі.

Виходять.

Кудряш.

Як зірниця зайнялась,
Я додому вернулась і т. д.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

На першому плані вузька галерея з склепінням старовинної будівлі, що починає руйнуватися; подекуди трава й кущі, за арками берег і краєвид на Волгу.

ЯВА І

Декілька чоловіків і жінок, гуляючи, проходять за арками.

1-й. Дощ накрапає, коли б гроза не зібралася?

2-й. Гляди, збереться.

1-й. Ще добре, що є де сховатися.

Входять всі під склепіння.

Жінка. А скільки того народу гуляє на бульварі! День святковий, всі повиходили. Купчихи такі вирядженi.

1-й. Поховаються кудинебудь.

2-й. Гляди, що тепер народу сюди наб'ється!

1-й (*оглядаючи стіни*). Адже тут, братику ти мій, колинебудь, значить, розписано було. І зараз ще місцями показує.

2-й. Ну, та як же! Само собою, що розписано було. Тепер, ач ти, все пусткою покинуто, розвалилося, заросло. Після пожежі так і не поправляли. Та ти й пожежі ото цієї не пам'ятаєш, тому років сорок буде.

1-й. Що б воно таке, братику ти мій, тут намальовано було? Досить важко це розуміти.

2-й. Це геєна вогнена.

1-й. Так, братику ти мій!

2-й. І ідуть туди всякого звання люди.

1-й. Так, так, зрозумів тепер!

2-й. І всякого чину.

1-й. І Арапи?

2-й. І Арапи.

1-й. А це, братику ти мій, що воно таке?

2-й. А це Литовський розор[1]. Битва!— бачиш? Як наші з Литвою билися.

1-й. Що ж воно таке Литва?

2-й. Так вона Литва й є.

1-й. А кажуть, братику ти мій, вона на нас з неба впала.

2-й. Не вмію тобі сказати. З неба, то й з неба.

Жінка. Розказуй! Всі знають, що з неба; і де був який бій з нею, там для пам'ятки кургани насипано.

1-й. А що, братику ти мій! Адже це таки й справді.

Входять: Дикóй і за ним Кулигін без шапки.

Всі кланяються і стають в почтиві пози.

ЯВА ІІ

Ті ж, Дикóй і Кулигін.

Дикóй. Ач ти, замочило зовсім. (*До Кулигіна*). Одчепись ти від мене! Одчепись! (*З серця*). Дурний чоловік!

Кулигін. Савле Прокоповичу, адже від цього, ваше степенство, для всіх загалом обивателів користь.

Дикóй. Підити геть! Яка користь? Кому потрібна ця користь?

Кулигін. Та хоч би й вам, ваше степенство, Савле Прокоповичу. От би, пане, на бульварі, в чистому місці, й поставити. А які витрати? Витрати пусті: стовпчик камінний (*показує жестами розмір кожної речі*),— дощечку мідну, таку круглу,

[1] Литовський розор — доба так званої Заколотної пори в Росії (кінець XVI — початок XVII віку).

та шпильку, от шпильку рівну (*показує жестом*), найпростішу. Уже я все це прилаштую, і цифри виріжу уже все сам. Тепер ви, ваше степенство, коли зволите гуляти, чи інші які, що гуляють, зараз підійдете й бачите, котора година. А то таке місце прекрасне, і краєвид, і все, а наче порожньо. У нас теж, ваше степенство, і проїжджі бувають, ходять туди наші краєвиди дивитися, все таки прикраса,— для ока воно приємніше.

Дикóй. Та що ти до мене лізеш з усякою дурницею? Може, я з тобою й говорити ото не хочу. Ти повинен був перше дізнатися, чи маю я охоту тебе слухати, дурня, чи ні. Що я тобі — рівня, чи що? Ач,— яке діло знайшов, важливе! Так просто з пикою ото й лізе в розмову.

Кулигін. Якби я з своїм ділом ліз, ну, тоді був би я винен. А то я для загальної користі, ваше степенство. Ну, що важить для громади якихнебудь карбованців з десять? Більше, пане, не треба буде.

Дикóй. А може, ти вкрасти хочеш; хто тебе знає!

Кулигін. Коли я свої труди хочу дарма покласти, що ж я вкрасти можу, ваше степенство? Та мене тут всі знають: про мене ніхто поганого не скаже.

Дикóй. Ну, і нехай знають, а я тебе знати не хочу.

Кулигін. За що, пане, Савле Прокоповичу, чесного чоловіка кривдити зволите?

Дикóй. Одвіт, чи що, я буду тобі давати! Я й поважнішим за тебе нікому одвіту не даю. Хочу так думати про тебе, так і думаю. Для інших ти чесний чоловік, а я думаю, що ти розбійник, от і все. Хотілось тобі це чути від мене? То ось слухай! Кажу, що розбійник, і край! Що ж ти судитися, чи що, зо мною будеш! Так ти й знай, що ти червяк. Захочу — помилую, захочу — розтопчу.

Кулигін. Бог з вами, Савле Прокоповичу! Я, пане, маленький чоловік, мене скривдити легко. А я вам ось що скажу, ваше степенство: „і в руб'ях почесна доброчинність".

Дикóй. Ти мені грубіянити не смій! Чуеш ти?

Кулигін. Ніякого грубіянства вам, пане, не роблю; а кажу вам через те, що, може, ви й надумаетесь коли щонебудь для міста зробити. Сили у вас, ваше степенство, багато; була б тільки воля на добре діло. От, хоч би й тепер, скажімо: у нас грози часті, а не заведемо громових одводів.

Дикóй (*гордо*). Все суєта!

Кулигін. Та яка ж суєта, коли спроби були.

Дикóй. Які такі там у тебе громові одводи?

Кулигін. Сталеві.

Дикóй (*з гнівом*). Ну, іще що?

Кулигін. Тички сталеві.

Дикóй (*все більше сердячись*). Чув, що тички, гаспиде ти отакий; та іще що? Заладив: тички! ну, а іще що?

Кулигін. Нічого більше.

Дикóй. Та гроза ото що таке потвоєму? га? Ну, кажи!

Кулигін. Електрика.

Дикóй (*тупнувши ногою*). Яка ще там елестрика! Ну, хіба ж ти не розбійник! Гроза нам на кару посилається, щоб ми почували, а ти хочеш тичками та рожнами якимись, прости господи, оборонятися. Що ти, татарин, чи що? Татарин ти? Га, кажи! Татарин?

Кулигін. Савле Прокоповичу, ваше степенство, Державін сказав:

Я телом в прахе истлеваю.
Умом громам повелеваю. [1]

Дикóй. А за оці слова тебе до городничого одіслати, то він тобі дасть! Гей, люди добрі! послухайте но, що він говорить!

Кулигін. Нічого робити, треба покоритися! А ось як буде у мене мільйон, тоді я поговорю. (*Махнувши рукою, виходить*).

Дикóй. Що ж ти вкрадеш, чи що, у когось? Держіть його! Отакий фальшивий мужичок! З цим народом якому треба бути чоловікові? Я вже й не знаю. (*Звертаючись до народу*). Та ви, прокляті, хоч кого на гріх спокусите! От, не хотів ниньки сердитися, а він, як навмисне, розсердив таки. Щоб йому провалитися! (*Сердито*). Перестав чи що, дощик ото?

[1] Цитата з оди Державіна „Бог".

1-й. Здається, перестав.

Дикой. Здається! А ти, дурню, сходи, та подивись. А то: здається.

1-й (*вийшовши спід склепіння*). Перестав!

Дикой виходить і всі за ним. Сцена деякий час порожня. Під склепіння швидко входить Варвара і, причаївшись, підглядає.

ЯВА III

Варвара і потім Борис.

Варвара. Здається, він! (*Борис проходить у глибині сцени*). Сс-сс! (*Борис оглядається*). Іди сюди. (*Манить рукою, Борис входить*). Що нам з Катериною ото робити? Скажи на милость!

Борис. А що?

Варвара. Біда ж, та й годі! Муж приїхав, чи ти знаєш це? І не ждали його, а він приїхав.

Борис. Ні, я не знав.

Варвара. Вона просто сама не своя зробилась.

Борис. Видно, тільки я й пожив десять деньків, поки його не було. Вже тепер не побачиш її!

Варвара. Ах, який ти! Та ти слухай! Тремтить уся, наче її лихоманка трусить: бліда така, кидається по дому, наче чогось шукає. Очі, як у божевільної! Оце ранком плакати почала, просто ридає. Батечку мій! Що мені з нею робити?

Борис. Та, може, минеться це в неї!

Варвара. Ну, вже навряд. На мужа не сміє і очей звести. Матінка помічати це почала, ходить та все на неї скоса поглядає, так гадюкою й дивиться; а вона від цього ще гірше. Просто мука дивитися на неї! Та й боюсь я.

Борис. Чого ж ти боїшся?

Варвара. Ти її не знаєш! Вона ж бо чудна якась у нас. З нею все може статися! Такого наробить, що...

Борис. Ах, боже мій! Що ж його робити? Ти б з нею поговорила гарненько. Невже не можна її уговорити?

Варвара. Пробувала. І не слухає нічого. Краще й не підходь.

Борис. Ну, як же ти думаєш, що вона може зробити?

Варвара. А от що: бухне мужеві в ноги, та й розкаже все. Ось чого я боюсь.

Борис (*злякано*). Чи може це бути?

Варвара. Від неї все може бути.

Борис. Де вона тепер?

Варвара. Зараз з мужем на бульвар пішли, і матінка з ними. Пройди й ти, коли хочеш. Та ні, краще не ходи, а то вона, дивись, і зовсім зніяковіє. (*Здалеку удари грому*). Невже гроза? (*Виглядає*). Та й дощик. А ось і народ повалив. Сховайся там денебудь, а я тут на видності стану, щоб не подумали чогось.

Входять кілька осіб різного звання й статі.

ЯВА IV

Різні особи і потім Кабанова, Кабанов, Катерина і Кулигін.

1-й. Мабуть, молодичка ото дуже боїться, що так поспішає сховатися.

Жінка. Та вже як не ховайся! Коли кому на роду написано, то нікуди не втечеш.

Катерина (*вбігаючи*). Ах, Варваро! (*Хапає її за руку і тримає міцно*).

Варвара. Годі, що ти!

Катерина. Смерть моя!

Варвара. Та ти схаменися! Прийди до пам'яті!

Катерина. Ні! Не можу. Нічого не можу. У мене вже надто серце болить.

Кабанова (*входячи*). Ото ж то воно, треба жити так, щоб завжди бути готовим до всього; страху ото б такого не було.

Кабанов. Та які ж, матінко, в неї гріхи такі можуть бути особливі: все такі ж, як і у всіх нас, а це так уже вона, від природи боїться.

Кабанова. А ти звідки знаєш? Чужа душа — темний ліс.

Кабанов (*жартома*). Уже хіба без мене щонебудь, а при мені, здається, нічого не було.

Кабанова. Може, і без тебе.

Кабанов (*жартома*). Катю, кайся, брат, краще, коли чимсь грішна. Адже від мене не сховаєшся: ні, не думай! Все знаю!

Катерина (*дивлячись у вічі Кабанову*). Голубчику мій!

Варвара. Ну, чого ти чіпляєшся? Хіба не бачиш, що їй і без тебе важко.

Борис виходить з натовпу і вітається з Кабановим.

Катерина (*скрикує*). Ах!

Кабанов. Чого ти злякалася? Ти думала — чужий? Це знайомий. Чи дядечко здоровий?

Борис. Хвалити бога!

Катерина (*Варварі*). Чого йому ще треба від мене? Чи йому мало цього, що я так мучуся? (*Прихиляється до Варвари, ридає*).

Варвара (*голосно, щоб мати чула*). Ми з ніг падаєм, не знаємо, що робити з нею; а тут ще сторонні лізуть! (*Дає Борису знак, той відходить аж до виходу*).

Кулигін (*виходить на середину, звертаючись до натовпу*). Ну, чого ви боїтеся, скажіть на милость! Кожна тепер травинка, кожна квітка радіє, а ми ховаємося, бо ймось, наче напасті якоїсь. Гроза вб'є! Не гроза це, а благодать! Так, благодать! У вас усе гроза! Північне сяйво загориться, милуватися б треба та дивуватися премудрості: „з країв північних встає зоря"! А ви жахаєтесь, та придумуєте, на війну це чи на моровицю. Чи комета йде,— не одірвав би очей! краса! зорі ото вже надокучили, все ті ж самі, а це обнова; ну, дивився б та милувався! А ви боїтеся й глянути на небо, дріж вас опадає! З усього ви собі страховищ наробили. Ех, народ! Я ось не боюся. Ходімо, пане!

Борис. Ходімо! Тут страшніше!

Виходять.

ЯВА V

Ті ж без Бориса і Кулигіна.

Кабанова. Ач, яку рацію розвів! Є що послухати, вже нічого сказати! От часи настали, які ото вчителі появились. Коли старий таке говорить, чого ж від молодих ото ждати?

Жінка. Ну, все небо обклало. Наче шапкою так і накрило.

1-й. Ото, братику ти мій, наче клубком туча от звивається, ніби щось у ній там живе ворочається. А так на нас і повзе, так і повзе, як жива.

2-й. Вже ти згадай моє слово, що ця гроза даремно не промине. Правду тобі кажу: бо ж знаю. Або вже уб'є когонебудь, або дім згорить; от побачиш: отож, дивись! який колір незвичайний.

Катерина (*прислухаючись*). Що вони говорять? Вони кажуть, що вб'є когонебудь.

Кабанов. Звісно, так торочать, здря, що на думку спаде.

Кабанова. Ти не суди старших за себе! Вони більше за тебе знають. У старих людей на все прикмети є. Стара людина на вітер слова не скаже.

Катерина (*до мужа*). Тиша, я знаю, кого вб'є.

Варвара (*до Катерини стиха*). Ти вже хоч мовчи ото!

Кабанов. Ти звідки знаєш?

Катерина. Мене уб'є. Моліться тоді за мене!

Входить пані з лакеями, Катерина з криком ховається.

ЯВА VI

Ті ж і пані.

Пані. Чого ховаєшся? Нічого ховатися! Видно, боїшся: помирати ото не хочеться! Пожити хочеться! Ще б не хотілось! бачиш, яка красуня! Ха, ха, ха! Краса! А ти молись богу, щоб одібрав красу ото! Краса ж бо погибель наша! Себе занапастиш, людей спокусиш, от тоді й радій з краси своєї. Багато, багато народу на гріх наведеш! Легкодуми на поєдинки виходять, шпагами колять один одного. Весело! Старики старі, благочестиві, про смерть забувають, спокушаються на красу ото! А хто відповідати буде? За все тобі відповідати доведеться. У вир краще з красою ото! Та скоріше, скоріше!

Катерина ховається.

Куди ховаєшся, дурна? Од бога ото не втечеш! Всі в огні горіти будете в невгасимому! (*Виходить*).

Катерина. Ах! Смерть моя!

Варвара. Чого ти мучишся ото, справді! Стань осторонь та помолись: легше буде.

Катерина (*підходить до стіни і стає на коліна, потім швидко зривається*). Ах! Пекло! Пекло! Геена вогненна!

Кабанова, Кабанов і Варвара оточують її.

Все серце пошматувалося! Не можу я більше терпіти! Матінко! Ти-

хоне! Грішна я перед богом і перед вами! Чи не я клялася тобі, що й не гляну ні на кого без тебе! Пам'ятаєш, пам'ятаєш? А чи знаєш ти, що я, безпутна, без тебе робила? Першої ж ночі я пішла з дому...

Кабанов (*розгубившись, в сльозах, смикає її за рукав*). Не треба, не треба, не говори! Що ти? Матінка тут!

Кабанова (*суворо*). Ну, ну, говори, коли вже почала...

Катерина. І всі ото десять ночів я гуляла... (*Ридає*).

Кабанов хоче обняти її.

Кабанова. Облиш її. З ким?

Варвара. Бреше вона, вона сама не знає, що говорить.

Кабанова. Мовчи ти! Он воно що! Ну, з ким же?

Катерина. З Борисом Григоровичем.

Удар грому.

Ах! (*Падає непритомна на руки мужа*).

Кабанова. Що, синку? До чого воля доводить! Говорила я, та ти слухати не хотів. От і діждався!

ДІЯ П'ЯТА

Декорація першої дії.

ЯВА І

Кулигін сидить на лавці. Кабанов іде по бульвару.

Кулигін (*співає*).

Ночною темнотою покрылись небеса.
Все люди для покою закрыли уж глаза,[1] і т. д.

(*Побачивши Кабанова*). Здрастуйте, пане! Чи далеко зволите?

Кабанов. Додому. Чув, братику, про діла ото наші? Вся, братику, сім'я в розлад прийшла.

Кулигін. Чув, чув, пане.

Кабанов. Я в Москву їздив, ти знаєш? На дорогу ото матінка читала, читала мені напоумлення, а я, як виїхав, то загуляв. Вже дуже радий, що на волю ото вирвався. І всю дорогу пив, і в Москві все пив, так ото гуляю, що куди тобі! Так, щоб уже на цілий рік нагулятися. Ні разу про дом ото й не згадав. Та хоч би й згадав, то мені б і на думку не спало, що робиться. Чув?

Кулигін. Чув, пане.

Кабанов. Нещасна я тепер, братику, людина! Так ні за що я погибаю, ні за шаг!

Кулигін. Матінка ото у вас надто крута.

Кабанов. Авжеж. Вона ото всьому й причина. А я за що погибаю, скажи ти мені на милость? Я от зайшов до Дикóго, ну, випили; думав—легше буде; ні, гірше, Кулигін! Уже що жінка проти мене зробила! Вже гірше не можна...

Кулигін. Мудерне діло, пане. Мудерно вас судити.

Кабанов. Ні, стривай. І що вже іще гірше за це. Убити її за таке мало. Ось матінка каже: її треба живою в землю закопати, щоб вона покутувала! А я її люблю, мені її жалко пальцем торкнути. Побив трошки, та й то матінка звеліла. Жалко мені дивитися на неї, зрозумій ти це, Кулигін. Матінка її поїдом їсть, а вона, як тінь якась, ходить мовчки. Тільки плаче й тає, як віск. От я й побиваюсь, дивлячись на неї.

Кулигін. Якнебудь би, пане, лагідно діло зробити! Ви б простили їй, та й не згадували ніколи. Сами ото, мабуть, теж не без гріха!

Кабанов. Вже що й казати!

Кулигін. Та вже так, щоб із п'яних очей не дорікати! Вона б вам, пане, була гарною жінкою; дивись—краща за всяку.

Кабанов. Та зрозумій ти, Кулигін: я б то нічого, а матінка ото... хіба з нею зговориш!..

Кулигін. Пора б уже вам, пане, своїм розумом жити...

Кабанов. Що ж мені, перерватися чи що? Нема, кажуть, свого ото розуму. І, значить, живи вік чужим. Я ось візьму та останній ото, який є, проп'ю; хай матінка тоді зо мною, як з дурнем, і панькається.

[1] Початок віршу Ломоносова: „З Анакреона".

Кулигін. Ех, пане! Діла, діла! Ну, а Борис ото Григорович, пане, як?

Кабанов. А його, падлюку, в Тяхту, до китайців. Дядько до знайомого купця якогось посилає туди в контору. На три роки його туди.

Кулигін. Ну, що ж він, пане?

Кабанов. Метушиться теж; плаче. Накинулись ми недавно на нього з дядьком, вже лаяли, лаяли — мовчить. Наче дикий якийсь зробився. Зо мною, каже, що хочете робіть, тільки її не мучте! І він до неї теж жалість має.

Кулигін. Гарний він чоловік, пане.

Кабанов. Зібрався зовсім, і коні вже готові. Так сумує, біда! Вже я бачу, що це йому попрощатися хочеться. Ну, та мало там що! Буде з нього. Ворог же він мені, Кулигін! Покарати його треба на шматки, щоб знав...

Кулигін. Ворогам ото прощати треба, пане!

Кабанов. Піди но, поговори з матінкою, що вона тобі на це скаже. Так, братику Кулигін, вся наша сім'я тепер нарізно розбилася. Не те, що родичі, а наче вороги одно одному. Варвару матінка точила, точила, а та не витерпіла, та й поминайте її,— взяла та й пішла.

Кулигін. Куди пішла?

Кабанов. Хто її знає. Кажуть, з Кудряшем з Ванькою втекла, і того так само нігде не найдуть. Це вже, Кулигін, треба просто сказати, що від матінки; тому що стала її тиранити, і на замок запирати. „Не запирайте, каже, гірше буде!" Так воно й сталося. Що ж мені тепер робити, скажи ти мені! Навчити мене, як мені жити тепер! Домівка мені остогидла, людей совісно, до діла візьмусь — руки опускаються. От тепер додому йду: на радість, чи що, іду?

Входить Глаша.

Глаша. Тихоне Івановичу, батечку!

Кабанов. Чого ще?

Глаша. Вдома у нас нездорово, батечку!

Кабанов. Господи! Так уже одно до одного. Кажи, що там таке?

Глаша. Та хазяєчка ваша...

Кабанов. Ну, що ж? Померла, чи що?

Глаша. Ні, батечку; пішла кудись, не знайдемо ніде. Збилися з ніг, шукаючи.

Кабанов. Кулигін, треба, брат, бігти, шукати її. Я, братику, знаєш, чого боюся? Як би вона з журби ото на себе рук не наклала! Вже так тужить, так тужить, що ах! На неї ото дивлячись, серце рветься. Чого ж видивилися? Чи давно вона пішла ото?

Глаша. Недавнечко, батечку! Вже наш гріх, не доглянули. Та й те сказати: як на те піде, не встережешся.

Кабанов. Ну, чого ж стоїш ото, біжи! *(Глаша виходить).* І ми ходімо, Кулигін! *(Виходять).*

Сцена деякий час порожня. З протилежного боку виходить Катерина і тихо йде по сцені.

ЯВА II

Катерина *(сама)*[1]. Ні, ніде нема. Що то він, бідний, робить? Мені тільки попрощатися з ним, а там... а там хоч умирати. Защо я його в біду завела? Адже мені не легше від того! Гинути б мені самій! А то себе занапастила, його занапастила, собі безчестя,— йому довічне приниження. Так! Собі безчестя—йому довічне приниження. *(Мовчанка).* Згадати б мені, що він говорив ото? Як він жалів ото мене? Які слова ото говорив? *(Бере себе за голову).* Не пам'ятаю, все забула. Ночі, ночі мені тяжкі. Всі підуть спати, і я піду, всім нічого, а мені як у могилу. Так страшно у пітьмі! Шум якийсь почнеться, і співають, наче когось ховають; але так тихо, ледве чутно, далеко, далеко від мене... Світові ото так зрадіеш! А вставати не хочеться, знов ті ж люди, ті ж розмови, та ж мука. Навіщо вони так дивляться на мене? Чого це тепер не вбивають? Навіщо так зробили? Перше, кажуть, убивали. Взяли б, та й кинули мене у Волгу; я б рада була. „Покарати ото тебе, кажуть, то з тебе гріх здійметься, а ти живи, та мучся через свій гріх". Та вже змучилась я! Чи довго ще мені мучитись?.. Для чого мені тепер жити, ну, для чого? Нічого мені не треба, ніщо мені не

[1] Увесь монолог і всі наступні сцени говорить, розтягаючи і повторюючи слова, замислено і наче в забутті.

миле, і світ божий не милий!—а смерть не приходить. Ти її кличеш, а вона не приходить. Що б не побачила, що б не почула, тільки тут (*показуючи на серце*) боляче. Ще якби з ним жити, може б, радість би якусь я й бачила... Що ж: уже все одно, уже душу свою я ж занапастила. Як мені за ним тоскно! Ах, як мені за ним тоскно! Вже коли не побачу я тебе, то хоч почуй ти мене здалеку. Вітри буйні, перенесіть ви йому мою печаль-журбу! Батечки, тоскно мені, тоскно. (*Підходить до берега і на весь голос*). Радість моя, життя моє, серце моє, люблю тебе! Одгукнися! (*Плаче*).

Входить Борис.

ЯВА III

Катерина й Борис.

Борис (*не бачачи Катерини*). Боже мій! Адже це її голос! Де ж вона? (*Оглядається*).

Катерина (*підбігає до нього й падає на шию*). Побачила я таки тебе! (*Плаче на грудях у нього*).

Мовчанка.

Борис. Ну, от, і поплакали разом, дав бог.

Катерина. Ти не забув мене?

Борис. Як забути, що ти!

Катерина. Ах, ні, не те, не те! Ти не сердишся?

Борис. За що мені сердитися?

Катерина. Ну, прости мене. Не хотіла я тобі зла зробити: та не володіла я собою. Що говорила, що робила, себе не пам'ятала.

Борис. Годі, що ти, що ти!

Катерина. Ну, як же ти? Тепер бо ти як?

Борис. Їду.

Катерина. Куди їдеш?

Борис. Далеко, Катю, в Сибір.

Катерина. Візьми мене з собою звідси!

Борис. Не можна мені, Катю. Не своєю я волею їду: дядько посилає, вже й коні готові; я тільки одпросився в дядька на хвилиночку, хотів хоч з місцем ото попрощатися, де ми з тобою бачилися.

Катерина. Їдь з богом! Не тужи за мною. Спочатку тільки може тоскно буде тобі, бідному, а там і забудеш.

Борис. Що про мене ото говорити! Я вільний птах. Ти ото як? Як свекруха?

Катерина. Мучить мене, запирає. Всім говорить і мужеві говорить: „не вір їй, вона хитра". Всі й ходять за мною цілий день і сміються мені просто у вічі. За кожним словом все тобою докоряють.

Борис. А муж що?

Катерина. То ласкавий, то сердиться, то п'є все. Та осоружний він мені, осоружний, ласка ото його мені гірша, ніж побої.

Борис. Важко тобі, Катю?

Катерина. Вже так важко, так важко, що вмерти легше!

Борис. Хто ж це знав, що нам за любов нашу так мучитися з тобою! Краще б тікати мені тоді!

Катерина. На біду я побачила тебе. Радості бачила мало, а горя ото, горя ото скільки! Та ще попереду ото скільки! Ну, та що думати про те, що буде! Ось тепер тебе бачила, цього вони у мене не однімуть; а більше мені нічого не треба. Тільки ж бо мені й треба було побачити тебе. Ось мені тепер куди легше зробилось; наче гора з плечей спала. А я все думала, що ти на мене сердишся, проклинаєш мене...

Борис. Що, що ти!

Катерина. Та ні, все не те я говорю; не те я хотіла сказати! Тоскно мені було за тобою, ось що; ну, от я тебе побачила.

Борис. Коли б не застали нас тут!

Катерина. Зажди, зажди! Щось я тобі хотіла сказати! От забула! Щось треба було сказати! В голові ото все плутається, не згадаю нічого.

Борис. Час мені, Катю!

Катерина. Зажди, зажди!

Борис. Ну, що ж ти сказати хотіла?

Катерина. Зараз скажу. (*Подумавши*). Так! Поїдеш ти дорогою, ні одного старця не проминай, кожному подай, та звели, щоб молилися за мою грішну душу.

Борис. Ах, якби знали ці люди, як мені прощатися з тобою! Боже мій! Дай боже, щоб їм колинебудь так само солодко було, як мені тепер. Прощай, Катю! (*Обіймає її і хоче йти*). Злочинці ви! Недолюдки! Ех, якби сила!

Катерина. Зажди, зажди! Дай мені подивитись на тебе в останній раз. (*Дивиться йому у вічі*). Ну! буде з мене! Тепер бог з тобою, їдь. Іди, скоріше, іди!

Борис (*одходить кілька кроків і спиняється*). Катю, недобре щось! Чи не надумала ти чого? Змучуся я дорогою ото, думаючи про тебе.

Катерина. Нічого, нічого! Їдь з богом! (*Борис хоче підійти до неї*). Не треба, не треба, доволі!

Борис (*ридаючи*). Ну, бог з тобою! Тільки одного й треба у бога просити, щоб вона померла скоріше, щоб їй не мучитися довго! Прощай! (*Кланяється*).

Катерина. Прощай!

Борис виходить. Катерина проводить його очима і стоїть деякий час замисливши.

ЯВА IV

Катерина (*сама*). Куди тепер? Додому йти? Ні, мені що додому, що в могилу—все одно. Так, що додому, що в могилу!.. що в могилу! В могилі краще... Під деревцем могилка... як гарно! Сонечко її гріє, дощик її мочить... весною на ній травиця вирасте, м'яка така... пташки прилетять на дерево, будуть співати, діток виведуть, квіточки розквітнуть: жовтенькі, червоненькі, голубенькі... всякі (*замислюється*), всякі... Так тихо, так гарно! Мені начебто легше! А про життя й думати не хочеться. Знов жити? Ні, ні, не треба... негарно! І люди мені огидні, і дім мені огидний, і стіни огидні! Не піду туди. Ні, ні, не піду! Прийдеш до них, вони ходять, говорять, а нащо мені це? Ах, темно стало! І знов співають десь! Що співають? Не розбереш... Померти б тепер... Що співають? Все одно, чи смерть прийде, чи сама... а жити не можна! Гріх! Молитися не будуть? Хто любить, той буде молитися... Руки навхрест складають... в труні! Так, отак... я згадала. А вп'ймають мене, та повернуть додому силою... Ах, скоріш, скоріш! (*Підходить до берега. Голосно*). Друже мій! Радість моя! Прощай! (*Виходить*).

Входять: Кабанова, Кабанов, Кулигін і наймит з ліхтарем.

ЯВА V

Кабанов, Кабанова, Кулигін.

Кулигін. Кажуть, тут бачили.

Кабанов. Та це правда?

Кулигін. Прямо на неї кажуть.

Кабанов. Ну, хвалити бога, хоч живу бачили ото.

Кабанова. А ти вже злякався, розплакався! Є за чим. Не журися: ще довго нам з нею мучитись доведеться.

Кабанов. Хто ж це знав, що вона сюди піде? Місце таке людне. Кому в голову спаде тут ховатися.

Кабанова. Бачиш, що вона робить! От яке зілля! Як вона характеру ото свого хоче додержати!

З усіх кінців збираються люди з ліхтарями.

Один з людей. Що, знайшли?

Кабанова. Ото ж то, що ні. Наче провалилася кудись.

Кілька голосів. Ото притча! От оказія! І куди б їй подітися!

Один з людей. Та знайдеться!

Другий. Чому не знайдеться!

Третій. Дивись, сама прийде.

Голоси за сценою: „Гей, човна!"

Кулигін (*з берега*). Хто кричить? Що там?

Голос: „Жінка у воду кинулась!"

Кулигін і за ним кілька чоловік вибігають.

ЯВА VI

Ті ж, без Кулигіна.

Кабанов. Батечку, вона ж бо це! (*Хоче бігти. Кабанова затримує його за руку*). Матінко, пустіть, смерть моя! я її витягну, а то й сам... Що мені без неї!

Кабанова. Не пущу, і не думай! Через неї та себе занапастити, чи варта вона того? Мало вона нам сорому ото наробила, іще таке надумала?

Кабанов. Пустіть!

Кабанова. Без тебе є кому. Прокляну, коли підеш.

Кабанов (*падаючи на коліна*). Хоч глянути ото мені на неї!

Кабанова. Витягнуть: глянеш.

Кабанов (*встав, до людей*). Що, голубчики, чи не видно чого?

1-й. Темно внизу ото, не видно нічого.

Шум за сценою.

1-й. Та це Кулигіна голос.

2-й. Наче кричать щось, та нічого не розбереш.

3-й. Он з ліхтарем по березі ходять.

1-й. Сюди йдуть. Он і її несуть.

Дехто з людей вертається.

Один з тих, що вернулись. Молодець Кулигін! Тут близесенько, у вирі біля берега; з світлом воно у воду ото далеко видно; він вбрання й побачив, і витяг її.

Кабанов. Жива?

Другий. Де там жива! Звисока кинулась ото: тут круча, та, мабуть, на якор потрапила, забилась, бідна! А справді, хлопці, як жива! Тільки на виску маленька ранка, і одна тільки, як є одна, крапелина крові.

Кабанов кидається бігти; назустріч йому Кулигін з людьми несуть Катерину.

ЯВА VII

Ті ж і Кулигін.

Кулигін. От вам ваша Катерина. Робіть з нею що хочете! Тіло її тут, візьміть його; а душа тепер не ваша; вона тепер перед судією, який милосердніший за вас! (*Кладе на землю і вибігає*).

Кабанов (*кидається до Катерини*). Катя! Катя!

Кабанова. Годі! За нею й плакати ото гріх!

Кабанов. Матінко, ви її занапастили! ви, ви, ви...

Кабанова. Що ти? Чи нестямився! Забув, з ким говориш!

Кабанов. Ви її занапастили! Ви! Ви!

Кабанова (*синові*). Ну, я з тобою вдома поговорю. (*Низько кланяється людям*). Спасибі вам, люди добрі, за вашу послугу!

Всі кланяються.

Кабанов. Добре тобі, Катю! А я ото навіщо зостався жити на світі та мучитися! (*Падає на труп жінки*).

НА ВСЯКОГО МУДРЕЦЯ ДОВОЛІ ПРОСТОТИ

Комедія на п'ять дій

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Єгор Дмитрович Глумов, молода людина.
Глафіра Климівна Глумова, його мати.
Ніл Федосійович Мамаєв, багатий пан, далекий родич Глумова.
Клеопатра Львівна Мамаєва, його жінка.
Крутицький, старик, дуже поважний пан.
Іван Іванович Городулін, молодий, поважний пан.
Софія Гнатівна Турусіна, багата вдова, пані, родом з купчих.
Машенька, її племінниця.
Єгор Васильович Курчаєв, гусар.
Голутвін, людина без діла.
Манефа, жінка, що ворожить і вгадує майбутнє.
Приживалка 1-ша.
Приживалка 2-га.
Слуга Мамаєва.
Слуга Крутицького.
Григорій, слуга Турусіної.

ДІЯ ПЕРША

Чиста, гарно вмебльована кімната, писемний стіл, дзеркало; одні двері у внутрішні кімнати; з правого боку другі — вхідні.

ЯВА І

Глумов і Глафіра Климівна за сценою.

Глумов (*за сценою*). Ото ще! Дуже потрібно! Йти пробоєм, та й кінець ділу. (*Виходить з бокових дверей*). Робіть, що вам кажуть, і не розбалакуйте!

Глумова (*виходячи з бокових дверей*). Нащо ти примушуєш мене писати ці листи? Справді, мені важко.

Глумов. Пишіть, пишіть!

Глумова. Та яке пуття? Адже за тебе не віддадуть. У Турусіної тисяч з двісті приданого, родичі, знайомство, вона князівська наречена, чи генеральська. І за Курчаєва не віддадуть; за що я наговорюю на нього, на бідного, всякі брехні та небилиці!

Глумов. Кого вам більше шкода, мене, чи гусара Курчаєва? Нащо йому гроші? Він одначково їх у карти програє. А ще пхикаєте: я тебе носила під серцем.

Глумова. Та якби користь була!

Глумов. Це вже моє діло.

Глумова. Чи маєш ти хоч якунебудь надію?

Глумов. Маю. Матінко, ви знаєте мене; я розумний, злий і завидливий; ввесь у вас. Що я робив до цього часу? Я тільки злився й писав епіграми на всю Москву, а сам байдики бив. Ні, годі. З дурних людей не треба глузувати, треба вміти користуватися їхніми вадами. Звичайно, тут кар'єри не доб'єшся, кар'єри добиваються і діло роблять у Петербурзі,

а тут тільки говорять. Але й тут можна добитися теплого місця і багатої нареченої—з мене й досить. Чим у люди виходять? Не все ділами, частіше розмовами. Ми в Москві любимо поговорити. А щоб у цій просторій говорильні я не мав успіху! Не може бути. Я зумію підлеститися і до тузів, і знайду собі протекцію, ось ви побачите. Дурне діло їх дражнити, їм треба лестити грубо, безпардонно. От і увесь секрет успіху. Я почну з незначних осіб, з оточення Турусіної, вичавлю з нього все, що можна, а потім залізу й вище. Ідіть, пишіть! Ми ще з вами поговоримо.

Глумова. Поможи тобі боже! (*Виходить*).

Глумов (*сідає до столу*). Епіграми набік. Цей сорт поезії, крім шкоди, нічого не дає авторові. Візьмемось за панегірики. (*Виймає з кишені зшиток*). Всю жовч, яка буде накипати в душі, я буду збувати до цього щоденника, а на устах залишиться тільки мед. Сам-один, в тиші нічній, я буду вести літопис людської гидотності. Цей рукопис не призначається для публіки, я сам буду і автором, і читачем. Хіба, може, згодом, коли зміцнюся на стійкому фундаменті, зроблю з нього витяги.

Входять: Курчаєв і Голутвін; Глумов встає й ховає зшиток у кишеню.

ЯВА II

Глумов, Курчаєв і Голутвін.

Курчаєв. Bonjour!

Глумов. Дуже радий; яким побитом?

Курчаєв (*сідаючи до столу на місце Глумова*). Ми за ділом. (*Показуючи на Голутвіна*). От, рекомендую.

Глумов. Та я його знаю давно. Що ви його рекомендуєте?

Голутвін. Тон ваш мені щось не подобається. Так бо.

Глумов. Це як вам завгодно. Ви, мабуть, панове, порядно поснідали?

Курчаєв. Малим ділом. (*Бере олівця і креслить щось*).

Глумов. Тож то, воно й видно. У мене, панове, часу вільного не багато. В чому річ? (*Сідає, Голутвін теж*).

Курчаєв. Чи нема у вас віршів?

Глумов. Яких віршів? Ви, напевне, не туди зайшли.

Голутвін. Ні, туди.

Глумов (*до Курчаєва*). Не черкайте, будь ласка, паперу!

Курчаєв. Нам епіграми потрібні. Я знаю, що у вас є.

Глумов. Ніяких нема.

Курчаєв. Ну, годі вам! Всі знають. У вас на все місто написані. Ось він хоче співробітником бути в гумористичних газетах.

Глумов. Он як. Ви писали перше?

Голутвін. Писав.

Глумов. Що?

Голутвін. Все: романи, повісті, драми, комедії...

Глумов. Ну, і що ж?

Голутвін. Ну, і не друкують ніде, нізащо; скільки не просив, і задарма не хотять. Хочу за скандальчики узятися.

Глумов. Знов не надрукують.

Голутвін. Попробую.

Глумов. Та небезпечно ж.

Голутвін. Небезпечно? А що, поб'ють?

Глумов. Чого доброго.

Голутвін. Та кажуть, що в інших місцях б'ють, а в нас щось не чути.

Глумов. То пишіть!

Голутвін. З кого мені писати? Я нікого не знаю.

Курчаєв. У вас, кажуть, щоденник якийсь є, де ви усіх по кісточці розібрали.

Голутвін. Ну, от і давайте, давайте його сюди!

Глумов. Авжеж, як же не дати!

Голутвін. А вже ми б їх пробрали!

Глумов. І щоденника ніякого в мене нема.

Курчаєв. Говоріть! Бачили його у вас.

Голутвін. Ач, як прикидається; теж бо наш брат, Ісакій.

Глумов. Не брат я вам і не Ісакій.

Голутвін. А які б ми гроші за нього взяли...

Курчаєв. Та справді, йому гроші потрібні. „Годі", каже, „за чужий кошт пити, працювати хочу". Це він називає: працювати. Скажіть, будь ласка!

Глумов. Чую, чую.

Голутвін. Матеріалів нема.

Курчаєв. Он, бачите, в нього матеріалів нема. Дайте йому матеріал, нехай собі працює.

Глумов (*встаючи*). Та не черкайте ж паперу!

Курчаєв. Ну, от іще, велике діло.

Глумов. Якихось півнів тут малюєте.

Курчаєв. Помиляєтеся. Це не півень, а мій шановний дядечко, Ніл Федосійович Мамаєв. От (*домальовує*) і схожий, і чубок схожий.

Голутвін. А цікава він особа? Для мене, наприклад?

Курчаєв. Дуже цікава. Поперше, він вважає себе за всіх розумнішим і всіх учить. Його хлібом не годуй, тільки прийди поради попроси.

Голутвін. Ну, от, підпишіть під півнем: найновіший самовчитель. (*Курчаєв підписує*). Та й пошлемо надрукувати.

Курчаєв. Ні, не треба, він же дядько. (*Одсовує папір. Глумов бере й ховає в кишеню*).

Голутвін. А ще які художества за ним водяться?

Курчаєв. Багато. Третій рік квартиру шукає. Йому й непотрібна квартира, він просто їздить розбалакувати, все начебто діло робить. Виїде ранком, квартир з десять огляне, поговорить з хазяями, з двірниками, потім поїде по крамницях куштувати ікру, балик, там розсядеться, міркувати заходиться. Купці не знають, як випровадити його з крамниці, а він вдоволений, все ж ранок у нього не пропав задарма. (*Глумову*). Так, от іще, я й забув сказати. Тітка в вас закохана, як кішка.

Глумов. Яким же це чином?

Курчаєв. В театрі бачила, всі очі видивилася, шию була скрутила. Все в мене питала: хто такий? Ви цим не жартуйте!

Глумов. Я не жартую, ви всім жартуєте.

Курчаєв. Ну, як хочете. Я на вашому б місці... То ви віршів дасте?

Глумов. Ні.

Голутвін. Що з ним говорити! Поїдемо обідати!

Курчаєв. Поїдемо! Прощайте! (*Кланяється й виходить*).

Глумов (*спиняючи Курчаєва*). Нащо ви з собою його возите?

Курчаєв. Розумних людей люблю.

Глумов. Знайшли розумну людину.

Курчаєв. Для нас і ці гарні. Справжні бо розумні люди з якої речі будуть знайомитися з нами? (*Виходить*).

Глумов (*услід йому*). Ну, дивіться! Матінко!

Входить Глумова.

ЯВА III

Глумов, Глумова.

Глумов (*показуючи портрет Мамаєва*). Подивіться! Ось з ким треба мені зблизитися перш за все.

Глумова. Хто це?

Глумов. Наш далекий родич, мій дядечко, Ніл Федосійович Мамаєв.

Глумова. А хто малював?

Глумов. Все той же гусар, племінничок його, Курчаєв. Цю картинку треба прибрати на всякий випадок. (*Ховає її*). Вся біда в тому, що Мамаєв не любить родичів. У нього чоловіка з тридцять племінників, з них він вибирає одного і на користь йому заповіт пише, а інші вже й не показуйся. Набридне любимчик, він його прожене і візьме іншого, і зараз же заповіт перепише. Ось тепер у нього в милості цей Курчаєв.

Глумова. От якби тобі...

Глумов. Важко, але спробую. Він навіть і не догадується про моє існування.

Глумова. А добре б зблизитися. Поперше, спадщина, потім прегарний дім, великі знайомства, зв'язки.

Глумов. Так! От іще обставина: я вподобався тітці, Клеопатрі Львівні, вона мене десь бачила. Ви це на всякий випадок запам'ятайте! Зблизитися з Мамаєвими для мене перше діло — це перший крок на моєму поприщі. Дядько познайомить мене з Крутицьким, з Городуліним; поперше, це люди впливові, подруге, близькі знайомі Турусіної. Мені б тільки увійти до неї в дім, а вже я оженюся неодмінно.

Глумова. Так, синку, але перший ото крок найважчий.

Глумов. Заспокойтеся, його зроблено. Мамаєв буде тут.

Глумова. Як же це трапилось?

Глумов. Тут нічого не трапилось, все це було розраховано наперед. Мамаєв любить дивитися квартири, ось на цей гачок ми його і впіймали.

Входить слуга Мамаєва.

Слуга. Я привіз Ніла Федосійовича.

Глумов. І чудесно. Візьми. (*Дає йому асигнацію*). Веди його сюди.

Слуга. Та, чого доброго, вони розсердяться: я сказав, що квартира гарна.

Глумов. Я беру відповідальність на себе. Ідіть, матінко, до себе; коли треба буде, я вас покличу.

Слуга Мамаєва виходить. Глумов сідає біля стола і робить вигляд, що працює. Входить Мамаєв, за ним слуга його.

ЯВА IV

Глумов, Мамаєв і слуга Мамаєва.

Мамаєв (*не скидаючи капелюха, оглядає кімнату*). Це квартира холоста.

Глумов (*кланяється і не одривається від роботи*). Холоста.

Мамаєв (*не слухаючи*). Вона не погана, але холоста. (*До слуги*). Куди ти, братику, мене завів?

Глумов (*посуває стільця і знов починає писати*). Чи не зволите присісти?

Мамаєв (*сідає*). Дякую! Куди ти мене завів? Я тебе питаю!

Слуга. Вибачте.

Мамаєв. Хіба ти, братику, не знаєш, яка потрібна мені квартира? Ти повинен зрозуміти, що я статський совітник, що жінка моя, а твоя пані, любить жити гостинно. Потрібна вітальня, та й не одна. Де вітальня, я тебе питаю?

Слуга. Вибачте.

Мамаєв. Де вітальня? (*До Глумова*). Ви мені вибачте!

Глумов. Нічого, ви мені не заважаєте.

Мамаєв (*до слуги*). Ти бачиш, ми йому заважаємо; він, звичайно, не скаже з делікатності; а все ти, дурню, винен.

Глумов. Не лайте його, не він винен, а я. Коли він тут на сходах питав квартиру, я йому показав на цю і сказав, що дуже гарна — я не знав, що ви сімейна людина.

Мамаєв. Ви хазяїн цієї квартири?

Глумов. Я.

Мамаєв. Нащо ж ви її здаєте?

Глумов. Дорога для мене.

Мамаєв. А навіщо ж наймали, коли дорога? Хто вас силував? Що вас, за коміра, чи що, тягли, в шию штовхали? Наймай, наймай! А ось тепер, гадаю, в боржках заплутались? На цугундер тягнуть? Та вже, звичайно, звичайно. З великої ото квартири та доведеться в одній кімнатці жити; приємно це буде?

Глумов. Ні, я хочу ще більшу найняти.

Мамаєв. Як це більшу? В цій жити дорого, а наймаєте більшу! Який же у вас резон?

Глумов. Ніякого резону. Через дурість.

Мамаєв. Через дурість? Що за дурниця?

Глумов. Яка ж дурниця! Я дурний.

Мамаєв. Дурний! Це дивно. Як же так, дурний?

Глумов. Дуже просто, розуму недосить. Що ж тут дивного? Хіба цього не буває? Дуже часто.

Мамаєв. Ні, однак, це цікаво! Сама про себе людина каже, що дурна.

Глумов. Що ж мені, дожидатися, коли інші скажуть? Хіба це не все одно? Вже ж бо не сховаєш.

Мамаєв. Так, звичайно, цю ваду сховати досить важко.

Глумов. Я й не ховаю.

Мамаєв. Жалію.

Глумов. Уклінно дякую.

Мамаєв. Учити вас, мабуть, нікому?

Глумов. Так, нікому.

Мамаєв. Алеж є вчителі, розумні є учителі, та погано їх слухають,— тепер час такий. Ну, вже від старих і вимагати нічого: кожний думає, що коли старий, то й розумний. А коли хлопчаки не слухаються, то чого ж від них ждати потім? Ось я вам розкажу випадок. Гімназист недавно біжить майже бігом з гімназії; я його, зрозуміла річ, спинив і хотів йому, знаєте, жартома напоумлення прочитати: „в гімназію ото, мовляв, тихо йдеш, а з гімназії додому бігом, а

треба, любий, навпаки". Інший би ще дякував, що ради нього, щеняти, солідна особа посеред вулиці зупиняється, та ще руку б поцілував; а він що ж!

Глумов. Навчання тепер, знаєте...

Мамаєв. „Нам, каже, в гімназії напучування оті набридли. Коли ви, каже, любите вчити, то наймітеся до нас за наглядача. А тепер, каже, я їсти хочу, пустіть!" Оцей мені хлопчисько ото!

Глумов. На небезпечній дорозі хлопчик. Шкода!

Мамаєв. А куди ведуть небезпечні ото дороги, знаєте?

Глумов. Знаю.

Мамаєв. Чого ниньки прислуга погана? Через те, що вільна від обов'язку вислухувати напоумлення. Перше, бувало, я в своїх підданців у всяку дрібницю входив. Всіх навчав, від малого до старого. Години по дві кожному напоумлення читав; бувало, в найвищі сфери мислення заберешся, а він стоїть перед тобою, поволі до пам'яті доходить, від самих зітхань, бувало, він у мене знеможеться. І йому на користь, і мені благородна робота. А тепер, після всього цього... Ви розумієте, після чого?

Глумов. Розумію.

Мамаєв. Тепер, піди но, з прислугою спробуй! Разів зо два йому метафізику ото прочитаєш, він і йде за розрахунком. Що, каже, за кара мені! Так; що, каже, за кара така!

Глумов. Розпуста!

Мамаєв. Я ж бо не строга людина, я все більше словами. У купців ото звичка дурна: як напоумлення, зараз за чуба, і за кожним словом і крутить, і крутить. Отак, каже, міцніше, зрозуміліше. Ну, що доброго! А я все словами, і то ниньки не подобається.

Глумов. Так, після всього цього, я думаю, вам неприємно.

Мамаєв (*строго*). Не говоріть, будь ласка, про це, я вас прошу. Як мене тоді кольнуло наскрізь ось у це місце (*показує на груди*), то й досі, немов якийсь...

Глумов. В це місце?

Мамаєв. Вище.

Глумов. Ось тут?

Мамаєв (*з серця*). Вище, я вам кажу.

Глумов. Вибачте, будь ласка! Ви не сердьтеся! Вже я вам сказав, що я дурний.

Мамаєв. Так, то ви дурні... Це недобре. Цебто, тут нічого нема поганого, коли у вас є літні, досвідчені родичі, чи знайомі.

Глумов. То ж то й біда, що нікого нема. Є мати, але вона ще дурніша за мене.

Мамаєв. Ваше становище дійсно погане. Мені вас жаль, молодий чоловіче.

Глумов. Є, кажуть, ще дядько, та все одно, що його нема.

Мамаєв. Чого ж?

Глумов. Він мене не знає, а я з ним навіть бачитися не хочу.

Мамаєв. От уже я за це й не похвалю, молодий чоловіче, і не похвалю.

Глумов. Та помилуйте! Був би він бідний чоловік, я б йому, здається, руки цілував, а він чоловік багатий; прийдеш до нього за порадою, а він подумає, що по гроші. Адже як йому розтлумачити, що мені від нього й шага не потрібно, що я тільки поради прагну, прагну напоумлення, як манни небесної. Він, кажуть, чоловік великого розуму, я ладен би цілі дні і ночі його слухати.

Мамаєв. Ви зовсім не такі дурні, як кажете.

Глумов. Часом це на мене просвітлення находить, враз, начебто проясниться, а потім і знов. Більше буває, що я зовсім не розумію, що роблю. Ось тут ото мені порада й потрібна.

Мамаєв. А хто ж ваш дядько?

Глумов. Мало я й прізвища не забув. Мамаєв, здається, Ніл Федосійович.

Мамаєв. А ви ото хто?

Глумов. Глумов.

Мамаєв. Дмитра Глумова син?

Глумов. Так точно.

Мамаєв. Ну, то цей Мамаєв ото, це я.

Глумов. Ах, боже мій! Як же це! Ні, та як же? Дозвольте вашу руку! (*Майже з слізьми*). А втім, дядечку, я чув, ви не любите родичів; ви не турбуйтесь, ми можемо

бути такі само далекі, як і перше. Я не насмілюся з'явитися до вас без вашого наказу; з мене досить і того, що я вас бачив і зазнав приємності від розмови розумної людини.

Мамаєв. Ні, ти заходь, коли тобі треба про щонебудь порадитися.

Глумов. Коли треба! Мені завжди треба, кожну хвилину. Я почуваю, що загину без керівника.

Мамаєв. От заходь сьогодні увечері!

Глумов. Уклінно вам дякую. Дозвольте вже мені представити вам мою старуху, вона немудра, але добра, дуже добра жінка.

Мамаєв. Що ж, хай так.

Глумов (*голосно*). Матінко!

Входить Глумова.

ЯВА V

Ті ж і Глумова.

Глумов. Матінко! От (*показуючи на Мамаєва*). Тільки не плакати! Щасливий випадок привів до нас дядечка, Ніла Федосійовича, якого ви так поривалися бачити.

Глумова. Так, батечку братику, давно бажала. А ви от родичів і знати не хочете.

Глумов. Годі, матінко, годі. Дядечко має на те свої причини.

Мамаєв. Рідня від рідні різниться.

Глумова. Дозвольте, батечку братику, подивитися на вас! Жорж, алеж не похожий?

Глумов (*смикає її за плаття*). Годі, матінко, облиште!

Глумова. Та що, облиште! Не похожий, зовсім не похожий.

Мамаєв (*строго*). Що ви шепочете? На кого я там не похожий? Я сам на себе похожий.

Глумов (*до матері*). Дуже потрібно торочити дурниці.

Мамаєв. Вже коли почали, то говоріть.

Глумов. Я кажу, що портрет на вас не похожий.

Мамаєв. Який портрет? Звідки у вас портрет?

Глумова. От бачите, у нас буває часом Єгор Васильович Курчаєв. Він, здається, вам теж родичем приходиться?

Глумов. Такий чудовий, веселий хлопець.

Мамаєв. Так; ну, то що ж?

Глумова. Він усе вас малює. Покажи, Жорж!

Глумов. Та я, справді, не знаю, куди його подів.

Глумова. Пошукай гарненько! Ще він недавнечко малював, ну, пам'ятаєш? З ним був, як їх звуть? От, що критики віршами пишуть. Курчаєв каже: я тобі дядька буду малювати, а ти підписи підписуй! Я ж бо чула, що вони говорили.

Мамаєв. Покажи мені портрет! Покажи зараз!

Глумов (*подаючи портрет*). Ніколи, матінко, не треба говорити таких речей, які іншому можуть шкоду зробити.

Мамаєв. Так, ось учи матір ото лицемірству. Не слухай, сестро, живи по простоті. По простоті краще. (*Роздивляється портрет*). От так молодець племінник.

Глумов. Киньте, дядечку! І не похожий зовсім, і підпис до вас не підходить: „Найновіший самовчитель".

Мамаєв. Схоже то воно схоже, і підпис підходить; ну, та це вже тебе не стосується, це моє діло. (*Віддає портрет і встає*). Ти на мене карикатур малювати не будеш?

Глумов. Помилуйте, за кого ви мене вважаєте? Що за діло!

Мамаєв. То ти ось що, ти неодмінно приходь потім увечері. І ви заходьте!

Глумова. Ну, я ото вже... Я ж бо, мабуть, набридну своїми дурницями. (*Мамаєв виходить. Глумов проводить*). Здається, діло налагоджується. А багато ще роботи Жоржеві буде. Ах, як це важко й морочливо в люди виходити!

Глумов повертається.

ЯВА VI

Глумов, Глумова і потім Манефа.

Глумов. Матінко, Манефа йде. Будьте до неї уважніші, чуєте! Та не тільки уважніші, запобігливіші, як тільки можете.

Глумова. Ну, вже принижуватись ото перед бабою.

Глумов. Ви панувати ото любите; а де достатки! Якби не моя спритність, то ви б мало не з торбами ходили. То помагайте ж мені, помагайте ж мені, я вам кажу. (*Зачувши кроки, біжить у передпокій і повертається разом з Манефою*).

Манефа (*до Глумова*). Утікай від суєти, утікай!

Глумов (*з пісним виглядом і зітханнями*). Утікаю, утікаю.

Манефа. Не будь користолюбний.

Глумов. Не знаю гріха цього.

Манефа (*сідаючи і не звертаючи уваги на Глумову, яка їй часто кланяється*). Літала, літала, та до вас потрапила.

Глумов. Ох, почуваємо, почуваємо.

Манефа. Була в одному благочестивому домі, дали десять карбованців на милостиню. Моїми руками творять милостиню. Святими б то руками дохідливіше, ніж грішними.

Глумов (*виймаючи гроші*). Прийміть п'ятнадцять карбованців від раба Єгорія.

Манефа. Благо дающим!

Глумов. Не забувайте в молитвах!

Манефа. В одному благочестивому домі пила чай і кофій.

Глумова. Будь ласка, матінко, в мене зараз готове. (*Манефа встає, вони її проводять попід руки до дверей. Глумов повертається і сідає біля стола*). Записати! (*Виймає щоденника*). Слузі Мамаєва три карбованці. Манефі п'ятнадцять карбованців. Та вже до речі всю розмову з дядьком. (*Пише*).

Входить Курчаєв.

ЯВА VII

Глумов і Курчаєв.

Курчаєв. Послухайте но! Був дядько тут?

Глумов. Був.

Курчаєв. Нічого він не казав про мене?

Глумов. Ну, от! З якої речі? Він навіть ледве чи знає, де був. Він заїздив, за своєю звичкою, квартиру дивитись.

Курчаєв. Це інтрига, пекельна інтрига!

Глумов. Я слухаю, кажіть далі!

Курчаєв. Уявіть собі, дядько мене зустрів дорогою і...

Глумов. І... що?

Курчаєв. І не звелів мені появлятися йому на очі. Уявіть!

Глумов. Уявляю.

Курчаєв. Приїжджаю до Турусіної,— не приймають; висилають якусь хльондру-приживалку сказати, що прийняти не можуть. Чуєте?

Глумов. Чую.

Курчаєв. Поясніть мені, що це означає?

Глумов. Яке право ви маєте вимагати від мене пояснень?

Курчаєв. Хоч би таке, що ви людина розумна і більш за мене розумієте.

Глумов. Звольте! Огляньтесь на себе, яким життям ви живете.

Курчаєв. Яким? Всі живуть так само,— і нічого, а я винен. Не можна ж за це позбавляти людину майна, відбирати наречену, відмовляти в пошані.

Глумов. А знайомство ваше! Наприклад, Голутвін.

Курчаєв. Ну, що ж Голутвін?

Глумов. Зараза! такі люди на все здатні. Ось вам і пояснення! І навіщо ви його отоді привели до мене? Я на знайомства дуже обережний — я бережу себе. І тому я вас прошу не одвідувати мене.

Курчаєв. Що ви, збожеволіли?

Глумов. Дядечко вас віддалив від себе, а я хочу цій з усякого погляду достойній людині наслідувати в усьому.

Курчаєв. А! Тепер я, здається, починаю розуміти.

Глумов. Ну, і хвалити бога!

Курчаєв. Послухайте но, ви, милесенький, вже чи не ви це? Коли мої підозріння справдяться, то стережіться! Такі речі даремно не минаються. Ви в мене тее... стережіться!

Глумов. Буду стерегтися, коли буде треба; а зараз покищо серйозної небезпеки не бачу. Прощайте!

Курчаєв. Прощайте! (*Виходить*).

Глумов. Дядько його прогнав. Перший крок зроблено.

ДІЯ ДРУГА

Зал, одні двері вхідні, двоє по боках.

ЯВА І

Мамаєв і Крутицький виходять з бокових дверей.

Мамаєв. Так, ми кудись ідемо, кудись то ведуть нас; але ні ми не знаємо, куди, ні ті, хто веде нас. І чим все це кінчиться?

Крутицький. Я, знаєте ви, дивлюсь на все це як на легковажну спробу, і особливо поганого нічого не бачу. Наш вік, вік переважно легковажний. Все молоде, недосвідчене, дай те спробую, інше спробую, те перероблю, інше переміню. Переміняти легко. От візьму та поставлю всі меблі догори ногами, от і переміна. Але де ж, я вас питаю, вікова мудрість, вікова досвідченість, яка поставила меблі саме на ноги? Ось стоїть стіл на чотирьох ніжках, і добре стоїть, міцно?

Мамаєв. Міцно.

Крутицький. Солідно?

Мамаєв. Солідно.

Крутицький. Дай, спробую, поставити його догори ногами. Ну, і поставили.

Мамаєв (*махнувши рукою*). Поставили.

Крутицький. От і побачать.

Мамаєв. Чи побачать, чи побачать?

Крутицький. Що ви мені говорите? Дивна річ! Ну, а не побачать, то покажуть, е ж бо люди.

Мамаєв. Є, е. Як не бути? Я вам скажу, і дуже є, та не слухають, не слухають. Ось в чому вся біда: розумних людей, нас не слухають.

Крутицький. Ми самі винні: не вміємо говорити, не вміємо заявляти своїх думок. Хто пише? Хто кричить? Хлопчиська. А ми мовчимо, та скаржимось, що нас не слухають. Писати треба, писати,— більше писати.

Мамаєв. Легко сказать: писати! Для цього потрібна навичка, потрібна якась спритність. Звичайно, це дурниця, але все таки потрібно. От я! Говорити я хоч до завтра, а візьмись писати, то бог знає що виходить. Алеж не дурень, здається. Та от і ви. Ну, як вам писати!

Крутицький. Ні, про мене не кажіть! Я пишу, я пишу, я багато пишу.

Мамаєв. Так! Ви пишете? Не знав. Алеж не від усякого ж можна цього вимагати.

Крутицький. Минув час, найлюбіший Ніле Федосійовичу, минув час. Коли хочеш робити користь, умій володіти пером.

Мамаєв. Не кожному дано.

Крутицький. Та ось до речі. Чи нема у вас на прикметі молодого чоловіка, скромнішого й освіченого, звичайно, щоб міг вільно викладати на папері всякі там думки, прожекти, ну, й інше?

Мамаєв. Є, є саме такий.

Крутицький. Він не базіка, не з теперішніх скалозубів?

Мамаєв. Ані-ні! Тільки скажіть, буде німий, як риба.

Крутицький. От бачите бо, в мене є написаний дуже серйозний прожект, або записка, як хочете назвіть, але ж сами знаєте, я людина старої освіти...

Мамаєв. Міцніша була, міцніша була.

Крутицький. Я з вами згоджуюсь. Викладаю я стилем старим, як би вам сказати? Ну, близьким до стилю великого Ломоносова.

Мамаєв. Старий стиль сильніший був. Куди там! Далеко ниньки.

Крутицький. Я згоджуюсь; але все таки, як хочете, в теперішній час писати стилем Ломоносова чи Сумарокова, адже, мабуть, висміють. Так от, чи може він дати моїй праці, як це говориться? Так, літературну обробку.

Мамаєв. Може, може, може.

Крутицький. Ну, я заплачу йому там, що слід.

Мамаєв. Образите, за щастя вважатиме.

Крутицький. Ну, от! З якої речі я буду користуватися з послуг? А хто він?

Мамаєв. Племінник, племінничок, еге ж.

Крутицький. То скажіть йому,

щоб зайшов якнебудь раніше, години о восьмій.

Мамаєв. Добре, добре. Будьте спокійні.

Крутицький. Та скажіть, щоб ані-ні! Я не хочу, щоб до деякого часу були розмови; це послаблює враження.

Мамаєв. Господи! Та розумію. Застережу, застережу.

Крутицький. Прощайте!

Мамаєв. Я з ним завтра ж заїду до вас.

Крутицький. Милості просимо. (*Виходить. Мамаєв його проводить*).

Входять: Клеопатра Львівна і Глумова.

ЯВА II

Мамаєва і Глумова.

Мамаєва. Молодий, гарний з себе, освічений, милий! Ах!

Глумова. І при всьому цьому він міг загинути в невідомості, Клеопатро Львівно.

Мамаєва. А хто ж йому велів бути в невідомості! Вже досить і того, що він молодий і гарний з себе.

Глумова. Коли нема родичів гарних чи знайомства, де людей ото побачиш? Де протекцію знайдеш?

Мамаєва. Йому не треба було уникати товариства; ми б його помітили, неодмінно помітили.

Глумова. Щоб помітним ото бути, потрібен розум великий; а людям звичайним важко, ох, як важко!

Мамаєва. Ви до сина несправедливі, в нього розуму аж занадто. Та й нема особливої потреби у великому розумі, досить і того, що він гарний із себе. До чого тут розум? Йому не професором бути. Повірте, що вродливому молодому чоловікові, просто із співчуття, завжди і в люди вийти поможуть і дадуть засобів жити добре. Коли ви бачите, що розумний чоловік бідно одягнений, живе в негарній квартирі, їде на поганому візнику,— це вас не вражає, не коле вам очей; так і треба, це личить розумному чоловікові, тут нема видимого протиріччя. Але якщо ви бачите молодого красуня, бідно одягненого — це боляче, цього не повинно бути, і не буде, ніколи не буде!

Глумова. Яке у вас серце ото ангельське!

Мамаєва. Та не можна!.. Ми цього не допустимо, ми, жінки. Ми піднімемо на ноги мужів, знайомих, всю владу; ми його влаштуємо. Треба, щоб ніщо не заважало нам милуватися з нього. Бідність! Фі! Ми нічого не пошкодуємо, щоб... Не можна! Не можна! Вродливі молоді люди рідко зустрічаються...

Глумова. Якби всі так думали...

Мамаєва. Всі, всі. Ми взагалі повинні співчувати бідним людям, це наш обов'язок, повинність, тут і говорити нічого. Але навряд чи витерпить чиєнебудь серце бачити в бідності вродливого мужчину,— молодого. Рукава потерті, або короткі, комірці брудні. Ах, ах! жахливо, жахливо! Крім того, бідність убиває розв'язність, якось принижує, відбирає цей переможний вигляд, цю сміливість, що такі прощені, так до лиця вродливому молодому чоловікові.

Глумова. Все правда, все правда, Клеопатро Львівно!

Входить Мамаєв.

ЯВА III

Ті ж і Мамаєв.

Мамаєв. А, здрастуйте!

Глумова. Я вже не знаю, кому на вас скаржитись, Ніле Федосійовичу!

Мамаєв. А що таке?

Глумова. Сина в мене зовсім відбили. Він мене зовсім любити перестав, тільки про вас і мріє. Все про ваш розум та про ваші розмови; тільки ахкає та дивується.

Мамаєв. Гарний хлопчик, гарний.

Глумова. Він дитиною був у нас дуже дивний.

Мамаєва. Та він і тепер майже дитина.

Глумова. Тихий, такий тихий був, аж дивно. Вже ніколи, було, не забуде в батька, чи в матері, ручку поцілувати; у всіх бабунь, у всіх тіточок поцілує ручки. Навіть, бувало, забороняєш йому; подумають, що навмисне навчили; то потихеньку, щоб ніхто не бачив, підійде й поцілує. А то одного разу, було йому п'ять років, от здивував він нас усіх! Приходить ранком і каже: „який я ба-

чив сон! Злітають до мене, до ліжечка, ангели і кажуть:—люби татуся й мамусю і у всьому слухайся! А коли виростеш великий, люби своїх начальників. Я їм сказав: „ангели! я буду всіх слухатися". Здивував він нас, вже так звеселив, що й сказати не можна. І так мені цей сон в пам'ятку, так в пам'ятку...

Мамаєв. Ну, прощайте, я їду, в мене діла ото більше, ніж у вас. Я з вашого сина вдоволений. Ви йому так і скажіть, що вдоволений. (*Надіваючи капелюха*). Так, трохи не забув. Я знаю, що ви живете небагато і жити не вміете; то зайдіть до мене якнебудь ранком, я дам вам...

Глумова. Уклінно дякуємо...

Мамаєв. Не грошей, ні; а краще за гроші. Я вам дам пораду щодо вашого бюджету. (*Виходить*).

ЯВА IV

Мамаєва і Глумова.

Глумова. Вдоволені, то й хвалити бога! Вже ніхто так не вміє бути вдячним, як мій Жорж.

Мамаєва. Дуже приємно чути.

Глумова. Він не те, що вдячним бути, він може обожнювати своїх благодійників.

Мамаєва. Обожнювати? Це вже занадто.

Глумова. Ні, не занадто. Такий характер, душа така. Звичайно, матері багато хвалити сина не годиться, та й він не любить, щоб я про нього розказувала.

Мамаєва. Ах, зробіть ласку; я йому нічого не скажу.

Глумова. Він аж засліплений своїми благодійниками, вже для нього кращих за них на світі нема. Розумом, каже, Нілові Федосійовичу рівних нема в Москві; а вже що про вашу красу каже, то друкувати, справді, друкувати треба.

Мамаєва. Скажіть, будь ласка.

Глумова. Які порівнання знаходить!

Мамаєва. Невже?

Глумова. Та він вас денебудь перше бачив?

Мамаєва. Не знаю. Я його бачила в театрі.

Глумова. Ні, мабуть, бачив.

Мамаєва. Чому ж?

Глумова. Та як же? Він так недавно вас знає, і раптом таке...

Мамаєва. Ну, ну! Що ж?

Глумова. І враз таку родинну прихильність відчув.

Мамаєва. Ах, любий хлопчик!

Глумова. Навіть незрозуміло. Дядечко, каже, такий розумний, такий розумний, а тітонька, каже, ангел, ангел, так...

Мамаєва. Будь ласка, будь ласка, говоріть! Я, справді, дуже цікава.

Глумова. Та ви не розсердитесь за мою дурну одвертість?

Мамаєва. Ні, ні.

Глумова. Ангел, каже, ангел; та до мене на груди, та в сльози...

Мамаєва. Так, он що... Як же це? Дивно.

Глумова (*переміннвши тон*). Вже такий він радий, що його, сироту, приголубили; від вдячності плаче.

Мамаєва. Так, так, з серцем хлопчик, з серцем!

Глумова. Та вже що говорити! Натура кип'яток.

Мамаєва. Це в його літа зрозуміло і... заслуговує вибачення.

Глумова. Вже вибачте, вибачте йому. Молодий ще.

Мамаєва. Та за що ж мені йому вибачати? Чим він передо мною винен?

Глумова. Ну, знаєте, адже, може бути, перший раз в житті бачить таку красуню женщину,— де ж йому було? Вона до нього ласкава, поблажлива... звичайно, по-родинному... Голова ото гаряча, мимоволі розуму позбудешся.

Мамаєва (*замислено*). Він дуже милий, дуже милий.

Глумова. Воно, звичайно, його прихильність родинна... Адже як хочете... близькість такої чарівної женщини в молоді його роки... адже ночі не спить, прийде від вас, кидається, кидається...

Мамаєва. Він до вас довірливий, він од вас своїх почуттів не ховає?

Глумова. Гріх би йому було. Та воно й почуття ото його дитячі.

Мамаєва. Ну, звичайно, дитячі... Йому ще у всьому потрібні керівники. Під керівництвом розумної жінки він згодом... так, він може...

Глумова. Покеруйте ним! Йому

це для життя дуже потрібно буде. Ви така добра...

Мамаєва (*сміється*). Так, так, добра. Алеж це, ви знаєте, алеж це небезпечно; можна й самій... захопитися.

Глумова. Ви, справді, така добра.

Мамаєва. Ви, я бачу, дуже його любите.

Глумова. Один, — як не любити!

Мамаєва (*томно*). То давайте його любити разом.

Глумова. Ви мене примусите заздрити синові. Так, дійсно, він собі щастя знайшов у вашому сімействі. Однак, мені й додому пора. Не сердьтеся на мене за мою балаканину... А біда, якщо син довідається, вже ви мене не викажіть. Іноді й соромно йому, що в мене розуму ото мало, іноді б і треба йому сказати: які ви, матінко, дурниці робите, алеж не скаже. Він цього слова уникає з пошани до родительниці. А вже я б йому простила, аби тільки наперед від дурниць застерігав. Прощайте, Клеопатро Львівно.

Мамаєва (*обіймає її*). Прощайте, серце моє, Глафіро Климівно! Цими днями я до вас, ми з вами ще поговоримо про Жоржа. (*Проводить її до дверей*).

ЯВА V

Мамаєва, потім Глумов.

Мамаєва. Яка лепетуха! Ну, якби почув її син, не сказав би їй спасибі. Він такий гордий, підходить до мене з такою холодною шанобливістю, а вдома он що робить. Виходить, я можу ще викликати в молодого чоловіка щиру пристрасть. Так і повинно бути. Останнього часу, звичайно, дуже дошкульна була недостача закоханців; алеж це через те, що люди, які мене оточують, віджили і зносилися. Ну, ось, нарешті ото. Ага, мій любий! Тепер я буду дивитися за тобою. Який би він не був несміливий, але щира пристрасть повинна ж прориватися. Це дуже цікаво спостерігати, коли наперед знаєш, що людина закохана в тебе. (*Входить Глумов, кланяється і спиняється в шанобливій позі*). Ходіть, ходіть сюди. (*Глумов несміливо підходить*). Чого ж ви стоїте? Хіба племінники поводяться так?

Глумов (*цілує їй руку*). Здрастуйте, Клеопатро Львівно, з добрим ранком!

Мамаєва. Браво! Як це ви насмілились, нарешті, я дивуюся!

Глумов. Я дуже несміливий.

Мамаєва. Будьте розв'язніші! Чого ви боїтеся? Я така ж людина, як і всі, відкривайте мені свої сердечні таємниці! Не забувайте, що я ваша тітка.

Глумов. Я був би одвертіший з вами, якби...

Мамаєва. Якби що?

Глумов. Якби ви були старою.

Мамаєва. Що за дурниця така! Я зовсім не хочу бути старою.

Глумов. І я теж не хочу. Дай вам боже цвісти як можна довше. Я кажу тільки, що мені тоді було б не так боязко, мені було б вільніше.

Мамаєва. Чому ж? Сідайте зараз до мене ближче і розказуйте все одверто, чому вам було б вільніше, якби я була старою.

Глумов (*бере стільця і сідає біля неї*). У молодої жінки є свої інтереси; коли їй піклуватися про бідних родичів! А в старої тільки й діла.

Мамаєва. Чому ж молода не може піклуватися про родичів?

Глумов. Може, але її совісно просити про це; совісно набридати. У неї на думці веселощі, забави, розваги, а тут нудне обличчя племінникове, випрохування, безнастанне скімлення. А для старої це було б навіть приємністю; вона б їздила по Москві, клопоталася. Це була б для неї й робота від нудьги, і добре діло, яким вона потім могла б похвастатись.

Мамаєва. Ну, якби я була старою, про що б ви мене попросили?

Глумов. Так, якби ви були; алеж ви не стара, а, навпаки, дуже молода жінка. Ви мене ловите.

Мамаєва. Все одно, все одно, кажіть!

Глумов. Ні, не все одно. От, наприклад, я знаю, що вам варто сказати тільки одно слово Іванові Івановичеві і в мене буде дуже гарна посада.

Мамаєва. Так, я думаю, що досить буде одного мого слова.

Глумов. Але я все ж таки не буду турбувати вас цим проханням.

Мамаєва. Чому ж?

Глумов. Тому, що це було б насильство. Він такий зачарований вами.

Мамаєва. Ви думаєте?

Глумов. Я знаю, напевне.

Мамаєва. Який ви всевидець. Ну, а я?

Глумов. Це вже ваше діло.

Мамаєва (*про себе*). Він не ревнивий, це дивно.

Глумов. Він не сміє відмовити вам ні в чому. Потім, йому ваше прохання буде дуже приємне; примусити вас просити — все одно, що дати йому хабара.

Мамаєва. Все це дурниці, фантазії! То ви не хочете, щоб я за вас просила?

Глумов. Рішуче не хочу. Крім того, мені не хочеться бути у вас в боргу. Чим же я можу заплатити вам?

Мамаєва. А старій чим ви заплатите?

Глумов. Постійним догоджуванням; я носив би їй собачку, присував під ноги лавочку, цілував завжди руки, поздоровляв з усіма святами і з усім, з чим тільки можна поздоровити. Все це тільки для старої має ціну.

Мамаєва. Так, звичайно.

Глумов. Потім, якщо стара справді добра, я міг би прив'язатися до неї, полюбити її.

Мамаєва. А молодої хіба не можна полюбити?

Глумов. Можна, але не слід насмілюватися.

Мамаєва (*про себе*). Нарешті ото!

Глумов. І до чого ж би це привело? Тільки зайві страждання.

Входить слуга.

Слуга. Іван Іванович Городулін.

Глумов. Я піду до дядечка в кабінет, у мене є робота. (*Кланяється дуже шанобливо*).

Мамаєва (*до слуги*). Проси.

Слуга виходить, входить Городулін.

ЯВА VI

Мамаєва і Городулін.

Городулін. Маю честь представитися.

Мамаєва (*з докором*). Гарний, гарний! Сідайте. Яким вітром, якою бурею занесло вас до мене?

Городулін (*сідає*). Вітром, що у мене в голові, і бурею пристрасті, що бушує в моєму серці.

Мамаєва. Дякую. Дуже мило з вашого боку, що ви не забули мене, закинуту, покинуту.

Городулін. Де він? Де той нещасний, що вас покинув? Покажіть мені його! Я ниньки в особливо войовничому настрої.

Мамаєва. Ви перший, вас от і треба вбити, або щонебудь інше.

Городулін. Вже краще щонебудь інше.

Мамаєва. Я вже придумала вам кару.

Городулін. Дозвольте дізнатись. Оголосіть вирок, без того не карають. Якщо ви вирішили задушити мене в обіймах, я апелювати не буду.

Мамаєва. Ні, я хочу з'явитися до вас як проситель.

Городулін. Тобто помінятися зо мною ролями?

Мамаєва. Хіба ви проситель? Ви самі там десь трохи чи не суддя.

Городулін. Так, так. Але перед дамами я завжди...

Мамаєва. Годі вам плескати ото! У мене серйозне діло.

Городулін. Слухаю.

Мамаєва. Моєму племінникові потрібна...

Городулін. Що ж потрібно вашому племінникові? Курточка, панталончики?

Мамаєва. Ви мені надокучили. Слухайте і не перебивайте. Мій племінник зовсім не дитина, він дуже милий молодий чоловік, дуже гарний з себе, розумний, освічений.

Городулін. Тим краще для нього і гірше для мене.

Мамаєва. Йому потрібна посада.

Городулін. Яку накажете?

Мамаєва. Звичайно, гарну! У нього чудові здібності.

Городулін. Чудові здібності? Шкода. З чудовими здібностями зараз нікуди подітися; він залишається зайвим. Такі посади не вільні: одну посів Бісмарк, другу Бейст[1].

Мамаєва. Послухайте, у мене

[1] Бісмарк (1815 — 1898) — відомий німецький державний діяч. Бейст Фрідріх-Фердінанд — саксонський і австрійський державний діяч (1813—1886).

через вас урветься терпець, ми з вами посваримося. Кажіть, чи є у вас на прикметі посада?

Городулін. Для звичайного смертного знайдеться.

Мамаєва. І прекрасно.

Городулін (*ніжно*). Нам люди потрібні. Дозвольте мені хоч одним оком глянути на цей феномен; тоді я скажу напевне, до чого він здатний і на яку посаду можна буде його рекомендувати.

Мамаєва. Єгоре Дмитровичу! Жорж! Ідіть сюди! (*До Городуліна*). Я вас залишу з ним на деякий час. Ви потім зайдете до мене! Я вас підожду у вітальні. (*Глумов входить*). Представляю вам мого племінника. Єгор Дмитрович Глумов. (*До Глумова*). Іван Іванович хоче з вами познайомитись. (*Виходить*).

ЯВА VII

Городулін і Глумов.

Городулін (*подаючи Глумову руку*). Ви служите?

Глумов (*розв'язно*). Служив, тепер не служу, та й не маю ніякої охоти.

Городулін. Чому?

Глумов. Уміння не дав бог. Треба мати дуже багато всяких властивостей, а в мене їх нема.

Городулін. Мені здається, потрібен тільки розум і охота працювати.

Глумов. Припустімо, що в мене за цим діло не стане; але яке пуття з цих властивостей? скільки не працюй, цілий вік будеш канцелярським чиновником. Щоб вислужитися людині без протекції, потрібно зовсім інше.

Городулін. А що ж саме?

Глумов. Не міркувати, коли не велять, сміятись, коли начальство надумається гострословити,— думати й працювати за начальників і в той же час запевняти їх з найможливішою сумирністю, що я, мовляв, дурний, що все це вам самим завгодно було звеліти. Крім того, треба мати ще деякі лакейські властивості, звичайно, в поєднанні з певною частиною грацій-ності: наприклад, схопитись і виструнчитись, щоб це було і підлесливо і не підлесливо, і по-холопському і разом з тим благородно, і прямовито і грацій-но. Коли начальник пошле за чим-небудь, треба вміти робити легке пурхання, щось середнє між галопом, марш-марш і звичайною ходою. Я ще й половини того не сказав, що треба знати, щоб дослужитися до чого-небудь.

Городулін. Прекрасно. Тобто, все це дуже погано, але говорите ви прекрасно; ось важлива річ. А втім, все це було перше, тепер зовсім інше.

Глумов. Щось не видно цього іншого ото. І до того, все папери і форма. Цілі мури, цілі фортеці з паперів і форм. І з цих фортець тільки вилітають, наче бомби, сухі циркуляри й накази.

Городулін. Як це гарно! Чудово, чудово! От талант!

Глумов. Я дуже радий, що ви прихильні до моїх ідей. Але як мало в нас таких людей!

Городулін. Нам ідеї що! Хто ж їх не має, таких ідей? Слова, фрази дуже гарні. Чи знаєте, ви можете зробити мені велику послугу.

Глумов. Все, що вам завгодно.

Городулін. Запишіть все це на папері!

Глумов. Будь ласка, з приємністю. Нащо ж вам?

Городулін. Вам ото я признаюсь. Ми з вами обидва люди порядні, і повинні говорити одверто. От в чому річ: мені завтра треба спіч говорити за обідом, а думати зовсім ніколи.

Глумов. Будь ласка, будь ласка.

Городулін (*стискає йому руку*). Зробіть для мене це по-дружньому.

Глумов. Чи варто говорити, помилуйте! Ні, ви дайте мені таку посаду, де б я міг віч-на-віч стати з моїм меншим братом. Дайте мені можливість самому бачити його насущні потреби і задовольнити їх швидко і співчутливо.

Городулін. Чудово, чудово! От уже й це запишіть! Як я вас розумію, то вам, при вашому чесному напрямі думок, потрібне місце доглядача або економа в казенній чи благодійній установі?

Глумов. Куди завгодно. Я праці не уникаю і буду працювати щиро, скільки сил вистачить, але з одною

умовою: щоб моя робота давала справжню користь, щоб вона збільшувала кількість добра, потрібного для добробуту маси. Товкти воду в ступі, вважати це за службу і одержувати нагороди—я не згодний.

Городулін. Вже й це б до речі. „Збільшити кількість добра". Краса!

Глумов. Хочете, я вам увесь спіч напишу?

Городулін. Невже? Ось бачите, чи довго порядним людям зблизитись! Перекинули кілька фраз—і друзі. А як ви говорите! Так, нам такі люди потрібні, потрібні, батечку, потрібні. (*Глянувши на годинник*). Приїздіть завтра до мене години о дванадцятій. (*Подає йому руку*). Дуже приємно, дуже приємно. (*Виходить у вітальню*).

Входить Мамаєв.

ЯВА VIII

Мамаєв і Глумов.

Мамаєв. А, ти тут! Ходи сюди! (*Таємничо*). Крутицький недавно заїздив до мене порадитися про одну справу. Добрий старик! Він там написав щось, то треба йому обробити, вигладити стиль. Я порадив тебе. Він у нас в товаристві не вважається за розумну людину, і написав, напевне, дурницю якунебудь, але ти, як побачишся з ним, підлесть йому трохи.

Глумов. От, дядечку, чого ви мене навчаєте.

Мамаєв. Лестити негаразд, а підлестити трохи дозволяється. Похвали щонебудь з п'ятого на десяте, це приємно буде старому. Він може потім знадобитись. Лаяти його будемо ми, від цього він не втече, а ти все ж таки повинен хвалити, ти ще молодий. Ми з тобою завтра до нього поїдемо. Так, от іще одна делікатна обставина. В які взаємини ти себе поставив щодо тітки?

Глумов. Я людина вихована, чемності мене вчити не треба.

Мамаєв. Ну, от і по-дурному, ну, от і по-дурному. Вона ще досить молода, з себе гарна, потрібна їй твоя чемність! Ворога, чи що, ти нажити собі хочеш?

Глумов. Я, дядечку, не розумію.

Мамаєв. Не розумієш, то слухай, учись! Хвалити бога, тобі є в кого повчитися. Жінки не прощають тому, хто не помічає їхньої краси.

Глумов. Так, так, так! Скажіть бо! зовсім забув!

Мамаєв. Ото ж то, братику. Хоч ти й сьома вода на киселі, а все таки родич; маєш більше волі, ніж просто знайомий; можеш іноді, начебто забувшись, зайвий раз ручку поцілувати, ну, там очима щонебудь. Я думаю вмієш?

Глумов. Не вмію.

Мамаєв. Який бо ти, братику! Ну, ось, отак. (*Заводить очі догори*).

Глумов. Годі, що ви! Як це можна!

Мамаєв. Ну, ти перед дзеркалом гарненько повчися. Ну, іноді зітхни з млосним виглядом. Все це трошки лоскоче їх самолюбство!

Глумов. Уклінно вам дякую.

Мамаєв. Та й для мене ото спокійніше. Зрозумій, зрозумій!

Глумов. Знов не розумію.

Мамаєв. Вона жінка темпераменту сангвінічного, голова в неї гаряча, дуже легко може захопитися якимнебудь фертом, чорт його знає, що за механік трапиться, може, зовсім каторжний. Ці прихвостні бога не мають. Он воно куди пішло! А тут, розумієш ти, чи не завгодно вам, мовляв, своя, випробувана людина. І кози ситі, і сіно ціле. Ха, ха, ха! Зрозумів?

Глумов. Розуму, розуму у вас, дядечку!

Мамаєв. Сподіваюсь.

Глумов. А от іще обставина! Щоб з боку не подумали чого поганого, адже люди лихі, ви мене познайомте з Турусіною. Там уже я одверто буду залицятися до племінниці, навіть, скажімо, для вас, коли ви зволите, посватаюсь. От уже тоді дійсно будуть і кози ситі і сіно ціле.

Мамаєв. От, от, от. Діло, діло!

Глумов. Клеопатрі Львівні ми, звичайно, не скажемо про Турусіну ні слова. Не те, що ревнощі, а, знаєте, є таке жіноче почуття.

Мамаєв. Кому ти говориш! Знаю, знаю. Ані-ні, і заїкатися не треба.

Глумов. Коли ж ми до Турусіної?

Мамаєв. Завтра увечері. Ну, тепер ти знаєш, що робити тобі?

Глумов. Що робити? Дивуватися з розуму вашого.

Входять Мамаєва і Городулін.

ЯВА IX

Мамаєв, Глумов, Мамаєва і Городулін.

Городулін (*до Мамаєвої тихо*). Через два тижні його буде призначено.

Мамаєва. Через два тижні я вас поцілую.

Мамаєв. А, Іване Івановичу! Я до вас заїздив сьогодні, я хотів дати вам пораду в клубній справі.

Городулін. Вибачте, Ніле Федосійовичу, ніколи. (*Подає руку Глумову*). До побачення!

Мамаєв. То поїдемо разом, мені з вами по дорозі. Мені в сенат треба.

Виходять.

ЯВА X

Мамаєва і Глумов.

Мамаєва (*сідає в крісло*). Цілуйте ручку, ваше діло налагоджено.

Глумов. Я вас не просив.

Мамаєва. Байдуже, я сама догадалась.

Глумов (*цілує руку*). Дякую вам. (*Бере капелюх*).

Мамаєва. Куди ж ви?

Глумов. Додому. Я занадто щасливий. Я побіжу розказати про мою радість матері.

Мамаєва. Ви щасливі? Не вірю.

Глумов. Щасливий, скільки можливо.

Мамаєва. Виходить, не зовсім; виходить, ви ще не всього досягли.

Глумов. Всього, чого тільки я насмілювався сподіватись.

Мамаєва. Ні, ви говоріть одверто: всього ви досягли?

Глумов. Чого ж мені ще? Я дістану посаду.

Мамаєва. Не вірю, не вірю. Ви хочете в такі молоді роки показати себе матеріалістом, хочете запевнити мене, що думаєте тільки про посаду, про гроші.

Глумов. Клеопатро Львівно...

Мамаєва. Хочете запевнити, що у вас ніколи не б'ється серце, що ви не мрієте, не плачете, що ви не любите нікого.

Глумов. Клеопатро Львівно, я не кажу цього.

Мамаєва. А коли любите, чи можете ви не хотіти, щоб і вас любили?

Глумов. Я не кажу цього.

Мамаєва. Ви кажете, що всього досягли.

Глумов. Я досяг усього можливого, всього, чого я можу дозволити собі сподіватися.

Мамаєва. Виходить, ви не можете дозволити собі сподіватися взаємності. В такому разі, навіщо ви даремне витрачаєте ваші почуття? Адже це перли душі. Кажіть, хто ця жорстока?

Глумов. Алеж це мука, Клеопатро Львівно.

Мамаєва. Кажіть, негідний, кажіть зараз! Я знаю, я бачу по ваших очах, що ви любите. Бідний! Ви дуже, дуже страждаєте?

Глумов. Ви не маєте права вдаватися до таких способів. Ви знаєте, що я не насмілюся нічого приховати від вас.

Мамаєва. Кого ви любите?

Глумов. Змилосердіться!

Мамаєва. Чи варта вона вас?

Глумов. Боже мій, що ви зо мною робите!

Мамаєва. Чи вміє вона оцінити вашу пристрасть, ваше прекрасне серце?

Глумов. Хоч убийте мене, я не смію.

Мамаєва (*пошепки*). Сміливіше, мій друже, сміливіше!

Глумов. Кого люблю я?

Мамаєва. Так.

Глумов (*падаючи на коліна*). Вас.

Мамаєва (*тихо скрикуючи*). Ах!

Глумов. Я ваш раб на все життя. Карайте мене за мою зухвалість; але я вас люблю. Примусьте мене мовчати, примусьте мене не дивитися на вас, забороніть мені милуватися з вас, ще гірше, примусьте мене бути шанобливим; але не сердьтеся на мене! Ви самі винні. Якби ви не були такі чарівні, такі поблажливі до мене, я, може, стримав би свою пристрасть у межах пристойності, хоч як би це мені важко було. Але ви, ангел лагідності, ви, красуня, з мене, розважливої людини, ви зробили несамовитого, божевільного! Так, я божевільний! Мені уявилося, що мене манить раювання, і я не побоявся кинутися в безодню, в якій можу загинути безповоротно. Простіть мені. (*Схиляє голову*).

Мамаєва (*цілуючи його в голову*). Я вам прощаю.

Глумов, шанобливо кланяючись, виходить. Мамаєва проводить його довгим поглядом.

ДІЯ ТРЕТЯ

Багата вітальня на дачі в Сокольниках, одні двері посередині, другі збоку.

ЯВА І

Машенька і Турусіна виходять з середніх дверей.

Машенька. Поїдьмо, ma tante! Поїдьмо. Ну, будь ласка, поїдьмо!

Турусіна. Ні, мій друже, ні! Нізащо на світі! Я вже звеліла коней випрягти.

Машенька. Помилуйте, ma tante, на що ж це похоже? В ряди-годи ми зберемося виїхати, і то невчасно; десяти кроків від воріт не від'їхали, і назад.

Турусіна (*сідаючи*). Мій друже, я дуже добре знаю, що роблю. Навіщо даремне наражатися на небезпеку, коли можна уникнути її?

Машенька. Але чому ж нам неодмінно загрожувала небезпека?

Турусіна. Про що ти ще питаєш, я не розумію. Ти сама бачила: в самих воротях нам перейшла дорогу якась жінка. Я хотіла звеліти спинитися, але так уже, перемігши себе, поїхала далі, і раптом зустріч...

Машенька. То що ж таке, що зустріч?

Турусіна. Та якби з лівого боку, а то з правого...

Машенька. Та й з правого, і з лівого все одно.

Турусіна. Не говори так, я цього не люблю. Я не терплю вільнодумства в моєму домі. Я й так чимало чую кощунства від гостей, які бувають у нас. Стороннім я заборонити не можу, а тобі забороняю. Ми повинні берегти своє життя. Звичайно, надто багато турбуватися про себе гріх, але берегти своє життя ми повинні. Не треба бути упертим! Чи мало ми бачимо нещасливих випадків: розіб'ють коні, зламається екіпаж, кучер нап'ється п'яний і завезе в канаву. Провидіння дбає про людей. Коли тобі просто кажуть: не їдь он туди, ти наразишся на небезпеку,— то хто ж винен, коли ти не послухаєш доброї поради і скрутиш собі шию.

Машенька. Нам ніхто не казав: не їдь!..

Турусіна. Хіба неодмінно потрібні слова? Погана зустріч красномовніша за всякі слова. Ще якби була крайня потреба, ну, вже нічого робити; а то їхати бог зна чого! Для того тільки, щоб прогаяти увесь вечір в пустих розмовах, у пересудах про ближнього: і задля цього нехтувати вказівками з неба і наражати себе на очевидну небезпеку! Ні вже, уклінно дякую. Я розумію, чого тобі хочеться їхати туди! Ти думаєш зустріти там Курчаєва, найнерозкаянішого безбожника, якого я до себе пускати не велю. Ось ти й тягнеш тітку, зовсім не думаючи про те, що я заради твоєї втіхи можу зламати ногу або руку.

Машенька. Я не розумію, ma tante, чого вам не вподобався Курчаєв?

Турусіна. Як він може мені вподобатися? Він сміється в моїй присутності з найсвятіших речей.

Машенька. Коли ж, ma tante, коли?

Турусіна. Завжди, постійно, він сміється з моїх странниць, з юродивих.

Машенька. Ви кажете, що він сміється з священних речей.

Турусіна. Ну, звичайно; я йому кажу якось: подивіться, у моєї Матрьоші, від святості, вже починає обличчя світитися; це, каже, не від святості, а від жиру. Вже цього я йому ніколи в житті не подарую. До чого вільнодумство доходить, до чого дозволяють собі забуватися молоді люди! Я в людях рідко помиляюсь; от і виявилося, що він за людина. Я вчора два листи одержала. Прочитай, коли хочеш.

Машенька. Хіба вірять безіменним листам?

Турусіна. Якби ж один, можна б ще сумніватися, а то раптом два і від різних осіб.

Входить слуга і подає Турусіній листа.

Григорій. Мандрівні люди прийшли.

Турусіна. Що він говорить, бог його знає. Ну, та все одно, мабуть,

богомольці. Скажи їх нагодувати. (*Слуга виходить. Турусіна читає листа*). Ось іще лист. Видно, що пише женщина солідна! (*Читає вголос*). „Ласкава пані, Софіє Гнатівно, хоча я не маю щастя...“ (*Читає про себе*). Ось слухай! „Обрання вами такої людини, як Єгор Васильович Курчаєв, примушує мене заздалегідь проливати сльози над долею бідної Машеньки...“ Ну, і так далі.

Машенька. Дивно! Я не знаю, що й думати про це.

Турусіна. Невже ти й тепер будеш сперечатися зо мною? Проте, мій друже, якщо ти неодмінно хочеш, то виходь за нього. (*Нюхає спирт*). Я не хочу, щоб мене звали тиранкою. Тільки ти знай, що ти мене цим засмучуєш і що навряд чи ти матимеш право нарікати, якщо я тобі...

Машенька. Не дасте грошей...

Турусіна. І, головне ото, благословення.

Машенька. Ні, ma tante, не бійтесь! Я московська панночка, я не піду заміж без грошей і без дозволу рідних. Мені Жорж Курчаєв дуже подобається; але якщо нема вашої згоди, я за нього не піду і ніяких сухот зо мною від цього не буде. Але, ma tante, пожалійте мене! У мене, дякуючи вам, є гроші. Мені хочеться пожити.

Турусіна. Розумію, мій друже, розумію.

Машенька. Знайдіть мені жениха якого завгодно, тільки порядну людину, я за нього піду без усяких заперечень. Мені хочеться показати блиск, покрасуватися. Так жити, як ми живемо, подумайте самі, мені нудно, дуже нудно.

Турусіна. Я розумію твоє становище. Суєтність у твоїх літах можна пробачити.

Машенька. Коли я буду старшою, ma tante, я, дуже можливо, буду жити так само, як і ви,—це у нас в роду.

Турусіна. Дай боже, я тобі від усієї душі бажаю. Це рівна дорога, справжня.

Машенька. Так, ma tante, але мені перше треба вийти заміж.

Турусіна. Не хочу приховувати від тебе, що я у великій скруті. Тепер молодь така зіпсована, що дуже важко знайти таку людину, яка б мені вподобалася, ти мої вимоги знаєш.

Машенька. Ах, ma tante, вже в Москві ото не знайти! Чого-чого в ній нема. Все, що завгодно. У вас таке велике знайомство. Можна звернутися до того, до іншого; Крутицький, Мамаєв, Городулін вам допоможуть, покажуть або знайдуть для вас зовсім такого жениха, якого вам треба. Я цього певна.

Турусіна. Крутицький, Городулін! Адже вони люди, Marie! Вони можуть обманути, або самі помилитися.

Машенька. Але як же бути?

Турусіна. Треба чекати вказівки. Без особливої вказівки я ніяк не зважуся.

Машенька. Але звідки ж появиться ця вказівка?

Турусіна. Ти скоро довідаєшся, звідки, вона появиться сьогодні ж.

Машенька. Курчаєву не відмовляйте від дому, нехай їздить.

Турусіна. Тільки ти знай, що він тобі не жених.

Машенька. Я цілком покладаюся на вас; я ваша покірна, найпокірніша племінниця.

Турусіна (*цілуючи її*). Ти мила дитина.

Машенька. Я буду багата, буду жити весело. Адже й ви перше весело жили.

Турусіна. Звідки ти знаєш?

Машенька. Я знаю, знаю, що ви жили дуже весело.

Турусіна. Так, ти знаєш дещо, але ти не можеш і не повинна всього знати.

Машенька. Все одно. Ви найкраща жінка, яку я знаю, і вас я беру за приклад для себе. (*Обіймає тітку*). Я теж хочу жити дуже весело; коли согрішу, я покаюсь. Я буду грішити і буду каятися так, як ви.

Турусіна. Марнословність, Marie! Марнословність!

Машенька (*склавши руки*). Вибачте.

Турусіна. Вже ти розговорилась занадто. Я втомилася, дай мені відпочити, трохи заспокоїтися. (*Цілує Машеньку; вона виходить*). Мила дівчина! На неї й сердитись не можна;

вона й сама, я думаю, не розуміє, що й плеще. Де вже їй розуміти? Так, лепече. Я всіх сил докладу, щоб вона була щаслива; вона цілковито цього заслуговує. Скільки в ній розважливості й покірності! Вона мене зворушила майже до сліз своєю дитячою відданістю. Справді, так схвилювала мене. (*Нюхає спирт*).

Входить Григорій.

Григорій. Пан Крутицький.

Турусіна. Проси!

Входить Крутицький.

ЯВА II

Турусіна і Крутицький.

Крутицький (*бере її за руки*). Що, все нерви? га?

Турусіна. Нерви.

Крутицький. Негаразд! Ось і руки холодні. Вже ви тее, занадто.

Турусіна. Що?

Крутицький. Занадто, цебто пильно... ну, занадто виснажувати себе... не треба занадто...

Турусіна. Я вже вас просила не говорити мені про це.

Крутицький. Ну, ну, не буду.

Турусіна. Сідайте.

Крутицький. Ні, нічого, я не втомився. Я ось гуляти пішов, ну, дай, думаю, зайду провідати стару знайому, приятельку стару... хе, хе, хе. Пам'ятаєте, адже ми...

Турусіна. Ах, не згадуйте! я тепер...

Крутицький. А що ж таке? Чому не згадувати ото?.. У вас в минулому було багато гарного. А коли й було дещо на ваш погляд погане, то вже ви, напевне, давно покаялись. Я, признатися вам сказати, завжди з приємністю згадую і ніскільки не каюсь, що...

Турусіна (*з благаючим виглядом*). Облиште!

Входить Григорій.

Григорій. Пані, виродливий прийшов.

Крутицький. Що таке?

Турусіна. Григорій, як тобі не соромно! Який виродливий? Юродивий. Звели його нагодувати. (*Григорій виходить*). Які дурні ці люди, самого звичайного назвати не вміють.

Крутицький. Ну, я не скажу, щоб в теперішні часи юродиві були дуже звичайні. Крім вас, навряд чи десь їх зустрінеш. Вертаюсь до попередньої розмови. Ви пробачте, я хотів вам тільки сказати, що перше, коли ви жили по-іншому, ви були здоровіші.

Турусіна. Здоровіша тілом, але не душею.

Крутицький. Ну, вже цього я не знаю, це не моє діло. Взагалі, ви на вигляд були здоровіші. Ви ще досить молоді... вам би ще можна було пожити як слід.

Турусіна. Я живу як слід.

Крутицький. Ну, тобто рано б ще святобожнити ото.

Турусіна. Я вас просила...

Крутицький. Ну, вибачте, вибачте, не буду.

Турусіна. Ви чудна людина.

Входить Григорій.

Григорій. Пані, мандрівний чоловік прийшов.

Турусіна. Звідки він, ти не питав?

Григорій. Каже, що з країв невідомих.

Турусіна. Пустити його і посадовити за стіл разом з тими.

Григорій. Та разом ото вони, пані, чого доброго...

Турусіна. Іди, іди!

Григорій виходить.

Крутицький. Ви в оцих, що з невідомих ото країв приходять, хоч би пашпорти веліли питати.

Турусіна. Навіщо?

Крутицький. На те, що з ними до біди недовго. Он у одного теж три мандрівники спасалися.

Турусіна. То що ж?

Крутицький. Ну, всі троє і виявились гравери порядні.

Турусіна. Що ж за біда?

Крутицький. Та ремество ото погане.

Турусіна. Чим же погане ремество — гравірування?

Крутицький. Не портрети ж вони в землянках ото гравірують.

Турусіна (*стиха*). Лики?

Крутицький. Чому б не лики! Карбованці.

Турусіна (*злякано*). Ах, що ви?

Крутицький (*сідає*). Ото ж бо! Доброчесність доброчесністю, а й обережність не заважає. Вам особливо треба стерегтися. Вже це річ відома, коли пані занадто в доброчесність вдається, то вже тут шахраям пожива. Бо ж обдурити вас у цей час дуже просто.

Турусіна. Я роблю добро ради добра, не розбираючи людей. Я з вами хотіла порадитися про одно дуже важливе діло.

Крутицький (*посуваючись*). Що таке, кажіть! Я радий, радий вам служити, чим можу.

Турусіна. Ви знаєте, що Машенька зараз у таких літах, що...

Крутицький. Так, так, знаю.

Турусіна. Чи нема у вас на прикметі молодого чоловіка? Ви знаєте, якого мені треба?

Крутицький. Якого вам треба? Ось оце й заковика. Хіба мало молодих людей?.. Та зажди ж! Є, саме такий є, якого вам треба.

Турусіна. Правда?..

Крутицький. Я вам кажу. Скромний не по літах, розумний, дворянин, може зробити прегарну кар'єру. Взагалі, гарний хлопець... хлопець гарний. Його рекомендували мені для деякої роботи; ну, я, тее, знаєте ви, випробував його, що, мовляв, ти за птиця! Хлопець хоч куди! Далеко піде, от побачите.

Турусіна. А хто він?

Крутицький. Як його! Дай боже пам'ять! Та ось заждіть, він мені адресу дав, вона мені тепер не потрібна, люди знають. (*Виймає папір*). Ось! (*Читає*). Єгор Дмитрович Глумов! Як пише! Чисто, рівно, гарно! З почерка одразу можна впізнати характер! рівно, — значить, акуратний... кругло, без розчерків, ну, значить, не вільнодумець. От візьміть, може, і знадобиться я.

Турусіна (*бере адресу*). Дякую вам.

Крутицький. Що за подяка! От іще. Наш обов'язок! (*Встає*). Прощайте. Заходити, га? Чи сердитесь?

Турусіна. Ах, що ви! Завжди, завжди рада...

Крутицький. Ото ж бо! Я ж бо люблячи. Шкода.

Турусіна. Навідуйтесь.

Крутицький. По старій пам'яті? Хе, хе, хе!.. Ну, до побачення. (*Виходить*).

Турусіна. От і старий чоловік, а який легковажний. Як йому повірити! (*Ховає адресу в кишеню*). А все ж треба буде довідатись про цього Глумова.

Входить Григорій.

Григорій. Пан Городулін.

Турусіна. Проси.

Григорій виходить. Входить Городулін.

ЯВА III

Турусіна і Городулін.

Турусіна. Дуже рада вас бачити. Не соромно вам! Де ви пропали?

Городулін. Діла, діла. То обіди, то ось залізницю відкривали.

Турусіна. Не віриться щось. Просто вам скучно в мене. Ну, та спасибі й за те, що ото зрідка провідуєте. Як наше діло?

Городулін. Яке діло?

Турусіна. Ви вже й забули? От чудово! Уклінно вам дякую. Та й я ото по-дурному зробила, що доручила вам. Ви людина, обтяжена важливими справами; коли вам пам'ятати про бідних, нещасних, пригнічених! Чи варто клопотатися такими дрібницями!

Городулін. Пригнічених, ви зволите казати! Щодо пригнічених, я не можу пригадати нічого. А ось дозвольте, я тепер згадав: ви, здається, зволили просити мене довідатися про ворожку?

Турусіна. Не про ворожку, а про відгадницю, — це велика різниця, до ворожки я не поїхала б нізащо.

Городулін. Вибачте! Я визнаю своє неуцтво: я в цих тонкощах не розбираюсь. Одно слово, вдова колезького регістратора Улита Шмигаєва.

Турусіна. Якого б вона звання не була, це все одно, у всякому разі вона дама поважна, строгого життя, і я пишаюся тим, що користувалася її особливою прихильністю.

Городулін. Особливою ото її прихильністю, як із справи видно, користувався відставний солдат.

Турусіна. Що ви кажете! Це все дурниця, наклеп! Вона мала успіх,

мала знайомства з кращими домами, їй позаздрили й оббрехали її. Але я сподіваюсь, що її виправдали, безневинність повинна перемогти.

Городулін. Ні, їй по Володимирці.

Турусіна (*підвівшись*). Як? От він, ваш хвалений суд! Заслати безневинну жінку! За що ж? За те, що вона приносить користь іншим?

Городулін. Алеж її не за ворожбитство судили.

Турусіна. Ні, ви мені не кажіть! Все це зроблено, щоб догодити теперішньому модному безвірництву.

Городулін. Її судили за переховування запевне крадених речей, за утримування злодійського кубла і за обпоєння якогось купця.

Турусіна. Ах, боже мій! Що ви говорите!

Городулін. Святу істину. Жінка цього купця просила в неї приворотного зілля для чоловіка, щоб більше любив, — ну, і заварили зілля як годиться, на мадері; тільки про одно забули — спитати дозволу медичної управи.

Турусіна. Що ж купець?

Городулін. Вплинуло. Помер був, тільки не від кохання.

Турусіна. Вам все це смішно, я бачу. У юристів в медиків серця нема. І невже не знайшлось ні одної людини, яка б оступилася за цю бідну жінку?

Городулін. Помилуйте, її обороняв один з кращих адвокатів. Красномовство лилося, клубочилося, виходило з берегів, і нарешті перейшло в ледве помітне дзюрчання. Нічого зробити не можна було, сама призналась у всьому. Спершу солдат, який користувався її особливою прихильністю, потім вона.

Турусіна. Я цього не сподівалась! Як легко помилитися! Не можна жити на світі!

Городулін. Не те, що не можна, а при неясному розумінні речей дійсно мудерно. Зараз наука про душевні хвороби значно розвинулась, і галюцинації...

Турусіна. Я вас просила не говорити зо мною про це.

Городулін. Вибачте, забув.

Турусіна. Нехай я помиляюся в людях. Нехай мене обдурюють. Але помагати людям, клопотатися про нещасних — для мене єдине блаженство.

Городулін. Блаженство — діло важливе. Тепер так рідко можна зустрінути блаженну людину.

Григорій входить.

Григорій. Блаженний чоловік прийшов.

Городулін. Невже?

Турусіна. Хто він такий?

Городулін. Треба вважати, з азіатців.

Городулін. І я теж вважаю.

Турусіна. Чому ти вважаєш, що азіатець?

Григорій. Вже надто страшний. Так, аж моторошно дивитись. Якщо, пані, проти ночі,— не доведи, господи.

Турусіна. Як, страшний? що за дурниці?

Григорій. Така лютість незвичайна. Заріс увесь волоссям, тільки самі очі видно.

Турусіна. Грек, мабуть.

Григорій. Не дуже, щоб грек, ще кольором не дійшов. А от як єсть угорець.

Турусіна. Який угорець? Що ти дурниці говориш?

Григорій. От, що мишоловниці продають.

Турусіна. Прийняти його, нагодувати і спитати, чи не треба чого йому.

Григорій. Його, я думаю, особливо...

Турусіна. Ну, іди, не розбалакуй.

Григорій. Слухаю. (*Виходить*).

Турусіна. У мене до вас прохання, Іване Івановичу.

Городулін. Весь увага.

Турусіна. Я про Машеньку. Чи нема у вас когось на прикметі?

Городулін. Жениха? Змилуйтесь! що за фантазія прийшла вам просити мене? Ну, з якого боку я схожий на сваху московську? Моє покликання — розривати пута, а не зв'язувати. Я ворог усяких пут, навіть і подружніх.

Турусіна. А сами носите.

Городулін. Через те ж то я й не бажаю їх ніякому лихому татаринові.

Турусіна. Не жартуючи, чи нема?

Городулін. Чекайте, когось я цими днями бачив, то у нього вели-

кими літерами на лобі й написано: гарний жених. Отак і дивись, що в цю хвилину одружиться на багатій нареченій.

Турусіна. Згадайте, згадайте.

Городулін. Так, так... Глумов.

Турусіна. Гарна людина?

Городулін. Чесна людина, я більше нічого не знаю. Крім жартів, прегарна людина.

Турусіна. Чекайте, як ви назвали? (*Виймає папірця з кишені*).

Городулін. Глумов.

Турусіна. Єгор Дмитрович?

Городулін. Так.

Турусіна. От і Крутицький мені про нього ж говорив.

Городулін. Ну, значить, він і є, так у нього на лобі, тобто йому на роду написано. Прощайте! (*Кланяється й виходить*).

Турусіна. Що це за Глумов? Другий раз сьогодні я чую ім'я цієї людини. І хоча я не вірю ні Крутицькому, ні Городуліну, але все ж тут щонебудь та є, коли його хвалять люди зовсім протилежних переконань. (*Дзвонить. Входить Григорій*). Клич панночку і скажи, щоб усі йшли сюди. (*Григорій виходить*). Яка втрата для Москви, що помер Іван Яковович! Як легко й просто було жити в Москві при ньому. Ось тепер я ночами не сплю, все думаю, як видати Машеньку: ну, помилишся якнебудь, на моїй душі гріх буде. А був би живий Іван Яковович, мені б і думати не було про що. Поїхала, спитала — і спокійна. От коли ми взнаємо справжню ціну людині, коли її нема! Не знаю, чи замінить його Манефа, а багато й від неї надприродного.

Входять Машенька, 1-ша приживалка з колодою карт, яку тримає перед собою, як книгу, 2-га приживалка з собачкою на руках.

ЯВА IV

1-ша приживалка сідає коло столу, 2-га приживалка сідає на лавочці біля ніг Турусіної.

1-ша приживалка. Скажете розкинути?

Турусіна. Зажди! Ну, Машенько, я говорила про тебе і з Крутицьким, і з Городуліним.

Машенька (*з хвилюванням*). Говоріть. Робіть. Я скорилася вашій волі і тепер з трепетом жду вирішення.

Турусіна. Вони обидва рекомендували одну людину, наче змовились.

Машенька. І чудово. Виходить, людина достойна. Хто ж він?

Турусіна. Але я їм не вірю.

1-ша приживалка. Скажете?

Турусіна. Ворожи! Чи правду вони казали? (*До Машеньки*). Я їм не вірю, вони можуть помилятись.

Машенька. Чому ж, ma tante?

Турусіна. Вони люди. (*До 2-ї приживалки*). Не впусти собачку!

Машенька. Кому ж ви вірите, ma tante? Оракулові? Мені чогось страшно.

Турусіна. Дуже природно. Так і треба; і повинно бути страшно. Ми не можемо, не повинні без страху підіймати завісу майбутнього. Там, за цією завісою, і щастя, і нещастя, і життя, і смерть твоя.

Машенька. Хто ж нам підійме завісу?

Турусіна. Той, хто має владу.

Входить Григорій.

Григорій. Манефа.

Турусіна. От хто. (*Встає, йде назустріч Манефі і всі за нею*).

Входить Манефа.

ЯВА V

Ті ж і Манефа.

Турусіна. Милості просимо, заходьте.

Манефа. Авжеж іду. Пішла шабала і прийшла шабала.

1-ша приживалка (*розчулено*). Ох, батечку мій!

Турусіна (*грізно*). Мовчи!

Манефа (*сідаючи*). Прийшла та й сіла, як діжка.

2-га приживалка (*зітхаючи*). О, о, о, ох! Ах, премудрість!

1-ша приживалка. Дав господь, дожили.

Манефа (*тихше*). Чого ви більма ото вирячили?

Турусіна. Дуже раді, що сподобились бачити тебе.

1-ша приживалка. Ох, сподобились!

2-га приживалка. Всі сподобились!

Турусіна. Ждемо! що скажеш, мати Манефо?

Манефа. Ждемо! ждали в чоботях, а приїхали в личаках.

1-ша приживалка. Батечку, батечку! Запам'ятайте, запам'ятайте гарненько.

Турусіна. Я хотіла спитати тебе...

Манефа. Не питай, наперед знаю. Знайко біжить, а незнайко лежить. Дівкою менше, то молодицею більше.

2-га приживалка. Так, так, так.

Турусіна. Нам чоловіка ото знати треба. Чи не скажеш чого рабі Марії? Може, у сні, чи у видінні тобі...

Манефа. Було видіння, було. Іде Єгор із високих гір.

2-га приживалка. Скажіть! Єгор!

Машенька (*стиха до Турусіної*). Адже й Курчаєв Єгор.

Турусіна. Зажди. Хто ж він такий?

Манефа. А я звідки знаю? Побачиш, то знатимеш!

Турусіна. Коли ж ми його побачимо?

Манефа. Бажаний гість заклику не жде.

1-ша приживалка. Примічайте! Примічайте!

Турусіна. Ти нам хоч прикмети скажи.

2-га приживалка. Перше діло: треба спитати, волосом який. Завжди так питають, як це ви не знаєте!

Турусіна. Ну, вже ти мовчи! Волосом який?

Манефа. Кому шкодливець, а вам білявець.

Машенька. Білявий. Адже й Курчаєв білявий. Може, він?

Турусіна. Адже ти чула — видіння було. Хіба може гусар благочестивим людям у видіннях появлятися? Яка ти легковажна.

1-ша приживалка. Ах, аж дивно! І на картах виходить Єгор.

Турусіна. Що ти верзеш! Як ти на картах ім'я побачила?

1-ша приживалка. Пху на тебе! Помилилася на слові. Язик бо наш... цебто білявий на картах ото.

Турусіна (*до Манефи*). Тобі все відомо, а ми, грішні люди, в сумніві. Єгорів багато і білявих теж чимало.

Манефа. Чужий-чужинець далеко, а сужений біля воріт.

Турусіна (*і всі інші*). Біля воріт?

Манефа. Виряджайтесь, збирайтесь, гості будуть.

Турусіна. Коли?

Манефа. В цей час, в цю мить. (*Всі повертаються до дверей. Входить Григорій*). Приїхали з оріхами. (*Встає*).

Григорій. Ніл Федосійович Мамаєв.

Турусіна. Сам?

Григорій. З ними молодий пан, такий білявий.

1-ша приживалка. Ах! Чи будемо ми живі?

2-га приживалка. Чи не уві сні ми все це бачили?

Турусіна. Проси! (*Обіймаючи Машеньку*). Ну, Машенько, дійшли мої молитви! (*Сідає, нюхає спирт*).

Машенька. Це так надзвичайно, ma tante, я вся тремчу.

Турусіна. Піди заспокойся, друже мій: ти потім вийдеш.

Машенька виходить.

Манефа. Кінець всьому ділу вінець. (*Іде до дверей*).

Турусіна (*до приживалок*). Візьміть її попід руки, та чаю їй, чаю.

Манефа. Хто п'є чай, той одчайдушний.

Турусіна. Ну, чого тільки їй завгодно.

Приживалки беруть попід руки Манефу і йдуть до дверей. В дверях спиняються.

1-ша приживалка. Одним би оком глянути.

2-га приживалка. Помреш, такого дива не побачиш.

Входять Мамаєв і Глумов.

ЯВА VI

Турусіна, Мамаєв, Глумов, Манефа і приживалки.

Мамаєв. Софіє Гнатівно, дозвольте представити вам мого племінника, Єгора Дмитровича Глумова.

Приживалки (*в дверях*). Ах, Єгор! Ах, білявий!

Мамаєв. Полюбіть його.

Турусіна (*встає*). Дякую вам! Я полюблю його, як рідного сина.

Глумов шанобливо цілує руку.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

СЦЕНА ПЕРША

Приймальня у Крутицького. Двері вихідні, двері праворуч у кабінет, ліворуч у вітальню. Стіл і один стілець.

ЯВА І

Входить Глумов, Слуга біля дверей, потім Крутицький.

Глумов. Оповісти!

Слуга (*заглядаючи в двері кабінета*). Зараз вийдуть.

Входить Крутицький. Слуга виходить.

Крутицький (*киваючи головою*). Готове?

Глумов. Готове, ваше превосходительство. (*Подає зшиток*).

Крутицький (*бере зшиток*). Чітко, гарно, чудесно. Браво, браво! Трактат, чому ж не прожект?

Глумов. Прожект, ваше превосходительство, коли щонебудь пропонується нове; у вашого превосходительства, навпаки, все нове відкидається... (*з запобігливою усмішкою*), і цілком справедливо, ваше превосходительство.

Крутицький. То ви думаєте, трактат?

Глумов. Трактат краще.

Крутицький. Трактат? Так, ну, нехай. „Трактат про шкідливість реформ взагалі". „Взагалі" ото чи не зайве?

Глумов. Це головна думка вашого превосходительства, що всі реформи взагалі шкідливі.

Крутицький. Так, корінні, рішуч.; а якщо неважливе щось змінити, поліпшити, я проти цього нічого не говорю.

Глумов. В такому разі це будуть не реформи, а поправки, полагодження.

Крутицький (*ударяючи себе олівцем по лобі*). Так, дійсно, правда. Розумно, розумно. У вас є тут, молодий чоловіче, є. Дуже радий, старайтесь!

Глумов. Уклінно дякую, ваше превосходительство.

Крутицький (*надіваючи окуляри*). Підемо далі! Цікавлюся знати, як ви починаєте експлікацію[1] моєї головної мети. „Артикул 1-й. Всяка реформа шкідлива вже своєю суттю. Що містить в собі реформа? Реформа містить в собі дії: 1) скасування старого і 2) поставлення на місце оного чогонебудь нового. Яка з цих дій шкідлива? І та й інша однаково: 1-ше) відкидаючи старе, ми даємо простір небезпечній допитливості розуму проникати причини, чому те чи те відкидається, і робити такі умовиводи: відкидається щось непридатне, ось така установа відкидається, значить, вона непридатна. А цього бути не повинно, бо цим збуджується вільнодумство і. чиниться начебто виклик обмірковувати те, що обміркуванню не підлягає". Складно, зрозуміло.

Глумов. І цілком справедливо.

Крутицький (*читає*). „2-ге) постановляючи нове, ми робимо немов би поступку так званому духові часу, який є не що інше, як вигадка марного розуму". Ясно викладено. Сподіваюсь, буде зрозуміло кожному; так би мовити, популярно.

Глумов. Мудра річ викладати софізм, а безперечні істини...

Крутицький. Ви думаєте, що це безперечні істини?

Глумов. Цілком переконаний, ваше превосходительство.

Крутицький (*оглядаючись*). Що це вони другого стільця не ставляють?

Глумов. Нічого, я й постою, ваше превосходительство.

Крутицький. Звичайно, не можна кожному дозволити; інший, дивись, розсядеться... магазинщик з рахунком, чи кравець прийде...

Глумов. Не звольте турбуватися, ваше превосходительство, я повинен буду просити вибачення у вашого превосходительства.

Крутицький. Що таке, мій любий, що таке?

Глумов. У вашому трактаті деякі слова й вирази я залишив без усяких змін.

[1] Експлікація — пояснення, тлумачення.

Крутицький. Чому?

Глумов. Безсила сучасна мова для вислову всієї граційності ваших думок.

Крутицький. Наприклад?

Глумов. У двадцять п'ятому артикулі, про становище дрібних чиновників в урядових установах...

Крутицький. Ну?

Глумов. Ваше превосходительство дуже сильно висловили прекрасну думку про те, що не слід збільшувати платню чиновникам і взагалі поліпшувати їх становище, що, навпаки, треба значно збільшити платню головам і членам.

Крутицький. Не пам'ятаю. (*Перегортає зшиток*).

Глумов. Я, ваше превосходительство, знаю напам'ять, та не тільки цей параграф, а весь трактат.

Крутицький. Вірю, але дивуюсь. Для чого?

Глумов. У мене ж бо ціле життя попереду; треба запасатися мудрістю; не часто може трапитися такий випадок; а коли трапиться, то треба ним користуватися. Не з журналів же вчитися розуму.

Крутицький. Ще б пак!

Глумов. Молодій людині і звихнутися не важко.

Крутицький. Похвально, похвально! Приємно бачити такий напрям думок у молодого чоловіка. Що там не говори, а добромисність хороша річ.

Глумов. Перша, ваше превосходительство.

Крутицький. Ну, то що ж у мене там у двадцять п'ятому артикулі?

Глумов. Артикул двадцять п'ятий. „Збільшення платні в урядових установах, якщо чомунебудь таке потрібне буде, повинно бути проведено з найбільшою обережністю, і то тільки головам і членам установ, а ніяк не молодшим, чиновникам. Збільшення платні старшим може бути проведене з тією конечністю, щоб цій зовнішнім блиском підтримували величність влади, яка повинна бути їй властива. Підлеглий же ситий і вдоволений набуває невластивих його становищу сановитості і самоповаги, тоді як для успішного і доладного проходження справ підлеглий повинен бути боязким і постійно трепетним".

Крутицький. Так, так, правда, правда.

Глумов. От слово: „трепетним", ваше превосходительство, мене зачарувало зовсім.

Крутицький (*заглибившись у читання, зрідка поглядає на Глумова. Наче б побіжно*). Якщо куриш, то кури. Сірники на каміні.

Глумов. Не курю, ваше превосходительство. А проте, як накажете?

Крутицький. Ще чого! Мені бо яке діло? Дядько не бачив твоєї роботи?

Глумов. Як можна! Як же б я насмілився!

Крутицький. Ну, то ж бо. Він тільки говорить, що розумний, а він же бовдур цілковитий.

Глумов. Не смію сперечатись з вашим превосходительством.

Крутицький. Він тільки інших учить, а сам спробуй написати, от ми й побачимо. А жінка теж бо дурепа, надзвичайна.

Глумов. Не заступлюся й за неї.

Крутицький. Як ти з ними живеш — не розумію.

Глумов. Нужда, ваше превосходительство.

Крутицький. Ти служиш?

Глумов. Вступаю. З протекції тітоньки, Іван Іванович Городулін обіцяв знайти посаду.

Крутицький. От іще знайшли людину. Призначить він тебе. Ти шукай тривалої посади; а ці всі городулінські от посади скоро знов закриються, от побачиш. Він у нас вважається за людину небезпечну. Ти це запам'ятай.

Глумов. Я не по нових установах...

Крутицький. Так, так. А я вже думав... Ну, що ж, вступай. Без посади вештатися гірше. Потім, коли хочеш, я тобі можу листи дати в Петербург, — перейдеш, — там служити прикметніше. У тебе минуле ото гарне, чисте зовсім? Тебе можна рекомендувати?

Глумов. Я ледачий був до науки, ваше превосходительство.

Крутицький. Ну, що ж, це не біда. Дуже бо заучишся, то воно, мабуть, і гірше. Чи нема чого важливішого?

Глумов. Мені совісно признатися перед вашим превосходительством.

Крутицький (*з серйозним виглядом*). Що таке? Ти вже краще говори одверто.

Глумов. В молодості грішки, захоплення...

Крутицький. Кажи, не бійся.

Глумов. В студентському житті, ваше превосходительство... тільки я більше старих звичаїв дотримувався.

Крутицький. Яких старих звичаїв? Що ти, розкольник, чи що?

Глумов. Тобто не так поводився, як теперішні студенти.

Крутицький. А як же?

Глумов. Погулював, ваше превосходительство; траплялися деякі історії в заборонені години, невеликі сутички з поліцією.

Крутицький. І тільки?

Глумов. Більш нічого, ваше превосходительство. Борони мене боже! борони боже!

Крутицький. Що ж, це навіть дуже добре. Так і повинно бути. В молоді роки треби пити, гуляти. Чого тут соромитися? Адже ти не панночка. Ну, то значить, я за тебе зовсім спокійний. Я не люблю зоставатися невдячним. Ти мені з першого разу сподобався; я вже за тебе сказав в одному домі слівце.

Глумов. Мені казала Софія Гнатівна. Я не знаходжу слів дякувати, ваше превосходительство.

Крутицький. Ти посватався, чи що? Тут бо сума дуже чимала.

Глумов. Я на гроші дурний, ваше превосходительство; дівчина дуже гарна.

Крутицький. Ну, не вмію тобі сказати. Вони, брат, всі однакові; от тітка, знаю, що святобожниця.

Глумов. Кохання ниньки не визнають, ваше превосходительство; а я знаю по собі, яке це велике почуття.

Крутицький. Хай так, не визнавай, нікому від цього ні тепло, ні холодно; а як прикрутить, то визнаєш. Зо мною було в Бесарабії, років із сорок тому; я був помер від кохання. Чого ти дивишся на мене?

Глумов. Скажіть, будь ласка, ваше превосходительство!

Крутицький. Гарячка сталась. Ось ти й не визнавай. Ну, що ж, дай боже, дай тобі боже! Я дуже радий. Будеш капіталістом, знайдемо тобі посаду прикметну, спокійну. Нам такі люди потрібні. Ти ж будеш з наших? Нам тепер підтримка потрібна, а то молокососи напосідати почали. Ну, одначе, мій любий, скільки ж я тобі винен за твою роботу?

Глумов. Не ображайте, ваше превосходительство!

Крутицький. Ти мене не ображай!

Глумов. Коли вже хочете нагородити мене, то ощасливте, ваше превосходительство!

Крутицький. Що таке? В чому річ?

Глумов. Шлюб—таке діло велике, такий важливий крок у житті... не відмовтесь... Благословення такої високодоброчесної особи буде служити запорукою... уже знайомство з особою вашого превосходительства є щастя, а деяким чином споріднення, хоч і духовне, це навіть і для майбутніх дітей...

Крутицький. За посадженого батька, чи що? Я щось не зрозумію.

Глумов. Ощасливте, ваше превосходительство!

Крутицький. Будь ласка, будь ласка! Ти б так і казав. Це діло не мудре.

Глумов. Я скажу і Софії Гнатівні,

Крутицький. Скажи, хай так.

Глумов. Я не потрібен вашому превосходительству?

Крутицький. Ні.

Глумов. Маю честь кланятися.

Крутицький. Про моє черкання мовчи. Його скоро надрукують, без мого імени, зничайно; один редактор просив; він, хоча це досить дивно, дуже порядна людина, пише так чемно: ваше превосходительство, ощасливте, ну, і так далі. Коли буде розмова про те, хто писав, ніби ти не знаєш.

Глумов. Слухаю, ваше превосходительство! (*Кланяється і виходить*).

Крутицький. Прощай, мій любий! Чого вже надто лають молодь? Ось, виходить, є і між ними; і з розумом і з серцем хлопець. Він підлесливий і, начебто, трохи підлень-

кий; ну, та ото в пір'я вб'ється, то це, може, минеться. Якщо це підлота в душі, то негаразд, а якщо тільки в манірах, то великої біди нема; з грішми і з чинами це поволі зникає. Родителі, мабуть, були бідні, а мати попрохачка: „у того ручку поцілуй, у другого поцілуй"; ну, от воно і в'ілося. Проте, це все ж краще, ніж грубість.

Входить **слуга**.

Слуга. Пані Мамаєва! Вони у вітальні. Я доповідав, що її превосходительства вдома нема.

Мамаєва (*за дверима*). Не перешкоджу?

Крутицький. Ні, ні! (*До слуги*). Подай крісло.

Слуга виходить, повертається з кріслом. Входить **Мамаєва**.

ЯВА II

Крутицький і Мамаєва.

Мамаєва. Досить вам за справами ото сидіти! Щоб то до молодих дам залицятися! А то сидить в своєму кабінеті! Такий непривітний старичок!

Крутицький. Хе-хе-хе! Пора й молодим дорогу дати.

Мамаєва (*сідаючи*). Ниньки і молодь ото гірша за стариків.

Крутицький. Скаржитесь?

Мамаєва. Хіба не правда?

Крутицький. Правда, правда. Ніякої поезії нема, ніяких благородних почувань. Я думаю, що через те, що на театрі трагедій не дають. Відновити б Озерова, от молодь ото б і набиралася цих делікатних, тонких почувань. Та частіше давати трагедії, через день. Ну, і Сумарокова теж. У мене прожект написаний про поліпшення моральності в молодому поколінні. Для дворян трагедії Озерова, для простого народу продаж збитня дозволити. Ми, бувало, всі трагедії напам'ять знали, а ниньки скромно! Вони й по книжці ото прочитати не вміють. От через те в нас рицарство було, і чесність, а тепер самі гроші. (*Декламує*).

Мне ждать ли, чтоб судьба
прервала дней теченье,
Когда к страданию даны мне
грустны дни?
Прерву[1].

Пам'ятаєте?

Мамаєва. Ну, як же не пам'ятати! Адже, гадаю, цьому років п'ятдесят, не більше, то як же мені не пам'ятати.

Крутицький. Вибачте, вибачте! Я вважаю вас моєю ровесницею. Ах, я й забув вам сказати! Я з вашого родича дуже вдоволений. Прекрасний молодий чоловік.

Мамаєва. Чи не правда ж, милий?

Крутицький. Так, так. Адже й ви його панькаєте.

Мамаєва. Та чим же?

Крутицький. Дозвольте, згадав ще! (*Декламує*).

О, боги! Не прошу от вас речей
искусства;
Но дайте ныне мне язык души
и чувства!
Чарівно!

Мамаєва. Чим же панькаємо?

Крутицький. Ну, та як же! женити. Яку наречену знайшли...

Мамаєва (*злякано*). Яку? Ви помиляєтесь.

Крутицький (*декламує*).

О, матерь, слезный ток, коль
можно, осуши!
А ты, сестра, умерь унылые
души!

Мамаєва. З ким же, з ким?

Крутицький. Та, боже мій! З Трусіною. Ніби не знаєте? Двісті тисяч приданого.

Мамаєва (*встає*). Не може бути, не може бути, я кажу вам.

Крутицький (*декламує*).

При вести таковой задумчив
пребываешь;
Вздыханья тяжкие в груди своей
скрываешь,
И горесть мрачная в чертах
твоих видна!

[1] Вірші, що їх декламує Крутицький, взято з трагедій Озерова „Фінгал", „Дмитрій Донський" і „Поліксена".

Мамаєва. Ах, ви набридли мені з вашими віршами.

Крутицький. Але він, здається, хлопець з серцем. Ви, каже, ваше превосходительство, не подумайте, що я ради грошей. Кликав мене за посадженого батька: зробіть, каже, честь. Ну, чому не зробити! Я, каже, не ради приданого; мені, каже, дівчина подобається. Ангел, ангел, каже, і так з почуттям говорить. Ну, що ж, чудово! Дай йому боже: — ні, а ви візьміть, от у Донському. (*Декламує*).

Когда россиянин решится слово дать,
То без стыда ему не может
изменять.

Мамаєва. Ой!

Крутицький. Що з вами?

Мамаєва. Мігрень. Ах, я хвора зовсім.

Крутицький. Ну, нічого. Минеться. (*Декламує*).

Ты знаеш, что союз сей верен
до того...

Мамаєва. Ах, облиште ви! Скажіть вашій дружині, що я хотіла її підождати, та не можу, дуже погано себе почуваю. Ах! Прощайте!

Крутицький. Та нічого. Що ви? У вас вигляд такий здоровий. (*Декламує*).

Чтоб при сопернице в измене
обличить
И ревностью его веселье
отравить...

Мамаєва. Прощайте, прощайте! (*Швидко виходить*).

Крутицький. Що її вкололо? Спробуй от з бабами! Гірше, ніж дивізією командувати. (*Бере зшиток*). Попрацювати на дозвіллі... Нікого не приймати! (*Виходить у кабінет*).

СЦЕНА ДРУГА

Кімната першої дії.

ЯВА І

Глумов входить з бокових дверей з щоденником, потім Глумова.

Глумов. Насилу закінчив. Цікаву розмову з Крутицьким записано всю. Цікавий пам'ятник для потомства! Чого коштувало всю цю дурницю запам'ятати! Я, здається, в розмові з ним пересолив трохи. Ще молодий, захоплююсь, захоплююсь. Ну, та це не вадить, кашу маслом не зіпсуєш! От дядечко в мене чудовий! Сам навчив до жінки залицятися. І тут я захопився. Це діло вже не жарт! Тут треба берегти вуха. Як ми від неї не ховаємось з нашим засватанням, а все ж довідається; чого доброго, і перешкодить, хоч не через кохання, то через ревнощі; жінки завидющі, любити не кожна вміє, а ревнувати ото кожна мастачка. (*Входить Глумова*). Матінко, ви до Турусіної?

Глумова. До Турусіної.

Глумов (*дивлячись на годинника і строго*). Ви трохи запізно, матінко! Туди треба зранку йти. І кожного дня, кожного дня. Так і живіть там.

Глумова. Можна й набриднути.

Глумов. Ну, та вже що робити. Зблизьтеся з прислугою, з ворожбитками, з мандрівницями, з приживалками; не шкодуйте для них ніяких подарків. Зайдіть тепер у місто, купіть дві табакерки срібні, невеликі. Всі ці приживалки табаку нюхають люто і дуже люблять подарунки.

Глумова. Добре, добре!

Глумов. Головне, пильнуйте всі входи і виходи, щоб сумнівне ні під яким виглядом не могло пробратися в дім. Для цього задобрюйте прислугу, у прислуги нюх добрий. Ну, прощайте! Поспішайте, щоб швидше парадні заручини.

Глумова. Кажуть, ближче, як через тиждень, не можна. (*Виходить*).

Глумов. Ух, довго! Змучишся. Багатство само просто в руки плине; прогавити таку нагоду буде і шкода, і гріх непрощений. (*Сідає до столу*). Щось я хотів додати до щоденника? Ага, витрату записати. (*Записує*). Дві табакерки приживалкам. (*Зачувши стукіт екіпажа, підходить до вікна*). Це хто? Клеопатра Львівна! Що за чудо! Знає вона, чи не знає? Зараз побачимо.

Входить Мамаєва.

ЯВА II

Глумов і Мамаєва.

Глумов. Чи міг я сподіватися такого щастя! Якби всі олімпійські боги зійшли з неба...

Мамаєва. Не гарячіться, я не до вас: я зайшла вашу матінку провідати.

Глумов (*про себе*). Не знає. (*Голосно*). Вона тільки вийшла поперед вас.

Мамаєва. Шкода.

Глумов (*подаючи стільця*). Присядьте! Ощасливте мою хату, освітіть її своїм блиском.

Мамаєва (*сідаючи*). Так, ми ощасливлюємо, а нас роблять нещасними.

Глумов. Нещасними! Та ви чи знаєте, який це злочин? Навіть засмутити вас чимнебудь, і то треба мати чорну душу і звіряче серце.

Мамаєва. Чорну душу і звіряче серце! Так, ви правду кажете.

Глумов. Ні чорної душі, ні звірячого серця я не маю, значить...

Мамаєва. Що „значить"?

Глумов. Значить, я й не засмучу вас нічим.

Мамаєва. Вірити скажете?

Глумов. Вірте!

Мамаєва. Будемо вірити.

Глумов (*про себе*). Не знає. (*Голосно*). Як мені засмутити вас! Я, жагучий несміливий юнак, давно шукав прихильності, давно шукав теплого жіночого серця, душа моя мліла в самотності. З трепетом серця, з страшною тугою я шукав очима ту жінку, яка б дозволила мені бути її рабом. Я назвав би її своєю богинею, віддав би їй все життя, всі свої мрії і сподіванки. Але я був бідний, незначний, і від мене одверталися. Мої благання, мої зітхання гинули, згасали марно. І ось появилися передо мною ви, серце моє забилося ще сильніше; але ви не були жорстокою красунею, ви не відштовхнули мене, ви зглянулися на нещасного страдника, ви зігріли бідне серце взаємністю, і я щасливий, щасливий, безмежно щасливий! (*Цілує руку*).

Мамаєва. Ви женитесь?

Глумов. Як! Ні... так... але!

Мамаєва. Ви женитесь?

Глумов. Тобто, ваш муж хоче оженити мене, а я не думав. Та я й не маю наміру зовсім і не хочу.

Мамаєва. Як він вас любить, однак! Проти волі хоче зробити щасливим!

Глумов. Він хоче оженити мене на грошах. Не все ж мені бути бідним писарчуком, пора мені бути самостійною людиною, мати значення. Дуже зрозуміло, він хоче мені добра; шкода тільки, що він не спитав про мої почуття.

Мамаєва. На грошах? А наречена вам не подобається?

Глумов. Звичайно, не подобається. Та хіба може...

Мамаєва. То ви її не любите?

Глумов. Та чи можу я! Кого ж я буду обманювати: її — чи вас?

Мамаєва. Може, обох.

Глумов. За що ви мене мучите підозріннями? Ні, я бачу, це треба кінчити.

Мамаєва. Як кінчити?

Глумов. Нехай дядечко сердиться, коли хоче, а я скажу йому рішуче, що не хочу женитися.

Мамаєва. Правда?

Глумов. Сьогодні ж скажу.

Мамаєва. І чудово. Без кохання який же шлюб!

Глумов. І ви могли подумати! І вам не совісно?

Мамаєва. Тепер, коли я бачу таку некорисливість, звичайно, совісно.

Глумов (*з запалом*). Я ваш, ваш, завжди ваш. Тільки вже ви ні слова: ні дядечкові, нікому, я сам все влаштую. А то ви себе зрадите.

Мамаєва. Звичайно, звичайно.

Глумов. Ог що означає сором-ливість! Я боявся сказати одверто дядечкові, що не хочу женитися, одмагався натяками: подумаємо, побачимо, чого поспішати? А ось що з того вийшло. Я дав привід підозрювати себе в підлоті. (*Дзвінок*). Хто це? От дуже потрібно! (*Іде до дверей*).

Мамаєва (*про себе*). Він мене обманює. Це так. Йому хочеться заспокоїти мене, щоб я не заважала.

Глумов. Клеопатро Львівно, зайдіть в матінчину кімнату, хтось прийшов до мене.

Мамаєва виходить. Входить Голутвін.

ЯВА III

Глумов і Голутвін.

Глумов (*пильно дивлячись на Голутвіна*). Ну бо?

Голутвін. Поперше, так не приймають, а подруге, я втомився, тому що на власних своїх до вас. (*Сідає*).

Глумов. Чого вам треба від мене?

Голутвін. Дробниці. Minimum двадцять п'ять карбованців; а більше скільки хочете, я не ображусь.

Глумов. Так, он що. На бідність? Та хто ж вам сказав, що я маю змогу давати таку щедру милостиню?

Голутвін. Я не милостиню прошу, я за роботу.

Глумов. За яку?

Голутвін. Я ходив за вами, назирав, збирав відомості, риси з життя вашого, написав вашу біографію і додав портрет. Особливо яскраво змалював останню вашу діяльність. То чи не зволите ви купити в мене оригінал, а то я продам у журнал. Ви бачите, я прошу не дорого, оцінюю себе невисоко.

Глумов. Мене не злякаєте. Друкуйте! Хто вас читає?

Голутвін. Та я ж і не тисячу карбованців прошу. Я знаю, що великої шкоди вам зробити не можу; ну, а все ж неприємність, скандальчик. Адже краще для вас, коли б його не було зовсім, ну, то й заплатіть!

Глумов. Знаєте, як зветься ваш вчинок?

Голутвін. Знаю. Уміння використовувати обставини.

Глумов. Та хіба чесно це?

Голутвін. От цього не знаю. А все таки, мабуть, чесніше, ніж посилати безіменні листи.

Глумов. Які листи? Чим ви доведете?

Голутвін. Не гарячіться! Заплатіть краще; я вам раджу.

Глумов. Ні копійки.

Голутвін. У вас тепер багата наречена на прикметі. Що вже доброго, прочитає. „Ах!" скаже... Не сваріться зо мною, заплатіть! І мені ото хліб, і вам спокійніше. Справді, дешево прошу.

Глумов. За що платити? Ви отак, чого доброго, занадитеся, і другий раз прийдете.

Голутвін. Слово честі. За кого ви мене вважаєте?

Глумов (*показуючи на двері*). Прощайте.

Голутвін. А то ж бо в наступному числі.

Глумов. В якому хочете!

Голутвін. П'ять карбованців скину, гроші дрібниця.

Глумов. П'яти копійок не дам.

Голутвін. Ну, як хочете. Цигарочки нема у вас?

Глумов. Нема. Звільніть мене від вашого одвідання.

Голутвін. Зараз. Відпочину трохи.

Глумов. Вас Курчаєв підіслав?

Голутвін. Ні, ми з ним посварилися. Він теж бевзь гарний, як і ви.

Глумов. Ну, досить.

Голутвін (*встає і заглядає за двері*). Що це у вас там?

Глумов. Яка підлота! Забирайтесь!

Голутвін. Цікаво.

Глумов. Забирайтесь, кажу вам.

Голутвін (*виходячи*). Ви не вмієте цінити чужого благородства через те, що у вас свого нема. (*Іде в передпокій*).

Глумов. От іще принесло. Ну, та хай друкує! (*Іде за Голутвіним*).

Голутвін (*з дверей*). Двоє слів тільки.

Глумов виходить за ним в передпокій і зачиняє двері. Входить Мамаєва.

ЯВА IV

Мамаєва сама, потім Глумов.

Мамаєва. Нікого нема. Куди ж він подівся? (*Підходить до столу*). Це що? Щоденник його. Ай, яй, як злісно! Це жахливо! А ось про наречену! Я так і знала; він мене обманює! Це про мене ото! Мені млосно, я падаю... Підлотна, підлотна людина! (*Втирає сльози. Подумавши*). От думка! Він ніяк не подумає на мене. (*Ховає щоденник у кишеню й одходить від стола*). О, як я можу його принизити! Як мені приємно буде бачити його приниження! Коли всі одвернуться від нього, кинуть, викинуть його, як негодящу річ, якою лагідною овечкою він приповзе до мене.

Входить Глумов.

Глумов. Це вже занадто!

Мамаєва. Хто був у вас?

Глумов. Таких людей не можна пускати нізащо. Написав лайливу статтю на мене і прийшов за грішми, а то, каже, надрукую.

Мамаєва. Які ви жахливі речі кажете! Це ті ж bravi[1]. Хто він такий, бажаю знати.

Глумов. Навіщо вам?

Мамаєва. Ну, хоч би для того, щоб стерегтися його.

Глумов. Голутвін.

Мамаєва. Де він живе?

Глумов. Де день, де ніч. Про адресу можна довідатися в редакції. Та навіщо вам?

Мамаєва. А якщо хтось мене образить, ось і помста. Іншої нема в жінок; дуелі для нас не існують.

Глумов. Ви жартуєте?

Мамаєва. Звичайно, жартую. Ви дали йому грошей?

Глумов. Небагато. Адже він недорогий. Все ж, спокійніше. Всякий скандал поганий.

Мамаєва. А якщо йому дадуть більше?

Глумов. Кому ж потрібно! У мене ворогів нема.

Мамаєва. Виходить, ви спокійні. Ах, бідний! Як він вас збентежив! То ви рішуче зрікаєтесь нареченої?

Глумов. Рішуче.

Мамаєва. Та чи знаєте ви, чого ви себе позбавляєте?

Глумов. Грошей. Чи проміняю я рай на гроші?

Мамаєва. Алеж багато грошей, двісті тисяч.

Глумов. Знаю.

Мамаєва. Хто ж це робить?

Глумов. Той, хто щиро любить.

Мамаєва. Алеж цього не буває.

Глумов. Ось вам доказ, що буває.

Мамаєва. Ви герой! Ви герой. Ваше ім'я буде вписане в історію. Ідіть в мої обійми. (*Обіймає його*). Ну, прощайте, серце моє! Жду вас сьогодні увечері. (*Виходить*).

[1] Bravi — розбійники.

ЯВА V

Глумов (*сам*). Ну, як гора з плечей. Пора до нареченої. (*Бере капелюха і дивиться в дзеркало*). Звичайно, все це дрібниці; але, коли діло ото рисковане, то всього боїшся. Прав ото в мене на цю наречену і, головне, на придане ніяких. Все взято самою енергією. Увесь палац висить у повітрі без фундамента. Все це може луснути й розсипатись порохом кожну хвилину. Мимоволі будеш полохливий і обережний. Ну, та тепер мені боятися нічого! Клеопатру Львівну заспокоїв. Голутвіну заплачено. Покищо я все полагодив. (*Нароспів*). Все полагодив, все полагодив. Я за цим клопотом неуважний став. Капелюх, рукавички... Де рукавички, де рукавички? Ось вони. (*Підходить до стола*). В цій кишені бумажник, в цій щоденник. (*Не дивлячись, мацає рукою по столі, а другу засуває в задню кишеню*). Хустка тут. (*Повертається до столу*). Що таке? Де ж? (*Відчиняє ящик*). Куди я його засунув? Та що ж це таке? От іще біда! Та ні, не може бути! Я його тут поклав. Я зараз бачив його. А-ах!.. Де ж він? Не можна, не можна... (*Стоїть мовчки*). Падає, все падає... і я лечу, в глибоку безодню лечу. Навіщо я його завів? Які подвиги в нього записував? Дурну, дитячу злість тішив. Ні, вже коли такі діла робити, то нічого їх записувати! Ну, от і віддав публіці „Записки падлюки, ним самим написані". Та що ж я сам ото себе лаю? Мене ще будуть лаяти, всі лаяти. Хто ж це? Він, чи вона? Якщо він, я викуплю; він на гроші піде, ще біда не велика. А якщо вона? Ну, тут уже тільки красномовство. Жіноче серце лагідне. Лагідне ото воно, лагідне; зате ж бо й лютішого за жінку нічого на світі нема, коли її образити дошкульно. Страшно стає. Жінка помститься жахливо, вона може таку гидоту придумати, що мужчині й на думку не спаде. Ну, вже робити нічого! Бездіяльність гірше. Піду просто в пащу гієні. (*Виходить*).

ДІЯ П'ЯТА

Велика тераса на дачі, напроти сад, по боках двері.

ЯВА І

Курчаєв і Машенька виходять з вітальні.

Курчаєв. Як все це швидко зробилося!

Машенька. Я сама не розумію. Тут або найтонша інтрига, або...

Курчаєв. Чудо, ви думаєте?

Машенька. Я сама не розумію, просто запаморочилася.

Курчаєв. Я його знаю давно, і нічого особливого в ньому не помічав; здається, людина гарна.

Машенька. Він появився якимсь непереможним. Всі за нього. Всі знайомі тітоньчині рекомендують просто його, приживалки уві сні його бачать кожну ніч, почнуть на картах ворожити—виходить він, ворожбитки показують на нього, мандрівниці теж; нарешті, Манефа, яку тітонька вважає мало не за святу, ніколи не бачивши його, описала зовнішність і передрікла хвилину, коли ми його побачимо. Які ж можуть бути заперечення? Доля моя в руках у тітоньки, а вона ним зовсім зачарована.

Курчаєв. Значить, віддадуть йому вас, віддадуть гроші,—доброчинність нагороджується, порок покарано. З вашого боку заперечень нема, а про мене й говорити нічого: я повинен мовчки відійти. Ще з кимсь іншим я посперечався б, а перед доброчинною людиною я пас; я ніколи за це не брався.

Машенька. Тихше! Вони йдуть.

Входять Турусіна і Глумов.

ЯВА ІІ

Ті ж, Турусіна і Глумов.

Турусіна сідає в крісло, Глумов спинається з лівого боку і кладе руку на спинку крісла. Курчаєв стоїть праворуч, трохи понурившись, в найшанобливішій позі. Машенька коло стола перегортає книгу.

Глумов. Коли я відчув покликання до сімейного життя, я поставився до цього діла серйозно. Женитися для того, щоб узяти гроші, це проти моїх правил,—це була б торговельна угода, а не шлюб — установа священна! Женитися з кохання... алеж кохання почуття скороминуще, плотське! Я зрозумів, що у виборі подруги на все життя повинно бути щось особливе, щось фатальне для того, щоб шлюб був міцний. Мені треба було знайти лагідне жіноче серце, зв'язати його з своїм нерозривними узами; я кажу: доле, покажи мені це серце, і я скорюсь перед твоїми веліннями. Я вам признаюсь, я чекав чогось чудесного! Чудесного багато на світі, тільки ми не хочемо помітити його.

Турусіна. Я сама те саме говорю, але не всі вірять. (*Поглядає на Курчаєва, той човгає ногою і кланяється*).

Глумов. Я ждав чуда, і діждався чуда.

Турусіна. Скажіть! Діждалися! Це надзвичайно цікаво.

Глумов. Я поїхав до однієї благочестивої женщини.

Курчаєв. Чи не до Манефи?

Глумов. Ні, до іншої. Я Манефи не знаю. Тільки я увійшов, не встиг промовити слово, вона, навіть не бачивши обличчя мого,—вона сиділа до мене задом,—заговорила: „Не ти наречених шукаєш, вони тебе шукають. Іди зажмурившись і знайдеш". Куди йти, кажу, покажіть мені? „Коли увійдеш", каже, „в перший незнайомий дім, де ти ні разу не бував, там і шукай, там тебе знають!" Я, знаєте ви, спершу здивувався, і начебто не зовсім повірив. Ранком вона мені це сказала—увечері дядечко привіз мене до вас. Тут є наречена і тут мене знають.

Турусіна. Та багато чудесного, але мало обраних...

Курчаєв. У нас теж, коли ми були на постої на Україні, був випадок з одним євреєм...

Турусіна. Ви б пішли, по саду погуляли.

Курчаєв човгає ногою і кланяється.

Глумов. Хіба не ясний тут присуд долі? Я навіть не встиг іще гарненько

дізнатися про почуття моєї нареченої... (*До Машеньки*). Вибачте, Маріє Іванівно! Я задовольнився тільки її згодою.

Турусіна. Нічого більше й не треба.

Глумов. Коли я, може, не зовсім подобаюсь тепер, то вподобаюсь потім. Такий шлюб повинен бути добрий і щасливий.

Курчаєв. Неодмінно.

Глумов. В цьому шлюбі нема людської самоволі, виходить, нема й помилки.

Турусіна. Оце правила! Ось у кого треба вчитися, як жити.

Входить Григорій.

Григорій. Іван Іванович Городулін.

Турусіна. Я піду, одягнуся тепліше, тут вогко стає. (*Виходить*).

Машенька (*до Курчаєва*). Ходімо в сад.

Виходять в сад.

Входить Городулін.

ЯВА III

Глумов і Городулін.

Городулін. Здрастуйте! Скільки ви грошей берете?

Глумов. Здається, двісті тисяч.

Городулін. Як же ви це зробили?

Глумов. Та ви ж самі мене рекомендували,— мені Софія Гнатівна казала.

Городулін. Коли ж? Так, так, пам'ятаю. Та як же ви поладнали з Турусіною, адже ви вільнодумець?

Глумов. Я з нею не сперечаюсь.

Городулін. А якщо вона дурниці говорить?

Глумов. Її виправити неможливо. Навіщо ж тратити зусилля?

Городулін. Ага, то он ви як! Це добре. Ви тепер матимете достаток. Я вас у клуб запишу.

Глумов (*стиха*). Цими днями буде надрукований трактат Крутицького.

Городулін. Невже? От би його відчистити гарненько!

Глумов. Це дуже легко.

Городулін. Ще б пак, з вашими здібностями. Але вам не випадає, ви ще дуже молода людина, можете собі пошкодити. Вас треба буде вигородити. Ви напишіть, а вже я, хай так, пожертвую собою, видам за своє. Треба їх, старих, гарненько.

Глумов. Треба, треба. Адже тільки подивіться, що пишуть.

Городулін. Висміяти треба. Я б і сам, та ніколи. Дуже радію з вашого щастя. Поздоровляю. Нам такі люди, як ви, потрібні. Потрібні. А то, признатися, почувалась недостача. Діловики є, а говорити нікому, нападуть старики розполохом. Ну, й біда. Є розумні з молодих людей, та дуже молоді, в розмову пустити не можна, з ними розмовляти не стануть. Хорото є, та заспівувача нема. Ви будете заспівувати, а ми вам підтягати. Де Марія Іванівна?

Глумов. Он, в саду гуляє.

Городулін. Піду побалакати з нею. (*Іде в сад*).

Глумов (*услід*). Я зараз вас дожену. Здається, Мамаєви приїхали. Як я урезонив! Мало того, що дала згоду на мій шлюб, але й сама приїхала. Ось це мило з її боку.

Входить Мамаєва.

ЯВА IV

Глумов, Мамаєва.

Мамаєва. Ну, що, знайшли?

Глумов. Ні, Голутвін божиться-присягається, що не брав. Аж сльози на очах у нього показалися. Я, каже, без шматка хліба зостанусь, а такої гидоти не зроблю.

Мамаєва. Хто ж би його взяв? Загубили якнебудь?

Глумов. І уявити собі не можу.

Мамаєва. Знайде хтонебудь і кине.

Глумов. Добре, як кине.

Мамаєва. А чого ж ви боїтесь? Хіба там було щонебудь таке?

Глумов. Нічого особливого! Сердечні звірювання, любовні замітки; жагучі тиради, віршики; очі, кучері. Все те, що пишеться про себе, і що в чужих руках бачити соромно.

Мамаєва. То у вас в щоденнику очі та кучері? Ну, то не турбуйтеся, ніхто не зверне уваги. Таких щоденників безліч. Що ж ви тут самі? Де ваша наречена?

Глумов. Гуляє в саду з молодими людьми. Ось вам доказ, що я женюсь не з прихильності. Мені потрібні гроші, потрібне становище в товаристві. Не все ж мені бути милою молодою людиною, пора бути милим мужчиною. Побачите, яким молодцем я буду, яких коней заведу. Тепер мене не помічають, а тоді всі враз заговорять: „Ах, який вродливець появився!"— так, нібито я з Америки приїхав. І всі будуть заздрити вам.

Мамаєва. Чому ж мені?

Глумов. Тому, що я ваш.

Мамаєва. Та добре, якби можна було взяти гроші без нареченої, а то у вас буде молода жінка.

Глумов. Це не заважає. Я запропонував руку нареченій, кишеню для грошей, а серце зостанеться вам.

Мамаєва. Ви небезпечна людина; вас слухаєш, слухаєш, та, дивись, і повіриш.

Глумов. На яких рисаках я буду під'їздити до вас!

Мамаєва. Під'їздіть, під'їздіть. А тепер підіть до нареченої, негаразд залишати її. Якщо вона вам і не подобається, то ви хоч для вигляду, ради пристойності люб'язно поговоріть з нею.

Глумов. От ви сами посилаєте.

Мамаєва. Підіть, підіть.

Глумов виходить.

Як він тріумфує! Зажди, мій друже, чи не рано ти надумав радіти!

Входить Курчаєв.

ЯВА V

Мамаєва і Курчаєв.

Мамаєва. Куди ви?

Курчаєв. Додому.

Мамаєва. Додому, такий сумний! Почекайте, я догадуюсь. (*Курчаєв кланяється*). Пождіть но, я вам кажу. (*Курчаєв кланяється*). Ах, який бридкий! Підождіть, я вам кажу. Ви мені потрібні. (*Курчаєв кланяється і залишається*). Ви закохані? (*Курчаєв кланяється і хоче йти*). Ви нічого не знаєте?

Курчаєв. Дозвольте мені піти.

Мамаєва. Я поїду додому зарані сама, ви мене проведете. (*Курчаєв кланяється*). Чого ви завжди мовчите? Послухайте. Будьте зо мною одверті; я наказую вам, як тітка. Ви закохані, я знаю. Вона вас любить? Ну! (*Курчаєв кланяється*). Я певна, що любить. Не втрачайте надії. Всякі сюрпризи бувають.

Курчаєв. У всякому іншому випадку я міг би...

Мамаєва. А тут, що ж?

Курчаєв. Софія Гнатівна ставить такі вимоги...

Мамаєва. Які?

Курчаєв. Я ніяк не міг чекати цього. До того ж це не можна поєднати з моєю службою.

Мамаєва. Чому не поєднати?

Курчаєв. Я і вихованням не підготовлений...

Мамаєва. Я вас не розумію.

Курчаєв. Софія Гнатівна шукає для племінниці...

Мамаєва. Ну?

Курчаєв. Чи міг я цього чекати? Це так рідко буває...

Мамаєва. Що, що?

Курчаєв. Я ніколи й не чув...

Мамаєва. Та поясніть гарненько.

Курчаєв. Вона шукає доброчесної людини.

Мамаєва. Ну, то що ж?

Курчаєв. Я ніякої доброчесності не маю.

Мамаєва. Як то ніякої? Що ж, у вас самі пороки?

Курчаєв. Я й пороків не маю, я просто звичайна людина. Це дивно — шукати доброчесну людину. Ну, не було б Глумова, де б вона взяла? У всій Москві тільки він один і є. І чудеса з ним бувають, і видива він бачить. Ну, дозвольте вас спитати, як же можна цього вимагати від кожного?

Мамаєва. Пождіть, пождіть! Може, це ще й краще не мати доброчесності, але не мати й пороків.

Входить із саду Машенька.

ЯВА VI

Мамаєва, Курчаєв, Машенька, потім Турусіна, Мамаєв і Крутицький.

Мамаєва. Поздоровляю вас! Ви з кожним днем все більше розцвітаєте. Дуже радію з вашого щастя.

Машенька. Пан Глумов має так багато добрих властивостей, що мені

стає страшно, я не вважаю, що я варта такого мужа.

Мамаєва. Де ж і шукати доброчесності, як не в вашому домі? Ви можете користуватися і наукою, і прикладом вашої тітоньки.

Машенька. Я їй дуже вдячна! Доброчесною бути справді дуже непогано, але з усіх доброчесностей я можу похвалитися тільки одною: слухняністю.

Входять Турусіна, Мамаєв і Крутицький.

Мамаєв (*Крутицькому*). В принципі я з вами погоджуюсь, але в подробицях ні.

Крутицький. Та чому ж?

Мамаєв. Навіщо неодмінно трагедія, чому не комедія?

Крутицький. А тому, що комедія змальовує низьке, а трагедія високе, а нам високе ото й потрібне.

Мамаєв. Так, але дозвольте! Розгляньмо цей предмет зо всіх боків.

Відходять в глибину.

Турусіна (*до Мамаєвої*). У нас тепер повелося не вірити нічому, це в моді; тільки й чуєш, навіщо ви пускаєте до себе Манефу, вона обманниця. От би я й запросила панів невіруючих подивитись, яка вона обманниця. Я дуже рада за неї, вона тепер увійде в моду, дістане велику практику. І мені Москва повинна бути вдячна, що я знайшла таку жінку, я цим багато для Москви зробила.

Мамаєва. Але де ж ваш жених? Я його не бачу.

Турусіна. Машенька, де Єгор Дмитрович?

Машенька. Він у саду з Городуліним.

Турусіна. Через рекомендацію всіх моїх знайомих і через деякі інші причини, я вже сподівалася, що зустріну зразкову молоду людину. Але коли я познайомилася з Єгором Дмитровичем ближче, тут побачила, що він перевищив усі мої сподівання.

Мамаєв (*підходячи*). Хто це перевищив усі сподівання?

Турусіна. Ваш племінник.

Мамаєв. Я знав, що ви будете мені дякувати за нього. Знаю, кому чого треба, знаю, знаю. Не став сватати йому іншу наречену, просто до вас.

Турусіна. Гріх би вам був; ви знаєте, я сирота.

Крутицький. Так, Глумов може далеко піти.

Мамаєв. Звичайно, за нашою допомогою.

Входить Григорій.

Турусіна. І за що мені таке щастя? Хіба за мої... (*До Григорія*). Чого тобі? Хіба що за мої добрі діла! (*Слуга подає конверт*). Що це таке? (*Розпечатує*). Якась газета! Мабуть, не мені.

Мамаєва (*бере конверт*). Ні, вам. Ось бачите, адреса.

Турусіна. Це, мабуть, помилка. Хто приніс?

Григорій. Листоноша.

Турусіна. Де він?

Григорій. Він давно пішов.

Мамаєва. Дайте но сюди. Я вам розберу і поясню. (*Бере конверт і виймає з нього друкований аркуш*). Поперше, газета, та й не газета, а тільки один аркуш з газети, одна стаття.

Турусіна. Алеж це не з редакції?

Мамаєв. Ні, хтонебудь із знайомих прислав.

Турусіна. Що ж таке там?

Мамаєв. А ось зараз розглянемо. Стаття зветься: „Як виходять в люди".

Турусіна. Це нас не стосується. Киньте.

Мамаєв. Навіщо ж? Треба подивитись. От і портрет з підписом: „Муж, яких мало". Ну, ну, ну! Та це Єгор Дмитрович!

Мамаєва. Покажіть мені, це інтересно.

Мамаєв віддає газету.

Турусіна. Це яканебудь гидотна інтрига, в нього повинно бути багато ворогів.

Мамаєв скоса поглядає на Курчаєва.

Курчаєв. Ви чи не на мене підозру маєте? Я малювати не майстер, тільки вас і вмію малювати.

Мамаєв (*строго*). Так, так. Я знаю.

Мамаєва. Той, хто писав цю статтю, повинен дуже добре знати Єгора Дмитровича: тут усі найменші подробиці його життя, якщо це тільки не вигадки.

Мамаєв (*виймає з конверта зшиток*). От іще щось.

Мамаєва. Так, це його рука, а ось підпис іншою рукою. „На доказ того, що все в статті справедливо, додається цей щоденник". Що нам читати — статтю чи щоденник?

Крутицький. Краще вже оригінал.

Мамаєв. Почнімо з тієї сторінки, що закладена закладкою. Тут рахунок. „Манефі двадцять п'ять карбованців, їй же ще двадцять п'ять карбованців... Дурепа писана, а береться пророкувати! Учив, учив, насилу навчив. Їй же послано пляшку рому. Їй же дано вдома у мене п'ятнадцять карбованців... Дуже неприємно, що таким прибутковим ремеством займаються дурні люди. Цікаво знати, що вона візьме з Турусіної? Спитати потім! Двом приживалкам Турусіної за ворожіння на картах і за розказування снів, у яких вони повинні бачити кожного дня мене, по сім карбованців з половиною і по срібній табакерці, десять карбованців за обидві".

Турусіна (*нюхаючи спирт*). Всіх прожену, всіх. Злою бути гріх, і доброю — дурне діло! Як жити після цього?

Мамаєва. Не жалійтесь, не вас самих обдурюють.

Мамаєв. „За три анонімні листи до Турусіної п'ятнадцять коп..."

Машенька. Так ось звідки листи ото, ma tante!

Турусіна. Бачу, мій друже! Вибач мені. Я дуже погано зробила, що взяла на себе клопіт подбати про твою долю; я бачу, що для цього у мене ні розуму, ні сили. Роби з собою як хочеш, я тобі перешкоджати не буду.

Машенька (*стиха*). Мій вибір уже зроблено, ma tante.

Турусіна. І чудесно! В ньому ти не розчаруєшся, тому що він нічого доброго не обіцяє. (*Курчаєв кланяється*). А цих приживалок я прожену неодмінно.

Крутицький. І заведете собі інших?

Турусіна. Не знаю.

Мамаєв. Скажете читати далі?

Турусіна. Вже тепер читайте далі, все одно.

Мамаєв. „Слузі Мамаєва за те, що привів до мене свого пана обманом, скориставшись з його прихильності оглядати квартири, що здаються в наймання,— цьому благодійникові моєму три карбованці. Почуваю, що мало". Тут далі розмова зо мною, зовсім нецікава „Перший візит до Крутицького. Музо! Оспівай доблесного мужа і його прожекти. Не можна достатньо намилуватися тобою, почесний старче! Повідай нам, повідай світові, як ти умудрився, доживши до шестидесятирічного віку, зберегти у всій недоторканості розум шестирічної дитини?"

Крутицький. Ну, годі! це пашквіль... Кому приємно?

ЯВА VII

Ті ж і Городулін, потім Глумов.

Мамаєв (*не помічаючи Городуліна*). Дозвольте, тут я бачу кілька слів про Городуліна. „Городуліна під час якоїсь дурної суперечки про рисистих коней один пан назвав лібералом; він так цій назві зрадів, що три дні по Москві їздив і всім розказував, що він ліберал. Так тепер і числиться". А воно схоже!

Крутицький. Схоже! Ви про себе ото прочитайте; чи схоже написано?

Городулін. Ви вважаєте, що схоже?

Мамаєв. Ах, Іване Івановичу, я вас і не помітив. Подивіться, як нас тут розписали.

Городулін. Хто ж цей сучасний Ювенал[1]?

Мамаєв. Мій племінник, Глумов.

Турусіна. Віддайте, Іване Івановичу, цей рукопис авторові і попросіть його, щоб він пішов непомітно.

Входить Глумов. Городулін шанобливо подає йому щоденник.

Глумов (*беручи щоденник*). Навіщо ж непомітно? я ні порозумітися, ні виправдуватися не буду. Я тільки скажу вам, що ви самі скоро пошкодуєте, що вилучили мене з вашого товариства.

[1] Ювенал (42 — 125) — римський сатирик. Ім'я його стало загальною назвою для сатирика взагалі, як тут.

Крутицький. Шановний пане, наше товариство складається з чесних людей.

Всі. Так, так, так.

Глумов (*Крутицькому*). А ви самі, ваше превосходительство, догадалися, що я нечесна людина? Може, ви вашим проникливим розумом переконалися в моїй нечесності тоді, коли я взявся за обробку вашого трактата? Тому що яка ж освічена людина візьметься за таку роботу? Чи ви побачили мою чесність тоді, коли я в кабінеті у вас підлесливо захоплювався найдикішими вашими фразами і по-рабському принижувався перед вами? Ні, ви тоді ладні були розцілувати мене. І якби не потрапив до вас цей злощасний щоденник, ви довго, довго, завжди вважали б мене за чесну людину.

Крутицький. Воно звичайно, але...

Глумов (*до Мамаєва*). Ви, дядечку, теж догадалися сами, га? Чи не тоді, як ви мене вчили підлещувати Крутицькому? Чи не тоді, як ви мене вчили залицятися до вашої жінки, щоб відвернути її від інших поклонників, а я манірився та відмагався, що не вмію, що мені совісно. Ви бачили, що я прикидаюсь, але вам було приємно, бо я давав вам простір навчати мене уму-розуму. Я давно розумніший за вас, і ви це знаєте, а коли я прикинусь дурником і почну просити у вас всяких порад, ви раді-радесенькі і ладні заприсягатись, що я найчесніша людина.

Мамаєв. Ну, що нам з тобою рахунки зводити — ми свої люди.

Глумов. Вас, Софіє Гнатівно, я дійсно обманув і перед вами я винен, цебто не перед вами, а перед Марією Іванівною, а вас обманути не шкода. Ви берете з вулиці якусь підпилу селянку, і за її словом слухняно вибираєте мужа своїй племінниці. Кого знає ваша Манефа, кого вона може назвати? Звичайно, того, хто їй більше грошей дає. Добре ще, що трапився я, Манефа могла б вам висватати якогонебудь збіглого, і ви б віддали, що й бувало.

Турусіна. Я знаю одно, що на землі правди нема, і з кожним днем все більше в цьому переконуюсь.

Глумов. Ну, а ви, Іване Івановичу?

Городулін. Я ні слова. Ви найчарівніший мужчина! Ось вам рука моя. І все, що ви говорили про нас, цебто про мене,— про інших я не знаю,— правда цілковита.

Глумов. Я вам потрібен, панове. Без такої людини, як я, вам не можна жити. Не я, то інший буде. Буде й гірший за мене, і ви будете говорити: ех, цей гірший за Глумова, а все таки гарний хлопець. (*До Крутицького*). Ви, ваше превосходительство, в товаристві людина, як кажуть, обіхідлива; але коли в кабінеті, віч-на-віч з вами, молода людина стоїть виструнчившись і, принижено підтакуючи після кожного слова, говорить „ваше превосходительство", у вас по всіх членах розливається блаженство. Дійсно чесній людині ви відмовите в протекції, а за того стрімголов поскачете клопотатися.

Крутицький. Ви надто зловживаєте нашою поблажливістю.

Глумов. Вибачте, ваше превосходительство! (*До Мамаєва*). Вам, дядечку, я теж потрібен. Навіть прислуга ні за які гроші не хоче слухати ваших порад, а я слухаю даремно.

Мамаєв. Годі! Коли ти не розумієш, мій любий, що тобі тут залишатися довше непристойно, то я тобі розтлумачу...

Глумов. Розумію. І вам, Іване Івановичу, я потрібен.

Городулін. Потрібен, потрібен.

Глумов. І розумних фраз позичати для спіча...

Городулін. І розумних фраз для спіча.

Глумов. І критику разом написати.

Городулін. І критику разом написати.

Глумов. І вам, тітонько, потрібен.

Мамаєва. Я й не заперечую, я вас і не винувачу ні в чому.

Крутицький (*до Мамаєва*). Я, знаєте ви, в ньому одразу помітив...

Мамаєв (*до Крутицького*). І я зразу. В очах було щось.

Глумов. Нічого ви не помітили. Вас обурив мій щоденник. Як він потрапив до ваших рук, я не знаю. На всякого мудреця доволі простоти. Але знайте, панове, що поки я був

між вами, у вашому товаристві,— я тільки тоді й був чесний, коли писав цей щоденник. І кожна чесна людина інакше до вас ставитися не може. Ви збурили в мені всю жовч. З чого ви образились у моєму щоденнику? Що ви знайшли в ньому нове для себе? Ви сами те саме завжди говорите один про одного, тільки не у вічі. Якби я сам прочитав вам, кожному окремо, те, що про інших написано, ви б мені аплодували. Якщо хтось має право ображатися, сердитись, нетямитись, лютувати, то це я. Не знаю, хто, але хтонебудь з вас, чесних людей, украв мій щоденник. Ви у мене розбили все: відібрали гроші, відібрали репутацію. Ви мене виганяєте і думаєте, що й по всьому, на тому й кінчиться. Ви думаєте, що я вам подарую. Ні, панове, гірко вам обійдеться. Прощайте! (*Виходить*).

Мовчанка.

Крутицький. А проте він, все таки, панове, що не кажи, ділова людина. Покарати його треба; але, я гадаю, через деякий час можна його знов приласкати.

Городулін. Неодмінно.

Мамаєв. Я згоден.

Мамаєва. Вже це я візьму на себе

ДУРНІ ГРОШІ

Комедія на п'ять дій

ДІЄВІ ОСОБИ:

Сава Генадійович Васильков— провінціал років 35. Розмовляє злегка на „о", вживає приказки, розповсюджені серед жителів міст середньої течії Волги: коли ж ні—замість так; ні боже мій! замість заперечення; сябер — замість сусід. Провінціальність помітна і в одязі.
Іван Петрович Телятєв, дворянин років 40; нігде не служить.
Григорій Борисович Кучумов, років 60, поважний пан, у відставці з невеликим чином, має і по жінці і по матері багато титулованої рідні.
Єгор Дмитрович Глумов.
Надія Антонівна Чебоксарова, літня дама з поважними манерами.

Лідія Юр'ївна, її дочка, 24 років.
Андрій, слуга Чебоксарових.
Григорій, слуга Телятєва.
Микола, слуга Кучумова.
Василь, камердинер Василькова.
Покоївка.
Хлопчик з кофейні.
Люди, що прогулюються.

ДІЯ ПЕРША

(ЗАМІСТЬ ПРОЛОГУ)

В Петровському парку, в саду Сакса; праворуч від глядачів ворота в парк, ліворуч кофейня.

ЯВА І

Проходять люди, що прогулюються, деякі спиняються і читають афішу на воротях. Телятєв і Васильков виходять з кофейні.

Телятєв (*щось жує*). Ну, так, ну, так! (*Набік*). Коли він одчепиться!..

Васильков. Я хочу сказати, що вона, через свою миловидість, дуже принадна дівчина.

Телятєв. От новина! Яке відкриття ви зробили! Хто ж цього не знає! (*Скидає капелюха й кланяється*). Цілковита правда. Чебоксарова гарна — двічі по два чотири. Хіба ви ще такої незаперечної істини не знаєте?

Васильков. Я хотів вам сказати, що вона мені дуже вподобалася.

Телятєв. Ще краще. Та кому ж вона не подобається! Помилуйте ви мене! І що тут мені цікавого, що вона вам подобається? Ви, мабуть, здалеку приїхали?

Васильков. Так, не зблизька таки.

Телятєв. Ото б ви мене здивували, якби сказали, що ви їй вподобались. Це була б штука цікава! А що вона вам подобається, дивовижі тут нема. Я знаю чоловіка з п'ятнадцять, що в неї закохані до нестями, тільки серед дорослих людей, а коли лічити з гімназистами, то й краю нема. А ви знаєте що? Ви спробуйте сами їй вподобатися.

Васильков. Та хіба ж це так важко?

Телятєв. Ну, та вже я вам скажу.

Васильков. А що ж потрібно для того? які властивості?

Телятєв. Такі, яких нема у нас з вами.

Васильков. А, дозвольте, наприклад?

Телятєв. А наприклад: півмільйона грошей, чи близько того.

Васильков. Це байдуже...

Телятєв. Як, байдуже! Батечку ви мій! Та що ж, мільйони ото як гриби ростуть? Чи ви Ротшільдам племінник, тоді й говорити нічого.

Васильков. Хоча ні те, ні те; але тепер такий час, що з великим розумом...

Телятєв. От бачите бо, з розумом та ще з великим. Виходить, перше треба розум мати. А в нас великих розумів так само рідко, як і мільйонів. Та покиньмо краще про розум говорити; а то хтонебудь із знайомих почує, сміятися будуть. Розумні люди сами собі, а ми сами собі. Значить, розум геть. Ну його! Де його взяти, коли бог не дав!

Васильков. Ні, я не так швидко відмовлюсь від цієї здібності. Але що ж іще потрібно, щоб їй вподобатися?

Телятєв. Гарний гвардійський мундир, та чин, принаймні, полковника, та прирождену світськість, якої вже навчитися ніяк не можна.

Васильков. Це дуже дивно. Невже ніякими іншими гідностями, ніякими особливостями розуму й серця не можна скорити цю дівчину?

Телятєв. Та як же вона взнає про ваші особливості розуму й серця? Астрономію, чи що, ви напишете, та будете читати їй?

Васильков. Шкодую, дуже шкодую, що вона така недоступна.

Телятєв. Та вам ото що ж?

Васильков. От, бачите бо, я з вами одверто буду говорити; у мене особливого роду діла і мені саме потрібно таку жінку, блискучу і з добрим тоном.

Телятєв. Ну, та мало там що кому потрібно! Що, ви багаті дуже?

Васильков. Ні ще.

Телятєв. Значить, сподіваєтесь розбагатіти?

Васильков. В теперішній час...

Телятєв. Та що ви все з теперішнім часом!

Васильков. Тому більше, що саме в теперішній час розбагатіти дуже можливо.

Телятєв. Ну, це кому як бог дасть. Це ще чи буде. А в теперішній ото час ви маєте щонебудь певне? Скажіть! Я вас не пограбую.

Васильков. Я цілком певен, що не пограбуєте. Певного я маю, без усякого риску, три лісові дачі біля мого маєтку, що може скласти тисяч п'ятдесят.

Телятєв. Це добре, п'ятдесят тисяч — гроші; з ними в Москві можна мати на сто тисяч кредиту; от вам і півтораста тисяч. З такими грішми можна досить довго жити з приємностями.

Васильков. Алеж треба буде платити нарешті.

Телятєв. А вам бо яка журба! Чого ви вже надто клопочетесь? От охота зайву думку в голові мати! Це діло залишіть кредиторам, нехай думають і одержують як хотять. Чого вам в чуже діло встрявати: наше діло вміти позичити, їх діло уміти одержати.

Васильков. Не знаю, таких операцій не робив; наші операції мають зовсім інші підстави і розрахунки.

Телятєв. Ви ще молоді, дійдете і до наших розрахунків.

Васильков. Не заперечую. Але дозвольте просити вас познайомити мене з Чебоксаровими. Хоч я мало вірю, що вподобаюсь, але надія, знаєте ви, ніколи не кидає людини. Я, побачивши її з тиждень тому, все про неї і мрію. Я довідався, де вони живуть, і в тому ж домі квартиру найняв, щоб бачити її частіше. Соромно діловій людині захоплюватися; але що робити, я в коханні ще юнак. Познайомте, прошу вас.

Телятєв. Будь ласка, з приємністю.

Васильков (*міцно тисне йому руку*). Якщо я вам можу бути чимнебудь корисний...

Телятєв. Пляшку шампанського, я інших хабарів не беру. Буде пляшка?

Васильков. Коли ж ні! У всякий час і скільки вам завгодно. (*Міцно тисне Телятєву руку*). Я, справді, такий вам вдячний.

Телятєв. Та дозвольте, дозвольте, руку ото! Це чорт знає що!

Васильков (*оглядається, не випускаючи руки Телятєва*). Здається, вони?

Телятєв. Вони, вони.

Васильков. Піду ближче, помилуватися. Справді, я такий чулий! Вам, може, смішно.

Телятєв. Та ви руку ото...

Васильков. Вибачте! Я сподіваюся знайти вас на цьому місці.

Телятєв. Сподівайтесь.

Васильков швидко виходить. Входить Глумов.

ЯВА II

Телятєв і Глумов.

Глумов. Що це за опудало горобине з тобою говорило?

Телятєв. Це мені бог на шапку послав за мою простоту.

Глумов. Який же тобі бариш?

Телятєв. Шампанським поїть.

Глумов. Ага! Це непогано.

Телятєв. Я ось подивлюсь, подивлюсь на нього, та мабуть грошей у нього позичу.

Глумов. Це ще краще, коли дасть, звичайно.

Телятєв. Думаю, що дасть; я йому потрібен.

Глумов. Облиш, зроби ласку! Кому й для чого ти можеш бути потрібен!

Телятєв. А ось слухай.

Глумов. Слухаю.

Телятєв. Я побачив його вперше тут, у парку, з тиждень тому. Іду я тією алеєю і здаля бачу: стоїть чоловік, роззявивши рота і витріщивши очі; капелюх на потилиці. Мені стало цікаво, з чого він так дивується. Слона не водять, півні не б'ються. Дивлюсь і, що ж би ти думав, на кого він так витріщився? Угадай!

Глумов. На кого, не знаю. Яке диво в парку може бути?

Телятєв. На Чебоксарову.

Глумов. У нього губа ото знає смак.

Телятєв. Коляска Чебоксарових спинилась, навколо неї юрба молодіжі, вони обидві розмовляли з кимось, вже не знаю; а він стоїть оддалік, так і вп'явся очима. Коляска рушила, він кинувся слідом за нею, чоловіка з п'ять збив з ніг, і мені перепало. Почав просити вибачення, тут ми й познайомилися.

Глумов. Поздоровляю.

Телятєв. А сьогодні, уяви собі, побачив, що я розмовляв з Чебоксаровими, вхопив мене мало не за комір, затяг у сад, замовив пляшку шампанського, потім другу, ну, ми й випили помаленьку. А ось тут признався мені, що закоханий у Чебоксарову і хоче з нею женитися. Бачиш ти, по його ділах,— а які в нього діла, сам чорт не розбере,— йому саме така жінка потрібна; ну, звичайно, просив мене познайомити його з ними.

Глумов. Ах, він ефіоп! От сміхота! Приїхав звідкись з Камчатки і просто женитися з кращою з наших панночок. Бачиш ти, в нього діла такі, що йому неодмінно треба женитися з нею. От простота! Мало там у кого які діла! От і в мене діла такі, що мені треба з багатою панночкою женитися, та не віддають. Що ж він таке за цяця? Що він робить, принаймні?

Телятєв. Це вже тільки алах відає.

Глумов. Поясни мені його слова, манери і я тобі одразу скажу, хто він.

Телятєв. Ні, мабуть, одразу не скажеш. Він дворянин, а розмовляє як матрос із волзького пароплава.

Глумов. Судновласник, свої пароплави має на Волзі.

Телятєв. Почав платити за вино, вийняв бумажника он якого (*показує руками*), з піваршина напевне. Чого там нема! Акції всякі, рахунки різними мовами, засмальцьовані листи на сірому папері, писані мужицькою рукою.

Глумов. А багатий він?

Телятєв. Навряд. Каже, що в маєток невеликий і тисяч на п'ятдесят лісу.

Глумов. Невелике діло. Вибачте, він не пароплавовласник.

Телятєв. Він не багатий, або скупий; заплатив за вино і зараз же при мені записав у книжку, як витрату.

Глумов. Чи не конторник? А яку має вдачу?

Телятєв. Простий і наївний, як інститутка.

Глумов. Простий і наївний... чи не шулер?

Телятєв. Не можу сказати. А от п'є шампанське, то навдивовижу: чітко, методично, наче воду зельтерську. Випили по пляшці, і хоч би краски на обличчі збільшилось, хоч би голос підвищився.

Глумов. Ну, то сибіряк, напевне сибіряк.

Телятєв. Сигари курить дорогі, по-французькому говорить чудово, тільки з якимсь акцентом невеликим.

Глумов. Тепер знаю, агент якого-небудь торговельного дому лондонського, і говорити нічого.

Телятєв. Розбирай його, як знаєш! от мороки завдав!

Глумов. Ну, та хто б він не був, а комедію зіграти треба. Ми вже й так давно не сміялися, всі засмутилися чогось.

Телятєв. Тільки в твоїй комедії комічні ото ролі, дивись, випадуть нам.

Глумов. Ні, ми будемо грати ліходіїв, принаймні я... І ось з чого починається: ти познайом цього чудака з Чебоксаровими, а я скажу Надії Антонівні, що в нього золоті копальні; і будемо милуватись, як вона почне коло нього упадати.

Телятєв. А що, як дізнаються, що це дурниця, коли виявиться, що в нього тільки й є Чухломський маєток.

Глумов. А нам ото що! Ми скажемо, що від нього чули, що він сам хвастався.

Телятєв. Ну, навіщо ж?

Глумов. Що ж, тобі його шкода? Ото теляча натура! Ну, ми скажемо, що помилка, що в нього не золоті копальні, а ростуть брусниці по лісах.

Підходить Васильков.

ЯВА III

Телятєв, Глумов і Васильков.

Телятєв. Надивились на свою красуню?

Васильков. Досхочу.

Телятєв. Дозвольте вас познайомити! Сава Генадійович Васильков, Єгор Дмитрович Глумов.

Васильков (*міцно тисне руку Глумова*). Дуже приємно.

Глумов. А мені ось неприємно, що ви міцно руку тиснете.

Васильков. Вибачте, провінціальна звичка.

Глумов. Вас звуть: „Сава"; адже це не те, що Саватій?

Васильков (*дуже чемно*). Ні, то інше ім'я.

Глумов. І не те, що Севастіян?

Васильков. Ні, Севастіян по-грецькому означає: вартий пошани, а Сава слово арабське.

Глумов. А Савел?

Васильков. Ну, вже даремно. Візьміть святці і подивіться.

Телятєв. Ви й по-грецькому вмієте?

Васильков. Учився трохи.

Глумов. І по-татарському?

Васильков. Просту розмову розумію — казанську говірку, а от у Криму був, то насилу порозумівався.

Глумов (*набік*). Уже це чорт знає, що таке!

Телятєв. А ви давно з Криму?

Васильков. Днів з десять, не більше. Я проїздом був з Англії.

Глумов (*набік*). Ото як бреше!

Телятєв. Як же ви з Англії в Крим потрапили?

Васильков. А на Суецькому пересипі земляні роботи мене цікавили та інженерні споруди.

Глумов (*набік*). А, може, й не бреше. (*До Василькова*). Ви нас застали, коли ми про одруження говорили...[1]

Васильков. Добра розмова.

Глумов. Ось я хочу посвататись до Чебоксарової.

Васильков. Зважаючи на її красу, мабуть, багато хто бажають того ж самого.

Глумов. Але ці багато хто дурні; вони самі не знають, навіщо хотять женитись. Краса їм подобається і вони хотять тільки сами скористуватися цією красою, тобто, поховати її, як

---

[1] Далі в оригіналі непередавана гра слів, заснована на тому, що російське слово брак має подвійне значення: 1) брак — шлюб і 2) брак — браковані речі, брак, вибірка, покидьки. Тому довелося кінець фрази в нашому перекладі випустити. Наводимо цю репліку Глумова російською мовою: „Вы нас застали, когда мы про брак разговаривали, то-есть не про тот брак, который бракуют, а про тот, который на простонародном языке законным называется". *Примітка перекладача.*

мертвий капітал. Ні, краса не мертвий капітал, вона повинна давати проценти. Тільки дурень може женитися з Чебоксаровою без розрахунку; з нею повинен оженитися або шулер, або людина, яка робить кар'єру. У першого її краса буде правити за принаду для недосвідчених юнаків, у другого принадою для начальства і засобом для швидкого підвищення.

Васильков. Я буду заперечувати.

Глумов. От вам розрахунок певний і розумний! От вам сучасний погляд на життя.

Васильков. Я буду заперечувати.

Глумов. Всі ці кислі балачки про доброчесність дурні вже через те, що не практичні. Ниньки вік практичний.

Васильков. Дозвольте, я буду з вами сперечатися.

Глумов. Сперечайтесь, будь ласка.

Васильков. Чесні розрахунки і тепер сучасні. В практичному віці чесним бути не тільки краще, але й вигідніше. Ви, здається, не зовсім правильно розумієте практичний вік, і крутійство вважаєте за вигідну спекуляцію. Навпаки, у вік фантазії і високих почувань крутійство має більше простору і легше маскується. Обманути неземну діву, надхмарного поета, заморочити романтика або пошити в дурні на службі начальника, захопленого елегіями, куди легше, ніж практичних людей. Ні, ви мені повірте, що тепер крутійство — кепська спекуляція.

Телятєв. Чебоксарови наближаються.

Васильков (*швидко хапаючи його за руку*). Познайомте; благаю вас!

Телятєв. Ой! (*Висмикує руку*). З величезною приємністю.

Підходять Надія Антонівна і Лідія.

ЯВА IV

Надія Антонівна, Лідія, Васильков, Телятєв і Глумов.

Телятєв (*до Надії Антонівни*). Хочете, з мільйонщиком познайомлю?

Надія Антонівна. Та ти, тюхтію, і за брехню не дорого візьмеш.

Телятєв. Адже я даремно; процентів з вас не візьму.

Надія Антонівна. Познайом! Алеж ти поганець, тобі вірити не можна.

Телятєв. Їй-богу! Ну, от іще!.. Саво Генадійовичу!

Надія Антонівна. Зажди, зажди! Що це за ім'я?

Телятєв. Нічого! Не бійтесь! Мільйонщиків завжди так звуть. (*Васильков підходить*). Маю честь вам представити друга мого, Саву Генадійовича Василькова.

Надія Антонівна. Дуже приємно.

Васильков. Щиро бажав. Знайомства в Москві не маю.

Телятєв. Чудова людина, по-грецькому говорить. (*Одходить до Лідії*).

Надія Антонівна. Судячи по вашому імені, ви в Греції народились?

Васильков. Ні, я в Росії, недалеко від Волги.

Надія Антонівна. Ви де живете?

Васильков. В маєтку, а то все в роз'їздах.

Надія Антонівна (*до Глумова*). Єгоре Дмитровичу, знайдіть мого слугу!

Глумов підходить.

Васильков. Та дозвольте, я бігом збігаю. Як його звуть?

Надія Антонівна. Андрій.

Васильков. В цю хвилину знайду вам.

Надія Антонівна. Візьміть у нього мою шаль, чогось вогко стає. (*Розмовляє тихо з Глумовим*).

Телятєв (*до Лідії*). Я проти вільгості вжив заходів.

Лідія. Шкода; ви такий добрий, вас можна б любити, але ви така розпутна людина.

Телятєв. Я розпутна людина?.. Та ви доброчеснішої за мене не знайдете. Я вам зараз доведу.

Лідія. Доведіть!

Телятєв. Будь ласка! Я вам представлю мого суперника, який знищить мене у вашому серці.

Лідія. Це зовсім не так важко; значно легше, ніж ви думаєте.

Васильков з шаллю майже бігом підбігає до Надії Антонівни; за ним Андрій.

Васильков. Знайшов, ось він тут. (*Подає шаль*).

Надія Антонівна. Ах, як ви мене злякали. (*Надіває шаль*). Дякую

вам. Андрію, скажи, щоб коляска чекала коло театра.

Андрій. Слухаю. (*Виходить*).

Телятєв (*до Василькова*). Саво Генадійовичу!

Лідія. Яке ім'я!.. Він іноземець?

Телятєв. З Чухломи.

Лідія. Яка це країна? Я не знаю. Її нема в географії.

Телятєв. Недавно відкрили. (*Васильков підходить*). Дозвольте вам представити мого друга, Саву Генадійовича Василькова. (*Лідія вклоняється*). Він бував у Лондоні, в Константинополі, в Тетюшах, у Казані; каже, що бачив красунь, але такої, як ви, ніколи.

Васильков. Та облиште ж! Мені ніяково.

Лідія. Ви знаєте в Казані мадам Чурило-Плянкову?

Васильков. Коли ж ні!

Лідія. Вона, каже, розійшлася з чоловіком.

Васильков. Ні боже мій!

Лідія. Підворотнікова знаєте?

Васильков. Він мій сябер [1].

Лідія поглядає на Телятєва. Деякий час мовчанка. Васильков, ніяковіючи, відходить.

Лідія. Якою мовою він говорить?

Телятєв. Він довго був у полоні в ташкентців.

Розмовляють тихо.

Глумов (*Надії Антонівні*). У нього копальні, найбагатші щодо кількості золота, з кожного пуда піску фунт золота намивають.

Надія Антонівна (*глянувши на Василькова*). Невже?

Глумов. Він сам каже. Через те він такий і дикий, що все в тайзі живе з бурятами.

Надія Антонівна (*лагідно дивиться на Василькова*). Скажіть! Із зовнішності ніяк не можна догадатися.

Глумов. Як же ви золотопромисловця впізнаєте із зовнішності? Не надягати ж йому золоте пальто! Доволі й того, що в нього всі кишені набиті чистим золотом; він слугам на чарку дає пригорщами.

Надія Антонівна. Яка шкода, що він так нерозумно тратить гроші.

Глумов. А для кого ж йому берегти, він людина самотня. Йому треба гарної жінки, а головне, розумної тещі.

Надія Антонівна (*дуже лагідно дивиться на Василькова*). А він бо ж із себе непоганий...

Глумов. Так, між тунгусами був би навіть красунем.

Надія Антонівна (*до Лідії*). Пройдімось, Лідіє, ще раз. Панове, я гуляю, мені лікар звелів кожного вечора гуляти. Хто з нами?

Васильков. Якщо дозволите.

Надія Антонівна (*привітно усміхаючись*). Дякую вам, дуже рада.

Виходять: Надія Антонівна, Лідія, Васильков.

ЯВА V

Глумов і Телятєв.

Глумов. Ну, комедія починається.

Телятєв. Ти таки сказав?

Глумов. Хіба я обмину таку нагоду!

Телятєв. То ж бо вона поглядала на нього дуже солодко.

Глумов. Нехай матінка з дочкою коло нього упадають, а він мліє з кохання; ми доведемо їх до екстазу, а потім і розчаруємо.

Телятєв. Не помились. Повір мені, що він оженився з Чебоксаровою і завезе її в Чебоксари. Мені страшно його, наче якась сила йде проти тебе.

Підходить Кучумов.

ЯВА VI

Телятєв, Глумов і Кучумов.

Кучумов (*здалеку*). Ma in Ispania, ma in Ispania... mille e tre [1]... (*Підходить гордо, підносячи голову вгору*).

Телятєв. Здрастуйте, князеньку!

Кучумов. Яку я сьогодні кулебяку їв, панове, просто розкіш! Mille e tre...

Глумов. Чи не на похоронах, чи не від кондитера?

Кучумов. Які дурниці! Ma in Ispania... Купець один закликав. Я

[1] Сябер (рос. „шабер")— від лат. Sobrinus — сусід.

[1] „А в Іспанії, а в Іспанії... тисяча і три"...— з опери Моцарта „Дон-Жуан", арія Лепорелло.

дуже багато для нього зробив, а тепер йому треба якийсь привілей мати. Ну, я обіцяв. Що для мене це важить!

Глумов. Та й обіцяти ото нічого не важить.

Кучумов. Який у тебе, братику, язик злий. (*Свариться пальцем*). Вже ти діждешся, виженуть тебе з Москви. Гляди но. Мені тільки слово сказати.

Глумов. Та ти давно б сказав; може, дасть бог, потраплю в товариство людей, розумніших за вас.

Кучумов. Ну, ну! (*Махнувши рукою*). Тебе не переговориш.

Телятев. А коли не переговориш, то й не починай. Я завжди так роблю.

Кучумов. Mille e tre... Так, так, так. Я й забув. Уявіть, який випадок: я вчора одинадцять тисяч виграв.

Телятев. А чи ти, чи не інший хтось?

Глумов (*із запалом*). Де і як, кажи скоріше!

Кучумов. В купецькому клубі.

Телятев. І одержав?

Кучумов. Одержав.

Телятев. Розказуй по порядку!

Глумов. Дивно, якщо правда.

Кучумов (*з серця*). Нічого нема дивного! Нібито я вже не можу виграти. Заїжджаю я вчора в купецький клуб, пройшов разів зо два по залах, подивився картку страв, звелів приготувати собі устриць...

Глумов. Які тепер устриці!

Кучумов. Ні, забув, звелів приготувати перменів[1]. Підходить до мене якийсь пан...

Телятев. Незнайомий?

Кучумов. Незнайомий. Каже: чи не зволите, ваше сіятельство, в бакару? Будь ласка, кажу, будь ласка! Грошей зо мною було багато, рискну, думаю, тисячкою одною, другою. Сідаємо, починаємо з карбованця, і прийшло мені, як то кажуть, дурне щастя. Вже він міняв, міняв карти, бачить, що діло погане; годі, каже. Почали розраховуватися — дванадцять з половиною тисяч... Вийняв гроші...

Глумов. Ти казав одинадцять.

Кучумов. Вже не пам'ятаю добре. Щось близько того.

Телятев. Хто ж це програє по дванадцять тисяч за вечір? Таких людей не можна не знати.

Кучумов. Кажуть, приїжджий.

Глумов. Та я вчора був у купецькому клубі, там ніякої розмови не було.

Кучумов. Я приїхав дуже рано, майже ще нікого не було, і всю гру ото ми скінчили за півгодини.

Глумов. З тебе вечеря сьогодні.

Телятев. Вечеря у нас з Василькова, а ти нас піди коньяком почастуй, щось вогко стає.

Кучумов. Та ти, мабуть, цілу пляшку вип'єш; адже це чарками ото дорого куштуватиме.

Телятев. Ні, я чарку, найбільше дві.

Кучумов. Коли дві, хай уже так. А я вас у неділю обідом нагодую вдома, дам вам севрюги свіжої, мені з Нижнього привезли живу, дупельтів і такого бургонського, що ви...

Телятев (*бере його під руку*). Ходім, ходім! Мені вже зуби починають цокотіти од вогкості; чого доброго, ще лихоманка нападе.

Виходять.

Підходять: Надія Антонівна, Лідія, Васильков і Андрій.

ЯВА VII

Надія Антонівна, Лідія, Васильков і Андрій.

Надія Антонівна (*до Андрія*). Скажи, щоб коляска під'їхала ближче!

Андрій. Слухаю! (*Виходить і незабаром повертається*).

Надія Антонівна (*до Василькова*). Дякую вам, нам пора їхати. Прошу вас бувати у нас.

Васильков. Коли скажете?

Надія Антонівна. Коли завгодно. Я приймаю від другої до четвертої, краще ви приїздіть до нас обідати запросто. Вечорами ми їздимо гуляти.

Васильков. Вважатиму за щастя бути у вас при першій змозі. Лідіє Юр'ївно, я людина проста, дозвольте мені висловити вам все моє здивування перед вашою незрівняною красою.

Лідія. Дякую вам. (*Відходить і помітивши, що мати розмовляє з Васильковим, виявляє нетерпіння*).

Надія Антонівна. То ми вас ждемо.

[1] Пермень — вжито замість пельмень; пельмень — вушка, маленькі варенички з м'ясом, або з рибою, капустою, чи грибами.

Васильков. Неодмінно. Завтра ж скористаюся вашим ласкавим запрошенням. Я живу недалеко від вас.

Надія Антонівна. Невже?

Васильков. В одному домі, тільки на других сходах.

Надія Антонівна, відходячи, кілька разів оглядається. Васильков довго стоїть без капелюха нерухомо і дивиться їм услід.

ЯВА VIII

Васильков сам.

Васильков. Яка вона ласкава зо мною. Дивно! Мабуть, вона або дуже добре серце має, або дуже розумна, крізь товсту провінціальну кору бачить мою добрість. Але який ще я серцем слабкий! Ось що виходить, коли довго й завжди займаєшся чистою і прикладною математикою. Від сухих вираховувань серце нудиться, зате, коли трапиться нагода, воно помститься і обдурить математика. Так і наді мною серце помстилось; я раптом закохався, як неповнолітній, закохався так, що ладен робити дурниці. Ще добре, що в мене воля тверда, і я, хоч як би захоплювався,— з бюджету не вийду. Ні боже мій! Ця строга підпорядкованість назавжди визначеному бюджетові не раз рятувала мене в житті. (*Замислюється*). О, Лідія, Лідія! Як серце моє мліє від самого спомину про тебе! Але якщо ти безсердечна, якщо ти любиш самі тільки гроші!.. Так, така красуня легко може взяти владу над моєю дитячою душею. Я почуваю, що буду іграшкою жінки, її покірним рабом. Ще добре, що я можу розраховувати, і я ніколи не вийду з бюджету.

Підходять: Кучумов, Телятев і Глумов.

ЯВА IX

Васильков, Кучумов, Телятев і Глумов.

Телятев. Ну, що, познайомились? Легше стало на душі? Вітаю. (*Цілує Василькова*).

Васильков. Я вам дуже вдячний, і, повірте, не забуду.

Телятев. Якщо забудете, я вам нагадаю. З вас пляшечка, поїдемо вечеряти, там і вип'ємо. (*До Кучумова*). Князеньку, ось наш новий приятель, Сава Генадійович Васильков.

Кучумов. А! Так! Ви приїжджий?

Васильков. Приїжджий, ваше сіятельство.

Телятев. Ні, він не сіятельство, він просто Гриша Кучумов, а це ми так його звемо через те, що дуже любимо.

Кучумов. Так! Наше товариство надто вибагливе, надто високе, досить важко попасти новакові; — багато, багато треба мати...

Телятев. Чого він дурниці ото городить!

Глумов. Якби наше товариство було вибагливе, то ми б з тобою туди не попали.

Телятев. А ось що, чи не випити тут перед розходинами?

Васильков. Якщо товариство бажає. Слуго, подай пляшку шампанського.

Глумов. І чотири великі склянки.

Кучумов. Ну, так, чотири. Я теж зроблю вам честь, вип'ю з вами.

Глумов. Звідси просто в клуб, от нас партія. (*До Кучумова*). Ми твої вчорашні дванадцять тисяч ото перелічимо.

Кучумов. Не доклади своїх.

Телятев (*до слуги, що стоїть біля воріт*). Гришка! Григорію Олексійовичу! (*Входить Григорій*). Григорію Олексійовичу, надіньте на мене пальто! Карета моя близько?

Григорій (*надівши пальто*). Тут, пане, біля воріт.

Кучумов (*до свого лакея*). Миколо! (*Підходить Микола*). Ну, чого ж ти рота роззявив? Стій тут! Посадиш мене в карету. *Хлопчик з кофейні подає шампанське і склянки*).

Васильков. Будь ласка, панове, уклінно прошу.

Всі беруть склянки.

Телятев. За успіх! хоча певності мало.

Глумов. За турботи, а успіху не буде.

Кучумов. За який успіх?

Глумов. Хоче женитися з Чебоксаровою.

Кучумов. Та як це можливо! Та, нарешті, я не дозволю.

Телятєв. Твого дозволу і не спитають.

Васильков. Згодні на три тисячі в заклад? Я сам б'юся проти трьох, що оженюся з Чебоксаровою.

Кучумов. Я ніколи не б'юся в заклад.

Глумов. Я б і побився, та грошей нема.

Телятєв. А я боюсь програти.

Васильков. Ха, ха, ха! Панове москвичі! Ви злякалися? То навіщо ж було сміятися? Давайте, чи що, одверто? Ось три тисячі. (*Виймає гроші, всі кивають заперечливо*). Вино розв'язало мені язика. Я покохав Чебоксарову і оженюся з нею неодмінно. Що я сказав, те й буде, я дарма слів не говорю. Ходімо вечеряти.

ДІЯ ДРУГА

Багато умебльована вітальня, з картинами, килимами, драпрі. Троє дверей: двоє по боках і одні вхідні.

ЯВА І

Васильков ходить вперед і назад, з дверей ліворуч виходить Телятєв.

Телятєв. Я думав, що ти давно поїхав. Чого ж ти не йдеш до дам? Бракує сміливості?

Васильков. Все моє нещастя, що я не вмію підтримувати розмову.

Телятєв. Що тут уміти! Не треба тільки заводити, особливо після обіду, учених суперечок. Говори, що в голову спаде, аби тільки була веселість, дотепність, трохи лихослів'я, а ти товчеш про зрізану піраміду, про кубічні фути.

Васильков. Я вже тепер обдумав один веселий анекдот, який хочу розказати.

Телятєв. То йди скоріше, поки не забув.

Васильков. А ти куди квапишся?

Телятєв. Мене Лідія Юр'івна по букет послала.

Васильков. О, я бачу з усього, що ти мій найнебезпечніший суперник.

Телятєв. Не бійся, друже! Хто протягом двадцяти років не пропустив ні одного балета, той бути мужем не здатний. Мене не жахайся і сміливо йди розповідати свій анекдот.

Васильков виходить у двері ліворуч; звідти ж виходить Глумов.

ЯВА ІІ

Телятєв і Глумов.

Глумов. Цей ще тут? Яка птиця! Ні, я бачу, пора його вигнати. Досить потішилися. Шкода, що ми не побилися в заклад.

Телятєв. Я й тепер битися не буду.

Глумов. Одначе він тоді, в купецькому, добре нас обкрутив. Гарний Кучумов! Казав, що дванадцять тисяч напередодні виграв, а тут шістсот карбованців віддати не міг. Вперше людину бачить і зостався винен... Ти куди?

Телятєв. На Петрівку.

Глумов. Поїдемо разом.

Виходять. Входять: Кучумов і Надія Антонівна.

ЯВА ІІІ

Кучумов і Надія Антонівна.

Кучумов. Muta d'accento e de pensier[1].

Надія Антонівна. З деякого часу я тільки такі звістки й одержую.

Кучумов. Хм, так... Неприємно!

Надія Антонівна. Кожного дня так і жди якоїнебудь подібної новини.

Кучумов. Але що ж він там робить, ваш муж? Як же це так... допустити? Не розумію. Наш брат, людина тямуща.

Надія Антонівна. А що він зробити може! Адже ви читали, що він пише: неврожай, посуха, ліси всі спалено на заводі, а від заводу що-

[1] „Змінює слова й думки". З опери Верді „Ріголетто", з арії герцога; італійський текст в Островського подано неправильно: повинно бути: „Muta d'accenti e di pensieri". Можливо, що автор навмисне так написав, щоб показати, що Кучумов калічить текст.

року збиток. Він пише, що йому зараз неодмінно треба тисяч з тридцять, що маєток уже призначено на продаж.

Кучумов. Та що ж він, чудак... Хіба в нього мало знайомства! Та ось я, наприклад... Ви йому так і напишіть, щоб він до мене адресувався просто. Muta d'accento...

Надія Антонівна. Ах, друже мій! Я завжди мала на вас надію.

Кучумов. Ну, та що там, що за послуга! По давньому знайомству, я радий... що для мене означає...

Надія Антонівна. Григорію Борисовичу, але... бога ради... Я одверта тільки з вами, а для інших ми нехай зостанемось багатими людьми. У мене дочка, їй двадцять чотири роки; подумайте, Григорію Борисовичу!

Кучумов. Звичайно, звичайно.

Надія Антонівна. Нам треба підтримувати себе... Поки ще є кредит... Але небагато. Надійде зима; театри, бали, концерти. Треба спитати у матерів, чого все це коштує. У мене Лідія нічого й слухати не хоче, їй щоб було. Вона ні ціни грошам, ні лічби їм не знає. Поїде по магазинах, набере товарів, не питаючи ціни, а потім я рахунки й сплачую.

Кучумов. А женихів не передбачається?

Надія Антонівна. На її смак важко догодити.

Кучумов. Таку дівчину в колишні часи давно тихенько б завезли. Та, здається, якби у мене не стара...

Надія Антонівна. Вам жарти... А як ото мені, матері! Стільки років щасливого життя, і раптом... Минулої зими я її вивозила всюди, нічого для неї не шкодувала, прожила все, що було відкладено їй на придане, і все даремно. А сьогодні, ось ждала від мужа грошей, і раптом такий лист. Я вже й не знаю, чим ми жити будемо. Як я скажу Лідоньці? Це її уб'є.

Кучумов. Та ви, будь ласка, коли що треба, без церемонії... Вже дозвольте мені замінити Лідоньці батька на час його відсутності. Я знаю її з дитинства і люблю, повірте мені, більше, ніж дочку... люблю... так...

Надія Антонівна. Не знаю, як ви любите, а для мене нема жертви, якої б я не принесла для неї.

Кучумов. І я так само, так само. Чого у вас цей Васильков? Треба бути перебірливішими.

Надія Антонівна. Чого ж йому не бувати?

Кучумов. Неприємний... Хто він такий, звідки взявся, ніхто не знає.

Надія Антонівна. І я не знаю. Знаю, що він дворянин, пристойно поводиться.

Кучумов. Так, ну, то що ж?

Надія Антонівна. Добре говорить по-французькому.

Кучумов. Так. Невелика ж заслуга.

Надія Антонівна. Кажуть, що у нього якісь діла, важливі.

Кучумов. Та й годі. Не багато ж ви знаєте.

Надія Антонівна. Здається, не дурний.

Кучумов. Ну, вже про це дозвольте мені судити. Як же він до вас потрапив?

Надія Антонівна. Не пам'ятаю, справді. Його представив хтось, здається, Телятєв. У нас всі бувають.

Кучумов. Вже чи не думає він женитися з Лідонькою?

Надія Антонівна. Хто ж знає, можливо, й думає.

Кучумов. А достатки є?

Надія Антонівна. Я, признатися сказати, так мало про нього думаю, що не цікавлюсь його достатками.

Кучумов. Товче одно „в теперішній час, та в теперішній час".

Надія Антонівна. Тепер всі так говорять.

Кучумов. Адже так можна й набриднути. Говори там, де тебе слухати хотять. А що таке теперішній час, чи кращий він за попередній? Де палаци князівські та графські? Чиї вони? Петрових та Іванових? Де рогова музика, я вас питаю. А, бувало, на заході сонця, над ставками, а потім огні, а посли ото дивляться. Адже це слава Росії. Гонити таких панів треба.

Надія Антонівна. Навіщо ж? Навпаки, я хочу приголубити його. В нашому становищі всякі люди можуть знадобитися.

Кучумов. Ну, навряд чи цей до чогонебудь придатний. Вже ви краще на нас, старичків, надійтеся. Звичайно, я женитися не можу, жінка є. Ох, ох, ох, ох! Фантазії ж бувають у стариків ото; раптом нічого йому не шкода. Я сирота, в мене дітей нема,— мене, куди хочеш, поверни, і за посадженого батька, і за кума. Старикові ласка дорожча за все, мені свої сотні тисяч в домовину з собою не брати. Прощайте, мені в клуб пора.

Надія Антонівна (*проводячи до дверей*). Можна сподіватися вас скоро бачити?

Кучумов. Так, звичайно. Я ще вашій дочці цукерки програв. Ось я який старик ото, в мені все ще молода кров кипить. (*Виходить*).

Надія Антонівна. Ех, не цукерки нам потрібні. (*Стоїть, замислившись*).

Входить Васильков і бере капелюха.

ЯВА IV

Надія Антонівна і Васильков.

Надія Антонівна. Куди ви квапитесь?

Васильков. Маю честь кланятися.

Надія Антонівна. Підождіть! (*Сідає на дивані*).

Васильков. Що скажете?

Надія Антонівна. Сідайте! (*Васильков сідає*). Я хочу з вами поговорити. Ми давні знайомі, а я зовсім не знаю вас; ми майже не розмовляли. Ви, мабуть, не любите старух?

Васильков. Аж ніяк. Але що ж ви, пані, хотіли знати про мене?

Надія Антонівна. Мені, принаймні, треба вас знати так, щоб уміти відповісти, коли про вас питають; у нас буває багато народу, ніхто вас не знає.

Васильков. Через те мене й не знають, що я жив у провінції.

Надія Антонівна. Ви де виховувались?

Васильков. У вищій навчальній установі, але більше сам працював у своїй спеціальності.

Надія Антонівна. Це чудово. Ваші батьки живі ще?

Васильков. Тільки мати жива, але й вона безвиїздно в маєтку.

Надія Антонівна. Виходить, ви майже самотня людина. Ви служите?

Васильков. Ні, займаюсь приватними підприємствами, маю діло більше з простим людом: з підрядчиками, з десяцькими.

Надія Антонівна (*поблажливо киваючи головою*). Так, десятники, сотники, тисячники... Я чула одну дисертацію...

Васильков. Ні, у нас тільки самі десятники.

Надія Антонівна. Ах, це дуже добре... так, так, так, я згадала. Це тепер у моду ввійшло... і дехто навіть з багатих людей... для зближення з народом... Ну, звичайно, ви в червоній шовковій... в бархатному кафтані. Я бачила зимою у вагоні мілійонщика, і в простому баранячому... Як воно зветься?

Васильков. Кожушку.

Надія Антонівна. Так, в кожушку і в бобровій шапці.

Васильков. Ні, я своєї одежі не міняю.

Надія Антонівна. Алеж щоб так проводити час, треба мати достатки.

Васильков. Поперше, це саме діло вже дуже прибуткове.

Надія Антонівна. Тобто веселе, ви хочете сказати. Співають, водять танці,— мабуть, у вас свої гребці на човнах.

Васильков. У мене нічого такого нема; а втім, ваша правда: нашого діла без достатків починати не можна.

Надія Антонівна. Ну, ще б пак, звичайно, я так і думала. З першого разу видно, що ви людина з достатком. (*Мовчанка*). Чого ви сперечаєтесь з Лідією? Це їй дратує, вона дівчина з характером.

Васильков. Що вона з характером, це дуже добре; у женщини характер — велика цінність. А ось що шкода, Лідія Юр'ївна має мало уявлення про такі речі, які тепер уже всім відомі.

Надія Антонівна. Та навіщо їй, скажіть, мій друже, навіщо їй мати уявлення про речі, які всім відомі? Вона має вищу освіту. У неї велика французька бібліотека. Спитайте її щонебудь з міфології, ну, спитайте!

Повірте, вона так добре обізнана з французькою літературою і знає те, чого іншим дівчатам і не снилось. З нею найспритніший світський балакун не зговорить і не здивує її нічим.

Васильков. Така захисна освіта гарна при другому. Звичайно, я не маю права нікого вчити, коли мене не просять. Я не став би переконувати Лідію Юр'ївну, коли б...

Надія Антонівна. Що „коли б"?

Васильков. Коли б не сподівався зробити користь. Із зміною переконань в ній змінився б погляд на людей; вона б стала більше звертати увагу на внутрішні гідності.

Надія Антонівна. Так, на внутрішні гідності... це дуже добре ви говорите.

Васильков. Тоді міг би і я сподіватися заслужити її прихильність. А тепер бути приємним я не можу, а бути смішним не хочу.

Надія Антонівна. Ах, ні, що вам! Вона ще така молода, вона ще десять разів переміниться. А я, признатися, завжди з приємністю вас слухала, і без вас часто говорила ваші слова дочці.

Васильков. Дякую вам. Я хотів уже ретируватись, щоб не грати тут жалюгідної ролі.

Надія Антонівна. Ай, ай, соромно!

Васильков. Мені ж бо особливо принижуватися нема чого: не я шукаю, мене шукають.

Надія Антонівна. Молодий чоловіче, ви матимете в мені спільницю, готову помагати вам у всіх ваших намірах. (*Таємничо*). Чуєте, у всіх; бо я вважаю, що вони чесні і цілком благородні.

Входить Лідія і спиняється біля дверей.

Васильков (*встає, цілує руку Надії Антонівні*). До побачення, Надіє Антонівно!

Надія Антонівна. До побачення, мій добрий друже!

Васильков кланяється Лідії і виходить.

ЯВА V

Надія Антонівна і Лідія.

Лідія. Про що ви з ним говорили? Він жахливий, він божевільний.

Надія Антонівна. Уже повір мені, я знаю, що роблю. Наше становище не дозволяє нам бути надто перебірливими.

Лідія. Яке становище? Його не можна терпіти ні в якому становищі. Він не знає нашого життя, наших потреб, він чужий.

Надія Антонівна. Ах, він часто говорить правду.

Лідія. Та хто ж йому дав право проповідувати? Який з нього пророк! Погодіться, maman, що вітальня не аудиторія, не технологічний інститут, не інженерний корпус.

Надія Антонівна. Лідіє, ти вже надто безжалісна з ним.

Лідія. Ах, maman, та яке ж є терпіння його слухати! Якісь він економічні закони видумав! Кому вони потрібні? Для нас з вами, сподіваюсь, одні тільки закони і есть,—закони світськості і пристойності. Якщо всі носять таке плаття, то і я, хоч помри, а повинна надягти. Тут ніколи думати про закони, а треба їхати в крамницю і взяти. Ні, він божевільний!

Надія Антонівна. А мені здається, він просто оригінала вдає. Так багато хто робить. Він не дуже освічений, а може, і не розумний, дотепністю не відзначається, а говорити треба щонебудь, щоб бути помітним: от він і хоче здатися оригіналом. А певніше, і думає, і робить, як і всі порядні люди.

Лідія. Може й так; але він неможливо набрид.

Надія Антонівна. Він людина з достатком, до таких людей треба бути поблажливішою. Адже прощаємо ми іншим; половина тих панів, що до нас їздять, хвастуни, і брешуть страшенно.

Лідія. Мені яке діло, що вони брешуть, принаймні з ними весело, а він нудний. Ось чого вибачити не можна.

Надія Антонівна. Є, мій друже, іще причина бути до нього поблажливішою, і я тобі раджу...

Лідія. Яка причина? Кажіть!

Надія Антонівна. Ти розсудлива... Я сподіваюся, що в тебе вистачить мужності вислухати мене спокійно.

Лідія (*злякано*). Що таке, що таке?

Надія Антонівна. Я одержала листа від батька із села.

Лідія. Він хворий, помирає?

Надія Антонівна. Ні.

Лідія. Що ж таке? Кажіть!

Надія Антонівна. Наші надії на теперішній сезон мають розвіятися.

Лідія. Яким чином? Я нічого не розумію.

Надія Антонівна. Я писала до мужа на село, щоб він нам вислав грошей. Ми багато винні, та на зиму нам потрібна чимала сума... Сьогодні я одержала відповідь...

Лідія. Що ж він пише?

Надія Антонівна (*нюхаючи спирт*). Він пише, що грошей у нього нема, що йому самому потрібно тисяч з тридцять, а то продадуть маєток; а маєток це останнє.

Лідія. Дуже шкода! Але погодіться, maman, що я ж могла цього й не знати; що ви могли пожаліти мене і не розказувати мені про ваш розор.

Надія Антонівна. Алеж все одно, потім ти довідалася б.

Лідія. Та навіщо мені й потім довідуватись? (*Майже з слізьми*). Адже ви знайдете спосіб вийти з цього становища, адже неодмінно знайдете, так залишатись не можна. Не покинемо ж ми Москви, не поїдемо в маєток; а в Москві ми не можемо жити як старці! Так чи не так, ви повинні влаштувати, щоб в нашому житті нічого не змінилось. Я цієї зими повинна вийти заміж, знайти гарну партію. Адже ви мати, невже ви цього не знаєте? Невже ви не придумаєте, якщо вже не придумали, як прожити одну зиму, не втративши своєї гідності? Вам думати, вам! Навіщо ж ви мені ото розказуєте про те, чого я знати не повинна? Ви позбавляєте мене спокою, ви позбавляєте мене безжурності, що є найкращою прикрасою дівчини. Думали б ви, maman, самі і плакали б самі, коли треба буде плакати. Хіба вам легше буде, коли я буду плакати разом з вами? Ну, скажіть, maman, хіба легше?

Надія Антонівна. Звичайно, не легше.

Лідія. То навіщо ж, навіщо ж мені ото плакати? Навіщо ви накидаєте мені клопіт? Від клопоту старіють, через нього зморшки на обличчі. Я почуваю, що постаріла на десять років. Я не знала, не почувала злиднів і не хочу знати. Я знаю крамниці: білизни, шовкових тканин, килимів, хутер, меблів; я знаю, що коли потрібне щонебудь, їдуть туди, беруть річ, віддають гроші, а коли нема грошей, велять commis[1] приїхати додому. Але звідки беруть гроші, скільки їх треба мати на рік, на зиму, я ніколи не знала і не вважала за потрібне знати. Я ніколи не знала, що означає дорого, що дешево, я завжди вважала все це за жалюгідні міщанські, копійчані розрахунки. Я з дрожем огиди відганяла від себе такі думки. Я пам'ятаю, одного разу, коли я їхала з крамниці, мені спало на думку: чи не дорого я заплатила за плаття! Мені так стало соромно за себе, що я аж почервоніла, і не знала, куди сховати обличчя; а тим часом, я була сама в кареті. Я згадала, що бачила одну купчиху в крамниці, вона купувала шматок тканини; їй шкода і багато грошей ото віддати, і шматок з рук випустити. Вона потримає його та знов покладе, потім знов візьме, пошепчеться з якимись двома старухами, потім знов покладе, commis сміються. Ах, maman, за що ви мене мучите?

Надія Антонівна. Я розумію, серце моє, що я повинна була приховати від тебе наш розор; але нема змоги. Якщо зостатися в Москві,— ми примушені будемо скоротити свої витрати, треба буде продати срібло, деякі картини, бріліанти.

Лідія. Ах, ні, ні, борони боже! Неможливо, неможливо! Вся Москва взнає, що ми розорилися; до нас будуть з'являтися з кислими обличчями, з нещирим співчуттям, з дурними порадами. Будуть хитати головами, охкати, і все це так удавано, ради звичаю,— так образливо! Повірте, що ніхто не зробить зусилля, щоб навіть прикинутись гарненько. (*Закриває обличчя руками*). Ні! Ні!

Надія Антонівна. Але що ж нам робити?

---

[1] Commis — прикажчик.

Лідія. Що робити? Не втрачати своєї гідності. Обладновуйте наново квартиру, купуйте нову карету, замовте нові лівреї слугам, беріть нові меблі, і що дорожче, то краще.

Надія Антонівна. Де ж гроші?

Лідія. Він за все заплатить.

Надія Антонівна. Хто він?

Лідія. Муж мій.

Надія Антонівна. Хто твій муж, де він?

Лідія. Хто б він не був.

Надія Антонівна. Чи тобі хтонебудь не освідчувався?

Лідія. Ніхто не освідчувався, ніхто не смів освідчуватись; мої женихи від мене, крім презирства, нічого не бачили. Я сама шукала красня з достатками,— тепер мені треба тільки багату людину, а їх багато.

Надія Антонівна. Не помилися в своїх розрахунках.

Лідія. Невже краса втратила свою ціну? Ні, maman, не турбуйтесь! Красунь мало, а багатих дурнів багато.

Входить Андрій.

Андрій. Пан Телятєв.

Лідія. Ось вам перший.

Надія Антонівна (*до Андрія*). Проси!

Андрій виходить.

Лідія. Облиште нас, не заважайте. Ось хто заплатить за все.

Надія Антонівна. А якщо?..

Лідія. А якщо?.. Ну, що ж! Ви кажете, що у Василькова великий достаток,— тоді пошліть по нього. В нього золоті копальні, він дурний,— золото наше.

Надія Антонівна (*виходячи*). Я краще зараз пошлю, треба його підготувати. (*Виходить*).

Входить Телятєв з букетом.

ЯВА VI

Телятєв і Лідія.

Лідія. Які ви спритні, як ви мене пестите! Кажіть, навіщо ви це робите?

Телятєв. Хіба це новина для вас? Коли ж я не виконував ваших наказів?

Лідія. Навіщо ж ви завжди мене пестите?

Телятєв. Я вже такі народився до послуг,— це моє покликання. Що мені робити, більше в мене й діла ніякого нема.

Лідія. Виходить, розвага, з нудьги. Одначе ви своїми догоджуваннями крутите мені голову.

Телятєв. Я ще й винен!

Лідія. Це або зовсім не провина, або провина велика, залежно від того, щирі ваші вчинки, чи ні.

Телятєв. Звичайно, щирі.

Лідія. Алеж постійні догоджування, постійні лестощі — це все своєрідний гачок, на який ви нас ловите. Ви примушуєте припускати у вас таку відданість, до якої не можна залишатись байдужою.

Телятєв. Тим краще; не все ж нам самим бути небайдужими, пора й вашому почуттю прокинутися.

Лідія. Так, добре вам говорити, коли у вас всяке почуття давно вже стало тільки фразою. У вас в житті було стільки практики в цьому ділі, що ви вмієте володіти собою у всякому становищі. А ви уявіть недосвідчену дівчину, в якої почуття прокинеться вперше,— її становище дуже важке і небезпечне.

Телятєв. Дуже можливо. Я своєї думки сказати не можу; ні разу дівчиною не був.

Лідія. Якщо один раз виявити своє почуття, то або станеш іграшкою мужчини, або будеш смішною; і те, і те негаразд. Адже негаразд?

Телятєв. Негаразд.

Лідія. То не крутіть мені голови марно, будьте щирі, я вас прошу про це! Не говоріть того, чого не почуваєте; не залицяйтесь до мене, якщо я вам не подобаюсь!

Телятєв. Хто вам сказав? Помилуйте! Я завжди кажу те, що почуваю.

Лідія. Невже?

Телятєв. Навіть менше кажу, ніж почуваю.

Лідія. Навіщо ж?

Телятєв. Не насмілююся... Може, дозволите?

Лідія. Я прошу вас.

Телятєв. Я перестаю вірити ушам своїм. Чи не сплю я? Який щасливий день! Яке сьогодні число?

Лідія. Чого щасливий день?

Телятєв. Та чи міг я сподіватися! Ви привітні зо мною, ви для мене сходите на землю, з вашої неприступної висоти. Ви були Діаною, що зневажає чоловічу породу, з місяцем у зачісці, з колчаном за плечима; а зараз ви перетворилися на простую, щиру, навіть наївну пейзанку, з тих, що в балетах танцюють, перебираючи свій фартух. Ось так. (*Робить звичайні пейзанські жести*).

Лідія. Хіба це для вас щастя?

Телятєв. Адже я не „Мідний Вершник", не „Камінний Гість".

Лідія. Як легко вас ощасливити! Що ж, я дуже рада, що можу ощасливити вас.

Телятєв. Мене ощасливити? Лідіє Юр'ївно, це ви, чи не ви?

Лідія. Що вас дивує? Хіба ви не варті щастя?

Телятєв. Не знаю, чи вартий; алеж я збожеволію.

Лідія. Збожеволійте!

Телятєв. І нароблю дурниць.

Лідія. Наробіть.

Телятєв. Або ви злісно жартуєте, або ви...

Лідія. Доказуйте!

Телятєв. Або ви мене любите!

Лідія. На нещастя, останнє справедливіше.

Телятєв. Та яке ж це нещастя? Це щастя, блаженство! Краще придумати не можна. (*Злегка обіймає Лідію*).

Лідія. Jean, ти мій?

Телятєв. Раб, раб, негр, абіссінець...

Лідія (*підводячи на нього очі*). Чи надовго?

Телятєв. Навіки, на все життя, навіть більше, якщо це можливо.

Лідія. Ах, яка я щаслива!

Телятєв. Ні, який я ото щасливий! (*Цілує її*).

Лідія. Ах, боже мій, яке блаженство! Maman!

Телятєв. Як maman? Навіщо тут maman? Нам третього не треба.

Лідія. Я знаю, Jean, що не треба; але я така щаслива.

Телятєв. Тим краще.

Лідія. Моя душа така сповнена, мені хочеться поділитися з нею моєю радістю.

Телятєв. Не треба нічим ділитися! Нам більше зостанеться.

Лідія. Так, так, твоя правда, радістю не треба ділитися, її й так небагато на землі. Але все одно, повинні ж ми будемо їй сказати.

Телятєв. От уже не розумію. Що їй сказати?

Лідія. А те, Jean, що ми любимо одне одного і хочемо бути нерозлучними все життя.

Телятєв. Так, он що! Значить, по формі, як слід бути, законним шлюбом. Ну, вибачте, я цього не сподівався.

Лідія. Що я чую? Чого ж ви сподівались? Кажіть!

Телятєв. Бути вашим слугою, рабом, чим завгодно. А щодо шлюбу,— це вже не моє діло.

Лідія. Як же ви насмілились?

Телятєв. Я ні на що не насмілювався. Я тільки не забороняв вам кохати мене, і нікому забороняти не буду.

Лідія. Та хіба ви варті мого кохання?

Телятєв. Цілковита правда, що не вартий; але хіба кохають тільки тих, хто вартий? Який же я був би дурень, коли б став відмовлятися від вашого кохання і читати вам мораль? Вибачте, навчати вас моралі я ніяк не візьмуся, це і не на мої здібності, і зовсім не на мої правила. По-моєму, що менше у жінки моральності, то краще.

Лідія. Ви потвора! Ви гидкий!

Телятєв. Справедливо, і через те ви самі повинні дякувати мене, що я не оженився з вами. (*Лідія виходить.*) От був ускочив ото! Ще добре, що цілий. Ні, ці іграшки треба покинути, так заграєшся, що й не помітиш, як у чоловіки потрапиш. Буває гріх, людина немічна. (*Іде до дверей. Входить Васильков*). Честь і місце. (*Виходить*).

Входить Надія Антонівна.

ЯВА VII

Надія Антонівна і Васильков.

Надія Антонівна. Здрастуйте! Дуже рада! От бачите, мені ваше товариство стало конче потрібним. Сядьте до мене ближче.

Васильков. Ви присилали по мене?

Надія Антонівна. Вибачте, що потурбувала. Мені потрібна порада, я — людина зовсім безпорадна, тільки одну серйозну людину й знаю, це — вас.

Васильков. Дякую вам! Чим можу служити?

Надія Антонівна. Я говорила з дочкою, ми хочемо змінити свій побут, нам набридло галасливе товариство; ми не будемо нікого приймати, крім вас. Хоча в нас достатки дуже великі, алеж це не зобов'язує дуріти з ранку до вечора.

Васильков. Я думаю.

Надія Антонівна. Лідія хоче закінчити свою освіту; в цьому ділі без керівника не можна; ми й вирішили звернутися до вас.

Васильков. Всією душею радий служити вам; але чого ж я можу навчати Лідію Юр'ївну? Сферичної тригонометрії?

Надія Антонівна. Ах, так, оце саме, оце саме. Погодіться, що бути учителем молодої дівчини досить приємно.

Васильков. Звичайно; але до чого Лідії Юр'ївні сферична тригонометрія?

Надія Антонівна. Вона взагалі дуже химерна, але добра, дуже добра дівчина. (*Таємничо*). Вона ж бо не любить цих човгунів.

Васильков. Дивуюсь.

Надія Антонівна. Щодо мене, то я давно їх не полюбляю. Ось вам кожна мати, не боючись, може довірити свою дочку. Вибачте мене, мій друже, за одвертість; але я дуже б хотіла, щоб ви Лідії вподобались.

Васильков. Дякую вам.

Надія Антонівна. Здається, якби можна, я наважилася б навіть присилувати її, щоб тільки бачити її щасливою.

Васильков. Хіба іншого способу вже нема?

Надія Антонівна. Не знаю, спробуйте самі. А ви любите мою дочку? Підождіть, я подивлюся вам у вічі. Ну, не говоріть, не говоріть, я бачу; тільки ж ви дуже несміливі: хочете, я їй скажу за вас? А то засперечаєтесь і посваритесь — борони боже.

Васильков. Дозвольте мені самому! Мені ще треба підготуватися до мого освідчення, подумати.

Надія Антонівна. Про що думати, що готувати?

Входить Лідія.

ЯВА VIII

Васильков, Надія Антонівна і Лідія.

Надія Антонівна. Ось, Лідіє, Сава Генадійович освідчується тобі через мене: він просить твоєї руки. Хоча з свого боку я згодна і дуже рада, але твоєї волі ні трохи не обмежую.

Лідія. В такому разі, звичайно, я повинна мати свою волю, і якби мені хтонебудь уподобався, повірте, maman, я швидше послухалася б свого серця, ніж вашої поради. Але до всіх моїх поклонників я байдужа однаково: ви знаєте, скільком женихам я вже відмовила; а вийти заміж треба, пора вже, через те я віддаю себе цілком на вашу волю.

Васильков. Значить, ви мене не любите?

Лідія. Ні, не люблю. Навіщо я буду вас обманювати! Але ми з вами потім порозуміємось. Maman, ви беретеся влаштовувати мою долю, пам'ятайте, що ви ж повинні будете і відповідати за моє щастя.

Надія Антонівна (*до Василькова*). Чуєте, мій друже?

Васильков. Я дуже шкодую.

Лідія. Дуже? Що я вас не люблю?

Васильков. Ні, що я поспішився.

Лідія. Відмовтесь, ще є час. Мабуть, і з вашого боку кохання не дуже велике, коли ви так легко від мене відмовляєтесь. Не сердьтесь, а дякуйте мені, що я з вами одверта, прикинутися дуже легко, але я не хочу цього. Всі наречені говорять, що закохані в своїх женихів, але ви не вірте їм,— кохання приходить потім. Відкиньте набік самолюбство і погодіться! За що мені було покохати вас? І обличчя ваше не з вродливих, і ім'я нечуване, і прізвище якесь міщанське. Все це дрібниці, до цього можна звикнути, але не одразу. За що ви сердитесь? Ви мене любите, дякую вам. Заслужіть моє кохання, і ми будемо щасливі.

Надія Антонівна. Головне, ви пам'ятайте, що ні я, ні батько для неї нічого не шкодували, зовсім нічого. Все ж, вона приносить для вас жертву.

Васильков. Я не хочу жертви.

Лідія. Ви, здається, сами не знаєте, чого хочете.

Васильков. Ні, я знаю, чого хочу. Можна женитись без кохання, кохання само прийде згодом, ваша правда. Але я хочу, щоб ви мене поважали, без цього вже шлюб неможливий.

Лідія. Все це розуміється само собою, інакше я не пішла б за вас.

Васильков. Одвертість за одвертість. Ви мені сказали, що не кохаєте мене, а я вам скажу, що я покохав вас, можливо, перше, ніж ви того заслуговували. Ви повинні теж заслужити моє кохання; інакше, я не критимуся перед вами, воно дуже легко може перейти в ненависть.

Лідія. Он як!

Васильков. Відмовтесь від мене, ще є час.

Лідія. Навіщо відмовлятися? Ха, ха, ха. Будемо грати комедію, заслуговувати кохання одне в одного.

Васильков. Я не комедії бажаю, а ясного життя і щастя.

Лідія. Ні, ви саме комедії бажаєте. Ви сватаєтесь до мене,—я даю згоду; чого ж вам ще? Ви мене кохаєте, ви тільки повинні бути безмежно щасливим, а не міркувати про обов'язки. Свої обов'язки кожен повинен знати про себе. Про те, як жити, міркують тільки люди бідні, що їм жити нема з чого.

Надія Антонівна. Я бачу, бачу, що ви одно одного любите; і всі суперечки ваші тільки, так би мовити, літературні.

Васильков. Дозвольте, як женихові, зробити вам подарунок. Я сьогодні несподівано купив оці речі, а от вони й придалися. (*Подає коробку, в якій сережки й брошка*).

Надія Антонівна. О! Та ці речі коштують кілька тисяч.

Васильков. Тільки три.

Лідія. Мені здається, є можливість покохати вас. (*Простягає Василькову руку, він шанобливо цілує*).

ДІЯ ТРЕТЯ

Та ж сама вітальня, що і в другій дії, але багатше умебльована. Праворуч від глядачів двері в кабінет Василькова, ліворуч в кімнати Лідії, посередині вихідні.

ЯВА І

З кабінету виходить Васильков з портфелем і газетами, швидко переглядає їх, потім дзвонить. Входить Василь.

Васильков. Казанський маєток Чебоксарових з заводом і лісом цими днями продається. Шкода! І завод може давати великий прибуток, і лісу багато. Василю Івановичу, піди до Павла Єрмолайовича, скажи йому, щоб він зараз таки йшов на біржу і почекав мене там. Мені треба скласти на його ім'я довіреність. Скажи йому також, щоб він був готовий на всякий випадок, я його пошлю до Казані.

Василь. Слухаю, пане.

Васильков. Ти, Василю Івановичу, одягався б якось зграбніше.

Василь. Ніяк неможливо. Тепер, якщо ці чоботи, товстий спінжак і бархатний кашкет, я виглядаю на зразок, як англієць при машині; така вже честь, і кожний розуміє.

Васильков. Твоє діло, Василю Івановичу. Іди!

Василь виходить. Васильков виймає рахунок і роздивляється. З кімнати Лідії виходить Надія Антонівна.

ЯВА ІІ

Васильков і Надія Антонівна.

Надія Антонівна. Ведмідь! Недавно оженився і все за справами.

Васильков. Одно одному не заважає, матінко.

Надія Антонівна. Що за матінка!

Васильков. Слово гарне, ласкаве, і правильно визначає предмет.

Надія Антонівна. Ну, добре, добре. (*Підходить до нього*) Але чи щасливий ти? Скажи, чи щасливий ти, синку? (*Бере його за вухо*).

Васильков (*цілує її руку*). Так, я щасливий, цілком щасливий. Я можу тепер сказати, що в моєму житті було кілька днів блаженства. Ах, матінко...

Надія Антонівна. Знов матінка!

Васильков. Вибачте!

Надія Антонівна. Я нічого іншого і сподіватися не могла, крім щастя, інакше б я і не віддала за тебе Лідоньку.

Васильков. Я був би іще щасливіший, якби... якби...

Надія Антонівна (*сідає*). Що якби? Чого вам ще мало, невдячний!

Васильков. Якби все життя можна було їздити по Москві то з візитами, то на вечірки й концерти... нічого не роблячи; якби не соромно було так жити і були б на це достатки.

Надія Антонівна. Коли всі порядні люди так живуть, значить, не соромно, а достатки потрібні невеликі.

Васильков. Одначе! На мою думку, я прожив багато. Я не лічу, та й не знаю, скільки прожила Лідія; я в її розрахунки не втручаюсь.

Надія Антонівна. І прекрасно робите.

Васильков. У неї своє, в мене своє. Але я обчислюю, чи багато мені доведеться таким чином прожити за рік.

Надія Антонівна. Ах, які дурниці! Та живіть, як живеться; адже для вас такі витрати не дуже великі.

Васильков. Як не великі! Адже так за півроку проживеш тисяч з двадцять п'ять.

Надія Антонівна. Ну, хіба це багато! Невже вам шкода? Я вас не впізнаю.

Васильков. Зовсім не в тому питання, шкода чи ні; а в тому, де взяти їх.

Надія Антонівна. Ну, вже цього я не знаю. Вам це повинно бути краще відомо.

Васильков. Щоб так жити, треба мати мілійон.

Надія Антонівна. Ми не забороняємо вам мати їх і два.

Васильков. Ні двох, ні одного нема в мене; мій достаток звичайний.

Надія Антонівна. Сподіваюся, все ж понад півмілійона. І це добре.

Васильков. У мене є маєток, є гроші невеликі, є діла; але все ж я більше як сім, вісім тисяч на рік проживати не можу.

Надія Антонівна. А копальні?

Васильков. Які копальні, що ви!

Надія Антонівна. Золоті.

Васильков. Не тільки золотих, і мідних нема.

Надія Антонівна (*встає*). Навіщо ж ви нас обманули так жорстоко?

Васильков. Чим я вас обманув?

Надія Антонівна. Ви сказали, що у вас є достаток.

Васильков. І дійсно є, досить чималий.

Надія Антонівна. Ідіть ви! Ви не розумієте, що говорите. Ви не знаєте найзвичайнісіньких речей, які маленьким дітям відомі.

Васильков. Та дозвольте! Чим же це не достаток? Що ж воно таке?

Надія Антонівна. Що? Злидні, бідність, ось що. Того, що ви звете достатком, дійсно, досить для нежонатої людини; цього достатку йому вистачить на рукавички. Що ж ви зробите з моєю бідною дочкою?

Васильков. Я хотів зробити її щасливою, і постараюся досягти.

Надія Антонівна. Без достатків? Смішно.

Васильков. Я маю доволі і стараюсь набувати.

Надія Антонівна. Що, доволі? Їй потрібна маєтність, а маєтності ви набути не можете: відкупів нема, концесії на залізницю вам не дадуть. Маєтність можна тільки одержати в спадщину, та ще, як є велике щастя, виграти в карти.

Васильков. Ні, іще є спосіб: ограбувати когонебудь. Чи не цей ви мені порадите?

Надія Антонівна. Ви думаєте? Як добре ви мене знаєте. Ні, я бачу, мені треба вжити заходів і виправляти нашу помилку.

Васильков. Що виправляти? Яка помилка? Прошу вас, не втручайтесь у чужі діла. (*Бере капелюха*).

Надія Антонівна. Ви йдете?

Васильков. Мені час. До побачення! (*Виходить*).

Надія Антонівна. От іще клопіт з оцим зятем. А втім, хто ж би

взяв Лідію, якби довідалися, що в неї нічого нема. Треба буде для нього постаратися, вже нічого робити.

Входить Андрій.

Андрій. Пан Кучумов.

Надія Антонівна. От до речі. (*До Андрія*). Проси. (*Андрій виходить*). Я зараз за нього й візьмуся.

Входить Кучумов.

ЯВА III

Надія Антонівна і Кучумов.

Кучумов. Pace e gioia son voi![1]

Надія Антонівна. Дуже рада. Сідайте!

Кучумов (*сідаючи*). Pace e gioia ... А де ж наша німфа?

Надія Антонівна. Полетіла з візитами, вона зараз буде.

Кучумов. А сатир, який у нас її викрав?

Надія Антонівна. Побіг у своїх справах, у нього все якісь діла.

Кучумов. Черства людина! А втім, що ж йому! Він муж, а ось ми мліємо та облизуємось, як лисиця на виноград.

Надія Антонівна. Старичок, старичок, що ви!

Кучумов. Серцем молодий, Надіє Антонівно, вулканічна натура.

Надія Антонівна. Ах, так. Ви одержали від мужа листа?

Кучумов. Одержав. Не турбуйтесь! Завтра ж пошлю йому. Яка це сума! Викиньте з голови!

Надія Антонівна. У мене ще до вас прохання.

Кучумов. Що таке, що таке? Радий, душевно радий.

Надія Антонівна. Чи не можете ви влаштувати одному моєму знайомому посаду вигідну,— та ще опікунство, велике, чи управління багатим маєтком.

Кучумов. Треба знати, кому.

Надія Антонівна (*знизуючи плечима*). Зятеві.

Кучумов. Що, видно, погане діло? Я цього й чекав.

Надія Антонівна. Так, мій щирий друже, ми трошки помирились.

Кучумов. Яке ж він право мав на вашу дочку? Удавав, мабуть, що золотом обсипле? А тепер вийшло, що самого годуй. Знаєте, він, мабуть, хапуга вдачею. В ньому, напевне, піддячівської крові багато! Він для чого місця шукає? Щоб хабарі брати. Як же я його рекомендую? Він, чого доброго, осоромить мене, каналія.

Надія Антонівна. Ви мене ото пожалійте, він мій зять.

Кучумов. Та ви ж бо самі говорили, що в ньому помилились. Ото ж бо мені пика його...

Надія Антонівна. Ах, облиште! Невже вам неприємно бути опікуном чоловіка, в якого жінка така гарненька?

Кучумов. Чому неприємно? Хто вам сказав? Дуже приємно.

Надія Антонівна. Я Лідію знаю. Вона не схоче зостатися невдячною.

Кучумов. Та я всі способи... всіх знайомих на ноги...

Надія Антонівна. Ви думаєте, жінки не вміють бути вдячними? Ні, якщо вони захотять...

Кучумов. Та я лечу, зараз лечу... Як, що, куди? Наказуйте.

Входить Лідія.

ЯВА IV

Надія Антонівна, Кучумов і Лідія.

Кучумов. Ах, ах, німію.

Лідія. Дуже шкода буде, якщо онімієте, ви так гарно говорите. Змучилась. (*Сідає в крісло*). Цілу Москву об'їхала.

Надія Антонівна. Так, Лідіє, Григорій Борисович не тільки гарно говорить, але гарно й діла робить; він завтра посилає батькові твоєму гроші для викупу маєтка, та й нам робить послуги. Ми повинні бути йому дуже вдячні. (*Поглядає на дочку*).

Входить Андрій.

Андрій. Пан Глумов.

Надія Антонівна. Проси його до мене, я його в себе прийму. (*Виходить; за нею Андрій*).

ЯВА V

Кучумов і Лідія.

Лідія. Скажіть, будь ласка, що ви за благодійник такий? Адже пома-

[1] „Мир і радість хай буде з вами"—з опери Россіні „Севільський цирульник".

гати іншим — віднімати в себе. Що вас спонукує?

Кучумов. І ви, ви мене питаєте?

Лідія. Чому ж мені не питати?

Кучумов. Та я не тільки маєтністю, а для вас життям...

Лідія. Найпевніше, що така жертва мені буде непотрібна. Але ви дійсно посилаєте батькові гроші?

Кучумов. Завтра ж.

Лідія. Це благородно. Не можна не цінити такої дружби.

Кучумов. Більше, ніж дружба, Лідіє Юр'ївно, значно більше. Знаєте що? Я краще куплю цей маєток у вашого батька і подарую його вам.

Лідія. Ну, що ж, купіть і подаруйте. Я дуже люблю подарунки.

Кучумов. Я завтра ж пишу вашому батькові, що купую в нього маєток і надішлю йому завдаток тридцять тисяч. Що мені гроші! Мені ваша прихильність, тільки ваша прихильність.

Лідія. Як же може виявитися моя прихильність? Ви у нас і так як рідний.

Кучумов (*посуваючись*). Як рідний, як рідний...

Лідія. Одначе, яка ж ви можете бути мені рідня? Для брата ви вже старенькі. Хочете бути татусем на деякий час?

Кучумов (*стаючи на коліна і цілуючи її руку*). Татусем, татусем.

Лідія (*віднімаючи руку*). Пустуєш, татусю!

Кучумов. Пустую, пустую! (*Знов цілує руку*).

Глумов появляється на порозі і швидко виходить.

Лідія (*встає*). Тобі соромно пустувати, ти не маленький.

Кучумов підводиться з колін. Входить Андрій.

Андрій. Пан Телятєв.

Лідія. Проси.

Андрій виходить.

Кучумов. Addio, mia carina![1] Лечу у ваших справах.

Лідія. У яких?

Кучумов. Потім узнаєте. (*Виходить*).

Входить Телятєв.

[1] Прощай, моя люба!

ЯВА VI

Лідія і Телятєв.

Телятєв. Карайте, та тільки скоріше. Якщо ви хочете сердитись на мене, то я втечу кудинебудь у ліс. Ви краще набийте мене, тільки потім змилуйтесь надо мною. Я не можу жити без вас, на мене нападає сплін і я застрелюсь, як англієць.

Лідія. Завіщо мені сердитись на вас?

Телятєв. Ну, ось які слова! Адже це кинджали.

Лідія. Чим ви гірші за інших? є і гірші за вас.

Телятєв. Ну, от ізнов. Думаєте мучити? Кажіть одверто, що негідник.

Лідія. Не заперечую. Ви дуже винні передо мною, дуже винні! Ви причина того, що я вийшла за чоловіка, якого не люблю.

Телятєв. Не любите? Це дуже добре.

Лідія. Та, здається, і він мене не любить.

Телятєв. Не любить! Незрівняно!

Лідія. Що ж тут доброго?

Телятєв. Не знаю, як для вас, а для нашого брата, непутящого холостяка, це знахідка. Ми ж бо сироти, все життя таких випадків шукаємо.

Лідія. Ви розпусний аж до кісток.

Телятєв. Ну, ще якнебудь вилайте!

Лідія. Годі лаяти. За що? За те, що ви мене любите? За любов хіба можна лаяти? За те, що ви не оженилися зо мною, кохаючи мене? То це ж уже минулось. Цієї біди ви поправити не можете.

Телятєв. Женитись не можна. Це правда. Любити можна.

Лідія. Хіба я можу заборонити? Це приємно жіночому самолюбству. Що більше поклонників, то краще.

Телятєв. Ну, навіщо вам багато? Візьміть покищо одного.

Лідія. Ви ще погано життя знаєте. Одного ото й недобре, зараз поговір піде, а коли багато, то й підозри нема. Як дізнатися, хто справжній?

Телятєв. То ви візьміть мене за справжнього, та ще чоловік з чотири понадштатних.

Лідія (*сміючись*). Ви такий жартун, що на вас зовсім сердитися не можна.

Телятєв. Гнів минувся. Можна тепер ласкаві слова говорити?

Лідія. Говоріть, я люблю вас слухати. Адже ви милий! Га?

Телятєв. Їй-богу, милий. Як ви покращали! Знаєте, яка переміна у вас? Така переміна завжди...

Лідія. Ні, ви, будь ласка, пожалійте мене! Я ще недавно дама, не встигла звикнути до ваших розмов! Я знаю, які ви речі дамам розказуєте.

Телятєв. Яка шкода, що ви не звикли! Звикайте швидше, а то нудно. Вернімось до старого. Чи скоро ви заведете cavalier servente?[1]

Лідія. Та хіба у нас так годиться?

Телятєв. Треба завести цей прекрасний звичай. Добре запозичати не сором.

Лідія. А чоловіки що скажуть?

Телятєв. Звикнуть потрошку. Ну, звичайно, спочатку багатьох з нас, кавалерів, поб'ють досить дошкульно, особливо купці; багатьох потягнуть до мирових; а там діло налагодиться. Перші повинні пожертвувати собою, зате другим буде добре. Без жертв ніякі корисні нові звичаї не обходяться.

Лідія. Чудово, але навряд це скоро поведеться.

Телятєв. Уже починаємо, уже кілька жертв принесено: одного синьою індиговою фарбою пофарбували, з другим ще гірше було.

Лідія. Ну, от, коли цей похвальний звичай вкорениться...

Телятєв. Тоді ви візьмете мене.

Лідія. Якщо будете варті. Ви дуже легковажні.

Телятєв. А чого я легковажний, чи знаєте?

Лідія. Через те, що душа дрібна.

Телятєв. Ні! Через те, що мені вірним бути нема для кого. Звеліть, і я буду вірніший, ніж телеграфний стовп.

Лідія. Спробуємо.

Телятєв. Спробуєте? Та я тільки за це зараз впаду до ваших ніг.

Лідія. Ні, вже від цієї церемонії ви мене звільніть! Можна і без неї обійтись.

Телятєв. Як хочете. Одначе, я все ж відчуваю потребу виявити перед вами якунебудь видиму, помітну ласку.

Лідія (*подає йому руку*). Цілуйте!

Входить Глумов і зостається в глибині.

ЯВА VII

Лідія, Телятєв і Глумов.

Телятєв (*не помічаючи Глумова*). В рукавичці? Що ж це за поцілунок! Електрика, якої повно в моєму серці і яку я хочу передати вам, не дійде до вашого серця через рукавичку. Лайка кепський провідник. (*Цілує руку трохи вище рукавички*).

Лідія. Ну, годі. Вам не можна нічого дозволити! Ви завжди робите більше, ніж вам дозволяють.

Телятєв. Та чи багато більше? Тільки на піввершка; чи варто про це говорити!

Лідія. Ниньки на піввершка, завтра на піввершка, отак... (*Побачивши Глумова*). Ах! Єгор Дмитрович! Ми вас і не бачимо.

Глумов. Нічого, робіть далі своє діло, я вам не заважаю.

Лідія. Що таке: робіть далі? Що за тон? Чи не хочете ви надати якоїнебудь важливості тому, що я дозволила Телятєву, моєму давньому другові, поцілувати мою руку? Я з охотою дозволю і вам те ж саме зробити. (*Простягає руку*).

Глумов. Уклінно дякую! Я рук не цілую ні в кого. Я дозволяю собі цілувати руки тільки матері або коханки.

Лідія. Ну, то вам моєї руки не цілувати ніколи.

Глумов. Хто знає! Життя велике; гора з горою не сходиться...

Лідія. Ходімо, Іване Петровичу. (*Подає руку Телятєву*). Він груба людина. (*До Глумова*). Ви мужа дожидаєте? Підождіть, він скоро прийде.

Глумов. Так, я вашого мужа дожидаюсь, у мене є багато цікавого розказати йому.

Лідія. Зробіть ласку, розсмішіть його чимнебудь! Він такий замислений. Розважати краще за вас ніхто не вміє, ви дуже веселий.

Виходять Телятєв і Лідія.

[1] Cavalier servente (італ.)—дамський кавалер.

ЯВА VIII

Глумов сам, потім Василь.

Глумов. Так, я вас розважу! Ай, Лідія Юр'ївна, браво! Я ще тільки надумався підлабузнитись до неї з залицянням, а вже тут двоє. Тепер зостається тільки їх поцькувати всіх трьох, ще й з мужем. Василю!

Входить Василь.

Василь. Чого, пане, зволите?

Глумов. Коли у вас Кучумов буває, в який час?

Василь. Завжди, пане, о другій годині. Пана в цей час дома не буває.

Глумов. Де ж він буває?

Василь. На своєму засіданні, з'їздяться теж все люди багаті — розмова проміж них іде про діла.

Глумов. Про які діла?

Василь. Як усе щоб краще, щоб їм грошей більше.

Глумов. А твій пан багатий?

Василь. Само собою.

Глумов. Адже по-вашому, в кого є сто карбованців, той і багатий.

Василь. Може, і не сто, і не тисяча, а й більше є.

Глумов. Невеликі гроші.

Василь. Пошукаємо, то знайдемо. Та що казати ото! Навіть ще й не дозволено, і не кожний розуміти може. Теж і наука, а не те, що лежачи боком. Ми, може, ночі не спали,— страху натерпілись. Як ви про мене думаєте? Я до Лондона тільки одинадцять верстов не доїздив, назад завернули при машинах. Виходить, нам багато розбалакувати не можна. (*Виходить*).

Глумов. Чого він тут нагородив! Кучумов буває о другій годині, це важливе діло, так ми й запишемо.

Входять: Васильков, Лідія, Телятев і Надія Антонівна.

ЯВА IX

Глумов, Васильков, Лідія, Телятев і Надія Антонівна.

Глумов (*до Василькова*). Здрастуй!

Васильков. Здрастуй!

Глумов. Чого ти такий заклопотаний?

Васильков. Та в мене ж діла ото, не те, що у вас на вулицях собак ганяти. Панове кавалери, ви мені вибачте, говоріть з дамами; а мені ніколи, в мене діла багато, я піду працювати.

Телятев і Глумов. Іди! іди!

Васильков. До обіду звільнюся. Коли хочете обідати, то зоставайтесь без церемонії! Милості просимо! А не хочете, то забирайтесь. (*Виходить в кабінет*).

Надія Антонівна. Чемно, нічого сказати.

Телятев. Ми на нього не сердимось, він добрий хлопець. А чи не забиратися нам, справді?

Глумов. Поїдемо. Я домашніх обідів, запросто, не люблю. В них завжди є щось фамільярне: або квас посеред стола у великій карафі, або домашні наливки, або миска з одбитою ручкою, або пиріжки лоєм пахнуть. У вас, звичайно, все розкішне, але я все ж волію обідати в готелі або в клубі.

Телятев. Поїдьмо в Англійський, сьогодні там обід.

Глумов. Поїдьмо.

Розкланюються і виходять.

ЯВА X

Лідія і Надія Антонівна.

Надія Антонівна. Лідіє, муж твій або скупий, або не має достатків.

Лідія (*злякано*). Що ви кажете?

Надія Антонівна. Він оце сказав мені, що так жити йому не дозволяють засоби і що треба скоротити витрати. Що ж буде, коли він дізнається, скільки ми зробили боргів до весілля і що все доведеться виплатити йому? Твоїх боргів він і знати не хоче.

Лідія. А де ж копальні?

Надія Антонівна. Вигадка Глумова.

Лідія. Я загинула. Я, як метелик, без золотого пилу жити не можу; я помру, помру.

Надія Антонівна. Мені здається, в нього є гроші, тільки він скупий. Якби ти була до нього ласкавіша... Переможи себе.

Лідія (*замисливщись*). Ласкавіша? Ласкавіша? О, якщо тільки треба, я буду така ласкава, що йому дух заб'є від щастя. Це мені буде практика. Мені треба випробувати себе,

оскільки сильна моя ласка і чого вона варта на вагу золота. Мені це здасться надалі, мені без золота жити не можна.

Надія Антонівна. Страшні слова говориш ти, Лідіе.

Лідія. Страшнішого за бідність нічого нема.

Надія Антонівна. Є, Лідіе: порок.

Лідія. Порок! Що таке порок? Боятися пороку, коли всі порочні, і безглуздо, і нема вигоди. Найбільший порок це бідність. Ні, ні! Це буде перший мій жіночий подвиг. Я до цього часу була скромно кокетлива, тепер я випробую себе, в якій мірі я можу обійтися без сорому.

Надія Антонівна. Ах, облиш, Лідіе! Жахливо, жахливо!

Лідія. Ви старуха, вам бідність не страшна; я молода, і хочу жити. Для мене життя там, де блиск, улесливість мужчин і шалена розкіш.

Надія Антонівна. Я не слухаю.

Лідія. Хто багатший, Кучумов, чи Телятєв? Мені це треба знати, вони обидва в моїх руках.

Надія Антонівна. Обидва вони багаті і розтринькують, але Кучумов багатший і добріший.

Лідія. Оцього мені й треба. Де у вас рахунки з магазинів і крамниць? Давайте сюди!

Надія Антонівна (*виймає з кишені*). Ось усе. (*Виходить*).

Лідія бере їх і рішучим кроком іде в кабінет мужа. Назустріч їй виходить Васильков.

ЯВА XI

Лідія і Васильков.

Лідія. Я йшла до тебе.

Васильков. А я до тебе.

Лідія. От і прекрасно. Ми зійшлися на півдорозі; куди ж нам іти, до тебе, чи до мене? Туди. (*Показує на свої кімнати*). Туди, чи що? Кажи, любий ти мій! Га? Ну!

Васильков. Спинимося тим часом на півдорозі. Поговоримо півгодинки до обіду. Ти мені, Лідіе, вибач, я тебе так часто залишаю саму.

Лідія. Що рідше я тебе бачу, то дорожчий ти мені. (*Обіймає його*).

Васильков. Що з тобою, Лідіе? Така переміна мене дивує.

Лідія. Та хіба я не жива людина, хіба я не жінка! Навіщо ж я виходила заміж? Мені нема чого соромитися мого кохання до тебе! Я не дівчинка, мені двадцять чотири роки... Не знаю, як для інших, а для мене муж усе,— розумієш, усе. Я й так довго ховалася від тебе, але бачу, що це зовсім даремно.

Васильков. Зовсім даремно.

Лідія. Тепер уже, коли мені спаде на думку задушити тебе в своїх обіймах, то й задушу. Ти мені дозволь.

Васильков. Та як не дозволити.

Лідія. Я не знаю, що зо мною сталось. Я не кохала тебе перше, і раптом прив'язалася так жагуче. Чуєш, як б'ється серце? Друже мій, блаженство моє! (*Плаче*).

Васильков. Але чого ж ти плачеш?

Лідія. Від щастя.

Васильков. Я повинен плакати. Я шукав у тобі тільки елегантну зовнішність і знайшов добре, чуле серце. Покохай мене, я того вартий.

Лідія. Я тебе й так кохаю, мій дикун.

Васильков. Так, я дикун; але в мене лагідні почуття і освічений смак. Дай мені твою чарівну руку. (*Бере руку Лідії*). Яка гарна твоя рука! Шкода, що я не художник.

Лідія. Моя рука! В мене нема нічого мого, все твоє, все твоє. (*Припадає йому на груди*).

Васильков (*цілуючи руку Лідії*). Дай мені обидві! (*Лідія ховає рахунки в кишеню*). Що ти там ховаєш?

Лідія. Ах, будь ласка, не питай мене! Друже мій, прошу тебе, не питай!

Васильков. Навіщо ти так просиш? Якщо є в тебе таємниця, то бережи її про себе, я до чужих таємниць не охочий.

Лідія. Хіба у мене можуть бути таємниці? Хіба ми не одна душа? Ось мій секрет: у цій кишені в мене рахунки з магазинів за моє придане; їх maman повинна оплатити. Вона тепер у скрутному стані, батько грошей не висилає, в нього якесь велике підприємство. Я хотіла заплатити за неї з своїх грошей, та не знаю, чи вистачить у мене в цю хвилину. Бачиш, яка дурниця.

Васильков. Покажи мені ці рахунки!

Лідія (*віддає рахунки*). На! Навіщо вони тобі, не розумію.

Васильков. А ось навіщо: за те блаженство, яке ти мені нині дала, я заплачу за твоє придане. Все одно, адже я міг женитися з бідною, довелося б справляти придане на свої кошти. А ще невідомо, чи кохала б вона мене, а ти кохаєш.

Лідія. Ні, ні! Я теж повинна щонебудь заплатити матері за її турботи про мене.

Васильков. Бережи свої гроші, дитино моя, для себе. Василю! (*Входить Василь*). Подай з стола в кабінеті рахівницю.

Василь приносить рахівницю і виходить. Входить Надія Антонівна. Васильков сідає до стола і починає розбирати рахунки.

ЯВА XII

Васильков, Лідія і Надія Антонівна.

Лідія (*стиха до Надії Антонівни*). Він все заплатить. (*Лягає на диван і бере книжку в руки. Голосно*). Maman, не будемо заважати йому, він працює. (*До Надії Антонівни, яка сідає в головах у Лідії,—стиха*). Він у мене в руках.

Васильков (*підраховуючи на рахівниці*). Лідіє, тут рахунок за шпалери і за драпування, що ніяк не можна залічити до приданого.

Лідія. Ах, мій друже, все це треба було відновити до нашого весілля, до нас так багато людей почало з'їздитись. Якби не моє весілля, ми б не зважились на таку витрату.

Надія Антонівна. Простояло б ще зиму.

Васильков. Ну, добре, добре. (*Підраховує*).

Лідія (*до Надії Антонівни стиха*). Я вам кажу, що він заплатить за все, геть за все.

Входить покоївка, дуже модно одягнена, і подає Лідії рахунок; та показує їй рукою на мужа. Покоївка подає Василькову рахунок; той, проглянувши його, киває головою на жінку і знов цокає на рахівниці. Покоївка знов подає рахунок Лідії, та бере його і недбало кидає на стіл. Покоївка виходить. Входить Андрій з двома рахунками — повторюється точнісінько така сама історія. Андрій виходить. Входить Василь з десятком рахунків і подає їх Василькову.

Василь. Ось їх скільки, пане! Скільки французів там дожидається!

Васильков. Подай пані!

Василь подає, Лідія кидає їх на підлогу.

Василь (*збираючи рахунки*). Навіщо ж кидати? Рахунок — це ж бо документ, по ньому треба гроші платити.

Лідія. Геть звідси! Я не можу бачити тебе!

Василь розгладжує кожний рахунок, кладе їх акуратно на стіл і виходить.

Васильков (*встає і ходить по кімнаті*). Я закінчив. Тут 32547 карбованців 98 копійок. Ця сума для мене занадто велика, але я раніше дав тобі слово і тому заплатити повинен. Я позичу сьогодні, скільки треба буде; але, щоб зберегти рівновагу в бюджеті, ми повинні будемо надовго значно скоротити наші витрати. Через вулицю, напроти, є одноповерховий домок з трьома вікнами на вулицю; я його оглядав, він для нас буде якраз придатний. Треба звільнити прислугу: я собі залишу Василя, а ти одну покоївку, дешевшу,— кухаря відпустимо і наймемо кухарку. Коней тримати не будемо.

Лідія (*сміється*). Як же ми без коней зостанемся? Адже коні для того й створено, щоб ними їздити. Невже ви цього не знаєте? Чим же ми виїздити будемо? Адже аеростатом ніхто ще не їздив. Ха, ха, ха!

Васильков. Коли сухо — пішки, а коли грязь — візником.

Лідія. Ось любов ото ваша!

Васильков. Я через те й не хочу розоритися, що люблю тебе.

Лідія. Підіть скоріше! Commis дожидаються, вони люди порядні. Це нечемно! Їм треба заплатити.

Васильков. Платіть ви, у вас є свої гроші.

Лідія. Я не заплачу.

Васильков. Вас примусять через суд.

Лідія. Але мені нічим заплатити! Боже мій! (*Затуляє обличчя руками*).

Надія Антонівна (*гаряче*). За що ви мучите нас? Ми варті кращої долі. Ми помилилися,— ви бідні, але ми ж стараємося й виправити цю помилку. Звичайно, через грубість

почуттів, ви навряд чи зрозумієте нашу делікатність, але я скажу вам для прикладу про мого мужа. Він мав значну і дуже відповідальну посаду; через його руки проходило багато грошей,—і, знаєте, він так любив мене й дочку, що коли потрібна була яканебудь дуже велика сума для підтримки гідності нашої фамілії, або просто навіть для наших примх, він ... не знав різниці між своїми й казенними грішми. Чи розумієте ви, він пожертвував собою для святого почуття сімейної любові. Його було віддано до суду і він повинен був виїхати з Москви.

Васильков. Так йому й треба.

Надія Антонівна. Ви не вмієте цінити його, оцініть хоч нас! Ви бідні, ми вас не покинемо в бідності; ми маємо зв'язки. Ми шукаємо і неодмінно знайдемо вам гарну посаду і багате опікунство. Вам зостається тільки наслідувати моєму мужеві, зразковому сім'янинові. (*Підходить до Василькова, кладе йому руку на плече і говорить пошепки*). Ви не церемоньтеся!.. розумієте? (*Показує на кишеню*). Вже це моє діло, щоб на вас дивилися крізь пальці. Користайтеся скрізь, де тільки можна.

Васильков. Та ідіть ви геть з вашими порадами! Ніякі злидні, ніяка красуня мене злодієм не зроблять. Якщо ви мені ще про злодійство заїкнетеся, я з вами церемонитися не буду. Лідіє, перестань плакати! Я заплачу за тебе, але в останній раз і з такою умовою: завтра ж переїхати в цей домок з трьома вікнами— там і для матінки є кімната,—і жити скромним життям. Ми не будемо нікого приймати. (*Розглядає рахунки*).

Лідія (*припадаючи на плече до матері*). Треба з ним погодитися. (*Стиха*). У нас будуть гроші, і ми з вами будемо жити багато. (*Голосно до мужа*). Мій друже, я згоджуюсь. Не заперечувати тобі, а дякувати тобі я повинна. (*Стиха до матері*). Як я піддурю його. (*Голосно до мужа*). Ми не будемо нікого приймати.

Васильков (*підраховуючи*). Я знаю, що ти в мене розумна.

Лідія. Але старик Кучумов, він доброчинець всього нашого сімейства, майже родич.

Васильков (*підраховуючи*). Ну, Кучумова можна.

Лідія конвульсійно стискає матері руку.

Надія Антонівна (*стиха*). Ти щось задумуєш?

Лідія (*стиха*). Задумую. Ніхто так мене не принижував, як він. Я тепер не жінка, я змія! І я його боляче ужалю.

Васильков. Однак, ти не абияка марнотратниця!

Лідія (*кидається йому на шию*). Ну, прости мене, серце моє! життя моє! Я божевільна, розпещена жінка, але я постараюся стати кращою. Мені така наука потрібна, не жалій мене!

Васильков. Значить, мир?

Лідія. Мир, мир, надовго, назавжди.

Васильков. Ну, от і чудово, моя люба! Принаймні, ми тепер знаємо одно одного. Ти знаєш, що я ощадливий, я знаю, що ти розпещена, але зате кохаєш мене і принесеш мені щастя, якого грубому працівникові не можна було сподіватися і яке мені дороге, дуже дороге, моя Лідіє, мій ангел! (*Обіймає жінку*).

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Дуже скромна зала, вона ж і кабінет; по боках вікна, в задній стіні, праворуч від глядачів, двері в передпокій, ліворуч у внутрішні кімнати, між дверима кафельна піч, умеблювання бідне: письмовий стіл, старе фортепіано.

ЯВА І

Васильков сидить біля стола і збирає папери; Василь стоїть за стільцем.

Васильков. Ну, що, Василю Івановичу, пані, здається, починає звикати і до нової квартири, і до тебе?

Василь. Про квартиру не знаю, пане, що сказати. Все сміються з матінкою по-французькому. А про мене вже що! Як ще тільки я живий!

Васильков. Що ти, бог з тобою!

Василь. Та помилуйте, Саво Генадійовичу, пане! Їм треба, щоб у

штиблетах, а я не можу. Який же я камардин, коли я при вас служу, все одно як помічник. Помилуйте, Саво Генадійовичу, ми, може, потопали разом в річці за наше діло.

Васильков. Ну, так, так, звичайно. (*Встає з стільця*).

Василь. Ну, і за фрукти теж мало не іззіла.

Васильков. За які фрукти?

Василь. Звісно, по нашому званню... та й усього от скільки було. (*Показує на пальці*).

Васильков. Чого?

Василь. Редьочки... всього от скільки було. Сидів у прихожій, доїдав.

Васильков. Вже ти, Василю Івановичу...

Василь. Та неможливо, пане, Саво Генадійовичу! Ми люди робочі, на тому виховані. Та мені дорожча вона, ніж бозна що.

Васильков. Ти слухай, Василю Івановичу! Без мене, крім Кучумова, нікого не приймай!

Василь. Уже будьте спокійні! (*Виходить*).

Входить Лідія.

ЯВА II

Лідія сама.

Лідія. Чого так довго не їде цей бридкий старичок! Ось уже три дні я нудюсь в цій норі, мені страшно підійти до вікна. Зараз, може, навмисне їздять мимо, щоб побачити мене у вікні. У Глумова, чого доброго, і вірші написані. Старичок, Кучумонько, любесенький, визволи мене з ув'язнення! Переїхали б ми з maman на попередню квартиру і зажили краще, ніж раніш. Розважити себе хоч музикою! Звуки вальсу мають багато розради! Що не кажи, а Страус і Гунгль[1] найкращі знавці жіночого серця. (*Пробує фортепіано*). Отаке дрантя! Це він навмисне завів, щоб мене принизити. Зажди ж, мій друже, я тебе потішу. (*Прислухається, чує стукіт екіпажа*). Подивилася б, та соромно світській дамі підійти до вікна з лутками! Чи не Кучумов? Він завжди о другій годині буває. Він, він! Іде на ганок, чую його ходу. Ну, що воно буде?

За сценою голос Кучумова: „Дома пані?" Голос Василя: „Будь ласка! У себе!" Кучумов входить.

ЯВА III

Лідія і Кучумов.

Лідія. Нарешті от, а ще татусь.

Кучумов (*цілуючи руки Лідії, грізно оглядає кімнату*). Що таке? Що таке? Куди це ви потрапили? Що за умеблювання! Це заїзд якийсь. Але я вас питаю, що все це означає? Мій ангел, не сердьтеся на мене, що я так грубо вас питаю! В таких кімнатах інакше не можна говорити, як грубо. Як це трапилось? Чим ви себе довели до такого приниження? Ви осоромлюєте фамілію Чебоксарових!

Лідія. Ви мене не докоряйте, а краще пожалійте!

Кучумов. Не можна вас жаліти, ласкава пані! Ви ганьбите свій рід. Що сказав би ваш бідний батько, якби довідався про ваше приниження!

Лідія. Що ж мені робити?

Кучумов. Тікати, пані, тікати, не оглядаючись.

Лідія. Куди? У maman нічого нема. Він за нас усі борги заплатив.

Кучумов. Його прямий обов'язок. За владання таким скарбом, за те щастя, яке ви дали цьому моржеві, він повинен вдовольняти всі ваші бажання.

Лідія. Як видно, він не вважає за велике щастя владати мною.

Кучумов. А не вважає, то й краще. Ви повинні знати ціну собі. Переїздіть з maman на стару квартиру, в цьому нема нічого поганого; а жити в курнику ганебно.

Лідія. Але, татусю, з чого ж нам жити? У maman нема нічого, в мене теж. На кредит не можна покладатись.

Кучумов. Кредит! Та навіщо вам кредит? Соромно, соромно! Треба було просто звернутися до мене. Вам соромно було попросити в мене гро-

[1] Штраус Іоганн (1825 — 1899) — видатний композитор, що особливо уславився своїми вальсами. З його оперет відомі: „Летюча миша" і „Циганський барон".

Гунгль Іосиф (1810 — 1889) — композитор. Його танці, як і танці Штрауса, були дуже популярні.

шей, а не соромно феї жити в такому курені! Ви, фея наша легкокрила, ви забули про свою могутність. Вам треба зробити тільки один жест, і цей курінь перетвориться на палац.

Лідія. Який жест, татусю?

Кучумов. Ви і як фея, і як жінка, повинні це знати краще, ніж ми, мужчини. У фей і жінок в запасі багато жестів.

Лідія (*кидаючись йому на шию*). Такий жест, татусю?

Кучумов. Так, так, так... (*Зажмуривши очі, опускається на стілець*). З тебе досить покищо сорок тисяч на перший час?

Лідія. Я не знаю, татусю.

Кучумов. Тепер вам багато не треба, ви переїдете на стару квартиру, вона обладнана чудово і ще вільна. Гардероб у тебе чарівний! На перший час вам сорока тисяч зовсім вистачить. Послухай, якщо ти не візьмеш, я викину їх з карети, навмисне програю в клубі. У всякому разі я цю суму знищу, якщо ти не хочеш взяти її.

Лідія. Ну, то давай, татусю!

Кучумов (*береться за кишеню*). Ах, боже мій! Це тільки зо мною одним трапляється. Навмисне поклав на столі бумажника і забув. Дитино, вибач мені! (*Цілує її руку*). Я тобі привезу їх завтра на новосілля. Я сподіваюся, що ви сьогодні ж переїдете. Замовлю у Ейнем[1] пирога, куплю у Сазікова[2] золоту сільницю фунтів на п'ять і покладу туди гроші. Добре б покласти все золотом на щастя, але таку суму навряд чи знайдеш. Все ж червінців з сотню назбираю в себе.

Лідія. Mercі, mercі, татусю. (*Гладить його по голові*).

Кучумов. Блаженство! Блаженство! Що таке гроші? Хай би я мав хоч мільйони, але якщо не бачу таких очей, таких ласк, я жебрак.

Входить Надія Антонівна.

ЯВА IV

Лідія, Кучумов і Надія Антонівна.

Лідія. Maman, Григорій Борисович радить нам переїздити на стару квартиру.

Кучумов. Звичайно. Не можна залишатися, дорога моя, не можна.

Надія Антонівна. Ах, Григорію Борисовичу, не говоріть! Що я терплю! Як я мучуся! Ви знаєте моє життя замолоду; тепер, від самого спомину, зо мною робляться припадки. Я поїхала б з Лідією до мужа, але він пише, щоб ми не їхали. Про ваші гроші нічого не згадує.

Кучумов. Не дійшли. (*Лічить на пальцях*). Вівторок, середа, четвер, п'ятниця... Він їх одержав учора ввечері або сьогодні ранком.

Лідія. Maman, нам переїхати б сьогодні ж.

Надія Антонівна. Ах, Лідіє, треба подумати. Мені все здається, що твій муж прикидається, а що він дуже багатий.

Лідія. Багатий він, чи бідний, але він нас зневажив, і між нами всьому кінець. Григорій Борисович зробив для нас багато і не хоче, щоб я жила з мужем. Наше життя буде цілком забезпечене, татусько мені обіцяв.

Надія Антонівна. Татусько! Де ти навчилась? Ах, Лідіє, як ти говориш! Неможливо, нестерпно слухати матері.

Лідія. Скажіть! Соромно? Я тепер вирішила вважати за сором тільки бідність, все інше для мене не сором. Maman, ми з вами жінки, в нас нема засобів, щоб жити навіть пристойно; а ви хочете жити розкішно, як же ви можете вимагати від мене сорому! Ні, вже вам мимоволі доведеться дивитись на деякі речі крізь пальці. Така доля всіх матерів, які виховують дітей у розкошах і залишають їх без грошей.

Кучумов. Benissimo![1] Я ніяк не міг сподіватися, щоб така молода жінка мала стільки життьової мудрості.

Лідія. Maman, татусько обіцяє нам на новосілля сорок тисяч.

Надія Антонівна (*радісно*). Невже! (*До Кучумова*). Ви дуже, дуже добра людина. Одначе, все ж подумати треба.

Лідія. Про що думати? Тут приниження, там—щастя.

---

[1] Ейнем — відомий тогочасний власник кондитерської фабрики в Москві.

[2] Сазіков — відомий тогочасний ювелір і фабрикант золотих речей у Москві.

[1] Benissimo — чудово.

Надія Антонівна. Ходімо в мою кімнату, обміркуємо питання з усіх боків. Головне, щоб пристойність зберегти.

Лідія (*до матері*). В цьому покладіться на мене.

Кучумов. Я вже не хлопчак, умію користуватися щастям тихенько, багато не розбалакую.

За сценою голос Василя: „Не велено приймати". Голос Глумова: „Що ти брешеш!" Кучумов, Лідія, Надія Антонівна виходять. Капелюх Кучумова залишається на столі. Входять Глумов і Василь.

ЯВА V

Глумов і Василь.

Глумов. Що ти, бовдур, видумуєш! Мене не велено приймати! Неможливо!

Василь. Зовсім я не бовдур; бовдур на хаті стирчить. А що не велено пускати, знов же не моя провина.

Глумов. Хто ж не велів пускати, пан, чи пані?

Василь. Та хіба для вас не все одно! Хто б не звелів, а, значить, пускати не буду. А коли хочете знати, то ось вам раз: і пан не велів, і пані, і нізащо до вас не вийдуть.

Глумов. Ти дурний безмежно, історично; але все ж ти можеш знати причину, чому мене не велено пускати. Чи не знаєш? Чи не чув ти, любий друже, хоч кінчиком свого ослячого вуха? То розкажи, карбованець сріблом грошва не мала.

Василь. Уклінно дякую. Дозвольте. (*Бере карбованець і ховає в кишеню*). А що я вам розповім? Звісно, діла, обставини. Ви прийдете, другий, третій; чарка горілки, друга, п'ята, десята, а все розрахунок. А діла наші, пан каже, видимо надходять тонкі. А ви розсудіть самі! Будь ласка, годуй дармоїдів ото, користі з них ніякої, а все з кишені. От, якби знайомство гарне, статечне, а то яке в нас знайомство!..

Глумов. Ну, годі! Дай клаптик паперу, і забирайся! Я напишу панові записку і піду.

Василь. Та ось папір на столі! Тільки ви гарного даремно не рвіть! А я що ж, я піду. (*Виходить*).

Глумов (*бере папір і перо*). Що б таке йому написати? (*Помічає капелюх*). Чий це капелюх? (*Бере його в руки*). Так, так, так! Та це Кучумова. Виходить, князенько тут. От і чудово. Васильков тепер уже одержав листа. Телятєв теж: з'їдуться всі разом. От буде сцена. Напишу щонебудь, щоб відхилити підозру. (*Пише й читає*). „Найлюбіший друже, я заходив до тебе порадитися в одній справі. Шкода, що не застав. Завтра зайду раніше. Твій Глумов". Написано розбірно, покладу посередині стола, щоб він побачив одразу.

Голос Телятєва: „Ну, а я все ж увійду". Входять Телятєв і Василь.

ЯВА VI

Глумов, Телятєв і Василь.

Телятєв (*до Глумова*). Ти був у Лідії Юр'ївни?

Глумов. Ні, навіщо мені вона? Я заходив до Сави, та не застав, записку йому залишив. Прощай! Якщо ти хочеш Василькова бачити, то йди на біржу, він там цілий день сидить.

Телятєв. Тим краще.

Глумов. Він, здається, новою галуззю промисловості зайнявся, шовком маклерує.

Телятєв. Чудова робота.

Глумов. Як добрий день, то карбованців з п'ять вторгує.

Василь. От уже це, пане, що даремно, то даремно.

Глумов. Пам'ятаєш, скільки до нас провінціалів наїжджало! Подумаєш, у нього гори золоті,— так розмахнеться. А дивишся, погуляє тижнів із шість, або в солдати продається, або його додому етапом вишлють, а то приїде батько, та як в трактирі за волосся схопить, так і везе його аж додому верстов з чотириста. (*Дивиться на годинника*). Одначе, мені пора. Як я забалакався. (*Швидко виходить*).

Телятєв (*сідає до стола, тримаючи свій капелюх у лівій руці*). Ну, як же, Василю Івановичу, приймати не веліли?

Василь. Та отак бо, пане.

Телятєв. Та ви оце, Василю Івановичу, через дурість, можливо?

Василь. Ні, істинно, істинно. Що ви? Чи насмілюсь я?

Телятєв. І вам, Василю Івановичу, мене не жаль?

Василь. Чом не жаль, пане. Звісно, ви не те, що інші.

Телятєв. Кращий?

Василь. І не рівняти.

Телятєв. Сідайте, Василю Івановичу! (*Василь Іванович сідає і спирається руками на коліна*). Давайте з вами розмовляти.

Василь. Ви думаєте, не можу?

Телятєв. Нічого я не думаю. Ви, я чув, були в Лондоні, а в Марокко не були?

Василь. От таких країн, я, пане, і не чував. Морок, то він Мороком і зостанеться, а нам ні до чого. У нас, як на наші гріхи, теж цього досить, обморочать якраз. А чи знають вони там холод та голод, ось що?

Телятєв. Про голод не чував, а холоду не буває через те, що там дуже жарко.

Василь. Ну, і нехай вони дохнуть чи з голоду, чи від жари, а нам більше за все уповати треба.

Телятєв. На що ж уповати, Василю Івановичу?

Василь. Щоб усе на краще. По нашому тепер теж ділу босих та голих надивилися. Звісно, порядок такий споконвіку був; а бог незримо посилає.

Телятєв. Василю Івановичу, в філософію далеко заходити не годиться.

Василь. Я і про щось інше можу.

Телятєв. Прощайте, Василю Івановичу. (*Неуважно бере з стола правою рукою капелюха Кучумова і хоче надіти обидва*). Це як же, Василю Івановичу?

Василь. Гріх, пане, буває з кожним.

Телятєв. Який же тут гріх ото, Василю Івановичу?

Василь. Буває, що й винесуть.

Телятєв. Ви, Василю Івановичу, забрехались!

Василь. А ось що, пане: помиряйте обидва, який до міри, той ваш.

Телятєв. От, Василю Івановичу, розумну мову приємно й чути. (*Приміряє спочатку свій*). Це мій. А це чий же? Та це князенькін. Значить, він тут?

Василь (*таємничо*). Тут.

Телятєв. Де ж він? (*Василь мовчки і велично показує на двері у внутрішні кімнати*). Чого ж його приймають, а мене не можна?

Василь. Тому що родич.

Телятєв. Такий самий родич, як і ви, Василю Івановичу. Уже ви мені вибачте, я зостанусь, а ви йдіть у передпокій.

Василь. Воно дійсно, що в цю пору пан ніколи дома не буває, а коли іншим разом...

Телятєв. Ну, годі, Василю Івановичу! Чемність за чемність; а то я скажу вам: „іди геть!"

Василь. Можна, для вас усе, пане, можна. (*Виходить*).

ЯВА VII

Телятєв сам.

Телятєв (*виймає з кишені листа й читає*).

Не будь, Телятєв, легковерен,
Бывают в мире чудеса;
Князек надуть тебя намерен
У Васильковой в два часа.

І все так і є, і обдурив. Він родич, а мене й приймати не звелено. Що ж мені робити? Поступитися задарма начебто ніяково, щось за серце дряпає. Підожду їх, подивлюсь, як вона його буде проводити. Ото здивуються, ото роти пороззявляють, як стану перед ними, мов statua gentilissima[1]. А статуя Командора,— мені один німець божився так, що аж заплакав,— являє совість. Жахливе буде їх становище. А чи не краще з'явитися до них самому, воно, звичайно, не зовсім чемно... Де вони ховаються? (*Підходить до дверей і прислухається*). Нікого нема. Проберусь далі. (*Відчиняє обережно двері, виходить і так само обережно зачиняє*).

Входять Васильков і Василь.

ЯВА VIII

Васильков і Василь.

Васильков (*швидко*). Був без мене хтонебудь?

Василь. Пан Глумов. Ось і записку залишили.

[1] Statua gentilissima — найблагороднішa статуя.

Васильков (*строго*). А ще хто?

Василь. Пан Кучумов... а...

Васильков. Ну, добре, іди! (*Василь виходить*). Кучумов такий старий, що й підозрівати не можна, моя дружина — жінка з смаком. (*Спиняється перед столом у задумі і бачить записку Глумова. Виймає з кишені листа і звіряє з запискою Глумова*). Зовсім не похоже, а я думав, що він. (*Читає листа*).

Из дома муж уходит смело
С утра на биржу делать дело.
И верит, что жена от скуки
Сидит и ждет, сложивши руки.
Несчастный муж!
Для мужа друг велико дело,
Когда жена сидит без дела.
Муж занят, а жена от скуки,
Глядишь и бьет на обе руки.
Несчастный муж!

„Будь дома о другій годині неодмінно і ти зрозумієш значення цих слів". (*Коротка мовчанка*). Що це, жарт чи нещастя? Якщо жарт, то безглуздо і непрощенно жартувати з людини, не знаючи її серця. Коли це нещастя, то навіщо ж воно приходить так рано і несподівано? Якби я знав свою жінку, я не вагався б. Як любить, як почуває проста дівчина чи жінка, я знаю; а як почуває світська дама — я не знаю. Я душі її не бачу: я їй чужий і вона мені чужа. Їй не потрібно серце, а потрібні розмови. А в мене розмови нема. О, прокляті розмови! Як легко ми запозичаємо чужі розмови, і як важко запозичаємо чужий розум. Тепер розмовляють, як в англійському парламенті, а думають все ще як за Аскольда. А роблять... Та що тут роблять? Нічого не роблять. Але що ж, однак, означає цей лист? Піду покажу його Лідії. Та якщо... якщо... господи! Що мені робити тоді, що мені робити? Як повестися? Ні, ні, соромно при такій справі готуватися, соромно роль грати! Що підкаже мені дурне провінціальне серце, те й зроблю. (*Відкриває ящика з пістолетами, оглядає їх, знов кладе на місце; ящик зостається одкритий. Іде до дверей; назустріч йому тихо, задкуючи, появляється Телятєв*).

ЯВА IX

Васильков і Телятєв.

Васильков. Телятєв, так друзі не роблять.

Телятєв. А, здрастуй! (*Тихо*). Зажди, зажди, вони зараз вийдуть.

Васильков. Відповідай мені на мої запитання, або я тебе уб'ю на місці.

Телятєв. Тихше ти, я кажу тобі! (*Прислухається*). Ну, чого треба? Питай!

Васильков. Ти до моєї жінки приїхав?

Телятєв. Так.

Васильков. Чого?

Телятєв. Приємно провести час, поговорити. Які ти чудні запитання робиш!

Васильков. Чого ж ти до моєї жінки їдеш, а не до інших?

Телятєв. Того, що у мене смак гарний.

Васильков. Ми будемо стрілятись.

Телятєв. Ну, добре, добре! Ти тільки не гомони. Я чую голоси.

Васильков. Чиї б голоси не були, вони мені не перешкодять.

Телятєв. Ти збожеволів, Саво. Опам'ятайся, випий холодної води.

Васильков. Ні, Телятєв. Я людина сумирна, добра; але бувають у житті хвилини... Ах, я розказати тобі не можу, що робиться в моїх грудях... Бачиш, я плачу... Ось пістолети! Вибирай, який хочеш.

Телятєв. Коли ти подарувати хочеш, то давай обидва, навіщо їх розрізняти; а коли стрілятися, то куди квапитись, чудак! У мене сьогодні обід гарний. Після ситного обіду мені завжди важко жити на світі; тоді, хай так, давай стрілятися.

Васильков. Ні, ні, зараз, отут, на цьому місці, без свідків.

Телятєв. Ну, але ж бо я теж з характером, я тут не буду, кажу тобі на відріз. Що за місце? Всяке діло, Саво, треба робити доладу. Так! Почекай! Перше скажи ти мені, чого ти переїхав в таку паскудну квартиру?

Васильков. Засобів немає жити краще.

Телятєв. То візьми в мене. (*Виймає бумажника*). Скільки тобі треба?

Та, хай уже, бери все, я в Москві і без грошей проживу.

Васильков. Ти цими грішми хочеш купити мою поблажливість, хочеш купити жінку в мене? (*Бере пістолета*).

Телятєв. Послухай, любий друже! Ти мене краще вбий, тільки не ображай! Я тебе поважаю більше, ніж ти думаєш і ніж ти вартий.

Васильков. Вибач! Я людина божевільна.

Телятєв. Я просто пропоную тобі гроші, від доброго серця, або, краще сказати, через нашу спільну розбещеність; коли є гроші, давай першому зустрічному, коли нема — позичай у першого зустрічного.

Васильков. Ну, добре, давай гроші! Скільки тут?

Телятєв. Полічиш потім. Тисяч із п'ять.

Васильков. Треба полічити тепер і дати тобі розписку.

Телятєв. Уже від цього, зроби ласку, звільни. З мене беруть розписки, а я ні з кого; хоч би я і взяв, я її неодмінно загублю.

Васильков. Спасибі. Я тобі заплачу добрі проценти.

Телятєв. Шампанським, інших процентів не беру.

Васильков. А все ж, за те, що ти залицяєшся до моєї жінки, ми з тобою стрілятись будемо.

Телятєв. Не варто, повір мені, не варто. Якщо вона чесна жінка, з мого залицяння нічого не вийде, а мені все ж розвага; якщо вона погана жінка, не варто через неї стрілятися.

Васильков. Що ж мені тоді робити, в цьому останньому випадку? (*З одчаєм*). Що мені робити?

Телятєв. Покинути її, та й по всьому.

Васильков. Я був такий щасливий, вона вдавала, що любить мене! Ти тільки подумай! Для мене, для провінціала, для нещасного телепня, ласки такої красуні — адже це рай! І раптом вона зраджує. У мене обірвалось серце, підкосились ноги, мені життя не миле; вона мене обманює.

Телятєв. То ти її вбий, а мене ото завіщо ж?

Васильков. За те, що ви її розбестили. Вона з природи створіння добре; у вашому болоті жінка може втратити все,— і честь, і совість, і всякий сором. А ти розпусніший за всіх. Ні, ні, бери пістолета, а то я тебе вб'ю стільцем.

Телятєв. Ну, чорт з тобою. Ти мені набрид. Давай стрілятися! (*Проходить до пістолетів і прислухається біля дверей*). Ось що: перед смертю спробуємо сховатися за грубку.

Васильков. Ні, ні, стрілятися!

Телятєв (*бере його за плечі*). Тихше ти, тихше, бога ради! (*Силоміць одводить його за грубку до вихідних дверей*).

Входять Кучумов і Лідія.

ЯВА X

Васильков, Телятєв, Кучумов і Лідія.

Кучумов (*співає*). „In mia mano al fin tu sei" [1].

Лідія. Прощай, татуську!

Кучумов (*співає*). Цілуй мене! Твій поцілунок... Addio, mia carina!..

Лідія. Будь ласка, татуську! (*Цілує його*).

Телятєв і Васильков виходять зза грубки.

Ай! (*Відходить набік*).

Кучумов (*сварячись пальцем*). Ну, ну, ну, панове! Я на правах давньої дружби. Honni soit qui mal y pense! [2]

Васильков (*показує на двері*). Геть! Завтра я пришлю до вас секунданта.

Кучумов. Ні, ні, ні, молодий чоловіче! Я з вами битися не буду; моє життя надто дороге для Москви, щоб поставити його проти вашого, може, зовсім непотрібного.

Васильков. То я вб'ю вас. (*Іде до стола*).

Кучумов. Ну! Молодий чоловіче, ну! Так не жартують, молодий чоловіче, не жартують! (*Швидко виходить*).

Входить Надія Антонівна.

---

[1] „Ти цілковито в моїх руках". З опери Белліні „Норма".

[2] Хай буде сором тому, хто погано про це думає. Девіз ордена „Підв'язки".

ЯВА XI

Васильков, Телятев, Лідія і Надія Антонівна.

Надія Антонівна. Що за галас у вас?

Васильков. Візьміть від мене вашу дочку. Ми з вами поквитались. Я повертаю її вам таку ж неморальну, як і взяв від вас; вона нарікала, що перемінила своє гучне прізвище на моє майже міщанське;— зате я тепер маю право нарікати, що вона заплямувала моє просте, але чесне ім'я. Вона, виходячи за мене, казала, що не любить мене; я, проживши з нею тільки тиждень, зневажаю її. Вона йшла за мене ні з чим,— я заплатив за її придане і за її вбрання; це хай вона залічить за те, що я тиждень користувався її ласками, хоча й не сам.

Лідія. Ха, ха, ха! Яка трагедія!

Надія Антонівна. Що ви! Що ви! У вас якесь непорозуміння. Бувають випадки, що люди розходяться, але завжди мирно, пристойно.

Васильков (*до Телятєва*). Друже мій, не залишай мене; мені треба зробити деякі розпорядження. Ось твої гроші, візьми їх! Я хотів за твою добрість заробити тобі величезні проценги. Візьми їх! (*Віддає гроші Телятєву, той кладе їх недбало в кишеню. Лідія пильно дивиться на гроші*). Треба зробити деякі розпорядження, написати до матері... Я застрелюсь. (*Опускає голову на груди*).

Телятєв. Годі, годі! Саво, ти дурня строїш. У мого знайомого дві жінки втекли, що ж йому два рази треба було застрелитися? Саво, ну, поглянь на мене! Послухай, я людина розсудлива, я тобі багато можу дати гарних порад. Поперше, ти не здумай стрілятись у кімнаті,— це не годиться: стріляються в Петровському парку; подруге, ми з тобою спочатку пообідаємо гарненько, а там видно буде.

Васильков (*до Надії Антонівни*). Беріть скоріше вашу дочку від мене. Беріть її скоріше!

Лідія. Скоріше, ніж ви думаєте. Ми самі сьогодні хотіли переїхати. Ми найняли нашу стару квартиру і постараємось з її дзеркальних вікон навіть не дивитись на цю жалюгідну халупу з жалюгідним мешканцем її. Ви грали комедію, і ми грали комедію. У нас більше грошей, ніж у вас; але ми жінки, а жінки платити не люблять. Я вдавала, що кохаю вас, вдавала з огидою; але мені треба було, щоб ви заплатили наші борги. Я цього досягла, з мене доволі. Чи оцінили ви мою здібність прикидатися? З такою здібністю жінка не загине. Застреліться, будь ласка, скоріше! Телятєв, не одговорюйте його. Ви мені розв'яжете руки, і вже вдруге я не помилюсь, вибираючи мужа, чи... ну, самі розумієте, кого. Прощайте! Найбільше моє бажання не бачити вас уже ніколи. (*До матері*). Ви послали по екіпаж?

Надія Антонівна. Посилала, він готовий. (*Виходить, за нею Лідія*).

Васильков. Кінець, тепер всьому вже для мене кінець.

Телятєв. Ну, де ж там кінець? Хіба мало ще чого зосталося в житті?

Васильков. Ні, вже все. Якби я сам був злою людиною, як вона, я тепер гриз би собі руки, бився б головою об стіну; якби я сам її обманював, я б їй простив. Але я людина добра, я їй вірив, а вона так підступно насміялася з моєї добрості. З чого хочеш смійся: з обличчя мого, з мого прізвища, але не з добрості!.. З того, що я кохав її, що після кожної ласки її я годинами сидів у кабінеті і плакав від щастя! Друже, в мені ображено не самолюбство, а душа моя! Душу мою вбито, тепер треба вбити тіло. (*Плаче*).

Телятєв. Послухай! Ти краще замовчи! А то я сам розплачусь; гарна буде у мене фізіономія! Перестань, Саво, перестань! Здайся ти на мою волю хоч на кілька годин! Ми з тобою пообідаємо; чим я тебе буду годувати, поїти, це моє діло.

Васильков (*бере пістолета і кладе в кишеню*). Друже мій, що це? (*Підбігає до вікна*). Карета! Вони виїздять! (*Зовсім прибитий*). Вези мій труп, куди хочеш, поки він не ляже денебудь під кущем за заставою. (*Виходить*).

ДІЯ П'ЯТА

Будуар в колишній квартирі Чебоксарових, праворуч від глядачів двері в залу, прямо вхідні двері, ліворуч дзеркальне вікно.

ЯВА І

Лідія в ранковому костюмі лежить на канапі, Чебоксарова входить.

Надія Антонівна. Що, не було?

Лідія. Ні ще.

Надія Антонівна. Я зовсім запаморочилась. Що нам робити? Кучумов тиждень тому, замість того, що обіцяв привезти на новосілля, дав мені тільки шістсот тринадцять карбованців, і то з такими гримасами, з такими кривляннями, ніби то він робить бозна яку послугу. У нас знов назбиралася сила боргів. Не забудь, всі меблі нові, ті продав твій розбійник.

Лідія. Він обіцяв неодмінно привезти сьогодні. Йому не вірити соромно, коли він зробив таку послугу батькові.

Надія Антонівна. Та чи зробив, я щось не вірю. От я сьогодні одержала листа від мужа; він пише, що ніяких грошей не одержував, що маєток його продано, а сам він тепер живе у свого приятеля. Він мені пише, що після продажу, після покриття боргу, йому залишається дуже невначна сума і що на неї він хоче з якимось татарином чи башкиром завести кумис.

Лідія. Тепер я розумію. Знаєте, хто купив маєток? Кучумов. Він обіцяв купити і подарувати його мені.

Надія Антонівна. Навряд. Твій батько пише, що на торгах дав найбільшу суму якийсь Єрмолаєв, довірений Василькова. Вже чи не він? (*Показує на вікно*).

Лідія. Смішно! Куди йому! Ви самі бачили, що він позичав гроші у Телятева і обіцяв великі проценти, а великі проценти дають тільки при нужді. Та він і занадто дурний для такого діла. Не згадувати про нього буде куди спокійніше.

Надія Антонівна. Вже правда.

Лідія. Я вважаю себе заплямованою, що вийшла за нього. Мені треба, щоб всякий спогад про нього стерся у моїй уяві. Я кинула б йому його подарунки, якби вони не були такі коштовні! Я їх звеліла всі переробити, щоб вони не мали колишньої форми.

Надія Антонівна. Я піду спитаю, чи привезли коляску. Мені пощастило взяти в борг у одного каретника, і герби звеліла зробити. Коней будемо брати у візників, а не мати своєї коляски не можна. Найманий екіпаж завжди помітний. (*Виходить*).

Лідія. Так, досвідченість велика річ. Я все ще дуже довірлива. А через довірливість можна зробити помилку невиправну.

Входить Андрій.

Андрій. Пан Кучумов!

Лідія. Проси!

Андрій виходить. Входить Кучумов.

ЯВА ІІ

Лідія і Кучумов.

Кучумов (*стаючи на коліна і цілуючи руки Лідії*). Il segretto per esser felice[1].

Лідія. Що за пустування! Сідайте, мені треба поговорити з вами.

Кучумов. Яка холодність! Що за тон, дитино моя?

Лідія. Е! Годі! Досить жартувати! Послухайте! Ви мене примусили переїхати від мужа; ми влазимо в борги: мені соромно нагадувати вам про гроші, наче я у вас на утриманні, ви самі набилися з грішми.

Кучумов (*сідає*). Вам мене треба або вбивати або прощати за мою неуважність. Зараз одлічував гроші в бумажник, щоб узяти з собою, зайшла раптом жінка, і я його кинув у стіл і замкнув. Заговорився з нею, та й забув. Я вам привезу гроші через півгодини.

Лідія. А хто купив маєток батька?

Кучумов. Звичайно, я.

Лідія. Батько пише, що купив довірений Василькова.

---

[1] Секрет бути щасливим. (З опери Доніцетті „Лукреція Борджіа").

Кучумов. Інакше й бути не може, я дав довіреність Василькову, одному знайомому купцеві. Я в нього сина хрестив. Він законів не знає і передовірив від себе іншому. Якого він мені смішного листа надіслав! Я вам привезу його через десять хвилин. (*Встає і оглядає кімнату. Співає*). Io son rico, tu sei bella![1] Ось це гарно, і це не погано. Який у вас смак! Тут треба зелені. Я пришлю велику пальму і тропічних рослин. Тут під пальмою буде місце наших інтимних розмов. Я це сьогодні ж пришлю. (*Сідає біля Лідії*).

Лідія (*одсовуючись*). Ну, от, коли ви привезете нам гроші, я вас знов буду звати татусем і, може, покохаю.

Кучумов (*співає*). Io son rico, tu sei bella! Через те, що в моїй чесності сумніву бути не може, то кохання свого вам одкладати нема чого, моє блаженство!

Лідія. Ви думаєте? Я сьогодні в поганому настрої, мені не до кохання. Я вже скільки часу тільки й чую про багатство; в мужа золоті копальні, у вас золоті гори, Телятєв мало не мілійонщик, і Глумов, кажуть, раптом багатим став. Всі мої поклонники славлять мою красу, всі обіцяють мене золотом обсипати, а ні муж мій, ні мої закоханці не хотять позичити мені на час мізерної суми на шпильки. Мені нема в чому виїхати; я їжджу в найманій колясці на шкапах.

Кучумов. Це жахливо! Алеж через півгодини все буде виправлено. Я винен, я признаюсь, я сам винен.

Лідія. Я живу без мужа, ви до мене їздите кожного дня в певну годину; що подумають, що будуть говорити?

Кучумов. Привід для розмов дано, отже, розмова буде, як би ви строго не поводились. По-моєму, вже коли зносити осуд, то краще не даремно; терпіти наклеп діло жахливе, idol mio[2]. Адже я вам кажу, через півгодини... ну... можуть трапитися обставини: невідкладні внески; в конторі раптом стільки грошей нема; ну, через день, другий... в крайньому випадку, через тиждень ви матимете все, більше чого бажати не можна.

Лідія (*встає*). Через тиждень? Через десять хвилин щоб усе було! Чуєте, що я кажу! Інакше я вас пускати не звелю.

Кучумов. Десять хвилин? Я не Меркурій, щоб так швидко літати. Мене можуть затримати справи.

Лідія. Ніхто вас не може затримати: гроші у вас в ящику, лист, напевне, в другому. До побачення!

Кучумов. Я себе виправдаю у ваших очах; але я вам довго-довго (*сварячись пальцем*) не подарую такого поводження зо мною. (*Виходить*).

Лідія. Ось коли моя самовпевненість хитатись починає. Якийсь холод проймає мене. Кучумов обманює мене, чи ні? (*Рішуче*). Обманює. Він іще не здійснив ні одної своєї обіцянки. Потім, що ж у мене? Одчай і самогубство, або... теж самогубство, тільки повільне і болісне...

Входить Андрій.

Андрій. Пан Телятєв.

Лідія (*замислено*). Проси.

Андрій виходить. Входить Телятєв.

ЯВА III

Лідія і Телятєв.

Лідія. Що вас давно не видно? Де ви пропадаєте?

Телятєв. В людини, якій робити нічого, завжди діла багато. Чого ви такі серйозні? Ай, яй, яй! (*Дивиться на неї пильно*).

Лідія. Що ви? Що з вами?

Телятєв. Зморшка, ось тут, на лобі; маленька, маленька, але зморшка.

Лідія (*злякано*). Не може бути!

Телятєв. Подивіться в дзеркало! Ай, яй, яй! У ваші ото роки. Соромно!

Лідія (*перед дзеркалом*). Не говоріть краще! Набридли.

Телятєв. Думати не треба, Лідіє Юр'івно; більше за все думати бережіться. Боже вас борони! У нас жінки тим і зберігають красу, що ніколи нічого не думають.

Лідія. Ах, Іване Петровичу, на моєму місці посивіти легко. Як мені

---

[1] Я багатий, ти прекрасна! (З опери Доніцетті „Любовний напиток").

[2] Мій кумір.

не думати! Хто ж за мене думати буде?

Телятєв. Та чого ж вам кращого? Ваше становище солідне: ви живете самі, в чудовій квартирі, зовсім вільні, ви багаті, що я сам від вас чув, поклонників у вас сила, муж для вас не існує.

Лідія (*з радістю*). Він застрелився?

Телятєв. Ні, передумав.

Лідія. Шкода. Можна вам довірити таємницю?

Телятєв. Дуже можна.

Лідія. Ви умієте їх берегти?

Телятєв. Ні, не вмію. Зате я вмію їх губити одразу ж, це краще. Скажіть мені в одно вухо, у мене в ту ж хвилину вилетить у друге; а через годину, хоч убийте, ніякої таємниці не пригадаю.

Лідія. Наші справи дуже погані, нам просто жити нема з чого.

Телятєв. Рідко в якому сімействі не знайдеться такої таємниці.

Лідія. Слухайте! Ви нестерпні. Я переїхала від мужа через те... ні, мені соромно.

Телятєв. Ах, що ви! Кажіть далі. Мене ото соромно? Я вже така особлива людина, що мене ніколи ні одна жінка не соромилась.

Лідія. Ну, то й мені вас не соромно. Я переїхала від мужа, покладаючись на Кучумова; він мені обіцяв позичити сорок тисяч.

Телятєв. Ах, він чудак! Та чому ж не вісімдесят?

Лідія. А він може й вісімдесят?

Телятєв. Ще б пак! Він і двісті може, тобто обіцяти, а заплатити де вже йому! В нього рідко коли й десять карбованців найти в кишені можна.

Лідія. Ви набріхуєте на нього, він викупив батьків маєток, який коштує великих грошей; я сама бачила, як він дав моїй maman шістсот карбованців.

Телятєв. Про маєток я сказати нічого не можу, а звідки в нього шістсот карбованців, я знаю. Він п'ять днів бігав по Москві, шукав їх, насилу йому дали на місяць і взяли вексель на дві тисячі карбованців. Я думав, що він шукає грошей для вашого мужа, якому він вже давно програв у клубі цю суму і не заплатив.

Лідія (*в одчаї*). Ви мене вбиваєте!

Телятєв. Чим? Він людина дуже гарна. Ви не турбуйтесь. Ми всі його любимо; тільки він забудькуватий дуже. У нього дійсно було велике майно, але він часто забуває, що все прожито. Та йому легко й забути: в нього тепер і обіди, і бали, і вечері, і чудові екіпажі, тільки все це жінчине, і все ще за життя віддано племінницям. А йому власне видається грішми не більше як десять карбованців на клуб. В іменини і в свята дають йому п'ятдесят, а іноді сто карбованців. Ну, ось тоді й подивіться на нього! Приїде в клуб, сяде в кінці стола, тут у нього і трюфелі, і шампанське, і устриці: а який перебірливий! Прислугу всю з ніг зіб'є, чоловіка з п'ять так і бігають навколо нього. А вже що влетить бідним кухарям!

Лідія (*бліднучи*). Що мені робити? Я стільки напозичалася.

Телятєв. Єсть від чого в одчай впасти! Хто ниньки не винен!

Лідія. Телятєв! У вас величезні достатки, пожалійте мене! Не дайте мені загинути. (*Телятєв опускає голову*). Телятєв! Підтримайте честь нашої фамілії. Я можу полюбити вас. Ви добрий, милий. (*Телятєв ще нижче опускає голову*). Jean, я гину. Врятуйте мене. (*Кладе йому обидві руки на плечі і схиляється головою*).

Телятєв. Все це дуже мило з вашого боку, я був би зовсім щасливий; але, Лідіє Юр'ївно, я сам ото тепер не свій.

Лідія (*дивиться на нього широкими очима*). Як? Ви женитесь, чи жонаті?

Телятєв. Не женюсь і не жонатий, а, мабуть, завтра одвезуть мене до Воскресенських воріт.

Лідія. Як до Воскресенських воріт?

Телятєв. Так, привезуть з квартальним і опустять.

Лідія. Не може бути. Де ж ваші гроші? Я знаю, що ви позичали мужеві.

Телятєв. Ну, що ж із того! Хіба мені чужих ото шкода?

Лідія. А своїх у вас нема?

Телятєв. Я вже й не пам'ятаю, коли вони були. Я вчора дізнався, що я винен тисяч із триста. Все, що ви в мене бачили колинебудь, все чуже: коні, екіпажі, квартира, одяг. За все це грошей не плачено, за все це писали рахунки на мене, потім векселі, потім подали на стягання, потім одержали виконавчі листи. Грішми взято у лихварів силу-силенну. Всі кредитори завтра з'являться до мене, картина буде разюча. Меблі, килими, дзеркала, картини взято на прокат, і ниньки ж відібрані. Коляска й коні від Ваханського; одяг кравець візьме завтра ледь світ! Я певен, що кредитори насміються до схочу. Я їх прийму звичайно в халаті, це єдина моя власність; запропоную їм по сигарі. Подивляться вони на мене та на голі стіни, і скажуть: „гуляй, Іване Петровичу, по білому світі!" Один через жінку сердитий, цього, чого доброго, продержать місяців зо два в ямі, поки не набридне за харчі платити. Ну, а там і випустять, і знов я вільний, і знов кредит буде, бо я добрий хлопець і в мене ще живі одинадцять тіток та бабунь і всім їм я спадкоємець. Скільки я гербового паперу перевів на векселі, ви не повірите. Коли його на пуд продавати, то більше візьмеш, ніж з мене.

Лідія. І ви такі спокійні?

Телятєв. Чого ж мені турбуватися? Совість моя така ж чиста, як і кишеня. Кредитори давно одержали з мене втричі, а стягають, тільки щоб форми додержати.

Лідія. Де ж мені грошей узяти, тобто великих грошей, багато грошей? Невже нема ні в кого?

Телятєв. Є,—як же не бути!

Лідія. У кого ж вони?

Телятєв. У ділових людей, які їх задарма не кидають.

Лідія. Не кидають? Шкода!

Телятєв. Та ще яка шкода ото! Тепер і гроші ото розумніші стали, все до ділових людей ідуть, а не до нас. А перше гроші дурніші були. От саме такі гроші вам і потрібні.

Лідія. Які?

Телятєв. Дурні. Ось і мені доставалися все дурні, ніяк їх у кишені не вдержиш. Знаєте ви, я недавно догадався, чого в нас з вами дурні гроші? Через те, що не ми самі їх наживали. Гроші, нажиті працею,— гроші розумні. Вони лежать сумирно. Ми їх манимо до себе, а вони не йдуть; кажуть: ми знаємо, які вам гроші потрібні, ми до вас не підемо. І вже як їх не проси, не підуть. Так прикро ото, що вони й знайомства з нами не хотять водити.

Лідія. Я в актриси піду.

Телятєв. Талант потрібен, Лідіє Юр'ївно.

Лідія. Я в провінцію.

Телятєв. Яка вам вигода? Зачаруєте якогонебудь борошенника Тулумбасова, або вже щонайбільше середнього достатку поміщика. Яка це кар'єра?

Лідія. Телятєв, поможіть, мені потрібні гроші!

Телятєв. А ось, будь ласка, сюди! (*Підводить її до вікна*). Бачите?

У ворот стоит
Домик крошечка;
Он на всех глядит
В три окошечка[1].

Он де гроші.

Лідія. У мужа?

Телятєв. Так, у нього. Він не тільки багатший за всіх нас, але такий багатий, що подумаєш, то голова запаморочиться. Тепер не той багатий, в кого грошей сила, а той, хто їх добувати вміє. Якщо у вашого мужа тепер готівкою тисяч із триста, то можна ручитися, що через рік буде мілійон, а через п'ять — п'ять.

Лідія. Не може бути. Я не вірю вам. Ідіть геть. Це він вас підіслав до мене.

Телятєв. А от послухайте. Коли ви його покинули, поїхали ми обідати в Троїцький. Сидить, на світ не дивиться, ні ухи не їсть, ні вина не п'є. Підходили до нього якісь чудні особи, шепотіли про щось, він начебто став жвавіший. Потім раптом несуть йому телеграму, прочитав її і очі заблищали. „Ні, каже, безглуздо стрілятися. Погуляємо, каже, сьогодні, привітай мене". Ну, я його привітав, поцілувались, і пішли, і пішли. По-

[1] Романс Гурільова, широко відомий в той час.

знайомив я його де з ким із старих своїх знайомих, тобто не старих, а з колишніх, а вони ще молоденькі.

Лідія (*дивлячись у вікно*). Заждіть! Що ото за коляска? Мережива? Невже це maman взяла для мене? Яка краса, яка розкіш!

Телятєв. Ні, ви помилились. Це коляска, яку він подарував моїй знайомій і з кіньми, і кучера найняв такого, що в зоологічному саду показувати можна. Он вона іде від нього, блондиночка, а очі волошки.

Лідія. Ай! Я знепритомнію. Це не коляска, це мрія. Може дух забити від щастя сидіти в цій колясці. Що зо мною? Я його ненавиджу і начебто ревную. Я вбила б цю блондинку. Ніс у неї і так невеликий, а вона його ще й задирає.

Телятєв. Це не ревнощі, а заздрість.

Лідія. Він її любить?

Телятєв. Що? Коляску?

Лідія. Ні, блондинку.

Телятєв. Навіщо ж? І любити та й гроші давати, вже надто багато витрат буде. Хочете почути, що ваш муж мені розказав про себе?

Лідія. Кажіть!

Телятєв. Учився він багато, чого—вже не пам'ятаю. Всякі є науки, Лідіє Юр'івно, про які ми з вами й не чули.

Лідія. Кажіть, кажіть!

Телятєв. Поїхав за кордон, подивився, як будуються залізниці, вернувся в Росію і заорендував у підрядчика невелику дільницю. Сам з робітниками і жив у бараках, та Василь Іванович з ним. Знаєте Василя Івановича? Золото, а не людина.

Лідія. Ах, ідіть ви!

Телятєв. Перший підряд удався, він узяв більший, потім ще більший. Тепер одержав якусь телеграму. „Ну, каже, Ваню, ближче мілійона не помирюсь". А я кажу: „і не мирися". Що ж, мені ж бо однаково, збитків не буде.

Лідія. Я помираю.

Телятєв. Що з вами?

Лідія (*лягає на диван*). Покличте maman! Покличте, скоріше!

Телятєв (*у двері*). Надіє Антонівно!

Входить Надія Антонівна.

ЯВА IV

Лідія, Телятєв і Надія Антонівна.

Лідія. Maman, бога ради!

Надія Антонівна. Що з тобою, Лідіє? Що з тобою, дитино моя?

Лідія. Бога ради, maman! Підіть до мого мужа, покличте його сюди, скажіть, що я помираю.

Телятєв. Беріть мої коні, Надіє Антонівно, і їдьте скоріше!

Надія Антонівна (*приглядається до дочки*). Так, так, я бачу, тобі справді недобре. Я зараз їду. (*Виходить*).

Входить Андрій.

Андрій. Пан Глумов.

Лідія (*підвівшись*). Приймати його, чи ні? Ще муж чи прийде, чи ні, невідомо. Хто потопає, хапається за соломинку. (*До Андрія*). Проси!

Андрій виходить. Входить Глумов.

ЯВА V

Лідія, Телятєв і Глумов.

Глумов. Що з вами?

Лідія. Трохи хвора. А з вами що? Я чула, що ви розбагатіли.

Глумов. Ще ні, але сподіваюсь. Дуже вигідну посаду заступив.

Телятєв. І зовсім по здібностях.

Глумов. Щасливий випадок, більш нічого. Одна літня дама довго шукала не те, щоб управителя, а як би це назвати...

Лідія. Un secrétaire intime?[1]

Глумов. Oui, madame![2] Їй потрібна була чесна людина, якій вона могла б довірити...

Телятєв. І себе, і свою маєтність?

Глумов. Майже так. У неї будинки, маєтки, купа справ: куди ж їй управлятися! Із спадкоємцями вона в сварці. Я намагаюся все обернути на капітал, на що маю повну довіреність, і користуюсь чималими процентами за комісію.

Телятєв. Благородна, довірлива жінка! Признайся, Глумов, адже не багато знайдеш таких?

Глумов. Так, мабуть, одна тільки й залишилась; я їх усіх як п'ять пальців знаю.

[1] Особистий секретар.
[2] Так, пані.

Телятєв. Ми зараз тільки говорили про дурні гроші, що вони перевелись, а ти щасливіший за нас, ти їх знайшов.

Глумов. Зате як довго і ретельно я шукав їх.

Лідія. Виходить, у вас тепер грошей багато?

Глумов. „Багато"—адже це поняття умовне. Для Ротшільда було б мало, а для мене досить.

Лідія. Позичте мені тисяч з двадцять.

Глумов. Молоденьким, гарненьким жінкам грошей не позичають, бо неделікатно їм нагадувати, коли вони забудуть про борг, а стягати ще неделікатніше. Їм або чемно відмовляють, або дарують.

Лідія. Ну, як хочете, тільки дайте.

Глумов. Тепер не можу, вибачте. Пам'ятаєте, ви сказали, що мені ніколи вашої руки не цілувати? Я злопам'ятний.

Лідія. Цілуйте.

Глумов. Тепер уже пізно, або, краще сказати, зарано. Підождіть мене рік, я приїду цілувати ваші ручки. Я завтра їду з своєю довірителькою в Париж; вона не вміє рахувати ні на карбованці, ні на франки, я буду її касиром. Вона хворіє на задишку і на загальне ожиріння; їй і тут лікарі більше року життя не дають, а в Парижі з переїздами на води і за допомогою удосконаленої медицини вона помре скоріше. Ви бачите, що мені ніколи, рік я повинен жалісливо доглядати хвору, а потім можу заживати плодів праці своєї, можу й проживати досить багато, чого доброго, за вашою допомогою, якщо вам буде завгодно.

Лідія. Ви зла, зла людина!

Глумов. Перше вам ця риса в мені подобалась; ми з цього боку схожі одне на одного.

Лідія. Так, поки ви не переходили межі, а тепер прощайте!

Глумов. Прощайте! Я їду з солодкою надією, що за рік ви за мною скучите, що ви мене оціните і ми, напевне, зустрінемось, як рідні.

Лідія. Годі, годі!

Глумов. До побачення!

Телятєв. Прощай, Глумов, щасливої дороги! Згадай про мене в Парижі: там на кожному перехресті ще блукає моя тінь.

Глумов. Прощай, Телятєв! (*Виходить*).

Входить Надія Антонівна з склянками, за нею покоївка з подушками, кладе їх на диван і виходить.

ЯВА VI

Лідія, Телятєв, Надія Антонівна.

Надія Антонівна. Тобі треба лягти, Лідіє, неодмінно. Даремно ти себе, мій друже, втомлюєш! З обличчя твого видно, що ти страшенно мучишся. Я так і мужеві сказала. Він зараз прийде. Ось твій спирт і краплі, які тобі завжди помагали.

Лідія (*лягає на подушку*). Як він вас прийняв?

Надія Антонівна. Дуже ввічливо, хоч досить холодно. Він спитав, чи серйозно ти хвора; я відповіла, що дуже. Чого ви, Іване Петровичу, смієтесь?

Телятєв. Мені байдужим не можна залишатися: треба або плакати, або сміятись.

Надія Антонівна. Ви не знаєте ні натури, ні складу Лідії; вона така нервова, така нервова... це в неї з дитинства.

Телятєв. Вибачте, я дійсно не знаю складу Лідії Юр'івни, це для мене таємниця.

Лідія. Іване Петровичу, ви такий балакун, ви мене розсмішите.

Надія Антонівна. Та ви, чого доброго, справді розсмішите, а він увійде.

Телятєв. Сховатися скажете?

Лідія (*млосно*). Ні, зостаньтесь! Мені так приємно бачити вас, ви мені даєте силу.

Телятєв. Коли вам приємно, то я не тільки не піду, а як пригвинчений буду стояти проти вас. Дивіться на мене, скільки вам завгодно. Тільки дозвольте мені в цій комедії бути особою без слів.

Входить Андрій.

Андрій. Пан Васильков.

Лідія (*кволим голосом*). Просить

Андрій виходить. Надія Антонівна поправляє подушки. Телятєв підносить хустку до своїх очей. Входить Васильков.

ЯВА VII

Лідія, Телятєв, Надія Антонівна і Васильков.

Васильков (*після загального поклону*). Ви мене кликали?

Лідія. Я помираю.

Васильков. В такому разі потрібні або лікар, або священик; я ні те, ні те.

Лідія. Ви нас покинули.

Васильков. Не я, а ви мене, і не попрощавшись навіть, як слід.

Лідія. То треба попрощатися?

Васильков. Якщо вам завгодно.

Лідія. По-руському попрощатися означає попросити прощення.

Васильков. Просіть.

Лідія. Я винна тільки в тому, що покинула вас, не зважившись своїх засобів, в іншому ви винні.

Васильков. Ми поквитались: я був винен, ви мене покинули. Про що ж більше говорити! Прощайте!

Лідія. Ах, ні, почекайте!

Васильков. Чого ви хотіли?

Лідія. Ви за свою провину нічим не платите, а я можу приплатитися жорстоко. Я по шию в боргу, мене посадять разом з міщанками в Московську яму.

Васильков. Ага! Ви он чого боїтесь? Он яке безчестя вам страшне? Не бійтесь! В яму потрапляють і чесні люди, з ями є вихід. Боятися Московської ями добре, але більше треба боятися тієї бездонної ями, яка зветься розпустою, в якій гине і ім'я, і честь, і миловидність жінки. Ти боїшся ями, а не боїшся тієї безодні, з якої вже нема повороту на чесну дорогу!

Лідія. Хто вам дозволив говорити тут такі слова?

Васильков. А хто дозволяє видющому вивести на дорогу сліпого, хто дозволяє розумному застерегти нерозумного, хто дозволяє освіченому учити неосвіченого?

Лідія. Ви не маєте права учити мене.

Васильков. Ні, маю. Це право — співчуття.

Лідія. Чи вам говорити про співчуття! Ви бачите жінку в такому становищі і не хочете заплатити за неї нікчемного боргу.

Васильков. Я даремно грошей не кидаю. Ні, боже мій.

Надія Антонівна. Я не розумію вашої філософії. Все це для мене якась новина, принесена з місяця. Хіба платити за жінку означає кидати даремно?

Васильков. Яка ж вона мені жінка! Та вона ж сама сказала, що в неї грошей більше, ніж у мене.

Надія Антонівна. „Сказала". Мало що може сказати жінка, бувши роздратована! Як би жінка не образила мужа, все ж треба жаліти жінку більше, ніж мужа. Ми такі слабкі, такі нервові, нам всяка сварка так недешево обходиться. Гаряча жінка скоро зробить дурницю, скоро й одумається.

Васильков. Та вона ж не каже, що одумалась.

Лідія. Я одумалась і каюсь у своєму вчинку.

Васильков. Чи не пізно?

Надія Антонівна. Ах, ні! Вона може захопитись, але до занепаду себе не допустить.

Васильков. Я знаю, що не допустила: ваша прислуга значно більше одержувала від мене, ніж від вас. Але я не знаю, що врятувало її від занепаду — честь, чи брак грошей у Кучумова. (*До Лідії*). Чого ж ви хотіли?

Лідія. Я хотіла б жити знов разом з вами.

Васильков. Неможливо. Ви так швидко міняєте свої вирішення, що, чого доброго, завтра ж схочете поїхати від мене. Для мене одного сорому досить, я двох не хочу.

Лідія. Але ви повинні мене врятувати.

Васильков. Як я вас врятую? Є тільки один спосіб. Я вам запропоную чесну роботу і за неї винагороду.

Лідія. Яку роботу і яку винагороду?

Васильков. Ідіть до мене за економку, я вам дам тисячу карбованців на рік.

Лідія (*встає з дивана*). Ідіть геть!

Васильков виходить.

Телятєв (*віднімаючи хустку від очей*). Тепер ви видужали, я можу перестати плакати.

Лідія. Ах, тепер не до жартів! Біжіть, доженіть, верніть його хоч би там що.

Телятєв вибігає.

Надія Антонівна. Ах, який він упертий! Який нестерпний! Людина з пристойного товариства так робити не може, він скоріше уб'є жінку, а такого запропонувати не може.

Повертаються Васильков і Телятєв.

Лідія. Ви мені вибачте, я не зрозуміла вас. Поясніть мені, що означає слово „економка" і які її обов'язки?

Васильков. Звольте, поясню; але якщо ви не приймете того, що я вам пропоную, я більше не вернусь до вас. Економка означає жінка, яка провадить господарство. Це нікого не принижує. А ось обов'язки: у мене в селі матінка старушка, хазяйка чудова, ви вступите до неї під її руку — вона вас навчить: гриби солити, наливки робити, варення варити, передасть вам ключі від комори, від підвалу, а сама буде тільки доглядати за вами. Мені така жінка потрібна, я завжди буваю у від'їзді.

Лідія. Жахливо, жахливо!

Васильков. Скажете закінчити?

Лідія. Кажіть далі!

Васильков. Коли ви вивчите досконало господарство, я вас візьму в своє губернське місто, де ви повинні засліпити губернських дам своїм туалетом і манерами. Я на це грошей не пошкодую, але з бюджета не вийду. Мені теж, як на мої великі діла, потрібна така жінка. Потім, якщо ви будете зо мною ласкаві, я повезу вас в Петербург, Патті послухаємо, тисячі карбованців за ложу не пошкодую. У мене в Петербурзі через мої діла є зв'язки з дуже великими людьми; сам я вайлуватий і незграбний; мені потрібна така жінка, щоб можна було завести салон, в якому навіть і міністра прийняти не соромно. У вас все є для цього, тільки вам треба буде відучитися від деяких манер, які ви перейняли від Телятєва та інших.

Телятєв. А хіба я знав, що Лідію Юр'ївну чекає така блискуча перспектива від сільського підвалу до Петербурзького салону?

Васильков (*дивлячись на годинник*). Погоджуєтесь ви на те, що я вам пропоную, чи ні? Тільки пам'ятайте, що перш за все ви будете економкою і досить довго.

Лідія. Пожалійте мене, пожалійте мою гордість! Я дама, дама з голови до ніг. Зробіть мені якунебудь поступку.

Васильков. Ніякої! Чи мені жаліти вашу гордість, коли ви не жаліли моєї простоти, моєї добрості сердечної! Я й тепер пропоную вам звання економки, кохаючи вас.

Лідія. Ну, хоч слово переміність, воно жорстоке для мого ніжного вуха.

Васильков. Ні, це слово хороше.

Лідія. Я повинна подумати.

Васильков. Думайте.

Телятєв. Ах, якби мене хто взяв за економку!

Входить Андрій.

Андрій. Слідчий пристав хоче описати майно.

Лідія і Надія Антонівна. Ах, ах! Ай, ай! (*Лідія ховається в подушки*).

Телятєв. Чого ви злякались? Розвеселіться! Вчора описали меблі у двох моїх знайомих, сьогодні у вас, завтра в мене, післязавтра у вашого Кучумова. Це ниньки така пошесть.

Лідія (*до мужа*). Рятуйте мене від сорому! Я на все погоджуюсь! Що робити? Я хотіла сяяти незгасимою зіркою, а ви хочете зробити мене метеором, який блисне на хвилину і погасне в болоті. Але я погоджуюсь, погоджуюсь. Благаю вас, врятуйте мене.

Васильков виходить з Андрієм. Андрій повертається.

Андрій. Пан Кучумов.

Лідія. Я думаю прийняти його.

Телятєв. Прийміть.

Лідія. Проси!

Андрій виходить. Входить Кучумов, потім Васильков.

ЯВА VIII

Лідія, Надія Антонівна, Телятєв Кучумов, потім Васильков.

Кучумов (*наспівуючи*). Io son ricco...[1] Що з вами?

[1] „Я багатий".

Лідія. У нас описують майно, чи привезли ви сорок тисяч?

Кучумов. Io son rico... ні, ви уявіть собі, яке зо мною нещастя. (*Входить Васильков і спиняється біля дверей*). Мій слуга, якого я любив як сина, обікрав мене геть чисто і втік, мабуть, в Америку.

Телятєв. Дуже шкода мені твого слуги! З тим, що в тебе можна викрасти, не те що до Америки, але й до Звенигорода не доїдеш.

Кучумов. Не жартуй, я не люблю. Я розіслав телеграми по всіх трактах; напевне, його скоро вспіймають, відберуть гроші, і тоді я вам, дитино моя, приставлю їх.

Телятєв. Не все ж він украв, адже зосталося ж щонебудь?

Кучумов. Чому не зосталось! Я без тисячі карбованців з дому не виїжджаю.

Васильков. То віддайте мені шістсот карбованців, які ви програли мені.

Кучумов. А! Ви тут? І дуже добре. Я давно хотів з вами розрахуватися. Картярський борг для мене перше діло. (*Виймає бумажника*). Що за дурниця така? Напевне, я якнебудь переплутав, поклав у ліву кишеню. Ах, та я не той сюртук надів. Проте, ви можете одержати ці гроші з Надії Антонівни.

Васильков. Добре, я одержу. Лідіє Юр'ївно, я ваш борг заплатив. Вам треба їхати в село.

Лідія. Коли хочете?

Васильков. Я їду завтра, будьте готові!

Лідія (*подає мужеві руку*). Дякую вам, що на цілий день ви даєте волю моїм сльозам. Мені треба багато за чим поплакати! Оплакати загиблі мрії всього життя, мою помилку, моє приниження. Мені треба поплакати за тим, чого вернути не можна. Моя богиня безтурботного щастя падає з свого п'єдесталу, на її місце стає грубий ідол праці і промисловості, якому ім'я бюджет. Ах, як мені шкода бідних, ніжних створінь, цих милих, веселеньких дівчат! Їм не бачити більше елегантних, неощадливих мужів! Ефірні істоти, киньте мрії про нездійснене щастя, киньте думати про тих, хто елегантно розтринькує, і виходьте за тих, які грубо наживають і звуть себе діловими людьми.

Телятєв. Як це слухати нам, неробам.

Кучумов (*співає*). Io son rico...

Телятєв. Брехня. Noi siamo poveri[1].

Лідія. Ось друга жертва, яку я приношу вам.

Васильков. Жертв не треба.

Лідія. Я бачу, що найшла коса на камінь. Будь ласка, я признаюсь. Я приймаю вашу пропозицію, бо вважаю її за вигідну.

Васильков. Але знайте, що я з бюджета не вийду.

Лідія. Ох, цей мені бюджет!

Васильков. Тільки дурні гроші не знають бюджета.

Телятєв. Ти говориш святу істину; скажу більше,—що ти повторюєш мої слова.

Васильков (*до Телятєва*). Прощай, друже, мені тебе сердечно жаль. Ти завтра будеш без дому і без їжі.

Телятєв. Чи не хочеш ти мені позичити грошей! Не давай, не треба. Пропадуть, їй-богу, пропадуть. Москва, Саво, таке місто, що ми, Телятеви та Кучумови, в ньому не загинемо. Ми і без копійки будемо мати і пошану, і кредит. Довго ще кожний купчик буде за щастя вважати, що ми вечеряємо і п'ємо шампанське за його кошт. Ось, кравці — від тих пошани мало. Але й стару шинель, і старого капелюха можна носити з такою гідністю, що здаля дають тобі дорогу. Прощай, друже Саво. Не жалій нас. І в лахмітті шанують доброчесність. (*Обіймається з Кучумовим*).

Лідія несміливо підходить до Василькова, кладе йому руки на плече і схиляється головою. Картина.

---

[1] Ми бідні.

ЛІС

Комедія на п'ять дій

ОСОБИ:

Раіса Павлівна Гурмижська, вдова років 50-ти з лишкою, дуже багата поміщиця, одягається скромно, майже в траурі; завжди з робочим ящиком на руці.
Аксінья Данилівна (Аксюша), її далека родичка, бідна дівчина, років 20-ти, одягнена чисто, але бідно, трохи краще, ніж покоївка.
Євгеній Аполонович Мілонов, років 45-ти, гладенько причесаний, одягнений елегантно, в рожевому галстуці.
Уар Кирилович Бодаєв, років 60-ти, відставний кавалерист, сивий, гладенько стрижений, з великими вусами й бакенбардами, в чорному сюртуці, наглухо застебнутому, з хрестами й медалями по-солдатському, з милицею в руці, трохи глухий.
} Багаті сусіди Гурмижської.
Іван Петрович Восьмибратов, купець, що торгує лісом.
Петро, його син.
Олексій Сергійович Буланов, молодий чоловік, що не доучився в гімназії.
Теренько, хлопчик Восьмибратова.
Генадій Нещасливцев
Аркадій Щасливцев
} піші мандрівники.
Карпо, лакей Гурмижської.
Улита, ключниця.

ДІЯ ПЕРША

Садиба Гурмижської, верстов за п'ять від повітового міста. Велика зала. Прямо двоє дверей: одні вхідні, другі в їдальню; праворуч від глядачів вікно і двері в сад; ліворуч двоє дверей: одні у внутрішні кімнати, другі в коридор. Багаті старовинні меблі, трельяжі, квіти, біля вікна робочий столик, ліворуч круглий стіл і декілька крісел.

ЯВА І

Карпо стоїть біля дверей, входить Аксюша.

Аксюша. Раіса Павлівна кликали мене?

Карпо. Так точно; тільки зараз гості приїхали, то вони в саду.

Аксюша (*вийнявши з кишені листа*). Слухай, Карпо Савелійовичу, чи не можеш ти?..

Карпо. Чого ви зволите?

Аксюша. Передати. Ти вже знаєш кому.

Карпо. Та як же, панночко? Тепер бо вже начебто ніяково. Чи правда, чи ні, у тітоньки таке єсть бажання, щоб вам за паничиком бути.

Аксюша. Ну, не треба; як хочеш. (*Одвертається до вікна*).

Карпо. Та вже прошу. Для вас чому б... (*Бере листа*).

Аксюша (*дивлячись у вікно*). Продала Раіса Павлівна ліс?

Карпо. Продали Іванові Петровичу. Все продаємо, а чого ради?

Аксюша. Не хоче, щоб спадкоємцям зосталось; а гроші можна і чужим віддати.

Карпо. Треба гадати. Мудро створено.

Аксюша. Кажуть, вона ці гроші хоче за мною на придане дати.

Карпо. Дай но боже!

Аксюша (*дуже серйозно*). Не дай боже, Карпо Савельовичу!

Карпо. Ну, як зволите. Я до того, що все ж краще, нехай на придане підуть, ніж туди ж, куди й інші.

Аксюша. Куди інші... а куди ж інші?

Карпо. Ну, це вам, панночко, і розуміти ото неможливо, та й язик не повернеться сказати вам. Олексій Сергійович ідуть. (*Відходить від дверей*).

Аксюша дивиться у вікно, Буланов увіходить.

ЯВА II

Аксюша, Буланов, Карпо, потім Улита.

Буланов (*до Карпа*). Що ж, ти набив мені папіроси?

Карпо. Так що ні.

Буланов. Чому ж ні? Адже я тобі велів.

Карпо. Мало що веліли? А коли я можу?

Буланов. Ні, вже ви тут зазналися дуже. От що. Я ось Раісі Павлівні скажу.

Карпо. Не скажете; ви при них і курити ото боїтеся.

Буланов. Боїтеся... Щоб були набиті! Не десять разів тобі казати! (*Побачивши Аксюшу, підходить до неї і дуже розв'язно кладе їй на плече руку*).

Аксюша (*швидко обернувшись*). Що ви? Збожеволіли?

Буланов (*образившись*). Ах!! Вибачте! Чого ви такою герцогинею дивитесь, красуне ви моя?

Аксюша (*майже крізь сльози*). За що ви мене ображаєте? Я вам нічого не зробила. Що я тут за іграшка для всіх? Я така ж людина, як і ви.

Буланов (*байдуже*). Ні, послухайте; ви справді мені подобаєтесь.

Аксюша. Ах, та мені яке до того діло! Яке ви маєте право чіпати мене?

Буланов. Чого ви все сердитесь, не знати за що? Велика штука! Вже й зачепити не можна! Своє, та не чіпати! Хто ж мені заборонить?

Аксюша (*суворо*). А коли не ваше, коли чуже? Тоді що?

Буланов. Що за капризи! Набридло. Отак ви все діло зіпсуєте.

Аксюша. Яке діло?

Буланов. Яке... Нібито не знаєте? Ось яке: Раіса Павлівна бажає, щоб я оженився з вами. А чого Раіса Павлівна бажає...

Аксюша. Тому й бути?

Буланов. А звісно. Ми з вами люди бідні... Дожидатися, поки проженуть? Ні, вже покірно дякую. Куди мені? Знов до матінки? Стріляти сорок-ворон за чужим двором?

Карпо. Тихше, пане! Улита йде.

Входить Улита і чогось шукає.

Вам чого тут?

Улита. Я, здається, забула...

Карпо. Нічого ви не забули, це ви даремне. У вас є свій департамент, ми до вас не ходимо. (*Улита виходить*). Отак воно краще!.. Найпроклятуща жінка!

Буланов. Розрахунок простий; здається, можна зрозуміти.

Аксюша. Та я розумію.

Буланов. То й опиратися нічого. Перед ким тут неприступність ото вдавати? Адже Раіса Павлівна обіцяє багато грошей дати; чого ж іще? Хреститися треба обома руками.

Аксюша. Одно можна купити за гроші, а інше не можна.

Буланов (*презирливо усміхаючись*). Філософія! (*Серйозно*). Ви життя в грошах не знаєте, через те так і говорите. Видно, нужди ото не знали? А тут попереду життя приємне... За гроші бо люди чортові душу закладають, а не те, щоб зрікатися.

Показується Улита.

Карпо. Чого ви сновигаєте сюди та туди? Не бачили вас тут? Тут кімнати чисті.

Улита. Уже й зайти не можна!

Карпо. Як це ви собі спокою не знайдете? Кидаєтесь ви, як очмаріла кішка. Покличуть вас, тоді інша річ.

Улита виходить.

Аксюша. На милування нема силування, Олексію Сергійовичу.

Буланов. Ну, та вже я доб'юся свого; у мене не викрутитеся. Адже вам кращого за мене тут не знайти.

Аксюша (*стиха*). Помиляєтесь. Схочу пошукати, то знайду, а може вже і знайшла. (*До Карпа*). Коли Раіса Павлівна спитає, я буду в своїй кімнаті. (*Виходить*).

ЯВА III

Буланов і Карпо.

Карпо (*підходячи*). Ах, пане, пане!

Буланов. А що, Карпо?

Карпо. Молоді ви дуже.

Буланов. Знаю, що молодий.

Карпо. А це негаразд.

Буланов. Що ж мені робити?

Карпо. Це не на користь вам... А ви старайтесь...

Буланов. Як уже не старайся, а раптом років не збільшиться: я тількищо з гімназії.

Карпо. Та що гімназія! Інші і в гімназії не були, а які спритні.

Буланов. Та до чого спритні?

Карпо. Та до всього, а вже особливо, що мимо рук ото пливе. (*Улита показується з коридора*). Знов? Пху! А тпрусь ти, окаянна!

Улита (*зникаючи*). Напасник!

Буланов (*замислено*). Так?.. Ну, що ж?

Карпо. Ото ж то „так". Ви чого панночку ото тривожите! Який тут авантаж?

Буланов. Все ж таки...

Карпо. Обережніше треба, пане; недарма Улита тут плазує, перенесе одразу. А чи вподобається пані? Ще не відомо, куди вас Раіса Павлівна призначать. Вони хоча й пані, алеж їх діло жіноче: аж ніяк неможливо цього знати, що в них на думці. Раптом одно, і зараз інше; у них на думці не те, що на тижні, на день із сім перемін буває. Ось ви говорите: оженитися; а може, щось інше загадають робити! Ви своєї волі не маєте: привезли вас на прогодування, бо матінка у вас в бідності... А ви хочете... Вже ви й дивіться все у вічі.

Буланов. У вічі?

Карпо. Безпремінно. Так усе ходіть і дивіться, бо від них залежні... А там, перегодя, з розмови чи з чого і можете зрозуміти... Пані йдуть. (*Виходить*).

Буланов поправляє волосся і покручує вусики.

Входять: Гурмижська, Мілонов і Бодаєв.

ЯВА IV

Гурмижська, Мілонов, Бодаєв і Буланов.

Гурмижська. Я вам говорила, панове, і знов повторюю: мене ніхто не розуміє, зовсім ніхто. Розуміє мене тільки наш губернатор та отець Григорій.

Мілонов. І я, Раісо Павлівно.

Гурмижська. Може бути.

Мілонов. Раісо Павлівно, повірте мені, все високе і все прекрасне...

Гурмижська. Вірю, охоче вірю. Сідайте, панове!

Бодаєв (*відкашлюючись*). Остогидли.

Гурмижська. Що ви?

Бодаєв (*грубо*). Нічого. (*Сідає оддалік*).

Гурмижська (*помітивши Буланова*). Алексіс, Алексіс! Ви мрієте? Панове, представляю вам молодого дворянина Олексія Сергійовича Буланова. (*Буланов кланяється*). Доля його дуже цікава, я вам зараз розкажу. Алексіс, погуляйте в саду, мій друже.

Буланов виходить. Гурмижська і Мілонов сідають біля столу.

Мілонов. Ваш родич, напевне?

Гурмижська. Ні, не родич. Але хіба самі родичі мають право на наше співчуття? Всі люди нам ближні. Панове, хіба я для себе живу? Все, що я маю, всі мої гроші належать бідним; (*Бодаєв прислухається*) я тільки конторниця біля своїх грошей, а хазяїн їм кожний бідний, кожний нещасний.

Бодаєв. Я не заплачу ні одної копійки, поки живий; нехай описують маєток.

Гурмижська. Кому не заплатите?

Бодаєв. На земство, я кажу.

Мілонов. Ах, Уар Кириловичу, не про земство мова.

Бодаєв. Ніякої користі, самий грабунок.

Гурмижська (*голосно*). Присуньтесь ближче, ви нас не чуєте.

Бодаєв. Так, не чую. (*Сідає до столу*).

Гурмижська. Цей молодий чоловік, панове, син одної моєї приятельки. Я зустрілася з нею минулого року в Петербурзі. Колись, давно вже, ми жили з нею зовсім як сестри; але потім розійшлися: я овдовіла, і вона вийшла заміж. Я їй не радила; зазнавши сама, я здобула огиду до подружнього життя.

Бодаєв. До подружнього життя, але не до мужчин?

Гурмижська. Уар Кириловичу!

Бодаєв. Та звідки ж я знаю; я тільки питаю. Адже всякі бувають характери.

Гурмижська (*жартома*). І до мужчин, особливо таких, як ви.

Бодаєв (*підводиться, спираючись на милицю, і кланяється*). Дуже вам за це вдячний.

Мілонов. Раіса Павлівна суворістю свого життя прикрашає всю нашу губерню; наша моральна атмосфера, коли можна так сказати, дихає ароматом її доброчесності.

Бодаєв. Років із шість тому, коли чутка пройшла, що ви приїдете жити в садибу, всі ми тут перелякалися вашої доброчесності: жінки почали миритися з чоловіками, діти з родителями; в багатьох домах навіть почали тихше розмовляти.

Гурмижська. Жартуйте, жартуйте. А ви думаєте, я без боротьби здобула цю повагу? Але ми віддаляємося від нашої розмови. Коли ми зустрілися в Петербурзі, моя подруга вже давно овдовіла і, звичайно, глибоко каялась, що не послухалася моїх порад. Вона з сльозами представила мені свого єдиного сина. Хлопець, як ви бачите, доходить літ.

Бодаєв. В солдати придатний.

Гурмижська. Ви не судіть по зовнішності. Він, бідний, не міцного здоров'я, і уявіть собі, яке нещастя! Він через це відстав від своїх товаришів, так що все ще був у гімназії і, здається, в середніх класах. У нього вже й вусики, і думки зовсім інші, і дами почали ним цікавитися; а він мусить з хлопчиками, пустунами, ходити в школу. Це принижувало його, він нудився, ховався від людей, бродив сам-один по глухих вулицях.

Бодаєв. Чи не по Невському?

Гурмижська. Він мучився, мучилася й мати, але способів зарадити горю в неї не було. Маєток зовсім розорений, син повинен учитися, щоб годувати матір; а вчитися пройшов і час, і бажання. Ну, тепер, панове, судіть мене, як хочете. Я вирішила зробити три добрі діла разом.

Бодаєв. Три? Цікаво.

Гурмижська. Заспокоїти матір, дати засоби синові і примістити свою племінницю.

Бодаєв. Дійсно, три.

Гурмижська. Я виписала сюди на літо молодого чоловіка: нехай вони познайомляться; потім оженю їх і дам за племінницею гарне придане. Ну, тепер, панове, я спокійна, ви знаєте мої наміри. Хоч я й поза підозрою, але, якби знайшлися злі язики, ви можете пояснити, в чому річ.

Мілонов. Все високе і все прекрасне знайде собі оцінку, Раісо Павлівно. Хто ж посміє...

Бодаєв. Ну, чому ж не посміти? Нікому не заборониш; на це цензури нема.

Гурмижська. А втім, я мало клопочусь про громадську думку; я роблю добро й буду робити, а там нехай говорять, що хотять. Останнього часу, панове, мене мучить якесь страшне передчуття, думка про близьку смерть і на хвилину не кидає мене. Панове, я помру скоро, я навіть хочу померти.

Мілонов. Що ви! Що ви! Живіть! Живіть!

Гурмижська. Ні, ні, і не просіть.

Мілонов. Адже це будуть сльози, гіркі сльози.

Гурмижська. Ні, панове, коли я не тепер помру, не завтра, у всякому разі скоро. Я повинна виконати обов'язок свій перед спадкоємцями. Панове, допоможіть мені порадою.

Мілонов. Прекрасно, прекрасно.

Гурмижська. У мене близької рідні тільки племінниця мого мужа. Племінницю я сподіваюсь примістити за життя. Племінника я не бачила п'ятнадцять років і не маю про нього

ніяких звісток; але він живий, я знаю. Я сподіваюсь, що ніщо не перешкоджає мені призначити його своїм єдиним спадкоємцем.

Мілонов. Я думаю.

Бодаєв. Та про що й говорити?

Гурмижська. Дякую вам. Я так і сама думала. Він мене не забуває, кожного року присилає мені подарунки, але листів не пише. Де він, невідомо, і я не можу писати до нього; а я ще йому винна. Один боржник його батька приніс мені старий борг; сума хоча й невелика, але вона обтяжує мене. Він наче ховається від мене; всі подарунки я одержала з різних кінців Росії: то з Архангельська, то з Астрахані, то з Кишиньова, то з Іркутська.

Мілонов. Яке ж його заняття?

Гурмижська. Не знаю. Я його готувала до військової служби. По смерті батька він залишився хлопчиком п'ятнадцяти років, майже без всякого майна. Хоч я сама була молода, але мала тверді поняття про життя і виховувала його за своїм методом. Я даю перевагу вихованню суворому, простому, як кажуть, на мідні гроші; не через скупість, ні, а з принципу. Я певна, що прості люди, невчені, живуть щасливіше.

Бодаєв. Даремно! За мідні гроші нічого гарного не купиш, а тим більше щастя.

Гурмижська. Алеж він не жаліється на своє виховання, він навіть дякує мені. Я, панове, не проти освіти, але й не за неї. Розбещеність звичаїв на двох кінцях: в неуцтві і в зайвині освіти; добрі звичаї посередині.

Мілонов. Прекрасно, прекрасно!

Гурмижська. Я хотіла, щоб цей хлопчик сам пройшов сувору школу життя; я приготовила його в юнкери, і залишила на власні його можливості.

Бодаєв. Воно спокійніше.

Гурмижська. Я іноді посилала йому гроші, але, признаюсь вам, мало, дуже мало.

Бодаєв. І він почав красти, звичайно?

Гурмижська. Помиляєтесь. Ось подивіться, що він писав мені. Я цей лист завжди ношу з собою. (*Виймає листа з коробки і подає Мілонову*). Прочитайте, Євгенію Аполоновичу!

Мілонов (*читає*). „Тітонько моя і благодійнице, Раїсо Павлівно! Цей висловлюваний мною, відповідно до обставин моїх, життя, лист пишу вам з скорботою при недостатках, але не з одчаєм. О, доле, доле! Під тягарем власної своєї неосвіченості, присоромлюваний супроти товаришів, я передбачаю неуспіх у своїй кар'єрі до досягнення".

Бодаєв. Покищо похвального небагато для вас і для нього.

Гурмижська. Слухайте далі.

Мілонов. „Але не застрахаюсь! Передо мною слава, слава! Хоча скудний даток ваш виставляв мене не раз на край злиденства й загибелі; але цілую вашу ручку. Від юних літ неповноліття до повнолітнього віку я був у невідомості моїх назнаменувань; але тепер все передо мною відкрито".

Бодаєв. І вам не сором, що ваш племінник, дворянин, пише як кантоніст?

Гурмижська. Не в словах діло. По-моєму, це прекрасно написано, тут я бачу почуття незіпсоване.

Входить Карпо.

Карпо. Іван Петрович Восьмибратов прийшов з сином.

Гурмижська. Пробачте, панове, що я при вас прийму мужика.

Бодаєв. Тільки ви з ним обережніше, він крутій великий.

Гурмижська. Знаєте, він такий гарний сім'янин; це — велике діло.

Бодаєв. Сім'янин ото він сім'янин, а краще, ніж будьхто обдурить.

Гурмижська. Не вірю, не вірю, не може бути.

Мілонов. Ми з вами наче змовилися; я сам гарячий оборонець сімейних людей і сімейних відносин. Уар Кириловичу, коли були щасливі люди? Під шатрами. Яка шкода, що ми віддалилися від первісної простоти що наші отецькі відносини і отецькі заходи в застосуванні до наших менших братів припинилися! Строгість у поводженні і любов у душі,— як це гармонійно гарно! Тепер між нами появився закон, появилась і холодність; перше, кажуть, була сваволя, але зате була теплість. Навіщо багато

законів? Навіщо визначати взаємини? Нехай серце їх визначає. Нехай кожний усвідомить свій обов'язок! Закон написано в душі людей.

Бодаєв. Воно так, якби тільки менше шахраїв, а то дуже багато.

Гурмижська (*до Карпа*). Клич, піди, Івана Петровича!

Карпо виходить. Входять Восьмибратов і Петро.

ЯВА V

Гурмижська, Мілонов, Бодаєв, Восьмибратов, Петро.

Гурмижська. Сідай, Іване Петровичу!

Восьмибратов (*вклоняється й сідає*). Петре, сідай!

Петро сідає коло самих дверей з краю стільця.

Мілонов. Звелите дочитати?

Гурмижська. Читайте, він не заважатиме.

Мілонов (*читає*). „Нужда, ти незбагненна! Спасибі вам, спасибі! Скоро моє ім'я вкриється безсмертям, а з ним і ваше ніколи не помре для потомства, дітей і внуків... Ще раз спасибі за все, за все. Ваш покірний до послуг племінник, дитина природи, виплекана нещастям. Гурмижський".

Гурмижська (*беручи листа*). Дякую вам, Євгенію Аполоновичу! От спитаємо в простого чоловіка; він правду скаже. Іване Петровичу, гарно цей лист написано?

Восьмибратов. Перший сорт! От якби кому прохання, вже й не треба краще.

Мілонов. Алеж цей лист має дванадцять років; що ж тепер з вашим племінником, з його голосною славою?

Гурмижська. Я вам кажу, не знаю.

Бодаєв. Раптом здивує.

Гурмижська. Як би воно не було, я горда з цього листа і дуже задоволена, що зустріла в людей вдячність. Треба сказати правду, я його дуже любила. Я вас прошу, панове, завітати до мене післязавтра на обід! Ви, напевне, не відмовитесь підписатися під заповітом? Він буде готовий, я гадаю: а втім, у всякому разі, милості просимо.

Бодаєв. Приїду.

Мілонов. Повірте, все високе і все прекрасне...

Гурмижська. Звичайно, коли судити строго, я трохи винна перед спадкоємцем; я вже дещо продала з маєтку.

Восьмибратов. Та таки, пані, чимало; особливо як зволили проживати в столицях.

Гурмижська. Я дуже щедро допомагаю. Для ближнього мені не жаль.

Восьмибратов. Так. А хоча б і для себе; ви своєму хазяйка, кожна людина — живе створіння.

Гурмижська. А тепер, ось уже років із сім, я живу зовсім інакше.

Восьмибратов. Це точно; чуток ніяких про те, щоб чого... постійним життям живете.

Гурмижська. Ах, та я й перше... та не про це мова. Я кажу, що живу дуже ощадливо.

Бодаєв. Вибачте! Не про вас мова! Ви не розсердьтеся, будь ласка! Але справді, у нас багато дворянських маєтків до краю розорили баби. Якщо мужчина марнотратить, все ж в його марнотратстві якийсь сенс єсть; а бабській дурості міри не визначено. Треба любовникові халат подарувати, — вона хліб продає невчасно за безцінь; треба любовникові ярмулку з китичкою,— вона ліс продає, будівельний, бережений, першому шахраєві.

Восьмибратов. Це ви, ваше високородіє, до правди. Коли їм, жіночому званню, в чомусь воля, то добра мало.

Бодаєв. Ти думаєш?

Мілонов (*до Восьмибратова*). Ах, Ваню, Ваню, який ти грубіян!

Восьмибратов. Загалом говориться, пане.

Мілонов. Все ж, Ваню, треба бути обережнішим, мій друже... А ось ти й помиляєшся; не через дам розорені маєтки, а через те, що волі багато.

Бодаєв. Якої волі? Де це?

Мілонов. Ах, Уар Кириловичу, я сам за волю; я сам проти всяких обмежувальних заходів... Ну, звичай-

но, для народу, для морально неповнолітніх потрібне... Але згодіться самі, до чого ми дійдемо! Купці банкрутяться, дворяни проживаються... Погодіться, що, нарешті, потрібно буде обмежити законом витрати кожного, визначити норму за станом, за класом, за посадами.

Бодаєв. Ну, що ж, подавайте проект! Тепер часи проектів, усі подають. Не здивуєте, не бійтесь, мабуть, і дурніші за ваш є. (*Встає, Мілонов теж. Кланяються. Восьмибратов і Петро встають*).

Гурмижська (*проводячи їх*). Панове, я вас чекаю післязавтра.

Мілонов і Бодаєв виходять.

ЯВА VI

Гурмижська, Восьмибратов, Петро.

Гурмижська. Сідай, Іване Петровичу!

Восьмибратов (*сідаючи*). Петре, сідай! (*Петро сідає*). Зволили присилати, пані?

Гурмижська. Так, мені дуже треба тебе бачити. Приніс ти гроші?

Восьмибратов. Ні, пані, признатися сказати, не захопив. Коли треба, то звеліть, я завтра ж занесу.

Гурмижська. Будь ласка. Чи ти горілочки не хочеш?

Восьмибратов. Звільніть! Нам без благовременння ... так само... адже люди, все одно.

Гурмижська. Ти вже всі принеси, як у нас умова була.

Восьмибратов. Слухаю.

Гурмижська. Я не пам'ятаю, здається...

Восьмибратов. Та вже не звольте непокоїтися.

Гурмижська. Здається, півтори тисячі. (*Риючись в ящику*). Де записка? Невже я її згубила? Не знайду ніяк.

Восьмибратов. Пошукайте, пані, гарненько.

Гурмижська. Ну, у всякому разі, мені цих грошей мало. Чи не купиш ти в мене ще ділянку лісу?

Восьмибратов. Та щоб уже вам увесь його продати! Куди вам його берегти ото!.. Адже з лісом, пані, чи повірите, тільки гріх один; мужички крадуть,— судися з ними. Ліс під містом, всякий збіглий, всякий бродяга пристановище має, ну, і для прислуги так само, для жіночої статі... Бо як у них грибний інтерес і щодо ягоди, а виходить зовсім навпаки.

Гурмижська. Ні, я весь зараз не продам; що за маєток без лісу! Негарно. Може, потім... а ти купи цю ділянку, що ближче до міста.

Восьмибратов. Хоч я тепер і не при грошах, а чому ж не купити, коли поцінно продавати будете. А я, було, признатися, до вас по інший товар.

Гурмижська. Не розумію.

Восьмибратов. Родичку маєте, дівчину, небагату.

Гурмижська. То що ж?

Восьмибратов. Бачив її, чи що, десь, чи тут якось зустрів мій парубійко.

Петро встає.

Гурмижська. Він?

Восьмибратов. Петро ж. Хлопець вівця, я вам скажу. Через дурість його та через слабкодухість і вподобалася. Ну, звісно, ми з ним дорого не варті, а якби бог дав доброму ділу бути, дали б ви тисячки на чотири лісу на розжиток йому, з нас би й вистачило. Він би і в пір'я вбився б, з вашої легкої руки і жити пішов.

Гурмижська. Я дуже вдячна вам; але, друзі мої, вибачте. У неї вже є жених, у мене в домі живе. Може бути, в місті говорять дурниці якінебудь, то ви знайте, що це жених.

Восьмибратов (*Петрові*). Чуєш ти? А ти лізеш! Тільки батька в дурні шиєш. Зажди ж ти в мене!

Гурмижська. Ви не подумайте, що я гребую вами. Для неї твій син партія навіть завидна. Коли в неї тепер жених дворянин, то це з особливої ласки, а вона зовсім його не варта.

Восьмибратов. Розуміємо.

Гурмижська. Це діло вирішене, і кінчимо розмову про нього. Поговоримо про ліс. Купи, Іване Петровичу!

Восьмибратов. Не при грошах, не при грошах.

Гурмижська. Бути не може.

Восьмибратов. Як кривдити ціною не будете, то можна.

Гурмижська. А скільки б ти дав за нього?

Восьмибратов (*подумавши*). Карбованчиків з п'ятсот вам досить буде?

Гурмижська. Що ти, що ти? За той півтори, а за цей п'ятсот; адже це більший і кращий.

Восьмибратов. Точно. Вибачте! Це я так маханально, не подумавши; та й не хотілося б з цим ділом заводитися тепер. А яка ваша ціна?

Гурмижська. Та принаймні дві тисячі. Мені таку ціну давали.

Восьмибратов. Моя порада: віддавайте.

Гурмижська. Та я не хотіла тебе скривдити.

Восьмибратов. На цьому дуже вами вдячні; тільки я вам ось що скажу: клопоту не варто.

Гурмижська. Іване Петровичу, соромно! Я сирота. Моє діло темне. Сироту кривдити гріх. Ти не забувай про бога!

Восьмибратов. Нам якщо бога забути, творця нашого милосердного, нам тоді, пані, податися нікуди. Через те саме нам без бога не можна; як одно, виходить, у нас пристановище.

Гурмижська. Ну, ото ж то. Та сам подумай, адже мені гроші на добре діло. Дівчина на порі, розуму великого не має, хочеться за життя видати. Ну, що доброго, без догляду зостанеться без мене; тепер народ знаєш який! Ти сам батько, то розсудити можеш, у тебе так само дочка, чи приємно тобі буде...

Восьмибратов. Та якщо вона, шельма...

Гурмижська. Іване Петровичу, що це за слова! Ти знаєш, я не люблю. Ну, слухай! Тільки для тебе п'ятсот карбованців скидаю, віддаю за півтори тисячі.

Восьмибратов. Баришу нічого не буде.

Гурмижська. Ну, вже й говорити не хочу. А тобі соромно, соромно.

Восьмибратов. Дорогенько, та вже звольте. (*Махнувши рукою*). Так уже, що перше від вас користувався.

Гурмижська. Тільки мені гроші завтра ж потрібні.

Восьмибратов. Ще спочивати будете, принесемо. А ви звольте приготувати записочку, щоб завтра вам не турбуватися, що за проданий на поруб ліс в таких ото пустошах гроші вповні одержали.

Гурмижська. Значить, ти принесеш рівно три тисячі?

Восьмибратов. Що належиться, те й принесемо. На попередні гроші у вас записочка є; а на ці воля ваша, а про мене хоч і відмовитися. Слову нашому ви не вірите, на всяку дрібницю записки та розписки відбираєте; то чого ж вам сумніватися? Я чоловік неграмотний, інший раз і сам не знаю, що в записці написано. Парубійка ото замучив, все за собою воджу руку прикладати. Прощення просимо.

Гурмижська. Прощайте!

Восьмибратов і Петро виходять. Входить Карпо.

ЯВА VII

Гурмижська, Карпо, потім Аксюша і Улита.

Карпо. Пані, ви панночку питати зволили, то вони дожидаються.

Гурмижська. Поклич! (*Карпо виходить*). Хитре й зухвале дівчисько! Ніколи в неї ні вдячності, ні бажання догодити. Кара мені з нею.

Входить Аксюша.

Аксюша (*понуривши очі, стиха*). Чого ви зволите?

Гурмижська. Ти, я думаю, знаєш, навіщо я виписала сюди Олексія Сергійовича?

Аксюша. Знаю.

Гурмижська. Ти, будь ласка, не подумай надто багато про себе! Це ще тільки така думка. Ти можеш розчулитися і потім помилитися (*із сміхом*), мені тебе дуже жаль.

Аксюша. А чого ж мені розчулюватися?

Гурмижська. Ах, боже мій! Для тебе хіба це не партія? Вона ще питає. Але я подивлюся перше, чи будеш ти варта. Я й сама всім кажу, що він твій жених, і інші нехай говорять; але я ще подумаю, чуеш ти, подумаю.

Входить Улита.

Аксюша. Треба буде й мене спитати.

Гурмижська. Я знаю, коли тебе спитати; не вчи мене. А тепер я хочу, щоб усі вважали його за твого жениха, мені так треба. Але борони тебе боже кокетувати з ним, чи дозволити собі якунебудь незвичайність.

Аксюша. Яку незвичайність? Що це ви!

Гурмижська. Ти чи не ображатися надумалась? Це дуже мило! Ти знай, серце моє, що я маю право думати про тебе все, що хочу. Ти дівчинка з вулиці, ти з хлопчаками на санчатах каталася.

Аксюша. Не все я на санчатах каталася, я з шести років уже допомагала матері день і ніч працювати; а в свята, справді, каталася з хлопчаками на санчатах. Що ж, у мене іграшок та ляльок не було. Алеж я вже з десяти років живу у вас в домі і завжди маю перед очима приклад...

Гурмижська. Погані нахили вкоріняються з дитинства. Тому не сердься, моя люба, коли за тобою буде найсуворіший догляд. (*Із сміхом*). Він хоч і твій жених, та зелен виноград.

Аксюша. Жених! Кому потрібний такий жених?

Гурмижська. Ну, це понад твоє розуміння.

Аксюша. І не гарний, і не розумний.

Гурмижська. Дурниці! Ти дурна, а він розумний, гарний, освічений. Скажіть, скажіть. Це ти навмисно. Ти не сліпа. Тобі тільки хочеться мене роздражнити.

Аксюша. А вам ото що?

Гурмижська. Як що? Це мій вибір, мій смак. Не тобі пара, світські дами ним захоплювалися.

Аксюша. Не велика для них честь.

Гурмижська. Ах, ах! Вона ще розумує! І звідки ти знаєш, що честь, а що безчестя?

Аксюша. Я дівчина з вулиці, не світська дама, а не понаджуся на такий скарб.

Гурмижська. А я тобі наказую.

Аксюша. Алеж я не піду за нього; то до чого ж ця комедія?

Гурмижська. Комедія! Як ти смієш? Та хоч би й комедія; я тебе годую і одягаю, і примушу грати комедію. Ти не маєш права втручатися в мої наміри: мені так треба, і по всьому. Він жених, ти наречена,— тільки ти будеш сидіти в своїй кімнаті під доглядом. Ось моя воля!

Аксюша (*глянувши їй у вічі*). Більш нічого?

Гурмижська. Нічого, йди! (*Аксюша виходить*). Ні, почекай! Були й кращі, ніж ти, та танцювали під мою дудочку.

ЯВА VIII

Гурмижська і Улита.

Гурмижська. Іди сюди!

Улита. Чого, матінко-пані, зволите?

Гурмижська. Підійди ближче, сідай, де стоїш, і слухай!

Улита (*підходить і сідає на підлозі*). Слухаю, матінко-пані.

Гурмижська. Ти мене знаєш? Ти знаєш, як строго я дивлюся за всім домом?

Улита. Знаю. Як не знати?

Гурмижська. Я Аксюші не вірю, вона дівчинка хитра. Вона часто зустрічається з Олексієм Сергійовичем; мені не хотілося б, щоб вона з ним поводилася вільно. При мені, звичайно, вона не сміє; алеж не завжди я з ними: вони можуть зустрічатися і в саду, і в кімнатах без мене. То я прошу, навіть наказую тобі...

Улита. Розумію, матінко-пані, розумію. Дозвольте ручку! (*Цілує руку Гурмижської*). Вже як я вас розумію, то це тільки самий подив. Давно вже я за ними як тінь тиняюсь, кроку без мене не ступлять: де вони, тут і я.

Гурмижська (*подумавши*). За те я тебе й люблю, що ти догадлива.

Улита (*з запалом*). Догадлива, матінко-пані, догадлива. Вчора платтячко все в прах порвала, по кущах лазила, пожалилася вся, по кропиві плазувала, все підслухувала, що вони проміж себе говорять.

Гурмижська. Порвала плаття? Біда не велика, ти й надалі плаття не жалій, у мене багато; я тобі за твоє благеньке гарне подарую.

Улита (*таємничо*). Ось і тут допіру зійшлися.

Гурмижська. Що ж допіру?

Улита. Та все оцей дурень Карпо заважав; а все таки дещо помітити було можна.

Гурмижська. Що ж ти помітила?

Улита. Вона до нього дуже ласкава, а він начебто так... (*робить жест рукою*) висловлював, що я, мовляв, не хочу.

Гурмижська. Справді? Чи не помилилася ти? (*Дивиться їй у вічі*).

Улита. І, начебто, так навіть (*робить жест рукою*)...

Гурмижська. Ну!

Улита. І, начебто... так можна помітити, що йому не зовсім ото... щоб уже надто...

Гурмижська. Брешеш ти, мені здається.

Улита. Ні вже, матінко-пані, в мене око на це дуже примітне... І начебто в нього на думці щось інше...

Гурмижська. Ну, вже, що в нього на думці, цього ти знати не можеш. Далеко ти, здається, заїхала.

Улита. Та вже усердя ото моє...

Гурмижська. Вже хоч і велике твоє усердя, а в чужому розумі ти не була, виходить, і базікати по-дурному нічого. (*Мовчанка*). Улито, ми з тобою одних років...

Улита. Матінко-пані, я старіша буду.

Гурмижська. Мені цього не треба, ти даремно... І я знаю, і ти знаєш, що ми ровесниці.

Улита. Справді, матінко-пані, мені все здається... Та що нам лічити: обидві ми сироти, вдови безпорадні.

Гурмижська. Ну, ти не дуже безпорадна. Пам'ятаєш, що в нас з тобою було? Вже я і просьбою, і грозьбою, нічого не помагало.

Улита. Та було ото, матінко, дійсно було; та вже давно минуло. А ось останні шість років, як ви самі от в такій тиші...

Гурмижська. Так, я не помічаю...

Улита. Побий мене грім!

Гурмижська. Послухай, Улито! Скажи мені, тільки говори одверто... коли трапляється тобі бачити вродливого молодого чоловіка... чи не почуваєш ти чого, або чи не спадає тобі на думку, що от приємно покохати...

Улита. Що це ви! Старій ото? Забула, матінко-пані, все забула.

Гурмижська. Ну, яка ще ти стара! Ні, ти кажи!

Улита. Вже коли наказуєте...

Гурмижська. Так, наказую.

Улита. Хібащо, коли мрія (*ніжно*)... так іноді насуне наче хмарина.

Гурмижська (*замисливщись*). Іди геть, мерзотна! (*Улита встає і відходить набік і скоса поглядає. Гурмижська встає і підходить до вікна*). Алеж він хлопець непоганий! Він на мене одразу справив приємне враження. Ах, яка я ще душею молода! Мені здається, я до семидесяти років здатна буду закохуватися... І якби не моя розсудливість... Він мене не бачить... (*Робить ручкою*). Ах, красунчик!.. Так, тверді правила в житті багато важать. (*Обертається й бачить Улиту*). А ти тут іще? Ну, ходімо; я тобі замість одного плаття два подарую.

Виходять.

ДІЯ ДРУГА

Ліс; дві нешироκі дороги йдуть з протилежних кінців з глибини сцени і сходяться близько авансцени під кутом. На розі мальований стовп, на якому, в напрямку доріг, прибито дві дошки з написами: на правій: „До міста Калінова", на лівій: „До садиби Пеньки, поміщиці п. Гурмижської". Коло стовпа широкий, низенький пень, за стовпом, в трикутнику між дорогами, на порубі дрібний чагарник, не вищий, як зріст людини. Вечірня зоря.

ЯВА І

Аксюша виходить з лісу з лівого боку й сідає на пеньку. Петро виходить з лісу з справого боку і потім хлопчик.

Петро (*голосно*). Теренько! (*З лісу виходить хлопчик*). Вилізь на дерево там, з краю, і, значить, дивись по дорозі пильно... Та ти не засни, а то хтось підстрелить замість тетерука. Чуєш?

Хлопчик (*несміливо*). Чую.

Петро. Як, значить, татуньо, ти тоді так і котися з дерева сторчма, і просто сюди. (*Повертав його і дає йому легкого запотилишника*). Ну,

гайда! (*Хлопчик відходить*). Та, будь ласка, братику, жвавіше!

Хлопчик відходить в ліс.

Аксюша (*підходячи до Петра*). Здрастуй, Петя!

Петро (*цілуючи її*). Здрастуй; які там діла?

Аксюша. Все ті самі, трошки гірші.

Петро. А ми так чули, що багато кращі.

Аксюша. Що ти вигадуєш?

Петро. За благородного виходите? Він кращий, може, ще й на всякі мови вміє, і то вже багато переважніше, що пальти коротенькі носить, не то, що ми.

Аксюша (*затуляючи йому рота*). Та годі тобі, годі! Адже ти знаєш, що цього не буде, нащо ж прикладати ото?

Петро. Як же, значить, не буде, коли тітонька сами оце якось...

Аксюша. Не бійся, не бійся!

Петро. То вже ти прямо й говори, чия ти? Своя ти, чи чужа?

Аксюша. Своя, любий мій, своя. Та, здається, мене й приневолювати не будуть. Тут щось інше.

Петро. Одвод?

Аксюша. Похоже.

Петро. А вже я оце натерпівся. Татуньо таки про тебе слівце закинув, а вона йому навпрямки: „засватана". То віриш ти, поки вони розмовляли, мене наче окропом шпарили. А потім татуньо дві години цілих лаяв; відпочине, та знов візьметься. Ти, каже, мене перед панею в дурні пошив.

Аксюша. Вона б рада мене з рук збути, та грошей шкода,— що ж, батько твій все ще приданого шукає?

Петро. Менше, як три тисячі, не мириться. „Якщо, каже, за тебе трьох тисяч не взяти, не варто було, каже, тебе й годувати. Хоч на козі, каже, оженю, та з грішми".

Аксюша. Робити нічого, трьох тисяч мені взяти ніде. У мене ото питав ти, чия я; а ти чий? Чи свій ти?

Петро. Я то чужий, про мене що й казати! Я каторжний, з руками, з ногами скований навіки незрушимо.

Аксюша. Чого ти такий сумний, неласкавий?

Петро. Та чому радіти ото? Я й так уже лісом ось ходжу, та все на дерева поглядаю, котра гілляка міцніша. Самій от, мабуть, теж не веселіше, ніж мені.

Аксюша. Мені ні сумно, ні весело, я вже завмерла давно. А ти забудь своє горе на часину, поки я з тобою!

Петро. Так воно, так, та все радості мало.

Аксюша. Ах, ти, дурний який! Чому ж тобі не радість, як дівчина тебе любить?

Петро. Та чом же мене не любити б то? Я не мордва нехрищена. Та що вам робити більше, як не любити? Ваша така повинність.

Аксюша (*сердито*). Іди ж ти геть, коли так.

Петро. Нема чого сердитися. У мене тепер засід в голові,— третій день думаю, та мозок щось погано повертається; і так кину, і отак...

Аксюша (*все ще з серця*). Про що це ти думаєш? Ти б про мене ото подумав, треба ж подумати.

Петро. Про тебе ото й думаю. У мене надвоє; ось одно діло: чіплятися до татуня. Сьогодні він, приміром, полає, а я завтра знов за те саме. Ну, завтра, будемо так говорити, хоч і поб'є, а я післязавтра знов за те саме; так, поки йому не набридне лаятися. Та щоб уже підряд, ні одного дня не пропускати. Або він уб'є мене поліном, або зробить по-моєму; принаймні, кінець.

Аксюша (*подумавши*). А друге ото що?

Петро. А друге діло чудніше буде. У мене єсть своїх грошей карбованців з триста; та якщо запустити жменю на щастя в татуневу конторку, то, можна думати, що грошей і досить буде.

Аксюша. А потім що ж?

Петро. А потім уже „занеси ти моє горе"— зараз ми з тобою на троєчку; „гей ви, любі!" Під'їхали до Волги; ссь... тпру! на пароплав; вниз ото біжить він швидко— берегом не доженеш. Деньочок в Казані, другий в Самарі, третій в Саратові; жити, чого душа бажає,— дорогого щоб для нас не було.

Аксюша. А як знайомих зустрінеш?

Петро. А от взяв зараз та одно око зажмурив, ось тобі й сліпий на одно око; і не впізнають. Я так тобі днів зо три проходжу. А то ще одного разу який зо мною випадок, я тобі скажу. Посилав мене татуньо в Нижній за ділом, та щоб не барився. А в Нижньому знайшлися приятелі, заманили в Лисково з'їздити. Що робити? Дізнаються вдома, біда. От я чужу чумарку надів, щоку зав'язав, іду. На пароплаві якраз татунів знайомий,— я, знаєш, від нього не ховаюся, ходжу сміливо, він усе поглядає. Ось, бачу, підходить. „Ви, каже, звідки ідете?" З Мишкіна, кажу. А я там зроду й не був. „Щось, каже, обличчя ваше знайоме".— Дивного нічого, кажу; а сам, знаєш, мимо. Підходить він до мене другий раз все з тим самим, підходить в третій, все допитує. Взяло мене за серце. „Мені самому, кажу, обличчя ваше знайоме. Чи не сиділи ми з вами разом в острозі в Казані?" Та при всій публіці ото. Так він не знав, як одкотитися від мене; наче б я його з штуцера застрелив. Зустріч що!

Аксюша. А проживемо ми гроші, що ж потім?

Петро. Ось тут я й не думав ще. Або їхати повинитися, або вибрати яр найкрутіший, а місце найглибше, та щоб воду виром вертіло, та й як сокира, як сокири плавають. Треба подумати ще...

Аксюша. Ні, ти, Петя, краще перше ото спробуй.

Петро. Надокучати, виходить?

Аксюша. Так. Ну, вже там, коли... там подумаємо. Ти заберись завтра до нас у сад пізненько, у нас рано лягають.

Петро. Добре. (*Вбігає хлопчик*). Що?

Хлопчик. Татуньо. (*Швидко втікає*).

Петро (*хутко*). Значить, шабаш. Тікати чим дуж! Прощай!

Цілуються і розходяться.

ЯВА II

З правого боку з глибини появляється Нещасливцев. Йому років 35, але з обличчя він значно старіший, брюнет, з великими вусами. Риси гострі, глибокі й дуже рухливі, сліди неспокійного і нездержливого життя. На ньому довге й широке парусинове пальто, на голові сірий, дуже приношений капелюх, з широкими крисами, чоботи руські, великі, в руках товста, сучкувата палиця, за плечима невеликий чемодан, на зрізок ранця, на ремнях. Він видимо втомлений, часто спиняється, зітхає й похмуро поглядає спідлоба. В той же час з другого кінця появляється Щасливцев. Йому понад 40 років, обличчя наче нарум'янене, волосся на голові наче потерте хутро, вуси й еспаньйолка тонкі, рідкі, рудувато-попелястого кольору, очі швидкі, що виявляють і глузливість і боязкість одночасно. На ньому блакитний галстук, коротенький піджак, коротенькі, облиплі панталони, кольорові полуботки, на голові дитячий кашкетик — все дуже приношене, на плечі, на палиці, повішено легесеньке люстринове пальто і вузол у барвистій хустці. Втомлений, передихає важко і дивиться навколо з усмішкою, чи то сумною, чи то веселою.

Нещасливцев (*похмуро*). Аркашка!

Щасливцев. Я, Генадію Дем'яновичу. Як єсть увесь тут.

Нещасливцев. Куди і звідки?

Щасливцев. З Вологди до Керчі, Генадію Дем'яновичу. А ви?

Нещасливцев. З Керчі до Вологди. Ти пішки?

Щасливцев. На своїх, Генадію Дем'яновичу. (*Напівулесливим, напівглузливим тоном*). А ви, Генадію Дем'яновичу?

Нещасливцев (*густим басом*). В кареті. (*Гаряче*). Хіба ти не бачиш? Чого питаєш? Осел!

Щасливцев (*несміливо*). Ні, я так...

Нещасливцев. Сядемо, Аркадій!

Щасливцев. Та на чому ж?

Нещасливцев (*показуючи на пень*). Я тут, а ти де хочеш. (*Сідає, скидає чемодана і кладе біля себе*).

Щасливцев. Що це у вас за ранець?

Нещасливцев. Штука чудова. Сам, братику пошив на дорогу. Легко і вкладисто.

Щасливцев (*сідає на землю біля пня*). Добре, кому є що класти. Що ж у вас там?

Нещасливцев. Пара одягу, братику, гарного, в Полтаві єврей пошив. Тоді я в Ільїнську, після бенефісу, багато одягу справив. Складаний капелюх, братику, два парики, пістолет тут у мене гарний, у черкеса в карти виграв у П'ятигорську. Замок зіпсований; якось, коли в Тулі

буду, полагодити скажу. Шкода, що фрака нема; був фрак, та я його в Кишиньові на костюм Гамлета проміняв.

Щасливцев. Та нащо ж вам фрак?

Нещасливцев. Який ти ще дурний, Аркашка, як подивлюсь я на тебе! Ну, прийду я тепер в Кострому, в Ярославль, у Вологду, в Тверь,— вступлю в трупу,— повинен я до губернатора з'явитися, до поліцмейстера, по місту візити зробити? Коміки візитів не роблять, бо вони блазні, а трагіки — люди, братику. А в тебе що у вузлі?

Щасливцев. Бібліотека.

Нещасливцев. Велика?

Щасливцев. П'єс тридцять і з нотами.

Нещасливцев (*басом*). Драми есть?

Щасливцев. Тільки дві, а то все водевілі.

Нещасливцев. Нащо ти таке дрантя носиш?

Щасливцев. Грошей коштує. Бутафорські дрібні речі є, ордени...

Нещасливцев. І все це ти потяг?..

Щасливцев. І за гріх не вважаю, платню затримують.

Нещасливцев. А вбрання в тебе де ж?

Щасливцев. Ось, що на мені, а то вже давно ніякого нема.

Нещасливцев. Ну, а як же ти зимою?

Щасливцев. Я, Генадію Дем'яновичу, обносився. В далеку дорогу справді важко; то, воно, хто на що, а голь на видумки. Везли мене в Архангельськ, то у великий килим загортали. Привезуть на станцію, розгорнуть, а в візок сідати — знову загорнуть.

Нещасливцев. Тепло?

Щасливцев. Нічого, доїхав; а багато більше, як тридцять градусів було. Зимова дорога Двиною, між берегами ото тяга, вітер ото з півночі, назустріч. То ви у Вологду? Там тепер і трупи нема.

Нещасливцев. А ти в Керч? І в Керчі теж, братику, трупи нема.

Щасливцев. Що ж робить ото, Генадію Дем'яновичу, пройду в Ставрополь або в Тифліс, там уже недалеко.

Нещасливцев. Ми з тобою в останній раз в Кременчуку бачилися?

Щасливцев. В Кременчуку.

Нещасливцев. Ти тоді любовників грав; що ж ти, братику, потім робив?

Щасливцев. Потім я в коміки перейшов. Та вже дуже багато їх розвелося; освічені напосіли: з чиновників, з офіцерів, з університетів, усі на сцену лізуть. Життя не стало. З коміків я в суфлери. Як воно це людині з високою душею ото, Генадію Дем'яновичу? В суфлери!..

Нещасливцев (*із зітханням*). Всі там будемо, брат, Аркадій.

Щасливцев. Одна була в нас доріжечка, Генадію Дем'яновичу, і ту перебивають.

Нещасливцев. Через те, що просто; дурня строїти штука не велика. А попробуй но в трагіки. От і нема нікого.

Щасливцев. Алеж гри доброї в освічених нема, Генадію Дем'яновичу.

Нещасливцев. Нема. Яка там гра! Полова!

Щасливцев. Канітель.

Нещасливцев. Канітель, братику. А як п'єси ставлять, хоч би і в столицях ото! Я сам бачив: любовник—тенор, резонер—тенор і комік тенор; (*басом*) підвалини в п'єсі й нема. І дивитися не схотів, пішов. Ти навіщо це еспаньйолку завів?

Щасливцев. А хіба що?

Нещасливцев. Погано. Руський ти чоловік, чи ні? Що за гидота? Терпіти не можу. Поголи зовсім, або вже бороду запусти.

Щасливцев. Я пробував бороду, та не виходить.

Нещасливцев. Як це так? Що ти брешеш?

Щасливцев. Та замість волосся пір'я ото росте, Генадію Дем'яновичу.

Нещасливцев. Гм! Пір'я! Розказуй там! Кажу тобі, поголи. А то потрапиш мені під сердиту руку... з своєю еспаньйолкою... Гляди!..

Щасливцев (*полохливо*). Поголю.

Нещасливцев. А я, брат, Аркашка, там на півдні, занепав зовсім.

Щасливцев. Чого ж це так, Генадію Дем'яновичу?

Нещасливцев. Характер, братику. Знаєш ти мене: лев же я. Підлоти не люблю, ось моє нещастя. Зо всіма антрепренерами пересварився. Неповага, братику, інтриги; мистецтва не цінять, всі копійчаники. Хочу у вас, на півночі, щастя спробувати.

Щасливцев. Та воно ж і в нас те саме, і в нас не вживетеся, Генадію Дем'яновичу. Я ось теж не вжився.

Нещасливцев. Ти... теж!.. Порівняв ти себе зо мною.

Щасливцев (*образившись*). Ще в мене характер от кращий за ваш, я сумирніший.

Нещасливцев (*грізно*). Що-о?

Щасливцев (*одсовуючись*). Та як же, Генадію Дем'яновичу? Я сумирний, сумирний... Я нікого не бив.

Нещасливцев. То тебе били, кому не ліньки було. Ха, ха, ха! І завжди так буває: єсть люди, які б'ють, і єсть люди, яких б'ють. Що краще, не знаю: у всякого свій смак. І смієш ти...

Щасливцев (*одсовуючись*). Нічого я не смію, а ви самі сказали, що не вжилися.

Нещасливцев. Не вжилися? А тебе з якого міста губернатор вигнав? Ну, розказуй?

Щасливцев. Що розказувати? Мало що плещуть. Вигнав... А защо вигнав, як вигнав?

Нещасливцев. Як вигнав? І те чув, і те відомо, братику. Три рази тебе вибивали з міста; в одну заставу виженуть, ти ввійдеш у другу. Нарешті, губернаторові терпець увірвався: стріляйте його, каже, на мою голову, коли він іще вернеться.

Щасливцев. Уже й стріляти! Хіба стріляти можна?

Нещасливцев. Стріляти не стріляли, а чотири верстви козаки нагайками гнали.

Щасливцев. Зовсім і не чотири.

Нещасливцев. Ну, годі, Аркадій! Не дратуй ти мене, братику! (*Владно*). Присовуйся! (*Встає*).

Щасливцев. Присовуюсь, Генадію Дем'яновичу. (*Встає*).

Нещасливцев. Так, брат, Аркадій, розбився я з театром; а вже й жаль тепер. Як я грав! Боже мій, як я грав!

Щасливцев (*несміливо*). Дуже гарно?

Нещасливцев. Та так гарно, що... Та що з тобою говорити! Що ти тямиш! Останній раз у Лебедяні грав я Велізарія[1], сам Микола Хрисанфович Рибаков[2] дивився. Кінчив я останню сцену, виходжу за куліси, Микола Рибаков тут. Поклав він мені отак руку на плече... (*З силою опускає руку на плече Щасливцеву*).

Щасливцев (*присідаючи від удару*). Ой! Генадію Дем'яновичу, батеньку, змилосердіться. Не вбивайте! Їй-богу, боюсь.

Нещасливцев. Нічого, нічого, брат; я легенько, тільки приклад. (*Знов кладе руку*).

Щасливцев. Їй-богу, боюсь! Пустіть! Мене ж бо вже раз якось убили зовсім на смерть.

Нещасливцев (*бере його за комір і тримає*). Хто? як?

Щасливцев (*мнеться*). Бичевкін[3]. Він Ляпунова грав, а я Фідлера[4]. Ще на репетиції він усе примірювався. „Я, каже, Аркашка, тебе ось як у вікно викину: цією рукою за комір підійму, а цією підтримаю, так і висаджу. Так, каже, Каратигін робив". Вже я його благав, благав, і на колінах стояв. „Дяденьку, кажу, не вбийте мене!" „Не бійся, каже, Аркашка, не бійся!" Настав спектакль, наближається наша сцена; дивлюся, губи у нього трусяться, щоки трусяться, очі налилися кров'ю. „Постеліть, каже, цьому дурневі під вікном щонебудь, щоб я, справді, його не вбив". Ну, бачу, кінець мені приходить. Як

[1] „Велізарій"—віршована драма на 5 відділів; перекладена з німецької мови П. Г. Оборовським. Вперше її поставлено було в сезоні 1839—40 р.

[2] Рибаков Микола Хрисанфович (1811—1876)—видатний провінціальний трагік.

[3] Бичевкін—тут мова про провінціального трагіка Павла Верьовкіна, який у Костромі в 1854 р. в ролі Ляпунова викинув у вікно П. М. Медведева, що виконував роль Фідлера; після того він пролежав два тижні в лікарні. Потім П. М. Медведев розказав про цей випадок О. М. Островському, який і використав його в „Лісі", змінивши прізвище Верьовкін на Бичевкін.

[4] Ляпунов і Фідлер—персонажі з драми Кукольника: „Князь Михайло Васильович Скопін-Шуйський".

я пробурмотів сцену, вже не пам'ятаю; підходить він до мене, обличчя людського нема, звір звірем; взяв мене лівою рукою за комір, підняв у повітря; а правою як розмахнеться, та кулаком мене по потилиці як стусоне... Світ мені почорнів, Генадію Дем'яновичу, сажнів зо три од вікна летів, до жіночої уборної двері пробив. Добре ото трагікам! Його тридцять раз за цю сцену викликали, а я на все життя калікою міг бути, трохи бог помилував... Пустіть, Генадію Дем'яновичу!

Нещасливцев (*тримає його за комір*). Ефектно! Треба це запам'ятати. (*Подумавши*). Зажди но! Як ти кажеш? Я попробую.

Щасливцев (*падаючи на коліна*). Батеньку, Генадію Дем'яновичу!..

Нещасливцев (*випускаючи його*). Ну, не треба, забирайся! Іншим разом... Отак ось поклав він мені руку на плече. „Ти, каже... та я, каже... помремо, каже"... (*Закриває обличчя і плаче. Втираючи сльози*). Приємно. (*Зовсім байдуже*). У тебе тютюн є?

Щасливцев. Який там тютюн, помилуйте! Кришки нема.

Нещасливцев. Як же ти в дорогу йдеш, а тютюну не призапас? Дурний.

Нещасливцев. Алеж і у вас нема?

Нещасливцев. „У вас нема". Сміеш ти мені це говорити? У мене такий був, якого ти й не бачив, одеський, перший сорт від Кріона, та тепер вийшов.

Щасливцев. І в мене теж вийшов.

Нещасливцев. А грошей при тобі багато?

Щасливцев. У мене й зроду багато не було, а тепер копійки за душею нема.

Нещасливцев. Як же в дорогу без грошей ото? Без тютюну і без грошей. Чудак!

Щасливцев. Краще, не пограбують. Та хіба не все одно без грошей ото, що на місці сидіти, що дорогою йти?

Нещасливцев. Ну, до Воронежа, скажімо, ти з прочанами дійдеш, Христа ради прогодуешся; а далі як? Землею війська Донського? Там, не те, що задарма, а й за гроші не нагодують табачника. Образу християнського на тобі нема, а ти хочеш по станицях іти: адже козачки тебе за чорта вважатимуть,—дітей страхати будуть.

Щасливцев. Чи вже ви не хочете мені позичити, Генадію Дем'яновичу? Треба правду сказати, душа ото тепер тільки в трагіків і залишилася. От покійний Корнелій[1], бувало, ніколи товаришеві не відмовить, останнім поділиться. Всім би трагікам з нього приклад брати.

Нещасливцев. Ну, ти цього мені не смій говорити! У мене теж душа широка; тільки грошей я тобі не дам, самому, мабуть, не вистачить. А пожаліти тебе, брат, Аркашка, я пожалію. У тебе нема поблизу родичів або знайомих?

Щасливцев. Нема; алеж, якби й були, то вони грошей не дадуть.

Нещасливцев. Не про гроші мова! А добре б відпочити з дороги, пирогів домашніх, знаеш, наливочки попробувати. Як же це, братику ти мій, у тебе ні родичів, ні знайомих нема? Що ж ти за людина?

Щасливцев. Алеж і в вас теж нема.

Нещасливцев. У мене то є, та я було хотів мимо пройти, гордий я дуже. Та вже, видно, треба зайти.

Щасливцев. Адже і в родичів ото так само не велика радість нам, Генадію Дем'яновичу. Ми народ вольний, гулящий,— нам трактир дорожчий за все. Я у родичів ото пожив, знаю. У мене є дяденько, крамар в повітовому місті, верстов за 500 звідси, погостював я в нього, та якби не втік, то...

Нещасливцев. Що ж?

Щасливцев. Негарно. Та ось я вам розкажу. Тинявся я без діла місяців зо три, надокучило, дай, думаю, дяденька одвідаю. Ну, і прийшов. Довго мене в дім не пускали, все різні обличчя на ганок виглядали. Нарешті, виходить сам. „Ти, каже, чого?" „Провідати, кажу, вас, дяденьку". „Значить, ти свої художества кинув?" „Кинув, кажу". „Ну, що ж, каже, ось тобі комірчина, поживи

[1] Корнилій Миколайович Полтавцев (1823—1865)—артист московського Малого театру, трагік.

у мене, тільки перше в баню піди". Став я в них жити. Встають о 4 годині, обідають о 10; спать лягають о восьмій годині; за обідом і за вечерею горілки пий, скільки хочеш, по обіді спати. І всі в домі мовчать, Генадію Дем'яновичу, наче вимерли. Дядько зранку піде в крамницю, а тітка цілий день чай п'є і зітхає. Гляне на мене, охне й промовить: „безщасний ти чоловік, душі своєї ти погубитель!" Тільки у нас і розмови: „Чи не пора тобі, душі своєї погубителю, вечеряти; та йшов би ти спати".

Нещасливцев. Чого ж тобі кращого?

Щасливцев. Воно дійсно, я був поправився і товстіти вже почав, та раптом якось за обідом спадає в голову думка: чи не повіситися мені? Я, знаєте, труснув головою, щоб вона вийшла, перегодя трохи знов ця думка, увечері знов. Ні, бачу, діло погане, та вночі і втік через вікно. Ось як воно нашому братові у родичів ото.

Нещасливцев. Я б і сам, братику, не пішов, та, признатися тобі сказати, втомився, а ще до Рибінська в тиждень промандруєш, та й діло ото чи знайдеш, невідомо. От, якби нам знайти актрису драматичну, молоду, хорошу...

Щасливцев. Тоді б уже й клопотатись нічого, ми б самі... решту добрати легко. Ми б таку трупу склали... я за касира...

Нещасливцев. За малим діло стало, актриси нема.

Щасливцев. Та їх тепер і ніде нема.

Нещасливцев. Та чи розумієш ти, що таке драматична актриса? Чи знаєш ти, Аркашка, якої актриси мені треба? Душа мені, братику, потрібна, життя, огонь.

Щасливцев. Ну, вже огню ото, Генадію Дем'яновичу, вдень з огнем не знайдеш.

Нещасливцев. Ти мені не смій гострословити, коли я серйозно розмовляю. У вас, водевільних акторів, тільки сміх на думці, а почуття ні на копійку. Кинеться женщина у вир головою з кохання, — ось актриса. Та щоб я сам бачив, а то не повірю! Витягну з води, тоді повірю. Ну, видно, треба йти.

Щасливцев. Куди?

Нещасливцев. Не твоє діло. П'ятнадцять років, братику, не був, алеж я майже народився тут. Дитячі літа, невинні забави, голубники, знаєш ти, все це в пам'яті. (*Опускає голову*). Що ж, чому їй не прийняти мене? Вона вже старушка; їй, по самому дамському обчисленню, давно більше, як п'ятдесят років. Я її не забував, посилав, братику, їй часто подарунки. З Карасубазара послав їй туфлі татарські, морожену нельму з Іркутська, бірюзи — з Тифліса, пресованого чаю, братику, з Ірбита, балик — з Новочеркаська, малахітові чотки з Катеринбурга, та всього й не пригадаєш. Звісно, краще б нам з тобою під'їхати до ганку в кареті; челядь назустріч... а тепер пішки, в лахмітті. (*Втирає сльози*). Ходімо, і тобі куток буде.

Щасливцев. Куди ж, Генадію Дем'яновичу?

Нещасливцев. Куди? (*Показує на стовп*). Читай!

Щасливцев (*читає*). До садиби „Пеньки", поміщиці пані Гурмижської.

Нещасливцев. Туди веде мене моя нещасна доля. Руку, товаришу!

Повільно відходять.

ДІЯ ТРЕТЯ

Сад, густий сад; ліворуч від глядачів невисока тераса панського дому, заставлена квітами; з тераси сходи на три або чотири сходини.

ЯВА І

Гурмижська на терасі, Буланов у саду.

Буланов (*побачивши Гурмижську, допомагає їй зійти з тераси і цілує її руку*). Доброго ранку, Раїсо Павлівно!

Гурмижська. Здрастуй, мій друже!

Буланов (*з співчуттям*). Як ваше здоров'я?

Гурмижська. Дякую тобі, мій любий. Я здорова, і якось особливо свіжо почуваю себе сьогодні, не зважаючи на те, що погано вночі спала. Якісь хвилювання, і такі все неприємні сни бачила. Ти в сни віриш?

Буланов. Як же не вірити? Може бути, якби я повчився більше, я б і не вірив. (*Злісно усміхаючись*). Алеж я не довчився, я й розтріпаний не ходжу, і вмиваюся кожного дня, і в сни вірю.

Гурмижська. Бувають сни, яких цілий день не виживеш з голови.

Буланов. Що ж ви, Раїсо Павлівно, зволили бачити?

Гурмижська. Ну, припустімо, що я тобі всього не скажу.

Буланов. Вибачте!

Гурмижська. І провини ніякої нема. Другий сон я тобі розкажу, а цей ні.

Буланов. Чому ж?

Гурмижська. Тому, що розказувати сни часом зовсім те саме, що розказувати свої таємні думки або бажання; а це не завжди годиться; я — женщина, ти — мужчина.

Буланов. То що ж, що мужчина?

Гурмижська. Це вже така невинність, що далі нікуди. Ну, я тебе бачила.

Буланов. Мене? Це мені дуже приємно.

Гурмижська. Хіба?

Буланов. Виходить, ви про мене думали, як спочивати лягали.

Гурмижська. Скажіть, будь ласка! І ти з цього дуже вдоволений?

Буланов. Та як же не вдоволений? Я все боюсь, що ви на мене розсердитесь за щось і проженете до матінки.

Гурмижська. Ах, як це смішно! Та за що ж мені розсердитись на тебе? Бідний, ти мене боїшся?

Буланов. Як же не боятися; кажуть, ви дуже строгі.

Гурмижська. Це добре, що так кажуть. Але з тобою, мій друже, я строга не буду: гірше за все для тебе, якщо ти мене будеш боятися.

Буланов. Добре... От, якби я знав...

Гурмижська. Що?

Буланов. Як догодити вам.

Гурмижська. Догадайся.

Буланов. А догадатись ото хіба легко? Та в мене на це й розуму нема.

Гурмижська. На що ж у тебе розум?

Буланов. На все, що звелять; от іще маєтком управляти, мужиками. Якби були кріпаки, вам би кращого за мене управителя не знайти; байдуже, що я молодий.

Гурмижська. Ах, цей сон! Не виходить з голови, та й годі.

Буланов. Чим же він вас так непокоїть?

Гурмижська. Досить важко пояснити; але з тобою я можу говорити одверто; я бачу, що ти мені віддався. Ось бачиш: у мене є племінник.

Буланов. Я знаю. Ви його дуже любите і часто говорите про нього.

Гурмижська. Мій друже, часом говорять одно, а думають зовсім інше. Навіщо я кожному стану пояснювати свої почуття! Я, як родичка, повинна любити його, ну, я й говорю, що люблю.

Буланов. А насправді ото не любите?

Гурмижська. Не те, що не люблю, а... як тобі сказати... він тепер зайвий. Я така спокійна,— я вже надумала, як мені розпорядитися своїм майном, і раптом він появиться. Як йому відмовити! Треба буде і йому дати якусь частину, і я повинна буду одняти у того, кого люблю.

Буланов. То ви не віддавайте.

Гурмижська. Та не можна. За що ж я йому відмовлю, коли він почтивий і поводиться добре! Та я тут так себе поставила, що відмовити родичеві не можу. Ну, а коли він приїде без коштів? Треба буде його утримувати; мабуть, схоче оселитися в мене. Адже не вигнати ж його.

Буланов. Звеліть мені, я вижену.

Гурмижська (*злякано*). Ах, сохрани тебе боже! Бережи себе, бережи! Ось що я бачила у сні: ніби він приїхав і вбив тебе з пістолета на моїх очах.

Буланов. Мене? Ну, це ми ще побачимо. Та ви, Раїсо Павлівно, краще про нього й не думайте, а то він усе вам буде снитися.

Гурмижська. Він дуже розумний був до цього часу, п'ятнадцять

років сюди й не заглядав. Хотіла б я, дуже б хотіла, щоб і ще п'ятнадцять років так минуло.

Буланов. То ви, Раїсо Павлівно, краще про нього забудьте зовсім, і не говоріть, а то, чого доброго, накличете ще.

Гурмижська. Справді, коли б не накликати.

Входить Карпо.

ЯВА II

Гурмижська, Буланов, Карпо.

Карпо. Будьте ласкаві, пані, чай кушати, самовар готовий.

Гурмижська. Ходімо, Алексіс!

Карпо. Пані, сьогодні вночі пан приїхали.

Гурмижська. Пан? Який пан?

Карпо. Генадій Дем'янович.

Гурмижська (*злякано*). Невже? Чуєш, Алексіс? (*До Карпа*). Де ж він?

Карпо. Я їх в бесідку провів, там і відпочивати їм приготував. Вони говорили, що спинились у місті в гостиниці, всю поклажу там залишили, а до нас пішки з міста замість прогулянки.

Гурмижська. Більше нічого не говорив?

Карпо. Нічого. Вони були не в настрої.

Гурмижська. Як не в настрої?

Карпо. Так наче в забутті; треба гадати, з дороги. Вимагали паперу й чорнила; довго ходили по бесідці, все думали; сіли до столу, написали записку і наказали вам віддати. (*Подає записку*).

Гурмижська. Що таке? Вірші якісь. (*Читає*).

Доле моя прелихая!
Прелихая доле моя!
Ах, тепер сама могила...

Що це, Алексіс? Я не розумію.

Буланов. Ви не розумієте, то де вже мені?

Гурмижська (*до Карпа*). Він спить?

Карпо. Так що ні. Встали рано і пішли, мабуть, купатися. Я їх сьогодні не бачив.

Гурмижська. Ну, коли прийде, проси у вітальню чай пити!

Карпо. Слухаю. (*Виходить*).

Гурмижська (*знизуючи плечима*). От і не вір снам. Ходімо, Алексіс. (*Виходять*).

Входять: Нещасливцев, одягнений дуже пристойно, на голові чорний складаний капелюх, і Щасливцев у тому самому костюмі.

ЯВА III

Нещасливцев, Щасливцев.

Нещасливцев. Ну, Аркадій, тітонька моя женщина статечна, строга; я не хочу, братику, щоб вона знала, що я актор, та ще провінціальний. (*Свариться пальцем*). Дивись, не проговорися; я Генадій Дем'янович Гурмижський, капітан у відставці або майор, вже як ти схочеш; одно слово, я пан, а ти мій лакей.

Щасливцев. Як лакей?

Нещасливцев. Так, просто, лакей, та й по всьому. Не можна ж мені тебе вести у вітальню! Як я тебе представлю тітоньці? Вона женщина набожна,— в домі, братику, тиша, скромність — і раптом, уявіть собі,— фізіономія. А лакеєм бути тобі, з твоєю пикою, саме якраз.

Щасливцев. Ні вже, пробачте! Це ще невідомо.

Нещасливцев. Що невідомо?

Щасливцев. Щодо пики ото.

Нещасливцев. Ні, вже ти, брат, Аркадій, не сумнівайся.

Щасливцев. Так, якже!

Нещасливцев (*грізно*). А так, кажу я тобі! Чого тобі ще? Нагодують тебе тут добре, служить ти будеш тільки мені.

Щасливцев. Алеж я гордий, Генадію Дем'яновичу.

Нещасливцев. Дуже мене обходить, що ти гордий. Не тобі пара, сам Мартинов грав лакеїв, а ти соромишся! Який ти, братику, дурний!

Щасливцев. Алеж то на сцені.

Нещасливцев. Ну, і ти, братику, уяви собі, що ти на сцені.

Щасливцев. Ні, я не хочу. Ач, що видумали! Якже! Я краще піду собі, і в мене є амбіція.

Нещасливцев. Я знаю, що амбіція є; а пашпорт чи є?

Щасливцев. Вам яке діло?

Нещасливцев. А ось що: піди спробуй, то побачиш. Мені, братику,

тільки моргнути, і підеш ти етапом до місця проживання, як бродяга. Я ж знаю, ти дванадцять років без пашпорта ходиш. Замість пашпорта у тебе в кишені стаття Курських губернських відомостей, де надруковано, що приїхав актор такий то і грав дуже погано. От і весь твій документ. Ну, що ж ти замовк? Ого ж бо! А ти зроби, братику, для мене! Хто тебе просить, подумай! Ну, по-товариському, розумієш, по-товариському!

Щасливцев. Коли по-товариському, я, хай уже.

Нещасливцев. Ти не думай, братику, що я нехтую своє звання. А ніяково, братику; дім такий: тиша, сумирність. А ми з тобою майже чорти, трохи кращі. Сам знаєш: блазень попові не товариш. Тільки ти щодо сварки чи бійки, ну, і щодо чужого побережися, Аркашка! Хоч тобі й важко буде, а постарайся, братику, поводитися, як слід пристойному лакеєві. Ось, поперше, здійми, братику, кашкета, та одійди набік, хтось іде.

Входить Карпо.

ЯВА IV

Нещасливцев, Щасливцев, Карпо.

Карпо. Здрастуйте, батеньку, пане! Як спочивати зволили?

Нещасливцев. Нічого, братику, поспав добре.

Карпо. Що це, пане, як ви постаріли.

Нещасливцев. Життя, братику...

Карпо. Розумію, пане, як не розуміти. Теж бо, ця служба...

Нещасливцев. Так, братику, ця служба...

Карпо. Знову ж, пане, і походи...

Нещасливцев (*зітхаючи*). Ох, походи, походи!

Карпо. З місця на місце, пане...

Нещасливцев. Так, брат, з місця на місце. Ви як тут живете?

Карпо. Яке наше життя, пане! Живемо в лісі, молимся до пня, та й то не щодня. Просимо, пане, просимо! Тітонька вас чай кушати дожидає.

Нещасливцев (*підходить до тераси*). Послухай, Карпо, не забудь мого Аркашку, напій чайком, братику!

Карпо. Слухаю, пане, будьте спокійні.

Нещасливцев виходить.

Щасливцев. Ах, чорт забирай, пішов, зоставив з хамом. Ось уже він з балачкою лізе.

Карпо. Як вас звати?

Щасливцев. Сганарель.

Карпо. Ви хто ж будете? Іноземець, чи що?

Щасливцев. Іноземець буду. А вас як?

Карпо. Карп Савелійович.

Щасливцев. Не може бути.

Карпо. Правда.

Щасливцев. Алеж, Карп — риба.

Карпо. То короп.

Щасливцев. Та що короп, що карп — все одно. Вже краще б вас Сазаном Савелійовичем звали.

Карпо. Ну, як можна. Хочете чаю?

Щасливцев. Ні.

Карпо. Як то ні?

Щасливцев. Так, ні.

Карпо. Отак таки зовсім і не хочете?

Щасливцев. Зовсім і не хочу.

Карпо. Та чому ж це?

Щасливцев. Тому ж.

Карпо. Цього я не розумію.

Щасливцев. Дуже просто. Воно після купання ото краще б...

Карпо. Само собою, що краще б... тільки де взяти?

Щасливцев. Потрудіться, Окуне Савелійовичу!

Карпо. Та не Окунь, Карп! Хібащо в ключниці попросити?

Щасливцев. Попросіть, та принесіть до нас в бесідку!

Карпо. Та вже постараюся для вас.

Щасливцев. Постарайтесь, Миню Савелійовичу! (*Кланяється і виходить*).

Карпо. Ах, блазень горохляний! Звідки його привезли, з яких це таких земель? Мабуть, здалеку. Оце так камердин. Та й те сказати — освіта; а тут що? Одно слово: ліс.

Входять: Восьмибратов і Петро.

ЯВА V

Карпо, Восьмибратов, Петро.

Карпо. Чого вам?

Восьмибратов. Пані б цікаво бачити, чоловіче добрий.

Карпо. Дожидайтеся свого терміну, коли вас покличуть.

Петро. Та чудак, адже в нас з татунем діла.

Карпо. Нужда нам велика до ваших діл! Не можна ж, помилуйте! Куди ж ви лізете!

Петро. А ти, все ж, піди скажи, спробуй!

Карпо. Як ви говорите сказати, коли зайняті з полковником. Племінник їхній приїхав.

Восьмибратов. Полковник?

Карпо. Звісно, полковник... п'ятнадцять років не бачившись.

Восьмибратов. Надовго?

Карпо. Навіщо йому надовго? Зовсім приїхали.

Восьмибратов (*подумавши*). Строгі?

Карпо. Само собою, а то ж як! Про що говорити ще! Яке звання. Візьміть собі на розум!

Восьмибратов (*махнувши рукою*). Ну, нехай їх!.. А ти, все ж таки, в свій час... (*Виходить, за ним Петро*).

Карпо. Вчите іще!

Виходять з дому: Нещасливцев і Буланов, Карпо виходить.

ЯВА VI

Нещасливцев і Буланов.

Нещасливцев. Яка в мене сестричка, братику?

Буланов. Так.

Нещасливцев. Женися, братику, женися!

Буланов. Ви схвалюєте?

Нещасливцев. Та мені ото яке діло? Родяться люди, женяться, умирають; виходить, так треба, виходить, добре.

Буланов. Прошу вас полюбити мене.

Нещасливцев. Та нащо тобі моя любов? Яке в ній, братику, пуття?

Буланов. Все ж таки.

Нещасливцев. Хіба спадщини чекаєш? Чекай, братику, чекай! А ти ось що, ти запобіжи перед тітонькою, вона женщина багата. Молодий ще ти; а втім, хто знає, ці здібності рано виявляються. Умієш?

Буланов (*соромливо*). Умію.

Нещасливцев. Браво! Де ж ти навчився в такі дитячі роки?

Буланов. Чого?

Нещасливцев. Запобігати, братику, догоджати, плазувати ото?

Буланов. Нужда навчить.

Нещасливцев. Нужда? А звідки ти її знаєш, оту нужду?

Буланов. Як мені не знати? Я в житті дуже нещасливий.

Нещасливцев. Дурниці, не вірю. Ти щасливий. Нещасливий той, хто догоджати та падлючити не вміє. Чим ти нещасливий, кажи!

Буланов. Поперше, мені татуньо мало спадщини залишив.

Нещасливцев. А тобі скільки треба?

Буланов. Хоч би тисячі зо дві, зо три десятин землі, або грішми тисяч із сорок.

Нещасливцев. І ти був би щасливий? Небагато ж тобі, братику, треба.

Буланов. Воно, дійсно, що небагато, а можна жити пристойно.

Нещасливцев. Ну, підожди, братику, я тобі більше залишу.

Буланов. Ви нарочито?

Нещасливцев. Ні, от іще! Родичів у мене нема, ти мені дуже вподобався. А ще яке нещастя в тебе?

Буланов. Наукою нещасливий... я навіть у гімназії не скінчив.

Нещасливцев (*скидає капелюха і кланяється*). Вже ти мені, братику, вибач, зроби ласку!

Буланов. За що ж?

Нещасливцев. В цьому я тобі помогти ніяк не можу. І радий би, та не можу.

Буланов. Та нічого, помилуйте! Це й не потрібно; аби були гроші. Мамуня каже, що в мене розум не такий, не для науки.

Нещасливцев. Який же?

Буланов. Практичний.

Нещасливцев. Ну, дякуй богові, що хоч якийнебудь є. А то часто буває, що й ніякого нема.

Буланов. Та й це нічого. Було б тільки землі більше, та розуміти свій інтерес, поміщицький; а то й без розуму можна прожити!

Нещасливцев. Та воно й краще, на голову легше. То розуму в тебе нема? Хоч цигарки може є?

Гурмижська появляється на терасі.

Буланов (*сміється*). Теж нема.

Нещасливцев. Чого ж ти, братику, сміешся? Та ти куриш, чи ні?

Буланов (*стиха*). Я курю, і ци-

гарки є, тільки ось Раїса Павлівна йдуть, і при них я ніколи собі не дозволяю.

Гурмижська сходить в сад.

ЯВА VII

Гурмижська, Нещасливцев, Буланов, потім Карпо.

Гурмижська. Я б тебе ніяк не впізнала, так ти змінився. Дякую, що ти мене не зовсім забув; а ми тебе згадували мало не кожного дня.

Нещасливцев. Чи можу я забути вас! Ви не знаєте мого серця. Я пам'ятав вас, пам'ятаю і буду пам'ятати.

Гурмижська. Знаю, мій друже, і дякую тобі за пам'ять. Уже нічим ти мені так не догодив, як чотками.

Нещасливцев. Коли я посилав ці чотки, я думав: „добра женщино, ти візьмеш їх у руки і будеш молитися. О, спом'яни мене в твоїх святих молитвах!"

Гурмижська. Споминаю, мій друже, споминаю. Проте, я до цього часу не спитаю тебе. Судячи по твоїй одежі, ти вже більше не служиш на військовій службі.

Нещасливцев. Ні. Погане здоров'я, погані сили, ворог не загрожує. Проте, коли... а!.. мені не до душі криваві ігрища! Служити в мирний час ради чинів, ради почестей!.. Я не честолюбний.

Гурмижська. Але я не думаю, щоб ти міг жити без діла. Ти, напевне, тільки перемінив службу?

Нещасливцев. Перемінив.

Гурмижська. І ти вдоволений з свого становища?

Нещасливцев. Моя служба, тітонько, по мені: я вдоволений і з мене вдоволені.

Гурмижська. Ти у відпустці?

Нещасливцев. Ні, я проїздом, захотілося відпочити.

Гурмижська. Дуже рада, що ти догадався навідати мене. Чи добре тобі в бесідці?

Нещасливцев. О, не турбуйтесь! Сад, природа, зелень, самотина! Це рай для моєї душі.

Входить Карпо.

Карпо. Пані, Восьмибратов давно дожидається.

Гурмижська. Ах, так, я й забула, що веліла приходити йому якнайранше. Поклич його сюди! (*Карпо виходить*). Чи не хочеш погуляти по околицях? Ось Алексіс буде тобі за товариша.

Нещасливцев. Ні, я гуляю тільки вночі. (*До Буланова*). Ходімо, братику, в бесідку.

Буланов. Ходімо. (*Виходять*).

Входять: Восьмибратов і Петро.

ЯВА VIII

Гурмижська, Восьмибратов, Петро.

Гурмижська. Ти мені вибач, я про тебе й забула.

Восьмибратов. Нічого. Племінничок приїхав?

Гурмижська. Так, племінник.

Восьмибратов. Діло добре. Проте, пані, не затримуйте!

Гурмижська. Ні, вже тепер я тебе не затримаю.

Восьмибратов. Ото ж то вже, не затримуйте.

Гурмижська. Ні, ні, ми зараз.

Восьмибратов. Добре.

Мовчанка.

Гурмижська. Ти приніс?

Восьмибратов. Як же, своє діло пам'ятаємо.

Гурмижська. Ну, то ось ми зараз.

Восьмибратов. Добре, добре.

Мовчанка.

Гурмижська. То як же, чи багато там?

Восьмибратов. Будьте ласкаві.

Гурмижська. Що?

Восьмибратов. Записочку, умовочку ото нашу.

Гурмижська. Та як же, справді; я не знаю, куди я її поділа.

Восьмибратов. Пошукайте.

Гурмижська. Де ж її шукати! Я, справді, не знаю; я, мабуть, її загубила.

Восьмибратов. Як же це так? Адже ви мене таким манером можете скривдити.

Гурмижська. Що за дурниця! Як я тебе скривджу!

Восьмибратов. Та як тільки ви зволите, так і скривдите. Ви записочку

загубили, я тоді з вас так само, через дурість, не взяв. Ви скажете, що за десять тисяч продали: адже я ліс ото вирубав і вивіз, торгуватися тепер не будеш.

Гурмижська. Ну, от іще! Хіба ти мене не знаєш?

Восьмибратов. Вже я на вас в надії; тому що я тепер весь у ваших руках.

Гурмижська. А втім, чого ж тобі сумніватися, Іване Петровичу; я тобі записочку приготовила нову.

Восьмибратов. Приготовили?

Гурмижська. Так, що гроші я всі сповна одержала.

Восьмибратов. Так. Це діло інше. Дуже вами вдячний. Одначе ж, дозвольте цією самою записочкою поцікавитись.

Гурмижська. Ось вона! (*Подає записку*). Подивись!

Восьмибратов (*беручи*). Без окулярів ото я не дуже, а в окулярах ще гірше. Та ось син прочитає. Петре, читай! (*Віддає записку Петрові*).

Петро (*читає*). За проданий мною каліновському купцеві, Іванові Петровичу Восьмибратову...

Восьмибратов. Так, це так точно!

Петро (*читає*). ...на поруб ліс в пустошах: Горілій і Паленій...

Восьмибратов. Вони самі.

Петро (*читає*). ...і дві десятини в Пилаєвій, гроші всі сповна одержала, каліновська поміщиця Раіса Гурмижська.

Восьмибратов (*бере записку*). Дуже добре. (*Виймає бумажника і старанно вкладає в нього записку*). Будьте ласкаві одержати. (*Виймав гроші й лічить*). Тисяча... тисяча триста, п'ятсот, сімсот... (*замислюється і начебто пригадує*) вісімсот. Будьте ласкаві. (*Подає Гурмижській*).

Гурмижська. Як же, тисяча вісімсот? Алеж мені треба...

Восьмибратов. Вибачте, простіть великодушно! Ото яка пам'ять! (*Виймає гроші й подає*). Ще двісті карбованців! Тепер так точно. Здається, так? (*Грізно*). Говори, дерево стоєросове!

Петро. Так.

Гурмижська. Іване Петровичу, ти жартуєш зо мною? Три, а не дві.

Восьмибратов (*образившись*). Як три? Що ви, помилуйте!

Гурмижська. Хіба ти забув? За один півтори і за другий півтори.

Восьмибратов. Не можна цьому бути, з розрахунку не виходить.

Гурмижська. З якого розрахунку?

Восьмибратов. Де ж мої очі ото! Хіба ж такий ліс за три тисячі купують? Адже ми так само норовимо, щоб без збитку.

Гурмижська. Я на тебе надію мала, я тебе всім хвалила, що ти гарний, сімейний чоловік...

Восьмибратов. Це до складу не входить.

Гурмижська. Коли ти так, я не згоджуюсь.

Восьмибратов. Як ви зволите. Прощення просимо. Ходімо, Петре!

Гурмижська. Та я не згоджуюсь продати тобі за цю ціну Палену і Пилаєву. Ну, розсуди сам. Адже є в тебе розсудок?

Восьмибратов. Як не бути? Нам без цього не можна. Це ось вашій милості, дійсно, що розсудку не потрібно, тому що ви за готовим і так проживете. Якщо незгодні продавати, будьте ласкаві, гроші назад; треба якийнебудь кінець зробити.

Гурмижська. Півтори тисячі за Горілу залишу, а п'ятсот візьми.

Восьмибратов. Ні, я бачу, нам довго торгуватися. Я за Палену і Пилаєву менше двох тисяч не візьму, і то з вас тільки.

Гурмижська. Як не візьмеш?

Восьмибратов. Та як же? Я їх купив у вас;— за що, значить, хочу, за те й продаю.

Гурмижська. Коли я тобі віддам дві тисячі, мені за Горілу нічого не залишиться.

Восьмибратов. Це вже ваше діло.

Гурмижська. Ні, ні, не хочу, не хочу.

Восьмибратов. Якби ви для нас, то й ми для вас; а ви нашим родом і званням нехтувати зволите...

Петро. Татоньку!

Восьмибратов. Уб'ю!

Гурмижська. Ні, ні. Ти візьми п'ятсот карбованців.

Восьмибратов. Чого коли не

можна, навіщо говорити! Ходімо, Петре!

Гурмижська. Та як же?

Восьмибратов. Це й мала дитина зрозуміє. Ліс я у вас купив, гроші вам віддав, ви мені розписочку дали; виходить, ліс мій, а гроші ваші. А по цьому — поклін, та й з очей. Прощення просимо! (*Виходить; за ним Петро*).

Гурмижська. Що ж це таке? Денний грабіж! Дивне діло, нічого ото мені в житті не пощастило ні купити, ні продати, щоб мене не обдурили. Видно, вже так мені на роду написано. (*Виходить на терасу*).

Входять: Нещасливцев і Буланов.

ЯВА IX

Гурмижська, Нещасливцев, Буланов.

Буланов. Як ви фокуси робите чудово! Як же це у вас дев'ятка ото...

Нещасливцев. Вольт[1], братику.

Буланов. Навчіть мене вольти робити!

Нещасливцев. Навіщо?

Буланов. Ось бачите, поміщики у нас навколо багаті... часом в карти... яка ж мені вигода програвати; я людина бідна.

Нещасливцев. Та ти, братику, молодець зовсім.

Гурмижська (*сходячи з тераси*). Уяви, Алексіс, я продала Іванові Петровичу ліс за три тисячі, а одержала тільки дві.

Буланов. Як же це?

Гурмижська. Я сама винна: я йому раніш розписку віддала, що я все сповна одержала, ну, а він і дав тільки дві.

Нещасливцев (*грізно*). Ах, анафема!

Буланов. Нащо ж ви так? Ах, який жаль! Краще б...

Гурмижська. Вже тепер нічого робити, мій друже; добре, що й дві дав.

Нещасливцев (*з запалом*). Як нічого? Вернути його. (*Підводячи очі до неба*). Що я з ним зроблю! Боже, що я з ним зроблю!

Буланов. Алеж у нього розписка.

Нещасливцев. Говори там! Потрібно мені дуже розписки знати! Де він? Дайте його сюди: Що я з ним зроблю!

Входять: Карпо і Щасливцев.

Гурмижська (*до Буланова*). Ах, який він страшний! Ходімо, ходімо!

Буланов. Дозвольте, я зостанусь; цікаво. (*Гурмижська виходить*). Пішов Іван Петрович?

Карпо. Ні ще, тут, на дворі.

Нещасливцев. Верни цього шахрая! Я його!.. За комір тягни! (*Карпо виходить*). Аркашка, подай мої ордени!

Щасливцев виходить.

Буланов. Що ж ви з ним будете говорити?

Нещасливцев. Звідки я знаю, братику, що я буду говорити!

Буланов. Та хіба можна проти документів?

Нещасливцев. А от я тобі покажу, що можна. Що мені за діло до документів, я не піддячий. Та відчепись ти від мене, мені тепер, братику, не до тебе.

Щасливцев приносить бутафорські ордени, Нещасливцев чіпляє їх.

Буланов. Які ж це ордени? Іноземні?

Входять: Карпо, Восьмибратов і Петро.

ЯВА X

Нещасливцев, Буланов, Щасливцев, Восьмибратов, Петро, Карпо.

Восьмибратов. Чого ще? Яка така потреба? У нас так само своє діло є, балачки ото вже нам набридли.

Карпо. Будь ласка! Мені що, коли кличуть.

Буланов. Це іноземні ордени?

Нещасливцев. Іноземні. Дай мені, братику, спокій! (*До Восьмибратова*). Іди сюди!

Восьмибратов. Бажаю здоров'я, ваше високородіє! На ім'я, по-батькові не знаю...

Нещасливцев. Іди сюди, кажуть тобі!

Восьмибратов (*до сина*). Петрушка, подайся в сторону! Одійди трохи! От так! (*До Нещасливцева*). Чого ж бо ви зволите?

[1] Вольт — фокус.

Нещасливцев. Не можу я з тобою за верству розмовляти.

Восьмибратов. Може, не дочуваєте, то ми підійдемо, великого діла немає.

Нещасливцев. Як же ти посмів подумати!..

Восьмибратов. Дозвольте!

Нещасливцев. Мовчи! Така женщина! І ти...

Восьмибратов. Яка женщина? Дозвольте...

Нещасливцев. Яка женщина! Він питає! Мовчи, кажуть тобі! Женщина, яку всі, всі, навіть я... я побожно шаную! І ти, нікчемний алтинник!..

Восьмибратов. Про що ж це?

Нещасливцев. Не перебивай мене! Богові дякуй, що в мене є ще капля терпіння! Горе тобі, якщо його не буде! (*Свариться пальцем*).

Восьмибратов. Петрушка! Чого ти рота роззявив! Стій гарненько!

Нещасливцев. Нещасний! Не ставай між левом і його...

Восьмибратов. Чого ж ви кричите? Ви будете кричати, я буду кричати, буде базар, а путтяніякого.

Нещасливцев. Ти, ти?.. Ти будеш кричати?

Восьмибратов. А чому ж не кричати, коли тут така поведенція? Ми проміж себе говоримо тихо, бо в нас глухих нема.

Нещасливцев (*до Буланова*). Що він говорить? Що він говорить? Що він сміє говорити?

Буланов. Так.

Нещасливцев. Боже великий! І він живий ще? Я ще не вбив його?

Восьмибратов. Це навіщо ж! А ви дозвольте, чого ви хочете? Бо мені тут даремно гостювати нічого.

Нещасливцев. Чого я хочу? Він питає, чого я хочу? Га? Ха, ха, ха! Мені хочеться сказати тобі, що ти шахрай.

Восьмибратов. Ні, ви вже це облиште! Ні до чого не веде. По теперішньому часові це лишне.

Петро. Які компліменти!

Восьмибратов. Петрушка, ходи сюди!

Петро. Я тут, татоньку.

Восьмибратов. Коли діло, то говоріть, а ні, то прощення просимо. Та от що, краще до мене завітайте, мені дома вільніше розмовляти. Петре, ходімо.

Нещасливцев (*грізно*). Постій!

Восьмибратов. За постій гроші платять.

Нещасливцев. Як же ти обманув чесну женщину!

Восьмибратов. Обман! Говорити все можна. Чого ви тітоньці вірите, а мені ні?

Нещасливцев. Він питає... Вона лагідна, як ангел, і він... (*Сплескує руками*). Він ще й розмовляє! Подивіться на нього! Сама пика ото твоя, богоненавидна, чого варта!

Восьмибратов. Петрушка, стань тут!

Петро. Проте, татоньку, вже досить би цих куплетів слухати...

Нещасливцев. Лагідність! Втілена лагідність!

Восьмибратов. Цього в них ніхто не відбирає, тільки щодо розсудку... у зменшенні.

Нещасливцев. Що твій розсудок! Нащо твій розсудок! Розсудок вершок, золотник, гран; а честь безмежна. І її от у тебе нема.

Восьмибратов. Ні вже, пане, ти що хочеш говори, а честі не чіпай; судитися буду. Як це так, у мене честі нема? Коли я свої документи виправдую—ось моя й честь. Та про мене спитай на сто верстов, всі тобі те саме скажуть. Мало тобі, я сам про себе скажу, що я—чесна людина. Вже про щось там інше я не хвалюсь, а щодо честі я ось що кажу, пане: я не людина, я—правило.

Нещасливцев (*сідає до столу і опускає голову*). Іди!

Восьмибратов. Чого, іди?

Нещасливцев. Годі! Іди геть! О, люди, люди!

Восьмибратов. Чого годі? Ні, зажди. Хочеш, пане, я тебе одним словом уб'ю?

Нещасливцев. Мене?

Восьмибратов. Так, тебе. (*Підходить, виймає бумажника і кидає на стіл*). Б чив ти це?

Нещасливцев. Що таке?

Восьмибратов. Може, твоя тітонька сама забула, ну, та бог з нею, ти їй віриш, бери на свою совість, бери, скільки хочеш! Я не перечу, бери.

Буланов. Беріть скоріше!

Нещасливцев (*до Буланова*). Забирайся геть! (*До Восьмибратова, віддаючи бумажника*). Віддай сам!

Восьмибратов. Ого ж то сам. (*Одлічує гроші*). Ось я яка людина. В поминання мене запишіть!

Нещасливцев. Руку!

Восьмибратов. Чого руку! (*Подає руку*). Давно б так. Я яка людина? Ти, мабуть, пане, знаєш мій характер! Коли мене роздражнити, я розпалюся—все віддам. Дійсно, що ми торгувалися за три, здається, а напевне не скажу... Документів нема, моя воля. На ось, віддай їм тисячу карбованців. А все ж скажу: не порядок.

Входить Гурмижська.

ЯВА XI

Гурмижська, Нещасливцев, Буланов, Щасливцев, Восьмибратов, Петро і Карпо.

Нещасливцев (*подаючи Гурмижській гроші*). Ось ваші гроші, одержуйте. (*Відходить набік і стоїть, схрестивши руки і опустивши голову*).

Гурмижська. Дуже тобі вдячна, мій друже!

Восьмибратов. Одержали? А тільки, якби не пан, не бачити б вам цих самих грошей. Та й я б ото проти себе винен був; бо теж совість.

Гурмижська. Ти на мене не сердься, Іване Петровичу! Я женщина, яку суворо судити не можна. Зроби ласку, приїжджай до мене завтра обідати.

Восьмибратов. Від хліба, від солі не відмовляються. Та ще там про пеньки...

Гурмижська. Ну, і про пеньки.

Восьмибратов. Прощення просимо! Прощавай, пане сердитий! Петре, ходімо. (*Виходить; за ним Петро й Карпо*).

Гурмижська (*до Нещасливцева*). Ах, яка я тобі вдячна! А чи ти знаєш, адже я тобі ще винна рівно таку суму. (*Немов похопившись, поквапливо ховає гроші*).

Нещасливцев. Не вірю.

Гурмижська (*замикаючи коробку*). Я твої гроші бережу, мій друже, бережу!

Нещасливцев. Ах, тіточко, облиште свої хитрощі! Як вам не соромно! О, серце жіноче! Ви хочете запропонувати мені грошей, та не знаєте, як це зробити делікатніше. Ви мені винні! Ну, і прекрасно! Колинебудь поквитаємось! Не відмовите, коли буду потребувати, а тепер мені не потрібні гроші, я багатий.

Гурмижська. Ну, як хочеш, мій друже.

Щасливцев (*про себе*). Чого він маніриться без копійки ото!

Гурмижська (*глянувши на Буланова*). Я сподіваюсь, що ти погостюєш у нас.

Нещасливцев. Два, три дні, не більше, якщо дозволите.

Гурмижська. Чого ж так мало?

Нещасливцев. З мене досить. Навідати рідні кущі, згадати дні дурного дитинства, безжурного юнацтва... Хто знає, чи доведеться ще раз перед брамою вічності...

Гурмижська. Чи не думаєш ти, що заважатимеш мені? Навпаки, я була б дуже рада!

Нещасливцев. Благородна женщино! Не розкидай даремно передо мною скарбів твого серця! Мій шлях тернистий; але я не зверну з нього.

Гурмижська (*показуючи очима Буланову, що вона дуже вдоволена*). Як хочеш, мій друже. Я думала, що тобі буде тут спокійніше.

Нещасливцев. Мій спокій у могилі. Тут рай; я його не вартий. Дякую, дякую! Душа моя сповнена подяки, сповнена любові до вас, груди мої сповнені теплих сліз. (*Витирає сльози*). Досить милостей, досить ласки! Я зроблюся ідолопоклонником, я буду молитися на тебе! (*Закриває обличчя рукою і виходить*).

Щасливцев іде за ним, але спиняється і дивиться зза куща.

ЯВА XII

Гурмижська, Буланов, Щасливцев за кущем.

Гурмижська. Пішов. Ну, тепер я спокійна, він мені не перешкодить. Він якийсь захоплений! Просто, мені здається, він дурна людина. А як я ото була злякалася! Який він страшний!

Буланов. Ні, це нічого, це з простим народом дуже добре.

Гурмижська. Все таки ти стережися! Бережи себе, мій друже! Цей сон мені з голови не виходить... у нього такий скажений характер.

Буланов. Та не турбуйтесь, ми з ним подружилися.

Гурмижська. Я ніяк не чекала... сам від грошей відмовляється! Як це гарно з його боку! І даремно я нагадувала про цей борг. Від чого це я розчулилась? Граєш - граєш роль, ну, й переграєш. Ти не повіриш, мій друже, як я не люблю грошей віддавати.

Буланов. Я не знаю, я ще молодий; а розумні люди кажуть, Раїсо Павлівно, що хто скупий, той не дурний.

Гурмижська. Та я не скупа; кого я полюблю, тому я все віддам.

Буланов. А у вас багато грошей?

Гурмижська. Багато. Ось подивися! (*Відкриває коробку. Буланов дивиться і зітхає*). І всі ці гроші я віддам тому, кого полюблю.

Буланов (*з глибоким зітханням*). Ох!

Гурмижська. Ось що я хотіла тобі сказати, Алексіс! Ти поводишся надто підлесливо, ти все ще маєш вигляд хлопчика; це мені не подобається. Звичайно, тебе не можна судити строго; це в тобі від бідності. Ну, ми якнебудь цьому горю допоможемо, зробимо тебе солідніш им. Я хочу, щоб ти був солідніший, Алексіс. Цими днями ти поїдеш у губернське місто, замов собі більше гарного вбрання, просторнішого, купи дорогого, золотого годинника з ланцюжком, ну, й інше... Крім того, треба, щоб у тебе завжди було багато грошей в кишені; це надасть тобі aplomb. (*Виймає з коробочки гроші, які їй передав Нещасливцев*). Це гроші дурні, я їх одержала випадково. Я тобі їх дарую.

Буланов (*розгубившись*). Мені? (*Бере гроші*). Дякую. (*Цілує руку*). Солідним наказуєте бути? Буду.

Гурмижська. Ходімо, складемо список, що тобі купити в місті. (*Виходять*).

Щасливцев. Прощавайте, грошики! Ох, оці трагіки! Благородства безліч, а розуму ніякого.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Інша частина саду: праворуч бесідка, ліворуч садова лавка, оддалік, крізь дерева, видніється озеро. Місячна ніч.

ЯВА І

Нещасливцев і Щасливцев.

Нещасливцев. Ти, Аркадій, повечеряв?

Щасливцев. Повечеряв.

Нещасливцев. Гарно тебе, братику, нагодували?

Щасливцев. Чудово. Розумний чоловік, Генадію Дем'яновичу, ніде не пропаде.

Нещасливцев. Ну, хто ж це тобі сказав, що ти розумний? Ти, братику, не вір, тебе обдурили.

Щасливцев. Навіть дуже розумний. Ось, поперше, я їм з панського столу, я сказав, що так привчився у вас; а подруге, зійшовся з ключницею, і з цієї нагоди, Генадію Дем'яновичу, позичив у неї грошей, та ще в мене пляшка наливки в кутку біля ліжка, ніби вакса.

Нещасливцев. Для першого дебюту непогано, Аркашка. Ти, брат, старайся, грай свою роль гарненько!

Щасливцев. Я то гарно; ви от як?

Нещасливцев. Я сьогодні щасливий, Аркадій; я зробив гарне діло.

Щасливцев. Так, гарне. А ще краще, якби ці гроші...

Нещасливцев. Що?

Щасливцев. Ампоше[1].

Нещасливцев. Я тобі такого „ампоше" всиплю!

Щасливцев. Скільки грошей в руках було! Ах, Генадію Дем'яновичу!

Нещасливцев. Були, та попливли.

Щасливцев. Навіщо ж ви їх віддали?

Нещасливцев. Ти збожеволів, Аркашка! Як навіщо? Вони не мої.

Щасливцев. От іще велике діло! Зараз „дай боже ноги"! В місто, на

[1] Ампоше — прибрати до кишені.

тройку... помчали б... потім на пароплав у Яро лавль, туди-сюди, а там в Нижній на ярмарок!

Нещасливцев. Задушити тебе, Аркашка, я так думаю, було б і для тебе краще, і для мене спокійніше.

Щасливцев. Задушити! От ви кажете, що розумні; а гімназист ото, видно, розумніший; він тут краще за вас роль ото грає.

Нещасливцев. Яка роль, братику. Ну, що він таке? Хлопчак, та й більше нічого.

Щасливцев. Яка роль? Перший любовник.

Нещасливцев. Любовник? (*Грізно*). Чий?

Щасливцев (*комічно-підлесливо*). Тітоньки вашої.

Нещасливцев. Ха, ха, ха! Аркашка, в тебе не тільки фігура, а й душа холопська. Тільки ти будь обережніший, не базікай, чого не треба, за це вашого брата б'ють.

Щасливцев. Авжеж, б'ють...

Нещасливцев. І дуже дошкульно.

Щасливцев. Як же не бити! (*Одходить до кущів*). Він ото любовника грає, а ви ото... (*зза куща*) простака.

Нещасливцев (*наступаючи*). Я простака? Я?

Щасливцев (*перебігаючи на другий бік*). З якого сміються.

Нещасливцев (*наступаючи*). З мене сміються? Хто? Хто? Говори, нещасний!

Щасливцев (*відступаючи*). Та годі вам лякати! Я втечу... Чим же я винен, я сам чув своїми вухами.

Нещасливцев. Та хто? Прокляття!

Щасливцев. Тітонька з Булановим.

Нещасливцев (*хапаючись за голову*). О!

Щасливцев. Дурнем називали. (*Ховається в кущі*).

Нещасливцев. Аркашка! Може, тобі твоє мерзотне життя набридло! То піди задушися сам! Не примушуй мене бруднити руки об тебе!

Щасливцев. Були гроші, та взяти не зуміли: по вусах текло, а в рот не попало. А ще мене за товариша кликали! Коли товариші, то все пополовині, — тут і моя частка була.

Нещасливцев. Та я ж тебе за товариша не на розбій кликав.

Щасливцев. Давайте мою частку, давайте!

Нещасливцев. Аркашка! Ти п'яний, чи що?

Щасливцев. Ну, то що ж, що п'яний! І пишаюся з цього.

Нещасливцев. Ні, вбити, вбити, та й по всьому! І говорити нічого!

Щасливцев (*відступаючи*). Ну, та як не вбити! (*Зза куща*). Руки короткі! (*Втікає*).

Нещасливцев. Він збрехав, безсоромно збрехав. О, яка мерзотна буває людина! Та якщо... Нехай краще він бреше, ніж каже правду! Я тільки приб'ю його... Та якщо моя благочестива тітонька, цей зразок лагідності й сумирності... О, я тоді заговорю з нею по-своєму. Насміятися з почуття, з теплих сліз артиста! Ні, такої образи не прощає Нещасливцев! (*Виходить*).

Входить Карпо.

ЯВА II

Карпо, потім Улита.

Карпо. Повечеряли; пані в спальню пішла, можна відпочити. (*Сідає на лавці*).

Входить Улита й озирається.

Погуляти вийшли?

Улита. Так, Карпо Савелійовичу. Ніч уже надто...

Карпо. Дійсно... Навертає... Що ж, погуляйте! І те сказати, жива людина, а живий про живе й думає.

Улита. Ви це про що ж?

Карпо. Хоч би й про вас.

Улита. В якому розумінні?

Карпо. Сами можете зрозуміти.

Улита. Ні, все ж таки?

Карпо. Та мені що! Як хочете! Я вам не муж.

Улита. Це навіть дуже дурне, що ви говорите.

Карпо. Вже це як вам буде завгодно.

Улита. Не розумію, як люди завжди у всьому тільки погане бачать.

Карпо. Нічого я ні поганого, ні гарного не бачу; а тільки що дивно...

Улита. Що дивно?

Карпо. У ваших таких літах...

Улита. Яких таких? Ви на моїх хрестинах не були. Нема чого вам говорити, я бачу.

Карпо. Вас від розмови моєї не зменшиться.

Улита. Сидите тут, як сич, та прикладаєте, що в голову спаде.

Карпо. Виходить, я вам тут перешкоджаю?

Улита. Це до чого ще! Даремно ви так про мене на думку берете!

Входить Щасливцев.

ЯВА III

Карпо, Улита, Щасливцев.

Щасливцев. Чесна компанія!

Улита. Милості просимо!

Карпо. Ваш спить?

Щасливцев (*сідаючи*). Хто його знає!

Улита. Ви довго у нас прогостюєте?

Щасливцев. Що нам тут робити!

Карпо. А слід би. Порядок інший: от недавно Іван Петрович одразу гроші віддав.

Улита. Звісно, мужчина.

Карпо. А пані де вже! Добрі люди докуповують, а ми все продаємо. Скільки самого лісу продано, скільки іншого! Наб'е пані повну коробку грішми і держить їх, і шага ніхто не випросить; а то раптом і полетять тисячі, і полетять.

Щасливцев. Хіба літають?

Карпо. Літають.

Улита. Все бідним, та родичам.

Щасливцев (*не слухаючи*). От би вспіймати.

Карпо. Та й ловлять.

Улита. Все бідним, та родичам.

Карпо. А як не родичам!

Улита. А кому ж, по-вашому?

Карпо. Знаєм ми, кому.

Улита. Ви б соромилися, хоч при сторонніх отó!

Карпо. Чого його соромитися! Він наш брат, виходить, чого ж...

Улита. Здається, вже про нас на всю губерню відомо, про наше зразкове життя.

Карпо. Я про село й не згадую; от хіба, що далі буде. А в Петербурзі, а в Москві?

Улита. Все ж ви не повинні пані судити.

Карпо. Та хіба я суджу! Пані добра, служити нам гарно. А правду чому не сказати? Я гроші на пошту одвожу, там мені краще знати, кому їх посилають, родичам, чи ні.

Щасливцев. Цікава розмова!

Улита. Нічого цікавого нема. Що ви! Він усе вигадує.

Карпо. Докторові французові посилали? Італійцеві посилали? Топографові, що землю межує, посилали?

Улита. Ах, ах! Як це вам не соромно!

Карпо. Ну, що там! Які балачки! Я правду люблю. Одначе ж, і спати. Ну вас! Щасливо зоставатися!

Щасливцев. Прощайте, Осетр Савелійович!

Улита. Ти вже мені, балакун! (*Виходить*).

ЯВА IV

Щасливцев і Улита.

Улита. Пробували наливочку? Не знаю, чи добра; хотілось вам догодити, а вже, справді, не знаю.

Щасливцев. Дуже добра, чудова; мабуть, ви самі її робите.

Улита. Я слова оці ваші не інакше, як за жарт приймаю. Хочете, я вам завтра до чаю вершків принесу?

Щасливцев. Зробіть ласку, тільки від скаженої корови.

Улита. Ах, я вас не розумію.

Щасливцев. Цебто рому. Він так у нас зветься.

Улита. Пошукаю.

Щасливцев. Пошукайте, коли любите!..

Улита. Ось ви сказали: „коли любите!" Знаєте, що я вам скажу на це?

Щасливцев. Ні, не знаю.

Улита. Ви ось це слово сказали мені на посміх. А ви нашу сестру не судіть!

Щасливцев. За що ж, помилуйте! Я дуже вдоволений.

Улита. Мужчини завжди вдоволені, тому що на них одвіту нема. А ви візьміть наше діло! Бувало... І згадувати ото смерть, так життя ото, не живучи, й марнували. Заміж тебе не пускають, любити теж нікого не дозволяють... у нас щодо любові велика заборона була. Ну, один спосіб: до пані підлещуєшся. Плазуєш, плазуєш перед панею ото, тобто, гірше,

здається, за всяку тварину останню; ну, і виплазуєш собі вільготу маленьку; серцю ото своєму одвагу й даси. Бо ж воно живе, теж свого вимагає. Уже й як оці мури людей калічать! Про себе вам скажу... Та вам слухати ото буде нудно... Само собою, у всьому цьому сама тільки підлота. І не хочу я розтривожувати ні себе, ні вас, бо як ви мені любі. (*Оглядаючись*). Неначе, ваш пан?

Щасливцев. Бити мене йде.

Улита. Ах, жаль який!

Щасливцев. Я присяду, а ви мене загородіть; може, не помітить. (*Присідає*). Що, іде, наближається?

Улита. Ні, назад пішов; тільки так дико подивився. Який у нього погляд! Жах просто; так тебе в дріж...

Щасливцев (*встає*). Варвар!

Улита. Як же ви, мій любий, живете в такого пана?

Щасливцев. Та який він мені пан! Я такий само, як і він. Ач, маніриться, добре, що горло ото широке.

Улита. Що ви оце говорите! У них панськість справжня, прирожденна. Цього відняти в них ніяк не можна.

Щасливцев. Хто в нього однімає! Я кажу тільки, що ми з ним рівні, обидва актори, він—Нещасливцев, я—Щасливцев, і обидва п'яниці.

Улита. Актори? Ах, що ви? Що ви?

Щасливцев. Більше, як десять років по Росії ото бродимо, з театру до театру, як цигани. Через те він і не був у тітки, що соромно на очі показуватись.

Улита. Ах, страшно!

Щасливцев. От і тепер у Вологду пішки йде з торбиною. Не можна ж йому без лакея показатися, він дворянин, ну, і вмолив мене. То й поводься гарненько. Я ще на провінції ото кращим за нього вважаюсь, тепер горлані ото не в моді.

Улита. Що тільки я чую від вас!

Щасливцев. Думає тут покористуватися чимнебудь від тітоньки. Вже просив би просто на бідність; так, бач, соромно. Отоді сплохував, не пощастило затиснути грошей; от тепер на мене за це й лютує. Найнижчої душі людина! В карти отоді грав з гімназистом, заманював його. Вже я одійшов від них; обіграє його, думаю, одніме гроші та ще поб'є. Та так і буде; йому це не вперше! Він уб'є когось, з ним в острог потрапиш. Вся поведінка ото розбійницька,—живий Пугачов.

Улита. Добре, що ви мені сказали. Прощайте!

Щасливцев. Адью, мон плезір.

Улита (*злякано*). Я вже піду! Ах, страшно!

Щасливцев. Ага, злякалась! А я то все чортів грав, плигав отак по сцені. (*Плигає і кричить*). У! У!

Улита. Батеньку мій! Вже ви мені пробачте!

Щасливцев. Та нащо мені твоє пробачення! Проваліться ви і з садибою разом! Я ось утечу від вас. Будьте ви прокляті! (*Улита втікає*). Пішов би зараз, та боюсь; на селі собак сила. Отакий народ проклятий! Самим їсти нема чого, а собак розвели. Та й лісом ото самому страшно. Доведеться в бесідці переночувати; треба ж туди йти, там бібліотека і наливка зосталася. А як поткнешся? Він не спить ще, такий монолог прочитає! Чого доброго, вилетиш у вікно, не гірше за Фідлера. Піду, потиняюсь по саду, хоч жоржини всі переламаю, все ж легше. (*Виходить*).

Петро несміливо крадеться в тіні від кущів і озирається.

ЯВА V

Петро, потім Аксюша.

Петро. Ну, здається, всі в домі спати полягали. Тільки цей злощасний тиняється. Ну, та йому півкарбованця сріблом пожертвувати, то він батька рідного продасть. Ніч ото дуже ясна, може, Аксюша не вийде зовсім, побоїться, щоб не побачили. А як потрібно б! Уже останній би раз побачились, та й кінець ділу. Ех, ти, заневільне життя! Дрижить серце, як овечий хвіст, та й шабаш! Нічого з собою не зробиш: і руки й ноги трусяться. Красти легше! Прийди в чужий дім побачитися з дівчиною, гірше тебе за злодія матимуть. Отака ця любов! Он татенько каже, що це витребеньки тільки, на рік, на два, каже, це заняття, не більше, а там зараз щодо капіталу. Дожидайся, коли вона минеться, а покищо муки зазнаєш. Наче йде? Авжеж.

Входить Аксюша; побачивши Петра, підбігає до нього.

Аксюша. Ах, ти тут!

Петро. Давно вже тут тиняюсь. Здрастуй! Чи жива покищо? (*Цілує її*).

Аксюша. Бачиш, що жива. Ну, говори скоріше! Ніколи ж, так і дивись, що спохватяться.

Петро. З татунем у нас знов розмова була.

Аксюша. Ну, що ж він? Говори скоріше! Душа завмирає.

Петро. Подається. Годину лаяв, як водиться. Потім: „за тебе, каже, дурня, видно, дівчину з приданим не знайдеш! Хоч би дві тисячі за тебе дали, і то б добре". Чуеш?

Аксюша. Та ж ніде їх взяти.

Петро. Треба діставати.

Аксюша. У Раїси Павлівни не випросиш; нічого й принижуватися.

Петро. А ти у братика попроси, у Генадія Дем'яновича!

Аксюша. Ай, що ти! Страшно, та й сором ото який!

Петро. Та вже ж агов, брат! До самого нікуди вже доходить.

Аксюша. Треба ж буде йому признатися у всьому.

Петро. Ну, то що ж! І признайся! Він свій чоловік. Від нього вам уже останній рішенець вийде.

Аксюша. Так, уже останній.

Петро. А хто його знає! На гріх майстра нема. Він з вигляду ото пан добрий. Та ти скоріше, завтра ж чуть світ; а опівдні ми з татоньком прийдемо, ти мені скажеш.

Аксюша. Добре, добре.

Петро. Тільки ти довго цієї розмови не тягни; — а так і так, мовляв, до зарізу мені; от і все. Або пан, або пропав.

Аксюша. Так, так, звісно, чи до сорому тут, коли...

Петро. Що: „коли"?

Аксюша. Коли смерть приходить.

Петро. Ну, годі, що ти?

Аксюша. Ось що, Петя! Мені все порожньо якось отут.

Петро. Від чого ж?

Аксюша. Я не можу тобі сказати, від чого, я неучена. А порожньо, от і все. По-своєму я так думаю, що з дитинства мене гризуть горе та нудьга; от, мабуть, біля серця в мене й вийло, от і порожньо. Та все я сама; в іншої мати є, бабуня, ну, хоч нянька, чи подруга; все таки є з ким слово сказати про життя своє, а мені ні з ким, — от у мене все й збирається. Плакати я не плачу, сліз у мене нема, і нудьги великої нема, а от, кажу я тобі, порожньо тут коло серця. А в голові все думка. Думаю, думаю.

Петро. А ти покинь думати! Задумаєшся, — біда.

Аксюша. Та не можна кинути ото, сили нема. Якби мене хтось умовляв, я б, здається, послухалась — якби тримав хтось! І все мені вода ввижається.

Петро. Яка вода?

Аксюша. Та ось що, любий ти мій, все мене у воду тягне.

Петро. Ой, що ти, облиш!

Аксюша. Гуляю по саду, а сама все на озеро поглядаю. Вже я навмисне далі від нього ходжу, а так мене й тягне, хоч глянути; а побачу здаля, вода ото між дерев майне, — так мене раптом, наче сила якась, ухопить, та так і несе до нього. Так би з розгону й кинулася.

Петро. Та від чого ж це з тобою гріх такий?

Аксюша. Сама не знаю. От як ти говорив учора, так це у мене в голові й зосталось. І вдома ото я сиджу, так усе мені ввижається, ніби я на дно йду, і все навколо мене зелене. І не те, щоб у мені одчай був, щоб мені душу свою загубити хотілось, — цього нема. Що ж, жити ще можна. Можна сховатися на час, обманути когось; адже не уб'ють же мене, як прийду; все ж годувати будуть, і одягати хоч погано будуть.

Петро. Ну, що вже за життя!

Аксюша. А що ж життя? Я й перше так жила.

Петро. Адже так і собака живе, і кішка; а людині от, здається, треба б краще.

Аксюша. Ах, любий мій! та я ото про що кажу? Все про те саме. Що жити так можна, тільки не варто. І як це трапилося зо мною, не знаю! Адже мені вже не шістнадцять років! Та й тоді я з розсудком була, а це раптом... Нужда та неволя вже надто душу сушили, ну, і захотілося душі

ото хоч трошечки погуляти, хоч маленьке святечко собі дати. От, дурнику ти мій, скільки я через тебе горя терплю. (*Обіймає його*).

Петро. Ах, ти, безщасна моя! І де це ти так любити навчилась? І чого це твоя ласка так душу крає, що ні мати, здається, і ніхто на світі... Тільки вже ти, будь ласка! Адже мені що ж? Уже й мені з тобою... не минути, виходить.

Аксюша. Ну, це вже твоє діло. Адже мені вже не знати, чи будеш ти мене жаліти, чи будеш сміятися з мене. Мені з своєю бідою не розлучитися, а тобі діло до себе, мені легше не буде.

Петро. Ні, вже ти краще підожди; хоч трохи, та поживемо своєю волею. Та чого наперед і думати! Ще от що твій братик скаже?

Аксюша. Звісно, коли нагода, нащо її обминати.

Петро. Може, і виручить.

Аксюша. Може бути. Ти нікого не бачив у саду?

Петро. Генадія Дем'яновича камарден тут тинявся.

Аксюша. То ти йди! Пора вже.

Петро. А ти, Аксюша, додому, щоб... а то... і боже тебе борони!

Аксюша. Додому, додому, не бійся. Яка мені охота: в мене тепер все ж щонебудь попереду є.

Петро. Ну, то ж то, дивися! (*Цілуються*). Я на тебе покладаюсь. (*Виходить*).

Аксюша хоче йти додому, обертається й бачить Нещасливцева, який виходить з бесідки.

ЯВА VI

Аксюша, Нещасливцев, потім Щасливцев.

Нещасливцев (*про себе*). Женщина, прекрасна женщина. (*Підходить до Аксюші*). Ти женщина, чи тінь?

Аксюша. Братику!

Нещасливцев. А! Я бачу, що ти женщина. А я хотів би тепер, в цю прекрасну ніч, поговорити з загробними жителями,

Аксюша. Брагику!

Нещасливцев. Багато таємниць, багато страждань забрали вони з собою в могилу. Душа моя похмура, мені живих не треба. Мені нема про що говорити з живими! Мені потрібні виходці з того світу! Геть!

Аксюша. Братику, і я багато страждала, і я страждаю.

Нещасливцев. Ти?

Аксюша. Я. Я душе нещасна.

Нещасливцев. О, коли ти нещасна, іди до мене, іди на груди мої. (*Аксюша припадає йому до грудей*). Я двічі тобі брат: брат по крові і брат по нещастю.

Аксюша (*стаючи на коліна*). Братику, я винна.

Нещасливцев (*підводячи її*). Ні, ні, не передо мною! Чи можеш ти бути винною? Ти, така юна, така прекрасна? І перед ким же? Що я? Я покидь, недоноски людства.

Аксюша. Я винна перед всіма, перед собою! Я люблю...

Нещасливцев. Дитино моя! Люби кого хочеш. На те тобі бог дав серце, щоб любити...

Аксюша. Ах, що ви кажете! Любити! Я люблю, не пам'ятаючи себе; алеж мені треба вийти за нього заміж, треба, треба.

Нещасливцев. А хто ж тобі заважає?

Аксюша. Люди заважають, люди, які владу мають.

Нещасливцев. А ти їх не слухай! Іди за того, кого любиш. І нехай буде над тобою моє благословення!

Аксюша. Він не ожениться зо мною без приданого, батько йому не дозволяє. Потрібне придане, а в мене його нема.

Нещасливцев. Яка дурниця! Щастя дорожче за гроші.

Аксюша. Мені нема щастя без грошей.

Нещасливцев. А чи багато грошей треба?

Аксюша. Дві тисячі карбованців.

Нещасливцев. Які дрібниці! Невже Раіса Павлівна відмовить тобі в такій милості?

Аксюша. Відмовить. Мене держать з ласки, годують з ласки; чи смію я ще просити приданого! Шкоринку хліба дадуть мені, а грошей ні.

Нещасливцев. І від такої мізерної суми залежить щастя дівчини, щастя молодої душі...

Аксюша. Ні, не щастя, а життя.

Нещасливцев. Життя? Сили небесні! Чи так ти сказала?

Аксюша. Так, братику.

Нещасливцев. Нарешті, боже! Невже я бачу женщину? І любов твоя не проста примха? І ти готова на всі жертви?

Аксюша. Багато жертв я принесла цьому коханню; а життя моє таке гірке, таке гірке, що його й жаліти не варто.

Нещасливцев. І ти без страху?

Аксюша. Без страху, хоч зараз...

Нещасливцев (*простягає над нею руки*). Ангели божі, укрийте її своїми крилами!

Аксюша схиляє голову мовчки, склавши руки. Коротка пауза.

Аксюша. Братику, не сердьтеся на мене! Не подумайте про мене поганого. Мені так важко сказати вам...

Нещасливцев. Говори, говори!

Аксюша. Братику, не вважайте мене за обманницю, за бідну родичку-прохачку! Братику, ми жили з матінкою дуже бідно; я була дитина, але я ні разу не поклонилася, ні разу не простягла руки до багатих родичів; я працювала. Тепер, братику, тільки вас одного я прошу, і то вночі, добре, що не видно сорому на щоках моїх; братику, ви багаті, самотні, дайте мені щастя, дайте мені життя. (*Стає на коліна*).

Нещасливцев (*підводить її, зворушений і з тремтінням у голосі*). Дитино моя! Дитино моя!

Аксюша. Якби не страх сорому за моє грішне кохання, я б ніколи, ніколи... Будьте моїм батьком, я дівчина добра, чесна. Я навчу маленьких дітей моїх благословляти вас і молитися за вас.

Нещасливцев. О, замовчи! Я вирву все своє волосся. О, дитино моя! Я злочинець! Я міг мати гроші, міг допомогти тобі, міг зробити тебе щасливою; і я розтринькав, прожив їх безпутно; я їх втоптав у грязь разом з своєю молодістю, з життям. І ось, коли вони потрібні, їх немає в мене. Якби я знав, я б годувався самим хлібом, я ходив би в руб'ях, і кожний карбованець зашивав би в це руб'я. Ми п'ємо, галасуємо, показуємо вульгарні, фальшиві пристрасті, хвалимося своїм п'яницьким геройством: а тут бідна сестра стоїть між життям і смертю. Плач, п'янице, плач!

Аксюша. Братику, братику!

Нещасливцев. Прости мені, прости! Я бідніший за тебе, я пройшов пішки сотні верстов, щоб побачитися з родичами; я не беріг себе, а беріг це вбрання, щоб одягтися пристойніше, щоб мене не вигнали. Ти мене вважаєш за людину, дякую тобі! Ти в мене просиш тисячі—нема в мене їх. Сестро, сестро! Не тобі в мене грошей просити! А ти мені не відмов у п'ятаку мідному, коли я постукаю під твоїм вікном і попрошу на похмілля. Мені п'ятака, п'ятака! Ось хто я!

Аксюша (*хапаючись за серце*). Ох, ох! Ще, ще горе! Іще обман моєму серцю! Защо ж я себе образила! І я, дурна, надіялася! Хіба я смію надіятися? Хіба є для мене надія? Прощайте! (*Відходить, хитаючись, потім швидше й швидше, і нарешті біжить*).

Нещасливцев (*дивиться їй услід*). Куди вона? Вона біжить, кидає хустку з себе, вона біля берега. Ні, ні, сестро! Тобі рано помирати! (*Вибігає*).

Входить Щасливцев.

Щасливцев. Ну, побіг кудись. Вже чи не топитися? От би добре. Туди йому й дорога! Зайду в бесідку, зберу свою бібліотеку і прощайте. Посиджу в кущах до світу і марш. Гроші єсть; хвалити бога, позичив таки, пощастило, нарешті. Гарний це спосіб добувати гроші; та все якось мені не щастило досі, такий помисливий народ став. Ну, тепер доберусь до якогонебудь театру. (*Увіходить в бесідку*).

Виходить Нещасливцев, підтримуючи Аксюшу, яка ледве йде.

Нещасливцев. Ні, ні, дитино моя! Хоч яке велике твоє горе, а померти тобі я не дам. Тобі треба жити, ти ще така молода! Тебе заїло горе, набридло тобі молоде життя? Забудь це горе, покинь це життя! Почнемо нове, сестро, для слави, для мистецтва.

Аксюша. Я нічого не знаю, нічого не почуваю, я мертва. Відпочити мені.

Нещасливцев (*садовлячи її на лавку*). Ти нічого не знаєш? Ні, дитино моя, ти знаєш більше за інших; ти знаєш бурі, знаєш пристрасті — і досить.

Аксюша. Робіть, що хочете. У мене попереду нічого нема. Куди ви мене кличете, навіщо ви мене кличете, що там,— я не знаю. Гірше не буде.

Нещасливцев. І там є горе, дитино моя; але зате есть і радощі, яких інші люди не знають. Нащо ж даремно зношувати свою душу! Хто тут відгукнеться на твоє багате почуття? Хто оцінить ці перли, ці бриліанти сліз? Хто, крім мене? А там... О! Якщо половину цих скарбів ти кинеш публіці, театр розвалиться від оплесків. Тебе засиплять квітами, подарунками. Тут на твої ридання, на твої зойки нема відгуку; а там за одну сльозу твою заплаче тисяча очей. Ех, сестричко! Подивись на мене. Я убогий, жалюгідний волоцюга, а на сцені я принц. Живу його життям, мучусь його думами, плачу його слізьми над бідною Офелією і люблю її, як сорок тисяч братів любити не можуть. А ти! Ти молода, прекрасна, у тебе огонь в очах, музика в розмові, краса в рухах. Ти вийдеш на сцену королевою і зійдеш із сцени королевою, так і зостанешся.

Аксюша. Я убита, братику, убита.

Нещасливцев. Ти оживеш, сестро, перші звуки оркестру воскресять тебе.

Аксюша. А Петя?

Нещасливцев. Сестро, ти женжина, а женщини забувають скоро. Ти забудеш його, як забувають всі своє перше кохання. Багато молодих красунів, багато багачів будуть ловити кожний твій погляд, кожне твоє слово.

Аксюша (*хитаючи головою*). Це негарно.

Нещасливцев. Тим краще, дитино моя; тим більше честі для тебе. Ти покинь, відштовхни з презирством золото багача і полюби бідного артиста. Зважуйся, дитино моя!

Аксюша. Як вам завгодно. Я готова на все.

Нещасливцев. Ти будеш моєю гордістю, моєю славою. А я буду тобі батьком, дитино моя, буду твоєю нянькою, твоєю покоївкою. Ходімо до мене! Такої ночі гріх спати. У мене кілька ролей, я тобі прочитаю. Цю ніч я віддам тобі, цієї ночі я висвячую тебе в актриси.

Аксюша. Ходімо! (*Ідуть до бесідки, назустріч їм Щасливцев з вузлом*).

Нещасливцев. Стій, втікачу! Я великодушний, я тобі прощаю. Тріумфуй, Аркашка! У нас є актриса; ми з тобою об'їдемо всі театри і здивуємо всю Росію.

Заходить в бесідку.
Виходить Гурмижська й Улита.

ЯВА VII

Гурмижська й Улита.

Гурмижська. Ти говорила йому?

Улита. Як же, пані, говорила і дуже політично говорила. Пані, кажу, не спочиває, бо погода надзвичайна; гуляють вони по саду, і навіть, може, нудьгують, бо як одні, ні з ким їм час провести. А ви лежите та ніжитесь, який же ви кавалер після всього цього. Він зараз схопився і почав одягатися.

Гурмижська. Ну, добре.

Улита. Та от іще, матінко пані, вже й не знаю, як вам доповісти.

Гурмижська. Кажи, що таке!

Улита. Панночка кудись зникла.

Гурмижська. Пішла?

Улита. В кімнаті нема, і постель не зім'ята.

Гурмижська. І дуже добре.

Улита. Як же матінко пані?

Гурмижська. Та так же. Я дуже рада. Вона мені вже давно надокучила, я все не знала тільки, як її вижити з дому. А тепер от і причина є: чого мені її жаліти, коли вона сама себе не жаліє. Я казала, що вона його не варта.

Улита. Не варта, не варта... Далеко їм! Уже і я не мало дивувалася, як отакому красеню любому та така...

Гурмижська. Ну, це не твоє діло!

Улита. Слухаю. Уже і ще я дізналася дещо, та тільки якось і вимовити страшно. Як почула я, так усю

в жах укинуло, і так аж по всіх членах дрижання.

Гурмижська. Скільки разів тобі казано, щоб ти таких дурних слів не говорила. Я сама женщина нервова. Ти завжди мене перше налякаєш до істерики, а потім скажеш якінебудь дрібниці.

Улита. Дрібниці, матінко-пані, дрібниці, не звольте непокоїтись! Про Генадія Дем'яновича.

Гурмижська. Що ж?

Улита. Адже він вас обманув; він не пан, а актор, і родову свою фамілію порушив,—тепер Нещасливцев прозивається. І не стільки на театрі вони, а більше все начебто пияцтвом. І одежина ото вся тут, що на ньому, вже це я достеменно знаю; і прийшли сюди пішки з торбинкою.

Гурмижська. Так він Нещасливцев; чула, чула. Ну, це ще краще.

Улита. І чоловік ото його теж актор, тільки, матінко-пані, і з акторів ото він самий каторжний,—як є самих чортів показує.

Гурмижська. Тим краще, тим краще! Як все це добре для мене склалося.

Улита. Та чим же, матінко-пані, добре?

Гурмижська. А тим, що завтра ж ранком їх тут не буде. У мене не гостиниця, не трактир для таких панів.

Улита. Істинно, матінко-пані. Дозвольте ручку. (*Стиха*). Олексій Сергійович ідуть. (*Одходячи*). Уже от, можна сказати, картинка, а не пан. (*Виходить*).

Входить Буланов.

ЯВА VIII

Гурмижська і Буланов.

Буланов (*хапливо поправляючись*). Що ж ви, Раісо Павлівно, мені раніше не звеліли? Ви б мені сказали.

Гурмижська. Що?

Буланов. Що ви любите гуляти ночами.

Гурмижська. Та тобі ото яке діло! Я люблю природу, а ти, може, не любиш?

Буланов. Адже я, як скажете. Якщо вам самим нудно...

Гурмижська. А тобі не нудно такої ночі? Тебе не зворушує ні місяць, ні це повітря, ні ця свіжість? Подивись, як блищить озеро, які тіні від дерев! Ти байдужий до всього?

Буланов. Ні, де там байдужий! Я тільки не знаю, чого ви зволите, як вам приємніше.

Гурмижська. Ага, мій любий, ти хочеш грати безпомилково?

Буланов. Я б, здається, бозна що дав, тільки б знати, що ви любите! Я б уже так і старався.

Гурмижська. Ну, а як ти думаєш, що я люблю? Це цікаво буде тебе послухати.

Буланов. Місяць.

Гурмижська. Який він простодушний! Ах, любий мій, я місяць любила, та це вже давно минуло; мені не шістнадцять років.

Буланов (*подумавши*). Родичів?

Гурмижська. Ха-ха-ха! Прошу покірно! Він заморить мене зо сміху! Ах, простота! (*Сміється*). Як це мило: „родичів"!

Буланов. Вибачте!

Гурмижська. Говори, говори! Я велю!

Буланов. Не знаю.

Гурмижська. Тебе, дурню! Тебе!

Буланов. Так бо... Я й сам думав, та не смів. Давно б ви... а то, що я тут так стільки часу... Отак воно краще, Раісинько! Давно б ти... (*Обіймає Гурмижську і хоче поцілувати*).

Гурмижська (*одштовхуючи його*). Що ти, збожеволів? Забирайся геть! Ти неук, негідник, хлопчисько! (*Виходить*).

Буланов. Що я здуру ото наробив! Завтра ж мене... звідси... (*Гукає услід Гурмижській*). Пробачте! Завтра ж мене в тришия! Не слухає. (*Гукає голосніше*). Пробачте! Нічого знати не хоче. (*Падає на лавку*). Пропав, пропав, пропав!

ДІЯ П'ЯТА

Декорація перш ї дії

ЯВА І

Карпо, потім Буланов.

Карпо (*прибирає чашки з стола і бачить коробку Гурмижської*). Ач ти, забула свою казну, а потім шукати заходиться. Краще вже не чіпати, нехай тут лежить. (*Входить Буланов*). Генадія Дем'яновича чай пить дожидатися не будете?

Буланов. Ще чого! Дуже потрібно!

Карпо. Як зволите.

Буланов. Та коли він прийде, то скажи мені, а Раісу Павлівну не турбувати!

Карпо. Слухаю.

Буланов. Я тебе прошу, Карпо, виконувати мої накази гарненько. Я непорядків в домі не потерплю. Я вам не Раіса Павлівна; у мене всі по струні будете ходити, а то й марш з двору. У мене всяка провина винна.

Карпо. Що ж робити, пане, будемо виконувати. Ми й не те бачили. Поживеш на світі ото, так усього надивишся. Чи такі ще чуда бувають.

Буланов. Та й не розбалакувати. Я цього не люблю.

Карпо. Можна й не розбалакувати, воно ще й краще. Чого тут розбалакувати? Про що? Діло видиме.

Буланов. Ну, і можеш іти.

Карпо виходить. Входить Нещасливцев.

ЯВА ІІ

Нещасливцев і Буланов.

Буланов. Здрастуйте, пане Нещасливцев!

Нещасливцев. Нещасливцев? Ти знаєш, що я Нещасливцев?

Буланов. Знаю.

Нещасливцев. Я дуже радий, братику; виходить, ти знаєш, з ким ти маєш діло, і тому будеш поводитись обережно й шанобливо.

Буланов. Та що ж таке? Провінціальний актор, велика штука?

Нещасливцев. Ну, виходить, ти не знаєш, хто такий Нещасливцев, і як з ним розмовляти. Шкода! Мені доведеться тебе вчити уму-розуму, що, звісно, мені буде неприємно, а тобі ще неприємніше.

Буланов. Ну, ще невідомо. Адже це в давні часи фізична ото сила багато важила.

Нещасливцев. Що ж, мені з тобою вогнепальну зброю, чи що, вживати? Ні, брат, я — людина проста і люблю прості способи, натуральні.

Буланов. Облишмо цю розмову. Дозвольте взнати, чого вам треба?

Нещасливцев. Уже, звісно, не тебе.

Буланов. Кого ж?

Нещасливцев. Що ти, зроду дурний, чи сьогодні раптом з тобою сталося? Кого? Кого? Ти в цьому домі те саме, що в операх бувають невідомі; а я тут у рідній сім'ї. Я прийшов чай пити до своєї тітки.

Буланов. Вибачте.

Нещасливцев. За що тобі вибачати? Ось що: ти надінь сумку через плече, причепи до гудзика грифельну дощечку і піди доучуватися.

Буланов. Вибачте.

Нещасливцев. Ну, вибачаю.

Буланов. Не мене; Раіса Павлівна просить пробачення. Вона не може вас прийняти; вона трохи хвора і почуває, що одвідини і всякі гості, хоча б і родичі, її тепер дуже обтяжують.

Нещасливцев. Вона мене виганяє? Але за що ж?

Буланов. Це мене не стосується. Взагалі, вона просить вас звільнити її від вашої присутності, яка її розтривожує.

Нещасливцев. Ну, що робити! Я її любив, я її вважав замість матері. (*Витирає сльозу*). Що ж таке, що я актор? Всякий повинен робити, що вміє. Я ж не розбійник, я чесною, важкою працею добуваю хліб свій. Я не милостині прийшов просити в неї, а теплого слова. Образливо!.. О, жінчини! Якщо вже їй хотілося образити мене, невже вона гіршого за тебе нікого не знайшла?

Буланов (*гаряче*). Послухайте, ласкавий пане!

Нещасливцев. О, боже мій! Він розмовляє! Слухай ти, гімназист, школяр, учень парафіальної школи! З поваги до цього дому, я тебе милую, але якщо ти мені в іншому місці попадешся...

Буланов. Ми ще побачимо!

Нещасливцев. Мовчи, таблице множення! Корнелій Непот! Піфагорові штани! Ти виміняй образ мого ангела і молися ранком і ввечері, щоб нам не зустрітися. А якщо десь забачиш мене, то тікай, не оглядаючись, творячи обітниці й молитви!

Буланов. Та що ви, справді! Ви тихше! Раісу Павлівну непокоїте.

Нещасливцев. Вона сама винна: навіщо вона посилає до мене не людину, а кошеня. Не можна спокійно говорити з кошеням.

Буланов. Та, здається, і нема про що говорити.

Нещасливцев. Є мені про що говорити, чи нема, тут твого розуму не вистачить, ти ще не доріс.

Буланов. Якщо ви бажаєте щось сказати Раісі Павлівні, скажіть мені, я перекажу.

Нещасливцев. Та ти що таке? Зброєносець, паж, чи що, Раіси Павлівни? Менестрель? Ну, нарешті, скороход, блазень? Кажи.

Буланов. Що я, це ви потім дізнаєтесь.

Нещасливцев. Не бажаю. Ну, хто б ти не був, перекажи Раісі Павлівні, що я на неї не серджуся, що я хотів би по-родинному попрощатися; але якщо вона не хоче, то бог з нею.

Буланов. Добре, я скажу.

Нещасливцев (*помітивши коробку, про себе*). Ящик тут, треба це взяти до уваги. Зажди ж!

Буланов. Більше нічого?

Нещасливцев. Нічого. Прощай, грифель! (*Виходить*).

Входить Гурмижська.

ЯВА III

Гурмижська і Буланов.

Гурмижська. Ну, вже тепер він сюди більше не загляне. (*Сідає біля вікна*). А в тебе є манера, є тон; я, признатися, цього не чекала.

Буланов (*ходить, заклавши руки назад*). Все залежить, Раісо, від оточення. Що я таке був у тебе? Нахлібник, найфальшивіше становище. Погодися сама, що нахлібникові дуже важко поводитися з гідністю.

Гурмижська. Однак, я на тебе сердита за вчорашнє.

Буланов. Ти, Раісо, постав себе на моє місце! Я так зрадів!

Гурмижська. На все є форма, мій друже. Ти тільки уяви собі, як ти мене образив своєю поведінкою! Що ти подумав про мене? Як ти міг собі дозволити! Моя репутація тобі відома. Вся губерня поважає мене, а ти...

Буланов (*розв'язно цілує її руку*). Прости мені!

Гурмижська. Прощаю, мій друже, прощаю. Я взагалі дуже вибачлива, це моя хиба. Але ти завжди поважай делікатність женщини, її незаймане почуття.

Буланов. Звісно, я ще хлопчисько. Що й казати! Але твоя любов, твоя досвідченість поможуть. Мені б тільки поставити себе міцніше, подивишся, як я буду поводитися,—я приберу до рук увесь повіт. А що стосується твоїх інтересів, Раісо, то вже повір...

Гурмижська. Вірю, вірю, мій любий. Піди звели покликати до мене Аксюшу.

Буланов. Так, про цю дівчину треба подумати.

Гурмижська. Що про неї думати! Особливо тобі, мій друже! Це тебе зовсім не стосується. Ти вже тепер повинен зовсім забути про неї. Вона втекла вночі з дому, її треба позбутися.

Буланов. Вона була у брата, Генадія Дем'яновича, він цілу ніч декламував їй монологи.

Гурмижська. Ти звідки знаєш? Подивися мені у вічі, подивися!

Буланов. Я бачив, проходячи мимо бесідки.

Гурмижська. Я тобі вірю. Але все таки вона зоставатися тут не може.

Буланов (*з усмішкою*). Ти починаєш вживати запобіжних заходів.

Гурмижська. Не шкодить, мій друже: ти ще такий молодий, що за себе відповідати не можеш, та й я не можу зовсім на тебе покластися.

Буланов. Алеж не можна її на вулицю вигнати, в неї нікого нема. Її видати б заміж.

Гурмижська. Але щоб видати її з нашого дому і щоб це було пристойно, треба їй дати придане. А з якої ж речі я стану розкошувати для неї? Що це раптом за щедрість така?

Буланов. Само собою. Ні, вже тепер, будь ласка, Раїсо, ніяких зайвих витрат! Якби хто взяв її без приданого.

Гурмижська. О, тоді інша річ. Чого ж кращого! І всі конвенанси були б збережені, і витрат небагато. Я була б посадженою матір'ю, ти посадженим батьком; влаштували б у себе вечірку — дівичвечір, поблагословили б молодих і бог з ними. Все це було б доброчесно й не дорого. (*Входить Аксюша*). Ось вона сама. Піди, мій друже, піди!

Буланов виходить.

ЯВА IV

Гурмижська й Аксюша.

Аксюша. Чого ви зволили?

Гурмижська (*встає*). Послухай, Аксюша, мені не хочеться, щоб ти обманювала себе. Ти живеш тут, і, здається, уявляєш, що це може довіку так бути. В твоїй помилці винна я: був такий час, коли я думала видати тебе заміж за Олексія Сергійовича. Тепер ти не повинна й думати про нього.

Аксюша. Я й не думаю.

Гурмижська. Я тобі не вірю: але все одно. Дуже скоро я побачила, що ви не пара. Я тобі скажу одверто: ти не варта цього чоловіка. Тобі навіть і мріяти про нього було б безглуздо. Чого ж ти мовчиш?

Аксюша. Я слухаю.

Гурмижська. Такі женихи не про вас, моя люба! Я не знаю, може, він навіть до тебе залицявся...

Аксюша. Може.

Гурмижська. Але ти зрозумій, що це нічого не означає. Це просто примха, пустування. Може, і ти з ним кокетувала?

Аксюша. Ні, цього не може бути.

Гурмижська. Припустімо; але я повинна тобі сказати,— вже чи приємно тобі буде, чи неприємно, це не моє діло,— ти йому не подобаєшся. (*Про себе*). Ось тобі, люба моя.

Аксюша. Дуже рада.

Гурмижська. Рада? Однак, ти хитра дівчина, але мене перехитрити важко. (*Про себе*). Почекай же, я тебе шпигну дошкульніше. (*До Аксюші*). Я ще тобі скажу; йому подобається інша. Що? Приємно тобі?

Аксюша. Що ж мені за діло?

Гурмижська. Ти не турбуйся, я ж себе обдурити не дам! Він тепер не жених тобі, ви люди сторонні, і, виходить, вам в одному домі жити не можна.

Аксюша. Як ви зволите.

Гурмижська. Ти повинна будеш покинути мій дім.

Аксюша. Коли скажете?

Гурмижська. Але куди ж ти подінешся?

Аксюша. Я дуже вдячна вам за ваші милості; але коли я покину ваш дім, я вже попрошу вас про мене більше не турбуватися.

Гурмижська. Але, може, ти думаєш оселитися десь поблизу?

Аксюша (*про себе*). Старушка ото ревнує.

Гурмижська. Що ти шепочеш? Може, ти переїдеш до міста?

Аксюша. Може бути.

Гурмижська. Але це неможливо.

Аксюша. Чому ж? Адже місто, Раїсо Павлівно, не у ваших володіннях.

Гурмижська. Але це жахливо! Це дуже близько.

Аксюша. Так, недалеко.

Гурмижська. Послухай, Аксюша, люба, чи нема в тебе родичів десь далі; їдь до них, я тебе вирядж у на свій кошт. Я так боюсь за тебе, моє серце, Алексіс такий легковажний хлопець.

Аксюша. Так, дуже легковажний.

Гурмижська. Ти помітила?

Аксюша. Ще б не помітити! І якби я тільки захотіла...

Гурмижська. От ти сама кажеш. Послухай, люба моя! Ну, йди до мене ближче! (*Обіймає її*). Ну, зроби це для мене.

Аксюша. Для вас? Це річ інша, так би ви й говорили. А яка вам потреба берегти мене і стежити за мною! Просто, ви ревнуєте. Ви знатна

пані, а я дівчина з вулиці, і ви до мене ревнуєте свого полюбовника.

Гурмижська. Які слова ти говориш!

Аксюша. Ну, так. Я кажу правду. Признайтеся хоч раз у житті. А то ви завжди і для всіх свята, а ми грішні.

Гурмижська. Серце моє, я теж женщина.

Аксюша. Признайтесь! Признайтесь, і я втечу від вас за тисячу верстов.

Гурмижська. Ти хочеш, щоб я відкрила тобі свою ваду? (*Обіймає її*). Так, я ревнива.

Аксюша. Цього мені й треба. Я іду від вас далеко, далеко. (*Хоче поцілувати її руку*).

Гурмижська. За що, за що, моя люба?

Аксюша. За хліб-сіль.

Гурмижська. Ах, не треба, не треба! (*Цілує її*). Дай боже тобі всякого щастя!

Аксюша. Я піду збиратися. (*Виходить*).

Гурмижська (*сідає біля вікна*). Ну, хвалити бога, тепер все полагоджено, і я можу цілком втішатися своїм щастям. Скільки я зазнала неприємностей через цю дурну комедію з родичами! Так мені й треба. Але вже зате зараз я спокійна зовсім. Алексіс буде управляти маєтком, а я займатимусь тільки добрими ділами. Визначу собі для цього суму, звичайно, невелику, і буду зовсім у своїй сфері.

Входить Карпо.

Карпо. Генадій Дем'янович хоче вас бачити.

Гурмижська. Скажи, що я...

Карпо. Та вони тут; вони ніяких резонів не слухають.

Гурмижська. Боже мій, знов!

Входить Нещасливцев в дорожному одязі, скидає торбину і кладе в кутку, туди ж ставить палицю.

ЯВА V

Гурмижська, Нещасливцев, Карпо.

Нещасливцев. Піди, Карпо, і не пускай нікого. Скажи, що ми зайняті.

Карпо. Слухаю. (*Виходить*).

Гурмижська. Який костюм!

Нещасливцев. Дорожний. Ми піші мандрівники. Це пальто — мій старий друг і товариш. В негоду я в цьому пальті бродив, як король Лір, по степах Новоросії. Часто в буряну ніч я шукав притулку, і мене приймали в цьому пальті, приймали чужі тепліше, ніж рідні. Прощайте!

Гурмижська. Прощай, мій друже.

Нещасливцев. Два тільки слова, і більше я вас не буду турбувати ніколи.

Гурмижська. Я слухаю. (*Бере дзвоника*).

Нещасливцев. Що це? Ви хочете подзвонити? Рано ще. Дайте мені дзвоника! (*Бере дзвоника*). Я сам подзвоню, коли треба буде. Нам свідків не треба. Навпаки, тітонько, ви вже постарайтесь, щоб до нас не ввійшов ніхто, а головне Буланов, якщо тільки вам дороге його мізерне життя.

Гурмижська. Добре, я накажу нікому не входити. (*Про себе*). Ах, сон!

Нещасливцев. І добре. (*Ставить дзвоника на стіл і сідає на кріслі біля столу*).

Гурмижська (*помітивши свою коробку*). Коробка! Я її забула. (*Найласкавішим тоном*). Послухай, мій друже Генадію, будь такий добрий, потрудись передати мені цю коробку.

Нещасливцев. Не турбуйтесь! Їй і тут добре.

Гурмижська. Ну, коли ти не хочеш, я сама встану за нею.

Нещасливцев (*виймає пістолета і кладе на стіл*). Не трудіться!

Гурмижська. Що ти робиш? Це жахливо! Я можу вмерти від страху.

Нещасливцев. Не бійтесь! Ми будемо розмовляти дуже мирно, навіть люб'язно. (*Роздивляючись коробку*). Знаєте що? Подаруйте її мені на спомин.

Гурмижська (*злякано*). Ах, не можна, мій друже, тут важливі папери, документи по маєтку.

Нещасливцев. Плани, купчі, межові книги? Як же вони вмістяться в такій коробці! Вибачте, я дозволю собі поцікавитися. (*Одкриває коробку*).

Гурмижська. Ого мука!

Нещасливцев. Ви помилились, тут гроші. Злато, злато! Скільки через тебе зла ото! Ну, ми покищо її

закриємо. (*Закриває коробку*). Був один актор провінціальний, образила його женщина, жінка антрепренера; він змовчав, але не забув образи. Всю зиму він терпів; в останню неділю на масниці в антрепренера була прощальна вечірка для артистів. Слухайте, тітонько!

Гурмижська. Слухаю.

Нещасливцев. Як скінчилася вечірка, всі почали прощатися, підходить і він до хазяйки: „дозвольте ручку", каже; та йому подала, він їй, тітонько, пальця й відкусив геть.

Гурмижська. До чого ти мені це говориш?

Нещасливцев. Звісно, він зробив дурницю. Я його знаю, він дурень. Можна було зробити розумніше.

Гурмижська. Навіщо мені знати все це?

Нещасливцев. На всякий випадок не шкодить. Інший актор зробив куди розумніше. У одної багатої поміщиці був племінник, людина з благородною душею, але бідний. Надумався він провідати свою тітку, яку він не бачив років з п'ятнадцять. От зібрався здалеку, йшов пішки довго; приходить, його приймають по-родинному. Раптом тітка довідується, що він актор, гонить його з дому, не попрощавшись, соромить його перед людьми, перед челяддю.

Гурмижська. Ах, ні, Генадію...

Нещасливцев. Цебто, вона думала так зробити, а трапилось не так. Трагік Нещасливцев не дозволить грати собою. (*Одкриває коробку*). От, поперше, трагікові Нещасливцеву потрібні гроші на дорогу, непристойно йому від багатої тітки пішки йти. Потім, у вас живе бідна дівчина. Ну, що доброго, коли вона, живучи у вас і користуючись з ваших благодіянь, утопиться?

Гурмижська. Що ти вигадуєш?

Нещасливцев. Я її візьму з собою, і на її частку треба щось приділити. Потім, через те, що ми зрікаємося всякої спадщини після вас,— це нам легко зробити, ви нам і так нічого не залишите, а залишите все гімназистові,—і за це треба щонебудь взяти. (*Лічить гроші*).

Гурмижська. Ти не муч мене; скажи, скільки тобі треба?

Нещасливцев. Я великодушний. (*Встає, бере в одну руку пістолета, а в другу коробку з грішми і подає її Гурмижській*). Дайте сами.

Гурмижська (*поглядаючи на пістолет*). Даремно вся ця комедія! Я тобі винна тисячу карбованців; ось твої гроші! Але коли ти потребуєш...

Нещасливцев (*бере гроші*). Досить! Милостині не треба. Дякую вам. (*Ховає гроші*).

Гурмижська. Ах, забери, будь ласка, цей пістолет! У мене душа не на місці.

Нещасливцев. Та чого ви боїтеся? Я ж не Стенька Разін. В крайньому разі, якби ви мене образили дуже, я б убив цього гімназиста, а вже ніяк не вас. (*Кладе пістолета в кишеню*). Ну, тепер ви мене, звичайно, проводите як годиться. Ми поснідаємо і поцілуємося, як слід родичам.

Гурмижська. Так, звичайно.

Нещасливцев. Паном я сюди з'явився, паном і поїду, з честю. (*Дзвонить в дзвінок. Входить Карпо*). Пошли когонебудь скоріше до міста найняти найкращу тройку до першої пароплавної пристані. Та ось, братику ти мій, я від'їжджаю, то пані велить скоріше подати гарний сніданок. Подай вина кращого—шампанського.

Карпо. Слухаю. Сніданок готовий.

Гурмижська. Подай до їдальні!

Нещасливцев. Поклич Аркадія! (*Гурмижській*). Я його вам представлю на прощанні; ви не багато втратили, що я не познайомив вас перше.

Карпо. Пані, Іван Петрович з сином дожидаються.

Гурмижська. Скажи, щоб він почекав мене в їдальні. (*Карпо виходить*). Вибач мені, любий друже, я тебе мушу покинути ненадовго.

Нещасливцев. Помилуйте! Між своїми...

Гурмижська. Мені треба одягтися. Я чекаю гостей. Піди в їдальню, попоїж на дорогу, я прийду з тобою попрощатися.

Нещасливцев. Виходить, ми розлучаємося мирно. Ви на мене не сердитесь?

Гурмижська. Ні, не серджусь; але мені здається, що можна було б тобі поводитися делікатніше, я все таки дама.

Нещасливцев. О, боже! Я вас образив? Скажіть, образив я вас? Я не подарую собі. Я застрелюсь на ваших очах. (*Виймає пістолета*).

Гурмижська. Ах, ні, ні!

Нещасливцев. Ні, ви мені скажіть, образив я вас? О, я!..

Гурмижська. Ах, ні, ні трохи, навпаки. (*Виходить*).

Нещасливцев. Отак воно краще... Я вже тепер і сам не розберу, Нещасливцев я, чи Ротшільд.

Входить Щасливцев.

ЯВА VI

Нещасливцев і Щасливцев.

Нещасливцев. Ну, Аркадій, тепер можна буде нам і відпочити. Грошей, братику, в мене багато. (*Показує пачку асигнацій*). Поїдемо ми з тобою до Волги в гарному екіпажі, а потім на пароплаві в першому класі.

Щасливцев. Генадію Дем'яновичу, пречудесно! Ах, пречудесно! Вже як я комфорт люблю, якби ви знали.

Нещасливцев. Зроблять нам вигідні пропозиції, то ми з тобою приймемо, будемо грати, а ні, то й не треба. Поїдемо в Нижній на ярмарок по бенефіс; та бенефіс щоб на початку серпня, а у вересні, ні вже, вибач, не візьму. Погуляємо, братику.

Щасливцев. І вже товариша вам кращого за мене не знайти: я, знаєте, я, Генадію Дем'яновичу, народжений для такого життя. А бідність що? В бідності ото кожний жити вміє; ні, ти вмій прожити гроші з ефектом; тут багато розуму треба, Генадію Дем'яновичу.

Нещасливцев. А тепер, брат, ходімо, вип'ємо доброго вина, закусимо на дорогу, по склянці, по другій шампанського.

Щасливцев. От життя, Генадію Дем'яновичу! Оце я розумію. А то що: пішки... сам себе зневажаєш. Не знаю, як ви, а я зневажаю таке життя. Я завжди за багатих людей. Хто шампанське п'є, гарні сигари курить, той і людина, а решта—нікчемність. Адже так, Генадію Дем'яновичу? (*Виходять в їдальню*).

Входить Аксюша.

ЯВА VII

Аксюша, потім Петро і Нещасливцев.

Аксюша. Де ж братик? (*Заглядає в двері*). Він у їдальні, і Петя там. Як би його викликати? Мені б тільки хоч двоє слів сказати на прощання, при людях ніяково буде. (*Стиха*). Петя! Петя! Почув, іде.

Петро стиха боком прокрадається в двері.

Петро. А, це ти?

Аксюша. Тихше, бога ради, тихше! Не буде нічого, у братика грошей нема; я їду з ним далеко і назавжди. (*Бере його голову, притискує до себе й цілує*). Прощай! Іди! йди!

Петро. Їдеш? Куди, чого?

Аксюша. В театр, в актриси.

Петро. Що ти, опам'ятайся, ти збожеволіла!

Аксюша. Вирішено, вирішено. Іди, йди!

Петро. Що ти! У мене серце завмерло, наче хто мене каменем в груди ударив. А я ж з татуньом знов говорив.

Аксюша (*боязко і оглядаючись*). Ну, що ж?

Петро. Спершу, звісно, дві години лаяв, не відпочиваючи; потім каже: хоч би тисячу за тебе, дурня, дали.

Аксюша. Я на прощання слівце закину тітоньці; а проте надії мало. Ну, йди! (*Цілує його*). Прощай! Потім не прощайся! Соромно. Очима тільки проведи, я на тебе все дивитися буду.

Петро. Ах ти, життя! От би коли у вир ото з великою моєю охотою.

Входить Нещасливцев.

Нещасливцев. Ага! Попались!

Аксюша. Братику, тихше! (*Петро виходить*). Одно слово, одно слово, братику! Потопаючий за соломинку хапається. Попроси тітоньку, може, вона пожаліє мене; тепер тільки тисячу карбованців треба, тільки тисячу.

Нещасливцев. А що ж, в актриси ото, дитино моя? З твоїм ото почуттям...

Аксюша (*припадає до нього ніжно*). Братику... почуття... воно мені вдома потрібне.

Нещасливцев (*басом*). Завагалась! Що на землі непохитне тепер?

Ходімо, мене чекає компанія. Дай мені гарненько настроїти себе, а вже я поговорю. (*Виходить в їдальню*).

Входять Мілонов, Бодаєв і Карпо.

ЯВА VIII

Мілонов, Бодаєв, Карпо, потім Гурмижська і Буланов.

Карпо. Просимо! Вони зараз вийдуть.

Мілонов. Що це у вас, Карпушо, сьогодні якось особливо парадно?

Карпо. Не можу знати

Входить Гурмижська, дуже чепурно й помолодому одягнена, під руку з Булановим.

Гурмижська. Вибачте, панове, що я примусила вас чекати!

Бодаєв. Та ми нічого й не чекали.

Мілонов (*цілуючи руку*). Ви прекрасні! (*Одходить і дивиться здалеку*). Прекрасні! Ви все молодієте.

Гурмижська. Мені й треба молодіти. Панове, я вас кликала, щоб підписати заповіт, але обставини трохи змінилися. Я виходжу заміж. Рекомендую вам майбутнього мого мужа.

Мілонов. Прекрасно! Прекрасно!

Бодаєв. Я цього й чекав.

Гурмижська (*сідаючи*). Прошу найпокірніше сідати. (*Мілонов і Бодаєв сідають*). Алексіс, сідай!

Буланов (*цілуючи її руку*). Ах, Раісо, дозволь, я буду стояти біля тебе.

Гурмижська. Чи не правда ж, він милий? Панове, я бачу, що в душі ви засуджуєте мене. Перше вислухайте, потім судіть. Панове, у мене виправдань багато. Я була беззахисна, маєток запущений; я думала доручити управління племінникові; але він мене вразив, вразив... Знаєте, яку він кар'єру вибрав? Він актор провінціальний...

Мілонов. Жах, жах, жах!

Бодаєв. Що таке?

Буланов. Про племінника...

Бодаєв. Га? Ну, не моє діло.

Гурмижська. І живе якнайбезладніше. Він тут, у мене; можете його бачити.

Мілонов. А ваша племінниця?

Гурмижська. Я невдоволена з її поведінки. Що ж мені залишалося робити? Я вас питаю. При всьому моєму бажанні залишатися назавжди вдовою (*томно*) і навіть зректися зовсім світу, я вирішила пожертвувати собою. Я виходжу заміж, щоб зробити лад у маєтку, щоб він не потрапив у погані руки.

Мілонов. Це геройський подвиг! Ви героїня!

Бодаєв. Ну, яка там героїня? Просто дуріє.

Мілонов. Давно б вам, давно б...

Гурмижська. Ах, Євгенію Аполоновичу, треба було знайти людину. Це так важко тепер, так важко. Адже це що за людина, якби ви знали! (*Ніжно поглядає на Буланова*). Ах, друже мій!

Буланов (*цілуючи руку*). Раісо, ти мене конфузиш.

Мілонов (*сварячись пальцем*). Тільки дивіться, Раісо Павлівно, дивіться за ним гарненько! Він такий ще молодий.

Гурмижська. Ах, ні. Він дав мені клятву, страшну клятву.

Буланов. Панове, повірте, що я постараюсь бути гідним тієї честі, яку мені робить Раіса Павлівна, вибираючи мене своїм мужем. Щодо інтересів Раіси Павлівни, то, панове, найближчого часу само діло буде говорити за мене; ви побачите наш маєток в квітучому стані.

Мілонов. Який? Який? Прекрасно, молодий чоловіче, прекрасно!

Гурмижська. Я вам говорила...

Бодаєв. Все бреше, все розтринькає.

Буланов. Панове, хоч я й молодий, але я дуже близько до серця беру не тільки свої, а й громадські діла, і хотів би служити громадянству. Повірте, що ви знайдете в мені найгарячішого захисника наших інтересів і привілей.

Мілонов. А ми скаржились, що людей ото нема. Для нових установ потрібні люди, а їх нема. Ось вони!

Бодаєв. Що ж, хай так; хай служить, ми не перебірливі.

Буланов (*знизуючи плечима*). Ось тільки роки мої... Я не розумію, до чого ці обмеження! Коли я почуваю себе здатним...

Мілонов. Ну, що ж, ми підождемо років зо два; а там і в управу, чи іншу почесну посаду знайдемо.

Гурмижська. Панове, обідати сьогодні ми будемо пізно; а тепер можна по бокалу шампанського. Карпо, подай шампанського.

Карпо. Слухаю. Маю честь поздоровити, пані. (*Про себе*). Піти оповістити! (*Виходить*).

Мілонов. Але звідки такий розум, така сила в молодій людині?

Гурмижська. Ах, він багато страждав, бідний! Мати його була багата женщина, і він з дитинства був призвичаєний до розкошів, до підлесливості прислуги і всіх, хто його оточував; потім вони збідніли, і він зазнав страшних злиднів. Жахливо! Він народжений, щоб наказувати, а його примушували чогось учитися в гімназії.

Входить Карпо з пляшкою шампанського й бокалами.

Всі встають.

Мілонов (*беручи бокал*). Все високе і все прекрасне засноване на різноманітності, на контрастах. Візьмімо найвишуканіші сполучення в природі, і що ж ми бачимо? Суворий граніт і меланхолійний плющ, незламний дуб і ніжна повітиця. І тепер перед нашими очима: незламна доброчесність, життьова мудрість, зміцнена досвідом, в сполуці з ніжною, молодою паростю благородного розсадника. Раїсо Павлівно, Олексію Сергійовичу! Бажаю вам довголітнього, безтурботного життя, на радість вам, на втіху вашим друзям і на користь всьому околичньому населенню до найдальших кінців!

В їдальні „ура!"

Гурмижська. Що таке?

Карпо. Генадій Дем'янович зволять... за ваше здоров'я.

Мілонов. Панове, я не можу говорити: все прекрасне і все високе примушують мовчати уста мої і викликають гарячі і рясні сльози на мої вії. (*П'є*).

Гурмижська (*тисне йому руку*). Дякую, дякую вам.

В їдальні „ура!"

Бодаєв (*з бокалом*). Вітаю! Постарайтеся ж жити щасливо, і я перший буду радий! (*П'є*).

Гурмижська. Покірно дякую. (*До Буланова*). Яка груба людина!

Сідають.

В їдальні „ура!" Двері з їдальні розчиняються, виходить Нещасливцев, зостаються в дверях Щасливцев, Восьмибратов, Петро і Аксюша.

ЯВА IX

Гурмижська, Мілонов, Бодаєв, Буланов, Нещасливцев, Щасливцев, Восьмибратов, Петро, Аксюша, Карпо.

Нещасливцев. Тітонько, поздоровляю! Заміж виходите? Пора, тітонько, пора! І для вас добре, і для родичів приємно. Це вам на честь, а нам приємність. Я, з свого боку, дуже радий і схвалюю ваш союз. (*Звертаючись до дверей*). Панове, чого ви стали? (*Щасливцев і Восьмибратов підходять*). Тітонько, рекомендую: друг мій, Аркадій Щасливцев!

Гурмижська. Дуже приємно!

Мілонов. Це ваш племінник?

Нещасливцев (*до Мілонова*). Маю честь рекомендуватися: Генадій Гурмижський. (*До Бодаєва*). Гурмижський Генадій!

Мілонов і Бодаєв встають, подають йому руки і сідають.

Восьмибратов (*до Гурмижської*). Добре діло. Значить, по закону, як слід. Чого ж краще? Дуже приємно.

Гурмижська. Ну, як тобі, Іване Петровичу, подобається мій жених?

Восьмибратов. Нічого, женіх на смак. Якщо про недоумство, то це від малодушності, з часом минається.

Нещасливцев (*до Щасливцева і Восьмибратова*). Панове, покірно прошу сідати. Тітонько, дозвольте мені розпорядитися, як вдома. Карпо, подай, братику, нам вина, та більше! Ти не шкодуй; такі події рідко бувають, адже тітонька не кожного року заміж виходить. (*Сідає з правого боку, там же сідають Щасливцев і Восьмибратов. Карпо виходить*). Провадьте далі, панове, вашу розмову, ми вам не заважаємо.

Мілонов. Нам цікаво вас послухати.

Нещасливцев. З найбільшою приємністю, панове. Мені дуже при-

ємно говорити в такому благородному товаристві. Тітонько, ви щасливі, ви безмірно щасливі?

Гурмижська. Так, мій друже, я щаслива.

Нещасливцев. У щасті людина стає добріша, благородніша. Чи не так я кажу? Правда, панове?

Мілонов. Цілком справедливо; прекрасно, прекрасно!

Нещасливцев. Тітонько, у вас є племінниця, миле, лагідне створіння; у неї є теж жених. Він не такий вродливий і сміливий, як ваш, але вона його любить. А ось його татонько.

Гурмижська. Знаю, мій друже.

Нещасливцев. Він, тобто татонько, чоловік руський, панове, побожний, але душею найдовершеніший коканець і киргизкайсак. Він чоловік сімейний, дуже любить своїх дітей, любить женити синів; але неодмінно бажає одержати приданого тисячу карбованців, через свою жадібність та через своє неуцтво.

Восьмибратов. Це дійсно, пане, що через неуцтво: тільки нам без цього неуцтва ніяк не можна, бо на ньому увесь круг держиться.

Нещасливцев. Ось, тітонько, вам прекрасна нагода зробити добре діло.

Гурмижська. Ах, ні, ні. Що іще за новина! Облиш, будь ласка! Це не твоє діло. Я й так витратила дуже багато, а далі мають бути великі витрати.

Буланов. Нам з Раісою тепер не можна витрачати нічого зайвого. Я хочу кінний завод завести, ставки треба чистити, копати канави.

Нещасливцев. Так не дасте?

Гурмижська. Гроші невеликі; але погодіться, панове, що бувають обставини...

Нещасливцев. Та навіщо гроші? Досить вашого благородного слова в присутності ось цих панів.

Восьмибратов. Для нас ваше слово краще, ніж вексель.

Гурмижська. Ні, ні! Це неделікатно навіть, раптом, при сторонніх... Така вимога... це насильство... У вас комплот!

Буланов. Та ти, Раісо, відмов рішуче.

Гурмижська. Ну, погодіться, панове, адже не можна ж так раптом... Я рішуче відмовляю.

Нещасливцев. Так не дасте?

Гурмижська. Вибач, мій друже, не можу.

Нещасливцев (*до Восьмибратова*). Чоловіче добрий, скинь щонебудь! Зваж! Поступись!

Восьмибратов. Невигідно, пане. І то вже так, що з гарного дому, а то б і уваги не взяли.

Нещасливцев (*встає*). Тітонько, Раісо Павлівно! благодійнице роду людського! Не знижуйте себе перед почесним товариством! Не соромте фамілію Гурмижських. Я червонію за вас. У вас тільки й рідні — я та вона; вона вже більше не попросить, а мені приданого не треба. Гурмижська не може відмовити в такій сумі! Ви женщина багата, що важить для вас ця дрібниця! Я бідний трудівник; але якби в мене були... (*б'є себе в груди*) га? Що таке? Та вони є. (*Виймає з кишені гроші*). Ось вони! Признатися, не гріх би бідоласі Нещасливцеву і погуляти на ці гроші; не вадило б йому, старому псові, і поберегти їх про чорний день.

Щасливцев (*смикаючи його за рукав*). Що ви робите?

Нещасливцев. Мовчи, Аркашка! Так не дасте?

Гурмижська. Я вже сказала.

Нещасливцев. Ну, якщо багата поміщиця відмовляє бідній дівчині в приданому, то не відмовить бідний артист. (*До Аксюші*). Іди сюди, дитино моя!

Щасливцев. А говорили, тройкою поїдемо! От тобі й тройка! От і на пароплав!

Нещасливцев. Мовчи, Аркашка! (*Аксюша підходить*). Ось тобі, дитино моя! Бери!

Аксюша. Що ви, що ви, братику! Не треба!

Нещасливцев. Бери, кажуть тобі! Я, що надумав,— не передумую, що зробив,— не переробляю.

Аксюша (*обіймаючи його*). Братику! Братику!

Карпо приносить пляшку вина й склянки і ставить на стіл.

Нещасливцев. Ну, годі; я можу заплакати; а це негаразд,— соромно.

Аксюша. Як мені дякувати вам?

Нещасливцев. Як дякувати? Скажи: „спасибі", і по всьому. От тепер вип'ємо! (*Підходить до столу і наливає дві склянки*).

Аксюша віддає гроші Петрові.

Петро (*віддаючи гроші батькові*). Звольте одержати!

Восьмибратов одходить набік і лічить.

Гурмижська (*до Нещасливцева*). Це дуже великодушно з твого боку.

Нещасливцев. Сподіваюсь! Іди, Аркадій, випий!

Щасливцев підходить і п'є.

Гурмижська (*Аксюші*). Я дуже рада, моя люба, що так владналось, і готова сприяти твоєму щастю всім, чим можу; я навіть не відмовлюся бути твоєю посадженою матір'ю.

Аксюша вклоняється.

Восьмибратов. Дуже вам вдячні. Уже в нас, пані, без вас діло не обійдеться. Ви у нас на весіллі — п'ятдесят процентів до приданого, ось як ми вас цінимо. А вже бенкет я зроблю для вашої милості, то місяців на два в місті розмов вистачить. Нехай, принаймні, знають.

Мілонов (*підходячи до столу*). Прекрасно, прекрасно! Ваш вчинок треба надрукувати в газетах.

Нещасливцев. Що тут за газети! Давай, вип'ємо брудершафт!

Мілонов. Але, мій любий... не можна ж...

Нещасливцев. А не хочеш, не треба. Забирайся! Іди геть! Вип'ємо, Аркадій.

Мілонов одходить.

Бодаєв (*до Буланова*). Хто він такий? Га?

Буланов. Актор.

Бодаєв. Актор? Ах, чорт його забери! Браво! Браво! (*Підходить до Нещасливцева*). Вашу руку! То ж то я слухаю, хто так гарно говорить, благородно. Це така диковина у нас. (*Показуючи на Щасливцева*). А він теж актор?

Нещасливцев. Актор.

Бодаєв. Він нічого не говорить?

Нещасливцев. Ні, говорить.

Бодаєв. Що ж він говорить?

Щасливцев. Як шпак свищу, як сорока скакаю.

Бодаєв. А, браво, браво! (*Відходить і зараз таки знов повертається до Нещасливцева*). Я йому пінкову люльку подарую. Заходьте до мене, милості прошу.

Нещасливцев. Потішати ото тебе? Блазнів заведи! Давай брудершафт вип'ємо!

Бодаєв. Що? Ха, ха, ха! Він потішний! (*Одходить*).

Гурмижська (*до Буланова*). Його треба якось вижити; він бозна чого наробить.

Буланов. Ви, здається, їхати збираєтесь?

Нещасливцев. Давно я, брат, збираюсь.

Буланов. То чи не пора вам?

Нещасливцев. Аркадію, нас проганяють. І справді, брат Аркадій, чого ми зайшли, як ми потрапили в цей ліс, в цей сир-дрімучий бір? Навіщо ми, братику, сполохали сов і пугачів? Чого їм заважати! Нехай собі живуть, як їм хочеться! Тут все доладу, братику, як у лісі й повинно бути. Старухи виходять заміж за гімназистів, молоді дівчата топляться від гіркого життя у своїх родичів: ліс, братику.

Гурмижська (*знизуючи плечима*). Комедіанти.

Нещасливцев. Комедіанти? Ні, ми артисти, благородні артисти, а комедіанти — ви. Ми коли любимо, так уже любимо; коли не любимо, то сваримося, або б'ємося; коли помагаємо, так уже останньою трудовою копійкою. А ви? Ви все життя торочите про благо людства, про любов до людства! А що ви зробили? Кого нагодували? Кого втішили? Ви потішаєте тільки самих себе, самих себе забавляєте. Ви комедіанти, блазні, а не ми. Коли я при грошах, я годую на свій кошт двох-трьох таких мерзотників, як Аркашка, а рідній тітці тягарем було прогодувати мене два дні. Дівчина біжить топитися; хто її штовхає у воду? Тітка. Хто рятує? Актор Нещасливцев. „Люди, люди! Пориддя крокодилів! Ваші сльози — вода! Ваші серця — твердий булат! Поцілунки — кинжали в груди! Леви й леопарди годують дітей своїх, хижі

ворони дбають про пташат, а вона, вона... Хіба це любов за любов? О, якби я міг бути гієною! О, якби я міг розстервити проти цього пекельного покоління всіх кровожерних мешканців лісів!" [1]

Мілонов. Але дозвольте, за ці слова можна вас і до відповідальності!

Буланов. Та просто до станового. Ми всі свідки!

Нещасливцев (*до Мілонова*). Мене? Помиляєшся. (*Виймає п'єсу Шіллера „Розбійники"*). Цензуровано. Дивись! Ухвалено до вистави. Ах, ти, злоякісний мужчина! Де ж тобі зо мною розмовляти! Я відчуваю і говорю як Шіллер, а ти—як піддячий! Ну, годі! В дорогу, Аркашка! Прощайте! (*Кланяється всім*). Тітонько, дозвольте ручку!

Гурмижська (*ховає руку*). Ах, ні, ні...

Буланов. Дозвольте йому, він скоріше піде.

Нещасливцев. Не вкушу, не бійтесь.

Мілонов. Звичайно, не вкусить.

Буланов. Звичайно...

Гурмижська. Ах, ні, ви не знаєте.

Нещасливцев. О, люди, люди! (*Іде в куток, надіває торбину. Аксюша помагає йому і цілує його. Бере в руки палицю*). Ну, Аркадій, ми з тобою побенкетували, пошуміли, братику; тепер знов до роботи! (*Виходить на середину сцени, кличе Карпа і каже йому повільно й з притиском*). Послухай, Карпо! Коли приїде тройка, то заверни її, братику, в місто; скажи, що пани пішки пішли. Руку, товаришу! (*Подає руку Щасливцеву і повільно віддаляється*).

1871.

---

[1] З „Розбійників" Шіллера, дія I, сцена II.

ВОВКИ ТА ВІВЦІ

Комедія на п'ять дій

ДІЄВІ ОСОБИ:

Меропія Давидівна Мурзавецька, панна років 65, поміщиця великого, але підупалого маєтку, особа, що має велику силу в губерні.
Аполон Вікторович Мурзавецький, молодий чоловік років 24-х, прапорщик у відставці, племінник Мурзавецької.
Глафіра Олексіївна, бідна дівчина, родичка Мурзавецької.
Євлампія Миколаївна Купавіна, багата молода вдова.
Анфуса Тихонівна, її тітка, старуха.
Михайло Борисович Линяєв, багатий розжирілий пан, років під 50, почесний мировий суддя.
Василь Іванович Беркутов, поміщик, сусіда Купавіної; показний мужчина середнього віку, з лисиною, але дуже жвавий і спритний.
Вукол Наумович Чугунов, колишній член суду, років 60-ти.
Клавдій Горецький, племінник Чугунова, вродливий молодий чоловік, кучерявий, з рум'яним обличчям, одягнений у легкий літній сюртук, застебнутий на всі гудзики, сорочка руська кольорова, без галстуха, панталони в чоботи.
Павлін Савелійович, дворецький } Мурзавецької.
Влас, буфетник } Мурзавецької.
Корнилій, лакей } Мурзавецької.
Лакей Купавіної.
Стропілін, підрядчик.
Маляр.
Столяр.
Селянин, колишній староста Мурзавецької.
Майстрові, селяни і приживалки Мурзавецької.

Дія перша в губернському місті, в домі Мурзавецької.

ДІЯ ПЕРША

Зала, умебльована по-старовинному, з правого боку (від глядачів) троє вікон, у простінках вузькі довгі дзеркала з підзеркальниками. Коло першого вікна високе крісло й столик, на ньому розкрита старовинна книга і дзвоник; у глибині, в правому кутку, двійчаті двері у великий передпокій; у лівому — двері в кімнату Мурзавецького, між дверима піч; з лівого боку, в кутку, двері в коридор, що веде до внутрішніх кімнат, ближче до авансцени двері у вітальню; між дверима присунутий до стіни великий обідній стіл.

ЯВА І

Павлін коло дверей у передпокій, підрядчик, маляр, столяр, староста і майстрові.

Павлін (*подаючи руку підрядчикові*). Панові Стропіліну! (*До інших*). Неможливо, панове, неможливо. Що за базар!

Столяр. Всякий теж заради свого інтересу.

Маляр. Іншому гроші ото як потрібні,—страх!

Староста. Святкове діло: вільготно,—ну, значить, іди одержувати.

Підрядчик. Святкове ото діло так буває, дуже сердечний, що й одержиш гроші, та додому не донесеш.

Столяр. Донесли б, зуміли б, аби було що.

Маляр. Тільки б залучити гроші, а вже ось так затисну, силою не відбереш.

Павлін. Виходить, ви панну дожидатися хочете?

1-й селянин. Та вже підождемо; наше діло таке, що дожидатися.

2-й селянин. І підождеш, нічого не поробиш. Ми ще позаторішньої осени ліс возили для баньки. (*Показуючи на підрядчика*). Ось рудий ото будував.

Маляр. А ми от палісаду фарбували ланок дванадцять, та бесідку умброю підмальовували.

Староста. А ми б то бичка-сосунця в той час на солонину...

Столяр. Всякий за своїм, бач; і ми от теж два столики під горіх, та в спальню панні...

Павлін. А ви, пане Стропілін?

Підрядчик. З старим рахуночком. Вийшов з дому зранку за своїми ділами, та вже думаю, пройду, мовляв, замість моціону.

Павлін. Ну, що ж мені робити скажете! Допустити вас я не смію. Додому йдіть, друзі любі, ось що я вам скажу. Потім навідайтеся, та не всі зразу!

Підрядчик. Ні, вже мене ото ви до панни допустіть, Павліне Савелійовичу.

Голоси. Допускай до самої! Всіх допускай до самої!

Павлін. Я, скажімо, допущу; тільки з умовою, панове. Ось перше: котрі чистіші (*показуючи на підрядчика, маляра, столяра і старосту*), зостаньтесь тут, (*іншим*) а ви на ганок. Друге діло: як панна з екіпажу, зараз всі до ручки; а хто, по щирості, може і в ніжки. Про гроші й не згадувати, із святом можна поздоровити, а про гроші щоб ні слова.

Маляр. Та коли ми за ними власне прийшли, як же це ні слова?

Павлін. А так бо ні слова, та й годі. Пройдуть панна у вітальню, чаю нап'ються, я їм доповідь зроблю; тоді вам усім резолюція і вийде. Як же ви хочете, щоб святкове діло, ранком, та зараз за суєту? Панна в цей час тишу люблять, і щоб ніхто їх не турбував, особливо про гроші. Ви ото подумайте: коли вони приїдуть з собору, сядуть у роздумі і підведуть оченята догори, де душа їх в цей час буває?

Підрядчик. Високо, Павліне Савелійовичу, високо.

Староста. Вже так ото високо, що ох!

Павлін. Ну, ото ж бо й є! (*До маляра*). А ти з умброю! Ех, сировина! Коли ви пом'якшаєте хоч скільки? Гроші грішми, а так само й час треба знати. Ми суєту всякими способами обминути стараємось; а він за бичка-сосунця правити прийшов. Ну, ідіть на своє місце.

Селяни й майстрові виходять. Входить Чугунов з портфелем.

ЯВА II

Павлін, Чугунов біля дверей до передпокою, підрядчик, маляр, столяр, староста, потім Корнилій.

Чугунов (*показуючи очима на натовп*). Набралось гостей з усіх волостей.

Павлін (*нюхаючи табаку*). Комісія, пане.

Чугунов. Дай но березинської. (*Павлін подає табакерку. Чугунов, понюхавши*). Розбор робиш: кому — підожди, кому — потім прийди!

Павлін. Переміжок з грішми, пане.

Чугунов. Це буває. Перед грішми, кажуть.

Павлін. Дав би бог! Жіноче діло, пане... Від жіночого розуму порядків великих і вимагати не можна.

Чугунов. Ну, не говори! У Меропи Давидівни її жіночого розуму на п'ятьох мужчин вистачить.

Павлін. Як же можна проти мужчин! Якби стільки розуму було, то по вас би не посилали; а то коли хоч трохи кляузне діло, зараз по вас і посилають.

Чугунов. Та на кляузи хіба розум потрібен? Та був би ти хоч яким головатим, а коли законів не знаєш...

Павлін. Розумію я. Та від великого розуму кляуз ото заводити не слід. Звісно, судити панів ми не можемо, а й похвалити не можна. У Меропи Давидівни такий характер: з ким із знайомих незгода,—зараз позов заводити. Помилуйте, знайомство велике, незгоди часті, тільки й робимо, що позиваємося.

Чугунов. Так, іншого разу просто з нічого діло заводиш.

Павлін. Тільки від усіх знайомих панів невдоволення.

Чугунов. Та ми ж бо нікого не скривдили: нам усе відмовляють, ще ні одного діла не виграли.

Павлін. Та збитку ж багато: витрати платимо та піддячих годуємо.

Чугунов. Хто ж їх годувати ото буде? Адже й вони їсти хотять, люди теж.

Павлін. Не вважаю я їх за людей, пане.

Чугунов. Даремно. Адже і я піддячий, Павліне Семеновичу.

Павлін. Знаю.

Чугунов. А знаєте, то будьте чемніші. У мене таких ото хамів, як ви, півтораста животів було.

Павлін. Було, та загуло.

Чугунов. Так, загуло; був паном, а тепер ось сутягою став та холопські балачки слухаю.

Павлін. Не можна й не говорити; мимоволі скажеш, коли ви панну тільки баламутите. Можна вам тепер, пане, кляузи кинути і знов паном зажити: золоте діло маєте.

Чугунов. Маю.

Павлін. З ласки нашої панни у пані Купавіної всім маєтком управляєте, — адже це легко сказати! воно й видно: і домочок поставили, і конячок завели, та й гроші, кажуть...

Чугунов. Заговорили вже, позаздрили.

Павлін. Ні, що ж, дай боже, наживайтесь!

Чугунов. Та й наживусь, і наживусь! Поговори ще! Подивлюся, чи що, я на когось? Я бачив нужду, в чому вона ходить. Мундир ото мій пам'ятаєш, чи давно я його скинув? Так витерся, що тільки самі нитки зостались; чи сарафан це, чи мундир, не одразу розбереш.

Павлін. Пані молода, добра, розібратися ні в чому не може; тут коли совість не докоряє...

Чугунов. Нащо ж ти совість ото? До чого ти совість ото приплів? У філософію вдаватися тобі не по чину...

Павлін (*глянувши у вікно*). Панна йдуть. (*Виходить*).

Корнилій в білому галстуку і в білих рукавичках виходить з вітальні, відчиняє обидві половини дверей і стає ліворуч.

ЯВА III

Чугунов устає з стільця і стає недалеко від дверей у вітальню, за ним, по лінії до вихідних дверей, стають підрядчик, потім староста, потім маляр і столяр. Мурзавецька одягнена в чорну шовкову блузу, підперезану товстим шовковим шнурком, на голові мережевна чорна хустина, яка, наче вуаль, до половини закриває обличчя, в лівій руці чорна палиця з білою, слонової кості, ключкою. Проходить повільно і не дивлячись ні на кого від дверей передпокою до вітальні. Всі, хто стоїть у залі, по черзі цілують її праву руку. За нею, за два кроки, проходить, спустивши очі вниз, Глафіра, одягнена в грубе чорне шерстяне плаття. Потім дві прижималки, одягнені в чорне. Павлін іде з лівого боку Мурзавецької і, шанобливо зігнувшись, несе на руці щось подібне до чорного плаща. Корнилій, пропустивши всіх, входить у вітальню і зачиняє двері.

ЯВА IV

Чугунов, підрядчик, староста, маляр, столяр, потім Павлін.

Староста. Ах, матінко! Пошли їй, господи! Сотвори їй, господи!.. І ключечка ото все та сама.

Підрядчик. Хіба пам'ятаєш?

Староста. Та як не пам'ятати? Теж, як кріпаками ото були...

Підрядчик. То ходила по вас?

Староста. Ще як ходила ото.

Входить Павлін.

Павлін. Не в пору, панове, прийшли.

Чугунов. Чого так?

Павлін. І доповідати ото не смію. (*До Чугунова*). Чиста кара ниньки, пане Вуколе Наумовичу, з прислугою. Вершків спарити не вміють, або не хотять, чи що. Тільки й торочиш, щоб шкурки як можна більше, тому що баришня страх її любить. В такій дрібниці не хотять панні приємного зробити, ну, й гніваються.

Староста. Що ж теперечки нам?

Павлін. А якнебудь на тижні, що там бог дасть.

Маляр. Ходиш, ходиш, тільки мука одна.

Павлін. Ну, вже годі! Поговорив і досить! Ласкаво я з вами говорю, чи ні? То ви грубого слова не дожидайтеся.

Столяр. Ото й по всьому? З тим, значить, і йди?

Павлін. Чого ж тобі? Частування для вас не приготовлено. (*До під-*

рядчика). До приємного побачення, пане Стропіліні (*До інших*). Ну, то прощайте, люди добрі! (*Підрядчик, староста, маляр і столяр виходять*). Вам, пане, в їдальні фриштикати приготують.

Чугунов. Дай но табачку!

Павлін (*подаючи табакерку*). Звольте. Вже доведеться вам пождати, тому що панна Аполона Вікторовича дожидають.

Чугунов. Де ж він?

Павлін. Одно місце у них. Просто сором, пане! В місті ото соромляться; то візьмуть рушницю, наче б на полювання, та на Розорисі, в трактирі й висиджують. І трактирчик ото найпоганіший, вже можете судити — в селі, при широкій дорозі трактир, на вивісці: „Ось він!“ написано. Вже так негарно, що й сказати не можна. Днів по два там кантують, суперечки заводять, — і що їм там за компанія! Панна вже послали буфетника Власа, веліли їх додому привести.

Чугунов. А що ж йому вдома ото робити?

Павлін. Панна хотять їх поставити і в гарне товариство ввести; в гості з ними хотіли сьогодні їхати і навіть всю нову їм одежу звеліли пошити.

Чугунов. Вже чи не женити хотять?

Павлін. Схоже на це.

Чугунов. Жених завидний.

Павлін. Ось тепер теж Євлампія Миколаївна вдовіють, пан Линяєв теж нежонатий.

Чугунов. За всіх у матінки Меропи Давидівни турбота.

Павлін. Не можна ж. І ах, як вони чудово розмірковують! Євлампія Миколаївна багаті дуже, значить, їм можна й небагатого жениха, тільки б молодого, от, як наш Аполон Вікторович; Михайло Борисович Линяєв теж багаті і уже в літах, для них тепер на прикметі панна, князівського роду, немолода, це так, і в голівці в них наче як дрижання, а вже такі освічені, такі освічені, що й сказати не можна. (*Глянувши у вікно*). Та ось, мабуть, пана привезли.

Чугунов. То я в їдальню. (*Виходить*).

Входять: Мурзавецький, одягнений у чорний сюртук, застебнутий на всі гудзики, панталони в чоботи, на голові кашкет з червоною околичкою і з кокардою; Влас з рушницею, патронташем, ягдташем і гарапником.

ЯВА V

Мурзавецький, Павлін, Влас.

Мурзавецький (*не скидаючи кашкета*). Ма тант у себе?

Павлін. У себе.

Мурзавецький. Ох, уже це полювання мені! Втомився, братику. А що ж робити? Пристрасть, жити без полювання не можу. Халата тепер, та спати залягти. (*Хоче йти в свою кімнату*).

Павлін. Ні вже, звольте тут підождати, так звелено.

Мурзавецький сідає біля вікна.

Влас. З рук у руки, Павліне Савелійовичу, і пана, і всю збрую, і амуніцію.

Павлін (*заглянувши в ягдташ*). А в ягдташі, пане, не те, що дичини, а й пір'їнки нема.

Мурзавецький. Невдача, братику, диявольська невдача. Вихід негарний був, вернутися б треба: заєць дорогу перебіг, яке вже тут полювання! Що не прицілюсь, бах, або пудель, або осічка.

Павлін (*Власові*). Однеси до пана в кімнату, поклади обережніше!

Влас виходить.

Мурзавецький (*відчиняючи вікно*). Фу, духота яка! (*Висовується у вікно і свище*). Тамерлан! Ах, проклятий! Ну, зажди ж! Чоловіче, приведи сюди Тамерлана, та подай мені гарапника!

Павлін. Ні, вже цього ніяк не можна: не звелено. І який же це Тамерлан? Невже такі Тамерлани бувають? Вже багато сказати про нього що Тлезор, і то честь надто велика; а справжня ото йому окличка Шалай.

Мурзавецький. Багато ти тямиш!

Павлін. Та я всю його родовідну природу знаю. Окроме що по курниках яйця красти, він іншої науки не знає. Його давно на осику пора, та нащо й на осику! От, бог дасть, осінь прийде, то безпремінно, за його дурість, вовки з'їдять. Недарма ми його вовчою котлеткою зовемо. А ви б, пане, кашкета ото зняли, а то часом панна увійдуть.

Мурзавецький (*скидаючи кашкета*). Не твоє діло; ти знай своє місце! Я розбалакувати з вашим братом не люблю.

Павлін. Слухаю.

Мурзавецький. Фу, чорт забирай, що це мені, начебто не по собі, не здужається чогось? Ноги, мабуть, промочив на болоті. (*Голосно*). Слуга, горілки!

Павлін. Тут, пане, не в розорихинському трактирі.

Мурзавецький. Ну, що ж, що не в розорихинському трактирі, ну, й що ж?

Павлін. А те, що тут не подадуть.

Мурзавецький. Ну, будь ласка, Павліне Савелійовичу, ну, будь другом, ну, я тебе прошу. Не в службу, а в дружбу, братику, розумієш?

Павлін. Ото ж бо, пане!

Мурзавецький. Справді, так чогось фантазія прийшла. Павліне Савелійовичу, я з тобою буду одвертий: пекельно хочеться, братику.

Павлін. Вже, видно, нічого з вами робити. (*Виходить*).

З вітальні виходить Глафіра і йде до коридора.

ЯВА VI

Мурзавецький, Глафіра, потім Павлін і Влас.

Мурзавецький. Кузино, вшануйте поглядом! А оченята, фу! Все віддаси.

Глафіра. Чого вам треба?

Мурзавецький. Чого мені треба? Ото дивно! Я хотів поцілувати вас, але...

Глафіра. Ви дурний.

Мурзавецький. Пардон, мадемуазель!

Глафіра. Adieu, monsieur. (*Хоче йти*).

Мурзавецький. Чекайте! Ні, справді, ма тант ірріте?

Глафіра. Як ви погано говорите по-французькому!

Мурзавецький. Нічого, на нашу губерню вистачить.

Глафіра. Так, я не думаю, щоб вона була вдоволена з вас. (*Хоче йти*).

Мурзавецький. Атанде! Поклін.

Глафіра. Від кого?

Мурзавецький. Від Линяєва.

Глафіра. Дякую вам. Що це йому на думку спало?

Мурзавецький. На полюванні зустрілись, грошей у нього позичив, чорт його забирай! Шури-мури завели? Ну, що ж, признавайтесь! А ще пиху на себе напускаєте.

Глафіра, знизавши плечима, виходить. Входять: Павлін і Влас з підносом, на якому чарка горілки й закуска.

Павлін. Будьте ласкаві пити скоріше, а то, чого доброго, панна вийдуть.

Мурзавецький (*випивши й закусивши*). Фу! Чортяча горілка, собача закуска! (*Власові*). Геть!

Влас виходить.

Павлін. Яка є, і за ту спасибі скажіть, пане!

Мурзавецький. Чого ти заносишся? Наче якусь послугу мені зробив. Я тобі звелів, ти мені подав, от і все. Смів би ти не подати.

Павлін. Добре, так і будемо знати.

Мурзавецький. Хам і заноситься, — це аж смішно.

Входить Мурзавецька.

ЯВА VII

Мурзавецький, Мурзавецька, Павлін.

Мурзавецька. Чого ти розсівся? Не бачиш? (*Підіймаючи костура*). Встань!

Мурзавецький. Ах, пардон, ма тант! Я так, щось не в гуморі сьогодні, не в настрої.

Мурзавецька. А дуже мені потрібно! (*До Павліна*). Піди, зачини двері, і не приймати нікого, поки я не звелю.

Павлін (*подаючи крісло*). Слухаю. (*Виходить*).

Мурзавецька (*показуючи на стілець*). Ось тепер сідай, коли велять.

Мурзавецький. О, ма тант, не турбуйтесь.

Мурзавецька. Та що там не турбуватися? Будеш крутитися передо мною, як біс; терпіти не можу. (*Стукає палицею*). Сідай! (*Мурзавецький сідає*). Довго ти мене будеш мучити та соромити?

Мурзавецький (*з подивом*). Що

таке? Я, ма тант, ваших слів не розумію.

Мурзавецька. А те, що ти вештаєшся по трактирах, заходиш з мужиками,—сварки у вас там... Мурзавецькому ото це личить, га?

Мурзавецький. От чудово, от чудово! Одначе ж мене добре оббрехали перед вами.

Мурзавецька. Де вже оббріхувати; про тебе й правду мені сказати, то люди соромляться. Та чого ж і чекати від тебе? З полку вигнали...

Мурзавецький. Дозвольте, ма тант!

Мурзавецька. Мовчи! Вже не боліло б моє серце, якби за молодецтво за якенебудь; ну, розтратив би ти гроші казенні, програв би в карти,— все б тебе пожаліла; а то вигнали свої ж товариші за дрібні гидоти, за те, що мундир їх брудниш.

Мурзавецький. Але дозвольте ж!

Мурзавецька. Ото як гарно, приємно для всієї нашої фамілії!

Мурзавецький. Але дозвольте ж на виправдання... два слова.

Мурзавецька. Нічого ти не скажеш,—нема чого тобі сказати.

Мурзавецький. Ні, вже дозвольте!

Мурзавецька. Ну, говори, зроби таку ласку!

Мурзавецький. Доля така, ма тант, а доля—індичка.

Мурзавецька. Та й тільки?

Мурзавецький. Доля—індичка, я вам кажу, от і все.

Мурзавецька (*похитавши головою*). Ах, Аполоне, Аполоне! Якщо жаліти тебе й любити, як слід, то збожеволієш, дивлячись на тебе. Ось що ти мені скажи: здолати себе ти можеш, чи ні,—ну, хоч не надовго?

Мурзавецький. Я ото, я себе не здолаю, ось це мені подобається! Уклінно вам дякую.

Мурзавецька (*не слухаючи його*). Адже якби ти був хоч трохи пристойніший, я б тобі й посаду знайшла, і наречену з гарним приданим.

Мурзавецький. Ма тант, ручку! (*Цілує руку Мурзавецької*). Мерсі!

Мурзавецька. Тільки вже щоб ані-ні, щоб і духу цього не було!

Мурзавецький. Що ви мені говорите! Наче я не розумію, я дуже добре розумію. Дурію, а коли вам завгодно, то хоч зараз,— ні каплі, абсолюман.

Мурзавецька. Не вірю.

Мурзавецький. Пароль донер,— слово честі благородної людини.

Мурзавецька. Давно це слово ото я чула.

Мурзавецький (*встав*). Ну, хочете в заклад, в заклад, ма тант, який вам завгодно.

Мурзавецька. Ні, вже я краще без закладу, я ось не пушу тебе нікуди з дому, та витримаю гарненько.

Мурзавецький (*дивлячись у вікно*). Все, що вам завгодно, ма тант.

Мурзавецька. Виїздити будеш ти тільки зо мною і от сьогодні ж.

Мурзавецький (*у вікно, б'ючи долонею себе по грудях*). Тамерлан, соте, соте!

Мурзавецька. Навіжений! Що ти, опам'ятайся! З брудними лапами у вікно!

Мурзавецький. Пардон. (*У вікно*). Куш, куш, анафема!

Мурзавецька. Схаменися, схаменися! Сядь, цю ж хвилину сядь!

Мурзавецький. Ах, ма тант, ви не розумієте: собаці строгість потрібна, а то як кинути її, задушити доведеться.

Мурзавецька (*стукаючи палицею*). Шалапут! Кому я кажу?

Мурзавецький. Зараз, ма тант, до ваших послуг. (*У вікно*). Куш, кажуть тобі! Де гарапник? (*Голосно*). Слуга, подай гарапника!

Мурзавецька (*бере його за руку й садовить*). Гарапник потрібен на тебе. Про що я тобі говорила, ти чув, чув?

Мурзавецький. Ах, ма тант, як мене цей пес розтривожив.

Мурзавецька. Ну, ось тобі мій наказ: піди засни, а увечері до нареченої поїдемо! Одягнись гарненько, до Євлампії Миколаївни поїдемо!

Мурзавецький. Боже мій, який я закоханий у неї! Це вже... це вже... тут, ма тант, слів нема. Мерсі, мерсі! От за це мерсі! (*Цілує її руку*).

Мурзавецька. Іди спати!

Мурзавецький (*іде до дверей, потім повертається*). Доне муа де ляржан!

Мурзавецька. Не вважаю за потрібне.

Мурзавецький. То звеліть принести!

Мурзавецька. Ще чого?

Мурзавецький. Енпе, маленьку пляшечку і закусити. Уявіть, вчора до ночі по болотах, страх, ма тант, шматочка в роті не було.

Мурзавецька. А хто в заклад хотів іти?

Мурзавецький. Ах, я покину, вже сказав, то й покину. Тільки не раптом, одразу не можна: знаєте, бувають які випадки, ма тант? Трагічні випадки бувають. Ось один раптом урвав і, як сидів, так... без всяких прелюдій, просто навіть без покаяння, ма тант. Он воно як!

Мурзавецька. Бог не без милості, може й не помреш.

Мурзавецький (*голосно скрикує*). Ах! (*Хапається за груди*). Ай, яй, яй! От воно!

Мурзавецька. Що трапилось?

Мурзавецький (*хапаючись за груди*). Наскрізь, ма тант, від серця та під лопатку.

Мурзавецька. Минеться, нічого.

Мурзавецький (*скрикує голосніше*). Ой!.. Ох, ох! Наче кинжалом!

Мурзавецька. Ну, іди! Я звелю, тільки вже останній раз, чуєш?

Мурзавецький. Вже не знаю, чи дійду до кімнати. Чи важко, справді, померти! Мені життя копійка, алеж без покаяння, ма тант... (*Виходить*).

Мурзавецька дзвонить, входить Павлін.

ЯВА VIII

Мурзавецька, Павлін.

Мурзавецька. Доглядати за Аполоном Вікторовичем, щоб ні кроку з дому! Звели людям сидіти в передпокої, не виходячи! Тобі я наказую, тебе й спитаю.

Павлін. Насмілюся доповісти, пані, вони у вікно навіть іноді...

Мурзавецька. Забери всю одежу! Звели взяти, ніби почистити, та й не давай! В халаті не втече.

Павлін. Насмілюся доповісти, пані, вони і в халаті, якщо під вечір...

Мурзавецька. Де він гроші бере?

Павлін. Позичаються.

Мурзавецька. В кого?

Павлін. У всяких панів, які знайомі, ось у пана Линяєва і в інших. Насмілююсь доповісти, пані, ні одного гостя не пропускають, щоб не попросити.

Мурзавецька. Ні, вже терпіння мого не вистачає... Оженю я його... Вже суди мене боже, а я його оженю.

Павлін. Чого б краще.

Мурзавецька. Що це за люди були біля ганку і тут?

Павлін. За виплатою: давно ждуть, пані.

Мурзавецька. Ну, хай ще підождуть.

Павлін. Надокучать, сударыня, турбота для вас.

Мурзавецька. А чого мені непокоїтись ото? У мене нужди не буває,— мені на нужду посилається, скільки треба. Чого ти дивишся? Так, скільки треба, стільки й пошлеться: знадобиться мені тисяча, буде тисяча, знадобиться п'ятдесят тисяч, буде й п'ятдесят. А чи казав ти їм, що кому я винна, я тих пам'ятаю, я за тих молюсь: а кому заплатила, тих і з голови геть?

Павлін. Казав, та розуміти не хотять,— грошей вимагають. Неосвіченість, а до всього того й закоренілість.

Мурзавецька. А бували ж приклади, Павліне, що за мої ото молитви щастя посилається, бариші великі... Ну, що ж, коли їм гроші потрібні, то заплатимо.

Павлін. Строк би їм якийсь призначити.

Мурзавецька. Навіщо строк? Чого мені себе зв'язувати! Віддам— та й по всьому. Я ще не знаю, скільки в мене грошей, і чи є гроші,— та й порпатися в них за гріх вважаю. Коли потрібні будуть, та й не те, що коли потрібні, а коли схочу віддати, то гроші знайдуться, варто тільки пошукати навколо себе. І знайдеться рівно стільки, скільки треба. От які зо мною чуда бувають. Та ти віриш, чи ні?

Павлін. Як же я смію не вірити?

Мурзавецька. То про що й говорити? Турбуватися про борги я не бажаю. Куди поспішатися? Звідки ми знаємо, може, так і треба, щоб вони чекали,— може, їм через мене покута посилається?

Павлін. Це дійсно.

Мурзавецька. Поклич до мене Чугунова.

Павлін (*у двері*). Вуколе Наумовичу, будь ласка, до панни. (*До Мурзавецької*). Ідуть. (*Виходить в передпокій*).

Входить Чугунов.

ЯВА IX

Мурзавецька, Чугунов.

Чугунов. З святом, Меропо Давидівно.

Мурзавецька. Здрастуй, Вуколе Наумовичу. Сідай.

Чугунов Ручку дозвольте, благодійнице! (*Цілує руку і сідає*). Присилати зволили?

Мурзавецька. Посилала. Діло у мене важливе, Вуколе, діло велике: третю ніч я про нього думаю, та не знаю, як покластися ото на тебе, повірити тобі боюсь.

Чугунов. Та хіба мені совість дозволить проти благодійниці...

Мурзавецька. У тебе совісті нема.

Чугунов. Не можна зовсім не бути, матінко-благодійнице. Все ж хоч скільки, та є.

Мурзавецька (*стукає костуром*). У тебе совісті нема.

Чугунов. Ну, як вам завгодно, як вам завгодно, сперечатись не смію. Я тільки одно скажу: ви у мене після бога...

Мурзавецька. Брешеш.

Чугунов. І не знаю я за собою гріха проти вас.

Мурзавецька. Тому що боїшся мене, знаєш, що я можу і з посади теплої турнути, і з міста вигнати,— капостей чимало за тобою; і доведеться тобі за волосного писаря проситися. Адже в мене недовго, я враз.

Чугунов (*встає і цілує їй руку*). Ні, вже, благодійнице, не позбавляйте мене вашої ласки!

Мурзавецька. Сідай! (*Чугунов сідає*). Діло ось яке: брат мій, Віктор Давидович, батько Аполона, мав діла з Купавіним, з мужем Євлампії.

Чугунов. Гроші позичали у Купавіна, а більше ніяких діл не мали.

Мурзавецька. Так, позичав, і Купавін йому давав. А ось перед смертю братик почав паперовий завод будувати, і не вистачило в нього грошей; Купавін обіцяв дати, та й не дав.

Чугунов. Так точно.

Мурзавецька. А якби Купавін не відмовив?

Чугунов. Тоді ваш брат збудували б завод. Чому ж на чужі гроші не збудувати?

Мурзавецька. Так, збудував би, і, за його розрахунком, після сплати всіх боргів, нажив би п'ятдесят тисяч. Виходить, винен Купавін, що Аполон старцем зостався. Ну, треба правду сказати, Вуколе, братик покійник хвастнути любив, я завжди йому тільки наполовину вірила; то ось я тепер, може, і себе кривджу, а лічу за Купавіною тільки двадцять п'ять тисяч, а не п'ятдесят.

Чугунов. Лічити можна.

Мурзавецька. Та й кажу скрізь, по всьому місту дзвоню, що Купавіни винні Аполонові, що вони ограбували в мене племінника.

Чугунов. І говорити можна.

Мурзавецька. „Можна та можна"! А чого не можна ото по-твоєму?

Чугунов. Не можна цих грошей одержати. Ніхто не зобов'язаний в позику гроші давати, на це є добра воля. Хоча Купавін і не позичив вашому братові, а все ж по закону стягти з нього за це нічого не можна, тому що ото будують на свої...

Мурзавецька. Ах, ти, ворона! Та хіба я дурніша за тебе? Хіба я не розумію, що по законах, по тих, що у вас в книгах написані, тут боргу нема. Та у вас свої закони, а в мене свої; я ось знати нічого не хочу, кричу скрізь, що ограбували племінника.

Чугунов. Ваша воля, вам заборонити ніхто не може.

Мурзавецька. Та не здуру ж бо я. Як ти думаєш, га? Здуру я, чи у мене є в голові щонебудь?

Чугунов. Виходить, є.

Мурзавецька. На совість я на людську покладаюсь, все ще в совісті людській не зневірилась... Думаю: Євлампія жінка добра, делікатна, не дозволить, щоб про неї такі розмови йшли.

Чугунов. Гадаєте, заплатить?

Мурзавецька. Ні, не гадаю.

Великі гроші, де ж там заплатити! А ми мирову складемо.

Чугунов. Скільки ж ви по мировій одержати сподіваєтесь?

Мурзавецька. Нічого не хочу я одержувати; а оженимо Аполона з нею, от і квит. Через те тільки я й побиваюсь, через те й завелося діло, і розмова про борг почалася.

Чугунов (*злякано встає*). Матінко, матінко!

Мурзавецька. Чого ти злякався?

Чугунов. Алеж тоді ви, благодійнице, все управління в свої ручки візьмете?

Мурзавецька. Звичайно, візьму.

Чугунов. А я ото куди ж, благодійнице?

Мурзавецька. А куди хочеш. От, дуже мені потрібно! Досить з тебе, нагрів руки.

Чугунов. Ні, матінко-благодійнице, ні, хіба дрібницю якусь. Мені ось до садибки пустир докупити, хочеться, поруч продається, три тисячі правлять.

Мурзавецька. Чи не надто буде, Вуколе?

Чугунов. І ні за чим би я більше не погнався, на все життя шматок хліба, і кляузи покину.

Мурзавецька. Коли діло зробиться, я тобі тисячу карбованців дам, а решту сам добувай покищо, збивай якнебудь, я тобі не суддя. Тільки не більше, а дві тисячі хоч і в Купавіної вкрадеш, то не бійся, її не розориш.

Чугунов. Тільки ви ото, благодійнице, не осудіть, ви ото не осудіть; а то нікого мені не страшно, вже я себе не скривджу.

Мурзавецька. Ну, про тебе досить говорити, ти мене ото послухай.

Чугунов. Слухаю, благодійнице.

Мурзавецька. По-моєму, кожна баба — погань: хоч ти її золотом обсип, все ж їй самій ото ціна — шаг. А Євлампія тепер з грішми, мабуть, дуже високо заноситься: той їй не пара, інший не жених.

Чугунов. Щодо цього я в їх думки пробратись не можу.

Мурзавецька. Я ж бо — дівчина стара, я мужчин розбирати не вмію; може, Аполон і справді кепський жених; та, чи розумієш ти, що я цього й знати не хочу; я своєму рідному добра бажаю, а про неї мені й клопоту мало... Так от, коли вона почне опиратися, треба нам з тобою, Вуколе, придумати, чим налякати її.

Чугунов. Будемо придумувати, благодійнице!

Мурзавецька. Ну, і думай! Як по-твоєму, кому ти повинен служити: мені, чи їй?

Чугунов. Нікому, крім вас, благодійнице.

Мурзавецька. От і стань у великій пригоді своїй благодійниці, щоб вона не мала клопоту! Адже змучив мене племінничок ото.

Чугунов. Нічого, можна, не звольте непокоїтись. Я маю повну довіреність від Євлампії Миколаївни, можу всі діла вести, з миром кінчати.

Мурзавецька. Ну, то що ж?

Чугунов. Треба б якийнебудь рахуночок старий знайти, або в книгах конторських чи нема яких розрахунків, на чому вам претензію заснувати... та я пошукаю. Потім ми з Аполоном Вікторовичем діло й скінчимо миром у мирового. Я який вам завгодно борг визнаю, хоч в сто тисяч. Видадуть Аполонові Вікторовичу виконавчий лист, от уже тоді діло буде міцне, таким документом налякати можна! Виходь заміж, а то, мовляв, розорю.

Мурзавецька. Так, так, так... от, от, мені тільки того й треба. Ну, та ще це діло згодом буде, може, і без того злагодимо! А опиратиметься, то вже вибач... Нічого гріха таїти, я для своєї рідні криводушниця.

Чугунов. А хто ж без гріха ото? Хто похвалиться, благодійнице?

Мурзавецька. У Євлампії готові гроші є?

Чугунов. Чому не бути? Є.

Мурзавецька. Що ж вона, забула, чи що? Я їй не раз нагадувала. Муж її обіцяв дати мені тисячу карбованців на бідних... Та вже не пам'ятаю, на словах він говорив, чи лист був від нього. „В заповіт, каже, я цих грошей не вписую, все одно, коли помру, вам жінка моя заплатить". Здається, був лист. Ти дивився в моїх паперах?

Чугунов. Разів із п'ять переглядав, додому брав.

Мурзавецька. Нема?

Чугунов. Нема.

Мурзавецька. Шкода. Не вірити мені вона не сміє, а все ж, мабуть, скривиться.

Чугунов. То що ж, можна...

Мурзавецька. Що „можна"?

Чугунов. Та лист знайти, коли він потрібен.

Мурзавецька. Алеж ти шукав?

Чугунов. Шукав, та не там, де треба: здуру ото тільки час згаяв даремно. (*Виймає з кишені листа і подає Мурзавецькій*). Ось звольте, матінко-благодійнице, знайшовся.

Мурзавецька (*прочитавши про себе листа*). Його рука, його. Що це таке? Чи не чародійство?

Чугунов. Як можна, благодійнице... Гріх такий! Та чи візьму я на свою душу?

Мурзавецька. А не чародійство, то не багато краще,— це підробка; за це в Сибір. (*Віддає листа Чугунову*).

Чугунов. Що це ви такі слова говорите? Навіщо, благодійнице, такі слова говорити? Ну, яка ж підробка? Розумне діло,— ось як це зветься. Така воля була пана Купавіна; а чи не все одно, чи на словах, чи на письмі він її висловив. А коли без листа Євлампія Миколаївна не повірить, та грошей не дасть, то чи не більше тоді гріха ото буде? І волю покійного не буде виконано, і бідним на спомин його доброї душі нічого не перепаде.

Мурзавецька. А якщо я тебе обманула, якщо він не обіцяв мені?

Чугунов (*хоче розірвати листа*). То це ж ось... хіба довго?

Мурзавецька. Що ти, що ти! Чекай! Дай сюди. (*Бере листа*).

Чугунов. Шкода, що мало, Меропо Давидівно,— ось що треба сказати.

Мурзавецька. Чого мало?

Чугунов. Та грошей. Вже б за одним заходом.

Мурзавецька. Та що ти, пропащий! Адже тільки обіцяно.

Чугунов. Ото ж я й кажу: шкода, що мало обіцяно, а вже писати ото однаково.

Мурзавецька. Розбійник ти чистісінький, Вуколе, як подивлюсь я на тебе. Ось я бідним помагаю, то для них можна і душею покривити, гріх не великий; а ти, певне, і для своєї користі не від такого діла. (*Ховає листа в кишеню і свариться на Чугунова*). Ой, Вуколе, про совість ото, про совість не забувай, більше за все! Адже це — діло кримінальне.

Чугунов. Кримінальне, благодійнице, кримінальне.

Мурзавецька. Сам, чи що?

Чугунов. Де вже самому! Руки труситься... Племінник.

Мурзавецька. Горецький?

Чугунов. Він, благодійнице. Думали, нічого з хлопця не буде, не вчився ніде і грамоти ледве знає, віддали до приватного землеміра за помічника, то все одно, що кинули. І раптом яке обдарування виявилось! Що хочете дайте, точнісінько зробить.

Мурзавецька. Заведе він тебе в біду з цим обдаруванням ото.

Чугунов. Побоююсь, благодійнице... А прогнати шкода, іншим часом і знадобиться; не собі, то добрим людям прислужиться. (*Глянувши у вікно*). Хтось під'їхав до вас. Уже ви мене відпустіть! (*Цілує руку Мурзавецькій*).

Мурзавецька. Прощай, Вуколе, спасибі.

Чугунов. Коли знов щось знадобиться, тільки, благодійнице, моргніть, я всією душею. (*Виходить*).

Входить Павлін.

Павлін. Пан Линяєв з Анфусою Тихонівною під'їхали.

Мурзавецька. Проси!

Павлін виходить. Входить Линяєв і Анфуса.

ЯВА X

Мурзавецька, Линяєв, Анфуса і Павлін коло дверей.

Линяєв. Ух! Здрастуйте!

Мурзавецька (*поцілувавшись з Анфусою*). Здрастуй, телепню! Сідайте, за гостей будете. Де ти цю красуню ото підчепив?

Линяєв. Біля гостинного двору Євлампія Миколаївна накинула; вона до вас заїде по неї.

Мурзавецька (*Анфусі*). Тобі, сирото, чайку?

Анфуса. Так, вже б, чайку вже б ...

Мурзавецька (*до Павліна*). Подай чаю Анфусі Тихонівні. (*Павлін виходить. До Линяєва*). А якби не доручення, ти б і не заїхав до мене, мабуть?

Линяєв. Не заїхав би сьогодні, справ бо ніяких у нас з вами нема.

Мурзавецька. Та не все за ділом; а так, провідати старуху, поговорити?

Линяєв. Адже в нас одна розмова: ближніх судити. А мені ніколи сьогодні в критику заходити, додому треба.

Мурзавецька. Ну, та як же! Ділова людина, важливі діла! А приїдеш додому, на дивані ляжеш, я ж бо знаю. Всі дивани попролежував, щохвилини пружини поправляють.

Линяєв. Стан ото горизонтальний надто привабливий.

Павлін приносить на підносі чайник, чашку і цукорницю. Анфуса наливає і п'є в прикуску.

Мурзавецька (*до Анфуси*). Ось тобі й робота, і пий сиди! (*До Линяєва*). На що це схоже, як ти розбух!

Линяєв. Серце в мене добре, і совість чиста, от і товстію. Але тепер схудну скоро, клопіт є.

Мурзавецька. Ото дивовижа! Який клопіт?

Линяєв. Вовка хочеться впіймати цькованого. На слід ніяк не натраплю.

Мурзавецька. Ах, ти, суддя праведний! Ну, дай боже нашому теляті та вовка спіймати!

Линяєв. Завівся в нашій окрузі якийсь сутяга: що не з'їзд, то двітри кляузи, і найзлісніші. Та й підробки почали виявлятися. От би впіймати, та до Окружного!

Мурзавецька. Ах, який хоробрий! А ти ось що скажи: чого ти на люди не показуєшся, ні в кого не буваєш?

Линяєв. Боюсь.

Мурзавецька. Що ти, маленький, чи що?

Линяєв. Якби маленький, то не боявся б: маленькому воно не страшно.

Мурзавецька. Та чого, скажи на милость?

Линяєв. Оженять.

Мурзавецька. Ото страх який! Бурлакою ото хіба краще жити?

Линяєв. Кому не страшно, а я боюся смертельно, і вже де є дівчата, я в той дім ні ногою.

Мурзавецька. Як же до мене ото їздиш? Ми обидві панни: і я, і Глафіра.

Линяєв. Адже у вас монастир, сумирність, тиша.

Мурзавецька. Ну, і нам теж пальця ото на зуби не клади. То ось чого ти людей боїшся.

Линяєв. Та хіба навколо нас люди живуть?

Мурзавецька. Батечку! та хто ж по-твоєму?

Линяєв. Вовки та вівці. Вовки їдять овець, а вівці сумирно дозволяють себе їсти.

Мурзавецька. І панночки — теж вовки?

Линяєв. Найнебезпечніші. З вигляду лисичка, всі рухи такі лагідні, оченята млосні, а коли загавився трошки, так в горло і вчепиться. (*Встає й бере капелюха*).

Мурзавецька. Тобі все вовки ввижаються, злякана ворона куща боїться. А мене ти куди ж? Та ні, вже краще у вовки запиши; я хоч і жінка, але овечкою з тобою в одній отарі бути не хочу.

Линяєв. Маю за честь кланятись! До побачення, Анфусо Тихонівно. (*Виходить*).

Мурзавецька. Ну, ось приїхав, а що розумне сказав? Часто він у вас буває?

Анфуса. Не те, щоб, а так уже... по сусідству... Звісно, вже...

Мурзавецька. Залицяється до Євлампії ото?

Анфуса. Та вже... Де вже... куди вже...

Мурзавецька. Що ж він у вас робить?

Анфуса. Та вже все... (*Махнувши рукою, позіхає*). Ось теж.

Мурзавецька. Він позіхає, а ти, мабуть, і зовсім спиш. Поганий ти сторож, треба тобі гарного помічника дати.

Павлін (*розчиняючи двері*). Євлампія Миколаївна.

Входить Купавіна.

ЯВА XI

Мурзавецька, Анфуса, Купавіна.

Мурзавецька. Здрастуйте, багата пані. Дякую, що вшанували своїм одвіданням!

Купавіна. Я не рідко буваю у вас, Меропо Давидівно.

Мурзавецька (*садовить Купавіну на своє місце*). Сюди, сюди, на почесне місце!

Купавіна. Дякую вам. (*Сідає*).

Мурзавецька. Як живете?

Купавіна. Нудно, Меропо Давидівно.

Мурзавецька. Заміж хочеться?

Купавіна. Куди мені поспішати ото? Мені вже набридло під чужою опікою жити, хочеться спробувати пожити на своїй волі.

Мурзавецька. Так, так, так! Он що? Тільки ж важко встерегтись ото, коли женихи-кавалери завжди навколо крутяться.

Купавіна. Які женихи? Які кавалери? Я ні одного ще не бачила.

Мурзавецька. Годі, матінко! Що ти мені очі одводиш? Я старий горобець, мене половою не обдуриш!

Купавіна. То ви, значить, більше за мене знаєте.

Мурзавецька. А Линяєв ото, Линяєв до чого коло тебе?

Купавіна. Не вгадали. Помилилися, Меропо Давидівно. Що за неволя іти за Линяєва? Поперше, він уже надто не молодий, а подруге, зовсім не такий мужчина, щоб міг подобатися.

Мурзавецька. Старий, старий для тебе. Хоч і вийдеш за нього, а яка користь! Ні вдова, ні заміжня. Вже який з Линяєва муж? Каплун якийсь.

Анфуса. А що ж... уже... як же це, вже?..

Мурзавецька. Ну, от, пояснювати ще тобі? Я ж бо дівчина, панна. От зачепися з бабами говорити, не согрішивши, согрішиш.

Купавіна. Ні, я хочу почекати.

Мурзавецька. А я кажу: виходь!

Купавіна. Ви радите?

Мурзавецька. Виходь, виходь!

Купавіна. За кого?

Мурзавецька. А за кого, про це подумаємо, на те бог розум дав.

Анфуса. Так, так... уже...

Мурзавецька. Що ти тактакаєш ото? Дав бог розум, та не кожному; тебе скривдив, не дав,— не осуди.

Анфуса (*махнувши рукою*). Ну ну, вже ви... сами; а я... що вже!

Мурзавецька. Ти за старого Купавіна виходила, вже не скажеш, що з кохання, а за багатство за його, за гроші.

Купавіна. Алеж ви...

Мурзавецька. Та що: „ви"! Вже агов, матінко! Продала себе. А це негарно, гріх.

Купавіна. Алеж ви сами посватали, а я хіба розуміла тоді?

Мурзавецька. Ти не наїжуйся, я тобі не в докір кажу, я про душу твою піклуюсь. Тобі тепер чого треба, щоб совість була чиста? Покохати треба небагатого, вийти за нього заміж, та й нагородити багатством своїм коханого чоловіка,— от ти з гріхом і поквитаєшся.

Купавіна. Легко сказати: покохати.

Мурзавецька. В твої роки чи довго покохати, тільки не будь перебірлива. Ти молода, то шукай молодого; тобі хочеться своєю волею жити, самій старшою бути, то знайди бідного, він під твою дудочку буде танцювати; у тебе розуму ото теж не дуже щоб через верх, то вибирай простішого, щоб він над тобою не заносився. Так, чи що, я кажу?

Купавіна. Я з вами згодна, та де ж знайдеш такого?

Мурзавецька. Знайдемо, не тільки світла, що у вікні. Я знайду, я знайду. Тільки вже ти, коли добра собі бажаєш, сама не мудруй, а на мене покладися. Ти мене слухай, коли мені турбота про тебе випала. Не про всяку ж бо я теж клопотатися буду, а кого полюблю.

Купавіна. Дякую вам.

Мурзавецька. Ох, любі ви мої, користуйтеся моєю добрістю, поки я жива; померла б я, то ось що треба сказати: матір рідну утратите.

Анфуса (*витираючи сльози*). Вже що вже... вже...

Мурзавецька (*до Анфуси*). Годі тобі плакати, зажди, я ще жити хочу. (*До Купавіної*). А от що, красуне ти моя, про себе ти пам'ятаєш, а мужа чи поминаєш, як слід?

Купавіна. Поминаю.

Мурзавецька. Огож бо, поминаєш! А треба, щоби й інші поминали; бідних ото не забувай, їх молитви дохідливіші.

Купавіна. Та я пам'ятаю... ви говорили мені... я привезла.

Мурзавецька. Що це ти, немов крізь зуби, цідиш? Отак мені, мабуть, і не потрібно. Хіба так добро ото роблять? Не свої я тобі слова говорила.

Купавіна. Та я вам вірю.

Мурзавецька. Як видно, погано віриш. Чи думаєш, що я в тебе викачючити хочу? То на ось, подивися! (*Виймає з кишені листа*).

Купавіна. Та не треба, запевняю вас.

Мурзавецька. Ні, матінко, чужа душа темний ліс. (*Подає листа*). Чого боїшся ото, візьми. (*Купавіна бере листа*). Хто це писав?

Купавіна. Муж мій.

Мурзавецька. А що писано?

Купавіна. Те саме, про що ви говорили!

Мурзавецька. Ну, то ось ти й вір мені!

Купавіна. Та я ніколи й не мала сумніву. (*Відкриває сумку, кладе туди листа і виймає гроші*). Ось, будь ласка!

Мурзавецька. Що це ти мені даєш?

Купавіна. Гроші.

Мурзавецька. Та я й братися ото за них не люблю; якось гидко в руках тримати цю мерзоту.

Купавіна Полічіть принаймні.

Мурзавецька. Ото, дуже потрібно! Не мені ці гроші, нічого мені об них і руки бруднити! Коли не вистачить, то не мене ти обманула, а сиріт; зайві знайдуться, то зайва людина за твого мужа помолиться. Ти ще, може, розписку попросиш,— то не дам, матінко; не бійсь, більше не вимагатиму.

Купавіна. Куди ж мені їх подіти?

Мурзавецька. А поклади на столику, в книгу.

Купавіна (*поклавши в книгу гроші*). Тьотю, чи не пора нам?

Анфуса. Та я... що ж я... я от.

Купавіна (*до Мурзавецької*). У вашого племінника є якась претензія до мого мужа, я чула?

Мурзавецька. А ти турбуєшся? Даремно. Тобі яке діло, що твій муж його ограбував? Старець, то й старець, ну, і проси милостиню, та з горя по трактирах тиняйся! Ось так живи, то багатою будеш. Може, ти не така? Ну, добре, я сама до тебе заїду, поговоримо про це, скоро, скоро заїду.

Купавіна. То до побачення, Меропо Давидівно.

Мурзавецька. Прощайте, дорогі гості! (*Дивиться на Купавіну*). Добра в тебе душа, Євлампіюшко! Дай тобі боже щастя (*пошепки*), мужа гарного! Адже я от як тебе люблю, немов ти мені дочка. (*До Анфуси*). Ач ти, кутаєшся, наче до Києва.

Купавіна (*у дверях*). Прощайте!

Мурзавецька (*у дверях*). Звеліть кучерові обережніше їхати!

Анфуса. Вже ми, вже... я вже...

Купавіна і Анфуса виходять. Мурзавецька виймає гроші з книги і лічить; частину їх кладе знов у книгу, а решту собі в кишеню. Сідає в крісло і дзвонить. Входять: Павлін і Глафіра.

ЯВА XII

Мурзавецька, Глафіра, Павлін.

Павлін. Що накажете, пані?

Глафіра стоїть біля Мурзавецької, опустивши очі додолу.

Мурзавецька (*до Павліна*). Слухай гарненько! Я передумала, треба розплатитися з усіма. Люди не ангели, навіщо їх спокушати. Подивися в книзі, чи нема грошей.

Павлін (*розкривши книгу*). Є, пані.

Мурзавецька. Візьми! (*Павлін бере гроші*). Чи багато ми винні?

Павлін. За малим не п'ятсот карбованців.

Мурзавецька. А в тебе скільки?

Павлін (*полічивши*). Так точно.

Мурзавецька. Роздай усім. Іди!

Павлін. Слухаю. В газетах треба про такі оказії друкувати. (*Виходить*).

Мурзавецька. Глафіро, я хочу дати тобі послухання.

Глафіра. Наказуйте, матінко.

Мурзавецька. Я тебе одвезу

сьогодні до Купавіної; подружися з нею та в душу ото до неї залізь; вона жінка не хитра; а тебе вчити нічого.

Глафіра. Слухаю, матінко.

Мурзавецька. Та коли побачиш, що Мишка Линяєв упадає коло неї, то не давай їм женихатись ото, а постарайся розбити, обчорни його перед нею,— а Аполона хвали!

Глафіра. О, з охотою, матінко, з охотою.

Мурзавецька. Та й сама ото на Линяєва очей не поривай! У мене для нього є наречена.

Глафіра. Мої мрії інші, матінко; моя мрія: келія.

Мурзавецька. Цей шматок не для твого рота.

Глафіра. Я про земне не думаю.

Мурзавецька (*підвівши очі до неба*). Ах, окаянна! (*До Глафіри*). Глафіро, я окаянна. Чого ти на мене дивишся? Так, ось я окаянна, а ти як думала? Здається, і не замолити мені, скільки я сьогодні нагрішила. Жінку малорозумну обдурила,— все одно що малу дитину. І обідати не буду, буду поклони бити. І ти не обідай, постися зо мною! Зараз, зараз до божниці! І ти, і ти... (*Встає. Глафіра бере її під праву руку*). Веди мене! (*Іде, наче зовсім знесилившись*). Согрішила я, окаянна, согрішила.

ДІЯ ДРУГА

Елегантно умебльована кімната в садибі Купавіної. Дамський письмовий стіл з усіма приладами, в глибині розчинені двері в залу; двоє дверей по обидва боки.

ЯВА І

Купавіна входить з дверей, що з правого боку, потім Чугунов.

Купавіна (*сідаючи біля столу*). Хто там у залі?

Чугунов (*із зали*). Ми, Євлампіє Миколаївно, ми з Анфусою Тихонівною, в дурня граємо, старече наше діло.

Купавіна. Ідіть сюди, Вуколе Наумовичу! (*Чугунов входить*). Сідайте!

Чугунов. Дякую уклінно. Сяду, сяду. (*Сідає*).

Купавіна. Які діла були в мого мужа з племінником Мурзавецької?

Чугунов. З батьком його були розрахунки якісь.

Купавіна. Меропа Давидівна скрізь кричить, що ми її племінника ограбували.

Чугунов. Строга вони дама, Меропа Давидівна.

Купавіна. Чого ж їм треба від мене?

Чугунов. Та вам навіщо турбуватися, голівку морочити? Я ж ото для чого у вас? Даремно, чи що, я платню одержую?

Купавіна. Мені ця розмова дуже неприємна. Закінчіть з ними якнебудь скоріше.

Чугунов. Мирно скажете?

Купавіна. Я ж не розумію; а, звичайно, мирно найкраще.

Чугунов. Слухаю. А як з грішми, коли потрібні будуть?

Купавіна. У мене грошей готових небагато.

Чугунов. Ось оце шкода. Така ви знаменита у нас пані, а як ви себе обмежуєте в грошах, аж дивно.

Купавіна. Та де ж я їх візьму?

Чугунов. Помилуйте! Та накажіть мені, скільки вам завгодно, стільки у вас і буде.

Купавіна. То знайдіть мені грошей, Вуколе Наумовичу!

Чугунов. Та я й шукати не буду, тільки одно ваше золоте іменнячко потрібне. Іменнячко вам підписати, тільки й роботи, от і гроші.

Купавіна. Що підписати? Я вас не розумію.

Чугунов. А ось я вам зараз на ділі поясню. Звольте перце взяти. Ось і папірчик до речі знайшовся. (*Виймає з кишені вексельний бланк*).

Купавіна. Який чудний папір!

Чугунов. Так, чудних таких наробили. Звольте писати тут внизу: „Вдова полковника, Євлампія Миколаївна Купавіна". (*Купавіна пише*). Оце й усього, ось і гроші. (*Засипає піском*). Трапиться комусь платити,

тоді напишемо ось тут на папірці п'ятсот карбованців чи тисячу, і все.

Купавіна. Розумію тепер. (*Чугунов кілька разів несміливо береться за вексель; але при погляді Купавіної одводить руку*). Що ви робите?

Чугунов. Та щоб не загубився якось.

Купавіна. То приберіть.

Чугунов. Куди скажете?

Купавіна. Та куди хочете. Візьміть до себе в портфель!

Чугунов. Як ви зволили сказати? Мені до себе взяти?

Купавіна. Ну, так. Чого ж ви сумніваєтесь?

Чугунов. Та я не сумніваюся, та як же ви ото? А коли ваша така ласка, то найуклінніше вам дякую. (*Бере вексель*).

Купавіна. Завіщо ви мені дякуєте?

Чугунов. Та як же, така нагорода.

Купавіна. Яка нагорода?

Чугунов. А довір'я чого варте? Хто ж це зробить у нас в губерні? Та ні один чоловік. Чугунову в руки бланк! Звичайно, всі ми люди, Євлампіє Миколаївно, всі люди, бідність, сім'я... а вже й ославили: „Вуколка шахрай, Вуколці шага повірити не можна". А ви ось як! На тобі!

Купавіна. Добре, добре! Тільки, будь ласка, зробіть розрахунок скоріше з Мурзавецькими.

Чугунов. Що Мурзавецькі! Мизинця вашого не варті. А то шахрай! Ну, шахрай; алеж бо почуття. (*Б'є себе в груди*). Ось вони, сльози ото. Вони дарма не полються. (*Цілує руку Купавіної*). Ну, як я тепер проти вас якунебудь таку... велику підлоту зроблю? Це мені буде дуже важко і дуже навіть совісно!

Купавіна. Чекайте но! Здається, хтось є в залі.

Чугунов. Гості, мабуть. Я в конторі буду. (*Виходить ліворуч*).

Купавіна (*підійшовши до дверей в залу*). Тьотю, з ким ви там розмовляєте?

Входить Линяєв.

ЯВА II

Купавіна, Линяєв.

Купавіна. А, це ви, Михайло Борисовичу!

Линяєв. Здрастуйте! Давно ви з міста?

Купавіна. Тількищо приїхали.

Линяєв. А я вас на пошті прождав. Що б то вам потрудитись заглянути туди! А то примушуєте дві верстви гаку робити, заїздити до вас.

Купавіна. Вибачте! Я не чекала ні від кого листів.

Линяєв. А не шкодило б поцікавитись.

Купавіна. Хіба є?

Линяєв. Від друга, від Василя Івановича Беркутова два листи: один мені, другий вам. (*Віддає Купавіній листа*).

Купавіна (*поклавши листа на стіл*). Ви вже, мабуть, свого прочитали? Що ж він пише?

Линяєв. Та ви свого ото не відкладайте, прочитайте, не церемоньтеся!

Купавіна. Устигну, встигну! Чого поспішати, Михайло Борисовичу!

Линяєв. Прочитайте, прочитайте! Приємну новину взнаєте.

Купавіна. Хіба?

Линяєв. Він сьогодні чи завтра приїде в садибу. Ото радість бо!

Купавіна. Для кого?

Линяєв. Для мене, та й для всіх, я гадаю. А хіба ж ви?..

Купавіна. Та вже не так, як ви. Ви мені вибачте, Михайло Борисовичу, коли я не побіжу зустрічати його за п'ять верстов.

Линяєв. Бідний друг мій! Чи його серце чує, яка байдужість чекає його тут!

Купавіна. Що ж робити, де ж мені взяти багато радості? Скільки є.

Линяєв. Чого ви в місто їздили?

Купавіна. Тисячу карбованців грошей одвезла.

Линяєв. Кому?

Купавіна. Меропі Давидівні.

Линяєв. Та годі вам! Навіщо, з якої речі?

Купавіна. На бідних, з наказу мого покійного мужа.

Линяєв. Та ніякого наказу не було, ніколи він і не думав наказувати. Він терпіти не міг Мурзавецьку і називав її святобожницею. Як вас обманюють ото, ай, яй!

Купавіна. От ви завжди такі несправедливі до Меропи Давидівни.

Коли ви перестанете кривдити її, цю поважну жінку? Ось подивіться! (*Подає йому листа, якого взяла у Мурзавецької*).

Линяєв (*розглядаючи листа*). Ну, що хочете зо мною робіть, а це підробка.

Купавіна. Що ви, що ви, Михайло Борисовичу? Чи можлива така річ?

Линяєв (*з запалом*). Хто в неї ці штуки робить?

Купавіна. Та облиште! Мені дико слухати.

Линяєв. Дозвольте мені взяти цей лист не надовго.

Купавіна. Візьміть, тільки, будь ласка, не робіть скандалу і не посваріть мене з Меропою Давидівною; у мене з нею є серйозне діло.

Линяєв. Ніякого діла, запевняю вас. Я всі ваші діла знаю.

Купавіна. Не в мене, а в мого мужа були якісь рахунки з Мурзавецьким, з братом її.

Линяєв (*з запалом*). Та ніяких рахунків і не бувало; це знов якась піддяча кляуза.

Купавіна. Та заспокойтесь, це діло вас не стосується. Я доручила Вуколові Наумовичу закінчити це діло мирно; я вже й підписала.

Линяєв. Ах, боже мій! Не підписуйте ви нічого, не порадившись зо мною! Що ви підписали?

Купавіна. Не бійтесь! Що я підписала, там нічого не було.

Линяєв. Та звідки ви знаєте, що нічого не було?

Купавіна. От штука! У мене очі є.

Линяєв. Та що ви з вашими очима розберете? Тут треба бути юристом.

Купавіна. Ах, це смішно, нарешті. Навіщо юристом, коли нічого нема.

Линяєв. Як „нічого"?

Купавіна. Так, нічого, чистий папір.

Линяєв. Що далі, то гірше! Та ви підписали бланк.

Купавіна. Який бланк?

Линяєв. Вексель. Там, де нічого нема, можуть написати що завгодно, і стягти з вас п'ятдесят, сто тисяч.

Купавіна. Яке страхіття! Як ви погано думаєте про людей! Та Чугунов з слізьми дякував мені за довір'я. Він плакав, кажу я вам.

Линяєв. І крокодили плачуть, а все ж таки цілих телят ковтають.

Купавіна. То з мене неодмінно стягнуть сто тисяч?

Линяєв. Хоч не сто тисяч, а щонебудь стягнуть неодмінно.

Купавіна. То звідки ви знаєте?

Линяєв. На це я вам відповім руською казкою: „Виліз циган на дерево і рубає гілляку, на якій сидить. Іде мимо руський і каже: „Цигане, ти впадеш!" — „А звідки ти знаєш, питає циган, хіба ти пророк?"

Купавіна. Це дурниця, дурниця, Михайло Борисовичу. Хто ж буде рубати ту гілляку, на якій сидить?

Линяєв. Ні, не дурниця. Я на кожному кроці бачу людей, які зовсім те саме роблять, що цей циган. І вже скільки разів мені доводилось бути таким пророком.

Купавіна. Я розумію, до чого ви говорите: — вам хочется навернути на свою улюблену тему, — що жінки нічого не знають, нічого не вміють, що вони без опіки жити не можуть. Ну, то я вам доведу, що я вмітиму робити свої діла і без сторонньої допомоги.

Линяєв. Дай вам боже! А ще краще, якби ви покаялися в своїй помилці як можна скоріше, поки ще не встигли змарнувати свого майна.

Купавіна. Зоставайтесь обідати!

Линяєв. Добре, я тільки відпочину трошки в бесідці. Дозволите?

Купавіна. Ідіть, ще обід не скоро.

Линяєв (*із зали*). Гості... вже тут... вони...

Купавіна. Хто, Мурзавецька?

Анфуса (*із зали*). Та, вже...

Линяєв. Ну, вибачте. По два рази на день бачити її для мене занадто багато. Я піду в сад, вона мене і не помітить. Можна тут пройти? (*Показує на двері ліворуч*).

Купавіна. Будь ласка! До побачення! (*Іде в залу*).

Линяєв виходить в двері ліворуч. Із зали входять Купавіна, Мурзавецька, Мурзавецький, Глафіра і Анфуса.

ЯВА III

Купавіна, Мурзавецька, Мурзавецький, Глафіра, Анфуса.

Мурзавецька. Ну, от, ось я до тебе з усім двором, тільки не з домом.

Купавіна. Милості просимо!

Мурзавецька. Та вже чи рада ти, чи не рада, робити нічого, приймати треба. Ось (*показує на племінника*) причепився.

Мурзавецький. Ах, ма тант, лесе!

Мурзавецька. Замовчи, будь ласка! Хіба я щось погане кажу! Ти завжди до неї можеш приїхати, і прийняти тебе вона повинна з честю; ти не байдики бити, не теревені правити; ти за своїм ділом пекучим. Ось нехай но вона послухає.

Купавіна. Я з приємністю.

Мурзавецька. Ну, вже, яка приємність! Це діло, матінко, до бога кричить; ось що я тобі скажу.

Купавіна. То поясніть мені, в чому воно.

Мурзавецька. Не моє, то мені й пояснювати нічого. Його скривджено, він тобі й розкаже. Поговорите, як бог дасть, і злагодите. Коли розумна, то догадаєшся, не даси себе розорити; а почнеш опиратися, то не осуди, своя сорочка до тіла ближче.

Купавіна. Чим частувати скажете?

Мурзавецька. Яке там частування! Я ж бо від тебе на свято в гості їду. У вас тут храмове свято недалеко; а ти, мабуть, і не знаєш?

Купавіна. Як не знати! На моєму лузі гуляння буває. А від чаю все ж не відмовитесь?

Мурзавецька. Так, хай уже.

Купавіна. Тьотю!

Анфуса. Вже я... уже давно... уже, дивись, готовий...

Мурзавецька. А ось цю дівчину, вибач, я до тебе погостювати привезла.

Купавіна. Дуже вам вдячна.

Мурзавецька. Думала, нудно самій, з Анфусою ото не дуже наговоришся, ось, мовляв, їй птицю-перепелицю, все таки зубики почухати є з ким.

Купавіна. Вибачте мені! Я на одну хвилину, я тільки покажу Глафірі Олексіївні її кімнату. (*До Глафіри*). Ходімо.

Купавіна і Глафіра виходять у двері праворуч.

ЯВА IV

Мурзавецька, Мурзавецький, Анфуса, потім Купавіна.

Мурзавецька. Гарна садиба?

Мурзавецький. Маньіфік.

Мурзавецька. Покоряй вдовине серце, твоя буде. Тільки не спіткнися на слизькому!

Мурзавецький. Що ви, ма тант? Я б то?

Мурзавецька. Так, ти б то. Говориш ти сміливо; а віриться тобі щось погано.

Мурзавецький. Десять слів.

Мурзавецька. Що: „десять слів"?

Мурзавецький. Я більше з женщинами ніколи не говорю. Десять слів, і годі, все готове, ось доти. (*Показує на уші*).

Мурзавецька. Ну, хоч і не десять, аби тільки...

Мурзавецький. Ні, більше десяти, ма тант, не можна: небезпечно, чорт забери!

Мурзавецька. Невже небезпечно?

Мурзавецький. Пароль донер. В річку кидаються, що за приємність?

Мурзавецька. А от побачимо.

Входить Купавіна.

Купавіна. Тьотю, налийте чаю!

Анфуса. Я ось... я... (*Хоче йти*).

Мурзавецька. Ходім, і я з тобою. Терпіти не можу з лакейських рук; інша річ сісти біля самоварчика. (*Виходять з Анфусою в двері ліворуч*).

ЯВА V

Мурзавецький, Купавіна.

Купавіна. А ви чаю не хочете?

Мурзавецький. Муа? Чаю? Ні за які пряники! Жаме де ма ві! Бабська робота.

Купавіна. Ну, як хочете. Ви бажали зо мною про ваше діло поговорити?

Мурзавецький. Бажав, палко бажав.

Купавіна. То зверніться до Вукола Наумовича, я йому доручила це діло.

Мурзавецький. Що таке Вукол Наумович? Компрене ву, піддячий;

а ви, ви! Це... ні, як хочете, це різниця.

Купавіна. Але я з вами говорити не можу, я нічого не розумію в цьому ділі.

Мурзавецький. Та яке діло! Що таке діло? Рахунки-розрахунки. Клюшки-коклюшки! Що означає це діло в порівнянні з вічністю і, мало не сказав, з солоним огірком! Пардон! Я сказав дурницю. Найпідліша звичка говорити дотепи! Але це одкинемо.

Купавіна. Чого ви хотіли, я вас не розумію?

Мурзавецький. Душі низькі шукають грошей, душі високі шукають блаженства, як сказав один полковий писар.

Купавіна. Та якого ж блаженства ви шукаєте?

Мурзавецький. Я? Слів нема! Щоб описати блаженство, таких слів нема.

Купавіна. То, виходить, я і не дізнаюсь? Шкода.

Мурзавецький. Небесні очі, млосні усмішки, там всякі фіглі-міглі, ніжності-білосніжності і таке інше, і таке інше,— все це дурниці! Дозвольте з вами говорити одверто!

Купавіна. Зробіть ласку!

Мурзавецький. Ви не побачите мене на колінах перед собою. Ні, вже це атанде. Я гордий.

Купавіна. Ах, дуже рада.

Мурзавецький. Але покохати мене ви повинні.

Купавіна. Скажіть, будь ласка, я не знала.

Мурзавецький. А втім, це як вам завгодно.

Купавіна. Так, я думаю.

Мурзавецький. Я гордий, повторюю вам.

Купавіна. Я чула.

Мурзавецький. Так... Але знаєте, яка обставина, чорт забери! Через деякі причини... я б вам сказав їх, та ви не зрозумієте, я не служу, досить! Старався, не оцінили, ну, і досить. Родового не маю, набутого добра не набув...

Купавіна. Якщо муж мій справді був вам винен, ви одержите...

Мурзавецький. Ах, облиште, лесе! Ви мені надокучили. Міль пардон, мадам! Я зовсім про інше. Звольте бачити, я чистий... Ма тант— стара панна, вона не розуміє і не може розуміти потреб молодого, нежонатого офіцера, і скупа, як...

Купавіна. Я вам кажу, що ви одержите.

Мурзавецький. Ви знов за своє? Це нудно!.. Я часом повинен відмовляти собі в найпотрібніших приємностях. Ну, скажімо, тютюн. Мені аж соромно признатись. Імажіне ву, дворянин і без тютюну!

Купавіна. Чого ж ви хочете?

Мурзавецький. Апрезан кельк-шоз.

Купавіна. Скільки ж вам?

Мурзавецький. Звичайно, позичково...

Купавіна. Ну, так, звичайно, але скільки?

Мурзавецький. А це як ви зволите. Енпе, дуже небагато... Одначе, все ж, не двадцятку.

Купавіна (*виймає з кишені асигнацію*). П'ять карбованців досить?

Мурзавецький. Сетасе. Мерсі, гран мерсі! Через два дні, пароль донер.

Купавіна. Вже вибачте! Я піду до дам! (*Виходить*).

Мурзавецький. Ні, ром... ну його! Шкодить мені; з моїм характером не можна. Попробую но вже (*клацає себе пальцем по галстуку*) крамбабулевою зайнятися. Як би тільки вирватися від ма тант! (*Ховає гроші в кишеню*).

Входить Мурзавецька.

ЯВА VI

Мурзавецький і Мурзавецька.

Мурзавецька. Ти що це ховаєш?

Мурзавецький. Так, для спомину випросив дрібничку, сувенірчик маленький. Ма тант, знаєте, що мені потрібно? Мені потрібна воля.

Мурзавецька. Неправда.

Мурзавецький. Потрібна, ма тант, потрібна. Ось, наприклад, сьогодні увечері, коли ви мене не відпустите...

Мурзавецька. Куди це? На гулянку, з п'яними мужиками тягатися?

Мурзавецький. Кель іде! Чого я там не бачив?

Мурзавецька. То куди ж?

Мурзавецький (*потираючи лоба*). Потім, ма тант, потім дізнаєтесь.

Мурзавецька. Ні, кажи зараз!

Мурзавецький (*таємничо*). Сюди.

Мурзавецька. Чого?

Мурзавецький. По остаточну відповідь.

Мурзавецька. Як по „остаточну"? Хіба ти освідчився?

Мурзавецький. Десять слів. Я ж бо, ма тант, без еківоків: так і так, кажу, вулé ву? Вона майже погодилася, звеліла увечері приїхати по остаточну відповідь. Не можна ж не бути.

Мурзавецька. А чи не брешеш ти?

Мурзавецький. Же ву засюр. Тільки ви їй ані-ні! Вона просила, щоб це діло зосталось антр ну де.

Мурзавецька. А що, коли правда? Та чи розумієш ти, як це важливо для нас?

Мурзавецький (*серйозно*). Дуже, ма тант, важливо, дуже.

Мурзавецька. Справді, мені щось уже не віриться; вже надто добре. А проте, лукавий ото чого не робить!

Мурзавецький. Правда, ма тант, вона моя.

Мурзавецька. Поїдь, поїдь! Тільки ти скоріше вертайся від неї, я тебе буду чекати. Не засну ж бо нізащо, ти подумай!

Входять: Купавіна, Глафіра і Анфуса.

ЯВА VII

Мурзавецька, Мурзавецький, Купавіна, Глафіра і Анфуса.

Мурзавецька. Спасибі цьому дому, поїдемо ік другому! Прощайте, кралі! Вже й не знаю, чи скоро потраплю до тебе.

Купавіна. Я сама до вас заїду.

Мурзавецький. Але я, ма тант, скоро буду у мадам Купавіної, я повинен бути.

Мурзавецька. Ну, і добре. (*Купавіній*). А ти його приймай гарненько! От я і знатиму твою прихильність до мене: коли ласкаво його приймати будеш, виходить, мене любиш; коли ти його скривдиш, виходить, мене хотіла скривдити. Прощайте! Всього не переговориш.

Виходять: Мурзавецька, Мурзавецький, Купавіна і Анфуса. Входить Глафіра.

ЯВА VIII

Глафіра сідає, виймає з кишені маленьку книжечку і заглиблюється в читання. Входить Купавіна.

Купавіна. Нарешті ото я залучила вас до себе.

Глафіра. Ах, це ви? (*Опускає книжку*). Я давно збиралася до вас; сільська природа так навертає на благочестиві розмисли.

Купавіна. Сподіваюсь, що ви в мене погостюєте довше.

Глафіра. Дуже вдячна; але боюсь, що ви зо мною занудитесь: я—погана співбесідниця, я люблю самотність.

Купавіна. А я чула, що ви в Петербурзі жили весело.

Глафіра. Ваша правда. Я тоді ще не розуміла життя, тепер я дивлюся на речі куди серйозніше, життьова суєта не має для мене ніякої ціни.

Купавіна. Коли ж ви встигли так змінити свій напрям думок?

Глафіра. Я молода ще, звичайно, але за керівництвом такої жінки, яку майже можна назвати святою, я за короткий час устигла зробити багато для своєї душі.

Купавіна. А ви до речі приїхали.

Глафіра. Чому ж?

Купавіна. Мені треба порадитися, а ні з ким було. Ви мені не відмовите?

Глафіра. Рада служити вам усім, чим можу. Одкрийте мені свою душу! Проте, не треба, я догадуюся. Ви жінка світська, значить, легковажна,—ви закохані?

Купавіна. Ви майже вгадали.

Глафіра. Мені жаль вас.

Купавіна. Чому ж?

Глафіра. Тому, що це гріх.

Купавіна. Невеликий, я гадаю.

Глафіра. Ну, це як на чоловіка, якого ви любите. Багатий він, чи бідний?

Купавіна. Багатий.

Глафіра. То великий гріх.

Купавіна. Я його люблю не за багатство.

Глафіра. Та він ото буде дуже радий вашому багатству. А якби ви

не набивалися з своїм коханням до багатого чоловіка, він оженився б з бідною дівчиною і ощасливив її. А то коли багаті жінки хапаються за багатих, то що ж нам ото, бідним дівчатам, залишиться? Я помилилася, сказавши: „нам", мені нічого не треба, я кажу взагалі.

Купавіна. Що ж мені робити?

Глафіра. Візьміть владу над собою,—розлюбіть його! І коли вже ви без кохання жити не можете, то покохайте бідного чоловіка, гріха буде менше. Його розлюбити легко, треба тільки придивитися до нього гарненько.

Купавіна. До кого? Хіба ви його знаєте?

Глафіра. Звичайно, знаю.

Купавіна. Сумніваюсь.

Глафіра. Ви кепсько хитруєте, ваш секрет відомий усім: ви любите Линяєва.

Купавіна. Ви помиляєтесь.

Глафіра (*жваво*). Помиляюсь? Ви кажете, що помиляюсь?

Купавіна. Так, запевняю вас.

Глафіра. То ви любите не його?

Купавіна. Ні. З чого вам на думку спало?

Глафіра. Говоріть правду! Я вас благаю, говоріть правду!

Купавіна. Та подумайте гарненько! Ну, що мені до нього?

Глафіра. То вибачте мені, вибачте! Годі грати комедію. Любіть, кого завгодно і скільки вам завгодно. Яку я гидку роль грала перед вами! Адже мене приставлено до вас за шпигуна, і я взяла цю роль з приємністю.

Купавіна. Навіщо ж?

Глафіра. Я думала, що ви моя супротивниця.

Купавіна. То ви сами любите Линяєва?

Глафіра. Люблю? О, ні, навіщо ж? Але я хочу вийти за нього заміж— це моя єдина надія, єдина мрія.

Купавіна. Але що ж означає ваш костюм, ваша поведінка, ваші проповіді?

Глафіра. Мій костюм, поведінка, проповіді,—все це маска. Я буду з вами одверта, тільки поможіть мені.

Купавіна. З приємністю.

Глафіра. Я дійсно жила в Петербурзі дуже весело: моя сестра замужем за молодим чоловіком, дуже спритним; він одразу набув собі велике майно. Нас оточували тільки люди багаті: адвокати, банкіри, акціонери. Ми з сестрою жили в якомусь чаду: катання по Невському, в бархаті і соболях,— розкішні обіди вдома чи в ресторанах, завжди в товаристві; опера, французький театр, а найчастіше Буфф[1]—пікніки, маскаради... Звичайно, таке життя не серйозне; але хто зазнав його, тому тутешнє, копійчане, нестерпне. Ах, яке нестерпне, якби ви знали!

Купавіна. Що примусило вас виїхати з Петербурга?

Глафіра. Я не знаю, що сталося. Щось трапилося враз для нас з сестрою несподіване. Сестра чогось плакала, почали все розпродувати, мене відіслали до Меропи Давидівни, а самі сховалися кудись, зникли, здається, за кордон. Звичайно, я сама винна, дуже винна: мені треба було там ловити жениха,—це було дуже легко; а я закрутилась, завертілась, як дурна дівчинка; я собі цього ніколи не подарую.

Купавіна. Навіщо ж ви ходите в чорному?

Глафіра. А в чому ж мені ходити? В старих, злинялих недоносках, що давно вийшли з моди? Груба чорна одежа, принаймні, оригінальна і звертає на себе увагу; до того ж і усміхнутися комусь і сміливо окинути очима значно ефективніше спід чорної хустки, ніж спід старомодного капелюшка. Але носити це плаття можна недовго і тільки з певною метою; а коли уявити, що доведеться все життя тягати це дрантя... О! це можна збожеволіти!

Купавіна. Я дивуюсь, як Меропа Давидівна не знайде вам пристойної партії; вона така мастачка влаштовувати своїх родичів.

Глафіра. Ні, для мене вона нічого не зробить. В неї у всьому розрахунок. Вона спритна жінка, вона зуміє видати і за багатого чоловіка, але тільки з умовою, щоб взяти потім в свої руки і користуватися всім, чим можна, і ще приказує завжди, що вона он яке добро зробила.

---

[1] Буфф — оперетковий театр в Петербурзі.

Купавіна. Так, це правда.

Глафіра. Ми з нею бачимо одна одну наскрізь, і вона добре знає, що коли я вирвусь від неї заміж, то вона тільки мене й бачила. А втім, я їй дуже вдячна.

Купавіна. За що ж?

Глафіра. Я навчилась від неї багато корисного, багато такого, що бідній жінці потрібне в житті.

Купавіна. А саме?

Глафіра. Навчилася хитрувати, не говорити даремно ні одного слова, не мати сорому, коли чогонебудь домагаєшся, навчилася безцеремонно поводитись, просто нахабства, яке у святобожниць вважається за одвертість і простоту. Жертву я знайшла: Линяєв — єдиний чоловік, за яким я можу жити так, як мені хочеться, як я звикла; всяке інше життя для мене тягота, тягар, нещастя,— гірше, ніж смерть. А я сама собі не ворог, Євлампіє Миколаївно, і тому постараюсь, хоч би там що, вийти за Линяєва; і для цього я ладна вжити всіх дозволених і навіть недозволених способів. Мені здається, я вже надто одверта з вами. Вибачте мені.

Купавіна. Ні, ні, я дуже добре розумію ваше становище. (*Довго дивиться на Глафіру, потім обіймає її*). Ах, якби мені ваша енергія!

Глафіра. А мені ваші гроші! (*Дивиться просто у вічі Купавіній*). Поможеш мені? Ти мене бачиш дівчиною, подивись жінкою, що з мене вийде.

Купавіна. Все, що від мене залежить, я з радістю... Я хоч подивлюся на заміжню жінку, яка має свою волю. А я, бідна, і за тим мужем жила під строгою опікою, та й знов, мабуть, те саме буде.

Глафіра. Що за похмурі думки?

Купавіна. Так, видно, на роду написано. Я думаю так, через той лист, якого мені написав мій коханий. Ось про це я й хотіла порадитися з тобою.

Глафіра. То розкажи, які діла у вас!

Купавіна. Років зо три тому, коли ще мій муж був живий, приїздив сюди на літо наш сусід, Беркутов.

Глафіра. Ну, і...

Купавіна. Ну, і... не суди мене суворо! Моєму мужеві було шістдесят п'ять років. Беркутов мені вподобався. Проте, я поводилася дуже обережно, і він ні з чого не міг помітити моєї особливої прихильності.

Глафіра. А може, й помітив?

Купавіна. Не знаю... Може. Він прожив тут тільки одно літо і поїхав до Петербурга; з того часу я його й не бачила; але він в кожному листі до Линяєва посилав мені поклони і всякі компліменти.

Глафіра. Як все це невинно!

Купавіна. Дуже невинно; а все ж я попалась. Якось, місяців зо три тому, причепився до мене Линяєв: напишіть та напишіть Беркутову, щоб він приїхав літом у садибу, він вам не одмовить.

Глафіра. Ти й послухала, написала?

Купавіна. Написала дурницю якусь, уже й не пам'ятаю що; така дурість непрощена.

Глафіра. І відповідь одержала?

Купавіна. В тому ж то й річ, що одержала. Поперше, увесь лист написано діловим канцелярським складом; а подруге, зміст його такий: мені милуватися природою ніколи, у мене важливі грошові діла, але якщо ви хочете, я приїду. Прошу вас не робити ніяких перемін в маєтку, не довіряти нікому управління, не продавати нічого, особливо лісу.

Глафіра. Серйозний чоловік і, мабуть, дуже розумний.

Купавіна. Погоджуюсь; але хто йому дав право учити мене? Що я, малолітня, або що? Це образливо. Я не відповідала і, признаюся, досить таки збайдужніла до нього. Він приїде сьогодні, чи завтра; от я подивлюсь на нього, як він поведе себе, і, коли помічу, що він покладає надії на мене, я пофліртую з ним, потім посміюся і відпущу його в Петербург ні з чим.

Глафіра. План гарний; треба тільки виконати його.

Купавіна. Постараюсь. Мені страшно за мою волю. Ось лист від нього, я ще не читала; бачиш, яка я байдужа. Мені привіз його Линяєв.

Глафіра. Линяєв уже був у тебе, значить, я його побачу не скоро, а, може, й зовсім не побачу. Запроси його!

Купавіна. Запрошувати його не треба: він в саду, сховався від Меропи Давидівни і зараз появиться до обіду.

Глафіра. От і чудесно! Звели подати шампанського, мені давно хочеться; страх набридла сухоїжа.

Купавіна. Будь ласка!

Глафіра. У мене ще прохання до тебе. Дай мені надіти щонебудь пристойніше! Все це на мені таке бридке.

Купавіна. Ось тобі ключ від гардероба, вибирай, що хочеш. Там багато нового, не надіваного; я нашила силу, та після трауру все ще не наважуюсь виряджатись ото.

Глафіра. Mercі! Я за одну хвилину. (*Вибігає*).

ЯВА IX

Купавіна (*сама, розпечатує листа*). Подивимось, що за послання. (*Читає*). „Виконую ваш наказ, збираюся в садибу. Але з тієї хвилини, як я вирішив їхати, я вже переживаю болісне почуття нетерплячості. Мені прикро, що мене повезе паровоз, придуманий англійцями для перевозу важких вантажів; мені потрібні крила, бистрі крила амура". Яка банальність! (*Читає про себе*). Що далі, то краще. Що з ним сталося? Невже він думає, що я повірю цим дурницям? Ну, та чудесно, треба залишити його при помилковій думці; тоді певніше він попадеться.

З дверей появляється Глафіра в самій спідниці і в хустці, накинутій на шию.

ЯВА X

Купавіна, Глафіра.

Глафіра. Я все, і шовкові панчохи знайшла, і черевики, і як все мені до міри. (*Підіймає і витягає ногу, як танцівниця*). Адже шкода таку ніжку взувати в якісь личаки.

Купавіна. Чудо, яка ти мила. Хіба вже він камінний, а то б, здається... (*В двері*). Тьотю, звеліть обідати подавати. Та ось і Михайло Борисович іде.

Глафіра. Підождіть мене, я зараз. Ну, або пан, або пропав. (*Виходить у двері праворуч. Купавіна в залу*).

ДІЯ ТРЕТЯ

Через всю сцену садові грати з фірткою посередині, коло фіртки лавка. За гратами видно густий парк садиби Купавіної. Вечоріє.

ЯВА I

Горецький стоїть біля грат і посвистує. З фіртки виходить Чугунов.

Чугунов. Що ти, чого ти? Геть додому! Зараз геть додому!

Горецький. Ні, додому я не піду. Я вас дожидався. Треба дуже.

Чугунов. Нащо я тобі?

Горецький. Грошей дайте, державних кредитних білетів!

Чугунов. Грошей? Ні, ні, і не думай. Навіщо тобі гроші?

Горецький. Я своєму серцю одвагу даю, на гуляння йду. (*Свище*).

Чугунов. На яке гуляння? Сиди вдома! Та годі тобі свистати! Що я тобі наказував? Ні кроку щоб, ані-ні...

Горецький. Ні, це ви даремно турбуєтеся! Без судового вироку не буду я сидіти в ув'язненні; присудять — тоді сяду.

Чугунов. Навіщо ти такі слова говориш? Навіщо?

Горецький. Ну, от іше, слова! Потрібно дуже слова розбирати. Ви грошей дайте!

Чугунов. Де я тобі візьму?

Горецький. Це — ваше діло, це мене не стосується. Я ось про себе знаю, що зав'ю сьогодні, мабуть, дніна дванадцять!

Чугунов. Уже так і на дванадцять? Наперед знаєш, що на дванадцять?

Горецький. Тільки б, дядечку, не більше. Будьте ласкаві!

Чугунов. Це ти з міста пішки?

Горецький. Пішки.

Чугунов. Нічого сказати, охота по якунебудь двадцятку десять верстов пішки пертися.

Горецький. Верстви — це мені нічого; я з астролябією по дві тисячі ходив. Я і по гривеника, коли він мені

потрібен, далеко піду; тільки от що: давайте чесно, двадцятки мало.

Чугунов. Ач ти, мало! Вистачить, поза очі вистачить.

Горецький. Кажу, що мало. Божитися, чи що?

Чугунов. Скільки ж тобі треба?

Горецький. П'ятдесят карбованців.

Чугунов. Чи при своєму ти розумі, Клашко, при своєму?

Горецький. Нічого. От, що після гуляння буде, не знаю, а покищо при своєму.

Чугунов. У кого ти просиш? У кого ти просиш, кажу?

Горецький. У вас. У кого ж мені просити? У кого гроші водяться, у того й прошу.

Чугунов. Та що, банк, чи що, у мене?

Горецький. Перед ким ви прибіднюєтесь ото? Ви вже це перед чужими; а я свій, родич. У пані маєтком управляєте... он садиба яка! Та щоб не грабувати!

Чугунов. „Грабувати, грабувати"! Неук! Колода неосвічена! Ну, так от і є гроші, та не дам.

Горецький (*надівши кашкета*). Пожаліете.

Чугунов. За чим?

Горецький. За тим, що не дали. Можете велику неприємність мати.

Чугунов. Від кого?

Горецький. Від мене.

Чугунов. Що за цяця така велика?

Горецький. От і не цяця, а неприємність зроблю.

Чугунов. Яку?

Горецький. Дім спалю.

Чугунов. Що ти! Який дім? Що ти!

Горецький. Ваш.

Чугунов. Ах, ти... Ех, братику!.. Та як ти...

Горецький. Та ось так: піду й запалю.

Чугунов. В кого ти такий каторжний вдався?

Горецький. Та хто ж у нас серед рідні святий ото? Ви, чи що? В кого путнього вдатися?

Чугунов. Не грубіянь, Клашко, не грубіянь!

Горецький. Дайте грошей, то й грубіянства не почуєте.

Чугунов (*виймає бумажника*). Одчепись ти від мене! На! Провались ти кудинебудь! (*Дає п'ять карбованців*).

Горецький. Що це? П'ять карбованців? (*Віддає назад*). Ні, я дорожче коштую.

Чугунов. Правда, правда, дорожче коштуєш, якби тебе можна було в солдати продати.

Горецький. Не про солдатів мова! А за своє майстерство я дорожче коштую.

Чугунов. Гарне майстерство! Хвались, хвались! Є чим похвастатись!

Горецький. Чи гарне, чи погане, а вам знадобилося, то платіть. Уже ви купуйте мене, а то погано буде.

Чугунов. Ну, на іще! (*Дає ще п'ять карбованців*).

Горецький. Мало.

Чугунов. Ач ти, наче розбійник у лісі, на дорозі ловиш. Більше не дам, і край!

Горецький. Ну, а якщо мені хтонебудь більше дасть, то, виходить, продавати вас з Мурзавецькою ото?

Чугунов. Тихше ти! У Євлампії Миколаївни гості в саду.

Горецький. А мені яке діло?

Чугунов. Ну тебе! Піти від гріха. (*Виходить*).

Горецький (*услід Чугунову*). Дядю! Слухай! Коли більше дадуть, я вас продам; ви так і знайте. Кажу я тобі, що мені гуляти охота прийшла. А коли мені в цей час грошей не дати, то я гірший за звіря. (*Виходить за Чугуновим*).

З саду виходять: Купавіна, Глафіра, Анфуса і Линяєв.

ЯВА II

Купавіна, Глафіра, Анфуса, Линяєв.

Линяєв (*до Купавіної*). Не розумію, не розумію, що за фантазія гуляти по росі, коли можна спокійно сидіти в кімнаті, ну, нехай, на балконі, якщо хочете бути на повітрі.

Купавіна. Я хочу народну гулянку подивитися.

Линяєв. Не ходіть! Яка вже приємність іти за дві верстви, та ще по горах, щоб дивитись на п'яних.

Купавіна. Скажіть краще, що вам ліньки! Залишайтесь!

Линяєв. Я б пішов; але там, мубуть, ваші люди гуляють, ми їм тільки заважати будемо. Навіщо розладнувати чужі веселощі!

Купавіна. Ми здалеку подивимося, з гори. Та вже залишайтесь, залишайтесь, я тьотю візьму.

Линяєв. От і чудесно; а проте, я, хай уже так.

Купавіна. Ні, ні! Будете зітхати та охкати всю дорогу, жертву з себе вдавати, і без вас обійдемося. Ходімо, тьотю!

Анфуса. А що ж... я хай так.

Купавіна (*до Глафіри*). Ти зостанешся теж. Зоставайся, зоставайся!

Глафіра. Так, у мене від шуму голова крутиться.

Купавіна. Підождіть нас тут!

Линяєв. Підождемо, підождемо.

Купавіна і Анфуса виходять.

ЯВА III

Линяєв і Глафіра.

Линяєв. Ви тільки плаття перемінили, а скромність при собі зоставили?

Глафіра. Вам зайва скромність не подобається?

Линяєв. Чому не подобається! Що ви, помилуйте! Ні, це добре, це дуже добре.

Глафіра. Може, й добре, та зате нудно.

Линяєв. Та хіба ви зобов'язані розважати мене? Це скоріше мій обов'язок, але й я... вибачте, і я можу запропонувати вам тільки понудьгувати зо мною разом.

Глафіра. І чудесно, дуже вам вдячна.

Линяєв. Не варто подяки.

Глафіра. Ні, дуже варто.

Линяєв. Та за що ж?

Глафіра. За спокій, хіба цього мало? Провівши вечір з вами, можна заснути без усяких хвилювань, сном праведника. Я ще нікого не кохала, Михайло Борисовичу, але ця пора прийде; я в таких літах, що кожну хвилину повинна чекати любовної гарячки.

Линяєв. Значить, ви так само, як і всі. А я думав, що ви...

Глафіра. Що? Що я нездатна любити? Таких дівчат не буває, Михайло Борисовичу.

Линяєв. То ви боїтесь полюбити?

Глафіра. Як же не боятися? Кохання мені нічого не принесе, крім страждань. Я дівчина з смаком і можу покохати тільки порядну людину; а порядні люди шукають багатих. Ось чому я ховаюсь і тікаю від товариства,—я боюся покохати. Ви не дивіться, що я скромна, тиха вода греблю рве, і я почуваю, що коли покохаю...

Линяєв. Ой, страшно! Не говоріть, будь ласка, далі.

Глафіра. Але з вами я нічого не боюсь.

Линяєв. Не боїтеся?

Глафіра. Ні трохи: ви мене зваблювати не будете, та й захопитися вами нема ніякої можливості.

Линяєв (*образившись*). Але чому ж ви так думаєте?

Глафіра. Ну, годі, який з вас коханець? Ви не ображайтесь, Михайло Борисовичу! Ви дуже гарна людина, вас усі поважають; але кохати вас неможливо. Ви уже і в літах, і обросли салом, і, мабуть, вдома в теплому халаті ходите і в ковпаку, ну, одно слово, ви стали схожі на любого, доброго татуся.

Линяєв. Ви уже надто безжалісні до мене... Ні, я ще...

Глафіра. Ні, ні, не обманюйте себе,—відмовтесь від перемог, Михайло Борисовичу! Ха, ха, ха! (*Регочеться*).

Линяєв. Та чого ж ви сміетесь, помилуйте!

Глафіра. Вибачте, будь ласка! Мені зараз смішна думка в голову спала. Ну, якщо ви в мене закохаетесь і почнете говорити ніжності мені, адже при всій повазі до вас, не стримаєшся, розсміешся.

Линяєв. Однак, які вам думки в голову спадають жартівливі.

Глафіра. Так, пустую. Вам дивно, що я розвеселилася? Не довго мені.

Линяєв. Чому ж не довго?

Глафіра. У монастир збираюсь цими днями.

Линяєв. Ні, ви жартуєте?

Глафіра. Не жартую. Прощайте! Не згадуйте лихом! Справді, не сердьтеся на мене за мої жарти! Мені хо-

четься залишити добрий спомин по собі.

Линяєв. Залишити добрий спомин ви дуже можете.

Глафіра. Яким чином?

Линяєв. Зробіть мені маленьку послугу!

Глафіра. З особливою приємністю.

Линяєв. Чому ж з особливою?

Глафіра. Так, ви дуже мила людина.

Линяєв. Мені треба гарного писаря на деякий час.

Глафіра. Не можу. Хоч і гарно пишу, а за писаря до вас не піду.

Линяєв. Ви не зрозуміли або не хочете зрозуміти.

Глафіра. От якби я була мужчина; а то, помилуйте, що подумають, любий Михайло Борисовичу! А втім...

Линяєв. Та ні ж бо! У Меропи Давидівни провадить письмоводство Чугунов, я його руку знаю, але часом трапляються від неї папери, написані прегарним почерком.

Глафіра. То вам треба зовсім такого писаря?

Линяєв. Мені треба знати, хто це пише.

Глафіра. Спитайте в Чугунова.

Линяєв. Не скаже.

Глафіра. Тут у вас щось не просто.

Линяєв. Та ви знаєте?

Глафіра. Може, знаю більше, ніж ви думаєте.

Линяєв. То скажіть.

Глафіра. Не можна.

Линяєв. Чому?

Глафіра. Тому, що він мій коханець.

Линяєв. Що раз то не легше.

Глафіра. Я трохи перебільшено висловилася. Він справді закоханий у мене і пише мені віршами листи мало не кожного дня. Такий милий,— відповіді не вимагає, а тільки виливає свої почуття передо мною.

Линяєв. Але хто ж він, скажіть?

Глафіра. Він вам дуже потрібен?

Линяєв. Дуже.

Глафіра. Я не тільки можу його назвати вам, але через десять хвилин привести його сюди і відрекомендувати.

Линяєв (*потираючи руки від радості*). Що ви? Невже?

Глафіра. Тільки даремно цього не зроблю.

Линяєв. Вимагайте від мене, що вам завгодно, чого тільки вам завгодно.

Глафіра. Я попрошу небагато.

Линяєв. Все, все, що хочете.

Глафіра. Удайте закоханого в мене і цілий вечір сьогодні залицяйтеся до мене.

Линяєв. А ви будете сміятися?

Глафіра. Напевне, коли це буде смішно.

Линяєв. Ну, вже один вечір нехай буде! Хоч і важкенько, та нічого робити, сам обіцяв. То ви коли ж мені його покажете?

Глафіра. Хоч зараз. Я бачила, як він пройшов на гуляння, я піду і приведу його сюди. Підождіть мене тут! Ось і Євлампія Миколаївна. (*Виходить*).

Входять: Купавіна і Анфуса.

ЯВА IV

Линяєв, Купавіна, Анфуса.

Линяєв. Чого ж ви так скоро?

Купавіна. І хотілося ще погуляти, та тікаю від переслідувань.

Линяєв. От я вам казав, що там п'яні; хто ж вас переслідує?

Купавіна. Наш спільний знайомий, Мурзавецький. Проведіть мене додому.

Линяєв. Анфусо Тихонівно, будьте такі ласкаві, підождіть тут Глафіру Олексіївну і, коли вона повернеться, скажіть їй, що я зараз прийду.

Купавіна. Та не пускайте Мурзавецького в сад, скажіть, що мене вдома нема, що я поїхала.

Анфуса. Добре вже... я вже...

Линяєв. Та що з ним церемонитися, просто гнати цього милого хлопчика геть.

Купавіна. Ах, ні, не можна! Він скаже Меропі Давидівні, тоді ми велику біду матимемо. Делікатніше якось, а то вона мене іззість.

Виходять: Купавіна і Линяєв. Анфуса сідає на лавці. Входить Мурзавецький.

ЯВА V

Анфуса, Мурзавецький.

Мурзавецький (*свище*). Тамерлан, Тамерлан, ісі! Ото тварюка! Повішу,

годі, ні, брат, повішу, — звичайно. Пардон, мадам! Де ж вони? (*Озираючись*). А, онде! Здається, обидві тут. Так щось наче в очах застилає, мигтить щось: то одна, то дві... ні, дві, ну, звичайно, дві. (*Розкланюючись здалеку*). Маю честь.

Анфуса (*одвертаючись*). Ну, вже... не треба вже...

Мурзавецький. Ні, дозвольте, Євлампіє Миколаївно!

Анфуса. Та яка... де вже вона?..

Мурзавецький. Ні, Євлампіє Миколаївно, ні, вона тут, у грудях моїх; пароль донер. (*Зітхає*). Таких страждань, таких страждань...

Анфуса. Ну, вже... досить уже...

Мурзавецький. Я з вами згоджуюсь, але як нема сил, що ж мені робити, я вас питаю! Закоханий, ну, і... ну, і... край.

Анфуса. Ах, справді вже... ну, що?

Мурзавецький. Не хочете, не хочете відповідати? А я ось тут... коло ваших... коло ніг... можу померти. Відповідайте, мон анж! Ну, ен мо!

Анфуса. Та що вже... ну, тебе!

Мурзавецький. Анфуса Тихонівно, облиште, я вас прошу, я не з вами.

Анфуса. Не зо мною вже... так, ну, з ким?

Мурзавецький. З ким? Це дивно. Ха, ха, ха! Це дивно! Ви думали, з вами?

Анфуса. Та вже... нікого тут більше ото... чого ще?

Мурзавецький. Анфусо Тихонівно, тезеву. Євлампіє Миколаївно, бувають в житті хвилини... Що я! Одна хвилина, коли чоловік...

Анфуса. Ах уже... що мені з ним?

Мурзавецький. Ви мовчите, за вас відповідають,—для благородної душі моєї це... це, я вам скажу... (*Зітхає*). Тяжко.

Анфуса. Та звідки ж вона... коли нема?

Мурзавецький (*підходячи*). Чого нема? Як нема?

Анфуса. Та вже так от...

Мурзавецький (*оглядаючи Анфусу і лавку*). Та де ж вона?

Анфуса. Коли нема... де ж мені!..

Мурзавецький (*ударивши себе по лобі*). Боже мій! Боже мій!

Анфуса. Ну, вже... чого ще!

Мурзавецька. Однак, який обман!

Анфуса. Кому ж... потрібно?

Мурзавецький. То що ж це, що ж? Обман почуттів, гра уяви?

Входить Линяєв.

ЯВА VI

Мурзавецький, Анфуса, Линяєв.

Мурзавецький. Але ні, я глузувати з себе не дозволю, заськи!

Анфуса (*побачивши Линяєва*). Ах, ви вже... ну, от... уже сами... (*Іде в сад*).

Мурзавецький. Я їду, їду, не свищу, наїду—не попущу.

Анфуса. Ну, мели вже... на просторі! (*Виходить*).

Мурзавецький. Але я, ні, я піду.

Линяєв. Куди?

Мурзавецький. До неї.

Линяєв. Гай-гай!

Мурзавецький. Що „гай-гай"? Що таке, шановний пане, гай-гай?

Линяєв. Не можна, не звелено вас приймати.

Мурзавецький. Мене не звелено? О! Я подивлюсь. (*Хоче йти в сад*).

Линяєв (*загороджуючи фіртку*). Послухайте! Я вам ось що по-дружньому пораджу: їдьте додому, бо негарно.

Мурзавецький. Що таке „негарно"? Дозвольте вас... Дозвольте вас спитати.

Линяєв (*таємничо*). В саду поставлені люди, і, як ви увійдете, то (*показує знаком*), розумієте?

Мурзавецький. Що, що?

Линяєв. Я не винен, Євлампія Миколаївна зволила так розпорядитися.

Мурзавецький. Мене ж бо не злякаєш; ну, та я, хай уже, і не піду, не треба. Я, знаєте, хотів моє діло з нею мирно; а тепер, ні вже, годі, морген фрі!

Линяєв. Що вам за охота мирно?

Мурзавецький. Та шкода ж бо, чорт би його взяв! п'ятдесят тисяч винна.

Линяєв. Гарні гроші.

Мурзавецький. Та я не хотів брати, навіщо? Я просто, моншер,

хотів, сан-фасон, запропонувати руку, щоб, компрененву, сполучити капітали. У мене нічого... цебто, ні, що я! У мене маєтність, у неї маєтність, які тут позви та стягання.

Линяєв. Добре б, тільки вона за вас не піде.

Мурзавецький. Ну, то вже не осуди, не помилую. Ах, моншер, що я з нею зроблю! Ограбую, геть чисто ограбую.

Линяєв. П'ятдесят тисяч вимагати будете?

Мурзавецький. Ні, вже не п'ятдесятьма пахне. Півтораста! Садиба ця моя буде, через тиждень моя.

Линяєв. От і добре, сусідами будемо. (*Тисне руку Мурзавецькому*). Прошу любити та жалувати. А тепер вам час додому! Чи це не ваш екіпаж? Напевне, Меропа Давидівна по вас прислала.

Мурзавецький. Так, вона чекає; я обіцяв остаточну відповідь привезти.

Линяєв. Вже нащо остаточнішу!

Мурзавецький. Адже шкода мадам Купавіну, плакати буде. Оревуар. (*Виходить, чути свист і голос: „Тамерлан, ісі!“*)

З протилежного боку входять Глафіра і Горецький.

ЯВА VII

Горецький, Глафіра, Линяєв.

Глафіра. Ось рекомендую: Горецький Клавдій. (*До Горецького*). А це Михайло Борисович Линяєв, наш сусід-поміщик.

Горецький (*скидаючи кашкета*). Я їх знаю.

Линяєв. Надіньте, будь ласка!

Горецький. Нічого! Глафіро Олексіївно, дозвольте для вас якунебудь підлоту зробити.

Линяєв. От чудне прохання.

Горецький. Нічого не чудне. Чим же я можу довести? Ні, вже не перешкоджайте. Глафіро Олексіївно, хочете, всю огорожу поламаю?..

Глафіра. Ні, навіщо?

Горецький. Якби я для вас побив когонебудь, от би прочухана дав веселого!

Линяєв. Та за це ж судити будуть.

Горецький. А нехай собі судять.

Линяєв. Адже посадять.

Горецький. А посадять, то сидіти будемо. Глафіро Олексіївно, звеліть якунебудь підлоту зробити!

Глафіра. Я вже, справді, не знаю, що вам звеліти.

Линяєв. Та навіщо неодмінно підлоту? Попросіть його правду сказати.

Глафіра. Ну, от я попрошу вас мені правду сказати, ви скажете?

Горецький. Яку правду?

Глафіра. А от яку ми спитаємо.

Горецький. Звольте, все, що завгодно.

Линяєв. А коли секрет?

Горецький. Та хоча б пересекрет. У мене своїх секретів нема, а коли якийсь чужий, то що мені за потреба берегти його. Я для Глафіри Олексіївни все на світі...

Линяєв (*подаючи Глафірі листа*). Спитайте, хто це писав!

Глафіра (*до Горецького*). Хто це писав?

Горецький. Ах! Спитайте щонебудь інше.

Линяєв. А говорили, що все на світі.

Горецький. Та мені що ж, будь ласка: тільки за це гроші заплачені.

Линяєв. Скільки?

Горецький. Десять карбованців.

Линяєв. А коли я дам п'ятнадцять?

Горецький. А коли дасте, скажу.

Линяєв. Так ось, візьміть! (*Дає гроші*).

Горецький (*бере гроші*). Уклінно дякую. (*Кладе гроші у різні кишені*). Десять назад віддам, скажу, мало дали. Це я писав.

Линяєв. Ви? Ну, то ви мені дуже потрібні будете. У вас є вільний час?

Горецький. У мене завжди вільний час.

Линяєв. Хочете їхати до мене сьогодні ж? Я вам і заплачу гарно, і годую я гарно, і вино, якого вам схочеться.

Горецький. З приємністю. Що ж, Глафіро Олексіївно, звеліть якусь підлоту зробити!

Глафіра. Та ви ж бо вже зробили.

Горецький. Чи велика це підлота! Та й за гроші.

Линяєв. Вибачте за нескромне запитання. Ви знали колинебудь різницю між гарним ділом і поганим?

Горецький. Як вам сказати. Ні, добре ото не знаю.

Линяєв. Так і не знаєте?

Горецький. Адже це філософія; то нам де вже знати!

Линяєв. Чому ж?

Горецький. Сімейство дуже велике було.

Линяєв. То що ж?

Горецький. З шести років треба було в дім щонебудь тягти, голодних дітей годувати.

Линяєв. Вас не вчили?

Горецький. Чому не вчили! Адже вчити в нас означає бити, то вчили і вдома, і сторонні, кому не ліньки було. Особливо п'яні приказні по вулицях, бувало, так і ловлять хлопчаків за чуба, це для них перша приємність.

Линяєв. Ви казали, що у вас велика сім'я була, куди ж усі поділись?

Горецький. Всі в люди вийшли: один брат—учений, на фершала вивчився, та далеко загнали, на Аландські острови; один був у аптеці хлопчиком, та вивчився по-німецькому, то тепер кондуктором до німецького кордону їздить; один в Москві у маляра фарби розтирає; которі за писарів у станових та у квартальних, двоє за суфлерів ходять по містах; один на телеграфі десь за Саратовим; а то один в Ростові на Дону під грецьким прізвищем тютюном торгує; я ось на землеміра вийшов. Та багато нас, всякого звання єсть.

Линяєв. А вас цікаво послухати. Ви вже просто до мене звідси. Я вас з собою візьму.

Горецький. Добре. Я вас у конторі підожду. До побачення, Глафіро Олексіївно! (*Виходить*).

ЯВА VIII

Линяєв, Глафіра.

Глафіра. Ну, вдоволені ви?

Линяєв. Не можу висловити, який я вам вдячний. Я такий радий, що ладен стрибати й танцювати, як дитина.

Глафіра. Дитиною бути негаразд; будьте краще юнаком.

Линяєв. Як же це?

Глафіра. Додержіть свого слова!

Линяєв. Якого?

Глафіра. А залицятись до мене.

Линяєв. Незграбний я, Глафіро Олексіївно, яка вам втіха, щоб я, в мої роки, блазня вдавав?

Глафіра. Ну, хоч трохи, легенько.

Линяєв. Ну, як же залицятися? Скажете хвалити ваші оченята?

Глафіра. Ні, це не розумно.

Линяєв. Або по-руському, як хлопці до дівчат залицяються, ті дуже просто, без церемоній.

Глафіра. А це вже занадто. Проте, все ж краще, ніж говорити банальності. Ото горе ваше! Залицятися не вміете, а залицятись треба. Ну, та не турбуйтесь, я вам поможу. Закутайтесь пледом, заткніть вуха ватою, а то вільгість у повітрі! Ось так. (*Закутує Линяєва пледом*).

Линяєв. Дякую вам.

Глафіра. Тепер скажіть: невже ви в житті не кохали нікого?

Линяєв. Чому не кохав!

Глафіра. Ви говорили про щонебудь з предметом вашої пристрасті?

Линяєв. Багато говорив, але я тоді був молодий.

Глафіра. Ну, то згадайте тепер, що ви говорили.

Линяєв. Це не важко. Я говорив одній блондинці, що наші душі, ще до появи на землі, були рідні, що вони ширяли разом по безмежному всесвіту, пурхали, як метелики, в промінних місяця.

Глафіра. Ну, а другій що ви говорили?

Линяєв. А другій, брюнетці, я говорив, що найму їй чудову дачу, куплю пару вороних рисаків.

Глафіра. Ось це добре, мені ця розмова більше подобається. От і говоріть далі так само.

Линяєв. Я обіцяв їй гори золоті, казав, що не можу жити без неї, хотів застрелитися, втопитися.

Глафіра. А вона що ж?

Линяєв. А вона казала: „Надто вам стрілятися чи топитися? Женіться, от і нема про що вам більше турбуватися". Ні, кажу, мій ангел, це для мене гірше, ніж утопитися.

„Ну, то, каже, утопіться, бо я робити прикрість матінці і родичам своїм не хочу".

Глафіра. Та вона була бідна дівчина?

Линяєв. Бідна.

Глафіра. Така дурна.

Линяєв. А ви що ж би зробили на її місці?

Глафіра. Я вам не перечила б ні в чому, я взяла б і дачу, і рисаків, і гроші, і все таки ви б оженилися зо мною.

Линяєв. Але це неможливо: я такий твердий у своєму вирішенні.

Глафіра. Ні, це дуже просто.

Линяєв. Але яким же чином, скажіть, поясніть мені!

Глафіра. Сядемо! (*Сідають на лавку*). Ну, уявіть собі, що ви мене кохаєте трошки, хоч так само, як ту брюнетку! Інакше, звичайно, неможливо нічого. (*Сідає з ногами на лавку і прилягає до Линяєва*).

Линяєв. Дозвольте, що ж це ви?

Глафіра (*одсовуючись*). Ах, вибачте!

Линяєв. Ні, нічого. Я тільки хотів спитати вас, це ви в роль входите, чи тому, що мене за мужчину не вважаєте?

Глафіра. Я змерзла трохи.

Линяєв. То зробіть ласку, не турбуйтесь, якщо вам приємно.

Глафіра (*знов прилягаючи до Линяєва*). Отож, ви мене любите, ми живемо, як одна душа. Я — втілена лагідність і покірливість, я не тільки виконую, але попереджаю ваші бажання, а тим часом потроху прибираю до рук вас і все ваше господарство, дізнаюсь про найменші ваші звички і примхи і, нарешті, за короткий час роблюсь для вас цілковитою необхідністю, так що ви без мене кроку ступити не можете.

Линяєв. Так, я припускаю, це можливо.

Глафіра. От одного прегарного ранку я кажу вам: „татусю, я почуваю потребу помолитися, відпусти мене деньків на три на прощу". Ви, звичайно, спочатку упретеся, я скорюсь вам, не ремствуючи. Потім зрідка несміливо повторюю своє прохання і дивлюся на вас кілька днів підряд благаючим поглядом; ви все, день-у-день, відкладаєте і нарешті відпускаєте. Без мене починається в домі розгардіяш: те не так — інше не по вас; то кофій гіркий, — то обід запізнився; а то у вас в кабінеті не прибрано, — а коли прибрано, то на столі папери й книги не на тому місці, де їм треба. Ви починаєте нетямитися, часто зітхати, то бігати по кімнаті, то зупинятися, розводити руками, говорити з собою; починаєте прислухатися, чи не їдуть; часто вибігати на ганок; а я навмисне затримаюсь днів зо два, зо три. Нарешті, вам уже не сидиться, ви втрачаєте терпіння і починаєте ходити по дорозі верстов за дві від дому. Ось я їду. Скільки радості! Знов тихе, спокійне життя для вас; у ваших очах тільки щастя і безмежна ніжність.

Линяєв (*зітхаючи*). Ну, і що ж ще, і чого ж ще?

Глафіра. Але от одного разу, коли ваша ніжність уже не знає меж, я кажу вам із слізьми: „любий татусю, мені соромно людям у вічі дивитись. Я мушу ховатися від усіх, живою поховати себе, а я ще молода, мені жити хочеться"...

Линяєв. Так... ах, справді!

Глафіра. Прощай, любий татусю. Не треба мені ніяких твоїх скарбів.

Линяєв. Ах, чорт би його взяв, як це погано!

Глафіра. Я виходжу заміж.

Линяєв. За кого?

Глафіра. Ну, хоч за Горецького.

Линяєв. Чудова партія!

Глафіра. Так, він бідний, але я все ж буду мати хоч якесь становище в товаристві. Та вже край, я вирішила.

Линяєв. Але не можна ж так раптово, ні з того, ні з сього, кинути чоловіка! Треба було перше думати і зарані попередити.

Глафіра. Я боялася, любий татусю. Хіба ти не бачиш, я худну, сохну з кожним днем, я можу захворіти серйозно, померти.

Линяєв. Це безсовісно! Все це вдавання!

Глафіра. Коли ти не віриш, як тобі завгодно; я ладна пожертвувати тобі навіть життя.

Линяєв. Ну, ото ж бо!

Глафіра. Що робити, у мужчин такі тверді характери.

Линяєв. Все таки я зробив по-своєму.

Глафіра. Так, по-своєму. Де вже нам сперечатися з вами? Тільки того ж дня під вечір я непомітно зникаю, і ніхто не знає, цебто ніхто не скаже вам, куди. Минає день, другий; ви розсилаєте по всіх дорогах гінців, шукачів, сами кидаєтесь туди й сюди; втрачаєте сон, апетит, божеволієте. І от за кілька хвилин до того, коли вам уже дійсно треба збожеволіти, вас сповіщають по секрету, де я переховуюсь. Ви кидаєтесь до мене з подарунками, з бриліантами, з слізьми благаєте мене повернутися,—я непохитна. Ви плачете, я сама ридаю! Я кохаю вас, мені жаль з вами розлучитися, але я невблаганна. Нарешті, я кажу вам: „любий татусю, ти любиш нежонатим жити, ти не можеш жити інакше,— зробимо ось що! Повінчаємось потихеньку, так що ніхто не буде знати; ти знов будеш жити як нежонатий, все буде, як і перше, нічого не переміниться,—тільки я буду спокійна, не буду страждати". Ви після недовгого вагання погоджуєтесь.

Линяєв. Так, дуже можливо, дуже можливо, дійсно, це можливо. Але я все таки зробив по-своєму.

Глафіра. Так, по-своєму. Але на другий же день звідки в мене ця світськість візьметься, ця лінь, ця повільність в рухах! Звідки візьмуться ці розкішні туалети!

Линяєв. Так, он що?

Глафіра. Закопилиться нижня губка, появиться владний тон, величний жест. Яка мила і ніжна я буду з сторонніми і яка строга з вами! Які щасливі ви будете, коли діждетесь від мене ласкавого слова! Вже не буду я метушитися й бігати для вас, і не будете ви татусем; а просто Мішелем... (*Говорить ліниво*). „Мішель, побіжи, я забула в саду на лавці мою хустку!" І ви побіжите. Це ось один спосіб примусити оженитись; він хоч і старий, але певний; а то є ще й інші.

Линяєв. Так, алеж так можна впіймати чоловіка тільки тоді, коли він кохає!

Глафіра. Звичайно. Ви в цілковитій безпеці, бо нікого не кохаєте.

Линяєв. Я в безпеці і дуже з цього радий. Але вже якби мені довелося покохати когонебудь, то я покохав би вас. (*Цілує руку Глафіри*).

Глафіра. Що це таке? Це навіщо?

Линяєв. Так.

Глафіра. Коли просто „так", то прикро. На вас ніжність найшла, ну, а добре, що я тут близько, то ви й беретеся просто за мене руками.

Линяєв. Та ні. Адже ви самі хотіли, щоб я залицявся до вас.

Глафіра. Ах, я й забула. Ну, так, цілуйте, будь ласка.

Линяєв. Та й поцілую. (*Цілує другу руку*).

Глафіра. Ви, як видно, теж починаєте розбирати смак у вашій ролі.

Линяєв. Я ото боявся чогось; а тепер бачу, що це дуже приємний жарт.

Глафіра (*зітхнувши*). Так, так, на жаль, тільки жарт.

Входить Анфуса.

ЯВА IX

Линяєв, Глафіра, Анфуса.

Анфуса. Вечеряти вже... чекають... Що вночі ото!.. Вільгість... Прислали вже... мене.

Глафіра (*Линяєву*). Ходімо!

Линяєв. Я зараз за вами. (*Глафіра і Анфуса виходять*). А яка вона гарненька, яка мила, розумна! Алеж от, чи довго воно! Посидиш отак вечорів зо два з нею і почнеш роздумувати; а там тільки сплохував, і запряжуть. Добре ще, що вона в монастир ото йде; а то б і від неї треба було тікати. Ні, скоріше повечеряти в них та додому, від гріха далі, тільки вона мене й бачила. А потім, хоч і побачуся з нею, то тільки „здрастуйте!" та „прощайте!" Гарна ти, Глафіро Олексіївно, а воля і спокій і нежонате життя моє краще за тебе.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Кімната на азіатський манір в домі Купавіної, з одним виходом на терасу; скляні розчинені двері з портьєрами, по боках дверей двоє великих вікон, закритих драпуванням; вздовж стін і під вікнами м'які дивани. За балюстрадою тераси видно сад і за ним мальовничу сільську місцевість.

ЯВА І

Купавіна, Глафіра, потім лакей.

Купавіна. Здається, у тебе з Линяевим діло посувається.

Глафіра. Ах, це тільки здається.

Купавіна. Він учора був такий милий з тобою.

Глафіра. На замовлення,—це був жарт.

Купавіна. Ти втрачаеш надію, бідна.

Глафіра. Ну, не зовсім. Треба ще раз побачити його, тоді я буду знати напевне, чи можна на нього розраховувати, чи ні.

Купавіна. А от сьогодні побачиш. Мені Горецький приніс листа від нього; він приїде і, вгадай, з ким?

Глафіра. Нащо вгадувати ото! По очах бачу, що жениха дожидаеш.

Купавіна. Так, ощасливив нас Василь Іванович Беркутов, прибув з Петербурга.

Глафіра. Коли вони приїдуть?

Купавіна. Звичайно, увечері. Треба одягтися для такого дорогого гостя.

Глафіра. Але до вечора Меропа Давидівна може прислати по мене коней.

Купавіна. Коні й підождуть.

Глафіра. Розсердиться.

Купавіна. Розсердиться, та й змилується.

Глафіра. Не скоро, на це вона не квапліва.

Входить лакей.

Лакей (*подаючи листа Купавіній*). Меропа Давидівна тарантас прислали і листа і звеліли вам віддати.

Купавіна розпечатує і читає про себе.

Глафіра. Ну, так я й знала! Отаке нещастя! Знов чорне плаття, знов удавання і постування.

Купавіна (*до лакея*). Вукол Наумович в садибі?

Лакей. Так що ні, вони в місті.

Купавіна (*збентежено*). Що ж мені робити? Це так несподівано... Я зовсім розгублююсь.

Глафіра. Що з тобою?

Купавіна. А ось послухай, що Меропа Давидівна пише! (*До лакея*). Іди, скажи, щоб кучер підождав!

Лакей виходить.

Глафіра. Читай, читай.

Купавіна (*читає*): „Шановна пані, Євлампіє Миколаївно!"

Глафіра. Щось строго починається.

Купавіна. Ні, ти послухай, що далі ото! (*Читає*). „Ви вчора не зволили прийняти мого племінника. Якби ви були вдома самі або провадили дуже скромне життя, я нічого б не сказала, а то у вас були люди, які нічим за нього не кращі. Він такий само дворянин, як і Линяев, і вже певне не дурніший за нього. Або ви зробили це, не подумавши, або вас навчив якийнебудь розумний чоловік. Якщо вже ви забули всі мої послуги і ласку до вас, то повинні були пам'ятати, що за образу я ніколи в боргу не зостаюся. Ви так розважились або захопились, що забули, що у вас з Аполоном есть позов. Ми, по простоті і по доброті своїй, думали пожаліти вас, подібно як малу беззахисну дитину, і хотіли скінчити все діло мирно, істинно по-християнському, в любові і згоді. Але скоро тільки ви самі одвертаетеся від нас і зневажаете благодійників, то вже не гнівайтесь на нас. Стягнення з вас дуже великої суми, чого і весь ваш маєток не вартий, я вчиню з усією суворістю і жаліти вас і плакати за вами не буду. Колишня ваша благодійниця Меропа Мурзавецька". Як це тобі подобається?

Глафіра. Чи не лякає вона тебе?

Купавіна. От сюрприз! Я не знаю, що й відповідати. Треба підождати цих панів, пораджуся з ними. От тобі мимоволі доведеться зостатись.

Входить Анфуса.

ЯВА II

Купавіна, Глафіра, Анфуса.

Анфуса. Вже приїхали, бо... що ж ви!..

Купавіна. Невже вони?

Анфуса. Та кому ж?..

Купавіна. То я піду, одягнусь.

Анфуса. Само собою вже... невже добре!.. Майже чужий...

Купавіна. Попросіть їх підождати!

Анфуса. Та он уже... Сюди... з саду.

Купавіна (*до Глафіри*). Ходімо.

Виходять: Глафіра і Купавіна.

Анфуса. Щоб раніше ото! Казала вже...

Входять: Линяєв і Беркутов.

ЯВА III

Анфуса, Линяєв, Беркутов.

Линяєв. Ось, Анфусо Тихонівно, рекомендую вам друга. Василь Іванович Беркутов.

Анфуса. Вже знаю... давно ж бо...

Беркутов. Як ваше здоров'я, шановна Анфусо Тихонівно?

Анфуса. Нічого... так... голова іноді. Підождати вже... хоч тут.., просила... зараз, мовляв...

Линяєв. Не турбуйтесь, Анфусо Тихонівно, ми почекаємо.

Анфуса. Ну, ото ж!.. Не довго, гадаю... що їй там. Не прогнівайтесь! (*Виходить*).

Линяєв. От вона сама тобі розкаже, як виманили у неї тисячу карбованців.

Беркутов. Не гарячись, будь ласка, не гарячись!

Линяєв. Як, не гарячись? Не можу не гарячитись; адже це підробка, розумієш ти, підробка.

Беркутов. Заспокойся. Ніякої підробки нема.

Линяєв. Та Горецький признався. Чого ж тобі? Шкода, я проспав і не встиг ще розпитати його гарненько сьогодні ранком; потім ти приїхав і забрав його в мене.

Беркутов. Я довго говорив з Горецьким і в місто з ним їздив. Він тебе обманув. Йому потрібні були гроші, він і зробив наклеп на себе. Гарний і ти, повірив Горецькому.

Линяєв. Що не кажи, а це діло не чисте.

Беркутов. По-моєму, у вашому товаристві Меропа Давидівна повинна стояти поза підозріннями. Гарне товариство, де всі дивляться один на одного як на розбійників.

Линяєв. Від Меропи всього чекати можна.

Беркутов. Провінціали люблять кримінальщину, це вже відома річ. Вам нудно без скандалів, підкопуєтесь один під одного; більше вам робити ото нічого.

Линяєв. Та грабують бо Євлампію Миколаївну.

Беркутов. Ну, як хочеш, а поки я тут, ти в її діла не вплутуйся, будь ласка; я тебе прошу. Пошукай собі іншої роботи!

Линяєв. По-твоєму, і Чугунов гарна людина.

Беркутов. А що ж Чугунов? Піддячий, як піддячий,— звичайно, пальця на зуби не клади. Адже ви, гарячі юристи, все більше про високі погляди, а дивись, простого прохання написати не вмієте. А Чугунови — старого гартування, напам'ять знають; от вони й потрібні.

Линяєв. Добре тобі,— ти приїдеш не надовго; а як жити з цим народом? Спробував би ти!

Беркутов. Хто вміє жити, той скрізь зживеться. А хто здитиниться, як ти, тому скрізь важко. Я зживусь.

Линяєв. Побачимо. Виходить, ти до нас надовго?

Беркутов. Ні. Потім, можливо, і зовсім тут оселюсь; а тепер мені ніколи; у мене велике діло в Петербурзі. Я приїхав тільки оженитися.

Линяєв. З ким?

Беркутов. Нащо питати? З Євлампією Миколаївною.

Линяєв. Хіба у вас уже скінчено?

Беркутов. Ще й не починалось.

Линяєв. Ще й не починалось, а ти вже так впевнено говориш?

Беркутов. Та ніяких причин не бачу для сумніву. Ох, брат, вже я давно поглядаю.

Линяєв. На Євлампію Миколаївну?

Беркутов. Ні, на цей маєток, ну, і на Євлампію Миколаївну, звичайно. Скільки зручності, скільки прибуткових статтей, яка гарна місцевість.

(*Показуючи через двері*). Подивися, адже це розкіш! А он, ліворуч ото, коло річки, який куточок чарівний! Наче сама природа створила його.

Линяєв. Для швейцарської хижки!

Беркутов. Ні, для винокурні. Признаюсь тобі, грішний чоловік, я вже давно подумував. Купавін—старик старий, не сьогодні—завтра помре, залишиться прегарний маєток, гарненька вдова... Я вже попрацював таки на своєму віку, думаю про відпочинок; а що ж краще для відпочинку, як така садиба, вродлива жінка, яканебудь почесна посада...

Линяєв. Ми тебе на предводителя.

Беркутов. Ми! А чи багато вас? Ви тут сваритесь, на десять партій розбились. Ну, от я приєднаюсь до вас, то ваша партія буде дужча. Знаєш, що я помічаю? Твоя вільнодумність починає видихатися; ви, провінціали, мало читаєте. Вийшло багато нових книг і брошурок з твоєї галузі; я з собою привіз чимало. Коли хочеш, подарую тобі. Переглянь книжок зо дві, то тобі балачки років на п'ять вистачить.

Линяєв. От спасибі. Виходить, у тебе за малим діло стало, тільки оженитися?

Беркутов. Так, оженитися, мій друже, оженитися скоріше. Маєток я знаю, як свої п'ять пальців; порядки в ньому заведені чудові; треба поспішати, щоб не встигли запустити господарство. Розумний був старик Купавін.

Линяєв. На старість, здається, трошки збожеволів.

Беркутов. Чому ти думаєш?

Линяєв. Лісу накупив тисяч на сто.

Беркутов. Оце розумний! От спасибі йому!

Линяєв. Зате готових грошей Євлампії Миколаївні залишив мало; їй тепер сутужно.

Беркутов. І чудово зробив. Залишив би він гроші, то їх давно б не було, а ліс стоїть та росте ще.

Линяєв. Та куди його подіти! На ліс у нас ніякої ціни нема.

Беркутов. Ліс Купавіної коштує півмілійона. Через десять днів ви почуєте, що тут пройде залізниця. Це з певних джерел, тільки ти мовчи мокищо.

Линяєв. Ай, яй! Добре! А от що! Я ж тобі казав, бланк ото вона видала Чугунову, бланк.

Беркутов. Могла погана штука вийти.

Линяєв. Як „могла"?

Беркутов. Якби бланк потрапив у інші руки.

Линяєв. А Чугунов помилує, чи що?

Беркутов. У Чугунова, як у всіх старих крутіїв, душа коротка, та й потреби обмежені. Я довідувався; він тут пустир торгує,—три тисячі правлять. Напевне, він цим і задовольниться.

Линяєв. Значить, перешкод нема, і ти женишся. Але цікаво, як ти це зробиш?

Беркутов. Ну, як,—я ще не знаю, залежно від обставин; тільки у всякому разі це буде. Жінки люблять думати, що вони вільні і можуть орудувати собою, як їм хочеться. А на ділі вони ніяк і ніколи не орудують собою; а орудують ними спритні люди.

Входить Купавіна.

ЯВА IV

Линяєв, Беркутов, Купавіна.

Купавіна. Вибачте, панове!

Линяєв. Нас вибачте, що ми невчасно.

Беркутов (*цілуючи руки Купавіної*). Моя квапливість заслуговує вибачення, я так давно не бачив вас... Нетерпеливість моя була така велика...

Купавіна (*з усмішкою*). Що, якби крила...

Беркутов. Я прилетів би ще раніше.

Линяєв. Ну, для амура ти вже трошки важкий став.

Купавіна. Та вже й стріли, я думаю, розтратили.

Линяєв. Ні, він ще приберіг для нагоди.

Купавіна. Хіба що не багато, і то не дуже гострі.

Беркутов. Зате я став ощадливіший і не розкидаю їх даремно.

Купавіна. А стріляєте тільки напевно?

Беркутов. Принаймні, не витрачено даремно, і то добре.

Линяєв. Чи не дозволите ви мені погуляти по саду? А то, коли я по обіді довго в кімнаті...

Купавіна. То на сон клонить?

Линяєв. Угадали.

Купавіна. Будь ласка, робіть, як вам хочеться.

Линяєв (*виходячи*). Чий це екіпаж у вас на дворі?

Купавіна. Мурзавецька прислала по Гл. фіру Олексіївну.

Линяєв. То вона їде?

Купавіна. А вам шкода?

Линяєв. Не скажу, щоб дуже. А скоро від'їздить?

Купавіна. Зараз.

Линяєв. Щасливої дороги, скатертю їй доріженька! (*Виходить*).

ЯВА V

Купавіна, Беркутов, потім лакей.

Купавіна. Надовго ви до нас?

Беркутов. Ні, на нещастя, на короткий час; я приїхав за ділом.

Купавіна. За ділом?

Беркутов. Я міг би обманути вас, сказати, що приїхав власне за тим, щоб побачити вас, щоб помилуватися з вас; але, поперше, ви цьому не повірите...

Купавіна. А, може, й повірю.

Беркутов. Ну, то я не хочу вас обманювати. Після двох років розлуки, як я насмілюся вважати, що мої ніжності будуть вам приємні? Ви могли перемінитися, та, напевне, і перемінились. Ви тепер жінка багата й вільна, залицятися до вас не зовсім чесно; та ви до кожного поклонника повинні ставитись як до ворога, який хоче відібрати у вас і те, і те, цебто і багатство, і волю. Перше — інша річ: ви були в залежному стані, та й обоє ми були молодші. (*Зітхаючи*). Ах, який гарний час був!

Купавіна. То ви зовсім зрікаєтесь залицятись до мене?

Беркутов. Зовсім. А вам хотілося помучити мене, розважитися? Не заперечуйте! Вже я бачу по очах ваших. Ну, бог з вами. Прибережіть кокетство для інших; обожувачів у вас буде багато. Поговорімо, як ділові люди! Я приїхав продати садибу.

Купавіна. Чого ви надумали? Родовий маєток!

Беркутов. То що ж, що родовий? Прибутків дуже мало, нема вигоди тримати його, готові гроші мені більше дадуть.

Купавіна. І вас ніщо не прив'язує до місця вашого народження, вам нічого не жаль тут?

Беркутов. Можливо, й жаль, та вигоди нема.

Купавіна. Все вигоди, та вигоди, і ні трохи серця.

Беркутов. Остигає воно з роками, Євлампіє Миколаївно. Купіть у мене маєток!

Купавіна. У мене грошей нема, та з мене й погана хазяйка.

Беркутов. Ви скромність удаєте. У вас усе так гарно; все в такому квітучому вигляді, скрізь порядок, чистота.

Купавіна. Чистота діло жіноче і дуже немудре; а як провадиться господарство у мене, я не маю й уяви. Бувають діла, яких я не можу збагнути; я повинна довірятися сторонній людям, і, звичайно, мене можуть обманути.

Беркутов. Що ж, наприклад?

Купавіна. Та ось і тепер є в мене діло, яке мене дуже непокоїть.

Беркутов. Коли не секрет, скажіть.

Купавіна. Ні трохи не секрет, я навіть хотіла порадитися з вами і просити вашої допомоги.

Беркутов. Всією душею радий допомогти вам, якщо тільки час дозволить. В чому річ?

Купавіна. Розказувати довго, а ось краще прочитайте цього листа. (*Подає листа Мурзавецької*).

Беркутов (*прочитавши листа, віддає його назад*). Прочитав.

Купавіна. Що ж ви скажете?

Беркутов. Треба довідатись, чи велика претензія, оглянути документи.

Купавіна. Я чула, двадцять п'ять тисяч. А потім?

Беркутов. Потім скоріше заплатити гроші, щоб не доводити до процесу. На всякий випадок треба мати тисяч тридцять. Є у вас?

Купавіна. Ні, в мене грошей дуже мало.

Беркутов. Це ось погано.

Купавіна. Ви мене лякаєте.

Беркутов. Ні трохи не лякаю; на-

віщо мені вас лякати? Я тільки пояснюю вам ваше становище.

Купавіна. Яке ж моє становище?

Беркутов. Незавидне. Ви дуже багата жінка, але ці тридцять тисяч так можуть зруйнувати ваше майно, що вам його ніколи не поправити.

Купавіна. Чому ж?

Беркутов. Ви повинні або заставити маєток в банку...

Купавіна. От і гроші!

Беркутов. Але тоді майже всі прибутки підуть на проценти, і вам самим мало залишиться на прожиток.

Купавіна. То заставляти не треба.

Беркутов. В такому разі треба продати частину маєтку, ліс, наприклад. У вас єсть тисячі півтори десятин лісу.

Купавіна. Як півтори? Чотири тисячі.

Беркутов. В іншому місці це величезне багатство, а тут на ліс ціни низькі: лісопромисловці дадуть вам карбованців по десять за десятину, значить, треба продати його майже увесь. А без лісу маєток коштує гріш. Дадуть і дорожче, ніж десять карбованців, але з розстрочкою виплати, після вирубу, а вам потрібні гроші зараз. Ось яке ваше становище!

Купавіна. Так, я тепер бачу.

Входить лакей.

Лакей. Василю Івановичу, вас межовий питає. Каже, що неодмінно треба вас бачити.

Беркутов (*до Купавіної*). Дозвольте мені у вашій присутності сказати Горецькому десять слів, не більше. Я посилаю його у Вологду межувати ліси в моєму маєтку.

Купавіна. Зробіть ласку. (*До лакея*). Поклич! Ми поговорити ще встигнемо.

Лакей виходить. Входить Горецький.

ЯВА VI

Беркутов, Купавіна, Горецький.

Беркутов (*до Горецького*). Чого вам треба?

Горецький. По мене дядько прислав, велить зараз приїздити. Як скажете?

Беркутов. Ви не знаєте, чого?

Горецький. Кажуть, діло є.

Беркутов (*подумавши*). Їдьте і робіть все, що вам звелять. А тим часом збирайтесь; ви поїдете завтра пароплавом опівдні. Ранком ви мені будете потрібні; постарайтесь мене побачити перше, ніж я буду у Меропи Давидівни; виходьте мені назустріч, на дорогу.

Горецький. Хоч за пять верстов, коли накажете.

Беркутов. Так далеко не треба. Тільки постарайтесь, щоб вас не помітили; загалом, не будьте дуже одверті і не говоріть дурниць. Ви віддали п'ятнадцять карбованців Михайлові Борисовичу?

Горецький. Зараз у саду віддам. Грошей мені не дасте?

Беркутов. Завтра ранком п'ятдесят карбованців, а зараз ні шага. Прощайте.

Горецький кланяється і виходить

ЯВА VII

Беркутов, Купавіна.

Беркутов. Вибачте. З Горецьким я скінчив і весь до ваших послуг.

Купавіна. Чи хочете ви провадити далі нашу розмову? Утіште мене!

Беркутов. Дуже радий, дуже радий. Я дивуюсь, як ви до цього часу не поквиталися з Мурзавецькою,— ви бачитеся з нею часто. Треба було гарненько розібрати діло, на слово нікому вірити не слід, і договоритись на якійнебудь умові, схилити її щось скинути, дати розстрочку, щоб розплатитися без труднощів і без клопоту. Ви, як видно, не встигли привести до ясності ні маєтку вашого, ні прибутків, ні зобов'язань, які лежать на вашому маєтку. Ви скажете: „я все співала". Чудово. З вас і вимагати багато не можна: ви недосвідчені, ваше становище нове для вас. Але невже у вас, крім продажного підлячого, не було ні близьких, ні знайомих, хто б міг привести до ладу діла вашого маєтку? Невже ви ні в кому не бачили співчуття до вас, не мали ні від кого доброї поради?

Купавіна. Ні, мала.

Беркутов. То що ж?

Купавіна. Та не послухалась.

Беркутов. І навіть не відповідали на лист...

Купавіна. Досить дивний, в якому...

Беркутов. Було все, що потрібне для вас: дружнє співчуття і практичні поради.

Купавіна. Ви сердитесь на мене?

Беркутов (*з усмішкою*). Ні.

Купавіна. То доведіть, що не сердитесь і поможіть доброю порадою!

Беркутов. Це мій обов'язок. Але чи приймете ви мою пораду? Дайте мені слово, що ви мене послухаєтесь.

Купавіна. Зв'язувати себе словом, не знаючи...

Беркутов. Не бійтеся, моя порада некорислива: я маю на увазі тільки вашу одну користь.

Купавіна. В такому разі я прийму. Що ж ви мені порадите?

Беркутов. Виходьте скоріш заміж!

Купавіна (*здивовано*). Заміж? За кого?

Беркутов. За Мурзавецького.

Купавіна. Ви мене ображаєте.

Беркутов. І на думці не мав нічого, крім доброї прихильності до вас.

Купавіна. Я не знаю, як вони насмілились! Натяки Меропи Давидівни дуже зрозумілі були.

Беркутов. Та чому ж їм не сміти? Він — поганий хлопчак; алеж своїх вад він не помічає. Він дворянин, ще молодий, може одержати дещо від тітки, і не можна сказати, щоб ви, з вашим приданим, стояли для нього дуже високо.

Купавіна. Ви або жартуєте, або хочете образити мене.

Беркутов. Ні те, ні те; кожна розумна людина скаже вам те саме, що й я.

Купавіна. То, по-вашому, для мене єдиний спосіб — вийти за Мурзавецького?

Беркутов. Не єдиний, але кращий, щоб зберегти цілим маєток і не розоритися.

Купавіна (*твердо*). То виходити? Я вас рішуче питаю!

Беркутов. Так, виходьте! Добре зробите, дуже добре.

Купавіна. Який тон у вас байдужий! Ви, як медик, прирікаєте на смерть без співчуття.

Беркутов. Але, коли звертаються до медика, то від нього не співчуття вимагають, а знання свого діла і корисної поради.

Купавіна. Я могла сподіватися, зважаючи на наші колишні взаємини...

Беркутов. Безжальний час забирає все.

Купавіна. І з останнього листа...

Беркутов. За останній лист вибачте! Збираючись сюди не надовго і, мабуть, в останній раз, я хотів зустрітися з усіма люб'язно і залишити по собі гарне враження. Може, я пересолив, допустився банальності.

Купавіна. Тільки?

Беркутов (*холодно*). Тільки. Ви ще не відповідали Мурзавецькій на листа?

Купавіна. Ні.

Беркутов. Треба відповідати.

Купавіна. Я не знаю що.

Беркутов. Це не мудра річ. Коли хочете, я вам поможу. Я завтра ранком буду у Мурзавецької і поговорю про ваше діло; може, воно і не таке страшне, як здається здалеку. Ви мені довіряєте?

Купавіна. Я прошу вас.

Входить Линяєв.

ЯВА VIII

Купавіна, Беркутов, Линяєв.

Линяєв. Ходив, ходив по саду, ще гірше, так і клонить.

Купавіна. Цьому горю помогти дуже легко. Ми з Василем Івановичем підемо писати листа Мурзавецькій, а ви можете розташуватися тут, як вам завгодно. Цю кімнату мій муж навмисне й обладнав для післяобідніх відпочинків: вона на північ, навколо зелень, тиша, м'які дивани.

Линяєв. Саме це мені й потрібно для того, щоб бути зовсім щасливим.

Купавіна. То й будьте!

Линяєв. Постараюсь. (*Купавіна і Беркутов виходять*). Що не кажи, а нежонате життя дуже приємне. От тепер, наприклад, якби я був жонатий, адже жінка перешкодила б спати. „Не спи, серденько, негаразд, тобі нездорово, ти від цього товстієш". А того й знати не хоче, як її „серденькові" приємно заснути, коли сон клонить і очі злипаються. (*Сідає на диван під вікном. Глафіра спід портьєри*

дивиться на нього жагучим поглядом, як кішка на мишу). А як гарно прокидатися нежонатому! Як тільки розплющиш очі, перша думка: що ти сам собі пан, що ти вільний. Ні, я безнадійний холостяк,— я свою дорогу волю не проміняю ні на які ласки бархатних ручок. (*Повільно хилиться на узголів'я*).

Глафіра, вийшовши зза портьєри, обіймає його одною рукою за шию і дивиться йому просто у вічі. Линяєв, підводячись, дивиться на Глафіру злякано.

ЯВА IX

Линяєв, Глафіра.

Глафіра (*підносячи хустку до очей*). Що ви зо мною зробили?

Линяєв (*вставши з дивана і протираючи очі*). Я? Ні, що це ви ото зо мною робите?

Глафіра. Я не знаю... я збожеволіла... я не пам'ятаю нічого. А у всьому ви винні, ви...

Линяєв. Ні душею, ні тілом.

Глафіра. Ні, ви, ви... Я вам казала...

Линяєв. Чим я винен, чим?

Глафіра. Я вам казала, я вас попереджала, що сильна пристрасть може спалахнути в мені кожну хвилину... Я така нервова... Ну, от, ну, от!.. А ви, знаючи мою жагучість...

Линяєв. Та я ж бо з вашого наказу...

Глафіра. Я вам казала... а ви зводили мене з розуму своїми похвалами, цілували мої руки.

Линяєв. Адже жартома, Глафіро Олексіївно... жартома...

Глафіра. Я вам казала, що любов, крім страждань, нічого не дасть... Я ж вам казала, а ви... Ну, от я не спала всю ніч; я покохала вас до божевілля.

Линяєв. Ах, ото біда! Ну, простіть мені!

Глафіра. Я вам казала, що коли вже я покохаю...

Линяєв. Так, казали, здається... але заспокойтесь!

Глафіра (*з одчаєм*). Ви мене занапастили.

Линяєв. Ну, я винен, я каюсь. Бога ради, вибачте! Я не навмисне... (*Хоче поцілувати руку Глафіри*).

Глафіра. Не доторкайтесь до мене!.. Я така нервова...

Линяєв. Але дозвольте ж поцілувати вашу ручку на прощання. І їдьте, їдьте...

Глафіра. Ах, ні, облиште... не займайте!

Линяєв. На прощання! Я, принаймні, буду знати...

Глафіра. Я така нервова...

Линяєв. Що ви мене не зневажаєте. (*Бере руку Глафіри*).

Глафіра. Я казала вам...

Линяєв. Адже ви поїдете?.. Поїдете? Ну, і їдьте! (*Цілує руку Глафіри*).

Глафіра. Ах, я така нервова... Ах, ах! (*Кидається на шию Линяєву і заплющує очі*).

Линяєв. Що ж це ви? Глафіро Олексіївно! Глафіро Олексіївно!

Глафіра (*розплющуючи очі*). Ах, сюди йдуть, здається.

Линяєв. Вони ходять по терасі.

Глафіра. Ах, ах! (*Заплющує очі*).

Линяєв. Глафіро Олексіївно, Глафіро Олексіївно, не турбуйтесь... вони сюди не підуть.

Глафіра. Ви мене занапастили!.. Що подумають? Куди мені подітися? Іншого виходу нема.

Линяєв. Та ви тихше, не дуже голосно, а то...

Глафіра. Хіба вони чують? Сховайте мене, сховайте!

Линяєв. Та куди ж мені вас? Хіба за драпування?..

Глафіра. Та ось вони йдуть... Ви мене занапастили!

Линяєв. Та тихше, бога ради, тихше!

Глафіра. Ах, що ви зо мною зробили! (*Кидається йому на шию і заплющує очі*).

Появляються в дверях Беркутов і Купавіна.

ЯВА X

Линяєв, Глафіра, Беркутов, Купавіна, потім лакей.

Беркутов. Що я бачу? Друже мій!

Купавіна. Михайло Борисовичу, Михайло Борисовичу! Он ви який! Ах, облудник!

Линяев (*крізь сльози*). Ну, що ж! Ну, я оженюсь.

Входить лакей.

Лакей. Глафіро Олексіївно, коні готові.

Глафіра. Ах, і люди тут! Що ви зо мною зробили? Що тепер Меропа Давидівна?

Купавіна. Ах, бідна! Ти зостанься в мене.

Беркутов. Не турбуйтесь! Я завтра буду у Меропи Давидівни, я їй з'ясую все.

Линяев (*майже плачучи*). Ну, що ж, я оженюсь. Ти так і скажи, будь ласка! Скажи, що я оженюсь.

ДІЯ П'ЯТА

Декорація першої дії.

ЯВА І

Павлін, входить Чугунов.

Чугунов. Здрастуй, Павлінушка.

Павлін. Здрастуйте, пане. Трошки зарані завітали.

Чугунов. Так звелено. Дай но тютюнцю!

Павлін (*подаючи табакерку*). Звольте, пане.

Чугунов. Встали?

Павлін. Сіли чай пити. Та ось вони самі зволять.

Входить Мурзавецька. Павлін виходить.

ЯВА ІІ

Мурзавецька, Чугунов, потім Павлін.

Мурзавецька. А, ти тут уже? Здрастуй!

Чугунов. Здрастуйте, матінко, Меропо Давидівно! Як почивати зволили?

Мурзавецька (*сідаючи*). Нічого. Сідай! (*Чугунов сідає*). Гнати б мені тебе треба було.

Чугунов. За віщо ж, матінко?

Мурзавецька. Просимо бога визволити нас від лукавого, а лукавий ото це ж—ти.

Чугунов. Де вже мені, благодійнице! Тямку для такої посади не вистачить. Мені б тільки вам уміти догодити, з мене й досить.

Мурзавецька. Листа одержала.

Чугунов. Слухаю.

Мурзавецька. Приїде сьогодні. Несміяна ото царівна, злякалась.

Чугунов. Гадаю, простите?

Мурзавецька. Ні, помщуся, помщуся. Гріх на душу візьму, а помщуся. (*Стукає костуром*).

Чугунов. Чим помститесь ото? Ви тільки грозитесь. А хто тепер загрози боїться?

Мурзавецька. Твоє діло диявольства ото придумувати! Що в тебе на умі, кажи!

Чугунов. Що казати ото, коли сердитесь.

Мурзавецька. Ні, кажи! Ти знаеш, я вперта; вже коли велю, то кажи!

Чугунов. Як ви зволите, а, по-моєму, простити не можна. Проти благодійниці своєї та така насмішка!

Мурзавецька. Так, так, ото ж!

Чугунов. Ви хто у нас в губерні ото? Який би не був Аполон Вікторович, та він ваш племінник. Легко сказати, племінник Меропи Давидівни! Чи багато таких ото осіб?

Мурзавецька. Ну, от, піди ж ти, яка герцогиня знайшлася!

Чугунов. Сама запрошувала; ви тут дожидаєтесь відповіді, турбуєтеся, а там його лакеї мало не в шию.

Мурзавецька. Так, так. (*Голосно*). Аполоне, іди сюди!

Чугунов. Як це назвати, помилуйте!

Входить Мурзавецький, одягнений по-мисливському, в руках рушниця.

ЯВА ІІІ

Мурзавецька, Чугунов, Мурзавецький.

Мурзавецька. Ти куди це?

Мурзавецький. Вальдшнепи появилися в садах, перебити треба.

Мурзавецька. Купавіна тебе сама запрошувала?

Мурзавецький. Сама, ма тант; я вам тоді казав.

Мурзавецька. Та, може, так, мимохідь?

Мурзавецький. Мимохідь! Так на шию й кидається; уже я її спиняв, говорив: лесе, негаразд!

Чугунов. Ось, ось вона яка!

Мурзавецька. Може, Аполон і бреше, а все ж хоч трохи є і правди.

Мурзавецький. Все правда, ма тант.

Мурзавецька. Ну, а далі що?

Мурзавецький. А далі—малер. Мало того, що не пустили, а ще поставила засідку з лакеїв. І якби не мій Тамерлан, ну, адьє, мон плезір! Тільки б ви мене й бачили, ма тант. Лев, а не собака: того за горло, другого за горло, ну, і розбіглись, і я живий. Собака — друг. (*Свище*). Тамерлан, ісі! Друже єдиний!

Мурзавецька. Не треба, не треба, заглушив. Іди!

Мурзавецький виходить в передпокій.

ЯВА IV

Мурзавецька, Чугунов.

Мурзавецька. Що ж це таке, Вуколе, га?

Чугунов (*нюхаючи табаку*). Насмішка.

Мурзавецька. З кого?

Чугунов. З вас, видима річ.

Мурзавецька. Помститися ото їй я помщуся, вже знайду нагоду, не помру без того; та мені б тепер ото злість зігнати дорожче за все.

Чугунов. Треба тепер; нащо відкладати! Ще забудете, чого доброго.

Мурзавецька. Не забуду я, любий, не забуду ніколи.

Чугунов. Вони тепер, гадаю, сміються з Линяєвим.

Мурзавецька. Та що ти мене дражниш ото, сутяго? На те, чи що, я тебе покликала?

Чугунов. Чим я вас дражню? Сами знаєте, що сміються.

Мурзавецька. Молода жіночка, і розуму невеликого, сміється з нас, як з дурнів; а ми з тобою, старі розумники, сидимо та нічого зробити їй не можемо.

Чугунов. Все можна зробити, все.

Мурзавецька. Та що? Нехай приїде, та прощення просить, ось що мені потрібно.

Чугунов. І це можна.

Мурзавецька (*стукаючи костуром*. Хвастаєшся, хвастаєшся, приказний щур.

Чугунов. На колінах буде стояти.

Мурзавецька. Кажу, не дражни! А то я костуром тебе!

Чугунов. Спасибі скажете, а не те, що костуром.

Мурзавецька. Ну, чорт втілений, що в тебе за каверзи, кажи!

Чугунов (*виймаючи папір*). А ось покажіть но їй, нехай подивиться!

Мурзавецька (*взявши папір*). Що це? Лист до Аполона.

Чугунов. Звольте прочитати.

Мурзавецька (*читає*). „Шановний пане, Аполоне Вікторовичу! В ділах моїх з покійним родителем вашим я зостався винен йому в різний час тисяч близько тридцяти, що ви можете побачити з конторських книг і з рахунків, якщо такі збереглися. Але дуже може бути, що, через відоме недбальство вашого родителя, в його паперах не залишилось ніяких слідів мого боргу. Я ні трохи не хочу утаювати його і позбавляти вас задоволення: на яку потребу і додаю при цьому законної форми документи"... То ти он що придумав! А про Сибір ото забув?

Чугунов. Тільки й лиха! Тільки й чую від усіх, що Сибір, та Сибір!

Мурзавецька. Діла твої, любий, такі; через те й чути тобі часто доводиться.

Чугунов (*виймаючи з кишені векселі*). От і векселі.

Мурзавецька. Готові вже? Ні, Вуколе, в тобі диявол сидить. Як вас, скаріотів, земля носить? А що за книга оце в тебе?

Чугунов. Конторська стара; тут і рахунки є. З комори ми її добули, вільгістю взялася вона, заплямилася. Векселі у мене в ній цілу ніч лежали, та й тепер нехай лежать, та вицвітають; а то свіже чорнило ото. Та тут їм і слід бути. (*Бере векселі у Мурзавецької*). Подивіться, яка чистота!

Мурзавецька. Чого дивитись? диявол тобі помагає.

Чугунов. Тільки це й чую від вас. (*Кладе векселі в книгу і віддає Мурзавецькій*).

Мурзавецька. Та як же не дия-

вол! Хіба людина сама на таку гидоту зважиться? Та хоч би й зважилася, то самому, без диявола, не зробити.

Чугунов. Думаєш догодити, а ви лаєте! От життя моє!

Мурзавецька. Годі ото пхикати!

Чугунов. Та справді! Краще віддайте, я їх знищу.

Мурзавецька. Ну, ще б не віддати! Кажи, щур, що з ними робити?

Чугунов. Євлампія Миколаївна приїде, ви покажіть векселі, та суворіше обійдіться. Заплатіть, мовляв, негайно, а то на стягання подам. Ну, вже тут вона вся у ваших руках, що хочете, те з нею й робіть.

Мурзавецька. Ну, так, так. Налякати тільки; а то невже ж до суду подавати! Адже вони фальшиві. (*Кладе книгу на стіл*).

Чугунов. А як зроблено ото — дивитись любо! Ех! Подати б їх завтра до мирового—до вечора виконавчий лист готовий; а то листи пишете, грозитеся, попереджаєте тільки. Чого доброго, і довіреність мою знищить.

Мурзавецька. Супроти своєї пані ото! Хороший управитель!

Чугунов. Я вже себе забезпечив, на пустир грошей добув. Чого мені її жаліти! Всі тридцять тисяч стягли б, мені двадцять процентів.

Мурзавецька. Та як ти посмів рота ото роззявити! Кому ти говориш? Благородній дамі ти таку підлоту пропонуєш!.. Так би ото тебе по лисині і впарила. Та й варто. (*Прислухаючись*). Наче хтось під'їхав? Піди, закуси чогонебудь! Я тебе потім покличу.

Чугунов виходить. Входить Павлін.

Павлін. Василь Іванович Беркутов.

Мурзавецька. Який це такий Беркутов? Так, так, так, пам'ятаю. Проси!

Павлін виходить. Входить Беркутов.

ЯВА V

Мурзавецька, Беркутов.

Беркутов. Маю честь рекомендуватися! Зволите пам'ятати?

Мурзавецька. Ну, як, батечку, Василю Івановичу, не пам'ятати! Милості прошу сідати! (*Беркутов сідає*). Давно приїхали?

Беркутов. Позавчора увечері. Вибачте! Вчора ж хотів бути у вас, та дуже втомився з дороги. Ще в Петербурзі поставив собі за обов'язок, після приїзду сюди, ні трохи не відкладаючи, з'явитися до вас, засвідчити свою пошану і повідомити, що чутка про ваше подвижницьке життя, про ваші благодіяння дійшла вже і до столиць.

Мурзавецька. Дякую, батечку!

Беркутов. Крім того, мені, як приїжджому, цікаво знати життя-буття в нашій губерні; а від кого ж я можу одержати певніші відомості і справедливіші думки, як не від вас?

Мурзавецька. Уже кому ж і знати наші діла, як не мені?

Беркутов. Як у нас земство, Меропо Давидівно?

Мурзавецька. Ну, що! Роблять, аби робилося.

Беркутов. А чому ж би до вас по пораду?

Мурзавецька. Там самі розумники, поїдуть вони до старухи, якже!

Беркутов. Припустімо, що між ними є люди й не дурні, алеж у вас тільки можуть вони запозичити досвід, знання життя народного і потреб тутешнього краю. Ні, якби я став служити тут...

Мурзавецька. А хто ж заважає?

Беркутов. Діла є незакінчені, я, звичайно, став би балотуватися на значніші посади.

Мурзавецька. Та зробіть ласку! Ось у нас незабаром вибори будуть на предводителя, на голову земської управи...

Беркутов. Я ж бо тільки до того кажу, Меропо Давидівно, що якби я служив, я без вашої поради нічого б не зробив.

Мурзавецька. Послухай но, Василю Івановичу, вже вибач мені, старій, балотуйся!

Беркутов. І своїм розумом бог не скривдив, та з вашими б порадами... та тоді вся губерня була б у нас з вами в руках.

Мурзавецька. Кажу тобі, балотуйся! Чого тобі боятися?

Беркутов. Так, мені боятися нічого: я тут з усіма в злагоді. Хоч

дитячі витівки Линяєва і всієї їх компанії я й не схвалюю, а все ж не сварюся з ними.

Мурзавецька. Дійсно, дитячі витівки, от уже справедливе ото слово ти сказав.

Беркутов. Звичайно, я душею завжди буду з вами, у вашій партії.

Мурзавецька. Ну, то ми тебе й запишемо; значить, нашого полку прибуло.

Беркутов. Я подумаю, Меропо Давидівно, подумаю. Дозвольте мені зробити послугу. Я з собою привіз кілька книг духовного змісту.

Мурзавецька. Зроби ласку, дай!

Беркутов. Та я вам їх подарую. (*Вставши*). Маю честь кланятися. Мені треба зробити в місті кілька візитів. Я ще заїду до вас, і не один раз, коли дозволите. Бесіда з вами така повчальна. (*Розкланюється*).

Мурзавецька. Милості прошу у всякий час.

Беркутов. Ах, вибачте! У мене є до вас невелике прохання.

Мурзавецька. Що таке, батечку? Дуже рада служити, чим можу.

Беркутов. Я маю доручення від сусідки моєї Євлампії Миколаївни. Діло ото не важливе.

Мурзавецька. Як не важливе? Ні, це вже вона даремно так думає.

Беркутов. Поперше, вона просить у вас пробачення і сама сьогодні буде у вас.

Мурзавецька. Отак от краще, давно б їй догадатися.

Беркутов. А щодо боргу її мужа вашому покійному братові, чи тепер вашому племінникові, то невідомо, чи визнавав пан Купавін цей борг.

Мурзавецька. Визнавав, сам визнавав, як же.

Беркутов. Та звідки ви знаєте?

Мурзавецька. Лист є.

Беркутов. Послухайте, Меропо Давидівно, і ви цьому вірите?

Мурзавецька. Та як не вірити, коли і документи, і все у мене в наявності.

Беркутов. Які ж вони негідники! Що вони з вами роблять!

Мурзавецька. Хто це, хто?

Беркутов. Племінничок ваш, Аполон і компанія.

Мурзавецька. Та ви не забувайтесь, шановний пане! Ви у мене в домі.

Беркутов. Ні, гоніть їх, гоніть усіх їх скоріше!

Мурзавецька. Він дворянин... Та якби він чув! Та й я... Адже я його тітка. Або звольте замовкнути...

Беркутов. Дозвольте! Я вас розумію: у вас таке любляче серце, ви й не підозріваєте всієї огидності.

Мурзавецька. Ні, звільніть мене від ваших розмов! Зробіть ласку, звільніть! Прошу вас, звільніть!

Беркутов. Що вони? Їм втрачати нічого. А таку даму, поважну, бачити на лаві підсудних! Вся губерня буде дивитись...

Мурзавецька (*злякано*). Як, на лаві підсудних?

Беркутов. Я вам зараз поясню: приховувати нема для чого, уже все це тепер багатьом відомо; завтра дійде до прокурора, почнеться слідство. Головний винуватець, Горецький, нічого не таїть; його, мабуть, скоро заарештують.

Мурзавецька. Та що таке, що?

Беркутов. Написано фальшиві векселі на покійного Купавіна; зроблено це вчора; я підозріваю вашого племінника, не вас же підозрівати, справді.

Мурзавецька. Ні, ні, не мене, не мене!

Беркутов. Написали листа від імені Купавіна до вашого племінника і два векселі, здобули з комори стару конторську книгу і поклали їх туди. (*Побачивши на столі книгу*). Ось в таку книгу. (*Бере книгу і розгортає*). Та ось вони, тут. І в кінці рахунок зведено... покреслено, підчищено. Чудово! Речові докази...

Мурзавецька. Батечку, не занапасти!

Беркутов. Тепер моя найперша турбота: рятувати вас.

Мурзавецька. Рятуй мене, батечку, рятуй! В ніжки поклонюсь!

Беркутов. Не турбуйтесь! Я постараюся всіма силами потушити це діло. Вас дуже шкода! Чим ви винні?

Мурзавецька. Нічим, батечку, нічим!

Беркутов. Ще є лист, за яким ви одержали тисячу карбованців.

Мурзавецька. Вже не пам'ятаю, батечку, не пригадаю; пам'ять погана стала.

Беркутов. Я вам нагадаю. (*Вийнявши з кишені листа*). Ось він. Він того ж майстра. Там треба буде гроші повернути.

Мурзавецька. Де ж я візьму, вже я їх всі роздала бідним; вони тепер бога молять... не відбирати ж у них!

Беркутов. Звичайно, вас було обдурено; але що ж робити, повернути доведеться, коли діло дійде до суду. А втім, ви покищо не турбуйтесь, викиньте все це з голови!

Мурзавецька. І рада б викинути, та не виходить. Приголомшив та й каже: з голови викиньте!

Беркутов. Розважте себе! Поговорімо про щонебудь інше.

Мурзавецька. Боюсь я, голубчику, окружного суду; страх, як боюсь.

Беркутов. Ну, може, діло якнебудь і полагодиться. Ось вам новина. Линяєв посватався до Глафіри Олексіївни.

Мурзавецька. Та ну їх! Що це серце так дрижить? Зловила таки вона його!

Беркутов. І, здається, дуже спритно.

Мурзавецька. Так йому й треба! Ні трохи мені його не шкода! Не перестає серце! А ви ото нежонаті?

Беркутов. Нежонатий.

Мурзавецька. Чого ж не женитесь?

Беркутов. Спочатку діла заважали, а тепер нареченої не знайду. Посватайте!

Мурзавецька. Кого б тобі посватати? От у виски вступило. Та нащо ж краще, сусідка твоя, Євлампія Миколаївна.

Беркутов. Вона, здається, не дуже прихильна до мене; а я не від того б.

Мурзавецька. То сватати, чи що?

Беркутов. Сватати, не сватати, а я попросив би вас поговорити з нею ласкавіше, почути її думку,— порадити їй.

Мурзавецька. Та вже не вчи, я не дурніша за тебе на такі діла. Тільки ти мене визволь! а от тисяча карбованців...

Беркутов. Ви для мене, а я для вас. Євлампія Миколаївна повинна зараз приїхати, а разом з нею і Глафіра Олексіївна, і Линяєв.

Мурзавецька. То вже ти мені вибач, я піду, попорядкую. Треба сніданок приготувати і кофій, жениха прийняти; адже племінник буде.

Беркутов. Про мене не турбуйтесь! Мені б треба зараз таки бачити Чугунова.

Мурзавецька. Та він, каторжний, тут. Я його зараз пошлю. Вуколе, Вуколе! Та ось він! (*Мурзавецька виходить*).

Входить Чугунов.

ЯВА VI

Беркутов, Чугунов.

Беркутов. Здрастуйте, Вуколе Наумовичу? (*Подає руку*).

Чугунов. Моє шанування, Василю Івановичу! Чи давно завітати зволили?

Беркутов. Тількищо приїхав. Дуже приємно вас бачити. Як живете, Вуколе Наумовичу?

Чугунов. Дякувати творцеві, Василю Івановичу, не скаржусь.

Беркутов. Душевно радий. Чи я вас від діла не одриваю? Мені хочеться поговорити з вами кілька хвилин.

Чугунов. Скільки вам завгодно. Готовий служити.

Беркутов. Треба мені, найповажніший Вуколе Наумовичу, деякі відомості зібраги про тутешню місцевість.

Чугунов. Так? (*Вийнявши табакерку*). Чи не зволите?

Беркутов. Не нюхаю; а втім, дозвольте! (*Нюхає*). Чим це воно пахне?

Чугунов. Жасмином. Навмисне вирощую: і квіточку приємно мати в домі на вікні, і пахощі. Хороші табаки стали з моди виходити. Перше була табака з назвою „Зібрання любові", от, я вам скажу, Василю Івановичу, табака була... То що ж ви хочете про місцевість?

Беркутов. Бачите ви, балакають про Сибірську залізницю; ми, як тутешні поміщики, заінтересовані в цьому ділі,— і коли нема ніяких фізичних перешкод, гір, наприклад...

Чугунов. Перешкод і гір нема, плоска губерня. Тільки що ж ми будемо приставляти в Сибір, які продукти?

Беркутов. Продукти є, Вуколе Наумовичу!

Чугунов. Цікаво послухати.

Беркутов. Я думаю, вам траплялося читати в газетах, що за останній час багато почало виявлятися розтрат, фальшивих векселів та інших паперів, підробок і загалом різноманітного хижацтва. Ну, а по всіх цих операціях знаходяться й винні; то ось ці продукти ми й будемо посилати в Сибір, Вуколе Наумовичу.

Чугунов. Жартувати зволите.

Беркутов. Які там жарти! Та ось недалеко ходити, зараз один молодий чоловік сам признався, що наробив фальшивих векселів.

Чугунов (*хитаючи головою*). Скажіть, будь ласка, які діла творяться на білому світі!

Беркутов. Як його прізвище ото? Горецький, здається.

Чугунов. Горецький... дозвольте! Є такий, є... чув.

Беркутов. Він каже, що його примусили, і чернетки подав, з яких його списувати примушували.

Чугунов. Дуже потрібно заплутувати людей! Не розумію. Адже йому вже не легше від того буде. Молодий ще.

Беркутов. Він ще признався, що вексель на пані Купавіну писав, а Євлампія Миколаївна сьогодні заявляє, що в неї вкрадено бланк.

Чугунов. Які діла ото!

Беркутов. От що, Вуколе Наумовичу, чи не при вас вексель ото? А коли не при вас, то принесіть його скоріше!

Чугунов. Ні, навіщо ж! Я вам дуже вдячний, Василю Івановичу.

Беркутов. За віщо ж?

Чугунов. Попередили. Я тепер вексель знищу. Нехай Горецький плутає, а я і знати не знаю, в мене й не було ніякого.

Беркутов. Шкода! Вам, хоч не всю суму, а все таки щонебудь одержати треба б по цьому векселю.

Чугунов. Та, звичайно, Василю Івановичу, треба б. Адже який благородний вчинок з мого боку! Видають бланки, аби... Та інший би, помилуйте... Кому ж потрібно від свого щастя відмовлятися!

Беркутов. Справедливо, Вуколе Наумовичу, справедливо. Та й Євлампію Миколаївну треба покарати, щоб вона була надалі обережніша.

Чугунов. Треба покарати, Василю Івановичу, треба. Як це можна бланки видавати! Відберуть маєток, як стій. Ось я тільки три тисячі написав, а чи в кожного совість ото така, як у мене?

Беркутов. Прикоротіть вексель трохи, Вуколе Наумовичу; напишіть, що одержали частину у виплату; а решту Євлампія Миколаївна заплатить. Діставайте вексель! Ось чорнило й перо!

Чугунов. Слухаю. (*Виймає вексель, надіває окуляри, бере перо*). Як писати скажете, Василю Івановичу?

Беркутов. По цьому векселю одержано у виплату дві тисячі...

Чугунов. Тисячу карбованців тільки залишаєте? Малувато, Василю Івановичу.

Беркутов. Ні, і тисячі карбованців багато, Вуколе Наумовичу.

Чугунов. А яке благородство з мого боку!

Беркутов. Ось ми його й оцінимо, як слід. (*Диктує*). Одержано у виплату дві тисячі п'ятсот...

Чугунов. Тільки п'ятсот? Вже це аж трохи закривдно.

Беркутов. Ні, і не п'ятсот, а менше. Пишіть, пишіть! Дві тисячі п'ятсот п'ятдесят карбованців. Чому я додав ці п'ятдесят карбованців, я вам скажу потім. Решту одержите.

Чугунов (*поклавши вексель в кишеню*). Найуклінніше вам дякую, найчутливішу вам приношу подяку.

Беркутов. Коли ваш племінник розказав мені всі діла і ваші чернетки подав, я спочатку хотів їхати до прокурора.

Чугунов. Ні, навіщо до прокурора! Вам, Василю Івановичу, в такі брудні діла встрявати який резон? Тільки сором.

Беркутов. А потім розміркував переговорити раніше з Меропою Давидівною і з вами.

Чугунов. Дуже добре і до ладу

зробили. Мало, чи що, у прокурора діла ото й без нашого!

Беркутов. А щоб ваш племінник не базікав тут чого не треба... Він якийсь зайдиголова!

Чугунов. Шалений хлопчисько!

Беркутов. Я його послав у Вологду обійти мої ліси; він уже тепер їде на пароплаві. На дорогу я йому дав п'ятдесят карбованців; а це ж ваш був обов'язок, Вуколе Наумовичу, оці б то п'ятдесят карбованців я у вас і вирахував.

Чугунов. Дуже добре. Чи довго погостюєте в нас, Василю Івановичу?

Беркутов. Ще не знаю. Як діла дозволять.

Чугунов. Коли буде яке дільце, то не обминіть, ради старого знайомства.

Беркутов. Неодмінно, Вуколе Наумовичу, неодмінно.

Чугунов. Ось гості, мабуть. До приємного побачення! (*Виходить*).

Входять: Купавіна і Анфуса, з вітальні виходить Мурзавецька.

ЯВА VII

Беркутов, Мурзавецька, Купавіна, Анфуса.

Мурзавецька (*до Купавіної*). Ну, от і добре зробила, що приїхала, рідна моя. Старших поважай.

Купавіна. Я дуже шкодую, Меропо Давидівно, що дала вам привід до невдоволення.

Мурзавецька. Хто старе споминає, той щастя не має.

Беркутов. Євлампіє Миколаївно, я ваше доручення виконав.

Купавіна. Дякую вам.

Беркутов. Меропа Давидівна і племінник її вважають, що вони цілком задоволені і ніяких претензій до вас більше не мають. Чи так, Меропо Давидівно?

Мурзавецька. Він правду каже, правду. Посилай таких адвокатів, то завжди з води суха вийдеш.

Купавіна. Значить, я всім завдячую вам. Скільки ж я вам винна?

Беркутов. Поквитаємось потім, Євлампіє Миколаївно.

Мурзавецька (*до Беркутова*). Пішов би ти, закусив чогонебудь! Часу багато; гадаю, зранку з садиби? Піди но, матінко, Анфусо, похазяйнуй за мене! Ми зараз прийдемо.

Анфуса. Так, уже... з дороги бо... і я вже...

Виходять Беркутов і Анфуса.

ЯВА VIII

Мурзавецька, Купавіна.

Мурзавецька. Вибач мені, друже мій, що я суворо так повелася з тобою! Адже я з любові.

Купавіна. Я не розумію, чим я винна... Ви так загрожуєте...

Музавецька. І завжди буду загрожувати, і завжди. Ні, ти винна, винна, в мене серце болить дивитися на тебе. Ще не так тебе треба налякати.

Купавіна. Та чим же я винна?

Мурзавецька. Чого живеш самаодна? Чому заміж не йдеш? Що доброго? Тільки діла заплутуєш, та маєток руйнуєш. На Чугунова ото погана надія.

Купавіна. Алеж ви сами його рекомендували.

Мурзавецька. А хіба в них влізеш? Ось він крутій виходить чималий.

Купавіна (*подумавши*). Ні, як хочете, я за нього не піду; я не почуваю до нього ніякої прихильності.

Мурзавецька. До кого?

Купавіна. До Аполона Вікторовича!

Мурзавецька. Та хто тебе приневолює? Я думала, що ти його любиш; а ні, то й не треба. Твоя воля, вибирай кого хочеш!

Купавіна. З кого ж вибирати?

Мурзавецька. Подумай! Та ти б не від того, якби знайшовся гарний чоловік?

Купавіна. Чому ж не вийти? Я й сама бачу, що моє господарство кепське.

Мурзавецька (*стиха*). Беркутов довго тут проживе?

Купавіна. Ні, він на кілька днів. Та в ньому ніякої прихильності до мене не помітно.

Мурзавецька. Шкода. А я була вже...

Купавіна. Ні, як можна набиватися!

Мурзавецька. Ну, а коли він сам...

Купавіна. Ні, йому треба багатшу.

Мурзавецька. Ну, та, ах боже мій! Мало там що? Може, враз фантазія спаде.

Купавіна. Не знаю.

Мурзавецька. Звичайно, коли він на кілька днів, та й не залицяється...

Купавіна. Ні трохи. І не думає залицятись.

Мурзавецька. То нічого робити. Знаєш що! Чи нема в нього в Пітері якоїсь?

Купавіна. Мабуть, є.

Мурзавецька. Яканебудь з німок. Ну, ми хоч так поговоримо з тобою... А якби він?

Купавіна. Справді, я не знаю, що вам сказати.

Мурзавецька. Та чого соромитись ото? Мені вже ти скажи!

Купавіна. Та навіщо вам?

Мурзавецька. Хіба ти мене не знаєш? Пристрасть моя знати все на світі і встрявати у всі діла, куди мене не кличуть.

Купавіна. Та чого ж?.. Я б з приємністю.

Мурзавецька. От і добре. (*Голосно*). Василю Івановичу, іди сюди!

Купавіна. Ах, дозвольте! Що ви?

Мурзавецька. Мовчи вже! Мені тільки твоє бажання треба було знати, ти мені дорога ото; а на них нічого дивитись! Я вмію з ними поводитися, от подивись! Тільки вже пам'ятай руську приказку: давши слово, держись, а не давши, кріпись! Василю Івановичу!

Входить Беркутов.

ЯВА IX

Мурзавецька, Купавіна, Беркутов.

Мурзавецька. Василю Івановичу, цілуй ручку Євлампії Миколаївни!

Беркутов. Готовий завжди з найбільшою приємністю.

Мурзавецька. Бог вас благословить.

Беркутов. Що означають ці слова ваші, Меропо Давидівно?

Мурзавецька. А те, що я тебе женити хочу. Чого живеш, тільки під небом чадиш!

Беркутов. Вже занадто ви багато влади берете надо мною, Меропо Давидівно.

Мурзавецька. Вибач, голубчику! Бачу я сирітство твоє, родичів у тебе нема; треба і про тебе комунебудь подбати.

Беркутов. Добре, Меропо Давидівно, що я кохаю Євлампію Миколаївну і кохаю давно; а коли б не так, ви б поставили нас у скрутне становище.

Мурзавецька. В скрутне? Помиляєшся (*стукає костуром*), помиляєшся, кажу тобі. Я краще за вас знаю, що вам треба: що тобі треба, що їй. Її душа мені відома; я в неї, як в дзеркало, дивлюсь: от я зараз бачу, що вона тебе кохає. І тобі пора до розуму дійти. Грошей, чи що, великих шукаєш? То соромно тобі. А ти душу шукай!

Беркутов. Слухаю, Меропо Давидівно, слухаю.

Мурзавецька. Ви, пітерські, думаєте, що вас і рукою не достанеш, що вам у нас і пари нема; а от е.

Беркутов (*схиливши голову*). Євлампіе Миколаївно?

Мурзавецька (*до Купавіної*). Чого мовчиш? Ну, то я за тебе скажу. Вона рада-радесенька.

Купавіна. Я жінка проста, хитрити не можу; я не вміла втаїти своїх почуттів перед Меропою Давидівною, не буду таїти і перед вами.

Беркутов. Дякую вам за щастя, яке ви мені даєте. (*Цілує руку Купавіної*). Прошу вас прийняти мене за вашого управителя; це діло невідкладне.

Купавіна. Зробіть ласку!

Входить Чугунов.

ЯВА X

Мурзавецька, Купавіна, Беркутов, Чугунов, потім Павлін.

Беркутов (*до Купавіної*). Ось ваш кредитор: ви йому винні по векселю.

Купавіна. Я нічого не винна Вуколові Наумовичу.

Чугунов (*цілуючи руку Купавіної*). За службу мою, за щирість вексельок видали.

Купавіна. Я вам завжди грішми платила.

Чугунов. Забули, пані, забули.

Беркутов. Справді, Євлампіє Миколаївно, хіба важко забути! Вукол Наумович дійсно заслуговує нагороди: він людина дбайлива. Приходьте завтра, ви одержите все, що слід. Дякуйте Євлампії Миколаївні.

Чугунов. Завтра з усіма дітьми прийду, в ноги кланятися примушу.

Входить Павлін.

Павлін. Михайло Борисович і Глафіра Олексіївна! (*Виходить*).

Входять Линяєв і Глафіра.

ЯВА XI

Мурзавецька, Купавіна, Беркутов, Чугунов, Глафіра, Линяєв, потім Анфуса, Павлін.

Мурзавецька. Он як! Уже й разом?

Глафіра. Та чого ж мені церемонитися, Меропо Давидівно? Мішель дуже дорогий мені, я не хочу з ним розлучатися ні на хвилину.

Мурзавецька. Ну, майбутня мадам Линяєва, просимо любити та жалувати! Сідайте!

Линяєв. Меропо Давидівно, вибачте мені, що я поспішив запропонувати руку Глафірі Олексіївні, не спитавши вашого дозволу!

Мурзавецька. Не винна я, батечку, нічого не винна.

Линяєв. Я вас і не винуватчу; я прошу мені вибачити.

Глафіра. Він хоче подякувати вам. (*До Линяєва*). Чого ж ти мовчиш, Мішель?

Линяєв (*зітхнувши*). Так, подякувати...

Глафіра. Йому особливо вподобалась в мені моя лагідність. (*Кидаючи Линяєву шаль*). На, Мішель, потримай шаль! (*До Мурзавецької*). Моя сумирність. (*До Линяєва*). Візьми гарненько, не мни! (*До Мурзавецької*). Моя скромність. А всім цим я зобов'язана вам. (*До Линяєва*). Ти все мовчиш, Мішель, то вже я за тебе говорю.

Линяєв. Вдячний, Меропо Давидівно, дуже вдячний.

Мурзавецька. Про одно, батечку, я тебе прошу: не нарікай ти на мене, своя воля була. Ось оцю пару вже дійсно я посватала, ось за них повинна буду перед богом відповідати; а ви, як знаєте.

Линяєв (*до Беркутова*). І ти женишся? Як ти скоро!.. Поздоровляю тебе!

Глафіра (*до Купавіної*). Ти зважилась, нарешті! Ну, поздоровляю!

Купавіна. Так, я все мріяла про волю... я потім переконалася, що наше жіноче щастя нерозлучне з неволею...

Мурзавецька. Не клепай, матінко, на жінок! Всякі бувають; є і такі, що не тільки своїм господарством, а хоч губернею керувати умітимуть, хоч у Хиву воювати посилай. А мужчини є теж всякі: є ось і такі молодці (*показує на Беркутова*), а то бачили ми й таких, що по своїй охоті до баб за лакеїв ідуть.

Линяєв. Так, на світі вовки та вівці, вовки та вівці.

Павлін вносить кофе.

Глафіра (*беручи чашку*). Мішель, зроби ласку, потримай мій зонтик. (*Сміється*). Ах, у тебе все з рук падає.

Мурзавецька (*до Беркутова*). Зимою тут будете жити?

Беркутов. Я думаю, що Євлампії Миколаївні приємніше буде цю зиму пробути в Петербурзі.

Купавіна. Так, звичайно.

Мурзавецька (*до Линяєва*). А ви?

Глафіра. Ми цієї зими будемо жити в Парижі.

Линяєв. Ми в Парижі.

Беркутов. А вже на літо до вас, під ваше крильце.

Линяєв. І я теж.

Глафіра. Ах, ні, Мішель, адже ми ще не вирішили. Я думаю пробути літо в Швейцарії.

Линяєв. Так, ми ще не вирішили.

Беркутов. Меропо Давидівно, дякую вам за щире вітання і за вашу прихильність до мене! Дозвольте запропонувати вам цей маленький подарунок. (*Подає Мурзавецькій коробочку*). Це — аквамаринові чотки! Панове, я пробув тут недовго, а вже мав можливість цілком оцінити цю

з усякого погляду незвичайну жінку. Бажано, щоб наші прогресивні люди завжди ставилися з глибокою пошаною до Меропи Давидівни. Ми повинні давати приклад іншим, як треба шанувати почесну старість.

Чугунов (*утираючи сльози*). Все правда, все правда.

Мурзавецька. Дякую, Василю Івановичу, дякую. (*Цілує Беркутова в голову*). Ну, батечку, бачила я на своєму віку всяких людей, а таких, як ти, не доводилось. (*Тихо*). Ну, я твоє діло зробила, а ти моє як?

Беркутов. Залагодиться щасливо. Вам Чугунов скаже.

Купавіна. Поїдемо, панове! До побачення, Меропо Давидівно! Нам ще з Глафірою Олексіївною треба всі магазини об'їздити. Ви вже дозвольте мені взяти її до себе.

Мурзавецька. Ах, матінко, з руками віддаю.

Глафіра. Мішель, ти з нами!

Линяєв. У Євлампії Миколаївни коляска ж бо на два місця.

Глафіра. То що ж, Мішель! Сядь на кóзла! Свій екіпаж віддай Анфусі Тихонівні! Анфусо Тихонівно!.. (*Анфуса входить*). Їдьте кіньми Мішеля!

Анфуса. Добре вже... прощайте!

Линяєв. Та як же можна мені, при моїй статурі, на кóзла? Та ще дванадцять верстов труситися до садиби!

Глафіра. Послухай мене, Мішель! Тобі це дуже корисно: ти товстієш так, що зовсім неподобно. Ми в Париж поїдемо, адже самому буде совісно таким ведмедем приїхати.

Виходять: Беркутов, Линяєв, Глафіра і Анфуса.

ЯВА XII

Мурзавецька, Чугунов, потім Мурзавецький.

Чугунов (*коло вікна*). В Париж, та в Петербург! Скільки грошей ого завезуть з губерні!

Мурзавецька. Що? Змахляриз діло ото гарно? Дякую! Осоромив благородну, поважну даму.

Чугунов. Та ви вже хоч повісьте мене, а не вернеш!

Мурзавецька. Що тобі, щуре, Беркутов говорив?

Чугунов. Все шито та крито, і Клашку, щоб він не плескав тут, у Вологду послав Василь Іванович.

Мурзавецька. Ото золотий бо чоловік! Я його в поминання запишу. Запиши його мені в поминання, та й собі запиши!

Чугунов. Золотий ото він — дійсно золотий; а я вам ось що скажу! За що нас Линяєв вовками ото назвав? Які ми з вами вовки? Ми — кури, голуби... по зернятку клюємо, та ніколи ситі не буваємо. Ось вони то вовки! Ось ці одразу по багато ковтають.

За сценою чути крик: „Тамерлан, Тамерлан!" Вибігає Мурзавецький в одчаї.

Мурзавецький. Ні, ма тант, ні! я не переживу.

Мурзавецька. Заспокойся, Аполоне, заспокойся!

Мурзавецький (*сідаючи на стілець*). Ні, ма тант, кращого друга мого...

Мурзавецька. Ну, що ж робити ото?

Мурзавецький. Кращого друга, ма тант... Де пістолети?

Мурзавецька. Що ти, гріх який!

Мурзавецький. Ні, застрелюсь, застрелюсь... Вже заряджений, ма тант, заряджений...

Мурзавецька. Ах, бідний! Як тобі це...

Мурзавецький. Так, ма тант, кращого друга... Поблизу міста, серед білого дня, кращого друга... Тамерлана вовки іззіли.

Мурзавецька. Пху на тебе! А я думала...

Чугунов. Поблизу міста, серед білого дня! Є з чого дивуватися!.. Ні... Тут не те, що Тамерлана, а ось зараз, перед нашими очима, і наречену вашу, та й з приданим, і Михайла Борисовича з його маетком вовки іззіли, та й ми з нашою тітонькою ледве живі зостались. Ось це дивовижніше буде.

БЕЗПРИДАНИЦЯ

Драма на чотири дії

ДІЄВІ ОСОБИ:

Харита Гнатівна Огудалова, вдова, середнього віку; одягнена елегантно, але сміливо і невідповідно до своїх літ.
Лариса Дмитрівна, її дочка, дівчина; одягнена багато, але скромно.
Мокій Парменович Кнуров, з великих ділків останнього часу, літня людина з величезним майном.
Василь Данилович Вожеватов, дуже молода людина, один з представників багатої торговельної фірми; з одягу європеєць.
Сергій Сергійович Паратов, пишний пан, з судновласників, років понад 30.
Юлій Капітонович Карандишев, молода людина, небагатий чиновник.
Єфросинія Потапівна, тітка Карандишева.
Робінзон.
Гаврило, клубний буфетник і власник кофейні на бульварі.
Іван, слуга в кофейні.
Лакей Огудалової.
Ілля, циган.
Цигани і циганки.

Дія відбувається в теперішній час у великому місті Бряхімові[1], на Волзі.

ДІЯ ПЕРША

Міський бульвар на високому березі Волги, з майданчиком перед кофейнею. Праворуч від акторів—вхід у кофейню, ліворуч — дерева; в глибині низькі чавунні грати, за ними краєвид на Волгу — на велику просторінь: ліси, села та ін. На майданчику столи й стільці: один стіл з правого боку, біля кофейні; другий — з лівого.

ЯВА І

Гаврило стоїть у дверях кофейні, Іван ставить в порядку меблі на майданчику.

Іван. Ніякого народу ото нема на бульварі.

Гаврило. Святами завжди так. По-старовинному живемо: від пізньої обідні всі до пирога та до щів, а потім, після хліба-солі, сім годин відпочинок.

Іван. Уже й сім! Годинок три-чотири. Гарне це заведення.

Гаврило. А от під вечір прокинуться, поп'ють чайку до третьої нудьги...

Іван. До нудьги! Чого нудьгувати ото?

Гаврило. Посидь біля самовара довше, поковтай годин зо дві кип'ятку, то знатимеш. Після шостого поту вона, перша ото нудьга, підступає... Одійдуть од чаю, і виповзуть на бульвар роздихатися та розгулятися. Тепер чиста публіка гуляє: он Мокій Парменович Кнуров проминає себе.

Іван. Він кожного ранку бульвар

[1] Бряхімов — цю назву міста автор не вигадав. Місто Бряхімов згадується в статті, мабуть, відомій драматургові: „Исторический обзор нижегородской ярмарки" („Нижегородские губернские ведомости", 1847 р., № 28).

ото міряє туди й назад, наче обітницю дав. І для чого це він так себе трудить?

Гаврило. Для моціону.

Іван. А моціон ото для чого?

Гаврило. Для апетиту. А апетит йому потрібен для обіду. А які обіди в нього! Хіба без моціону такий обід іззіси?

Іван. Чого це він усе мовчить?

Гаврило. „Мовчить"! Чудак ти... Як же ти хочеш, щоб він говорив, коли у нього мілійони! З ким йому говорити? Є чоловіка зо два, зо три в місті, з ними він говорить, а більше ні з ким; ну, він і мовчить. Він і навідується сюди не надовго; та й не жив би, якби не діла. А говорити він їздить у Москву, в Петербург та за кордон, там йому просторіше.

Іван. А ось Василь Данилович спід гори йде. Ось теж багата людина, а балакучий.

Гаврило. Василь Данилович ще молодий; у легкодухість вдається; ще мало себе заносить; а дійде літ, такий само ідол буде.

З лівого боку виходить Кнуров; не звертаючи ніякої уваги на поклони Гаврила і Івана, сідає коло стола, виймає з кишені французьку газету і читає. З правого боку виходить Вожеватов.

ЯВА II

Кнуров, Вожеватов, Гаврило, Іван

Вожеватов (*почтиво вклоняючись*). Мокію Парменовичу, маю честь кланятися!

Кнуров. А! Василь Данилович! (*Подає руку*). Звідки?

Вожеватов. З пристані. (*Сідає*).

Гаврило підходить ближче.

Кнуров. Зустрічали когонебудь?

Вожеватов. Зустрічав, та не зустрів. Я вчора від Сергія Сергійовича Паратова телеграму одержав. Я в нього пароплав купую.

Гаврило. Чи не „Ластівку", Василю Даниловичу?

Вожеватов. Так, „Ластівку". А що?

Гаврило. Прудко бігає, сильний пароплав.

Вожеватов. Та ось обманув Сергій Сергійович, не приїхав.

Гаврило. Ви їх з „Самольотом" ждали, а вони, може, на своєму приїдуть, на „Ластівці".

Іван. Василю Івановичу, та он іще пароплав біжить згори.

Вожеватов. Хіба мало їх по Волзі бігає?

Іван. Це Сергій Сергійович їдуть.

Вожеватов. Ти думаєш?

Іван. Та здається, що вони... Кожухи[1] ото на „Ластівці" надто прикметні.

Вожеватов. Розбереш ти кожухи за сім верстов!

Іван. За десять розібрати можна... Та й шпарко йде, одразу видно, що з хазяїном.

Вожеватов. А далеко?

Іван. Зза острова вийшов. Так і вистеляє, так і вистеляє.

Гаврило. Ти кажеш, вистеляє?

Іван. Вистеляє. Страх! Швидше за „Самольота" біжить, так і міряє.

Гаврило. Вони їдуть.

Вожеватов (*до Івана*). То ти скажи, як причалювати почнуть.

Іван. Слухаю... Мабуть, з гармати випалять.

Гаврило. Безпремінно.

Вожеватов. З якої гармати?

Гаврило. У них тут свої баржі серед Волги на якорі.

Вожеватов. Знаю.

Гаврило. То на баржі гармати є. Коли Сергія Сергійовича зустрічають або випроваджають, то завжди палять. (*Глянувши вбік за кофейню*). Он і коляска по них їде, візницька, Чиркова! Як видно, дали знати Чиркову, що приїдуть. Сам хазяїн, Чирков, на козлах. Це по них.

Вожеватов. Та звідки ти знаєш, що по них?

Гаврило. Чотири іноходці в ряд, помилуйте, по них. Для кого ж Чирков такого четверика збере! Адже це страх дивитись... як леви... всі чотири на трензелях! А збруя ото, збруя! — По них.

Іван. І циган з Чирковим на козлах сидить, в парадному казакині, поясом перетягнутий так, що, так і дивись, переломиться.

Гаврило. Це по них. Нікому більше на такому четверику їздити. Вони.

Кнуров. З шиком живе Паратов.

[1] Кожухи — покрівля над колесами пароплава.

Вожеватов. Вже чого, чого, а шику чимало.

Кнуров. Дешево пароплав ото купуєте?

Вожеватов. Дешево, Мокію Парменовичу.

Кнуров. Так, певна річ; а то, яка ж рація купувати. Навіщо він продає?

Вожеватов. Мабуть, вигоди не знаходить.

Кнуров. Звичайно, де ж йому! Не панське це діло. От ви вигоду знайдете, особливо як дешево ото купите.

Вожеватов. Нам до речі: у нас на низу вантажу багато.

Кнуров. Чи не гроші знадобилися?.. Він бо ж трохи марнотратник.

Вожеватов. Його діло. Гроші в нас готові.

Кнуров. Так, з грішми можна діла робити, можна. (*З усмішкою*). Добре тому, Василю Даниловичу, в кого грошей багато.

Вожеватов. Не погане діло! Ви самі, Мокію Парменовичу, це краще за всякого знаєте.

Кнуров. Знаю, Василю Даниловичу, знаю.

Вожеватов. Чи не вип'ємо холодненького, Мокію Парменовичу?

Кнуров. Що ви, ранком ото! Я ще не снідав.

Вожеватов. Нічого. Мені один англієць — він директор на фабриці — казав, що від нежиту добре шампанське натощака пити. А я вчора простудився трохи.

Кнуров. Яким чином? Таке тепло стоїть.

Вожеватов. Та все ж ним і простудився: холодне дуже подали.

Кнуров. Ні, що вже доброго; люди подивляться, скажуть: вже з самого світанку — шампанське п'ють.

Вожеватов. А щоб люди чогось поганого не сказали, то ми будемо чай пити.

Кнуров. Ну, чай — інша річ.

Вожеватов (*до Гаврила*). Гаврило, дай но нам чайку мого, розумієш?.. Мого!

Гаврило. Слухаю. (*Виходить*).

Кнуров. Ви хіба особливий якийсь п'єте?

Вожеватов. Та все те саме шампанське, тільки в чайники він розілле, і склянки з блюдцями подасть.

Кнуров. Дотепно.

Вожеватов. Нужда ото всього навчить, Мокію Парменовичу.

Кнуров. Їдете до Парижа на виставку?

Вожеватов. От куплю пароплав та відішлю його вниз по вантаж і поїду.

Кнуров. І я цими днями, уже мене ждуть.

Гаврило приносить на підносі два чайники з шампанським і дві склянки.

Вожеватов (*наливаючи*). Чули новину, Мокію Парменовичу? Лариса Дмитрівна заміж виходить.

Кнуров. Як заміж? Що ви! За кого?

Вожеватов. За Карандишева.

Кнуров. Що це за дурниця така! От фантазія! Ну, що таке Карандишев? Не пара ж бо він їй, Василю Даниловичу!

Вожеватов. Яка вже там пара! Та що ж робити, де взяти женихів ото? Адже вона безприданиця.

Кнуров. Безприданиці ото й знаходять женихів гарних.

Вожеватов. Не той час. Перше женихів ото багато було, то й на безприданиць вистачало; а тепер женихів ледве вистачає; скільки приданих, стільки й женихів, зайвих нема,— безприданицям ото й не вистачає. Хіба ж Харита Гнатівна віддала б за Карандишева, якби кращі були?

Кнуров. Спритна жінка.

Вожеватов. Вона, мабуть, не руська.

Кнуров. Чому?

Вожеватов. Вже надто проворна.

Кнуров. Як це вона сплохувала! Огудалови все ж фамілія порядна; і раптом за якогось Карандишева!.. Та з її спритністю... завжди повний дім нежонатих!..

Вожеватов. Їздити ото до неї — всі їздять,—бо весело дуже: панночка гарненька, грає на різних інструментах, співає, поводження вільне, воно й тягне. Ну, а женитись ото треба подумавши.

Кнуров. Алеж віддала вона двох.

Вожеватов. Віддати б то від-

дала, та треба їх спитати, чи солодко їм жити. Старшу завіз якийсь горець, кавказький князьок. Ото сміха було! Як побачив, затрусився, заплакав навіть — так два тижні і стояв біля неї, за кинжал держався та очима блискав, щоб не підходив ніхто. Оженився і поїхав, та, кажуть, не довіз до Кавказа, зарізав дорогою з ревнощів. Друга теж за якогось іноземця вийшла, а потім виявилося, що він зовсім не іноземець, а шулер.

Кнуров. Огудалова розрахувала не погано: майно невелике, давати придане нема з чого, то вона живе гостинно, всіх приймає.

Вожеватов. Любить і сама пожити весело. А засоби в неї такі невеликі, що навіть і на таке життя не вистачає...

Кнуров. Де ж вона бере?

Вожеватов. Женихи приплачують. Коли кому вподобалась дочка, так і розкривай гаманця. Потім на придане візьме з жениха, а приданого не питай.

Кнуров. Ну, я думаю, не самі женихи приплачують; а й вам, наприклад, часте одвідування цього сімейства не дешево обходиться.

Вожеватов. Не розорюся, Мокію Парменовичу. Що ж робити! За приємності платити треба, вони даремно не дістаються, а бувати в них у домі — велика приємність.

Кнуров. Дійсно, приємність — це ви правду кажете.

Вожеватов. А сами майже ніколи не буваєте.

Кнуров. Та незручно; багато в них усякого народу буває; потім зустрічаються, кланяються, в розмову заходять. Ось, наприклад, Карандишев, ну, яке ж це знайомство для мене!

Вожеватов. Так, у них в домі як на базарі.

Кнуров. Ну, що гарного! Той лізе до Лариси Дмитрівни з компліментами, інший з ніжностями, так і гудуть, не дають з нею слова сказати. Приємно з нею самою частіше бачитися, без перешкод.

Вожеватов. Женитися треба.

Кнуров. Женитися! Не кожному можна та й не кожний схоче; ось я, наприклад, жонатий.

Вожеватов. То вже нічого робити. Гарний виноград, та зелений, Мокію Парменовичу.

Кнуров. Ви думаєте?

Вожеватов. Видима річ. Не таких правил люди: хіба одна нагода ото була, та от не поластилися, хоч за Карандишева, аби заміж.

Кнуров. А добре б з такою панночкою до Парижа проїхатися на виставку.

Вожеватов. Так, не нудно буде, прогулянка приємна. Які у вас плани, Мокію Парменовичу!

Кнуров. Та й у вас оцих планів чи не було так само?

Вожеватов. Де вже мені! Я простакуватий на такі діла. Сміливості в мене з жінками нема: виховання, знаєте, таке вже надто моральне, патріархальне здобув.

Кнуров. А як же, говоріть! У вас шансів більше, ніж у мене: молодість — велике діло. Та й грошей не пошкодуєте; дешево пароплав купуєте, так з баришів ото можна. Алеж, мабуть, не дешевше за „Ластівку“ обійшлося б?

Вожеватов. На всякий товар ціна є, Мокію Парменовичу. Я хоч молодий, а не захоплюсь, зайвого не передам.

Кнуров. Не ручіться! Чи довго у ваших літах закохатись: а вже тоді які розрахунки!

Вожеватов. Ні, якось я, Мокію Парменовичу, в собі цього зовсім не помічаю.

Кнуров. Чого?

Вожеватов. А от, що коханням ото звуть.

Кнуров. Похвально, гарним купцем будете. А все таки ви з нею куди ближче, ніж інші.

Вожеватов. Та в чому моя близькість? Зайву склянку шампанського потихеньку від матері іноді наллю, пісеньку вивчу, романи вожу, яких дівчатам читати не дають.

Кнуров. Розбещуєте, виходить, потрошку.

Вожеватов. Та мені що Я ж бо силою не накидаю. Чого ж мені про її моральність піклуватися: я їй не опікун.

Кнуров. Я все дивуюся, невже в Лариси Дмитрівни, крім Карандишева, зовсім женихів не було?

Вожеватов. Були, алеж вона простакувата.

Кнуров. Як простакувата? Тобто дурна?

Вожеватов. Не дурна, а хитрості нема, не в матінку. У тієї все хитрість та лестощі, а ця раптом, ні з того, ні з сього, і скаже, чого не треба.

Кнуров. Тобто правду?

Вожеватов. Так, правду; а безприданицям так не можна. До кого прихильна, ні трохи цього не таїть. Ось Сергій Сергійович Паратов минулого року появився, надивитися на нього не могла; а він місяців зо два поїздив, женихів усіх відбив, та й слід його запався, зник невідомо куди.

Кнуров. Що ж з ним сталося?

Вожеватов. Хто його знає; адже він чудний якийсь. А вже як вона його кохала, ледве не померла з горя. Яка чутлива! (*Сміється*). Кинулася за ним доганяти, вже мати з другої станції вернула.

Кнуров. А після Паратова були женихи?

Вожеватов. Набігало двоє: старик якийсь з подагрою, та розбагатілий управитель якогось князя, завжди п'яний. Вже Ларисі й не до них, а люб'язною бути треба було, матінка наказує.

Кнуров. Однак, становище її незавидне.

Вожеватов. Так, аж смішно. У неї часом сльозинки на очах, видно, поплакати надумалася, а матінка усміхатися велить. Потім раптом проявився цей касир... Ото кидав грошима, так і засипав Хариту Гнатівну. Одбив усіх, та не довго покуражився: у них в домі його й арештували. Скандалище страшенне! (*Сміється*). З місяць Огудаловим нікуди очей показати не можна було. Тут уже Лариса рішуче матері оповістила: „Доволі, каже, з нас сорому ото; за першого піду, хто посватається, багатий, чи бідний, перебирати не буду". А Карандишев і де не візьмись з посватанням.

Кнуров. Звідки взявся цей Карандишев?

Вожеватов. Він давно в них в домі крутиться, років зо три. Гнати не гнали, а й пошани великої не було. Коли переміжка траплялась, нікого з багатих женихів не передбачалося, то й його притримували, злегка запрошували, щоб не зовсім порожньо було в домі. А як, бувало, набіжить якийнебудь багатенький, то просто жаль було дивитися на Карандишева: і не говорять з ним, і не дивляться на нього. А він в кутку сидить, всякі ролі грає, дикі погляди кидає, очайдушного вдає. Одного разу застрелитися хотів, та не вийшло нічого, тільки насмішив усіх. А то ось умора яка: була в них якось, ще за Паратова, костюмована вечірка; то Карандишев одягся розбійником, взяв у руки сокиру і поглядав на всіх лютими очима, особливо на Сергія Сергійовича.

Кнуров. І що ж?

Вожеватов. Сокиру одняли і переодягтися звеліли; а то, мовляв, забирайся геть!

Кнуров. Виходить, він за вірність нагороджений. Радий, я думаю.

Вожеватов. Ще який радий, сяє, як апельсин. Скільки того сміху! Адже він у нас чудак. Йому б оженитися скоріше, та виїхати до свого маєточка, поки балачки вщухнуть, так і Огудаловим хотілось,— а він тягає Ларису на бульвар, ходить з нею під руку, голову так високо задер, що так і дивись, наткнеться на когонебудь. Та ще окуляри надів навіщось, а ніколи їх не носив. Кланяється — ледве киває; тон який узяв: перше й не чути було, а тепер все: „я та я, я хочу, я бажаю".

Кнуров. Як мужик руський: мало радості, що п'яний, треба повеличатися, щоб усі бачили; повеличається, поб'ють його разів зо два, ну, він і вдоволений, і йде спати.

Вожеватов. Та, здається, і Карандишеву те буде.

Кнуров. Бідна дівчина! як вона страждає, на нього дивлячись, я думаю.

Вожеватов. Квартиру свою надумав опоряджати,— ото штуки витворяє. В кабінеті килим копійчаний на стіні прибив, кинжалів, пістолетів тульських начіпляв: уже нехай би мисливець, а то й рушниці ніколи в руки не брав. Тягне до себе, показує; треба хвалити, а то образиш — людина самолюбна, завидуща. Коня з села виписав, шкапу якусь, різномастну, кучер маленький, а кафтан

на ньому з великого. І возить цим верблюдом Ларису Дмитрівну; сидить так гордовито, наче тисячними рисаками їде. З бульвару виходить, то гукає городовому: „скажи подавати мій екіпаж!“ Ну, і під'їздить цей екіпаж з музикою: всі гвинти, всі гайки деренчать на різні голоси, а ресори ото тріпочуться, як живі.

Кнуров. Жаль бідну Ларису Дмитрівну, жаль!

Вожеватов. Чого ви надто жалісливі стали?

Кнуров. Та хіба ви не бачите, що ця жінка створена для розкошів? Дорогий бриліант дорогої й оправи потребує.

Вожеватов. І доброго ювеліра.

Кнуров. Цілковиту правду ви сказали. Ювелір—не простий майстровий: він повинен бути художником. В злиденнім оточенні, та ще за дурнем мужем, вона або загине, або стане банальною.

Вожеватов. А я так думаю, що кине вона його хутенько. Тепер ще вона, як убита; а ось підправиться, та подивиться на мужа пильніше, який він... (*Стиха*). Он вони, прововка помовка...

Входять: Карандишев, Огудалова, Лариса. Вожеватов встає і кланяється, Кнуров виймає газету.

ЯВА III

Кнуров, Вожеватов, Карандишев, Огудалова; Лариса в глибині сідає на лавці біля грат і дивиться в бінокль за Волгу; Гаврило, Іван.

Огудалова (*підходячи до столу*). Здрастуйте, панове!

Карандишев підходить до неї. Вожеватов подає руку Огудаловій і Карандишеву. Кнуров, мовчки і не встаючи з місця, подає руку Огудаловій, злегка киває Карандишеву і заглиблюється в читання газети.

Вожеватов. Харито Гнатівно, присядьте, милості просимо! (*Присуває стільця. Огудалова сідає*). Чайку не зволите?

Карандишев сідає віддалік.

Огудалова. Хай так, чашку вип'ю.

Вожеватов. Іване, подай чашку, та додай кип'яточку!

Іван бере чайника й виходить.

Карандишев. Що за дивна фантазія пити чай в такий час? Дивуюся.

Вожеватов. Спрага, Юлію Капітоновичу, а що пити, не знаю. Порадьте,—буду дуже вдячний.

Карандишев (*дивиться на годинник*). Зараз полудень, можна випити чарочку горілки, з'їсти котлетку, випити скляночку вина гарного. Я завжди так снідаю.

Вожеватов (*Огудаловій*). Оце життя, Харито Гнатівно; позаздриш. (*До Карандишева*). Пожив би, здається, хоч деньочок на вашому місці. Горілочки та винця! Нам так не можна, дивись, розум утратиш. Вам можна все: ви капіталу не проживете, бо його нема, а вже ми такі горопашні зародилися на світі, в нас діла дуже великі; то нам розуму ото втрачати й не можна. (*Іван подає чайника і чашку*). Будь ласка, Харито Гнатівно! (*Наливає і подає чашку*). Я і чай холодний п'ю, щоб люди не сказали, що я гарячі напитки заживаю.

Огудалова. Чай ото холодний, тільки, Васю, ти мені міцного налив.

Вожеватов. Нічого. Призволяйтесь, зробіть ласку. На повітрі не шкодить.

Карандишев (*до Івана*). Приходь до мене сьогодні слугувати за обідом!

Іван. Слухаю, Юлію Капітоновичу.

Карандишев. Ти, братику, чистіше одягнися!

Іван. Звісна річ — фрак; невже не розуміємо!

Карандишев. Василю Даниловичу, ось що: приїздіть но ви до мене обідати сьогодні!

Вожеватов. Уклінно дякую. Мені теж у фраку прикажете?

Карандишев. Як ви бажаєте, не соромтесь. Однак, дами будуть.

Вожеватов (*кланяючись*). Слухаю. Сподіваюсь не зганьбити себе.

Карандишев (*переходить до Кнурова*). Мокію Парменовичу, чи не зволите ви сьогодні пообідати у мене?

Кнуров (*здивовано оглядає його*). У вас?

Огудалова. Мокію Парменовичу, це все одно, що в нас,—цей обід для Лариси.

Кнуров. Так, то це ви запрошуєте? Добре, я приїду.

Карандишев. То вже я буду сподіватися.

Кнуров. Вже я сказав, що приїду. (*Читає газету*).

Огудалова. Юлій Капітонович — мій майбутній зять: я видаю за нього Ларису.

Кнуров (*читаючи далі*). Це ваше діло.

Карандишев. Так, Мокію Парменовичу, я рискнув. Я і взагалі завжди був поза всякими забобонами.

Кнуров закривається газетою.

Вожеватов (*до Огудалової*). Мокій Парменович строгий...

Карандишев (*відходячи від Кнурова до Вожеватого*). Я бажаю, щоб Ларису Дмитрівну оточували тільки вибрані люди.

Вожеватов. Виходить, і я до вибраного товариства належу? Дякую, не ждав. (*До Гаврила*). Гаврило, скільки з мене за чай?

Гаврило. Дві порції зволили замовляти?

Вожеватов. Так, дві порції.

Гаврило. То вже сами знаєте, Василю Даниловичу, не вперше... Тринадцять карбованців.

Вожеватов. Ото ж бо, я думав, що дешевше стало.

Гаврило. Чого ж подешевшати ото? Курси, мито, помилуйте!

Вожеватов. Та я ж бо не сперечаюся з тобою; чого ти чіпляєшся! Одержуй гроші і відчепись! (*Віддає гроші*).

Карандишев. За що ж так дорого? я не розумію.

Гаврило. Кому дорого, а кому ні. Ви такого чаю не вживаєте.

Огудалова (*до Карандишева*). Облиште ви, не встрявайте не в своє діло.

Іван. Василю Даниловичу, „Ластівка" підходить.

Вожеватов. Мокію Парменовичу, „Ластівка" підходить; чи не зволите глянути? Ми вниз не підемо, з гори подивимось.

Кнуров. Ходімо. Цікаво. (*Встає*).

Огудалова. Васю, я доїду твоїм конем.

Вожеватов. Їдьте, тільки пришліть скорішe! (*Підходить до Лариси і розмовляє з нею стиха*).

Огудалова (*підходить до Кнурова*). Мокію Парменовичу, затяли ми весілля, то не повірите, скільки клопоту.

Кнуров. Так.

Огудалова. І раптом такі витрати, що їх ніяк не можна було сподіватись... От завтра народження Лариси, хотілося б щонебудь подарувати...

Кнуров. Добре; я до вас зайду.

Огудалова виходить.

Лариса (*до Вожеватова*). До побачення, Васю!

Вожеватов і Кнуров виходять. Лариса підходить до Карандишева.

ЯВА IV

Карандишев, Лариса.

Лариса. Я оце все за Волгу дивилась: як там гарно на тому боці! Їдьмо скоріше на село!

Карандишев. Ви за Волгу дивилися? А що з вами Вожеватов говорив?

Лариса. Нічого, так, дрібниці якісь. Мене так і вабить за Волгу, в ліс... (*Замислено*). Їдьмо, їдьмо звідси!

Карандишев. Одначе, це дивно! Про що він міг з вами розмовляти?

Лариса. Ах, та про що б він не говорив, яке вам діло!

Карандишев. Називаєте його Васею. Що за фамільярність з молодим чоловіком!

Лариса. Ми з малолітства знайомі; ще маленькими гралися вкупі, ну, я й звикла.

Карандишев. Вам треба старі звички кинути. Що за близькість з нікчемним, дурним хлопчиком! Не можна ж терпіти того, що у вас до цього часу було.

Лариса (*образившись*). У нас нічого поганого не було.

Карандишев. Був циганський табір, ось що було. (*Лариса втирає сльози*. Що вас образило, помилуйте!

Лариса. Що ж, може, і циганський табір; тільки в ньому було принаймні весело. Чи зуміете ви дати мені щонебудь краще за цей табір?

Карандишев. Уже звичайно.

Лариса. Навіщо ви завжди дорікаєте мені цим табором? Хіба мені самій таке життя подобалося? Мені було звелено, так треба було матінці; виходить, хоч не хоч, я повинна була жити таким життям... Колоти безнастанно мені очі циганським життям або нерозумно, або безжалісно. Коли б я не шукала тиші, самотності, не схотіла тікати від людей, хіба я пішла б за вас? То вмійте це зрозуміти і не пояснюйте мого вибору своїми достойностями, я їх ще не бачу. Я ще тільки хочу полюбити вас; мене вабить скромне сімейне життя, воно мені здається якимось раєм. Ви бачите, я стою на розпутті; підтримайте мене, мені потрібна похвала, співчуття; поставтесь до мене ніжно, з ласкою! Ловіть ці хвилини, не впустіть їх!

Карандишев. Ларисо Дмитрівно, я зовсім не хотів вас образити, це я сказав так...

Лариса. Що означає „так"? Тобто, не подумавши? ви не розуміли, що у ваших словах образа, так, чи що?

Карандишев. Звичайно, я без наміру.

Лариса. То це ще гірше. Треба думати, про що говориш. Балакайте з іншими, коли вам подобається, а зо мною говоріть обережніше! Невже ви не бачите, що становище моє дуже серйозне! Кожне слово, яке я сама говорю і яке я чую, я відчуваю. Я стала дуже чутлива і вразлива.

Карандишев. В такому разі я прошу вибачити мені.

Лариса. Та бог з вами, тільки надалі будьте обережніші! (*Замислено*). Циганський табір... Так, це, можливо, правда... але в цьому таборі були і гарні, і благородні люди.

Карандишев. Хто ж ці благородні люди? Вже чи не Сергій Сергійович Паратов?

Лариса. Ні, я прошу вас, ви не говоріть про нього!

Карандишев. Та чому ж?

Лариса. Ви його не знаєте, та хоч би й знали, то... вибачте, не вам про нього судити.

Карандишев. Про людей судять по вчинках. Хіба він добре повівся з вами?

Лариса. Це вже моє діло. Коли я боюсь і не смію судити його, то не дозволю й вам.

Карандишев. Ларисо Дмитрівно, скажіть мені, тільки, прошу вас, говоріть одверто!

Лариса. Чого ви хочете?

Карандишев. Ну, чим я гірший за Паратова?

Лариса. Ах, ні, облиште!

Карандишев. Дозвольте, чому ж?

Лариса. Не треба! не треба! Що за порівнання!

Карандишев. А мені б цікаво було чути від вас.

Лариса. Не питайте, не треба!

Карандишев. Та чому ж?

Лариса. Тому що порівнання буде не на вашу користь. Сами по собі ви чогонебудь варті, ви гарна, чесна людина; але від порівнання з Сергієм Сергійовичем ви втрачаєте все.

Карандишев. Адже це тільки слова: потрібні докази. Ви розгляньте нас гарненько!

Лариса. З ким ви рівняєтесь! Чи можливе таке засліплення! Сергій Сергійович... це ідеал мужчини. Ви розумієте, що таке ідеал? Може, я помиляюсь, я ще молода, не знаю людей; але цієї думки змінити в мені не можна, вона умре зо мною.

Карандишев. Не розумію, не розумію, що в ньому особливого; нічого, нічого не бачу. Сміливість якась, зухвалість... та це кожний може, якщо схоче.

Лариса. Та ви знаєте, яка це сміливість?

Карандишев. Та яка ж така: що тут надзвичайного? Треба тільки напустити на себе.

Лариса. А ось яка, я вам розкажу про один випадок. Проїздив тут один кавказький офіцер, знайомий Сергія Сергійовича, чудовий стрілок; були вони у нас. Сергій Сергійович і каже: „я чув, ви добре стріляєте".—Так, не погано, каже офіцер. Сергій Сергійович дає йому пістолета, ставить собі склянку на голову і одходить в другу кімнату, кроків на дванадцять. „Стріляйте", каже.

Карандишев. І він стріляв?

Лариса. Стріляв і, певна річ, збив склянку, але тільки зблід трохи. Сергій Сергійович каже: „ви чудово

стріляєте, але ви зблідли, стріляючи в мужчину і людину вам не близьку. Дивіться, я буду стріляти в дівчину, яка мені дорожча за все на світі, і не зблідну". Дає мені тримати якусь монету, байдуже, з усмішкою; стріляє на такій відстані і вибиває її.

Карандишев. І ви послухалися його?

Лариса. Та хіба можна його не послухатись?

Карандишев. Хіба вже ви були такі впевнені в ньому?

Лариса. Що ви! Та хіба можна бути в ньому невпевненою?

Карандишев. Серця нема, через те він такий і сміливий.

Лариса. Ні, і серце є. Я сама бачила, як він помагав бідним, як віддав усі гроші, які були при ньому.

Карандишев. Ну, припустімо, Паратов має якінебудь достойності, принаймні в очах ваших; а що таке оцей купчик Вожеватов, цей ваш Вася?

Лариса. Ви чи не ревнувати? Ні, вже ці дурниці ви облиште! Це банальність, я не терплю цього, я вам заздалегідь кажу. Не бійтесь, я не кохаю і не покохаю нікого.

Карандишев. А якби з'явився Паратов?

Лариса. Певна річ, якби з'явився Сергій Сергійович і був вільний, то досить одного його погляду... Заспокойтесь, він не з'явився, а тепер хоч і з'явиться, то вже пізно... Напевне, ми ніколи не побачимось більше. (*На Волзі постріл з гармати*). Що це?

Карандишев. Якийнебудь купець-самодур злазить з своєї баржі, то на честь його салютують.

Лариса. Ах, як я злякалась!

Карандишев. Чого? Помилуйте!

Лариса. У мене нерви розладнані. Я зараз з цієї лавки униз дивилась, і в мене закрутилася голова. Тут можна дуже забитись?

Карандишев. Забитись? Тут неминуча смерть: внизу вимощено камінням. Та, зрештою, тут так високо, що помреш раніше, ніж долетиш до землі.

Лариса. Ходімо додому, пора!

Карандишев. Та й мені треба, адже в мене обід.

Лариса (*підійшовши до грат*). Підождіть трохи. (*Дивиться вниз*). Ай, яй! держіть мене!

Карандишев (*бере Ларису за руку*). Ходімо, що за дитячі витівки! (*Виходить*).

Гаврило і Іван виходять з кофейні.

ЯВА V

Гаврило, Іван.

Іван. Гармата! Пан приїхав, пан приїхав, Сергій Сергійович.

Гаврило. Я казав, що він. Вже я знаю: знати сокола по льоту.

Іван. Коляска порожня вгору їде, значить, пани пішки йдуть. Та он вони! (*Втікає у кофейню*).

Гаврило. Милості просимо. Чим тільки їх почастувати ото, не зміркую.

Входять: Паратов (чорний однобортний сюртук, що облипає фігуру, високі лакові чоботи, білий кашкет, через плече дорожна сумка), Робінзон (в плащі, права пола закинута на ліве плече, м'який високий капелюх надіто набакир), Кнуров, Вожеватов; Іван вибігає з кофейні з віничком і кидається обмітати Паратова.

ЯВА VI

Паратов, Робінзон, Кнуров, Вожеватов, Гаврило, Іван.

Паратов (*до Івана*). Та що ти! Я з води, на Волзі ото нема куряви.

Іван. Все ж таки, пане, не можна ж... порядок такий. Цілий рік вас не бачили, та щоб... з приїздом, пане.

Паратов. Ну, добре, спасибі! На! (*Дає йому карбованця*).

Іван. Найпокірніше дякуємо. (*Одходить*).

Паратов. То ви мене, Василю Даниловичу, з „Самольотом" чекали?

Вожеватов. Та я ж не знав, що ви на своїй „Ластівці" прилетите; я думав, що вона з баржами йде.

Паратов. Ні, я баржі продав. Я думав ниньки вранці приїхати, мені хотілося перегнати „Самольот"; та боягуз машиніст. Кричу кочегарам „шуруй!"[1], а він у них дрова однімає. Виліз із своєї нори: „якщо ви, каже, хоч поліно ще підкинете, я за борт виплигну". Боявся, що котел не витримає, цифри мені якісь на

[1] Шурувати — 1) мішати кочергою, 2) підтоплювати.

папірці писав, тиснення обчисляв. Іноземець, голландець він, душа коротка; у них арифметика замість душі ото. А я, панове, й забув познайомити вас з моїм другом. Мокію Парменовичу, Василю Даниловичу! Рекомендую: Робінзон.

Робінзон поважно розкланюється і подає руку Кнурову і Вожеватову.

Вожеватов. А як їх на ім'я й по-батькові?

Паратов. Так, просто, Робінзон, без імени й без по-батькові.

Робінзон (*до Паратова*). Серж!

Паратов. Чого тобі?

Робінзон. Полудень, мій друже, я страждаю.

Паратов. А ось підожди, в гостиницю приїдемо.

Робінзон (*показуючи на кофейню*). Voilà!

Паратов. Ну, іди, чорт з тобою! (*Робінзон іде в кофейню*). Гаврило, ти цьому панові більше як одну чарку не давай; він характеру неспокійного.

Робінзон (*знизуючи плечима*). Серж! (*Заходить у кофейню, Гаврило за ним*).

Паратов. Це, панове, провінціальний актор. Щасливцев Аркадій.

Вожеватов. Чому ж він Робінзон?

Паратов. А ось чому: їхав він на якомусь пароплаві, вже не знаю, з другом своїм, з купецьким сином Непутьовим; певна річ, обидва п'яні до останньої можливості. Витворяли вони, що тільки в голову спаде, публіка все терпіла. Нарешті, на довершення неподобства, придумали драматичну виставу: роздяглися, розрізали подушку, викачалися в пухові і почали показувати дикунів; тут уже капітан, на вимогу пасажирів, і висадив їх на пустий острів. Біжимо ми мимо цього острова, дивлюся, хтось гукає, піднявши руки догори. Я зараз „стоп", сідаю сам в шлюпку і знаходжу артиста Щасливцева. Взяв його на параплав, одяг з ніг до голови в свою одежу, добре, що в мене багато зайвої. Панове, я маю прихильність до артистів... Ось чому він Робінзон.

Вожеватов. А Непутьовий на острові зостався?

Паратов. Та навіщо він мені; нехай провітриться. Самі поміркуйте, панове, в дорозі ж бо нудьгуеш до смерті, всякому товаришеві радий.

Кнуров. Ще б пак, звичайно.

Вожеватов. Це таке щастя, таке щастя! От знахідка золота!

Кнуров. Одно тільки неприємно, пияцтвом замучить.

Паратов. Ні, зо мною, панове, не можна: я строгий щодо цього. Грошей у нього нема, без мого дозволу давати не звелено, а в мене як попросить, то я йому в руки французькі розмови—на щастя, знайшлись у мене; будь ласка, перше сторінку вивчити, без цього не дам. Ну, і виучує, сидить. А як старається!

Вожеватов. Ото вам щастя, Сергію Сергійовичу! здається, нічого б не пошкодував за такого чоловіка, а нема, та й нема. Він гарний актор?

Паратов. Ну, ні, який там гарний! він усі амплуа пройшов і за суфлера був; а зараз в оперетках грає. Нічого, так собі, смішить.

Вожеватов. Значить, веселий?

Паратов. Потішний панок.

Вожеватов. І пожартувати з ним можна?

Паратов. Нічого, він не образливий. Ось розважте свою душу, можу його вам днів на два, на три віддати.

Вожеватов. Дуже вдячний. Коли припаде до вподоби, то не докладе нічого.

Кнуров. Як це вам, Сергію Сергійовичу, не жаль „Ластівку" продавати?

Паратов. Що таке „жаль", цього я не знаю. У мене, Мокію Парменовичу, нічого заповітного нема; знайду вигоду, то все продам, що завгодно. А тепер, панове, у мене інші діла й інші розрахунки. Я женюся з дівчиною дуже багатою, беру в придане золоті копальні.

Вожеватов. Придане добре.

Паратов. Але достається воно мені не дешево: я повинен розпрощатися з моєю волею, з моїм веселим життям; через те треба постаратися як можна веселіше провести останні дні.

Вожеватов. Будемо старатися, Сергію Сергійовичу, будемо старатися.

Паратов. Батько моєї нареченої поважний чиновний пан; старик строгий; він чути не може про циган, про гульню та про інше; навіть не любить, хто багато курить тютюну. Тут уже надягай фрак і parlez français! [1]. От я тепер і практикуюсь з Робінзоном. Тільки він, ради поважності, чи що, вже не знаю, зве мене: „ля-Серж", а не просто „Серж". Умора!

На ганку кофейні з'являється Робінзон, щось жує, за ним Гаврило.

ЯВА VII

Паратов, Кнуров, Вожеватов, Робінзон, Гаврило, Іван.

Паратов (*до Робінзона*). Que faites vous là? Venez! [2]

Робінзон (*з поважністю*). Comment? [3]

Паратов. Яка розкіш! який тон, панове! (*До Робінзона*). Облиш ти цю нашу погану звичку кидати пристойне товариство заради трактиру!

Вожеватов. Так, це з ними буває.

Робінзон. Ля-Серж, ти вже встиг... Дуже потрібно було.

Паратов. Так, вибач, я твій псевдонім розкрив.

Вожеватов. Ми, Робінзоне, тебе не зрадимо, ти у нас так англійцем і вважатимешся.

Робінзон. Як, одразу на „ти"? Ми з вами брудершафт не пили.

Вожеватов. Це все одно... Що за церемонії!

Робінзон. Але я фамільярності не терплю і не дозволю кожному...

Вожеватов. Та я не кожний...

Робінзон. А хто ж ви?

Вожеватов. Купець.

Робінзон. Багатий?

Вожеватов. Багатий.

Робінзон. І не скупуватий?

Вожеватов. І не скупуватий.

Робінзон. Ось це на мій смак. (*Подає руку Вожеватому*). Дуже приємно! Ось тепер я можу тобі дозволити поводитися зо мною по-простому.

Вожеватов. Значить, приятелі: два тіла — одна душа.

Робінзон. І одна кишеня. Ім'я — по-батькові? Цебто саме ім'я, по-батькові не треба.

Вожеватов. Василь Данилович.

Робінзон. Так ось, Васю, заради першого знайомства заплати за мене!

Вожеватов. Гаврило, запиши! Сергію Сергійовичу, ми сьогодні увечері прогулянку спорудимо за Волгу. На одному катері цигани, на другому ми; приїдемо, посідаємо на килимку, паляночку зваримо.

Гаврило. А в мене, Сергію Сергійовичу, два ананасики давно вас дожид ються; треба їх порушити задля вашого приїзду.

Паратов (*до Гаврила*). Добре, зріж! (*До Вожеватова*). Робіть, панове, зо мною, що хочете!

Гаврило. Та вже я, Василю Даниловичу, все заготовлю, що треба; в мене й кострюлечка срібна водиться для таких оказій; вже я і своїх людей з вами відпущу.

Вожеватов. Ну, гаразд. Щоб на шосту годину все було готове; коли що зайве призапасиш, карати не будемо; а за недостачу відповідь даси.

Гаврило. Розуміємо.

Вожеватов. А назад поїдемо, на катерах різнокольорові ліхтарики засвітимо.

Робінзон. Чи давно я його знаю, а вже полюбив, панове. От яке чудо!

Паратов. Головне, щоб весело. Я прощаюся з нежонатим життям, то щоб було чим його згадати. А пообідати сьогодні, панове, прошу до мене.

Вожеватов. Отака досада! Адже не можна, Сергію Сергійовичу.

Кнуров. Запрошено нас.

Паратов. Відмовтесь, панове.

Вожеватов. Відмовитись ото не можна: Лариса Дмитрівна виходить заміж, то ми у жениха обідаємо.

Паратов. Лариса виходить заміж! (*Замислюється*). Що ж... Бог з нею! Це навіть краще. Я трохи винен перед нею, тобто так винен, що до них не повинен би й носа показувати: ну, а тепер вона виходить заміж, значить, старі рахунки закінчено, і я можу знов з'явитися поцілувати ручку в неї і в тітоньки. Я Хариту Гнатівну,

[1] Говоріть по-французькому!
[2] Що ви там робите? Ідіть сюди!
[3] Що?

щоб коротше казати, тітонькою зову. Адже я мало був не оженився з Ларисою,— ото б людей насмішив! Так, зіграв був дурня. Заміж виходить... Це дуже мило з її боку; все ж на душі в мене трохи легше ... і дай їй боже здоров'я і всякого щастя! Заїду і я до них, заїду; цікаво, дуже цікаво подивитись на неї.

Вожеватов. Вже напевне і вас запросять.

Паратов. Само собою, як же можна без мене!

Кнуров. Я дуже радий, все ж таки буде з ким хоч словом за обідом перекинутись.

Вожеватов. Там і поговоримо, як нам веселіше час провести, може, іще придумаємо щось.

Паратов. Так, панове, життя коротке, кажуть філософи, то треба уміти ним користуватися. N'est ce pas [1], Робінзоне?

Робінзон. Вуй, ля-Серж.

Вожеватов. Постараємось; нудьгувати не будете: покладіться на нас. Ми третій катер візьмемо, полкову музику посадимо.

Паратов. До побачення, панове! Я в гостиницю. Марш, Робінзоне!

Робінзон. (*Підіймаючи бриля*).

Нехай живе веселість!
Нехай живе Услад!

ДІЯ ДРУГА

Кімната в домі Огудалової. Двоє дверей: одні в глибині, вхідні; другі ліворуч (від акторів); праворуч вікно; меблі пристойні; фортеп'яно, на ньому лежить гітара.

ЯВА І

Огудалова сама. Підходить до дверей ліворуч, з коробочкою в руках.

Огудалова. Ларисо, Ларисо! (*Лариса за сценою: „Я, мамо, одягаюсь“*). Подивись но, який тобі подарунок Вася привіз! (*Лариса за сценою: „Потім подивлюсь!“*) Які речі — карбованців з п'ятсот коштують. Покладіть, каже, завтра вранці в її кімнаті і не кажіть, від кого. Адже знає, крутійчик, що я не витерплю, скажу. Я його просила посидіти, не зостався, з якимось іноземцем їздить, місто йому показує. Та жартун бо ж він, у нього не розбереш, навмисне він, чи направду. „Треба, каже, цьому іноземцеві всі видатні трактири показати“. Хотів до нас привезти цього іноземця. (*Глянувши у вікно*). А ось і Мокій Парменович! Не виходь, я краще сама з ним поговорю.

Входить Кнуров.

ЯВА ІІ

Огудалова, Кнуров.

Кнуров (*у дверях*). У вас нікого нема?

Огудалова. Нікого, Мокію Парменовичу.

Кнуров (*входить*). Ну, і чудово.

Огудалова. На чому записати таке щастя! Вдячна, Мокію Парменовичу, дуже вдячна, що вшанували. Я така рада, розгубилася, справді... не знаю, де й посадовити вас.

Кнуров. Все одно, сяду денебудь.

Огудалова. А Ларисі вибачте, вона переодягається. Та проте можна її підігнати.

Кнуров. Ні, нащо непокоїти!

Огудалова. Як це ви надумались?

Кнуров. Броджу ж бо я багато пішки перед обідом, ну, от і зайшов.

Огудалова. Будьте певні, Мокію Парменовичу, що ми за особливе щастя вважаємо ваш візит; ні з чим цього порівняти не можна.

Кнуров. То видаєте заміж Ларису Дмитрівну?

Огудалова. Так, заміж, Мокію Парменовичу.

Кнуров. Знайшовся жених, який бере без грошей?

Огудалова. Без грошей, Мокію Парменовичу, де ж нам взяти грошей ото.

Кнуров. Що ж він, засоби має великі, жених ото ваш?

Огудалова. Які засоби! Найобмеженіші.

Кнуров. Так... А як ви гадаєте, добре ви зробили, що віддаєте Ларису Дмитрівну за людину бідну?

Огудалова. Не знаю,. Мокію

[1] Чи так?

Парменовичу. Я тут ні до чого, її воля була.

Кнуров. Ну, а цей молодий чоловік, як по-вашому: добре робить?

Огудалова. Що ж, я вважаю, що це похвально з його боку.

Кнуров. Нічого тут нема похвального, навпаки, це непохвально. Можливо, з його погляду, він не дурний. Що він таке... хто його знав, хто на нього звертав увагу? А тепер ціле місто заговорить про нього, він влазить в краще товариство, він дозволяє собі запрошувати мене на обід, наприклад... Але ось що безглуздо: він не подумав або не схотів подумати, як і чим йому жити з такою жінкою. Ось про що поговорити нам з вами слід.

Огудалова. Зробіть ласку, Мокію Парменовичу!

Кнуров. Як ви думаєте про свою дочку, що вона таке?

Огудалова. Та вже не знаю, що й казати; мені одно зосталось: слухати вас.

Кнуров. Адже в Ларисі Дмитрівні земного, цього життьового, нема. Ну, розумієте, тривіального, що потрібно для бідного сімейного життя.

Огудалова. Нічого нема, нічого.

Кнуров. Адже це ефір.

Огудалова. Ефір, Мокію Парменовичу.

Кнуров. Її створено для блиску.

Огудалова. Для блиску, Мокію Парменовичу.

Кнуров. Ну, а чи може ваш Карандишев дати їй цей блиск?

Огудалова. Ні, де вже!

Кнуров. Бідного напівміщанського життя вона не витерпить. Що ж залишається їй? Захиріти, а потім, як водиться,— сухоти.

Огудалова. Ах, що ви, що ви! Борони боже!

Кнуров. Добре, якщо вона догадається скоріше кинути мужа і вернутися до вас.

Огудалова. Знов біда, Мокію Парменовичу: з чого мені жити з дочкою!

Кнуров. Ну, цю біду можна поправити. Тепле співчуття сильної, багатої людини...

Огудалова. Добре, як знайдеться це співчуття.

Кнуров. Треба постаратися здобути. В таких випадках доброго друга, солідного, міцного мати потрібно.

Огудалова. Вже як потрібно ото.

Кнуров. Ви можете мені сказати, що вона ще й заміж ото не вийшла, що дуже ще далеко той час, коли вона може розійтися з мужем. Та, хай так, можливо, що й дуже далеко, алеж може бути, що й дуже близько. То краще попередити вас, щоб ви не зробили якоїнебудь помилки, щоб знали, що я для Лариси Дмитрівни нічого не пошкодую. Чого ви усміхаєтесь?

Огудалова. Я дуже рада, Мокію Парменовичу, що ви такі прихильні до нас.

Кнуров. Ви, може, думаєте, що такі пропозиції не бувають некорисливі?

Огудалова. Ах, Мокію Парменовичу!

Кнуров. Ображайтесь, коли хочете, проженіть мене.

Огудалова (*ніяковіючи*). Ах, Мокію Парменовичу!

Кнуров. Знайдіть таких людей, які пообіцяють вам десятки тисяч дарма, та тоді й лайте мене. Не трудіться марно шукати, не знайдете. Але я одійшов убік, я прийшов не для цих розмов. Що це у вас за коробочка?

Огудалова. Це я, Мокію Парменовичу, хотіла дочці подарунок зробити.

Кнуров (*розглядаючи речі*). Так...

Огудалова. Та дорого, не по кишені.

Кнуров (*віддає коробочку*). Ну, це дрібниці; є діло важливіше. Вам треба зробити Ларисі Дмитрівні гарний гардероб, тобто мало сказати гарний — дуже гарний. Вінчальне плаття, ну, і все там, що слід.

Огудалова. Так, так, Мокію Парменовичу.

Кнуров. Прикро буде бачити, коли її одягнуть абияк. То ви замовте все це в кращому магазині, та не облічуйте, не зважайте на копійки! А рахунки пришлете до мене, я заплачу.

Огудалова. Справді, навіть уже й слів ото не знайдеш, як дякувати вам.

Кнуров. Ось за чим власне я зайшов до вас. (*Встає*).

Огудалова. А все ж мені завтра хотілось би дочці сюрприз зробити. Серце материне, знаєте...

Кнуров (*бере коробочку*). Ну, що там таке? Що це коштує?

Огудалова. Оцініть, Мокію Парменовичу.

Кнуров. Що тут цінувати! Пусте діло! Триста карбованців це коштує. (*Дістає з бумажника гроші і віддає Огудаловій*). До побачення! Я піду ще походити, я сьогодні на гарний обід розраховую. За обідом побачимось. (*Іде до дверей*).

Огудалова. Дуже, дуже вам вдячна за все, Мокію Парменовичу, за все!

Кнуров виходить. Вхсдить Лариса з кошичком в руках.

ЯВА III

Огудалова, Лариса.

Лариса (*ставить кошичок на столику і роздивляється речі в коробочці*). Це Вася подарував? Не погано. Який милий!

Огудалова. „Не погано". Це дуже дорогі речі. Ніби ти й не рада?

Лариса. Ніякої особливої радості не почуваю.

Огудалова. Ти подякуй Васі, так шепни йому на вухо: „дякую, мовляв". І Кнурова теж.

Лариса. А Кнурова за що?

Огудалова. Вже так треба, я знаю, за що.

Лариса. Ах, мамо, все в тебе секрети та хитрощі.

Огудалова. Ну, ну, хитрощі! Без хитрощів на світі не проживеш.

Лариса (*бере гітару, сідає біля вікна і заспівує*).

Матінко, голубонько, сонечко моє,
Пожалій, рідненька, дитятко твоє!

Юлій Капітонович хоче на мирового суддю балотуватися.

Огудалова. Ну, от і чудово. В який повіт?

Лариса. В Заболоття.

Огудалова. Ай, та це ж бо в ліс. Що це він надумався так далеко?

Лариса. Там кандидатів менше, напевне виберуть.

Огудалова. Що ж, нічого, і там люди живуть.

Лариса. Мені хоч би в ліс, та тільки скоріше звідси вирватися.

Огудалова. Та воно й добре в глушині пожити, там і твій Карандишев милим здасться; мабуть, першою людиною в повіті буде; от помаленьку і звикнеш до нього.

Лариса. Та він і тут гарний, я в ньому нічого не помічаю поганого.

Огудалова. Ну, що вже там! чи такі гарні ото бувають!

Лариса. Певна річ, є і кращі, я сама це дуже добре знаю.

Огудалова. Є, та не нам ота честь.

Лариса. Тепер для мене і цей гарний. Та що говорити, діло вирішене.

Огудалова. Я ж бо тільки радію, що він тобі подобається. Хвалити бога. Судити його перед тобою не буду; але й прикидатися нам одній перед одною нема чого — ти сама не сліпа.

Лариса. Я осліпла, я всі почуття втратила, та й рада. Давно вже наче у сні бачу, що навколо мене робиться. Ні, виїхати треба, вирватися звідси. Я почну чіплятися до Юлія Капітоновича. Скоро й літо промине, а я хочу гуляти по лісах, збирати ягоди, гриби...

Огудалова. Он для чого ти кошичка ото приготувала! Розумію тепер. Ти вже й капелюшика солом'яного з широкими крисами заведи, от і будеш пастушкою.

Лариса. І капелюшика заведу. (*Заспівує*).

Не искушай меня без нужды.

Там спокій, тиша.

Огудалова. А от вересень прийде, то не дуже тихо буде, вітер ото загуде у вікна.

Лариса. Ну, то що ж таке?

Огудалова. Вовки завиють на всякі голоси.

Лариса. Все ж краще, ніж тут. Я принаймні душею відпочину.

Огудалова. Та хіба я тебе відговорюю? Їдь, зроби ласку, відпочивай душею! Тільки знай, що Заболоття не Італія. Це я повинна тобі сказати; а то, коли ти розчаруєшся, то мене ж будеш обвинувачувати, що я тебе не попередила.

Лариса. Дякую тобі... Але нехай там і дико, і глухо, і холодно; мені після того життя, якого я тут зазнала, кожний тихий куточок здасться раєм. Що це Юлій Капітонович бариться, я не розумію.

Огудалова. Чи до села йому! Йому покрасуватися хочеться. Та й не дивно: з нічого, та в люди потрапив.

Лариса (*наспівує*).

Не искушай меня без нужды.

Отака досада, не налагоджу ніяк. (*Глянувши у вікно*). Ілля, Ілля! зайди на хвилинку. Наберу з собою на село романсів і буду грати та співати з нудьги.

Входить Ілля.

ЯВА IV

Огудалова, Лариса, Ілля.

Ілля. З святом! Дай боже в здоров'ї та щасливо! (*Кладе кашкета на стільці біля дверей*).

Лариса. Ілля, налагодь мені: „Не искушай меня без нужды!" Все збиваюсь. (*Подає гітару*).

Ілля. Зараз, панночко. (*Бере гітару і налагоджує*). Гарна пісня; вона на три голоси гарна, тенор треба: друге коліно робить... Дуже гарно. А в нас біда, ах, біда!

Огудалова. Яка біда?

Ілля. Антон у нас є, тенором співає.

Огудалова. Знаю, знаю.

Ілля. Один тенор і є, а все баси. Які баси, які баси! А тенор один Антон.

Огудалова. То що ж?

Ілля. Не годиться в хор,—хоч викинь.

Огудалова. Хворий?

Ілля. Ні, здоровий, зовсім здоровий.

Огудалова. Що ж із ним?

Ілля. Пополовині перегнуло набік, зовсім кутом, так глаголем і ходить, другий тиждень. Ах, біда! Тепер у хорі кожний зайвий чоловік дорого коштує: а без тенора як його бути! До лікаря ходив, лікар і каже: „Через тиждень, через два відпустить, знов рівний будеш". А нам тепер його треба.

Лариса. Та ти співай.

Ілля. Зараз, панночко. Секунда фальшує. Ото біда, ото біда! В хорі треба браво стояти, а його набік перегнуло.

Огудалова. Від чого це з ним?

Ілля. Від дурості.

Огудалова. Від якої дурості?

Ілля. Така є дурість у нас. Казав: „дотримуйся, Антоне, цієї обережності!" А він не розуміє.

Огудалова. Та й ми не розуміємо.

Ілля. Ну, не вам будь сказано, гуляв, так гуляв, так гуляв. Я кажу: Антоне, дотримуйся цієї обережності! А він не розуміє. Ах, біда, ах, біда! Тепер сто карбованців людина варта, ось яке діло в нас; такого пана ждемо. А Антона набік звернуло. Який рівний циган був, а зараз кривий. (*Заспівує басом*). „Не искушай..." (*Голос у вікно: „Ілля, Ілля, ча одарик! да сегер!"*)[1] Намо? Со туки требе?[2] (*Голос з вулиці: „Іди, пан приїхав!"*).

Хохавеса![3] (*Голос з вулиці: „Справді, приїхав!"*).

Ніколи, панночко, пан приїхав. (*Кладе гітару і бере кашкета*).

Огудалова. Який пан?

Ілля. Такий пан, ждемо не дождемося: рік ждали, от який пан! (*Виходить*).

ЯВА V

Огудалова, Лариса.

Огудалова. Хто ж би це приїхав? Мабуть, багатий і, напевне, Ларисо, нежонатий, коли цигани так йому зраділи. Видно, вже так у циганів і живе. Ах, Ларисо, чи не прогавили ми жениха? Куди поспішати ото було?

Лариса. Ах, мамо, мало, або що, я страждала? Ні, годі принижуватися.

Огудалова. Яке страшне слово сказала: „принижуватися"! Злякати, чи що, мене надумалася? Ми люди бідні, нам принижуватись ото все життя. То вже краще принижуватися замолоду, щоб потім пожити по-людському.

Лариса. Ні, не можу; важко, нестерпно важко.

---

[1] Ілля, Ілля, іди сюди! іди скоріше!

[2] Чого? Що тобі?

[3] Обманюєш!

Огудалова. А легко нічого не здобудеш, на все життя й зостанешся нічим.

Лариса. Знову прикидатись, знову брехати!

Огудалова. І прикидайся, і бреши! Щастя не піде за тобою, коли сама від нього тікаєш.

Входить Карандишев.

ЯВА VI

Огудалова, Лариса, Карандишев.

Огудалова. Юлію Капітоновичу, Лариса у нас на село зібралась, он і кошичка на гриби приготувала!

Лариса. Так, зробіть мені цю ласку, їдьмо скоріше!

Карандишев. Я вас не розумію; куди ви поспішаєте, чого?

Лариса. Мені так хочеться тікати звідси.

Карандишев (*запально*). Від кого тікати? Хто вас гонить? Чи ви соромитесь за мене, чи що?

Лариса (*холодно*). Ні, я за вас не соромлюся. Не знаю, що далі буде, а покищо ви мені ще приводу не дали.

Карандишев. То чого ж тікати, чого ховатися від людей? Дайте мені час улаштуватися, опам'ятатися, прийти до чуття! Я радий, я щасливий... дайте мені змогу відчути всю приємність мого становища!

Огудалова. Повеличатися!

Карандишев. Так, повеличатися, я не криюся. Я багато, дуже багато зазнав уразок для свого самолюбства, моя гордість не раз була ображена; тепер я хочу і маю право погордіти і повеличатися.

Лариса. Ви коли ж думаєте їхати на село?

Карандишев. Після весілля, коли вам завгодно, хоч на другий день. Тільки вінчатися неодмінно тут; щоб не сказали, що ми ховаємося, тому що я не жених вам, не пара; а тільки та соломинка, за яку хапається потопаючий.

Лариса. Алеж останнє майже так, Юлію Капітоновичу, оце бо правда.

Карандишев (*з серця*). То правду цю ви і знайте про себе! (*Крізь сльози*). Пожалійте ви мене хоч скількинебудь! Нехай хоч сторонні думають, що ви любите мене, що вибір ваш був вільний.

Лариса. Навіщо це?

Карандишев. Як навіщо? Хіба ви вже зовсім не припускаєте в людині самолюбства?

Лариса. Самолюбство! Ви тільки про себе. Всі себе люблять! Коли ж мене ото любитиме хтонебудь? Доведете ви мене до загибелі.

Огудалова. Годі, Ларисо, що ти?

Лариса. Мамо, я боюся, я чогось боюся. Ну, послухайте: коли вже весілля буде тут, то, будь ласка, щоб менше було людей, щоб як можна тихше, скромніше!

Огудалова. Ні, ти не фантазуй! Весілля, то весілля; я Огудалова, я злиденства не допущу. Ти в мене засяєш так, що тут і не бачили.

Карандишев. Та і я нічого не пошкодую.

Лариса. Ну, я мовчу. Я бачу, що я для вас іграшка; пограєтеся ви мною, поламаєте і кинете.

Карандишев. От і обід сьогодні мені обійдеться не дешево.

Огудалова. А цей обід ваш я вважаю за зовсім уже зайвий — даремна витрата.

Карандишев. Та коли б він коштував мені удвоє, втроє, я б не пошкодував грошей.

Огудалова. Нікому він не потрібен.

Карандишев. Мені потрібен.

Лариса. Та нащо, Юлію Капітоновичу?

Карандишев. Ларисо Дмитрівно, три роки я зазнавав зневаги, три роки я зносив глузування просто у вічі від ваших знайомих; треба ж мені, в свою чергу, поглузувати з них.

Огудалова. Що ви іще придумуєте! Сварку, чи що, завести збираєтесь? То ми з Ларисою і не поїдемо.

Лариса. Ах, будь ласка, не ображайте нікого!

Карандишев. Не ображайте! А мене ображати можна? Та заспокойтесь, ніякої сварки не буде, все буде дуже мирно. Я виголошу за вас тост і подякую вас прилюдно за щастя, яке ви даєте мені своїм вибором, за те, що ви поставилися до мене не так, як інші, що ви оцінили

мене і повірили в щирість мого почуття. От і все, от і вся моя помста!

Огудалова. І все це зовсім не потрібне.

Карандишев. Ні, вже оці ферти замучили мене своїм фанфаронством. Адже не сами вони нажили багатство; що ж вони ним хвастають! По п'ятнадцять карбованців за порцію чаю кидати!

Огудалова. Все це ви на бідного Васю нападаєте.

Карандишев. Та не один Вася, всі гарні. Он подивіться, що в місті робиться, яка радість на обличчях! Візники всі повеселішали, їздять по вулицях, кричать один одному: „пан приїхав, пан приїхав". Слуги в трактирах теж сяють, вибігають на вулицю, від трактиру до трактиру перегукуються: „пан приїхав, пан приїхав". Цигани збожеволіли, всі враз галасують, махають руками. До гостиниці чотири циганки вириджені в колясці під'їхали поздоровити з приїздом. Чудо, яка картина! А пан, я чув, промарнотратився зовсім, останній пароплавчик продав. Хто приїхав? Марнотратний гуляка, розпутна людина, і все місто раде. Гарні звичаї!

Огудалова. Та хто приїхав ото?

Карандишев. Ваш Сергій Сергійович Паратов.

Лариса. злякано встає.

Огудалова. А, так он хто!

Лариса. Їдьмо на село, зараз їдьмо!

Карандишев. Зараз ото й не треба їхати.

Огудалова. Що ти, Ларисо; чого від нього ховатися! Він не розбійник.

Лариса. Чому ви мене не слухаєте? Топите ви мене, штовхаєте в безодню.

Огудалова. Ти божевільна.

Карандишев. Чого ви боїтесь?

Лариса. Я не за себе боюся.

Карандишев. За кого ж?

Лариса. За вас.

Карандишев. О, за мене не бійтесь! Я не дам себе скривдити. Хай попробує він тільки зачепити мене, то побачить.

Огудалова. Ні, що ви! Борони вас боже! Адже це не Вася. Ви обережніше з ним, а то життю не раді будете.

Карандишев (*біля вікна*). От звольте бачити, до вас під'їхав, чотири іноходці в ряд і циган на козлах з кучером. Якого він туману напускає! Воно, певна річ, нікому шкоди нема, нехай тішиться; а по суті і гидко і безглуздо.

Лариса (*до Карандишева*). Ходімо, ходімо до мене в кімнату. Мамо, прийми тут, будь ласка, здихайся його візитів!

Лариса і Карандишев виходять. Входить Паратов.

ЯВА VII

Огудалова, Паратов.

Паратов (*всю сцену веде жартівливо-серйозним тоном*). Тітонько, ручку!

Огудалова (*простягаючи руки*). Ах, Сергію Сергійовичу! ах, рідний мій!

Паратов. В обійми бажаєте прийняти? Можна. (*Обіймаються і цілуються*).

Огудалова. Яким вітром занесло? Проїздом, напевне?

Паратов. Навмисне сюди, і перший візит до вас, тітонько.

Огудалова. Дякую. Як живете, як діла ваші?

Паратов. Гнівити бога нічого, тітонько, живу весело; а діла не дуже добрі.

Огудалова (*подивившись на Паратова*). Сергію Сергійовичу, скажіть, мій рідний, чого це ви тоді так раптом зникли?

Паратов. Неприємну телеграму одержав, тітонько.

Огудалова. Яку?

Паратов. Керівники мої та управителі перевели без мене домочок мій на горіхову шкаралупу. Своїми операціями довели були до аукційного продажу мої пароплавчики і все рухоме й нерухоме майно. То я полетів тоді рятувати свої пожиточки.

Огудалова. І, певна річ все врятували і все влаштували?

Паратов. Так що ні; влаштував, та не зовсім, пробоїна чимала зосталася. А втім, тітонько, духом не занепадаю і веселого настрою не втратив

Огудалова. Бачу, що не втратив.

Паратов. На одному втратимо, на іншому виграємо, тітонько; от наше діло яке.

Огудалова. На чому ж ви виграти хочете? Нові обороти завели?

Паратов. Не нам, легковажним джентльменам, нові обороти заводити! За це у в'язницю для неплатників, тітонько. — Хочу продати свою воленьку.

Огудалова. Розумію; вигідно оженитися хочете? А чи дорого ви оцінюєте свою воленьку?

Паратов. В півмілійона.

Огудалова. Чимало.

Паратов. Дешевше, тітонько, не можна, вигоди нема, собі дорожче, самі знаєте.

Огудалова. Молодець мужчина!

Паратов. Такий, як бачите.

Огудалова. Отакий сокіл! Дивитися на тебе та радіти.

Паратов. Дуже втішно чути від вас. Ручку, будьте ласкаві! (*Цілує руку*).

Огудалова. А покупці, цебто покупниці ото, є?

Паратов. Пошукати, то знайдуться.

Огудалова. Вибачте за нескромне запитання...

Паратов. Коли дуже нескромне, то не питайте: я соромливий.

Огудалова. Та годі тобі жартувати! Є наречена, чи нема? Коли є, то хто вона?

Паратов. Хоч заріжте, не скажу.

Огудалова. Ну, як хочеш.

Паратов. Я хотів би висловити свою пошану Ларисі Дмитрівні. Можу я її бачити?

Огудалова. Чому ж? Я її зараз пришлю до вас. (*Бере футляр з речами*). Та ось, Сергію Сергійовичу, завтра Ларисине народження, хотілося б подарувати їй ці речі, та грошей багато не вистачає.

Паратов. Тітонько! тітонько! адже чоловіка з трьох уже взяла? Я тактику ото вашу пам'ятаю.

Огудалова (*бере Паратова за ухо*). Ах ти, каверзник!

Паратов. Я завтра сам привезу подарок, кращий за цей.

Огудалова. Я покличу до вас Ларису. (*Виходить*).

Входить Лариса.

ЯВА VIII

Паратов, Лариса.

Паратов. Не ждали?

Лариса. Ні, тепер не ждала. Я ждала вас довго, та вже давно перестала ждати.

Паратов. Чого ж перестали ждати?

Лариса. Не надіялася дождатися. Ви зникли так несподівано і ні одного листа...

Паратов. Я не писав через те, що не міг сказати вам нічого приємного.

Лариса. Я так і думала.

Паратов. І заміж виходите?

Лариса. Так, заміж.

Паратов. А дозвольте вас спитати: довго ви мене ждали?

Лариса. Навіщо вам знати це?

Паратов. Мені не для цікавості, Ларисо Дмитрівно; мене інтересують чисто теоретичні міркування. Мені хочеться знати, чи скоро жінка забуває гаряче-кохану людину: на другий день після розлуки з ним, через тиждень, чи через місяць... чи мав право Гамлет сказати матері, що вона „ще й черевиків не зносила" і так далі...

Лариса. На ваше запитання я вам не дам відповіді, Сергію Сергійовичу; можете думати про мене, що вам завгодно.

Паратов. Про вас я завжди буду думати з повагою; але жінки взагалі, після вашого вчинку, багато втрачають, на мій погляд.

Лариса. Та який мій вчинок? Ви нічого не знаєте.

Паратов. Ці „лагідні, ніжні погляди", цей солодкий, любовний шепіт, коли кожне слово чергується з глибоким зітханням, ці клятви!.. І все це через місяць повторюється іншому, як вивчена лекція. О, жінки!

Лариса. Що жінки?

Паратов. Нікчемність ваше ім'я!

Лариса. Ах, як ви смієте так ображати мене! Хіба ви знаєте, що я після вас полюбила когонебудь? Ви певні цього?

Паратов. Я не певний, але гадаю.

Лариса. Щоб так жорстоко докоряти, треба знати, а не гадати.

Паратов. Ви виходите заміж?

Лариса. Але що мене примусило... Коли вдома жити не можна, коли під час страшної, смертельної журби примушують бути люб'язною, усміхатися, накидають женихів, на яких без огиди не можна дивитися, коли в домі скандали, коли треба тікати з дому і навіть з міста?

Паратов. Ларисо, то ви?..

Лариса. Що „я"? Ну, що ви хотіли сказати?

Паратов. Вибачте! я винен перед вами. То ви не забули мене, ви ще... мене любите? (*Лариса мовчить*). Ну, скажіть, будьте одверті!

Лариса. Звичайно, так. Нічого й питати.

Паратов (*ніжно цілує руку Лариси*). Дякую вам, дякую.

Лариса. Вам тільки й треба було: ви — людина горда.

Паратов. Поступитися вами я можу, я повинен через обставини; але коханням вашим поступитися було б тяжко.

Лариса. Невже?

Паратов. Якби ви дали перевагу надо мною комунебудь, ви образили б мене глибоко, і я не легко б простив вам це.

Лариса. А тепер?

Паратов. А тепер я на все життя збережу найприємніший спомин про вас, і ми розійдемося, як найкращі друзі.

Лариса. Значить, нехай жінка плаче, мучиться, аби тільки любила вас?

Паратов. Що робити, Ларисо Дмитрівно! В коханні рівності нема, це вже не від мене заведено. В коханні доводиться іноді й плакати.

Лариса. І неодмінно жінці?

Паратов. Вже, певна річ, не мужчині.

Лариса. Та чому ж?

Паратов. Дуже просто; тому що коли мужчина заплаче, то його бабою звуть; а ця назва для мужчини гірше за все, що тільки може вигадати розум людський.

Лариса. Якби кохання ото було рівне з обох боків, то сліз би не було. Буває це колинебудь?

Паратов. Зрідка трапляється. Тільки вже це як кондиторське тістечко виходить, якесь безе.

Лариса. Сергію Сергійовичу, я сказала вам те, чого не повинна була говорити; я сподіваюсь, що ви не обернете на лихе мою одвертість.

Паратов. Помилуйте, за кого ж ви мене вважаєте! Коли жінка вільна, ну, тоді інша річ... Я, Ларисо Дмитрівно, людина з правилами, шлюб для мене діло святе. Я цього вільнодумства терпіти не можу. Дозвольте спитати: ваш майбутній муж, звичайно, обдарований багатьма добрими властивостями?

Лариса. Ні, одною тільки.

Паратов. Не багато.

Лариса. Зате дорогою.

Паратов. А саме?

Лариса. Він кохає мене.

Паратов. Дійсно, дорогою; це для хатнього вжитку дуже добре.

Входять Огудалова і Карандишев.

ЯВА IX

Паратов, Лариса, Огудалова, Карандишев, потім лакей.

Огудалова. Дозвольте вас познайомити, панове! (*До Паратова*). Юлій Капітонович Карандишев. (*До Карандишева*). Сергій Сергійович Паратов.

Паратов (*подаючи руку Карандишеву*). Ми вже знайомі. (*Кланяючись*). Людина з великими вусами і малими здібностями. Прошу любити і жалувати. Старий друг Харити Гнатівни і Лариси Дмитрівни.

Карандишев (*стримано*). Дуже приємно.

Огудалова. Сергій Сергійович у нас в домі як рідний.

Карандишев. Дуже приємно.

Паратов (*до Карандишева*). Ви не ревниві?

Карандишев. Я сподіваюсь, що Лариса Дмитрівна не дасть ніякого приводу бути ревнивим.

Паратов. Алеж ревниві люди ревнують без будьякого приводу.

Лариса. Я ручуся, що Юлій Капітонович мене ревнувати не буде.

Карандишев. Так, звичайно; але якби...

Паратов. О, так, так. Напевне, це було б щось дуже жахливе.

Огудалова. Що ви, панове, завели? Хіба нема іншої розмови, крім ревнощів?

Лариса. Ми, Сергію Сергійовичу, скоро їдемо на село.

Паратов. Від чудових тутешніх місць?

Карандишев. Що ви знаходите тут чудового?

Паратов. Адже це як кому; кожний Івась має свій лас.

Огудалова. Правда, правда. Кому місто подобається, а кому село.

Паратов. Тітонько, у кожного свій смак: хто любить кавуна, а хто свинячого хрящика.

Огудалова. Ах, каверзник! звідки ви стільки приказок знаєте?

Паратов. З бурлаками водився, тітонько, то руської мови навчився.

Карандишев. У бурлаків учитися руської мови?

Паратов. А чому ж у них не вчитися?

Карандишев. А тому, що ми вважаємо їх...

Паратов. Хто це: ми?

Карандишев (*запалившись*). Ми, цебто освічені люди, а не бурлаки.

Паратов. Ну бо, за кого ж ви вважаєте бурлаків? Я судновласник, і заступаюсь за них; я сам такий же бурлака.

Карандишев. Ми вважаємо їх за зразок грубіянства і неуцтва.

Паратов. Ну, далі, пане Карандишев!

Карандишев. Все, більш нічого.

Паратов. Ні, не все, головного не вистачає: вам треба просити вибачення.

Карандишев. Мені — просити вибачення!

Паратов. Так, вже нічого робити, треба.

Карандишев. Та з якої речі? Це моє переконання.

Паратов. Ну-ну-ну-ну! Одмагатись не можна.

Огудалова. Панове, панове, що це ви!

Паратов. Не турбуйтесь, я за це на дуель не викличу: ваш жених цілий зостанеться; я тільки повчу його. У мене правило: нікому нічого не прощати; а то про страх забудуть, забуватися почнуть.

Лариса (*до Карандишева*). Що ви робите? Просіть вибачення зараз, я вам велю.

Паратов (*до Огудалової*). Здається, пора мене знати. Якщо я когось хочу повчити, то на тиждень дома замикаюсь, та кару придумую.

Карандишев (*до Паратова*). Я не розумію...

Паратов. То навчіться перше розуміти, та потім і розмовляйте!

Огудалова. Сергію Сергійовичу, я на коліна впаду перед вами; ну, ради мене, вибачте йому!

Паратов (*до Карандишева*). Дякуйте Хариті Гнатівні. Я вам прощаю. Тільки, рідний мій, розбирайтесь у людях! Я їду-їду, не свищу, а наїду — не попущу.

Карандишев хоче відповідати.

Огудалова. Не заперечуйте, не заперечуйте! А то я з вами посварюсь. Ларисо, звели шампанського подати та налий їм по скляночці — нехай вип'ють мирову. (*Лариса виходить*). І вже, панове, будь ласка, не свариться більше. Я жінка мирної вдачі; я люблю, щоб усе по-дружньому було, в злагоді.

Паратов. Я сам мирної вдачі, мухи не зачеплю, я ніколи перший не почну; за себе я вам ручуся.

Огудалова. Юлію Капітоновичу, ви — ще молода людина, вам треба бути скромнішим, гарячитися не слід. Звольте но ось запросити Сергія Сергійовича на обід, звольте неодмінно! Нам дуже приємно бути з ним разом.

Карандишев. Я й сам хотів. Сергію Сергійовичу, чи зволите ви пообідати у мене сьогодні?

Паратов (*холодно*). З приємністю.

Входить Лариса, за нею слуга з пляшкою шампанського в руках і склянками на підносі.

Лариса (*наливаючи*). Панове, прошу покірно.

Паратов і Карандишев беруть склянки.

Прошу вас бути друзями.

Паратов. Ваше прохання для мене дорівнюється наказові.

Огудалова (*до Карандишева*). От і ви беріть приклад з Сергія Сергійовича!

Карандишев. Про мене нічого й казати: для мене кожне слово Лариси Дмитрівни — закон.

Входить Вожеватов.

ЯВА X

Огудалова, Лариса, Паратов, Карандишев, Вожеватов, потім Робінзон.

Вожеватов. Де шампанське, там і ми. Який нюх! Харито Гнатівно, Ларисо Дмитрівно, дозвольте білявому в кімнату зайти!

Огудалова. Якому білявому?

Вожеватов. Зараз побачите. Зайди, білявцю!

Робінзон входить.

Маю за честь рекомендувати вам нового друга мого: лорд Робінзон.

Огудалова. Дуже приємно.

Вожеватов (*до Робінзона*). Цілуй ручки. (*Робінзон цілує руки Огудалової і Лариси*). Ну, мілорд, тепер іди сюди!

Огудалова. Що це ви так командуєте вашим другом?

Вожеватов. Він майже не бував у дамському товаристві, то соромливий. Все більше подорожував, і водою, і сухопуттям, а ось недавно зовсім був здичавів на безлюдному острові. (*До Карандишева*). Дозвольте вас познайомити! Лорд Робінзон, Юлій Капітонович Карандишев!

Карандишев (*подаючи руку Робінзонові*). Ви уже давно виїхали з Англії?

Робінзон. Yes. (Йєс)[1].

Вожеватов (*до Паратова*). Я його слів із троє навчив по-англійському, та, признатися, і сам ото не багато більше знаю. (*До Робінзона*). Чого ти на вино ото поглядаєш? Харито Гнатівно, можна?

Огудалова. Зробіть ласку.

Вожеватов. Англійці ж бо цілий день п'ють вино, з ранку.

Огудалова. Невже ви цілий день п'єте?

Робінзон. Yes.

Вожеватов. Вони тричі снідають, та потім обідають від шостої години до дванадцятої.

Огудалова. Чи можливо це?

Робінзон. Yes.

Вожеватов (*до Робінзона*). Ну, наливай!

Робінзон (*наливши склянки*). If you please! (Іф ю пліз)[2]. (*П'ють*).

Паратов (*до Карандишева*). Запросіть і його на обід! ми з ним скрізь разом, я без нього не можу.

Карандишев. Як його звати?

Паратов. Та хто ж їх на ймення зве! Лорд, мілорд...

Карандишев. Хіба він лорд?

Паратов. Звичайно, не лорд; та вони так люблять. А то просто: сер Робінзон.

Карандишев (*до Робінзона*). Сер Робінзон, прошу покірно сьогодні пообідати в мене.

Робінзон. I thank you. (Ай сенк ю)[1].

Карандишев (*до Огудалової*). Харито Гнатівно, я йду додому, мені треба зробити дещо. (*Кланяючись всім*). Я вас чекаю, панове. Маю за честь кланятися. (*Виходить*).

Паратов (*бере капелюха*). Та й нам пора, треба відпочити після дороги.

Вожеватов. До обіду приготуватись.

Огудалова. Заждіть, панове, не всі одразу.

Огудалова і Лариса виходять за Карандишевим у передпокій.

ЯВА XI

Паратов, Вожеватов, Робінзон.

Вожеватов. Вподобався вам жених?

Паратов. Чому тут подобатися! Кому він може подобатися! А ще розбалакує, бевзь отакий.

Вожеватов. Хіба було щось?

Паратов. Була розмова невелика. Стовбурчиться й собі, наче людина, задиратися теж надумався. Та зажди, друзяко, я з тебе, друзяко, посміюся. (*Ударивши себе по лобі*). Ах, яка думка блискуча! Ну, Робінзоне, тебе чекає робота важка, старайся...

Вожеватов. Що таке?

Паратов. А ось що... (*Прислухаючись*). Ідуть. Потім скажу, панове. (*Входять Огудалова і Лариса*). Маю за честь кланятися.

Вожеватов. До побачення! (*Розкланюються*).

[1] Так.

[2] Будь ласка.

[1] Дякую вам.

ДІЯ ТРЕТЯ

Кабінет Карандишева. Кімната, умебльована з претензіями, але без смаку; на одній стіні прибитий над диваном килим, на якому розвішано зброю. Троє дверей: одні посередині, двоє по обидва боки.

ЯВА І

Єфросинія Потапівна і Іван (виходить з дверей ліворуч).

Іван. Лимонів дозвольте!

Єфросинія Потапівна: Яких лимонів, гаспиде?

Іван. Месинських.

Єфросинія Потапівна. Нащо вони тобі потрібні?

Іван. По обіді які пани кофій п'ють, а які чай, то до чаю потрібні.

Єросинія Потапівна. Висотали ви з мене всю душу сьогодні. Подай клюковного морсу, хіба не все одно? Візьми там у мене карафочку; ти обережніше, карафочка ото старенька, заткальце і так ледве тримається, сургучиком підклеєне. Ходімо, я сама видам. (*Виходить в середні двері, Іван за нею*).

Входять: Огудалова і Лариса зліва.

ЯВА ІІ

Огудалова, Лариса.

Лариса. Ах, мамо, я не знаю, куди подітися.

Огудалова. Я так і сподівалась від нього.

Лариса. Що за обід, що за обід! А ще кличе Мокія Парменовича! Що він робить?

Огудалова. Так, угостив, нічого сказати!

Лариса. Ах, як негарно! Нема гірше, як цей сором, коли доводиться за інших соромитися. От ми нічого не винні, а соромно, соромно, так би і втекла кудинебудь. А він немов не помічає нічого, він навіть веселий.

Огудалова. Та йому й помітити не можна: він нічого не знає, він ніколи й не бачив, як пристойні люди обідають. Він ще думає, що здивував усіх своєю пишнотою; от він і веселий. Та хіба ти не помічаєш? Його навмисне підпоюють.

Лариса. Ах, ах! спини його, спини його!

Огудалова. Як спинити? він — не малолітній, пора без няньки жити.

Лариса. Адже він не дурний, як же він не бачить цього!

Огудалова. Не дурний, та самолюбний. З нього глузують, вина похвалюють, він і радий; сами тільки вигляд роблять, що п'ють, а йому підливають.

Лариса. Ах! я боюсь, усього боюсь. Навіщо вони це роблять?

Огудалова. Та так просто, позабавлятися хотять.

Лариса. Та вони ж мене мучать!

Огудалова. А кому клопіт, що ти мучишся. От, Ларисо, ще нічого не бачивши, а вже мука; що ж далі ото буде?

Лариса. Ах, діло зроблене; можна тільки шкодувати, а поправити не можна.

Входить Єфросинія Потапівна.

ЯВА ІІІ

Огудалова, Лариса і Єфросинія Потапівна.

Єфросинія Потапівна. Вже пообідали? А чаю не зволите?

Огудалова. Ні, дайте спокій.

Єфросинія Потапівна. А мужчини ото що?

Огудалова. Вони там сидять, розмовляють.

Єфросинія Потапівна. Ну, попоїли і вставали б; чого ще дожидаються? Уже вскочив мені цей обід; скільки клопоту, скільки нестачі! Кухарчуки розбійники, на кухню ото наче якийсь переможець прийде, слова йому сказати не смій.

Огудалова. Та про що з ним говорити? Коли він гарний кухар, то вчити його не треба.

Єфросинія Потапівна. Та не про учіння мова, а дуже багато добра переводять. Якби свій матеріал, домашній, сільський, то я б і слова не сказала; а то куплений, дорогий, то

його й шкода. Помилуйте, вимагають цукру, ванілю, риб'ячого клею; а ваніль цей дорогий, а риб'ячий клей ще дорожчий. Ну, і поклав би трошечки, для духу, а він валить даремно: серце так і завмирає, на нього глядячи.

Огудалова. Так, для ощадливих людей, звичайно...

Єфросинія Потапівна. Яка тут ощадливість, коли людина з глузду з'їхала. Візьмемо стерлядь: хіба смак в ній не однаковий, що велика, що маленька? А в ціні ото різниця, ох, велика! Півкарбованчика десяток і поза очі б, а він по півкарбованця за штуку платив.

Огудалова. Ну, цим, що були за обідом, ще погуляти по Волзі та підрости б не завадило.

Єфросинія Потапівна. Ах, та є ж бо, мабуть, і на карбованець, і на два; плати, в кого гроші дурні. Якби для начальника якогось високого чи для владики, ну, вже це так і годиться, а то для кого! Знову, вино хотів був дороге купувати за карбованець і більше, та купець чесний чоловік попався: беріть, каже, кругом по шість гривень за пляшку, а ерлики які скажете! Уже й вина дав. Можна сказати, що на честь. Попробувала я чарочку, то й гвоздикою пахне, і розаном пахне, і ще чимось. Як йому бути дешевим, коли в нього стільки дорогих духів кладеться! І гроші не малі: шість гривень за пляшку; а вже й варто дати. А дорожче платити нема з чого, з платні живемо. От у нас сусіда женився, то до нього оцього самого пуху: перин та подушок, возили-возили, возили-возили, та все чистого; потім хутряного: лисиця, і куниця, і соболь! Все це в дім, то є з чого йому витрачатися. А от поруч чиновник женився, то всього приданого привезли фортеп'яни старі. Не розживешся. Однаково і нам форсувати не до речі.

Лариса (*до Огудалової*). Тікала б я звідси світ за очі.

Огудалова. Не можна, на нещастя.

Єфросинія Потапівна. Та коли вам щось не так, то будь ласка, до мене в кімнату; а то прийдуть мужчини, накурять так, що й не дихнути. Чого я стою ото? Бігти треба срібло перелічити, та замкнути, ниньки народ без хреста.

Огудалова і Лариса виходять в двері праворуч. Єфросинія Потапівна в середні. З дверей ліворуч виходять: Паратов, Кнуров, Вожеватов.

ЯВА IV

Паратов, Кнуров і Вожеватов.

Кнуров. Я, панове, в клуб обідати поїду, я не їв нічого.

Паратов. Почекайте, Мокію Парменовичу!

Кнуров. Зо мною вперше в житті такий випадок. Запрошує обідати відомих людей, а їсти нічого... Він людина дурна, панове.

Паратов. Ми не заперечуємо. Треба йому віддати належне: він, дійсно, дурний.

Кнуров. І сам перш за всіх напився.

Вожеватов. Ми його чимало підстроїли.

Паратов. Так, я свій намір виконав. Мені ще тоді на думку спало: накачати його гарненько і подивитися, що буде.

Кнуров. То у вас було це задумано?

Паратов. Ми раніше умовились. От, панове, для таких випадків Робінзони ото й дорогі.

Вожеватов. Золото, а не людина.

Паратов. Щоб напоїти хазяїна, треба самому пити з ним разом; а чи є можливість ковтати цю мікстуру, яку він вином величає? А Робінзон — натура, витримана на закордонних винах ярославського виробу, йому нічого. Він п'є та похваляє, пробує то одно, то друге, порівнює, смакує з виглядом знавця; але без хазяїна пити не погоджується; той і попався. Людина непризвичаєна, чи багато йому треба, скоренько й дійшов до захоплення.

Кнуров. Це смішно; тільки мені, панове, не в жарт їсти хочеться.

Паратов. Ще встигнете. Пождіть трохи, ми попросимо Ларису Дмитрівну заспівати щонебудь.

Кнуров. Це інша річ. А де ж Робінзон?

Вожеватов. Вони там ще допивають.

Входить Робінзон.

ЯВА V

Паратов, Кнуров, Вожеватов і Робінзон.

Робінзон (*падаючи на диван*). Батечку, рятуйте! Ну, Серж, будеш ти за мене перед богом відповідати!

Паратов. Що ти, п'яний, чи що?

Робінзон. П'яний! Хіба я на це скаржусь колинебудь? Якби п'яний, це б чудова річ — кращого і хотіти нічого не можна. Я з цим добрим наміром їхав сюди, та з цим добрим наміром і на світі живу. Це мета мого життя.

Паратов. Що ж з тобою?

Робінзон. Я отруєний, я зараз цвалт закричу.

Паратов. Та ти що пив ото більше, яке вино?

Робінзон. Хто ж його знає? хемік я, чи що! Ні один аптекар не розбере.

Паратов. Та що на пляшці ото, який ярлик?

Робінзон. На пляшці ото „бургонське", а в пляшці ото „кіндер-бальзам" якийсь. Не минеться мені даремно ця спеція, вже я почуваю.

Вожеватов. Це трапляється: коли роблять вино, то передадуть зайвого чогонебудь проти пропорції. Чи важко помилитись? Людина — не машина. Мухоморів чи не передали?

Робінзон. Чого тобі весело? Людина гине, а ти радий.

Вожеватов. Шабаш! Помирати тобі, Робінзоне.

Робінзон. Ну, це дурниця, помирати я не згоден... Ах! хоч би знати, яке каліцтво від цього вина буває.

Вожеватов. Одно око лопне неодмінно, ти так і жди.

За сценою голос Карандишева: „Гей, дайте нам бургонського".

Робінзон. Ну, от, звольте слухати, знов бургонського! Рятуйте, гину! Серж, пожалій хоч ти мене. Адже я в розквіті літ, панове, я подаю великі надії. Завіщо ж мистецтво повинно позбутись...

Паратов. Та не плач, я тебе вилікую; я знаю, чим помогти тобі; як рукою здіймає.

Входить Карандишев з ящиком сигар.

ЯВА VI

Паратов, Кнуров, Вожеватов, Робінзон і Карандишев.

Робінзон (*глянувши на килим*). Що це у вас таке?

Карандишев. Сигари.

Робінзон. Ні, що розвішано ото? Бутафорські речі?

Карандишев. Які бутафорські речі? Це турецька зброя.

Паратов. То от хто винен, що австрійці турок перемогти не можуть.

Карандишев. Як? що за жарти! Помилуйте, що це за дурниця! Чим я винен?

Паратов. Ви забрали у них всю драптиву, негодящу зброю; от вони з горя доброю англійською зброєю й запаслися.

Вожеватов. Так, так, ось хто винен! тепер знайшлось. Ну, вам австрійці спасибі не скажуть.

Карандишев. Та чим воно негодяще? Ось оцей пістолет, наприклад. (*Здіймає з стіни пістолет*).

Паратов (*бере в нього пістолет*). Цей пістолет?

Карандишев. Ах, обережніше, він заряджений.

Паратов. Не бійтеся! Заряджений він, чи не заряджений, небезпека від нього однакова: він, все одно, не вистрелить. Стріляйте на мене за п'ять кроків, я дозволяю.

Карандишев. Ну, ні, і цей пістолет знадобитись може.

Паратов. Так, в стіну цвяхи забивати. (*Кидає пістолет на стіл*).

Вожеватов. Ну, ні, не кажіть! Руська приказка каже: „на гріх і з палиці вистрілиш".

Карандишев (*до Паратова*). Чи не зволите сигар?

Паратов. Алеж, мабуть, дорогі? Карбованців з сім сотня, я гадаю.

Карандишев. Так, близько того: сорт високий, дуже високий сорт.

Паратов. Я цей сорт знаю: Регалія капустіссіма dos amigos[1]; я його тримаю для приятелів, а сам не курю.

Карандишев (*Кнурову*). Чи не зволите?

Кнуров. Не хочу я ваших сигар — свої курю.

[1] Регалія капустіссіма dos amigos — жартлива назва сигар низького сорту.

Карандишев. Добренькі сигари, добренькі.

Кнуров. Ну, а добрі, то й куріть сами.

Карандишев (*до Вожеватова*). Ви не зволите?

Вожеватов. Для мене це дуже дорогі; дивись, розбестаєшся. Не нашому носові рябину клювати: рябина — ягода ніжна.

Карандишев. А ви, сер Робінзон, курите?

Робінзон. Я б то? Дивне запитання! Дозвольте п'ятірочку! (*Вибирає п'ять штук, виймає з кишені папірець і старанно загортає*).

Карандишев. Чому ж ви не закурюєте?

Робінзон. Ні, як же можна! ці сигари треба курити в природі, в гарній місцевості.

Карандишев. Та чому ж?

Робінзон. А тому, що коли їх закурити в порядному домі, то, дивись, поб'ють, чого я терпіти не можу.

Вожеватов. Не любиш, коли б'ють?

Робінзон. Ні, з дитинства огиду маю.

Карандишев. Який він оригінал! Га, панове, який оригінал! Одразу видно, що англієць. (*Голосно*). А де наші дами? (*Ще голосніше*). Де дами?

Входить Огудалова.

ЯВА VII

Паратов, Кнуров Вожеватов, Робінзон, Карандишев і Огудалова.

Огудалова. Дами тут, не турбуйтесь. (*До Карандишева тихо*). Що ви робите? Подивіться ви на себе!

Карандишев. Я, помилуйте, я себе знаю. Подивіться: всі п'яні, а я тільки веселий. Я щасливий сьогодні, я тріумфую.

Огудалова. Тріумфуйте, тільки не так голосно! (*Підходить до Паратова*). Сергію Сергійовичу, перестаньте знущатися з Юлія Капітоновича! Нам боляче бачити: ви ображаєте мене й Ларису.

Паратов. Ах, тітонько, чи смію я!

Огудалова. Невже ви ще не забули про недавню сварку? Як не соромно!

Паратов. Що вам! Я тітонько, не злопам'ятний. Та звольте, я для вашої приємності все це закінчу одразу. Юлію Капітоновичу!

Карандишев. Чого ви хочете?

Паратов. Хочете брудершафт зо мною випити?

Огудалова. Ось це добре. Дякую вам!

Карандишев. Брудершафт, ви кажете? Звольте, з приємністю.

Паратов (*до Огудалової*). Та попросіть сюди Ларису Дмитрівну! Чого вона ховається від нас?

Огудалова. Добре, я приведу її. (*Виходить*).

Карандишев. Чого ж ми вип'ємо? Бургонського?

Паратов. Ні, вже від бургонського звільніть! Я людина проста.

Карандишев. То чого ж?

Паратов. Знаєте що: цікаво тепер нам з вами коньячку випити. Коньяк є?

Карандишев. Як не бути! У мене все є. Гей, Іване, коньяку!

Паратов. Навіщо сюди, ми там вип'ємо; тільки звеліть скляночок дати, я чарок не визнаю.

Робінзон. Чом же ви раніше не сказали, що у вас коньяк є? Скільки дорогого часу прогаяно!

Вожеватов. Як він ожив!

Робінзон. З цим напоєм я поводитися вмію, я до нього принатурився.

Паратов і Карандишев виходять у двері ліворуч.

ЯВА VIII

Кнуров, Вожеватов і Робінзон.

Робінзон (*дивиться в двері ліворуч*). Загинув Карандишев. Я почав, а Серж його доконає. Наливають, стають в позу; жива картина. Подивіться, яка в Сержа усмішка! Зовсім Бертрам. (*Співає з „Роберта“* [1]): „Ти мій збавитель.— Я твій збавитель!— І покровитель.— І покровитель“. Ну, проковтнув. Цілуються. (*Співає*). „Який щасливий я!— Жертва моя!“ Ай, забирає Іван коньяк, забирає! (*Голосно*). Що ти, що ти, облиш! Я його давно дожидаюсь. (*Вибігає*).

З середніх дверей виходить Ілля.

---

[1] „Роберт-Диявол“ — опера Мейєрбера (1791—1864).

ЯВА IX

Кнуров, Вожеватов, Ілля, потім Паратов.

Вожеватов. Чого тобі, Ілля?

Ілля. Та наші готові, зібралися зовсім, на бульварі дожидаються. Коли їхати скажете?

Вожеватов. Зараз всі разом поїдемо, підождіть трохи!

Ілля. Добре. Як скажете, так і буде.

Входить Паратов.

Паратов. А, Ілля, готові?

Ілля. Готові, Сергію Сергійовичу.

Паратов. Гітара з тобою?

Ілля. Не захопив, Сергію Сергійовичу.

Паратов. Гітару треба, чуєш?

Ілля. Зараз побіжу, Сергію Сергійовичу! (*Виходить*).

Паратов. Я хочу попросити Ларису Дмитрівну заспівати нам щонебудь, та й поїдемо за Волгу.

Кнуров. Не весела наша прогулянка буде без Лариси Дмитрівни. От якби... Дорого можна заплатити за таку приємність...

Вожеватов. Якби Лариса Дмитрівна поїхала, я б з радощів усім гребцям по карбованцю сріблом подарував би.

Паратов. Уявіть собі, панове, я й сам про те думаю; от як ми в одно.

Кнуров. Та чи є можливість?

Паратов. На світі нема нічого неможливого, кажуть філософи.

Кнуров. А Робінзон, панове, зайвий. Побавилися і годі. Нап'ється він там як тварина — нічого доброго! Ця прогулянка діло серйозне, він нам зовсім не компанія. (*Показуючи в двері*). Он він як до коньяку ото припав.

Вожеватов. То не брати його.

Паратов. Причепиться якнебудь.

Вожеватов. Заждіть, панове, я його здихаюсь. (*В двері*). Робінзон!

Входить Робінзон.

ЯВА X

Паратов, Кнуров, Вожеватов і Робінзон.

Робінзон. Чого тобі?

Вожеватов (*тихо*). Хочеш їхати в Париж.

Робінзон. Як у Париж, коли?

Вожеватов. Сьогодні увечері?

Робінзон. А ми за Волгу збиралися.

Вожеватов. Як хочеш; їдь за Волгу, а я в Париж.

Робінзон. Та в мене ж бо паспорта нема.

Вожеватов. Це вже моє діло.

Робінзон. Я, хай так.

Вожеватов. То звідси ми поїдемо разом; я тебе завезу додому до себе; там і чекай мене, відпочинь, засни. Мені треба заїхати в справах у зо два місця.

Робінзон. А цікаво б і циган послухати.

Вожеватов. А ще артист! Соромся! Циганські пісні — адже це неуцтво. Інша річ італійська опера або оперетка веселенька! Ось що тобі треба слухати. Мабуть, сам грав.

Робінзон. Ще б пак! я в „Пташках співочих" грав.

Вожеватов. Кого?

Робінзон. Нотаріуса.

Вожеватов. Ну, як же такому артистові та в Парижі не побувати! Після Парижа тобі яка ціна ото буде!

Робінзон. Руку!

Вожеватов. Їдеш?

Робінзон. Їду.

Вожеватов (*до Паратова*). Як він тут співав з „Роберта"! який голос!

Паратов. А от ми з ним в Нижньому на ярмарку діла наробимо.

Робінзон. Ще чи поїду я, спитати треба.

Паратов. Чого так?

Робінзон. Неуцтва я і без ярмарку доволі бачу.

Паратов. Ого, як він розмовляти почав!

Робінзон. Ниньки освічені люди в Европу їздять, а не по ярмарках тиняються.

Паратов. Які ж держави і які міста Европи ви ощасливити хочете?

Робінзон. Звичайно, Париж, я вже туди давно збираюсь.

Вожеватов. Ми з ним сьогодні увечері їдемо.

Паратов. А, он що! Щасливої дороги! В Париж тобі, дійсно, треба їхати! Там тільки тебе й бракувало. А де ж хазяїн?

Робінзон. Він там, він говорив, що сюрприз нам готує.

Входять з правого боку Огудалова і Лариса, з лівого боку Карандишев і Іван.

ЯВА XI

Огудалова, Лариса, Паратов, Кнуров, Вожеватов, Робінзон, Карандишев, Іван, потім Ілля і Єфросинія Потапівна.

Паратов (*до Лариси*). Чого ви нас покинули?

Лариса. Мені щось нездужається.

Паратов. А ми зараз з вашим женихом брудершафт випили. Тепер уже друзі повік.

Лариса. Дякую вам. (*Стискає руку Паратову*).

Карандишев (*до Паратова*). Серж!

Паратов (*до Лариси*). От бачите, яка близькість! (*До Карандишева*). Чого тобі?

Карандишев. Тебе хтось питає.

Паратов. Хто там?

Іван. Циган Ілля.

Паратов. То клич його сюди. (*Іван виходить*). Панове, вибачте, що я запрошую Іллю в наше товариство. Це мій кращий друг. Де приймають мене, там повинні приймати і моїх друзів. Це моє правило.

Вожеватов (*до Лариси тихо*). Я нову пісеньку знаю.

Лариса. Гарна?

Вожеватов. Незрівняна! „Верев'юшки, верев'ю! на панночці черевички".

Лариса. Це цікаво.

Вожеватов. Я вас навчу.

Входить Ілля з гітарою.

Паратов (*до Лариси*). Дозвольте, Ларисо Дмитрівно, попросити вас ощасливити нас! Заспівайте нам який-небудь романс чи пісеньку! Я вас цілий рік не чув, та, напевне, і не почую вже більше.

Кнуров. Дозвольте й мені повторити те ж саме прохання!

Карандишев. Не можна, панове, не можна. Лариса Дмитрівна не буде співати.

Паратов. Та з чого ти знаєш, що не буде? А, може, й буде.

Лариса. Вибачте, панове, я й не в настрої сьогодні, і не в голосі.

Кнуров. Щонебудь, що вам завгодно!

Карандишев. Вже коли я кажу, що не буде, то й не буде.

Паратов. А от побачимо. Ми попросимо гарненько, на коліна станемо.

Вожеватов. Це я зараз, я людина гнучка.

Карандишев. Ні, ні, і не просіть, не можна; я забороняю.

Огудалова. Що ви! Забороняйте тоді, коли будете мати право, а тепер ще заждіть забороняти, рано.

Карандишев. Ні, ні! Я рішуче забороняю.

Лариса. Ви забороняєте? То я буду співати, панове.

Карандишев, надувшись, відходить в куток і сідає.

Паратов. Ілля!

Ілля. Що будемо співати, панночко?

Лариса. „Не искушай".

Ілля (*настроюючи гітару*). От третього голосу треба! Ах, біда! Який тенор був! Через свою через дурість. (*Співають два голоси*).

Не искушай меня без нужды
Возвратом нежности твоей!
Разочарованному чужды
Все обольщенья прежних дней.

Всі різним способом виявляють своє захоплення. Паратов сидить, запустивши руки у волосся. До другого куплета злегка приєднується Робінзон.

Уж я не верю увереньям,
Уж я не верую в любовь,
И не хочу предаться вновь
Раз обманувшим сновиденьям.

Ілля (*до Робінзона*). От спасибі, пане. Допоміг.

Кнуров (*до Лариси*). Велика насолода бачити вас, а ще більша насолода слухати вас.

Паратов (*з похмурим виглядом*). Мені здається, я збожеволію. (*Цілує руку Лариси*).

Вожеватов. Послухати та й померти — ось воно що! (*До Карандишева*). А ви хотіли позбавити нас цієї приємності.

Карандишев. Я, панове, не менше, ніж ви, захоплююся співом Лариси Дмитрівни. Ми зараз вип'ємо шампанського за її здоров'я.

Вожеватов. Розумне слово приємно й чути.

Карандишев (*голосно*). Подайте шампанського!

Огудалова (*тихо*). Тихше! Чого ви кричите?

Карандишев. Помилуйте, я в себе дома. Я знаю, що роблю. (*Голосно*). Подайте шампанського.

Входить Єфросинія Потапівна.

Єфросинія Потапівна. Якого тобі ще шампанського? Щохвилини то того, то іншого.

Карандишев. Не встрявайте не в своє діло! Робіть, що вам велять.

Єфросинія Потапівна. То піди сам! А я вже ноги одходила; я ще, може, не ївши зранку. (*Виходить*).

Карандишев іде в двері ліворуч.

Огудалова. Послухайте, Юлію Капітоновичу!.. (*Виходить за Карандишевим*).

Паратов. Ілля, їдь! щоб катери були готові! Ми зараз приїдемо.

Ілля виходить в середні двері.

Вожеватов (*до Кнурова*). Облишмо його самого з Ларисою Дмитрівною. (*До Робінзона*). Робінзон, дивися, Іван коньяк ото прибирає.

Робінзон. Та я його уб'ю. Мені легше з життям розлучитися!

Виходять ліворуч: Кнуров, Вожеватов і Робінзон.

ЯВА XII

Лариса і Паратов.

Паратов. Чарівнице! (*Жагуче дивиться на Ларису*). Як я проклинав себе, коли ви співали!

Лариса. За що?

Паратов. Я ж бо не дерево; втратити такий скарб, як ви, хіба легко?

Лариса. Хто ж винен?

Паратов. Звичайно, я, і куди більше винен, ніж ви думаєте. Я повинен зневажити себе.

Лариса. За що ж, скажіть!

Паратов. Навіщо я втік од вас? На що проміняв вас?

Лариса. Навіщо ж ви це зробили?

Паратов. Ах, навіщо! Звичайно, малодушність. Треба було поправити свою маєтність. Та бог з нею, з маєтністю! Я програв більше, ніж маєтність, я втратив вас: я і сам мучуся, і вас примусив мучитися.

Лариса. Так, треба правду сказати, ви надовго отруїли моє життя.

Паратов. Заждіть, заждіть обвинувачувати мене! Я ще не зовсім став вульгарним, не зовсім загрубів; в мені прирожденного крамарництва нема; благородні почуття ще ворушаться в душі моїй. Ще кілька таких хвилин...

Лариса (*тихо*). Говоріть!

Паратов. Я кину всі розрахунки, і вже ніяка сила не вирве вас у мене; хібащо разом з моїм життям.

Лариса. Чого ж ви хочете?

Паратов. Бачити вас, слухати вас... Я завтра їду.

Лариса (*опустивши голову*). Завтра.

Паратов. Слухати ваш чарівний голос, забувати увесь світ і мріяти про одно раювання.

Лариса (*тихо*). Про яке?

Паратов. Про раювання бути рабом вашим, бути коло ваших ніг.

Лариса. Але як же?

Паратов. Послухайте: ми їдемо всією компанією кататися на Волгу катерами — поїдьмо!

Лариса. Ах, а тут? Я не знаю, справді... Як же тут?

Паратов. Що таке „тут"? Сюди зараз приїдуть: тітка Карандишева, пані в пофарбованих шовкових платтях; розмова буде про солоні гриби.

Лариса. Коли ж їхати?

Паратов. Зараз.

Лариса. Зараз?

Паратов. Зараз або ніколи.

Лариса. Їдьмо.

Паратов. Як, ви зважуєтесь їхати за Волгу?

Лариса. Куди вам завгодно.

Паратов. З нами, зараз?

Лариса. Коли вам завгодно.

Паратов. Ну, признаюсь, вище і благородніше цього я нічого і уявити не можу. Чарівне створіння! Владарко моя!

Лариса. Ви — мій владар.

Входять: Огудалова, Кнуров, Вожеватов, Робінзон, Карандишев і Іван з підносом, на якому склянки з шампанським.

ЯВА XIII

Огудалова, Лариса, Паратов, Кнуров, Вожеватов, Робінзон, Карандишев і Іван.

Паратов (*до Кнурова і Вожеватова*). Вона поїде.

Карандишев. Панове, я пропоную тост за Ларису Дмитрівну. (*Всі беруть склянки*). Панове, ви зараз захоплювались талантом Лариси Дмитрівни. Ваші похвали — для неї не новина; з дитинства вона оточена поклонниками, які вихваляють її у вічі при кожній зручній нагоді. Так, талантів у неї, дійсно, багато. Але не за них я хочу похвалити її. Головна, неоціненна гідність Лариси Дмитрівни — та, панове... та, панове...

Вожеватов. Заплутається.

Паратов. Ні, вирине, вивчив.

Карандишев. Та, панове, що вона вміє цінувати і вибирати людей. Так, Лариса Дмитрівна знає, що не все те золото, що блищить. Вона уміє відрізняти золото від сухозлітки. Багато блискучих молодих людей оточувало її; але вона на сухозлотний блиск не спокусилася. Вона шукала для себе людину не блискучу, а гідну.

Паратов (*ухвально*). Браво, браво!

Карандишев. І вибрала...

Паратов. Вас! Браво! браво!

Вожеватов і Робінзон. Браво, браво!

Карандишев. Так, панове, я не тільки смію, я маю право пишатися і пишаюсь. Вона мене зрозуміла, оцінила і дала перевагу над усіма. Вибачте, панове, можливо, не всім це приємно чути; але я вважав за свій обов'язок подякувати прилюдно Ларисі Дмитрівні за таку приємну для мене перевагу. Панове, я сам п'ю і пропоную випити за здоров'я моєї нареченої!

Паратов, Вожеватов і Робінзон. Ура!

Паратов (*до Карандишева*). Ще є вино?

Карандишев. Певна річ, є; як же не бути? Що ти кажеш? Вже я достану.

Паратов. Треба ще тост випити.

Карандишев. Який?

Паратов. За здоров'я найщасливішого з смертних, Юлія Капітоновича Карандишева.

Карандишев. Ах, так. То ти запропонуєш? Ти й запропонуй, Серж! А я піду поклопочусь; я добуду. (*Виходить*).

Кнуров. Ну, гарненького потрошку. Прощайте. Я заїду, перекушу і зараз же на збірний пункт. (*Кланяється дамам*).

Вожеватов (*показуючи на середні двері*). Тут пройдіть, Мокію Парменовичу. Тут просто вихід у передпокій, ніхто вас і не побачить...

Кнуров виходить.

Паратов (*до Вожеватова*). І ми зараз їдемо. (*До Лариси*). Збирайтесь!

Лариса виходить праворуч.

Вожеватов. Не дочекавшись тосту?

Паратов. Так краще

Вожеватов. Та чим же?

Паратов. Смішніше.

Виходить Лариса з капелюшком у руках.

Вожеватов. Таки смішніше. Робінзон! Їдьмо.

Рібінзон. Куди?

Вожеватов. Додому, збиратися в Париж.

Робінзон і Вожеватов розкланюються і виходять.

Паратов (*до Лариси тихо*). Їдьмо! (*Виходить*).

Лариса (*до Огудалової*). Прощай, мамо!

Огудалова. Що ти! Куди ти?

Лариса. Або тобі радіти, мамо, або шукай мене у Волзі.

Огудалова. Бог з тобою! Що ти!

Лариса. Видно, від своєї долі не втечеш! (*Виходить*).

Огудалова. От, нарешті, до чого дійшло: загальна втеча! Ах, Ларисо!.. Доганяти мені її, чи ні? Ні, навіщо!.. Що б там не було, все ж навколо неї люди... А тут, хоч і покинути, то втрата не велика.

Входять: Карандишев і Іван з пляшкою шампанського.

ЯВА XIV

Огудалова, Карандишев, Іван, потім Єфросинія Потапівна.

Карандишев. Я, панове... (*Оглядає кімнату*). Де ж вони? Поїхали?

Оце то чемно, нічого сказати! Ну, та це краще! Однак, коли вони встигли? І ви, мабуть, поїдете? Ні, вже ви з Ларисою Дмитрівною заждіть! Образились? — розумію! Ну, і чудово! І ми зостанемося в тісному сімейному колі... А де ж Лариса Дмитрівна? (*Коло дверей праворуч*). Тітонько, у вас Лариса Дмитрівна?

Єфросинія Потапівна (*входячи*). Ніякої в мене твоєї Лариси Дмитрівна нема.

Карандишев. Одначе, що ж це таке, справді! Іване, куди поділося все панство і Лариса Дмитрівна?

Іван. Лариса Дмитрівна, треба думати, з панами разом поїхали... Тому що пани за Волгу збиралися, щось ніби як пікнік у них.

Карандишев. Як за Волгу?

Іван. Катерами. І посуд, і вина, все від нас пішло; ще перед тим послали; ну, і прислуга — все як слід.

Карандишев (*сідає і хапається за голову*). Ах, що ж це, що ж це!

Іван. І цигани, і музика з ними — все як слід.

Карандишев (*запально*). Харито Гнатівно, де ваша дочка? Кажіть мені, де ваша дочка?

Огудалова. Я до вас привезла дочку, Юлію Капітоновичу; ви мені скажіть, де моя дочка!

Карандишев. І все це навмисне — всі ви наперед зговорилися... (*Зі сльозами*). Жорстокість, нелюдська жорстокість!

Огудалова. Рано було тріумфувати ото!

Карандишев. Так, це смішно... Я смішна людина. Я знаю сам, що я смішна людина. Та хіба людей карають за те, що вони смішні? Я смішний,— ну, смійся з мене, смійся у вічі! Приходьте до мене обідати, пийте моє вино і лайтеся, смійтесь із мене — я того вартий. Але розламати груди смішної людини, вирвати серце, кинути під ноги і розтоптати його! Ох, ох! Як мені жити! Як мені жити!

Єфросинія Потапівна. Та годі тобі, облиш! Нема за чим журитись ото!

Карандишев. І це ж бо не розбійники, це поважні люди... Це все приятелі Харити Гнатівни...

Огудалова. Я нічого не знаю.

Карандишев. Ні, у вас одна зграя, ви всі заодно. Але знайте, Харито Гнатівно, що і найлагіднішу людину можна довести до сказу. Не всі злочинці — лиходії, і сумирна людина зважиться на злочин, коли їй іншого виходу нема. Якщо мені на білому світі зостається тільки повіситись від сорому й одчаю, або мститися, то вже я буду мститися. Для мене нема тепер ні страху, ні закону, ні жалю; тільки злоба люта і жадоба помсти душать мене. Я буду мститися кожному з них, кожному, поки не вб'ють мене самого. (*Хапає з столу пістолет і вибігає*).

Огудалова. Що він взяв ото?

Іван. Пістолет.

Огудалова. Біжи, біжи за ним, кричи, щоб зупинили.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Декорація першої дії. Ясна літня ніч.

ЯВА І

Робінзон з мазиком[1] в руках і Іван. Виходять з кофейні.

Іван. Мазика дозвольте!

Робінзон. Не віддам. Ти грай зо мною! Чому ти не граєш?

Іван. Та як же грати з вами, коли ви грошей не платите!

Робінзон. Я потім віддам. Мої гроші у Василя Даниловича, він їх завіз із собою. Хіба ти не віриш?

Іван. Як же це ви з ними на пікнік не поїхали?

Робінзон. Я заснув; а він не посмів мене непокоїти, будити, ну, і поїхав один. Давай грати!

Іван. Не можна, гра не рівна; я ставлю гроші, а ви ні — виграєте, берете; а програєте — не віддаєте. Ставте гроші!

Робінзон. Що ж, хіба мені кредиту нема? Це дивно! Я перше місто таке бачу; я скрізь, по всій Росії, все більше в кредит.

[1] Маз, мазик — в більярдній грі кий з прикріпленим на кінці бруском.

Іван. Цьому я дуже вірю. Коли замовити чого завгодно, ми подамо, знавши Сергія Сергійовича і Василя Даниловича, які вони є пани, ми повинні для вас кредит зробити; а гра грошей потребує.

Робінзон. Так би ти й казав. Візьми мазика і дай мені пляшку... чого б його?..

Іван. Портвейн є непоганий.

Робінзон. Я ж бо дешевого не п'ю.

Іван. Дорогого подамо.

Робінзон. Та звели мені приготувати... знаєш, цього... як воно...

Іван. Дупельтів зажарити можна; чи не скажете?

Робінзон. Так, саме от дупельтів.

Іван. Слухаю. (*Виходить*).

Робінзон. Вони пожартувати захотіли з мене; ну, і чудово, і я пожартую з них. Я, з досади, заборгуюсь карбованців з двадцять, нехай розплачуються. Вони думають, що мені товариство їхнє дуже потрібне — помиляються; мені тільки б кредит; а то я й сам-один не нудьгуватиму, я й solo можу розіграти дуже весело. Щоб довершити приємність, грошей би позичити...

Входить Іван з пляшкою.

Іван (*ставить пляшку*). Дупельтів замовлено.

Робінзон. Я тут театр наймаю.

Іван. Діло добре.

Робінзон. Не знаю, кому буфет здати. Твій хазяїн чи не візьме?

Іван. Чому не взяти!

Робінзон. Тільки у мене — щоб тримати справно! І, для певності, більше завдатку зараз таки!

Іван. Ні, вже він навчений, завдатку не дає: його отак бо вже двоє обманули.

Робінзон. Уже двоє? Так, коли вже двоє...

Іван. То третьому не повірить.

Робінзон. Який народ! Дивуюся. Скрізь устигнуть; де можна взяти, все уже взято, непочатих місць нема. Ну, не треба, не потребую я його. Ти йому не кажи нічого, а то він подумає, що я хочу обманути; а я гордий.

Іван. Так, воно, звісно... А як тоді пан Карандишев розсердились, коли всі гості раптом поїхали! Дуже гнівались, навіть убити когось хотіли, так з пістолетом і пішли з дому.

Робінзон. З пістолетом? Це негаразд.

Іван. Напідпитку були; я вважаю, що це в них потроху минеться. Вони бульваром разів зо два проходили... та он і зараз ідуть.

Робінзон (*стороп'явши*). Ти кажеш, з пістолетом? Він кого убити ото хотів — не мене ж бо?

Іван. Вже не можу вам сказати. (*Виходить*).

Входить Карандишев. Робінзон пробує сховатися за пляшку.

ЯВА II

Робінзон, Карандишев, потім Іван.

Карандишев (*підходить до Робінзона*). Де ваші товариші, пане Робінзон?

Робінзон. Які товариші? в мене нема товаришів.

Карандишев. А ті пани, що обідали в мене з вами разом?

Робінзон. Які ж це товариші! Це так... скороминуще знайомство.

Карандишев. То чи не знаєте, де вони тепер?

Робінзон. Не можу сказати, я намагаюсь віддалятися від цієї компанії; я людина сумирна, знаєте... сімейна...

Карандишев. Ви сімейні?..

Робінзон. Дуже сімейний... Для мене тихе, сімейне життя над усе; а невдоволення якесь або сварка — це боже борони; я люблю й поговорити, тільки щоб розмова була розумна, чемна, про мистецтво, наприклад... Ну, з благородною людиною, от як ви, можна і випити трошки. Чи не скажете?

Карандишев. Не хочу.

Робінзон. Як хочете. Головна річ, щоб неприємності не було.

Карандишев. Та ви повинні ж знати, де вони.

Робінзон. Гуляють денебудь: що ж їм більше ото робити!

Карандишев. Кажуть, що вони за Волгу поїхали?

Робінзон. Дуже може бути.

Карандишев. Вас не кликали з собою?

Робінзон. Ні, я людина сімейна.

Карандишев. Коли ж вони вернуться?

Робінзон. Це вже вони й самі не знають, я думаю. Під ранок вернуться.

Карандишев. Під ранок?

Робінзон. Може бути, й раніше.

Карандишев. Все ж треба підождати; мені де з ким із них поговорити треба.

Робінзон. Коли чекати, то на пристані; чого вони сюди підуть! З пристані вони просто додому проїдуть. Чого їм ще? гадаю, і так не голодні.

Карандишев. Та на якій пристані? Пристаней у нас багато.

Робінзон. Та на якій завгодно, тільки не тут; тут їх не дождетесь.

Карандишев. Ну, добре, я піду на пристань. Прощайте! (*Подає руку Робінзонові*). Чи не хочете провести мене?

Робінзон. Ні, помилуйте, я людина сімейна. (*Карандишев виходить*). Іване! Іване! (*Входить Іван*). Накрий мені в кімнаті і вино перенеси туди!

Іван. В кімнаті, пане, душно. Що за неволя!

Робінзон. Ні, мені на повітрі увечері шкодить; лікар заборонив. Та коли цей пан питати буде, то скажи, що мене нема. (*Виходить в кофейню*).

З кофейні виходить Гаврило.

ЯВА III

Гаврило і Іван.

Гаврило. Ти дивився на Волгу? Не видно наших?

Іван. Мабуть, приїхали.

Гаврило. Чому так?

Іван. Та під горою шум, ефіопи загаласували. (*Бере з столу пляшку і виходить в кофейню*).

ЯВА IV

Гаврило, Іван, цигани і циганки.

Гаврило. Добре їздилось?

Ілля. І, добре! Так добре, і не кажи!

Гаврило. Пани веселі?

Ілля. Розгулялись, добре розгулялись, дай боже на здоров'я! Сюди йдуть; всю ніч, дивись, прогуляють.

Гаврило (*потираючи руки*). То йдіть, розсаджуйтесь! Жінкам звелю чаю подати, а ви до буфету — закусіть!

Ілля. Старушкам до чаю оту ромку звели — люблять.

Ілля, цигани і циганки, Гаврило виходять у кофейню. Входять: Кнуров і Вожеватов.

ЯВА V

Кнуров і Вожеватов.

Кнуров. Здається, драма починається.

Вожеватов. Схоже на те.

Кнуров. Я вже в Лариси Дмитрівни слізки бачив.

Вожеватов. Та в них бо ж дешеві.

Кнуров. Що не кажіть, а становище її незавидне.

Вожеватов. Діло обійдеться як-небудь.

Кнуров. Ну, навряд.

Вожеватов. Карандишев посердиться трошки, поміриться, скільки йому треба, і знов той самий буде.

Кнуров. Але вона ото не та сама. Адже щоб покинути жениха майже напередодні весілля, треба мати підставу. Ви подумайте: Сергій Сергійович приїхав на один день, і вона кидає задля нього жениха, з яким їй жити все життя. Виходить, вона надію має на Сергія Сергійовича; інакше навіщо він їй!

Вожеватов. То ви думаєте, що тут не без обману, що він знов словами поманив її?

Кнуров. Та неодмінно. І, мабуть, обіцянки були певні і серйозні; а то як би вона повірила людині, що вже одного разу обманула її!

Вожеватов. Мудрого нічого нема; Сергій Сергійович ні перед чим не спиниться: людина сміліва.

Кнуров. Та який би не був сміливий, а мілійонну наречену на Ларису Дмитрівну не проміняє.

Вожеватов. Ще б пак! яка вигода!

Кнуров. То поміркуйте, як ото їй, бідній!

Вожеватов. Що ж робити! ми не винні, наше діло сторонне.

На ганку кофейні з'являється Робінзон.

ЯВА VI

Кнуров, Вожеватов і Робінзон.

Вожеватов. А, мілорд! що у сні побачив?

Робінзон. Багатих дурнів; те саме, що й наяву бачу.

Вожеватов. Ну, як же ти, бідний розумнику, тут час проводиш?

Робінзон. Пречудесно. Живу собі на втіху і до того ж у борг, на твій кошт. Що може бути кращого!

Вожеватов. Позаздриш тобі. І довго ти маєш намір тішитися таким приємним життям?

Робінзон. Та ти — чудак, я бачу. Ти подумай: яка ж мені рація відмовлятися від таких розкошів!

Вожеватов. Щось я не пам'ятаю: начебто я тобі відкритого листа не давав.

Робінзон. То ти в Париж обіцяв зо мною їхати — хіба це не все одно?

Вожеватов. Ні, не все одно! Що я обіцяв, те зроблю; для мене слово — закон, що сказано, те зв'язано. Ти спитай: чи обманював я когонебудь?

Робінзон. А поки ти збираєшся в Париж, не повітрям же мені живитися?

Вожеватов. Про це умови не було. В Париж хоч зараз.

Робінзон. Тепер пізно; поїдемо, Васю, завтра.

Вожеватов. Ну, завтра, то й завтра. Слухай, ось що: їдь краще ти сам, я тобі прогони видам туди й назад.

Робінзон. Як сам? Я дороги не знайду.

Вожеватов. Довезуть.

Робінзон. Слухай, Васю, я по-французькому не зовсім вільно. Хочу навчитися, та все часу нема.

Вожеватов. Та навіщо тобі французька мова?

Робінзон. Як же, в Парижі та по-французькому не говорити?

Вожеватов. Та й не треба зовсім, і ніхто там не говорить по-французькому.

Робінзон. Столиця Франції, та щоб там по-французькому не говорили! Що ти мене за дурня, чи що, вважаєш?

Вожеватов. Та яка столиця! Що тобі, чи ти при розумі! Про який Париж ти думаєш? Трактир у нас на площі є „Париж", ось я куди хотів з тобою їхати.

Робінзон. Браво, браво!

Вожеватов. А ти гадав, у справжній? Хоч би ти трошки подумав. А ще за розумного чоловіка вважаєш себе! Ну, навіщо я тебе туди візьму, з якої речі? Клітку, чи що, зробити, та показувати тебе?

Робінзон. Гарної ти школи, Васю, гарної; серйозний з тебе негоціант вийде.

Вожеватов. Та нічого; я від сторонніх чув, похваляють.

Кнуров. Василю Даниловичу, облиште його! Мені треба вам сказати дещо.

Вожеватов (*підходячи*). Чого ви хотіли?

Кнуров. Я все думав про Ларису Дмитрівну. Мені здається, вона тепер перебуває в такому стані, що нам, близьким людям, не тільки дозволяється, але ми навіть повинні взяти участь в її долі.

Робінзон прислухається.

Вожеватов. Цебто, ви хочете сказати, що зараз є слушна нагода взяти її з собою в Париж?

Кнуров. Так, можливо, коли хочете: це те саме.

Вожеватов. То за чим же затримка? Хто заважає?

Кнуров. Ви мені заважаєте, а я вам. Може, ви не боїтеся суперництва? Я теж не дуже побоююсь; а все ж незручно, неспокійно; куди краще, коли поле чисте.

Вожеватов. Відступного я не візьму, Мокію Парменовичу.

Кнуров. Навіщо відступне? Можна інакше якнебудь.

Вожеватов. Та от, найкраще. (*Виймає з кишені монету і кладе під руку*). Орел чи решітка?

Кнуров (*роздумуючи*). Якщо скажу орел, то програю; орел, звичайно, ви. (*Рішуче*). Решітка.

Вожеватов (*піднімаючи руку*). Ваше. Виходить, мені самому в Париж їхати. Я не при збитку: витрат менше.

Кнуров. Тільки, Василю Даниловичу, давши слово, держись, а не давши, кріпись! Ви купець, ви повинні розуміти, що означає слово.

Вожеватов. Ви мене ображаєте. Я сам знаю, що таке купецьке слово. Адже я з вами діло маю, а не з Робінзоном.

Кнуров. Он Сергій Сергійович іде з Ларисою Дмитрівною! Зайдімо в кофейню, не будемо їм заважати.

Кнуров і Вожеватов виходять у кофейню. Входять Паратов і Лариса.

ЯВА VII

Паратов, Лариса, Робінзон.

Лариса. Ах, як я втомилась. Я знесилююсь, я ледве вийшла на гору. (*Сідає в глибині сцени на лавку біля грат*).

Паратов. А, Робінзон! Ну, що ж ти, скоро в Париж їдеш?

Робінзон. З ким це? З тобою, ля-Серж, куди хочеш; а вже з купцем я не поїду. Ні, з купцями годі.

Паратов. Чого так?

Робінзон. Нечеми!

Паратов. Хіба? Чи давно ти догадався?

Робінзон. Завжди знав. Я завжди за дворян.

Паратов. Це тобі на честь, Робінзон. Але ти невчасно гордий. Пристосовуйся до обставин, бідний друже мій! Часи освічених протекторів, часи Меценатів минули; тепер тріумф буржуазії, тепер мистецтво вагою золота оцінюється, в повному розумінні настає золотий вік. Але, вже вибач, часом і ваксою напоять, і в бочці з гори, задля власної приємності, прокотять — на якого Медичиса натрапиш. Не відлучайся, ти мені будеш потрібен!

Робінзон. Для тебе в огонь і в воду. (*Виходить у кофейню*).

Паратов (*до Лариси*). Дозвольте тепер подякувати вам за приємність— ні, цього мало — за щастя, яке ви нам дали.

Лариса. Ні, ні, Сергію Сергійовичу, ви мені фраз не говоріть! Ви мені скажіть тільки: що я — дружина ваша, чи ні?

Паратов. Перш за все, Ларисо Дмитрівно, вам треба їхати додому. Поговорити докладно ми ще встигнемо завтра.

Лариса. Я не поїду додому.

Паратов. Але й тут зоставатися вам не можна. Покататися з вами по Волзі вдень — це ще можна припустити; але гуляти всю ніч у трактирі, в центрі міста, з людьми, відомими поганою поведінкою! Який привід ви дасте для поговору!

Лариса. Яке мені діло до поговору! З вами я можу бути скрізь. Ви мене завезли, ви й повинні привезти мене додому.

Паратов. Ви поїдете моїми кіньми — хіба це не однаково?

Лариса. Ні, не однаково. Ви мене завезли від жениха; матінка бачила, як ми поїхали — вона не буде непокоїтись, як би пізно ми не вернулись... Вона спокійна, вона певна вас, вона тільки буде ждати нас, ждати... щоб поблагословити. Я повинна або приїхати з вами, або зовсім не з'являтися додому.

Паратов. Що таке? Що означає: „зовсім не з'являтися"? Куди подітися вам?

Лариса. Для нещасних людей багато простору на божому світі: ось сад, от Волга. Тут на кожній гілляці повіситись можна, на Волзі — вибирай яке хочеш місце. Скрізь утопитись легко, коли є бажання та сили вистачить.

Паратов. Яка екзальтація! Вам можна жити і треба. Хто одмовить вам в коханні, у повазі! Та той же ваш жених: він буде радесенький, коли ви знов його приголубите.

Лариса. Що ви кажете! Я мужа свого коли вже не кохати, то хоч поважати повинна; а як можу я поважати людину, яка байдуже терпить глузування і всякі образи! Цю справу скінчено: він для мене не існує. У мене один жених: це ви.

Паратов. Вибачте, не ображайтесь за мої слова! Але навряд чи маєте ви право бути такою вимогливою до мене.

Лариса. Що ви кажете? Хіба ви забули? То я вам знов повторю усе з початку. Я рік мучилася, рік не могла забути вас, життя стало для мене порожнім; я зважилась, нарешті, вийти заміж за Карандишева, мало не за першого зустрічного. Я думала, що сімейні обов'язки наповнять моє життя і помирять

мене з ним. З'явились ви і кажете: „кинь усе, я твій". Хіба це не право? Я думала, що ваше слово щире, що я його вистраждала.

Паратов. Все це чудесно, і про все ми з вами поговоримо завтра.

Лариса. Ні, сьогодні, зараз.

Паратов. Ви вимагаєте?

Лариса. Вимагаю.

В дверях кофейні видно Кнурова і Вожеватова.

Паратов. Будь ласка. Послухайте, Ларисо Дмитрівно! Ви припускаєте хвилинне захоплення?

Лариса. Припускаю. Я сама здібна захопитися.

Паратов. Ні, я не так висловився; чи припускаєте ви, що людина, руки й ноги якої сковано нерозривними ланцюгами, може так захопитися, що забуде про все на світі, забуде і про дійсність, яка його гнітить, забуде і про свої ланцюги?

Лариса. Ну, що ж! І добре, що вона забуде.

Паратов. Такий душевний стан дуже гарний, я з вами не сперечаюсь; але він нетривалий. Чад жагучого захоплення швидко минає, зостаються ланцюги і здоровий розум, який каже, що цих ланцюгів розірвати не можна, що вони нерозривні.

Лариса (*замислено*). Нерозривні ланцюги! (*Швидко*). Ви жонаті?

Паратов. Ні.

Лариса. А всякі інші ланцюги — не перешкода! Будемо носити їх разом, я поділю з вами цю ношу, більшу половину тягару я візьму на себе.

Паратов. Я заручений.

Лариса. Ах!

Паратов (*показуючи обручку*). Ось золоті ланцюги, якими мене сковано на все життя...

Лариса. Чого ж ви мовчали? Безбожно, безбожно! (*Сідає на стілець*).

Паратов. Хіба я був спроможний пам'ятати щонебудь! Я бачив вас, і нічого більше для мене не існувало.

Лариса. Подивіться на мене! (*Паратов дивиться на неї*). „В очах, як на небі, ясно"... Ха, ха, ха! (*Істерично сміється*). Ідіть від мене! Досить! Я вже сама про себе подумаю. (*Обпирає голову на руку*).

Кнуров, Вожеватов і Робінзон виходять на ганок кофейні.

ЯВА VIII

Паратов, Лариса, Кнуров, Вожеватов і Робінзон.

Паратов (*підходячи до кофейні*). Робінзон, піди знайди мою коляску! Вона тут коло бульвару. Ти одвезеш Ларису Дмитрівну додому.

Робінзон. Ля-Серж! Він тут, він ходить з пістолетом.

Паратов. Хто „він"?

Робінзон. Карандишев.

Паратов. То яке ж мені діло!

Робінзон. Він мене вб'є.

Паратов. Ну, ото велика штука! Роби, що велять! Не просторікуй! Я цього не люблю, Робінзон.

Робінзон. Я тобі кажу: як він побачить мене з нею разом, він мене вб'є.

Паратов. Уб'є він тебе, чи ні — це ще невідомо; а от, якщо ти не зробиш зараз же того, що я тобі наказую, то я тебе вб'ю вже напевне. (*Виходить в кофейню*).

Робінзон (*загрожуючи кулаком*). О, варвари, о, розбійники! Ну, потрапив я в компанію! (*Виходить*).

Вожеватов підходить до Лариси.

Лариса (*глянувши на Вожеватова*). Васю, я гину!

Вожеватов. Ларисо Дмитрівно, голубонько моя! Що ж робити! Нічого не поробиш.

Лариса. Васю, ми з тобою з дитинства знайомі, майже рідні; що мені робити — навчи!

Вожеватов. Ларисо Дмитрівно, поважаю я вас, і радий би... я нічого не можу. Вірте моєму слову!

Лариса. Та я нічого й не вимагаю від тебе; я прошу тільки пожаліти мене. Ну, хоч поплач зо мною разом!

Вожеватов. Не можу, нічого не можу.

Лариса. І в тебе теж ланцюги?

Вожеватов. Кайдани, Ларисо Дмитрівно.

Лариса. Які?

Вожеватов. Купецьке слово честі. (*Одходить в кофейню*).

Кнуров (*підходить до Лариси*). Ларисо Дмитрівно, вислухайте мене і не ображайтеся! У мене й на думці нема вас образити. Я тільки бажаю вам добра і щастя, чого ви цілком заслуговуєте. Чи не хочете ви їхати зо мною в Париж на виставку? (*Лариса заперечливо хитає головою*). І цілковите забезпечення на все життя? (*Лариса мовчить*). Сорому не бійтесь, пересудів не буде. Є межі, за які пересуди не переходять: я можу запропонувати вам таке величезне утримання, що найзліші критики чужої моральності повинні будуть замовкнути і роззявити роти від здивування. (*Лариса повертає голову в другий бік*). Я ні одну хвилину не завагався б запропонувати вам руку, але я жонатий. (*Лариса мовчить*). Ви стурбовані, я не смію квапити вас з відповіддю. Подумайте! Коли вам захочеться прихильно прийняти мою пропозицію, повідоміть мене; і з тієї хвилини я зроблюсь вашим найвідданішим слугою і найретельнішим виконавцем всіх ваших бажань і навіть примх, які б вони чудні й дорогі не були. Для мене неможливого мало. (*Шанобливо вклоняється і виходить в кофейню*).

ЯВА IX

Лариса (сама).

Лариса. Я оце дивилася вниз через грати, в мене запаморочилась голова, і я мало не впала. А якщо впасти, то, кажуть... певна смерть. (*Подумавши*). От добре б кинутися! Ні, навіщо кидатися!.. Стояти біля грат і дивитись униз, запаморочиться голова і впадеш... Так, це краще... в непритомності, ні болю... нічого не будеш відчувати! (*Підходить до грат і дивиться вниз. Нагинається, міцно хапається за грати, потім з жахом відбігає*). Ой, ой! Як страшно! (*Мало не падає, хапається за бесідку*). Як паморочиться голова! Я падаю, падаю, ай! (*Сідає коло стола біля бесідки*). Ох, ні... (*Крізь сльози*). Розставатися з життям зовсім не так просто, як я думала. От і нема сил! От я яка нещасна! А є ж бо люди, яким це легко. Як видно, тим уже зовсім жити не можна; їх ніщо не приваблює, їм ніщо не миле, нічого не жаль. Ах, що я!.. Алеж і мені ніщо не миле, і мені жити не можна, і мені жити ні для чого! Чого ж я не наважуюсь? Що мене тримає над цією безоднею? Що заважає? (*Задумується*). Ах, ні, ні... Не Кнуров... Розкоші, блиск... ні, ні... я далека від суєти... (*Здригнувшись*). Розпуста... ох, ні... Просто, рішучості не маю. Жалюгідна кволість: жити, хоч якнебудь, але жити... коли не можна жити і не треба. Яка я жалюгідна, нещасна. Якби тепер мене убив хтонебудь... Як добре вмерти... поки ще докорити собі нема чим. Або захворіти і вмерти... та я, здається, захворію. Як недобре мені!.. Хворіти довго, заспокоїтись, з усім примиритися, всім простити і померти... Ах, як недобре мені, як паморочиться голова. (*Підпирає голову рукою і сидить в забутті*).

Входять Робінзон і Карандишев.

ЯВА X

Лариса, Робінзон і Карандишев.

Карандишев. Ви кажете, що вам звелено одвезти її додому?

Робінзон. Так, звелено.

Карандишев. І ви говорили, що вони образили її?

Робінзон. Вже що буває гірше, що образливіше!

Карандишев. Вона сама винна: її вчинок заслуговує кари. Я їй казав, що це за люди; нарешті, вона сама могла, сама мала час помітити різницю між мною й ними. Так, вона винна, але судити її, крім мене, ніхто не має права, а тим більше ображати. Це вже моє діло: прощу я їй, чи ні; але оборонцем її я повинен бути. У неї нема ні братів, ні близьких; один я, тільки один я повинен заступитися за неї і покарати образників. Де вона?

Робінзон. Вона тут була. От вона!

Карандишев. При нашій розмові сторонніх не повинно бути; ви будете зайвий. Облиште нас!

Робінзон. З найбільшою приємністю. Я скажу, що вам здав Ларису Дмитрівну. Маю честь кланятись. (*Виходить в кофейню*).

Карандишев підходить до стола і сідає проти Лариси.

ЯВА XI

Лариса і Карандишев.

Лариса (*підводячи голову*). Які ви мені огидні, якби ви знали! Чого ви тут?

Карандишев. Де ж бути мені?

Лариса. Не знаю. Де хочете, тільки не там, де я.

Карандишев. Ви помиляєтесь, я завжди повинен бути коло вас, щоб оберігати вас. І тепер я тут, щоб помститись за вашу образу.

Лариса. Для мене найтяжча образа — це ваше опікування; ні від кого і ніяких інших образ мені не було.

Карандишев. Ви вже надто невибагливі. Кнуров і Вожеватов кидають жеребок, кому ви достанетесь, грають в орлянку, — і це не образа? Гарні ваші приятелі! Яка повага до вас! Вони не дивляться на вас як на жінку, як на людину, — людина сама порядкує своєю долею; вони дивляться на вас як на річ. Ну, коли ви річ, — це інша справа. Річ, звичайно, належить тому, хто її виграв, річ і ображатись не може.

Лариса (*глибоко ображена*). Річ... так, річ! Їх правда, я річ, а не людина. Я зараз пересвідчилася в тому, я випробувала себе... я річ! (*Із запалом*). Нарешті, слово для мене знайдено, ви знайшли його. Ідіть собі! Прошу вас, облиште мене!

Карандишев. Облишити вас? Як я вас облишу, на кого я вас облишу?

Лариса. Кожна річ повинна мати хазяїна, я піду до хазяїна.

Карандишев (*гаряче*). Я беру вас, я ваш хазяїн. (*Хапає її за руку*).

Лариса (*одштовхнувши його*). О, ні! Кожній речі своя ціна є... Ха, ха, ха... я надто, надто дорога для вас.

Карандишев. Що ви говорите! чи міг я сподіватися від вас таких безсоромних слів?

Лариса (*з слізьми*). Вже коли бути річчю, то одна втіха — бути дорогою, дуже дорогою. Зробіть мені останню послугу: підіть, пришліть до мене Кнурова.

Карандишев. Що ви, що ви, опам'ятайтеся!

Лариса. Ну, то я сама піду.

Карандишев. Ларисо Дмитрівно! Спиніться! Я вам прощаю, я все прощаю.

Лариса (*з гіркою усмішкою*). Ви мені прощаєте? Дякую вам. Тільки я ото собі не прощаю, що надумалася зв'язати свою долю з такою нікчемою, як ви.

Карандишев. Поїдьмо, поїдьмо зараз із цього міста, я на все погоджуюсь.

Лариса. Пізно. Я вас просила взяти мене скоріше з циганського табора, ви не вміли цього зробити; як видно, мені жити й померти в циганському таборі.

Карандишев. Ну, я вас благаю, ощасливте мене!

Лариса. Пізно. Вже тепер у мене перед очима заблищало золото, засяяли бріліанти.

Карандишев. Я готовий на всяку жертву, готовий терпіти всяку зневагу ради вас.

Лариса (*з огидою*). Ідіть собі, ви надто дрібні, надто нікчемні для мене.

Карандишев. Скажіть бо: чим мені заслужити любов вашу? (*Падає на коліна*). Я вас кохаю, кохаю.

Лариса. Брешете. Я кохання шукала і не знайшла. На мене дивились і дивляться як на забавку. Ніколи ніхто не спромігся заглянути мені в душу, ні від кого я не бачила співчуття, не чула теплого, сердечного слова. Алеж так жити холодно. Я не винна, я шукала любові і не знайшла... її нема на світі... нічого й шукати. Я не знайшла любові, то буду шукати золота. Ідіть собі, я вашою бути не можу.

Карандишев (*встаючи*). О, не розкайтеся! (*Кладе руку за борт сюртука*). Ви повинні бути моєю.

Лариса. Чиєю б не бути, але не вашою.

Карандишев (*запально*). Не моєю?

Лариса. Ніколи!

Карандишев. То не доставайся ж ти нікому! (*Стріляє на неї з пістолета*).

Лариса (*хапаючись за груди*). Ах! Дякую вам! (*Опускається на стілець*).

Карандишев. Що я, що я... ах, божевільний! (*Впускає пістолет*).

Лариса (*ніжно*). Любий мій, яке добро ви для мене зробили! Пістолета сюди, сюди, на стіл! Це я сама... сама. Ах, яке добро... (*Піднімає пістолет і кладе на стіл*).

З кофейні виходять: Паратов, Кнуров, Вожеватов, Робінзон, Гаврило і Іван.

ЯВА XII

Лариса, Карандишев, Паратов, Кнуров, Вожеватов, Робінзон, Гаврило і Іван.

Всі. Що таке, що таке?

Лариса. Це я сама... Ніхто не винен, ніхто... Це я сама.

За сценою цигани заспівують пісню.

Паратов. Звеліть замовкнути! Звеліть замовкнути!

Лариса (*голосом, що повільно слабшає*). Ні, ні, навіщо!.. Нехай веселяться, кому весело... Я не хочу заважати нікому! Живіть, живіть усі! Вам треба жити, а мені треба... померти... Я ні на кого не нарікаю, ні на кого не ображаюсь... ви всі гарні люди... я вас усіх... усіх люблю. (*Посилає поцілунок*).

Голосний хор циган.

16 жовтня 1878 р.

ТАЛАНТИ І ПОКЛОННИКИ

Комедія на чотири дії

ОСОБИ:

Олександра Миколаївна Негіна, актриса провінціального театру, молода дівчина.
Домна Пантелеївна, мати її, вдова, зовсім проста жінка, років понад 40, була замужем за музикантом провінціального оркестру.
Князь Іраклій Стратонович Дулєбов, поважний пан старого типу, літня людина.
Григорій Антонович Бакін, губернський чиновник на значній посаді, років 30.
Іван Семенович Великатов, дуже багатий поміщик, власник гарно впорядкованих маєтків і заводів, відставний кавалерист, людина практичного розуму, поводиться скромно і стримано, завжди має справи з купцями і, видимо, намагається наслідувати їх тон і манери; середнього віку.
Петро Єгорович Мелузов, молодий чоловік, що закінчив курс в університеті і чекає учительської посади.
Ніна Василівна Смельська, актриса, старша за Негіну.
Мартин Прокопович Нароков, помічник режисера і бутафор, старик, зодягнений дуже пристойно, але бідно; манери доброго тону.
Гаврило Петрович Мигаєв — антрепренер.
Ераст Громілов — трагік.
Вася, молодий купчик, приємної зовнішності і з пристойними манерами.
Мотря, кухарка Негіної.
Обер-кондуктор.
Кондуктор.
Слуга на вокзалі.

Різноманітні пасажири вокзальна прислуга. Публіка різноманітна, переважно купецька.

ДІЯ ПЕРША

Дія в губернському місті. В першій дії, в квартирі актриси Негіної: ліворуч від акторів вікно, в глибині, в кутку, двері в передпокій, праворуч перегородка з дверима в другу кімнату; біля вікна стіл, на ньому кілька книг і зшитків; умеблювання бідне.

ЯВА І

Домна Пантелеївна (сама).

Домна Пантелеївна (*говорить у вікно*). Зайди деньків через три-чотири; після бенефісту все тобі віддамо! Га? Що? Ото глухий! Не чує. Бенефіст у нас буде; то після бенефісту все тобі віддамо. Ну, пішов. (*Сідає*). Скільки боргу, скільки боргу! Туди карбованець, сюди два... А скільки ще зібрано буде, хто ж його знає. Он зимою бенефіст брали, тільки сорок два з половиною чистих вийшло, та якийсь купець безклепкий сережки бірюзові подарував... Дуже потрібно! Ото дивовижа! А тепер ярмарок, сотень зо дві уже чистих візьмемо. А й триста карбованців візьмеш, хіба їх в руках удержиш; всі проміж пальців підуть, як вода. Нема моїй Саші щастя! Поводить себе дуже акуратно, ну, і нема тієї прихильності проміж публіки: ні подарунків яких особливих. Нічого такого, як іншим, которі... Ось хоч би

князь. Ну, хіба йому важко! Або ось Іван Семенович Велікатов... кажуть, цукроварні в нього не один мільйон коштують... Що б йому головки зо дві прислати: нам би надовго вистачило... Сидять, по вуха в грошах зарившись, а того нема, щоб бідній дівчині помогти. Я вже про купецтво й не кажу — з тих що взяти! Вони й до театру не ходять; хіба якийсь уже ошаліє зовсім, то його наче вітром туди занесе... то вже від таких чого ждати, окроме неподобства.

Входить Нароков.

ЯВА II

Домна Пантелеївна і Нароков.

Домна Пантелеївна. А, Прокоповичу, здрастуй.

Нароков (*похмуро*). Здрастуй, Прокопівна!

Домна Пантелеївна. Я не Прокопівна, я Пантелеївна, що ти!

Нароков. І я не Прокопович, а Мартин Прокопович.

Домна Пантелеївна. Ах, пробачте, пане аркисте!

Нароков. Коли хочете бути зо мною на ти, зовіть просто Мартином; все таки пристойніше. А що таке „Прокопович"! Вульгарно, мадам, дуже вульгарно.

Домна Пантелеївна. Люди ото ми з тобою, батечку, маленькі, що вже нам ці компліменти розводити.

Нароков. „Маленькі"? Я не маленька людина, вибачте!

Домна Пантелеївна. То невже велика?

Нароков. Велика.

Домна Пантелеївна. Так тепер і будемо знати. Чого ж ти, велика людино, до нас, маленьких людей, прийшов?

Нароков. Так, у цьому тоні і будемо говорити далі, Домно Пантелеївно? Звідки це у вас задирикуватість така?

Домна Пантелеївна. Задирикуватість в мені є, це вже гріха нічого ховати. Покепкувати люблю, і щоб стримувати себе в розмові з тобою, то я не бажаю.

Нароков. Та звідки ж вона у вас, ця задирикуватість? Від природи, чи від виховання?

Домна Пантелеївна. Ах, батечку, звідки? Ну, звідки... Та звідки ж іншому ото бути? Жила все життя в бідності, проміж міщанського звання; лайка ото кожного божого дня по дому навколо ходила, ні одпочинку, ні перепочинку в цьому занятті не було. Адже не з пансіону я, не з мадамами виховувалася. В нашому званні тільки в тому й час проходить, що все проміж себе лаються. Адже це в багатих делікатності всякі придумані.

Нароков. Резон. Розумію тепер.

Домна Пантелеївна. То невже ж із кожним маніжитись, кожному, пробачте на слові... сказала б я тобі слівце, та ображати не хочу. Невже кожному „ви" говорити?

Нароков. Так, між простолюддям всі на ти...

Домна Пантелеївна. „Між простолюддям"! Скажіть, будь ласка! А ти що за пан?

Нароков. Я пан, я зовсім пан... Ну, давай на ти, мені це не вдивовижу.

Домна Пантелеївна. Та яка дивовижа; звичайне діло. В чому ж твоя панськість?

Нароков. Я можу сказати тобі, як Лір: кожний вершок мене — пан. Я людина освічена, учився у вищому учбовому закладі, я був багатий.

Домна Пантелеївна. Ти б то?

Нароков. Я ж бо!

Домна Пантелеївна. Та невже?

Нароков. Ну, що ж, божитися перед тобою, чи що?

Домна Пантелеївна. Ні, навіщо? Не божись, не треба; я й так повірю. Чого ж ти за шуфлера служиш?

Нароков. Я не chou-fleur і не sif-fleur, і не суфлер навіть, а помічник режисера. Тутешній ото театр був мій.

Домна Пантелеївна (*здивовано*). Твій? Скажіть, будь ласка!

Нароков. Я його п'ять років тримав, а Гаврюшка був у мене за писаря, ролі переписував.

Домна Пантелеївна (*з великим здивуванням*). Гаврило Петрович, ампренер тутешній!

Нароков. Він самий.

Домна Пантелеївна. Ах, ти, бідолашний! Так он що. Значить, тобі в цьому театрашному ділі щастя бог не дав, чи що?

Нароков. Щастя! Та я не знав, куди подіти щастя ото, он скільки його було!

Домна Пантелеївна. Чого ж ти занепав? Пив, мабуть? Куди ж твої гроші поділися?

Нароков. Ніколи я не пив. Я всі свої гроші за щастя ото й заплатив.

Домна Пантелеївна. Та яке ж ото щастя в тебе було?

Нароков. А таке й щастя, що я робив любе мені діло. (*Замислено*). Я люблю театр, люблю мистецтво, люблю артистів, чи розумієш ти? Продав я свій маєток, грошей одержав багато і став антрепренером. Га? Хіба це не щастя? Найняв тутешній театр, обладнав усе наново: декорації, костюми; зібрав гарну трупу і зажив, як у раю... Чи є збір, чи нема, я на це не дивився, я всім платив велике утримання акуратно. Пораював я так бо п'ять років, бачу, що грошам моїм іде кінець; по закінченні сезону розплатився зо всіма артистами, улаштував їм обід прощальний, дав кожному дорогий подарунок на спомин про мене...

Домна Пантелеївна. Ну, а що ж потім ото?

Нароков. А потім Гаврюшка найняв мій театр, а я пішов на службу до нього; платить він мені невелике утримання, та поволеньки виплачує за моє обладнання. От і все, люба дамо.

Домна Пантелеївна. З того ти тільки й живишся?

Нароков. Ну, ні, хліба ото я собі завжди добуду; я лекції даю, в газети кореспонденції пишу, перекладаю; а служу у Гаврюшки, тому що від театру одійти не хочеться, мистецтво люблю дуже. І ось я, людина освічена, з тонким смаком, живу тепер між брутальними людьми, які на кожному кроці ображають моє артистичне почуття. (*Підійшовши до столу*). Що це за книги у вас?

Домна Пантелеївна. Саша учиться, до неї учитель ходить.

Нароков. Учитель? Який учитель?

Домна Пантелеївна. Студент. Петро Єгорович. Гадаю, знаєш його?

Нароков. Знаю. Кинжал в груди аж по держално!

Домна Пантелеївна. Чого занадто строго?

Нароков. Без жалю.

Домна Пантелеївна. Підожди колоти: він жених Сашин.

Нароков (*злякано*). Жених?

Домна Пантелеївна. Там ще, звісно, що бог дасть, а все таки женихом звемо. Познайомилася вона з ним десь, ну, і почав до нас ходити. Як же його назвати? Ну, і кажеш, що, мовляв, жених; а то сусіди таке заговорять! Та й віддам за нього, коли посаду гарну дістане. Де ж женихів узяти? От, якби купець багатий; та хороший ото не візьме; а котрі вже надто погані, теж радість не велика. А за нього чого ж не віддати, хлопець сумирний, Саша його любить.

Нароков. Любить? Вона його любить?

Домна Пантелеївна. Чому ж його не любити? Чого, справді, по театрах ото тинятися молодій дівчині! Ніякої статечності в житті здобути собі не можна!

Нароков. І це ти кажеш?

Домна Пантелеївна. Я кажу, я вже давно кажу. Нічого доброго, окрім поганого.

Нароков. Та твоя ж дочка талант; вона народилася для сцени.

Домна Пантелеївна. Для сцени то для сцени, це справді, це вже що й казати! Вона ще маленька була, то, бувало, не витягнеш її з театру; стоїть за кулісами, вся труситься. Муж ото мій, батько ото її, був музикант, на флейті грав, то, бувало, як він в театрі, то й вона за ним. Притулиться до куліси, та й стоїть, не дихає.

Нароков. Ну, от бачиш. Їй тільки на сцені й місце.

Домна Пантелеївна. Ото вже яке місце пречудесне!

Нароков. Алеж у неї пристрасть, зрозумій ти, пристрасть! Сама ж ти кажеш.

Домна Пантелеївна. Хоча б і пристрасть, та путнього в цьому нема, похвалити нічого. Це ось вам, бездомним та непутящим.

Нароков. О, неуцтво! Кинжал в груди по держално!

Домна Пантелеївна. Та ну тебе з кинжалами! У вас путнього на сцені небагато; а я тримаю свою дочку на заміжній лінії. Зо всіх боків так до неї й лізуть, та дурниці всякі у вуха шепочуть. Ось князь Дулєбов занадився, і собі на старість залицятися надумався... Добре це? Як ти скажеш?

Нароков. Князь Дулєбов. Кинжал в груди по держално!

Домна Пантелеївна. Ох, надто багато ти вже народу переколов!

Нароков. Багато.

Домна Пантелеївна. І всі живі?

Нароков. А то як же? Звичайно, живі і всі при доброму здоров'ї, продовж їм, господи, віку. На, ось, віддай! (*Подає зшиток*).

Домна Пантелеївна. Це що ж таке?

Нароков. Роль. Це я сам переписав для неї.

Домна Пантелеївна. Та що ж це за парад такий! На тонкому папері, зав'язано рожевою стрічечкою!

Нароков. Ну, та вже ти їй віддай! Чого тут розбалакувати!

Домна Пантелеївна. Та до чого ж ці ніжності при нашій бідності? Небійсь, адже за стрічечку ото останню двадцятку віддав?

Нароков. Хоч і останню, то що ж з цього? Ручки в неї гарненькі, душечка ще краща, не можна ж їй брудний зшиток подати.

Домна Пантелеївна. Та до чого, до чого це?

Нароков. Чого ти дивуєшся? Все це дуже просто й природно; так і повинно бути, бо ж я в неї закохався.

Домна Пантелеївна. Ах, батечку! Що година, то не легше! Та ти ж старик, ти ж старий шут; якого ти ще кохання захотів?

Нароков. Та вона ж гарна? Кажи: гарна?

Домна Пантелеївна. Ну, гарна; та тобі ж ото що?

Нароков. Хто ж гарного не любить? Адже й ти теж гарне любиш. Ти думаєш, коли людина закохана, то зараз гам... і з'їв? З тонких парфумів зіткана душа моя. Де ж тобі це зрозуміти?

Домна Пантелеївна. А ти ж бо чудак, як подивлюсь я на тебе.

Нароков. Хвалити бога, догадалась. Я сам знаю, що чудак. Що ж ти мене вилаяти, чи що, цим словом хотіла?

Домна Пантелеївна (*біля вікна*). Наче князь під'їхав? Авжеж він.

Нароков. Ну, то я вийду тут, через кухню. Адьє, мадам.

Домна Пантелеївна. Адьє, мусьє!

Нароков виходить за перегородку. Входять: Дулєбов і Бакін.

ЯВА III

Домна Пантелеївна, Дулєбов, Бакін

Домна Пантелеївна. Вдома нема, ваше сіятельство, уже пробачте! До гостиного двору пішла.

Дулєбов. Ну, нічого, я підожду.

Домна Пантелеївна. Як зволите, ваше сіятельство.

Дулєбов. Ви робіть своє діло, не турбуйтесь, будь ласка, я підожду.

Домна Пантелеївна виходить.

Бакін. От ми й з'їхалися, князь.

Дулєбов. Ну, що ж, тут не тісно й для двох.

Бакін. Але в кожному разі, один із нас зайвий, і цей зайвий—я. Вже таке мені щастя: заїхав до Смельської, там Велікатов сидить, мовчить.

Дулєбов. А ви б розмовляли. Ви розмовляти вмієте, виходить, шанси на вашому боці.

Бакін. Не завжди, князь. Велікатов і мовчить ото значно переконливіше, ніж я говорю.

Дулєбов. Та чому ж?

Бакін. Тому, що багатий. А через те, що, як каже руська приказка: „з багатим не судись, а з сильним не борись", то я й ретируюся. Велікатов багатий, а ви сильні своєю люб'язністю.

Дулєбов. Ну, а ви ото чим же хочете взяти?

Бакін. Сміливістю, князь. Сміливість, кажуть, фортеці бере.

Дулєбов. Фортеці ото, мабуть, легше... А втім... вже це ваше діло. Коли не боїтеся програти, то чому ж і сміливості не спробувати.

Бакін. Я краще ладен зазнати невдачі, ніж пускатися на люб'язність.

Дулєбов. У кожного свій смак.

Бакін. Залицятися, говорити милі речі, воскрешати часи рицарства — уже це чи не багато честі для наших дам?

Дулєбов. У кожного свій погляд.

Бакін. Мені здається, надто досить ось такої декларації: „я ось такий, як ви мене бачите, пропоную вам те і те; чи зволите ви любити мене?"

Дулєбов. Так, алеж це образливо для жінки.

Бакін. А вже це їх діло, ображатися, чи ні. Принаймні, я не обманюю; адже не можу я, коли так багато діла, займатися коханням серйозно; навіщо ж я буду вдавати закоханого, заводити в облуду, збуджувати, може, якінебудь нездійсненні надії! Куди краще умова?

Дулєбов. У кожного своя вдача. Скажіть, будь ласка, що за людина Велікатов?

Бакін. Я про нього знаю стільки ж, скільки й ви. Він дуже багатий; чудовий маєток у сусідній губерні, цукроварня, та ще кінський завод, та, здається, винокурня. Сюди приїздить він на ярмарок; продавати, чи купувати коней, вже я не знаю. Як він розмовляє з панночками, я теж не знаю; але в нашому товаристві він більше мовчить.

Дулєбов. Він делікатна людина?

Бакін. Аж надто: ніколи не сперечається, з усіма погоджується, і ніяк не розбереш, серйозно він говорить чи містифікує тебе.

Дулєбов. Але він дуже шанобліва людина.

Бакін. Вже занадто навіть: в театрі геть усіх на ймення знає, і касира, і суфлера, і навіть бутафора, всім руку подає. А вже старух зачарував зовсім; все ото він знає; у всі їх інтереси входить; ну, одно слово, для кожної старухи син найшанобливіший і найзапобігливіший.

Дулєбов. А з молодих він, здається, нікому особливої переваги не дає і тримається якось осторонь від них.

Бакін. З цього боку, князь, будьте спокійні, він для вас суперник не страшний; він якось уникає молодих і ніколи перший не заводить розмови; коли звернуться до нього, то в нього тільки слів: „що скажете? чого зволите?"

Дулєбов. А може це розрахована холодність, він хоче зацікавити собою?

Бакін. Та на що йому розраховувати? Він завтра чи післязавтра виїздить.

Дулєбов. Та... хіба?

Бакін. Напевне. Він мені сам казав; в нього вже все приготовлено до від'їзду!

Дулєбов. Шкода! Він дуже приємна людина, така рівна, спокійна.

Бакін. Мені здається, його спокій походить від обмеженості; розуму не сховаєш, він би в чомунебудь виявився; а він мовчить, значить, не розумний; але й не дурний, бо вважає за краще мовчати, ніж говорити дурниці. У нього розуму і здібностей якраз стільки, скільки треба, щоб поводитися пристойно і не прожити того, що татонько залишив.

Дулєбов. В тому то й річ, що татонько залишив йому маєток розорений, а він його впорядкував.

Бакін. Ну, додамо йому ще скількинебудь практичного розуму і розважливості.

Дулєбов. Мабуть, доведеться іще додати щонебудь і вийде дуже розумна, практична людина.

Бакін. Якось вірити не хочеться. А втім, мені все одно, чи розумний він, чи дурний; а от що багатий дуже, це трохи прикро.

Дулєбов. Невже?

Бакін. Справді. Якось мимоволі в голову спадає, що було б куди краще, якби я був багатий, а він бідний.

Дулєбов. Так, це для вас краще, ну, а для нього ото?

Бакін. А мені чорт з ним; що мені до нього? Я про себе говорю. Одначе, пора й за діло. Поступаюсь вам місцем без бою. До побачення, князь!

Дулєбов (*подаючи руки*). Прощайте, Григорію Антоновичу!

Бакін виходить. Входить Домна Пантелеївна.

ЯВА IV

Дулєбов і Домна Пантелеївна.

Домна Пантелеївна. Пішли, не дочекались?

Дулєбов. Ви що за цю квартиру платите?

Домна Пантелеївна. Дванадцять карбованців, ваше сіятельство.

Дулєбов (*показуючи в куток*). Тут вільгість, мабуть?

Домна Пантелеївна. По грошах і квартира.

Дулєбов. Треба буде перемінити. (*Відчиняючи двері праворуч*). А там що?

Домна Пантелеївна. Спальня Саші, а праворуч моя кімната, а там кухня.

Дулєбов (*про себе*). Мізерно. Так ... звичайно, так неможливо.

Домна Пантелеївна. По достатках, ваше сіятельство.

Дулєбов. Будь ласка, не говоріть, чого не розумієте. Гарній актрисі не можна так жити, ну, не можна, я вам кажу, неможливо. Це непристойно.

Домна Пантелеївна. Які ж достатки?

Дулєбов. Що воно за слово: „достатки"?

Домна Пантелеївна. З яких прибутків, ваше сіятельство?

Дулєбов. Яке ж нам діло до ваших прибутків?

Домна Пантелеївна. Та де ж взяти ото, ваше сіятельство?

Дулєбов. Ну, „де взяти"! Кому це потрібно? Нікому до цього діла нема; де хочете, там і беріть. Тільки так не можна, це... це... ну, просто непристойно, та й годі.

Домна Пантелеївна. От якби платня...

Дулєбов. Ну, там платня, чи щось інше, це вже ваше діло.

Домна Пантелеївна. Бенефісти дуже погані беремо.

Дулєбов. А хто винен? Щоб брати великі бенефіси, потрібне знайомство хороше, треба вміти його вибрати, уміти поводитись... Я можу вам назвати осіб з десять, яких треба притягти на свій бік; от і чудові бенефіси будуть: і призи, і подарунки. Це діло просте, давно всім відоме. Треба приймати в себе порядних людей... А де ж тут! Що це таке? Хто сюди поїде?

Домна Пантелеївна. Алеж, здається, публіка її любить, а от у бенефіст ото... нічим не заманиш.

Дулєбов. Яка публіка? Гімназисти, семінаристи, крамарі, дрібні чиновники! Вони раді всі руки собі одбити, по десять разів викликають Негіну, а вже бо він, каналія, зайвого шага не заплатить.

Домна Пантелеївна. Що правда, то правда, ваше сіятельство. Звісно, якби знайомство, то вже зовсім інша річ.

Дулєбов. Само собою. Публіку обвинувачувати не можна, публіка ніколи винна не буває; це теж громадська думка, а на неї скаржитися смішно. Треба вміти заслужити любов публіки. Треба, щоб постійно оточувала вашу дочку багата молодь, ну, а головними ото, власне, її друзями були б ми, солідні люди. Всі ми цілий день зайняті хто сімейними та господарськими ділами, хто громадськими, у нас вільні лише кілька годин увечері; де ж зручніше, як не в молодої актриси, відпочити, так би мовити, від тягару турбот, одному — господарських, а іншому—від довіреного його керівництву відомства чи району.

Домна Пантелеївна. Це вже дуже мудерно для мене, ваше сіятельство. Ви оці слова Саші й скажіть.

Дулєбов. Так, скажу, неодмінно скажу, я за цим і приїхав.

Домна Пантелеївна. Та ось, здається, і вона біжить.

Дулєбов. Тільки вже ви нам не заважайте!

Домна Пантелеївна. Ах, помилуйте, та хіба я своїй дитині ворог? (*Входить Негіна*). Чого ти так довго? Князь тебе давно дожидається. (*Бере від дочки капелюшик, зонтик, плащ і виходить*).

ЯВА V

Дулєбов і Негіна.

Дулєбов (*підходить і цілує руку в Негіної*). Ах, моя радість, а я вас чекаю, не дочекаюсь.

Негіна. Вибачте, князь! З бенефісом усе клопочуся, така мука... (*Замислюється*).

Дулєбов (*сідаючи*). Скажіть, будь ласка, мій дружочку...

Негіна (*опам'ятавшись*). Чого ви хотіли?

Дулєбов. Як ця п'єса, що ви останнього разу грали?

Негіна. „Уріель Акоста".

Дулєбов. Так, так... Прекрасно ви грали, прекрасно. Скільки почуття, благородства! Не жартуючи вам кажу.

Негіна. Дякую вам, князь.

Дулєбов. Чудні п'єси тепер пишуть; не зрозумієш нічого.

Негіна. Та її вже давно написано.

Дулєбов. Давно? Чия ж вона, Каратигіна чи Григор'єва?

Негіна. Ні, Гуцкова.

Дулєбов. А! Гуцкова... знаю, знаю. Ще в нього єсть комедія, чудова комедія: „Руський чоловік добра не забуде".

Негіна. То Полєвого, князь.

Дулєбов. Ах, так... я переплутав. Полевого... Микола Полєвой. Він з міщан... По-французькому навчився самотужки, учені книги писав, усе з французької брав... Тільки він тоді засперечався з кимось... з ученими чи з професорами. Ну, де ж, чи можливо, та й чи пристойно! Ну, йому й не звеліли учені книги писати, звеліли водевілі складати. Потім сам вдячний був, великі гроші одержував. „Я, каже, і не догадався б". Чого ви такі сумні?

Негіна. Багато клопоту, князь.

Дулєбов. Вам, моя красуне, треба веселішою бути, вам ще рано замислюватись; старайтеся розважити себе, потішати чимнебудь. Ось ми зараз з вашою матусею говорили...

Негіна. Про що, князь?

Дулєбов. Звичайно, про вас, моя дорога, а то про що ж! Ось, квартира у вас негарна... Не можна актрисі, гарненькій панночці, в такій халупі жити; це непристойно.

Негіна (*трохи образившись*). Негарна квартира? Ну, то що ж? Я й сама знаю, що бувають квартири кращі за цю... Ви б, князь, пожаліли мене, не нагадували мені про мою бідність; я й без вас це почуваю кожну годину, кожну хвилину.

Дулєбов. Та хіба я вас не жалію? Я вас дуже жалію, красуне моя.

Негіна. То ви жалійте про себе, ваше сіятельство! Мені нема ніякої користі від вашого співчуття, а чути його неприємно. Ви вважаєте, що моя квартира негарна; а я вважаю, що вона придатна для мене і мені кращої не треба. Вам моя квартира не подобається, вам неприємно бувати в такій квартирі, то ніхто ж вас не примушує.

Дулєбов. Не гарячіться, не гарячіться, моя радість! Ви не дослухаєте, та й сердитесь на людину, яка вам віддана всією душею... Так не можна...

Негіна. Будь ласка, говоріть, я слухаю.

Дулєбов. Я людина делікатна, я ніколи нікого не ображаю, я відомий своєю делікатністю. Я ніколи б не насмілився гудити вашу квартиру, якби не мав на увазі...

Негіна. Чого, князь?

Дулєбов. Запропонувати вам іншу, кращу значно.

Негіна. За ту ж ціну?

Дулєбов. Ну, яке вам діло до ціни?

Негіна. Я щось не розумію, князь.

Дулєбов. Ось бачите бо, моє раювання, я людина дуже добра, ніжна — це теж усім відомо... я, не зважаючи на свої роки, до цього часу зберіг всю свіжість почуття... я ще й досі можу захоплюватися, як юнак...

Негіна. Я дуже рада; але яким же чином це все стосується до моєї квартири?

Дулєбов. Дуже просто. Хіба ви не помічаєте? Я люблю вас... Голубити вас, пестити... це було б для мене насолодою... я цього потребую; у мене дуже багато ніжності в душі, мені треба голубити когось, я без цього не можу. Ну, підійдіть же до мене, моя пташинко!

Негіна (*встає*). Ви збожеволіли!

Дулєбов. Грубо, мій друже, грубо!

Негіна. Та з чого ви взяли? Помилуйте! Я вам ніякого приводу не давала... Як ви насмілилися вимовити?

Дулєбов. Тихше, тихше, мій дружочку!

Негіна. Що ж це таке? Приїхати в чужий дім і, ні з того, ні з сього, завести дурну, образливу розмову!

Дулєбов. Тихше, тихше, будь ласка! Ви ще дуже молоді, щоб так розмовляти.

Негіна. Оце гарно! „Ви ще молоді"! Виходить, молодих можна ображати, скільки завгодно, і вони повинні мовчати?

Дулєбов. Та яка тут образа? В чому образа? Діло найзвичайніше. Ви не знаєте ні життя, ні порядного товариства і насмілюєтеся осуджувати поважну людину! Що ви, справді! Ви мене ображаєте!

Негіна (*в сльозах*). Ах, боже мій! Ні, це над мої сили...

Дулєбов. На все єсть пристойна форма, пані! У вас зовсім нема доброго виховання; не подобається вам моя пропозиція, ви повинні були все ж подякувати мені і висловити ваше небажання чемно, або якнебудь на жарт звести.

Негіна. Ах, облиште мене, будь ласка! Не треба мені ваших напучувань. Я сама знаю, що мені робити, сама знаю, що гарно, що погано. Ах, боже мій!.. Та я не хочу вас чути.

Дулєбов. Та чого ж ви кричите?

Негіна. Чому ж мені не кричати? Я в себе дома, кого ж мені боятися?

Дулєбов. Прекрасно! Тільки ви пам'ятайте, моя радість, що я образи не забуваю.

Негіна. Ну, добре, добре, буду пам'ятати.

Дулєбов. Вибачте, я думав, що ви панночка вихована; а ніяк не міг сподіватися, що ви від усякої дрібниці розплачетесь і розчулитесь, як кухарка.

Негіна. Та ну, добре; ну, я кухарка, тільки я хочу бути чесною.

Домна Пантелеївна появляється з дверей.

Дулєбов. І поздоровляю вас! Тільки чесності самої мало: треба бути і розумнішою, і обережнішою, щоб потім не плакати. Квитка мені не присилайте, я не поїду на ваш бенефіс, мені ніколи; а коли надумаюсь, то пошлю взяти в касі. (*Виходить*).

Входить Домна Пантелеївна.

ЯВА VI

Негіна і Домна Пантелеївна.

Домна Пантелеївна. Що таке? Що тут у вас? Князь поїхав? Та чи не розсердився він?

Негіна. Та нехай собі сердиться!

Домна Пантелеївна. Що ти? Опам'ятайся! Перед бенефісом ото? Та чи при розумі ти?

Негіна. Та це ж неможливо! Що він говорить! Якби ви послухали!

Домна Пантелеївна. А тобі що? Нехай говорить. Від його слів тебе не убуде.

Негіна. Та ви ж не знаєте, що він говорив; чого ж ви втручаєтесь не в своє діло?

Домна Пантелеївна. Дуже я знаю, дуже пречудесно все це знаю, що мужчини говорять.

Негіна. І можна це слухати байдуже?

Домна Пантелеївна. А що ж таке! Городи, скільки хочеш. Нехай він меле собі на втіху, а ти собі посміюйся.

Негіна. Ах, не вчіть! Облиште, будь ласка! Я знаю, як мені поводитися.

Домна Пантелеївна. Вже й видно, що знаєш: перед самим бенефістом полаялася ти з такою людиною!

Негіна. Матінко, та хіба ви не бачите, що я збентежена? Я тремчу вся, а ви до мене чіпляетеся.

Домна Пантелеївна. Ні, ти зажди! Ти вислухай від матері резон! Як же це перед бенефістом лаятись, якщо оті люди тобі потрібні?.. Не могла ти підождати? Ну, після бенефіста лайся, скільки хочеш, я тобі й слова не скажу. Бо не можна ж їм волю давати; обмежити слід. Ах, мовляв, ти опудало городне!..

Негіна. Матінко, та доволі уже...

Домна Пантелеївна. Ні, почекай! А перед бенефістом ти повинна була б чемно...

Негіна. Та я й не лаялась, я тільки образилась і сказала, щоб він дав мені спокій.

Домна Пантелеївна. От і дурна, от і дурна! Ти б, як можна, старалася шанобливіше. „Мовляв, ваше сіятельство, ми завжди вами дуже вдоволені і завжди вами вдячні; тільки підлоти такої ми слухати не бажаємо. Ми, мовляв, зовсім навпаки тому, як ви про нас розуміете". Ось як треба сказати. Бо чесно, благородно і шанобливо.

Негіна. Що зроблено, те зроблено; нічого тепер про це говорити!..

Домна Пантелеївна. Я ось і не вчена, та знаю, як з людьми говорити; а тебе ще учитель учить...

Негіна. Чого ви ще про учителя?.. Адже не розумієте ви цього нічого, то нема чого вам і втручатися не в своє діло.

Домна Пантелеївна. Та що розуміти ото? Звичайний собі студент... Ото штука яка, скажіть, будь ласка! Не барон якийнебудь!.. Бачили ми цього звання ото чимало... Тільки до розмови вони й здатні... Голий на голому, та голим поганяє. Тільки сама пиха, а сертучини нема пристойної.

Негіна. Що він вам зробив... ну, защо ви? Защо ви й мене ото мучите?

Домна Пантелеївна. Ну, та як же, отака персона! І говорити про нього не смій! Ні, матінко, ніхто мені не заборонить, захочу ось, та й вилаю, у вічі вилаю. Які тільки є образливі слова доберу, та отак таки просто йому й одрубаю... Ось ти й знай, як з матір'ю сперечатися, як з матір'ю говорити.

Негіна. Ідіть собі!

Домна Пантелеївна. От іще: „ідіть собі"! Та йди сама, коли тобі зо мною тісно.

Негіна. Он хтось під'їхав, здається... Ідіть собі, матінко! Кому цікаво наші з вами розумні розмови слухати!

Домна Пантелеївна. Так ось не піду ж... Ач ти... Сама образить матір, як не можна гірше, та ще всякі претензії виказує... „Розумні розмови". Не дурніша я за тебе з студентом ото з твоїм, з патлатим.

Негіна (*глянувши у вікно*). Великатов! Перший раз до нас... а в нас тут...

Домна Пантелеївна. Не турбуйтесь, пані, мамзель Негіна, знаменита актриса, звичайність не гірше за вас знаємо... Тільки я тобі це пригадаю.

Негіна. Смельська з ним.

Домна Пантелеївна. Так, он люди уміють же...

Негіна. Які коні, які коні!

Домна Пантелеївна. Смельська ото катається, а ми пішечки ходимо.

Входять: Смельська і Великатов.

ЯВА VII

Негіна, Домна Пантелеївна, Смельська і Великатов.

Домна Пантелеївна. Заходьте, заходьте, Ніно Василівно!

Смельська. Здрастуйте, Домно Пантелеївно! Гостя до вас привезла, Івана Семеновича Великатова.

Великатов кланяється.

Домна Пантелеївна. Ах, дуже приємно познайомитися. Давно я вас знаю, в театрі часто бачила, а познайомитися не доводилось.

Смельська. Здрастуй, Саша! Я збиралась до тебе, вже й капелюшика наділа, а Іван Семенович і заїхав; ну, і причепився зо мною. Ти не сердишся? Вона ж бо в нас відлюдниця!

Негіна (*подає руку Великатову*). Ах, що ви! Я дуже рада. Вам би давно догадатися, Іване Семеновичу.

Великатов. Не насмілювався, Олександро Миколаївно; я людина боязка.

Смельська. Таки боязка—на те схоже!

Негіна. Скажіть краще, горда.

Домна Пантелеївна. От уже це ти даремно; Іван Семенович людина обіхідлива з усіма, я сама це бачила. Гордості цієї в них зовсім нема.

Великатов. Зовсім нема, Домно Пантелеївно.

Домна Пантелеївна. Я люблю правду говорити.

Великатов. Я теж, Домно Пантелеївно.

Негіна. Сідайте, Іване Семеновичу.

Великатов. Не турбуйтеся, зробіть ласку! У вас, мабуть, якінебудь діла є; ви на нас не звертайте уваги. Я з Домною Пантелеївною поговорю. (*Сідає біля стола. Негіна і Смельська говорять пошепки*).

Негіна (*до Смельської*). От що, Ніно...

Смельська. Невже?

Негіна. Так. Не знаю, що й робити.

Смельська. Як же бути? Та ти б... (*Говорить пошепки*).

Домна Пантелеївна. Та що ви, справді, шепочетесь? Хіба це чемно?

Велікатов. Не заважайте їм! У кожного свої діла.

Домна Пантелеївна. Які діла! Все дурниці. Адже я знаю, про що говорять. Про ганчірки. Ось у них діла ото які!

Велікатов. Для нас з вами ганчірки—дурниці, а для них — важливе діло.

Домна Пантелеївна. Платтячка нема для бенефісту, та й грошей ото.

Велікатов. Ну, от бачите! А ви кажете, що дурниці. (*Глянувши у вікно*). Курочки ото ваші?

Домна Пантелеївна. Які?

Велікатов. А он кохінхінські.

Домна Пантелеївна. Ні, де вже нам кохетинських розводити! Були дві гілянки, та дві шпанки, а півень руський; орел, а не півень,—та всіх порозкрадали.

Велікатов. А ви любите курочок ото, Домно Пантелеївно?

Домна Пантелеївна. Страх, батечку, всяку птицю люблю.

Входить Мелузов.

ЯВА VIII

Негіна, Смельська, Домна Пантелеївна, Велікатов і Мелузов.

Негіна (*до Велікатова*). Дозвольте вас познайомити! Петро Єгорович Мелузов. Іван Семенович Велікатов.

Смельська. Ах, чи знаєте, Іване Семеновичу, адже Петро Єгорович—студент; він жених Сашин.

Велікатов (*подаючи руку*). Дуже приємно з вами познайомитися.

Мелузов. Що ж тут приємного для вас? Адже це фраза. Ну, познайомились, то й будемо знайомі. От і все.

Велікатов (*шанобливо*). Цілковита правда: дуже багато говорять порожніх фраз, я з вами згоден; але те, що я сказав, вибачте, не фраза. Мені приємно, що артистки виходять за порядних людей.

Мелузов. Так, коли так... дякую вам! (*Підходить і гаряче стискає руку Велікатову*).

Негіна. Ходімо, Ніно, я тобі покажу плаття! Подивись, чи можна з нього зробити щонебудь! (*До Велікатова*). Вибачте, що ми вас залишаємо! Але я знаю, що вам не буде нудно: ви будете говорити з освіченою людиною, це не те, що з нами. Матінко, ходімо! Відімкніть шафу!

Виходять: Негіна, Смельська і Домна Пантелеївна.

ЯВА IX

Велікатов і Мелузов.

Велікатов (*помітивши на столі книги*). Книжки і зшитки.

Мелузов. Так, учимось потроху.

Велікатов. І успіхи є?

Мелузов. Деякі, так би мовити, відносні.

Велікатов. І того досить. Часу в Олександри Миколаївни обмаль: трохи не кожного дня нова п'єса, треба й рольку приготувати, і про костюм подумати. Не знаю, як ви гадаєте, а мені здається, що це досить важко: учити ролі і граматику разом.

Мелузов. Так, зручностей великих не являє.

Велікатов. Принаймні, є прагнення, є бажання, і то вже велике діло. Честь вам і слава.

Мелузов. Та за що ж слава ото, наприклад?

Велікатов. За благородні наміри. Кому ж на думку спаде актрису граматики вчити?

Мелузов. Та ви, може, смієтесь?

Велікатов. Ніскільки, помилуйте, я ніколи собі не дозволю. Я дуже люблю молодих людей.

Мелузов. Нібито?

Велікатов. Дуже люблю їх слухати... це освіжає душу. Такі благородні, високі задуми... аж заздрісно.

Мелузов. Чому ж тут заздрити? Хто ж вам заважає мати благородні високі задуми?

Велікатов. Ні, де вже нам, помилуйте! Нас життьова проза здолала. І радий би в рай, та гріхи не пускають.

Мелузов. Які ж гріхи у вас є?

Велікатов. Тяжкі. Практичні міркування, матеріальні розрахунки — ось наші гріхи. Завжди обертаєшся в сфері можливого, досяжного; ну, душа й дрібніє, уже високі, благородні задуми і не спадають на думку.

Мелузов. Та що ви звете благородними задумами?

Велікатов. А такі задуми, в яких дуже багато благородства і дуже мало шансів на успіх.

Входять: Негіна, Смельська і Домна Пантелеївна.

ЯВА X

Велікатов, Мелузов, Негіна, Смельська і Домна Пантелеївна.

Смельська (*до Негіної*). Все це, серце моє, непридатне.

Негіна. Я й сама бачу. Нове робити—буде дуже дорого.

Смельська. Та як же бути ото? Адже не можна ж... Поїдемо, Іване Семеновичу!

Велікатов. До ваших послуг. (*Подає руку Негіній*). Маю за честь кланятися.

Негіна. Які у вас коні! От би прокататися якнебудь!

Велікатов. Коли вам завгодно, звеліть тільки. (*Подає руку Мелузову, потім Домні Пантелеївні*). Домно Пантелеївно, моє шанування! А як ви на мою тітоньку схожі!

Домна Пантелеївна. Та невже?

Велікатов. Адже це дивно... така схожість... Трохи не назвав вас тітонькою.

Домна Пантелеївна. То й зовіть... За чим діло стало?

Смельська. Ну, їдьмо! Прощай, Саша! Прощайте! (*Кланяється всім*).

Велікатов (*до Домни Пантелеївни*). До побачення, тітонько!

Виходять Смельська і Велікатов. Домна Пантелеївна проводить їх до дверей.

Домна Пантелеївна. Ах, прокурат! (*До Негіної*). А ти кажеш, він гордий! Ніяк не гордий! Вже куди ще обіхідливіший. (*Виходить*).

ЯВА XI

Негіна і Мелузов.

Негіна (*біля вікна*). Як покотили! Яка розкіш! Щаслива ця Ніна; от характер завидний. (*Мелузов обіймає її*). Ах, ведмежі обійми!.. Смерть, не люблю. Ні, Петя, облиш мене!

Мелузов. Саша, та я ж від тебе ще ніякої ласки не зазнав. Гарні женних з нареченою!

Негіна. Потім, Петю, потім. Дай мені трохи заспокоїтись! Мені тепер не до того.

Мелузов. А вже коли не до того, то давай учитися!

Негіна. Яка там наука! У мене бенефіс з думки не сходить; плаття нема, ось моя біда.

Мелузов. Не про плаття ж ми будемо говорити, це не мій предмет; у цій справі я на викладача не здатний.

Негіна. Ох, мені тепер не викладання потрібне, а гроші.

Мелузов. Ну, і в цій справі я теж швах. Ось дістану посаду, запряжусь тоді будемо жити в достатку. Ну що ж ми будемо робити? А ось що Саша: давай візьмемося за спові!

Негіна. Ах, мені завжди це якось незручно!

Мелузов. Ти мене соромишся?

Негіна. Ні, а якось важко... неприємно.

Мелузов. Треба перемогти в собі це неприємне почуття. Адже ти мене просила навчити тебе жити; ну, як же я буду тебе вчити, не лекції ж читати? А от ти мені кажеш, що ти почувала, говорила й робила; а я тобі кажу, як треба почувати, говорити й робити. Так ти потроху удосконалюєшся, і згодом будеш...

Негіна. Що буду, любий мій?

Мелузов. Будеш зовсім хорошою жінкою, такою, як треба, як це тепер вимагають від вашого брата.

Негіна. Так, я тобі вдячна. Я вже й так багато кращою стала, я сама це почуваю... А все тобі завдячую, голубчику... Ну, будь ласка.

Мелузов (*сідає біля столу*). Сідай зо мною поруч!

Негіна (*сідає коло нього, Мелузов обіймає її одною рукою*). Ну, от слухай! Сьогодні ранком заїздив до мене князь Дулебов. Казав, що в мене квартира погана, що так жити непристойно, ну, я трохи образилася, сказала, що коли моя квартира йому не подобається, то ніхто його не примушує бувати тут.

Мелузов. Молодець, Саша! Далі!

Негіна. Далі, запропонував мені переїхати на іншу квартиру, на гарну.

Мелузов. Навіщо це йому?

Негіна. А на те, що в нього дуже багато ніжності в душі, і що йому, бачиш ти, голубити нікого.

Мелузов (*регочеться*). От силогізм несподіваний! Через те, що мені голубити нікого, а голубити треба, то ця квартира погана і ви повинні переїхати на нову квартиру. (*Регочеться*). Ой та князь! Прислужився.

Негіна. Ти от смієшся, тобі весело, а я розплакалась.

Мелузов. Так і треба: мені сміятися, а тобі плакати.

Негіна. Та чому ж це?

Мелузов. Та ти подумай! Якби від таких розмов тобі дуже весело було, а я б заплакав, чи гарно б це було?

Негіна (*подумавши*). Так, уже це було б дуже негарно. Ах, ти, головка! (*Гладить його по голові*). Скажи мені, Петю, чого ти такий розумний?

Мелузов. Розумний, чи ні, це ще хто знає; але що я розумніший за багатьох вас, в цьому нема сумніву. І розумніший через те, що я більше думаю, ніж говорю; а ви більше говорите, ніж думаєте.

Негіна. Ну, тепер уже я тобі скажу найтаємнішу річ... Тільки ти, будь ласка, не сердься! Це вже наш порок жіночий. Я сьогодні позаздрила.

Мелузов. Кому ти можеш заздрити, люба моя? В чому?

Негіна. Та тільки ти не сердься! Смельській... що вона так весело живе, катається такими кіньми. Погано, знаю, що погано.

Мелузов. Заздрість та ревнощі — небезпечні почуття: мужчини це знають добре і користуються вашою вадою. Через заздрість та через ревнощі жінка багато поганого здатна натворити.

Негіна. Знаю, знаю, бачила приклади. Мені то це на хвилину на думку спало, я потім схаменулась.

Мелузов. Потрібно вже щонебудь одно, Саша. Ми з тобою хочемо чесним, трудовим життям жити, то чи про коней нам думати!

Негіна. Так, певна річ! Адже і в трудовім житті є свої приємності, Петю? Адже бувають?

Мелузов. Ще б пак!

Негіна. Ти в нас пообідай! По обіді я тобі роль почитаю, так і проведемо цілий день вкупі. Будемо звикати до тихого, сімейного життя.

Мелузов. Чудово!

Негіна (*прислухаючись*). Це що таке? Під'їхав хтось.

Входить Смельська з двома пакунками в руках.

ЯВА XII

Негіна, Мелузов і Смельська.

Смельська. Ось, Саша, на! (*Подає один пакунок*). Це Іван Семенович купив нам на плаття. Це тобі, а це мені. (*Розгортають і роздивляються обидва шматки*).

Мелузов. Та яке ж він має право робити подарунки Олександрі Миколаївні?

Смельська. Ах, облиште, будь ласка, ваші мудрування! Ваша філософія тепер не до речі. Це зовсім не подарунок, це він їй за білет на бенефіс.

Мелузов. А вам за що?

Смельська. А вам яке діло? За те, що любить мене.

Негіна. Саме те, що мені треба, Ніно. Ах, як мило!

Смельська. Адже я вибирала; вже я знаю, чого тобі треба. Ну, їдьмо, Саша, їдьмо скоріш.

Негіна. Куди?

Смельська. Кататись, я кіньми Івана Семеновича, а потім обідати на вокзал. Він кликав усю трупу, хоче попрощатися з усіма; він скоро від'їжджає.

Негіна (*задумливо*). Справді, не знаю.

Смельська. Та що ти, помилуй! Про що тут думати? Хіба відмовитися можна? Повинна ж ти подякувати йому.

Мелузов. Дуже цікаво, що ви зробите в цьому випадку?

Негіна. Знаєте що, Петре Єгоровичу? Я думаю, що мені треба їхати, а то нечемно. Можна підбурити проти себе всю публіку: князь уже сердиться, та й Велікатов може образитися.

Мелузов. А коли ж ми будемо до тихого, сімейного життя звикати?

Смельська. Це вже після бене-

фісу, Петре Єгоровичу. Чи тепер час про сімейне життя думати? Це аж смішно. Ще сімейне ото життя встигне набриднути; а тепер треба користуватися з нагоди.

Негіна (*рішуче*). Ні, Петре Єгоровичу, я поїду. Справді, відмовлятися негарно.

Мелузов. Це як вам завгодно; це ваше діло.

Негіна. Тут не в тому річ, чи завгодно мені; може, мені й не завгодно; а потрібно їхати; звичайно, потрібно, і міркувати нічого.

Мелузов. То й їдьте!

Смельська. Збирайся, збирайся!

Негіна. Я зараз. (*Виходить за перегородку з пакунком*).

Смельська. Ви чи не ревнувати надумались? То заспокойтеся, він через день їде, та я й не віддам його Саші.

Мелузов. „Не віддам". Ви мені вибачте, я таких стосунків між мужчинами й жінками не розумію.

Смельська. Та де ж іще вам розуміти! Адже ви життя зовсім не знаєте. А ось поживіть між нами, то навчитеся все розуміти. (*Входить Негіна одягнена*). Ну, ідьмо! Прощайте! (*Виходить*).

Негіна. Петю, ти приходь увечері; ми будемо вчитися; я буду розумною; я буду тебе слухатися завжди у всьому, а тепер вибач мені! Ну, прости, любий! (*Цілує його і вибігає*).

Мелузов (*насунувши капелюха*). Гм! (*Подумавши*). Вирушимо до дворів! Нічого не поробиш.

ДІЯ ДРУГА

Міський сад. Праворуч від акторів задній ріг театра (дерев'яного) з вхідними дверима на сцену; ближче до авансцени садова лавка; ліворуч, на першому плані, під деревами, лавка й стіл; в глибині під деревами столики й садові меблі.

ЯВА І

Трагік сидить біля стола, опустивши голову на руки; з театра виходить Нароков.

Трагік. Мартине, антракт?

Нароков. Антракт. А ти вже знов „За Уралом за рікою"?

Трагік. Де мій Вася? Де мій Вася?

Нароков. А я звідки знаю.

Трагік. Мартине, ходи сюди!

Нароков (*підходячи*). Ну, прийшов сюди, ну, що?

Трагік. Гроші є?

Нароков. Ні крейцера.

Трагік. Мартине... для друга! Велике це слово!

Нароков. Pas un son; хоч виверни кишені.

Трагік. Погано.

Нароков. Нащо гірше.

Трагік (*похитавши головою*). О, люди, люди!.. (*Мовчанка*). Мартине!

Нароков. Чого ще?

Трагік. Позич, піди!

Нароков. У кого скажете? Кредит бо в нас з тобою невеликий.

Трагік. О, люди, люди!

Нароков. Так, уже дійсно „о, люди, люди!"

Трагік. І ти, Мартине, почав ремствувати?

Нароков. Якась гидка, диявольська інтрига затівається.

Трагік (*грізно*). Інтрига? Де? Проти кого?

Нароков. Проти Олександри Миколаївни.

Трагік (*ще грізніше*). Хто він? Де він? Скажи йому від мене, що він зо мною буде мати діло, з Ерастом Громіловим!

Нароков. Нічого ти не зробиш. Замовчи! Не дратуй мене! Я й так стурбований, а ти галасуєш без ладу. Мука мені з вами! У всіх у вас і багато зайвого, і багато не вистачає. Я змучився, дивлячись на вас. У коміків багато зайвого комізму, а в тебе багато зайвого трагізму; а не вистачає у вас грації... грації, міри. А міра ото і є мистецтво... Ви не актори, ви страшила горобині.

Трагік. Ні, Мартине, я благородний... Ах, який я благородний! Одно, брат Мартин, прикро, що благородний ото я тільки в п'яному стані... (*Опускає голову і трагічно ридає*).

Нароков. Ну, і блазень, ну, і блазень.

Трагік. Мартине! Кажуть, що ти божевільний; скажи мені, правда це, чи ні?

Нароков. Правда, я погоджуюсь; але тільки з одною умовою; якщо ви всі тут розумні, то я божевільний, я тоді сперечатися не буду.

Трагік. Знаєш, Мартине, на що ми з тобою схожі?

Нароков. На що?

Трагік. Ти знаєш Ліра?

Нароков. Знаю.

Трагік. То пам'ятаєш, там, у лісі, під час бурі... Я—Лір, а ти—мій блазень.

Нароков. Ні, не помиляйся, Лірів нема між нами; а хто з нас блазень, це я даю на волю тобі самому догадатися.

З театру виходить Негіна.

ЯВА II

Трагік, Нароков і Негіна.

Негіна. Що ж це таке, Мартине Прокоповичу? Що вони зо мною роблять?

Нароков (*хапаючись за голову*). Не знаю, не знаю, не питайте мене.

Негіна. Адже це прикро до сліз.

Нароков. О, не плачте; вони не варті ваших сліз. Ви білий голуб серед чорної зграї круків, от вони й клюють вас. Білість, чистота ваша їм прикра.

Негіна (*крізь сльози*). Послухайте Мартине Прокоповичу, адже при вас, при вас, пам'ятаєте, він обіцяв дати мені зіграти перед бенефісом. Я чекаю, я цілий тиждень не грала, сьогодні останній спектакль перед бенефісом; а він, гидотник, що ж робить? Призначає „Фру-фру“ [1] із Смельською.

Нароков. Кинжал в груди по держално!

Негіна. Влаштовують їй овації напередодні мого бенефісу, підносять букети; а мене публіка забула зовсім. Який же в мене може бути збір?

Трагік. Офеліє, відійди од людей!

Негіна. Я почала йому говорити, він тільки жартує та сміється у вічі.

Нароков. Дерево він у нас, дерево, дуб, осика.

Трагік. Офеліє, відійди од людей!

Негіна. Мартине Прокоповичу, ви тільки один мене любите.

Нароков. О, так, більше за життя, більше за світ!

Негіна. Я вас розумію і сама люблю.

Нароков. Розумієте, любите? Ну, от я й щасливий, так, так. (*Стиха сміється*). Як дитина щасливий.

Негіна. Мартине Прокоповичу, зробіть послугу, пошукайте Петра Єгоровича; скажіть йому, щоб він до мене на сцену прийшов.

Нароков. Я такий щасливий, що з приємністю покличу і приведу до вас вашого коханця.

Негіна. Він жених, Мартине Прокоповичу, а не коханець.

Нароков. Все одно, все одно, голубе мій сизий! Жених, муж; але якщо ви його кохаєте, то він ваш коханець. Але я йому не заздрю, я сам щасливий.

Негіна. Та зайдіть в касу, довідайтесь, чи беруть на мій бенефіс. Я підожду вас в уборній; будемо чай пити. (*Нароков виходить*).

Трагік. Коли з ромом, то й я буду.

Негіна. Ні, без рому. (*Іде на сцену*).

Трагік. Де мій Вася? Де мій Вася? (*Іде в глибину саду*).

Входять: князь Дулебов і Мигаєв.

ЯВА III

Дулебов і Мигаєв.

Дулебов. Негіна нам не підходить, кажу я вам. Ви повинні догоджати публіці, світській, а не райку. Ну, а нам вона не до смаку, надто проста, ні манер, ні тону.

Мигаєв. Гардеробу не має гарного, а талант великий.

Дулебов. Ну, талант! Багато ви, мій любий, розумієте!

Мигаєв. Дійсно, ваше сіятельство, я розумію не дуже багато, алеж ми дивимося... пробачте, ваше сіятельство, по кишені: робить збори великі, то й талант.

Дулебов. Ну, так, звичайно; ви матеріалісти.

[1] „Фру-фру“—комедія французького письменника Мельяка.

Мигаєв. Цілком справедливо зволили сказати, ваше сіятельство, ми матеріалісти.

Дулєбов. Ви не розуміете цього... тонкого... як це сказати... цього шику.

Мигаєв. Не розуміємо, ваше сіятельство. Але дозвольте вам доповісти, я минулого року виписав знаменитість з шиком на великосвітські ролі...

Дулєбов. Ну, що ж?

Мигаєв. Збитки, ваше сіятельство. Ні краси, ні радості.

Дулєбов. Краси не було? Ну, як це можна сказати, як можна дозволити собі сказати, що краси не було?

Мигаєв. Пробачте, ваше сіятельство. Краса, дійсно, була: бувало, коли вона одягається, то вся трупа біля уборної, хто крізь двері, хто в щілини. Адже у нас уборні прозорі, ажур збудовані.

Дулєбов (*регоче*). Ха, ха, ха! От бачите! Ну, і радість теж.

Мигаєв. Так точно, і радість була... для вашого сіятельства, а для мене горе.

Дулєбов. Ха, ха, ха! Ти каламбурист.

Мигаєв. Не можна ж без цього, всього є потрошку, а то пропадеш; наше звання таке, ваше сіятельство.

Дулєбов. Ти б водевілі писав. Вибачте, я вам кажу „ти"... Але це тільки ознака прихильності, мій любий.

Мигаєв. А за що ж ми й б'ємось, як не за прихильність. Тільки ощасливте, ваше сіятельство... А там чи „ти", чи „ви"—це зовсім однаково.

Дулєбов. Ні, навіщо ж! Я чемний, я завжди делікатний. То чому ж ви водевілів не пишете?

Мигаєв. Пробував, ваше сіятельство.

Дулєбов. Ну, що ж?

Мигаєв. Театрально-літературний комітет не ухвалює.

Дулєбов. Дивно. Чого ж так?

Мигаєв. Не можу знати, ваше сіятельство.

Дулєбов. А ви другого разу, коли напишете, то скажіть мені. Я вам зараз... у мене там. Ну, та що тут. Тільки скажіть.

Мигаєв. Слухаю, ваше сіятельство.

Дулєбов. А я вже це зараз!.. У мене там... Ну, та що говорити, тільки скажіть... А я вам, замість Негіної, випишу актрису справжню; і з себе (*розводить руками*) вже, будьте спокійні! Пальці оближете.

Мигаєв. Пальці облизати, це нічого, це ще можна стерпіти, не довелося б кулаком сліз утирати, ваше сіятельство!

Дулєбов. Ха, ха, ха! Ви каламбурист! Ні, справді, пишіть водевілі, пишіть, я раджу. А актриса, я вам кажу, розкіш.

Мигаєв. Ціна, ваше сіятельство?

Дулєбов. Ну, ціна, звичайно, дорожча.

Мигаєв. З яких же прибутків, ваше сіятельство? Де взяти скажете? І так з року в рік на них ціна росте; а збір усе гірший та гірший. Платимо утримання, на одчай душі, наче мілійонщики. Хіба наспіл, ваше сіятельство?

Дулєбов. Що таке „наспіл"? Як так наспіл?

Мигаєв. Пополовині, половину утримання ви, половину я.

Дулєбов. Ха, ха, ха! Ну, хай так... Ну, що таке Негіна? Яка це перша актриса? З нею нудно, мій любий, вона не звеселяє товариства, вона наводить на нас смуток.

Мигаєв. Що ж робити! Вже коли так завгодно вашому сіятельству, то я з нею контракта не поновлю.

Дулєбов. Так, неодмінно.

Мигаєв. У неї контракт кінчається.

Дулєбов. Ну, от і чудово. Вся наша публіка буде вам вдячна.

Мигаєв. Та публіки ото вашої, ваше сіятельство, тільки перший ряд крісел.

Дулєбов. Зате ми даємо тон.

Мигаєв. Як би не прогадати?

Дулєбов. О, ні, не турбуйтесь! Публіка до неї збайдужніла: от побачите, на бенефісі в неї збору не буде. Хочете в заклад?

Мигаєв. Сперечатися не смію.

Дулєбов. Та й не можна зо мною сперечатись; я краще, ніж ви, знаю публіку і розумію діло. А я таку актрису випишу, що вона тут усіх запалить. Ми тоді житимемо приспівуючи.

Мигаєв. Приспівуючи? Вовком би не завити, ваше сіятельство.

Дулєбов. Ха, ха, ха! Ні, ти каламбурист, справді каламбурист. Ах, вибачте. Це в мене, коли вже дуже я розговорюся, в дружній розмові, а то я взагалі делікатний... Я навіть і з прислугою... (*Виймає портсигар*). Хочеш сигару?

Мигаєв. Будь ласка, ваше сіятельство. (*Бере сигару*). Дорогі?

Дулєбов. Я дешевих не курю.

Мигаєв. А в мене горе, ваше сіятельство.

Дулєбов. Що таке?

Мигаєв. Трагік запив. Он він бродить по саду.

Дулєбов. А паспорт у нього в порядку?

Мигаєв. Коли ж у них в порядку бувають, ваше сіятельство?

Дулєбов. То можна налякати: що, мовляв, етапом на місце проживання.

Мигаєв. Ні, вже лякати ото їх, ваше сіятельство, не доводиться: собі дорожче.

Дулєбов. А що?

Мигаєв. Душа в них дуже широка, ваше сіятельство. Мені, каже, хоч на Камчатку, а ти—мерзотник! І так він це слово, ваше сіятельство, виразно вимовить, що не до розмов, а тільки подумаєш, як би одчепитись.

Дулєбов. Так, в такому разі краще ласкою.

Мигаєв. Вже й так ласкою. Дивуються, ваше сіятельство, що усмирителі до левів у клітку ходять; нас цим не здивуєш. Я скоріше погоджуся до лева підійти, ніж до трагіка, коли він не в гуморі, або п'яний.

Дулєбов. Ха, ха, ха! Проте, нагнали вони на вас страху. Я піду, пошукаю своїх. (*Виходить за театр*).

Входить трагік.

ЯВА IV

Мигаєв і трагік.

Мигаєв (*подає сигару*). Хочеш сигару?

Трагік. Копійчана? Від тебе ж гарної не діждешся!

Мигаєв. Ні, гарна, князівська.

Трагік. А чого ж сам не куриш?

Мигаєв. Та в мене свої ото кращі. (*Виймає срібний портсигар*).

Трагік. Он який портсигар у тебе, а кажеш, грошей нема.

Мигаєв. Та, дивак ти, давно б я його заставив, та не можна—дарований, на знак пам'яті, як ока його бережу. Бачиш напис: „Гаврилові Петровичу Мигаєву від публіки".

Трагік. Ефіоп!

Мигаєв. Говори з тобою, коли ти резонів не розумієш. Он публіка; мабуть, акт закінчився. (*Виходить*).

Трагік (*услід йому*). Ефіоп! (*Сідає біля столу*). О, люди, люди! (*Опускає голову на руки*).

Входять: Дулєбов, Велікатов, Бакін і Вася

ЯВА V

Трагік, Дулєбов, Велікатов, Бакін і Вася.

Бакін. Це чудово; так їх і треба вчити, потім розумніші будуть. Я в касу заходив, питався; збору чотирнадцять карбованців.

Вася. Капітал не великий. Ще завтра поторгують ранком та увечері; воно й набереться.

Бакін. Сто карбованців. Більше не буде.

Вася. І то гроші.

Бакін. Не великі. Адже, гадаю, і боржочки є, за ганчірочки за всякі. Без цього актриси не живуть. (*До Васі*). Вам не винна?

Вася. Ми в кредит не даємо.

Бакін. Приховуєте. Я це люблю, це дуже приємно, коли громадська думка так дружно виявляється. (*До Велікатова*). Як ви гадаєте?

Велікатов. Цілком погоджуюсь з вами.

Бакін. Вона в особі князя образила наше громадянство; а громадянство платить їй за це байдужістю, дає зрозуміти, що воно забуло про її існування. От коли доведеться їй зуби на полицю покласти, то й навчиться пристойно поводитись.

Вася. Чим же панна Негіна образила його сіятельство?

Бакін. Та ви знаєте князя Іраклія Стратоновича? Ось він!

Вася. Як же нам не знати, і хто ж в наших палестинах не знає їх сіятельства?

Дулєбов. Так, ми з ним знайомі давно, я ще й батька його...

Бакін (*Васі*). Виходить, ви знаєте, що це за людина. Це людина у високій мірі поважна, це наш аристарх[1], душа нашого товариства, людина з великим смаком, яка вміє гарно пожити, любить мистецтво і тонко його розуміє, опікун усіх художників, артистів, а переважно артисток...

Дулєбов. Чи не досить?

Бакін. Кожному по заслугах, князь. І, крім того, людина щедра, гостинна, прехороший сім'янин. Панове, запам'ятайте це! Це рідкість у наш час. Ну, одно слово, людина найповажніша з усіх поглядів. Чи так я кажу?

Вася. Точно так.

Бакін (*до Велікатова*). Здається, тут двох думок бути не може?

Вася. Цілком з вами погоджуюсь.

Бакін. І ця, панове, найповажніша з усіх поглядів людина і прехороший сім'янин забажала ощасливити своєю прихильністю дівицю і саме Негіну. Що в цьому поганого, я вас питаю? Він дуже чемно каже їй: „Хочете, серденько, йти до мене на утримання?" А вона зволила образитися і розплакатися.

Дулєбов. Ні, вже, Григорію Антоновичу, облиште, зробіть ласку!

Бакін. Чому ж, князь?

Дулєбов. Ви коли почнете хвалити когонебудь, то у вас виходить, що поважна з усіх поглядів людина виявляється зовсім не поважною.

Бакін. Як вам завгодно. Я не знаю... я завжди говорю правду. Дозвольте, князь, я ще скажу трохи. Так от, звольте бачити, панна Негіна образилася. Їй би й на думку не спало ображатися, принаймні своїм розумом їй би ніяк до цього не дійти, тому що, власне, тут для неї нема нічого образливого. Виявляється, сторонній вплив.

Дулєбов. Так, я чув.

Бакін. У цієї панни знайшовся напутник студент; виходить, діло пояснюється просто.

Дулєбов. І в театр пробрались.

Бакін. Знали б своє діло, різали б собак та жаб; а то надумали актрис просвіщати. Учена пропаганда між актрисами—діло небезпечне; проти неї треба вжити неодкладних заходів.

Дулєбов. Певна річ.

Бакін. Ну, як вони просвітять їх, справді; куди ж нам тоді з князем подітися?

Дулєбов. Ну, вже доволі: прошу вас!

Бакін. Звольте, я кінчив. (*До Велікатова*). Ви, здається, хотіли виїхати сьогодні?

Велікатов. Не завжди можна розрахувати напевне. Я, дійсно, хотів їхати сьогодні; але тепер мені трапляється одна операція, на яку я перше не розраховував.

Бакін. Нажива манить?

Велікатов. Це діло рискованє: можна й нажити, а дуже легко і втратити.

Бакін. Добре б сьогодні повечеряти разом.

Велікатов. Що ж, я не від того.

Бакін. Князь, як ви?

Дулєбов. Та, хай уже, поїдемо.

Бакін. Зійдемося тут після закінчення спектакля, та й поїдемо куди-небудь! Зараз що там! Дивертисмент?

Вася. Оповідач якийсь оповідає.

Дулєбов. Що ж, ходімо, посміємось.

Бакін. Коли є з чого, додайте, князь.

Бакін, Дулєбов і Велікатов виходять.

Трагік. Де мій Вася?

Вася (*підходячи*). Тут Вася. Чого тобі?

Трагік. Де ти, братику, пропадаєш?

Вася. Та тобі чого треба ото від мене; кажи скоріш!

Трагік. Чого треба? Пошани треба. Хіба ти свого обов'язку не знаєш?

Вася. Ну, підожди трошечки; пошаную. Аджеж довго ждав, то трошечки ото підождати можеш. Я піду оповідача послухаю: всі наші там. Ну, будь другом, не тримай мене!

Трагік. Іди! Я благородний. (*Вася виходить*).

Із сцени виходять: Негіна, Смельська і Мелузов; у нього на руці плед і накидка Негіної.

[1] Аристарх з Самофракії — видатний александрійський граматик, вважався за великого учителя критики. Ім'я його потім стало загальною назвою для ученого критика.

ЯВА VI

Трагік, Негіна, Смельська і Мелузов.

Смельська. Так, Саша, твоє становище дуже неприємне; я розумію; тільки я тут нічого не винна. Ах, Саша, і я зараз у великій скруті.

Негіна. Не може бути, яка в тебе скрута! Я не вірю. Тобі так легко, добре живеться на світі.

Смельська. А от бачиш. (*Одводить Негіну набік*). До мене дуже залицяється князь.

Негіна. То що ж! Це вже твоє діло.

Смельська. Звичайно, моє діло, я це знаю; але мені й Велікатова не хочеться випустити.

Негіна (*з деяким хвилюванням*). А хіба Велікатов теж до тебе залицяється?

Смельська. Він чудний якийсь: кожного дня буває в мене, виконує всі мої бажання, а нічого не говорить... Він несміливий, мабуть. Отож бувають такі характери. Як мені тепер зробити, вже я й не знаю. Виявити до князя байдужість — наживеш ворога; а Велікатов, мабуть, поїде завтра, і його втратиш. Залицятися до князя буде і невдячно з мого боку, та й Велікатов мені куди більше подобається.

Негіна. Ще чого! Звичайно... Кому він не вподобається?

Смельська. Ти так думаєш? А що я взнала про нього! Адже у нього мілійонні достатки; він тільки вдає такого простого. Вже й не знаю, що мені робити. Чи повіриш, Саша, змучилась.

Негіна. Я ж нічого не розумію в цих ділах; спитай он Петра Єгоровича.

Смельська. Що ти! А він ото що розуміє? Він буде городити свою філософію; потрібно дуже. І ти, люба Саша, даремно його слухаєш! Не слухай, не слухай ти його, коли добра собі бажаєш. Він тебе тільки з пуття збиває. Філософія б то гарна в книжках; а він нехай пожив би, спробував, на нашому місці! Вже чи є щось гірше за наше жіноче становище! Ти додому, то ходімо!

Негіна. Мені б хотілось поговорити з Гаврилом Петровичем, я його чекаю. (*Підходить до Мелузова, який дивиться на трагіка*).

Смельська. То й я підожду.

Трагік (*підводячи голову, до Мелузова*). Хто ти такий? Чого ти тут?

Негіна. Він зо мною прийшов.

Трагік. Олександро Миколаївно!.. Саша! Офелія! Чого він тут?

Негіна. Це мій жених, мій учитель.

Трагік. Учитель! Чого ж він тебе навчає?

Негіна. Всього доброго.

Трагік (*Мелузову*). Ну, ходи сюди! (*Мелузов підходить*). Давай руку!.. (*Мелузов подає руку*). Я сам теж учитель, так, учитель. Чого ти на мене дивишся? Я вчу багатого купця.

Мелузов. А чи дозволено буде мені спитати?.. .

Трагік. Питай!

Мелузов. Чого, наприклад, ви навчаєте?

Трагік. Благородства.

Мелузов. Предмет серйозний.

Трагік. Я думаю, так бо... я думаю. Це не те, що твоя географія яканебудь. Виходить, ми з тобою учителі, ну, і чудово. З цієї нагоди ходімо до буфету, вип'ємо, і, звичайно, на твій кошт.

Мелузов. Ні, вже вибачте! На цьому полі я вам не товариш, я не п'ю.

Трагік. Саша, Саша! Олександро! До нас, до артистів, у храм муз, кого ти водиш з собою?

Мелузов. Та ходімо! Ви будете пити вино, а я склянку води вип'ю.

Трагік. Забирайся ти ік чорту! Заберіть його! (*Опускає голову*). Де мій Вася?

Входять: Дулєбов, Велікатов, Бакін, Вася; за ними лакей з буфету з пляшкою портвейну й чарками, кілька осіб з публіки, які залишаються в глибині сцени.

ЯВА VII

Дулєбов сідає на лавці з правого боку, з ним поруч сідають: Смельська, недалеко від них Мелузов і Негіна; до них підходять з лівого боку Велікатов і Бакін. Трагік сидить як і раніш, до нього підходить Вася і лакей з буфету, ставить пляшку й чарки на стіл і одходить набік. Публіка деяка стоїть, а деяка сідає за столики в глибині. Потім Мигаєв.

Вася (*до трагіка, наливаючи чарку вина*). Найпокірніше прошу, будьте ласкаві!

Трагік. Не проси, і так вип'ю. Навіщо багато слів: „найпокірніше прошу, будьте ласкаві!" Скажи: пий! Бачиш, як просто — тільки одно слово; а яка думка глибока.

З театра виходить Мигаєв.

Негіна. Гаврило Петровичу, будь ласка, йдіть сюди!

Мигаєв (*підходячи до Негіної*). Чого ви зволите?

Негіна. На сцені ви все тікали від мене; я хочу тепер поговорити з вами тут, при сторонніх людях.

Мелузов. Так, цікаво буде вислухати від вас мотиви ваших вчинків.

Мигаєв. Яких вчинків?

Мелузов. Ви призначили бенефіс Олександри Миколаївни аж наприкінці ярмарку.

Мигаєв. Найкращий час. За контрактом я зобов'язаний дати бенефіс панні Негіній під час ярмарку; але там не сказано, на початку, чи наприкінці; це вже моє діло.

Мелузов. Ви стоїте на грунті закону; це я розумію. Але, крім закону, існують ще для людини моральні обов'язки.

Мигаєв. Це які ж такі, і до чого вся ця розмова?

Мелузов. А от послухайте: ви одклали бенефіс до останнього дня, пізно випустили афіші і не дали Олександрі Миколаївні зіграти перед бенефісом. Це ваші вчинки.

Мигаєв. Точно так.

Мелузов. Але Олександра Миколаївна цього не заслужила, бо протягом ярмарку давала вам завжди повні збори, чого інші не робили. От і потрудіться виправдати свою поведінку.

Трагік. Ефіоп!

Мигаєв. Скільки мені відомо, ви у нас в театрі не служите; а сторонні я про свої діла звіту не даю.

Дулєбов. Звичайно. Що за допит? Він хазяїн в театрі, він робить відповідно до своїх розрахунків і вигоди.

Мелузов. А проте такі вчинки звуться непристойними, і пан, який дозволяє собі так робити, не має права вважати себе за чесну людину. Про що я й маю честь оповістити вас перед публікою. І після цього ми вважаємо себе за задоволених.

Мигаєв. Як вам завгодно, як вам завгодно, мені все одно. У публіки смаки неоднакові, всім не догодиш: вам мої вчинки не подобаються, а князь їх похваляє.

Мелузов. Яке мені діло до князя! Моральні закони для всіх однакові.

Мигаєв підходить до князя.

Бакін. Ото охота людям даремно витрачати красномовство, проповідувати Мигаєву про чесність! Це вже надто наївно. Чесність він давно вважає за забобони, і для нього різниці між чесним і безчесним вчинком нема, поки його не побили. А от ляпасів зо два зо три влетить, тоді він задумається: мабуть, мовляв, я якунебудь мерзотність зробив, коли мене б'ють.

Трагік. Та і влетить, і діждеться, це вже я йому давно пророкую.

Мигаєв (*підійшовши до Негіної*). Значить, ви, панно Негіна, зволите бути на мене в претензії?

Негіна. Звичайно. І ви ще питаєте?

Мигаєв. В такому разі, що ж вас примушує служити в мене? Контракт ваш закінчується.

Негіна. Так, алеж ви самі просили, щоб я його поновила.

Мигаєв. Пробачте, передумав. За вимогою публіки повинен на ваше місце запросити іншу артистку.

Негіна стоїть здивована.

Трагік. Офеліє, відійди від людей!

Негіна. Ви повинні були попередити мене заздалегідь; у мене були запрошення від інших антрепренерів; я всім відмовляла, я вірила вашому слову.

Мигаєв. Словам ото ви даремно вірите. Ми за кожне слово відповідати ніяк не можемо, — ми залежимо від публіки і повинні виконувати її бажання.

Негіна. Куди ж мені тепер, я й не знаю; ви мене поставили в таке становище...

Мигаєв. Пробачте. З іншою б артисткою я так і не зробив; але ви такий талант, для вас ніякої шкоди не буде, вас скрізь приймуть з радістю.

Негіна (*крізь сльози*). Ви ще й сміетеся з мене... Та добре ще, що ви мені це сказали напередодні мого бенефісу... Я завтра попрощаюся з публікою... яка мене так любить... Треба надрукувати, що я граю останній раз.

Вася. Ми й без афіші скрізь роздзвонимо.

Негіна (*Велікатову*). Ви, Іване Семеновичу, не підете до завтра?

Велікатов. Ні, ще не поїду.

Негіна. Отже, ви будете в театрі?

Велікатов. Неодмінно.

Бакін. Тільки ви цього на свій рахунок не беріть: він зостається не для вашого бенефісу, в нього ще не скінчені діла—є на увазі якась операція.

Велікатов. Дійсно є. Ця операція не секрет, панове; я не ховатиму од вас; я хочу купити бенефіс у Олександри Миколаївни. Може й наживу щонебудь.

Негіна. Як? Ви хочете купити мій бенефіс? Ви не жартуєте? Це ще нова образа, нове глузування з мене?

Велікатов. Ні трохи не жартую. Як ви ціните ваш бенефіс, що ви хотіли б одержати за нього?

Негіна. Я його ніяк не ціню; він нічого не вартий. Дай боже, щоб збитку не було.

Вася. Даремно зволите турбуватися: ваш бенефіс навіть дуже можна купити.

Велікатов. Скільки може одержати бенефіціант, коли театр повний і ціни великі? Адже ж брав хтонебудь дуже гарні бенефіси?

Трагік (*ударяючи кулаком по столу*). Я.

Вася. Ми з ним на початку ярмарку триста п'ятдесят карбованців узяли.

Велікатов. Згодні ви одержати триста п'ятдесят карбованців?

Негіна. Я не можу; це дуже багато, це подарунок... Я не хочу одержувати подарунків, це проти моїх правил.

Велікатов. Як приємно чути такі слова від молодої артистки! Одразу видно, що у вас є гарний керівник, людина з чесними, благородними переконаннями.

Вася. Та зовсім не дорого. Олександро Миколаївно, помилуйте! Вже коли Іван Семенович беруться за це діло, то у вас завтра увесь ярмарок буде. Я п'ятдесят карбованчиків накину; зволите взяти чотириста карбованців?

Велікатов. Ні, вибачте, я не поступлюся, я пропоную Олександрі Миколаївні п'ятсот карбованців.

Вася. Годі, далі не піду; ціна справжня.

Негіна. Та що ви робите, панове? Адже в мене бенефіс половинний, та ще витрати.

Вася. Збитку не матимемо; люди комерційні; завтра на одинадцяту годину ні одного квитка не зостанеться. (*До Велікатова*). Дозвольте в долю пристати! Будь ласка, два бель-етажі і дюжину крісел!

Велікатов. Візьміть у касира, та скажіть йому, щоб він гроші за квитки, які продав, і всі квитки, що зостались, виключаючи верхні, приніс мені зараз таки. Я тут підожду.

Вася. Добре, я скажу. Звольте одержати за два бель-етажі і дванадцять крісел. (*Віддає гроші*).

Велікатов (*беручи гроші*). Тут сто карбованців.

Вася. Так точно, розрахувались. Дозвольте, тут наших є чоловіка з чотири, то, може, знайдуться охочі; я зараз побіжу. (*Іде в глибину сцени*).

Велікатов. Я ще не одержав вашої згоди, Олександро Миколаївно.

Негіна (*до Мелузова*). Як мені зробити, Петре Єгоровичу? Я не знаю; як ви скажете, так я й зроблю.

Мелузов. Я й не знаю; я в таких справах не компетентний. Покищо, здається, все в законних формах. Погоджуйтесь.

Негіна (*до Велікатова*). Я згоджуюсь, дякую вам.

Велікатов. Дякувати нема за що, я наживу гроші; я повинен вас дякувати.

Мигаєв (*до Дулєбова*). А ми, ваше сіятельство, в заклад пропонували.

Дулєбов. Ну, хто ж міг чекати? Це зовсім особливий випадок.

Бакін (*до Велікатова*). Мені квиточок зоставте! Цікаве це буде видовище.

Вася повертається.

Вася. Квитки й гроші касир зараз принесе, тільки касу обличить. Я ще взяв десять крісел по п'ять карбованців. Звольте одержати. (*Віддає Велікатову 50 карбованців*).

Велікатов. Чи не дорого це?

Вася. Ніяк не дорого; зараз чотири квитки по п'ять карбованців продав, а завтра в мене піде перший ряд по десять, та на подарунок беру по десять карбованців з рила.

Дулєбов. Це вже треба бути зовсім дурнем, щоб в провінціальному театрі платити по десять карбованців за крісло.

Вася. Та вже в першому ото ряду, ваше сіятельство, в касира тільки одно місце зосталось.

Дулєбов. В такому разі, Іване Семеновичу, залишіть його за мною.

Велікатов. За десять карбованців, князь?

Дулєбов. Що ж робити, коли всі збожеволіли.

Вася. Ну, Гаврило Петровичу, закривай крамничку! Як Олександра Миколаївна виїде, тобі більше не торгувати! Годі! Калачем в театр не заманиш. Так ти і чекай!

Негіна. Дайте мені пальто, Петре Єгоровичу! До побачення, панове! Дякую вам! Ви мене звеселили, а вже я плакати збиралась; справді, панове, так прикро, так прикро...

Мелузов подає їй пальто, Негіна одягає його.

Трагік. Васю, замовляй шампанського!

Вася. Та хіба треба?

Трагік. А як же, чудак: ти зробив благородно, то треба тебе поздоровити, братику.

Вася. Так давно б ти сказав. Слуга, пляшку шампанського!

Негіна. Прощайте, панове!

Велікатов. Дозвольте вам запропонувати мою коляску.

Смєльська. Пропонуючи коляску, і себе, звичайно, за провожатого?

Велікатов. Ні, навіщо ж, Олександра Миколаївна поїде з своїм женихом. (*До Мелузова*). До речі, вже й вас кучер завезе додому; а потім ви його пришліть.

Мелузов. Про мене ото ваші турботи я вважаю, вибачте, за зайві. (*Закутується пледом. Велікатов йому допомагає*). Ви даремно турбуєтеся, я звик обходитися без чужої допомоги. Це мій принцип.

Велікатов. Але його важко додержати: без взаємної допомоги люди не обходяться.

Негіна (*до Велікатова*). Ви така благородна людина, така делікатна... Я вам така вдячна, я не знаю, як і сказати... Я вас поцілую завтра.

Велікатов. Дуже буду щасливий.

Смєльська. Завтра? Це довго ждати. (*До Дулєбова*). Князь, а я вас поцілую сьогодні, зараз.

Дулєбов. Радий служити, моя розкіш. Розпоряджайтеся мною, як хочете!

Смєльська цілує Дулєбова.

Негіна. Ну, прощайте, панове, прощайте! (*Посилає рукою поцілунки*).

Трагік. Офелія! О, німфа! спом'яни мене в твоїх святих молитвах!

ДІЯ ТРЕТЯ

Декорація першої дії. Вечір, на столі дві свічки.

ЯВА І

Мотря, потім Домна Пантелеївна.

Мотря (*коло дверей*). Хто там?

За сценою голос Домни Пантелеївни: „Це я".

Мотря. Зараз відчиняю. (*Входить Домна Пантелеївна*). Кіатра ото розійшлася?

Домна Пантелеївна. Ні ще, не зовсім, з півгодини ще буде. Я навмисне раніше; треба чай приготувати. Саша приїде, то щоб їй не дожидатися. Самовар ото в тебе готовий?

Мотря. Розвела, дивись, зашумить скоро.

Домна Пантелеївна. А зашумить, то прикрий.

Мотря. Нащо його прикривати ото! Наш самовар і зашумить, то не скоро кипіти збереться; вже він співає-співає на всякі голоси, надривається-надривається, а все пуття мало; а роздмухувати візьмешся, то він ще гірше, наче тобі на сміх. У мене з ним лайки не мало буває.

Домна Пантелеївна. Змучилась я в театрі ото: спека, духота, радесенька, що вибралася.

Мотря. Та відома річ, літнє діло в чотирьох стінах сидіти; а народу, мабуть, сила?

Домна Пантелеївна. Повнісінький театр, як є; здається, курці нігде клюнути.

Мотря. Ач ти! Гадаю, в долоні ото плескали-плескали?

Домна Пантелеївна. Всього було. Піди но, подивися до самовара ото, та приготуй в її кімнаті! Чекай но, хтось під'їхав. Саші б ще рано.

Мотря відчиняє двері, входить Великатов. Мотря виходить.

ЯВА II

Домна Пантелеївна і Великатов.

Великатов. Здрастуйте, Домно Пантелеївно!

Домна Пантелеївна. Здрастуйте, Іване Семеновичу! Що це ви надумалися...

Великатов. Діло є, Домно Пантелеївно.

Домна Пантелеївна. То до завтра б. А то пізно, ніяково начебто, у нас в цю пору мужчини не бувають.

Великатов. Не турбуйтеся, Домно Пантелеївно, я Олександри Миколаївни дожидатися не буду; а про нас з вами ніхто поганого не скаже.

Домна Пантелеївна. Ах, ви бешкетник!..

Великатов. Виходить, тітонько, вам і побоюватися нема чого.

Домна Пантелеївна. Та яка я вам тітонька?

Великатов. А що ж, невже б я племінником вашим не міг бути?

Домна Пантелеївна. Та вже нащо краще! Зовсім молодець, пошукати такого красуня!

Великатов. А я вам, Домно Пантелеївно, гроші привіз за бенефіс.

Домна Пантелеївна. От дякую, от уже уклінно дякую! Саме це для нас потрібне, саме необхідне; тому що, Іване Семеновичу, перше діло: борги. Як без них проживеш? Хіба можливо?

Великатов. Неможливо, Домно Пантелеївно.

Домна Пантелеївна. Всі ми люди.

Великатов. Всі люди, Домно Пантелеївно.

Домна Пантелеївна. Вони, борги ото, в нас хоч і маленькі, а все ж, якщо котора людина з совістю, то неспокій.

Великатов. Неспокій, Домно Пантелеївно, неспокій. (*Передаючи пакет з грішми*). Ось, віддайте Олександрі Миколаївні.

Домна Пантелеївна. Вдячні, дуже вам вдячні, Іване Семеновичу! Чи не зволите чаю?

Великатов. Уклінно дякую; не можу, звільніть від чаю, Домно Пантелеївно! Якось в душу нічого не йде, особливо чай, так усе наче нудьга якась, Домно Пантелеївно, все наче мені не по собі.

Домна Пантелеївна. Пахондрія.

Великатов. Дійсно, Домно Пантелеївно, пахондрія.

Домна Пантелеївна. Грошей багато, а діла нема, от вона й причепиться.

Великатов. Саме вгадали; через це через саме.

Домна Пантелеївна. А то чого ж би вам нудьгувати ото?

Великатов. Це дійсно, що нема чого. А нудьгую, Домно Пантелеївно; от і кидаєшся на ярмарку ото з трактиру в трактир. Чи повірите, ось уже другий тиждень все двічі на день п'яний... То думаю, Домно Пантелеївно: або це на мене наслано, або вже бог так попустив.

Домна Пантелеївна. Самотина.

Великатов. Самотина, Домно Пантелеївно; золоті ваші слова: і казати більш нема чого,—самотина.

Домна Пантелеївна. Виберіть подругу життя.

Великатов. Де ж взяти скажете?

Домна Пантелеївна. Оже-

ніться, візьміть панночку хорошу; за вас кожна піде, хоча б з найвищого роду.

Велікатов. Боюсь, тітонько.

Домна Пантелеївна. Що ви, помилуйте, чого боятися, що тут страшного?

Велікатов. Нудніше стане.

Домна Пантелеївна. Ах, ні, це ви даремно. Як же можна! Зовсім інша річ, жонатий чоловік, ніж нежонатий.

Велікатов. На фортепіанах вони дуже люблять грати; а я цього терпіти не можу.

Домна Пантелеївна. Все таки музика. Ну, а нежонатому яка приємність? Окроме, що випити з приятелями, ніякої йому іншої радості нема в житті.

Велікатов. А господарство, Домно Пантелеївно? Як ви про це скажете?

Домна Пантелеївна. Ну, певна річ, якщо хто хазяйство своє веде...

Велікатов. За мною цей гріх є. В мене на селі домочок гарний, кімнат на сорок, коней чимало, садочок насаджено мало не на верству, з бесідками, з ставками...

Домна Пантелеївна. Значить, все заведення сповна, як слід бути у доброго поміщика?

Велікатов. Все сповна, Домно Пантелеївно. Коли нудно, вийдеш на ганок, індики по двору ходять, все білі.

Домна Пантелеївна. Білі! Ах, скажіть, будь ласка!

Велікатов. Закричиш до них: „Здорові, хлопці!“ Вони тобі відповідають: „Будьте здорові, ваше благородіє!“

Домна Пантелеївна. Привчені?

Велікатов. Привчені. Ну, і розважаєшся. По дахах, по тинах павичі сидять, хвости ото проти сонця так і міняться.

Домна Пантелеївна. І павичі? Ах, батечку мій!

Велікатов. Вийдеш у парк погуляти, по озеру лебеді плавають, все парочками, все парочками, Домно Пантелеївно.

Домна Пантелеївна. Та невже лебеді? Ото рай який! Хоч би одним оком глянути.

Велікатов (*глянувши на годинник*). Так ми гарно, приємно з вами, тітонько, розговорилися, що розставатись не хочеться; поговорив би й ще, та ніколи, вибачте, діло є.

Домна Пантелеївна. Вже й я поговорила б, такий ви мені приємний... Такого любого, обіхідливого чоловіка я і в житті не бачила...

Велікатов. Від бенефісу вашого я, Домно Пантелеївно, гроші нажив, то дозвольте вам подаруночок запропонувати. (*Виходить в передпокій і виносить пакунок в папері й подає Домні Пантелеївні*).

Домна Пантелеївна. Що ж це таке?

Велікатов. Хустина.

Домна Пантелеївна (*розгорнувши папір*). Та яка хустка, помилуйте—скажіть, це ціла шаль; я зроду такої й не носила. Та скільки ж вона коштує?

Велікатов. Не знаю, мені задарма досталася; у купця знайомого взяв по-приятельському.

Домна Пантелеївна. Батечку, та за що ж це? Справді, вже я й не знаю, що мені... Та вже я вас поцілую, вже дозвольте, рідний мій... душа моя не витерпить.

Велікатов. Зробіть ласку, скільки вам завгодно. (*Домна Пантелеївна цілує його*). Прощайте! Олександрі Миколаївні засвідчіть мою пошану. Може, не побачимось. (*Виходить*).

Домна Пантелеївна проводить його в передпокій, потім повертається.

Домна Пантелеївна. Звідки такі люди беруться! Батечку мій! (*Надіває хустку*). Та я її й не скину тепер. (*Дивиться в дзеркало*). Пані, ну, справжня пані! От людина бо! А то що в нас за люди! Не дивилися б очі мої на них. Адже ото єсть же люди. (*Прислухається*). Хто там ще?

Входить Нароков з вінками й букетами.

ЯВА III

Домна Пантелеївна і Нароков.

Нароков. Ось бери, на! Ось лаври твоєї дочки! Пишайся!

Домна Пантелеївна. Ото ди-

вовижа! Куди нам ці віники ото? Навіщо вони?

Нароков. Неуцтво! Ці віники — знак захоплення, знак подяки талантові за щастя, яке він дає. Лаври — це диплом на пошану, на повагу.

Домна Пантелеївна. Скільки, мабуть, витрачено на цей хворост! Краще б грошима. Грошам ото вже ми б місце знайшли, а цей мотлох... куди його? В піч, та й по всьому.

Нароков. Гроші ото ти проживеш, а це в тебе завжди на спомин зостанеться.

Домна Пантелеївна. Ну, так, як же, потрібно дуже всякий мотлох берегти! Сьогодні ж за вікно викину. Ти от дивись! (*Показує йому шаль і повертається перед ним*). Оце так подарунок! Мило, чудово, делікатно.

Нароков. Ну, кожному своє, я тобі не заздрю; ось дочці твоїй заздрю. Я собі кілька листочків на спомин візьму. (*Одриває кілька листків*).

Домна Пантелеївна. Та хоч все бери, не заплачу.

Нароков (*виймає з кишені аркуш паперу*). А ось це передай Олександрі Миколаївні.

Домна Пантелеївна. Що там ще? Записка від когонебудь? Вже й так набридли з цими дурницями.

Нароков. Це від мене... це вірші... І я в Аркадії родився.

Домна Пантелеївна. Де, Прокоповичу, де?

Нароков. Далеко: ти там не бувала і не будеш ніколи. (*Показує Домні Пантелеївні свої вірші*). Ось бачиш, бордюрчик: незабудьки, братики, волошки, колоски. Бачиш ось: бджілка сидить, метелик літає... Я цілий тиждень малював.

Домна Пантелеївна. То ти б сам і віддав.

Нароков. Соромно. Ось дивися! (*Показує на свою голову*). Сива, лиса! А тут почуття молоді, свіжі, юнацькі, от і соромно! Ось віддай! Та тільки ти не викинь! Адже ти груба жінка, в тобі почуття нема. Вам, грубим людям, приємність кинути, розтоптати ногами все ніжне, все елегантне.

Домна Пантелеївна. Та ну тебе! Ач ти, який чулий. Не всім таким бути. Ось поклади на столі; вона приїде й побачить.

Нароков (*кладе папір на стіл*). Так, я чулий. Прощай! (*Виходить*).

Домна Пантелеївна. Ог, боже вільний! А нічого собі, добрий, я його не боюся. Інші гірше химерують: хто посуд б'е, хто на людей накидається, кусається, а цей сумирний. Під'їхав хтось. Це Саша, мабуть. (*Іде до дверей*).

Входить Негіна з букетом і коробочкою в руках.

ЯВА IV

Домна Пантелеївна і Негіна.

Негіна (*кладе букет і коробочку на стіл*). Ох, втомилася! (*Сідає біля столу*).

Домна Пантелеївна. Візника ото відпустити?

Негіна. Ні, навіщо? Я ось відпочину, та прокататися поїдемо, подихати свіжим повітрям. Ще не пізно. Адже його на цілий вечір найнято.

Домна Пантелеївна. Добре, що ж, нехай підожде, не задарма ж гроші ото платити!

Негіна. Що це на вас за шаль?

Домна Пантелеївна. Велікатов подарував; від бенефіста, каже, гроші нажив. А що, гарна?

Негіна. Чудова шаль, дорога.

Домна Пантелеївна. Він каже, що задарма досталася.

Негіна. Вірте ви йому! Він завжди так каже. То він був тут?

Домна Пантелеївна. Так, заїздив і гроші привіз.

Негіна. Що ж він зо мною не побачився?

Домна Пантелеївна. Не знаю, поспішає кудись, вже чи не виїздить.

Негіна. Може бути. Який він чудний, не розбереш його ніяк. (*Замислено*). А ось отакий мужчина, якби схотів, здається, одразу міг би захопити жінку.

Домна Пантелеївна. Ну, та що вже й казати! Та й не осудиш жінку ото. Як її осудити! Серце бо не камінь; а таких молодців небагато, мабуть, іншого такого і все життя не зустрінеш. Смиренствуй, та смиренствуй — і проживеш усе життя отак собі; і згадати не буде чим. Він мені про свою садибу розказував. Яке в нього господарство дивовижне!

Негіна. Що ж дивного; він дуже багатий.

Домна Пантелеївна. Ти чаю не хочеш?

Негіна. Ні, підождіть трохи. (*Глянувши на стіл*). А це що таке?

Домна Пантелеївна. Це Прокопович приніс тобі на знак пам'яті.

Негіна (*розглядаючи папір*). Ах, як мило! Який він добрий, милий старик.

Домна Пантелеївна. Так, добра, гарна людина; та от збанкрутував і спантеличився. Ну, як же ми з тобою тепер з грошима розміркуємо?

Негіна. Чого міркувати ото! Перш за все треба борги заплатити, а що залишиться, на те й жити.

Домна Пантелеївна. Та не багато зостанеться ото, не розживемось.

Негіна. Так, тепер важче буде, без платні б то. А куди поїдеш, кого я знаю? Знову ж, і гардеробу в мене нема.

Домна Пантелеївна. Сотні зо дві, або й півтори, більше не залишиться, от ти їх і повертай, як знаєш. Треба на них ціле літо прожити. По три копієчки на день, куди хоч, туди й подінь. На осінь нас у Москву кличуть, там актриси потрібні стали.

Негіна. Покинути хіба сцену, та вийти заміж; то Петро Єгорович ще посади не знайшов. Коли б робити щонебудь.

Домна Пантелеївна. Ну, от іще кинути сцену! Ти ось за один день одержала, чого за три роки не заробиш.

Негіна. Багато ми одержуємо, та й проживати багато треба.

Домна Пантелеївна. Ех, куди не кинь, Саша, а все життя ото наше з тобою не солодке. Уже, признатися сказати, набридло старцювати ото.

Негіна. Набридло... так... набридло... Я думала, думала, та вже й думати перестала. Ну, ранок за вечір мудріший, завтра поговоримо.

Домна Пантелеївна. Само собою; а тепер давай чай пити. (*Прислухається*). Кого ще бог несе?

Входить Бакін.

ЯВА V

Негіна, Домна Пантелеївна, Бакін.

Бакін. Я до вас чай пити, Олександро Миколаївно!

Негіна. Ах, вибачте, я не можу вас прийняти, я дуже втомилася, мені треба відпочити, я хочу сама-одна бути, заспокоїтися.

Бакін. Ну, півгодини, ну, що таке півгодини!

Негіна. Справді, не можу, я така змучена.

Бакін. Ну, я зайду хвилин через десять або через чверть години, ви встигнете відпочити,

Негіна. Ні, ні, зробіть ласку! Завтра приїздіть, ну, коли хочете, тільки не сьогодні.

Бакін. Олександро Миколаївно, я якось не люблю міняти своїх намірів, мені завжди хочеться зробити те, що я надумався, і, при моїй наполегливості, мені щастить.

Негіна. Дуже рада, що вам щастить, але вибачте, я вас облишу, я дуже втомилася.

Бакін. Ну, ідіть, а я тут зостанусь, в цій кімнаті, я ось на цьому стільці всю ніч просиджу.

Негіна. Ну, киньте жартувати! Доволі вже.

Бакін. Не вірите? То я вам доведу, я людина рішуча.

Домна Пантелеївна. І я, батечку, женщина рішуча, я ж бо й караул закричу.

Бакін (*до Негіної*). Послухайте, ви боїтесь, що мене у вас застане хтонебудь?

Негіна. Нікого й нічого я не боюсь.

Бакін. Всі ваші закоханці тепер вечеряють у вокзалі, і князь, і Великатов, і Смельська з ними, і просидять там до ранку.

Негіна. Та мені яке діло?

Бакін. А жених ваш спить, напевне; та я й не вірю, що ви його любите.

Негіна. Ах, боже мій, це нестерпно! Я вас і не запевняю ні в чому.

Бакін. Ви його тримаєте при собі тільки для захисту від залицяння, а вподобається вам хтонебудь, адже ви його покинете, це завжди так буває.

Негіна. Ну, добре, добре.

Бакін. Ви вже надто перебірливі; чого ви дожидаєтесь, якої благодаті? Перед вами людина освічена, забезпечена... Що я не залицяюсь до вас, не говорю ніжностей, не кажу про кохання, то це проти моїх правил. Ми не діти, навіщо нам прикидатися! Будемо говорити як дорослі.

Негіна. Прощайте! (*Виходить*).

Домна Пантелеївна. Ну, батечку, поговорили, та й годі. Пора людям спокій дати! Або коли хочете поговорити, то говоріть зо мною, я за словом в кишеню не полізу.

Бакін (*голосно*). А я все таки ще зайду. (*Виходить*).

Домна Пантелеївна. Запру сіни, вже тепер нікого не пущу, хоч помирай там. (*Виходить*).

За сценою чути голосну розмову. Входить Негіна.

Негіна. Що там таке?

Входить Домна Пантелеївна, Вася з пляшкою шампанського і трагік.

ЯВА VI

Негіна, Домна Пантелеївна, Вася і трагік.

Домна Пантелеївна. От безпутні, справді, безпутні! Силою вдерлись, ніяких резонтів не слухають.

Вася. Та не можна, Домно Пантелеївно, треба ж за здоров'я Олександри Миколаївни випити; вже обминути це діло ніяк неможливо. А що ж таке? Ми чесно, благородно, з усією нашою пошаною! Ніякого неподобства, помилуйте!

Трагік. Іще чого! Коли я тут.

Негіна. Та даремно ви турбувались, я пити не буду.

Вася. Це як вам завгодно. Нам більше зостанеться, ми й самі вип'ємо. (*Гукає за перегородку*). Мила, розумна, дай но скляночок.

Домна Пантелеївна. Та давай уже, я відкоркую. (*Бере пляшку й виходить*).

Трагік (*до Негіної*). Ти кажеш, що пити не будеш; а от я подивлюсь, як ти в мене не вип'єш!

Вася. Неволити не треба.

Трагік. Я неволити не буду, я буду просити.

Входить Домна Пантелеївна, ставить пляшку і склянки на стіл.

Вася (*наливає*). З вас і починати, за старшинством.

Домна Пантелеївна. Не знаю, чи пити, боюсь, що сп'янію!

Вася. А що ж таке? Чого боятись ото? Діло під ніч. Хоча й сп'янієте, не велика біда. Ми ось із ним цього не боїмося.

Домна Пантелеївна (*бере склянку*). Ну, Саша, поздоровляю тебе! (*П'є*)!

Вася (*підносить склянку Негіній*). Тепер дозвольте вас просити.

Негіна. Вже я сказала, що не буду пити.

Вася. Не можна, за що ж ображати? Ми з усією прихильністю. Хоч половину.

Трагік (*падаючи на коліна*). Саша, Олександро! Ти дивися, хто тебе просить! Дивися, хто коло ніг твоїх! Громілов, сам Ераст Громілов!

Негіна. Ну, добре, я трохи вип'ю, тільки вже більше нізащо не буду. (*П'є*).

Вася (*помагаючи трагікові підвестися*). Скільки зволите. (*Бере склянку*). Решту ми доп'ємо і ваші думки взнаємо. (*Наливає склянки*). Тепер ми вип'ємо. (*Подає склянку трагікові*).

Трагік. Поздоровляй за двох, у мене сьогодні красномовство не в порядку.

Вася. Маю честь поздоровити з успіхом. Сто років жити і мілійон грошей. (*Цокаються з трагіком і п'ють*).

Трагік (*подаючи склянку*). Наливай ще! (*Вася наливає, трагік п'є*). Вся?

Вася (*показуючи пляшку*). Вся.

Трагік. Ну, поїдемо!

Вася (*до Негіної*). Прощення просимо! Дозвольте ручку! Пробачте за неосвіченість. Спасибі цьому дому, тепер поїдем ік другому. (*Виходять*).

Домна Пантелеївна. Ого волоцюги! Наче їх вихром по місту носить. Тепер уже запру, замучили. (*Виходить і скоро повертається*).

ЯВА VII

Негіна, Домна Пантелеївна.

Домна Пантелеївна. Ну, вже тепер давай чай пити!

Негіна. Я вип'ю з приємністю.

Домна Пантелеївна (*коло перегородки*). Мотре, налий но нам по чашечці. (*До Негіної*). Дай но подарунок ото!

Негіна (*подаючи коробочку*). Та ви ж бачили, сережки й брошка.

Домна Пантелеївна. Таяприбрати хочу. Теж бо не малих грошей коштує. (*Ховає в кишеню*). Тим ці речі гарні, приємні, що на випадок нужди, зараз і закласти можна. Не те, що оці ось віники.

Мотря приносить дві чашки чаю і виходить.

Негіна (*п'ючи чай*). А якого мені букета Велікатов підніс! Подивіться!

Домна Пантелеївна. Ну, що букет! Букет, як букет. Задарма гроші викинуто, я так вважаю. (*П'є чай*).

Негіна. Ні, ви подивіться. Квітки все дорогі, і де він їх узяв?

Домна Пантелеївна (*розділяючись букет*). Так, гарний, вже нічого не скажеш. (*Знаходить записку*). А це що ж таке?

Негіна (*читає про себе записку*). Ах, ах!

Домна Пантелеївна. Що таке?

Негіна (*хапаючись за голову*). Ах, ні, зажди! У мене друга є. А я й забула. (*Достає з кишені записку*). Це від Петра Єгоровича, він мені на під'їзді дав. (*Читає про себе*).

Домна Пантелеївна. Читай вголос! Які там секрети від матері!

Негіна (*читає*). „Так, люба Саша, мистецтво не дурниця, я починаю розуміти це. Сьогодні в грі твоїй я побачив так багато теплоти і щирості, що, просто тобі сказати, я здивувався. Я дуже радий за тебе. Це рідкі і дорогі властивості душі. Після спектаклю в тебе, мабуть, будé хтонебудь; при твоїх гостях я завжди почуваю щось неприємне, чи то ніяковість, чи то досаду, і взагалі, мені якось негаразд. Всі вони дивляться на мене або вороже, або насмішкувато, чого я, як ти сама знаєш, не заслуговую. Через всі ці міркування я після театру до тебе не зайду, але коли ти матимеш хвилин зо дві, зо три вільних, то вибіжи у ваш садочок, я там підожду тебе. Звичайно, я міг би зайти до тебе і завтра ранком; але вибач, душа моя сповнена через край, серце хоче перелитися..." (*Втирає сльози*).

Домна Пантелеївна. Ну бо, прочитай другу ото!

Негіна. Та ні, матінко, не треба, соромно!

Домна Пантелеївна. Ну, от іще, соромно! Хіба мало ти одержуєш записок, які читати соромно, алеж читаєш ти їх мені.

Негіна. Ну, мамо, наберися сили. (*Читає*). „Я покохав вас з першого погляду. Бачити й чути вас для мене невимовна насолода. Вибачте, що я освідчуюсь вам листовно: через прирождену несміливість я ніколи не насмілився б розказати вам про мої почуття словами. Тепер моє щастя від вас залежить. А щастя моє, про яке я мрію, найдорожча Олександро Миколаївно, ось яке: в моїй садибі, в моєму розкішному двірці, в моїх палацах є молода хазяйка, якій усі поклоняються, всі, починаючи з мене, як раби, скоряються. Так минає літо. Восени ми з чарівною хазяйкою їдемо в якесь південне місто; вона вступає на сцену в театрі, який цілковито залежить від мене, вступає з повним блиском; я тішуся і пишаюсь її успіхами. Як буде далі, я не мрію, поживемо — побачимо. Не сердьтеся за мої мрії, мріяти кожному дозволено. Вирок мені я прочитаю завтра у ваших очах, коли ви мене приймете; якщо ж не приймете, я з розбитим серцем, але без нарікання, відійду, покараний вашим презирством за мою зухвалість. Ваш Велікатов". (*Крізь сльози*). Мамо, та що ж це таке? Що він, поганий, пише? Хто ж це йому дозволив?

Домна Пантелеївна. Що дозволив?

Негіна. Та так... покохати мене.

Домна Пантелеївна. А хіба на це питають дозволу ото, дурна?

Негіна. Так би от і вбила б його. (*Мовчанка*).

Домна Пантелеївна (*замислено*). Лебеді... Лебеді, каже, плавають на озері.

Негіна. Ах, та яке мені діло! (*Мовчанка*).

Домна Пантелеївна. Саша, Сашуню, адже ніколи ще ми з тобою серйозно не говорили; ось він, серйоз

ото, починається. Живеш, бідуєш, а тут багатство! Ах, батечку мій, яка напасть! Ото спокуса бо, ото спокуса бо! Вже чи не диявол він, прости господи, отут нагодився? Саме ото якраз... тільки що ми про нужду свою ото роздумували. Ну, справжній диявол. А вже скільки ласки в ньому, скільки цієї всякої чесноти! Та давай но говорити про діло ото серйозно, вертухо!

Негіна. „Серйозно", про таке ото діло серйозно! Та за кого ж ви мене маєте? Хіба це „діло"? Адже це сором! Ти пам'ятаєш, що він ото говорив, він, мій любий, мій Петя! Як тут думати, про що думати, про що говорити? А коли є в тобі сумнів, то візьми щонебудь, та й поворожи. Адже я твоя. Чіт чи лишка, от і кінець. (*Бере записку Мелузова*).

Домна Пантелеївна. Та що ти! Як я можу? Це твоє діло. Та боронь боже мене! Та мене бог і люди...

Негіна (*дочитує записку Мелузова*). „Але коли ти матимеш хвилин зо дві, зо три вільних, то вибіжи у ваш садочок; я там підожду тебе". Ах, бідний, бідний! Як я його мало любила! Ось коли я почуваю, що люблю його всією душею. (*Бере лист Нарокова*). Ах, ось і це! І треба зберегти на все життя! Вже так мене ніхто любити не буде. Дайте-но шаль! Я піду.

Домна Пантелеївна. Куди ти? Куди ти? що тобі!

Негіна. Ах, облиште, не ваше діло!

Домна Пантелеївна. Як не моє? Та й ти ж бо моя.

Негіна. Ну, я ваша, що хочете зо мною робіть; але душа в мене своя. Я до Петі. Адже він мене любить, він мене жаліє, він нас з вами добра навчав.

Домна Пантелеївна. Та як же діло ото? Уже скажи щонебудь!

Негіна. Ах, діло, діло! Ну, завтра, завтра, залишімо до завтра. А тепер не заважайте мені. Я тепер така добра, така чесна, якою ніколи ще не була, і, може, завтра вже не буду. На душі в мене тепер дуже гарно, дуже чесно, не треба цьому заважати.

Домна Пантелеївна. Ну, ну, як хочеш, як хочеш.

Негіна (*накинувши шаль*). Я не знаю, може, зараз вернуся, може, до ранку... Але щоб ні словом, ні поглядом...

Домна Пантелеївна. Та що ти, хіба я не мати тобі, хіба я не женщина? Не розумію хіба, що заважати тобі не можна; душі, або що, у мене нема?

Негіна. Ну, я йду.

Домна Пантелеївна. Та зажди, закутайся гарненько, не простудись! Яке серце ото в тебе золоте. А я все ж замикати не буду, буду чай пити, та тебе дожидати.

Негіна виходить. Домна Пантелеївна виходить за перегородку. Сцена деякий час порожня, потім входить Бакін.

ЯВА VIII

Бакін сам.

Бакін. Нікого нема, і двері не замкнені, і якась тінь майнула повз мене — це вона; але куди, до кого? Коли до жениха, то нема за чим, він сюди може прийти. Напевне, пішла погуляти в сад, подихати свіжим повітрям. Я її тут підожду: ну, не прожене ж вона, все ж дозволить хоч з півгодини посидіти? Я пішов у заклад з Велікатовим, що буду в неї пити чай і просиджу до ранку. Програти не хочеться. Я хотів його повідомити, прийме вона мене, чи ні. Ага! То я ось що зроблю: я пошлю кучера сказати, що я тут зостався. Коли прожене, я провештаюсь денебудь до світанку. (*Відчиняє вікно. В цей час входять Мелузов і Негіна, яка проходить за перегородку*). Іване, їдь на вокзал, скажи, що я тут зостався.

ЯВА IX

Бакін, Мелузов.

Мелузов. Ні, ви не зостанетесь тут. Звеліть кучерові підождати, ви зараз вийдете! Чого ж ви? Ну, то я звелю. (*У вікно*). Іване, зостанься! Пан зараз вийде.

Бакін. Яке право ви маєте розпоряджатися в чужій квартирі? Я вас не знаю і знати не хочу.

Мелузов. Ні, дозвольте, нащо ви брешете? І брешете з поганим наміром. Ви хочете ославити дівчину.

Бакін. „Ославити"? Візит після театру хіба означає „ославити"? Ну, що ви знаєте!

Мелузов. Гаразд; але для чого посилати кучера сказати, що ви тут зостались?

Бакін. Ви одвідувач райка, хіба ви можете розуміти відносини між артистами і тією публікою, яка займає перші ряди крісел?

Мелузов. Я ось що розумію: що ви, одвідувач першого ряду крісел, підете звідси, а я, одвідувач галереї, зостанусь тут.

Бакін. Ви тут зостанетесь?

Мелузов. Так, зостанусь.

Бакін. Оце гарно! Принаймні, я зробив відкриття, яким можу поділитися...

Мелузов. З ким завгодно.

Бакін. Проте ви, може, згарячу ото, трошки похвастались?

Мелузов. Ні, вже будьте спокійні, я зостанусь.

Входить Негіна, зодягнена в пальто.

ЯВА Х

Бакін, Мелузові Негіна.

Негіна (*кладе Мелузову руку на плече*). Так, він зостанеться.

Мелузов. Ну, тепер сумніви ваші кінчилися; виходить, вам зостається тільки одно...

Негіна. Піти.

Мелузов. І чим скоріше, тим краще.

Бакін. Краще, краще! Я сам знаю, що мені краще.

Мелузов. Ні, не знаєте, ви мені не дали договорити. Скоріше піти вам через те краще, що можете вийти в двері, а коли довго будете збиратися, тоді вирядитесь в просторінь через вікно.

Негіна (*обіймаючи Мелузова*). Ах, любий!

Бакін. Ну, молодий чоловіче, запам'ятайте ви це! (*Виходить*).

Негіна. Ах, любий Петю, голубчику мій, поїдьмо зараз кататися на всю ніч: коні тут.

Мелузов. Куди, Саша?

Негіна. Куди хочеш, куди тільки тобі бажано, все, все в твоїй волі аж до ранку. Мамо, прощай, замикай двері! Ми їдемо.

Мелузов і Негіна виходять.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Вокзал залізниці, зал для пасажирів І класу; напроти від акторів двері у формі арки, що ведуть у другий зал; прямо скляні двері, за ними видно платформу і вагони; посередині, впоперек кімнати, довгий стіл, на ньому прибори, пляшки, канделябри і ваза з квітками.

ЯВА І

Трагік сидить біля стола. Потім слуга. З платформи чути голоси: „Станція. Місто Бряхімов, поїзд стоїть двадцять хвилин, буфет"; „Бряхімов! поїзд стоїть двадцять хвилин".

Трагік. Де мій Вася? (*Стукає по столу, слуга входить*).

Слуга. Чого зволите?

Трагік. Де мій Вася?

Слуга. Та помилуйте, котрий раз уже питаєте! Звідки ж ми знаємо?

Трагік. Ну, то йди геть, братику! (*Слуга виходить*). Де мій Вася?

ЯВА ІІ

Трагік і Вася.

Вася. Ну, ось Вася, ну, чого тобі?

Трагік. Де ти, братику, пропадаєш?

Вася. От іще! Виходить, діло є. Ти кажи, чого тобі треба?

Трагік. Чого ми, братику, сьогодні не пили?

Вася. Чого? Та вже, здається, все, окрім купоросу. А ось що! Досить би, перечекаємо!

Трагік. Та ти любиш мене, чи ні?

Вася. Ну, от іще розбалакувати ото.

Трагік. За що ти мене любиш?

Вася. За те, що в нас у домі неподобство, а ти талант. Ну, і годі говорити. Тільки послухай: що все вино, та вино! Даймо йому відпочити трошки.

Трагік. Ну, нехай собі відпочине.

Вася. Я прикажчика виряджаю до Харкова, то треба розказати йому все, як слід. Ходімо в третій клас, прогуляйся трохи.

Трагік. Ну, ходімо. (*Встає. Ідуть до дверей, назустріч їм з другого залу виходять Нароков і Мелузов*).

ЯВА III

Трагік, Вася, Нароков і Мелузов.

Нароков (*спиняючи Васю*). Чекайте, чекайте! Ось вам мій годинник. (*Здіймає з себе кишенькового годинника і віддає Васі*).

Вася. Та до чого мені твій годинник, Мартине Прокоповичу?

Нароков. Дайте мені десять карбованців, дайте, прошу вас!

Вася. Та годинника ото твого мені не треба, чудак чоловік.

Нароков. Зробіть ласку, зробіть ласку! Мені крайність.

Вася. А коли крайність, я тобі й так повірю.

Нароков. Не треба, не треба. Візьміть годинника: я його викуплю, він дорогий; я його скоро викуплю.

Вася. Та нащо тобі гроші? Скажи, признайся!

Нароков. Ах, за що ви мене мучите? Скажіть мені, дасте ви, чи ні?

Вася. Цікаво, братику, знати, які в тебе діла, яка комерція.

Нароков. Вибачте, що потурбував. Не треба мені.

Вася. Та будь ласка, будь ласка. (*Ховає годинника в кишеню і виймає з бумажника гроші*). На ось, бери! Процентів не візьму, не бійся.

Нароков (*бере гроші і стискає руку Васі*). Дякую вам, дякую, ви мене виручили.

Вася і трагік виходять в другий зал.

Мелузов. Їх нема й тут; ви помилилися, мабуть.

Нароков. Ні, знаю, знаю, та й серце мені каже, що вона від'їздить. Ви бачите, що я не можу ще опам'ятатися.

Мелузов. Так, неймовірно. Навіщо ж їй критися від мене, навіщо мене обманювати? Сьогодні ранком я одержав від неї записку, ось якого змісту. (*Виймає записку і читає*). „Петю, сьогодні ти не приходь до нас, сиди вдома, чекай мене, я сама зайду до тебе увечері".

Нароков. Так, не зрозуміти; але вони від'їздять, це правда. Я заходив до них, мене не пустили. Вийшла Домна Пантелеївна і закричала на мене: „Не до тебе нам, не до тебе, ми зараз їдемо на залізницю". Я бачив чемодани, саквояжі, вузли... Я побіг до вас.

Мелузов. Ходімо, подивимось у тому залі, підождемо їх біля входу.

Нароков. Я втратив пам'ять. Що ж тепер, ранок, чи вечір? Я нічого не знаю. Коли одходить поїзд?

Мелузов. О восьмій годині вечора, ще хвилин з двадцять залишилось.

Мелузов. О, то вони ще приїдуть. Ходімо. (*Виходить до другого залу*).

З скляних дверей виходять: Негіна, на ній дорожна сумка, Домна Пантелеївна, Смельська, Дулебов, Бакін і Мотря з подушками й вузлами.

ЯВА IV

Негіна і Смельська проходять вперед, Дулебов і Бакін сідають біля столу, Мотря кладе вузли й подушки на диван біля дверей, Домна Пантелеївна перебирає вузли і щось ховає в них.

Смельська. Як ти скоро зібралася, Саша, і нікому нічого не сказала.

Негіна. Коли ж мені було! Я сьогодні одержала телеграму і зараз таки почала збиратися.

Смельська. Якби ми з князем не заїхали на вокзал, так би ти поїхала, не попрощавшись.

Негіна. Мені ніколи було: я ні з ким не попрощалась, я зібралася раптом і хотіла написати вам з Москви.

Смельська. То ти до Москви їдеш?

Негіна. Так.

Смельська. На яких умовах?

Негіна. Пропонують дуже гарні, але я ще не вирішила, я тобі звідти напишу.

Дулебов (*до Бакіна*). Мені здалося, що сьогодні повинен виїхати Велікатов, от я й приїхав захопити його; вип'ю, мовляв, з нього пляшку шампанського на покарання за те, що він їде крадькома.

Бакін. І я за тим самим.

Дулебов. Одначе, поїзд уже прийшов, а його нема ще, мабуть, залишився в місті.

Бакін. Ці ж бо пани мілійонщики люблять з'являтися просто до третього дзвінка.

Смельська (*до Негіної*). А як же Петро Єгорович?

Негіна. Ах, не говори про нього, будь ласка!

Смельська. Ти йому сказала?

Негіна. Ні, він не знає. Я боюсь, що він сюди приїде, вже їхати б скоріше.

Бакін. Он і Іван Семенович.

З другого залу входять Велікатов і обер-кондуктор і спиняються в дверях.

ЯВА V

Негіна, Смельська, Дулебов, Бакін, Домна Пантелеївна, Мотря, Велікатов, обер-кондуктор, потім слуга і кондуктор.

Обер-кондуктор (*до Велікатова*). Начальник станції звелів причепити окремий вагон з переділом для сімейних.

Велікатов. Так, це я його просив. (*Кланяється Дулебову і Бакіну*).

Бакін. Ви їдете?

Велікатов. Ні, я проводжу Олександру Миколаївну і Домну Пантелеївну. (*До обер-кондуктора*). Коли буде готове все, то розпорядіться, щоб перенесли ці речі! Вже поклопочіть, щоб все було добре і зручно.

Обер-кондуктор. Будьте спокійні.

Домна Пантелеївна. Іване Семеновичу, чи взяли білети ото?

Велікатов. Взяв, Домно Пантелеївно, і всю вашу кладь здав.

Домна Пантелеївна. То дайте мені білети ото, бо без білетів не пустять.

Велікатов. Я вам потім віддам, коли будете у вагон сідати.

Домна Пантелеївна. Коли б не спізнитися, Іване Семеновичу; чого доброго, без нас поїдуть; у мене серце не на місці.

Обер-кондуктор. Не турбуйтесь; я по вас прийду і сам посаджу вас, а вже без мене поїзд не рушить. А по речі я зараз пришлю.

Домна Пантелеївна. Та вже пришліть, тільки когось надійнішого, щоб усе ціле.

Велікатов. То ви розпорядіться!

Обер-кондуктор (*прикладаючи руку до шапки*). Зараз скажу. (*Виходить*).

Велікатов. Треба, панове, на проводах пляшечку випити, я вже звелів подати. Олександро Миколаївно, Ніно Василівно, прошу покірно!

Домна Пантелеївна. Так, уже перед від'їздом всім треба присісти. Мотре, і ти сідай!

Всі сідають біля стола з протилежного від арки боку. Слуга входить з пляшкою шампанського, ставить на стіл і виходить. Велікатов наливає вино в бокали.

Велікатов (*підіймаючи бокал*). Щасливої дороги, Олександро Миколаївно! Домно Пантелеївно!

Дулебов і Бакін підводяться і кланяються

Домна Пантелеївна. Щасливо зоставатися, панове!

Смельська (*цілуючи Негіну*). Бажаю тобі щастя, Саша! Пиши, будь ласка.

Входить кондуктор.

Кондуктор. Які речі скажете брати?

Домна Пантелеївна. Он, батечку! Мотре, покажи йому, та піди за ним, додивися гарненько. (*Кондуктор забирає речі*). Кондуктор!

Кондуктор. Чого зволите?

Домна Пантелеївна. Ти подушки обережніше, там по підлозі не тягай їх!

Негіна. Матінко!

Домна Пантелеївна. Чого там „матінко"! Скажеш ото, так краще. (*До кондуктора*). Не займай цієї торбочки, крайньої ото! Кажу, не займай, там бублики! ще розсиплеш, чого доброго!

Дулебов і Бакін сміються.

Негіна. Матінко!

Домна Пантелеївна. Та чого там! Покладись на них!

Негіна. Беріть все, беріть все!

На платформі дзвінок.

Домна Пантелеївна (*швидко встає з стільця*). Ай! Поїхали.

Велікатов. Заспокойтесь, Домно Пантелеївно, без вас не поїдуть.

Кондуктор. Це дзвінок третьому класові; іще часу багато зосталося. (*Виходить. Мотря за ним*).

Домна Пантелеївна. Налякали на смерть. Вони цими дзвінками, проклятими, всю душу висотають.

Входять з другого залу: Нароков, за ним слуга з пляшкою, Мелузов.

ЯВА VI

Негіна, Смельська, Домна Пантелеївна, Велікатов, Бакін, Дулебов. Нароков сідає в кінці стола, до арки. Слуга ставить перед ним пляшку. Мелузов спиняється біля дверей.

Негіна (*підходить до Мелузова*). Ні слова, бога ради, ні слова! Якщо тільки любиш мене, мовчи; я тобі потім все скажу. (*Відходить і сідає на своє місце*).

Нароков (*до слуги*). Ти сумнівався, ти сумнівався, дивлячись на мене, чи заплачу я тобі! Добре! Ти гарний слуга! Ось тобі за доброчесність нагорода! (*Дає десять карбованців*). Бери за вино, а решту собі візьми!

Слуга. Покірно вам дякую. (*Виходить*).

Мелузов сідає поруч з Нароковим, який, наливши бокали собі й Мелузову, встає.

Бакін. Спіч, спіч, панове! Послухаємо.

Нароков. Олександро Миколаївно! Перший бокал за ваш талант! Я пишаюся з того, що перший помітив його. Та й кому ж тут, крім мене, помітити й оцінити обдарування? Хіба тут знаються на мистецтві? Хіба тут мистецтво потрібне? Хіба тут... о, прокляття!

Бакін. Заплутався, Мартин Прокопович.

Нароков (*з серця*). Ні, я не заплутався. В несміливих кроках дебютантки, в першому ще наївному лепеті я вгадав майбутню знаменитість. У вас є талант, бережіть його, вирощуйте його. Талант є найкраще багатство, найкраще щастя людини! За ваш талант! (*П'є*).

Негіна. Дякую вам, Мартине Прокоповичу!

Бакін. Браво!

Дулебов. А він говорить досить складно.

Нароков (*Мелузову*). Налийте мені й собі. (*Мелузов наливає. Нароков підіймає бокал*). Другий бокал за вашу красу!

Негіна (*встає*). Ах, що ви! Навіщо?

Нароков. Ви не визнаєте за собою краси? Ні, ви красуня. Для мене де талант, там і краса! Я все життя поклонявся красі і поклонятимуся їй до могили... За вашу красу! (*П'є і ставить бокал*). Тепер дозвольте мені, на прощання, поцілувати вашу руку! (*Стає на коліна перед Негіною і цілує її руку*).

Негіна (*крізь сльози*). Встаньте, Мартине Прокоповичу, встаньте!

Велікатов. Годі, Мартине Прокоповичу! Ви бентежите Олександру Миколаївну!

Нароков. Так; годі! (*Встає, робить кілька кроків до скляних дверей і спиняється*).

В дверях з другого залу появляється обер-кондуктор, прислуга і кілька пасажирів.

Не горе и слезы,
Не тяжкие сны,
А счастия розы
Тебе суждены.
Те розы прекрасны,
То рая цветы.
И, верь, не напрасны
Поэта мечты.
Но в радостях света,
В счастливые дни,
Страдальца поэта
И ты вспомяни!

(*Одходить до самих дверей*).

Судьбою всевластной
Нещадно гоним,
Он счастлив, несчастный,
Лишь счастьем твоим. [1]

(*Іде до дверей*).

Велікатов і Негіна. Мартине Прокоповичу, Мартине Прокоповичу!

Нароков. Ні, годі, годі, більше не можу. (*Виходить*).

Негіна (*знаком підкликає обер-кондуктора*). Скажіть, що пора їхати! Прошу вас.

Обер-кондуктор (*глянувши на годинника*). Ще трохи зарано, а втім, як ви зволите. Панове, чи не зволите у вагони сідати?

Домна Пантелеївна. Ах, пустіть мене вперед, панове! Пустіть, а то не встигну.

Обер-кондуктор. Будь ласка, праворуч, в останній вагон!

Виходять: Домна Пантелеївна, за нею обер-кондуктор, Негіна, Смельська і Велікатов, за ними Дулебов і Бакін. Негіна незабаром повертається.

---

[1] Дійсні вірші одного невідомого артиста сорокових років. Автор.

ЯВА VII

Мелузов, Негіна, потім Велікатов і обер-кондуктор.

Негіна. Ну, Петю, прощай! Доля моя вирішена.

Мелузов. Як? Що? Що ти?

Негіна. Я не твоя, мій любий! Не можна, Петю.

Мелузов. Чия ж ти?

Негіна. Ну, нащо тобі знати! Однаково тобі. Так треба, Петю. Я довго думала, ми вдвох з матінкою думали... Ти хороша людина, дуже хороша! Все, що ти говорив, правда, все це правда; а не можна... Вже скільки я плакала, скільки себе лаяла... Ти цього не розумієш. Ось бачиш ти: вже завжди так, вже так заведено, вже бо... ну... все так; що ж, раптом я сама... це навіть смішно!

Мелузов. Смішно? Невже смішно?

Негіна. Так, звичайно. Все правда, все правда, що ти говорив, так і треба жити всім, так і треба... А коли талант... коли мене чекає слава? Що ж мені, відмовитись, га? А потім шкодувати, побиватися все життя... Коли я народилась актрисою?..

Мелузов. Що ти, що ти, Саша! Хіба талант і розпуста нерозлучні?

Негіна. Та ні, не розпуста! Ах, який ти! (*Плаче*). Ти нічого не розумієш... і не хочеш мене зрозуміти. Адже я актриса; а по-твоєму ж треба бути мені героїнею якоюсь. Та хіба кожна жінка може бути героїнею? Я актриса... Якби я вийшла за тебе заміж, я швидко б кинула тебе і пішла на сцену; хоч за маленьку платню, та тільки б на сцені бути. Хіба я можу без театра жити?

Мелузов. Це для мене новина, Саша.

Негіна. Новина! Через те й новина, що ти до цього часу душі моєї не знав. Ти думав, що я можу бути героїнею; а я не можу... та й не хочу. Що ж мені бути докором для інших? Ви, мовляв, ось які, а я ось яка... чесна!.. Та інша, може, й не винна зовсім; мало які бувають обставини, ти сам подумай: або родичі... або там обманом якимсь... А я буду докоряти? Та борони мене боже!

Мелузов. Саша, Саша, та хіба чесне життя докір для інших? Чесне життя — гарний приклад для наслідування.

Негіна. Ну, от бачиш ти; виходить, я дурна, виходить, нічого не розумію... А ми з матінкою так розсудили... ми поплакали, та й розсудили... А ти хочеш, щоб я була героїнею. Ні, вже мені куди ж боротися... Які мої сили! А все, що ти говорив, правда. Я ніколи тебе не забуду.

Мелузов. Не забудеш? І за те спасибі!

Негіна. Це були кращі дні в моєму житті, вже в мене більше таких не буде. Прощай, любий!

Мелузов. Прощай, Саша!

Негіна. Я коли збиралася, все плакала за тобою. На ось! (*Достає з дорожної сумки волосся, загорнуте в папірчик*). Я собі одрізала півкоси для тебе. Візьми на спомин!

Мелузов (*ховає в кишеню*). Дякую, Саша.

Негіна. Коли хочеш, я ще одріжу, хоч зараз. (*Достає з сумки ножиці*). На, одріж сам.

Мелузов. Не треба, не треба.

Велікатов відчиняє двері.

Велікатов. Олександро Миколаївно, будь ласка! Зараз останній дзвінок.

Негіна. Зараз, зараз! Вийдіть! (*Велікатов виходить*). Ну, прощай! Тільки ти не сердься на мене! Не нарікай на мене! Ну, прости мене! А то мені важко буде, в мене ніякої радості не буде. Прости мене! Я на колінах буду благати тебе.

Мелузов. Не треба, не треба. Живи, як хочеш, як уміеш! Я одного тільки бажаю, щоб ти була щаслива. Тільки зумій бути щасливою, Саша! Ти про мене і про мої слова забудь; а хоч якнебудь, уже по-своєму, зумій знайти собі щастя. От і все, і справу життя вирішено для тебе.

Негіна. То ти не сердишся? Ну, от і добре... ах, добре! Тільки послухай, Петю! Коли ти будеш в скруті, напиши!

Мелузов. Що ти, Саша!

Негіна. Ні, будь ласка, не відмовся. Я, як сестра... я, як сестра, Петю. Ну, зроби ти мені цю радість...

Як сестра... Чим же я тобі за все добро твоє?..

Входить обер-кондуктор.

Обер-кондуктор. Я по вас прийшов. Прошу сідати; зараз поїзд одходить.

Негіна (*кидається на шию Мелузову*). Прощай, Петю! Прощай, любий, голубчику! (*Виривається з обіймів і біжить до дверей*). Напиши, Петю, напиши! (*Виходить, за нею обер-кондуктор*).

Мелузов дивиться в розчинені двері. Дзвінок. Чути свисток кондуктора, потім свист машини, поїзд рушає. З другого залу входять трагік і Вася.

ЯВА VIII

Мелузов, трагік і Вася.

Трагік. Що ти сказав? вона поїхала?

Вася. Так, брат, поїхала наша Олександра Миколаївна. Прощай! Тільки й бачили.

Трагік. Ну, що ж? Ми з тобою будемо плакати в одну урну і позаочі побажаємо їй щасливої дороги.

Входять: Смельська, Дулєбов і Бакін.

ЯВА IX

Мелузов, трагік, Вася, Смельська, Дулєбов, Бакін.

Бакін (*регочеться*). Це безподібно! Я йому кричу: „виходьте, а то вас завезуть!" А він каже: „нехай завезуть, я ніскільки не ображусь. До побачення, панове!" Безподібно! Значить, він їх повіз у свою садибу?

Смельська. Це дуже помітно було; я одразу догадалася. Хіба Негіна може їхати в сімейному вагоні? З яких коштів? Їй з матінкою місце в третьому класі, притулившись у куточку.

Бакін. То навіщо ж він бреше, що проводить?

Смельська. Щоб уникнути розмов; сказав би він, що їде разом з ними, одразу б почалося глузування, дотепи; та ви перші б почали. А він соромиться, чи що, або просто не любить таких розмов, я вже не знаю. Він зробив дуже розумно.

Дулєбов. Я вам говорив, що він людина розумна.

Бакін. А ми ото бажаємо щасливої дороги панні Негіній! Та де вже щасливіше! Ну, якби я знав це, я від душі побажав би Велікатову в'язи скрутити. Алеж буває, князь, що часом стрілочник п'яний нап'ється... Ось тепер зустрічний поїзд проходить; раптом на роз'їзді трах! (*Мелузов кидається до дверей*). Що ви, куди ви? Рятувати? Не встигнете. Та й не бійтесь! Такі люди, як Велікатов, не гинуть, вони непошкодженими і крізь вогонь, і крізь воду проходять. (*Мелузов спиняється*). Поговоримо, молодий чоловіче! Чи ви, може, застрелитись поспішаєте? То я вам не перешкоджу, стріляйтесь, стріляйтесь! Адже студенти при всяких невдачах стріляються.

Мелузов. Ні, я не застрелюсь.

Бакін. Пістолета нема за що купити? То я вам куплю за свій кошт.

Мелузов. Купуйте для себе.

Бакін. Що ж ви тепер, за, яке діло візьметесь? Знову вчити?

Мелузов. Так. Що ж більше робити? Це наша робота, наш обов'язок.

Бакін. І знов актрису?

Мелузов. Хоч би й актрису.

Бакін. І знов закохаєтеся, знов мріяти будете, женихом себе вважати?

Мелузов. Смійтеся з мене, я не серджусь, я цього заслуговую. Я вас обеззброю, я сам разом з вами буду сміятися з себе. Адже смішно, справді смішно. Бідняк на трудові гроші вивчився трудитися; ну, і трудись! А він надумався кохати! Ні, цих розкошів нам не належиться.

Смельська. Ах, який милий! (*Посилає рукою поцілунок*).

Мелузов. У нас, у бідолах, у трудівників, є свої радощі, яких ви не знаєте, які вам не доступні. Дружні бесіди за склянкою чаю, за пляшкою пива про книжки, яких ви не читаєте, про поступ науки, якої ви не знаєте, про успіхи цивілізації, якими ви не цікавитесь. Чого ж нам ще? А я вдерся, так би мовити, в чуже володіння, в ділянку безжурного пробування, безтурботного марнування часу, в сферу вродливих, веселих жінок, у сферу шампанського, букетів, дорогих подарунків. Ну, як же не смішно? Звичайно, смішно.

Смєльська. Ах, який він милий!

Бакін. Ви не образливі; а я думав, що ви мене на дуель викличете.

Мелузов. Дуель? Навіщо? У нас з вами й так дуель, безнастанний поєдинок, безперервна боротьба. Я освічую, а ви розбещуєте.

Трагік. Благородно! (*До Васі*). Замовляй шампанського!

Мелузов. От і давайте боротися: ви своє діло робіть, а я буду своє. І подивимось, хто скоріше втомиться. Ви скоріше покинете свою роботу; в легковажності не багато принадного; увійдете в солідний вік, совість заговорить. Бувають, звичайно, і такі щасливі вдачі, що до глибокої старості зберігають здібність з дивовижною легкістю перелітати з квітки на квітку; але це винятки. Я ж своє діло буду робити до кінця. А коли я перестану вчити, перестану вірити в можливість того, що люди покращають, або малодушно порину в бездіяльність і махну рукою на все, тоді купуйте мені пістолет, спасибі скажу. (*Насовує капелюха і закутується пледом*).

Вася. Шампанського!

Трагік. Півдюжини!

Кінець

6 грудня 1881 р.

ЗМІСТ

Стор.

Життя О. М. Островського. *Н. Кашин* V
Творчість О. М. Островського. *А. Г. Цейтлін* XVI
Свої люди — помиримось 1
Бідність не порок 36
Тепле місце 62
Гроза 98
На всякого мудреця доволі простоти 127
Дурні гроші 164
Ліс 205
Вовки та вівці 250
Безприданиця 297
Таланти і поклонники 335

ЦІНА 7 КРБ. 25 КОП. ОПРАВА 1 КРБ. 50 КОП.

Друкарня ім. М. В. Фрунзе. Харків, Донець-Захаржевська, 6. Уповноважений Головліту 2333. Замовл. 341. Тираж 15 000. 25½ друк. арк. Видання 572. Пап. ф. 72×110—43 кг 12¾ пап. арк. 1 пап. арк. 141.000 літер. Здано в роботу 14-V-36 р. Підписано до друку 28-IX-36 р.

Ціна 8 крб. 75 коп.